

Terje Rasmussen

OFFENTLIG PARLAMENTARISME

Politisk strid og offentlig
mening 1945–2000

OFFENTLIG
PARLAMENTARISME

TERJE RASMUSSEN

OFFENTLIG
PARLAMENTERISME

POLITISK STRID OG OFFENTLIG MENING
1945–2000

UNIVERSITETSFORLAGET

© Terje Rasmussen

Boken ble første gang utgitt i 2015 på Pax Forlag
ISBN 978-82-530-3786-8

Materialet i denne publikasjonen er utgitt som Open Access / Åpen tilgang og er omfattet av åndsverklovens bestemmelser og Creative Commons-lisens CC BY 4.0.

Lisensen Creative Commons CC BY 4.0 gir tillatelse til å kopiere, distribuere og spre verket i hvilket som helst medium eller format og til fritt å bearbeide materialet for hvilket som helst formål, inkludert kommersielle. Lisensgiver kan ikke kalle tilbake disse frihetene så lenge du respekterer disse lisensvilkårene. For slik spredning og bearbeiding gjelder følgende vilkår: Du må oppgi korrekt kreditering og en henvisning til lisensen, samt indikere om endringer er blitt gjort. Du kan gjøre dette på enhver rimelig måte, så lenge det ikke kan forstås som at lisensgiver godkjenner deg eller din bruk av verket. Du kan ikke på noen måte hindre andre i å gjøre noe som lisensen tillater.

Boken er utgitt med støtte fra Stiftelsen Fritt Ord og Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo. Forfatteren har mottatt støtte fra Det faglitterære fond.

ISBN trykt utgave: 978-82-15-5631-9
ISBN elektronisk utgave: 978-82-15-5630-2
DOI: 10.18261/9788215056302-2021

Henvendelser om denne utgivelsen kan rettes til:
post@universitetsforlaget.no

www.universitetsforlaget.no

Omslag: Universitetsforlaget

INNHOOLD

Forord 7

Innledning 9

DEL I. STABILITET (1945–1960)

Partienes utside 20 Ny fiende 26 Arbeiderbevegelse mot høyrebevegelse 30 Spania-saken (1946–1947) 35 Nordisk forsvarsforbund? (1947–1949) 41 Et lite opprør 46 Kursendring 48 DNAs landsmøte (1949) 53 Folk og Forsvar (1951) 57 Når krig truer (1950) 59 Omvendt statskupp (1951) 65 Debatten om prislovene (1953) 71 Opplysningskontoret (1952) 79 Libertas 80 Atomvedtaket (1957) 83 Paris-talen (1957) 84 Påskeopprøret (1958) 88 Cuba-saken (1959) 94 Redaktør Hønsvalds parlamentarisme (1959) 97 Offentlig mening som legitimitet 100

DEL 2. PROTEST (1960–1965)

Splittelsesmakere 108 Ny atomparagraf (1961) 111 Avisens parti? (1961) 113 Spør folket! (1962) 116 Nyradikalismen 121 Tønseth-rapportens veier (1963) 124 Pressen slutter rekkene 129 Foran land og tingmenn 133 Ned fra Capitol – og opp igjen 138 «Industriskandalene» (1963–1964) 139 Pressepsykose 141 Den tilfeldige redaktør (1963) 144 Antioffentlighet 149 Vietnam i Norge 153 Den annen partimakt 168 NRK-debatt (1966) 175 Nyhetsavdelingen 177 Slutten på et opplyst oligarki 182

DEL 3. ET APARTE LAND (1965–1975)

En pressekonferanse 192 Brevsaken (1970) 195 Demokratisk og statsstøttet 198 Lekkasjer 200 Bortens fall (1971) 202 Clearing-sentralen 214 Von/vonbrot (1971) 215 Dei lange knivars år (1972) 221 Først Hoem, så Gerhardsen 222 Broderstrid 225 EF-journalistikken (1972) 229 Gjøvik-erklæringen (1972) 235 AIK 238 Venstre deles (1972) 242 Crotale (1973) 247 Bratteli går av i Arbeiderbladet (1974) 251 Alcan-saken (1974) 255 Orientering ofres 258 Hirsti får «silkesnoren» (1974) 259 Lex Arbeiderbladet 265 Sprekker i den annen partimakt 267

DEL 4. DISSONANS (1975–1981)

Politisk legitimitet 276 Vaklende ledelse 278 Maktkamp og fallitt 281 Larsen-saken (1976) 284 Loran C-saken (1977) 286 Lekkasjesommeren (1977) 293 Ikkevoldsaken (1983) 298 Lojalitet og selvstendighet (1977) 300 Gråsonavevtalen (1977) 302 Dobbeltvedtaket (1979) 305 Bare modernisering? 308 Rakettsaken 1980–1983 311 Atomvåpenfrysning (1980) 313 Sidebytte (1980) 315 Skandale 319 Nypluralisme 322 Tilfellet Sundar 328 Altasaken (1979–1982) 335 Kampanjen mot Steen og Nordli (1980–1981) 341 En statsministers avgang (1981) 343 Budbringeren Brunvand (1981) 345 Evig opposisjon 351 Der dagsorden settes 356

DEL 5. OMRINGET (CA. 1980–2000)

Tønsberg-vedtaket (1981) 367 Partiene vender seg ut 371 Å representere 378 Journalistisk autonomi 380 Jordbruksoppgjør som sak? (1987) 383 Eldremilliarden (1990) 388 Syse-saken (1990) 391 Skandalen 399 Gro overtar i Dagsrevyen (1990) 401 EU-strid (1994) 404 Nei til EU og SME 410 Partioppgjør (1994) 414 Hedstrøm-saken (1995) 416 Rød-Larsen-saken (1996) 419 Offentlighet som kontroll 427 36,9 (1997) 430 «Medieregereriet» 436 Verdikommisjonen (1998–2001) 439 Sorti 443

Etterord: Det store spelet 447

Noter 463

Litteratur 498

Register 513

FORORD

Jeg må takke Tor Brostigen, Martin Eide, Gudleiv Forr, Hege Gundersen, Svernik Høyer, Rune Ottosen og Ragnar Waldahl for kritikk og kommentarer. Forlagsredaktør Marianne Bjørndal har som alltid lest med falkeblikk. En rekke vit.asser har gjort en heltemodig innsats. Takk også til Norsk Faglitterær Forfatterforening, Stiftelsen Fritt Ord og Institutt for medier og kommunikasjon ved Universitetet i Oslo for støtte. Resultatet står jeg alene ansvarlig for.

T.R.

INNLEDNING

PARLAMENTARISK POLITIKK er i sin natur åpen og offentlig. Måten den har forholdt seg til det store publikum på, har likevel endret seg radikalt siden etterkrigsårene. Mellom valgene legitimeres politikk på en helt annen måte i dag enn i etterkrigstiden. Boken forteller om forholdet mellom politikk og offentlig mening gjennom 55 år. Politiske kontroverser beskrives med vekt på hvordan den offentlige mening har etablert seg som en høyst involverende omverden for politisk virksomhet. Gradvis har den omdannet seg til resonans for politikken. Som en side av demokratiet har denne resonansen fått en usedvanlig politisk betydning. Den offentlige versjon av saker og konflikter har fått egentyngde, den *ersaken* og konflikten. Gjenlyden fra redaksjonene, møtene, gatene, aksjonene, bevegelsene og Internett tilfører politikken ideer og protest, dvs. den påfører den refleksjon utenfra som må håndteres.

Hvordan den offentlige mening (også kalt den politiske offentligheten, det offentlige rom, det offentlige ordskiftet, osv.) har inntatt en fremskutt stilling som politikken legitimerende resonans kommer tydeligst frem i kontroverser.¹ Vi må derfor gå til saken, særlig der det står noe på spill. Fortattede episoder rekonstrueres her ved hjelp av observasjoner fra journalistikkens oppslag og programmer og politikken erindringer (memoarer). Med *saken* som nedslagspunkt ruller boken opp deler av vår nyere politiske historie der den offentlige mening har meldt seg som en medskapende faktor.²

Den politiske offentlige mening er her forstått vidt: debatt, protest og appell på gater og møter, aksjoner og kampanjer, kunst og kultur med politisk budskap. Den politiske offentlige mening bygges av ordskifte: journalistikk, argumenter, forslag, appeller, protester og trusler. Avsendere er nyhets- og debattmediene, protestbevegelser, intellektuelle, og de brede

folkebevegelser, brede medlemsorganisasjoner, til ekspertorganisasjoner, ad hoc-aksjoner til høyre og venstre, religiøse fundamentalistiske celler og andre som via alle tenkelige uttrykk ønsker å øve innflytelse. Den offentlige mening mener mye og mangt ustanselig. Den danner hegemonier, protestbølger og stemninger.

I tråd med vår demokratiske selvforståelse utgjør den offentlige mening en folkelig innflytelse på samfunnsutviklingen. Temaer formuleres og blir til en form for mening som kan håndteres av politikerne. Den har politikerne som adressat: Målet er endring. Med den offentlige mening som referanse er det mulig for politikken å ta legitime beslutninger. I antall røster kan den offentlige mening være påfallende beskjeden. Den opptrer gjerne som folkemeningen, opinionen eller den alminnelige rettsfølelse. Slik bidrar den både til demokratisering av politikken, og til en innsnevring av hvem denne folkemeningen egentlig refererer til. Enkelte individer og organisasjoner oppnår anselig innflytelse, andre er ute av syne. Den offentlige mening og politikken observerer hverandre. Det store uutgrunnelige publikum – folket – betrakter dem begge.

På 1800-tallet var den offentlige mening et produkt av meningssterke redaktører og trykkere. Snart ble den partistyrte. Gradvis ble den redaktør- og journalistikkstyrte. Fra 1990-årene er den blitt en sensorisk innretning som fra en stadig mer (politisk) uavhengig posisjon virker inn på politiske beslutninger. I dag er den en utflytende hybrid av et utall genre- og medieformer, og av politiske og kulturelle strømninger. Journalistikken dominerer ennå som et reisverk for det noen har kalt «den store samtalen». Med årene er den offentlige mening blitt en sterk, selektiv og meningsgenererende resonans for politikk – for dens selvforståelse og evne til å håndtere problemer. Den er med dette også aktiv i å påvirke forholdet mellom posisjon og opposisjon, og mellom politikk og omverdenen.

Særlig sentral i den offentlige mening står journalistikken i presse og kringkasting, etter hvert på Internett. Gjennom 1800-tallet ble den det sentrale reisverket for den fremvoksende politiske offentlige mening. Om pressen er gammel, er journalistikken ganske ung. Utover i det 20. hundreåret vokste den frem som faglig hevd over bestemte genre og en selvskapt etikk, etter hvert også med utdannelse. Pressens frigjøring fra partiene oppsto for noen få tiår siden som følge av dårlig parti- og

avisøkonomi, pressestøtte, og en langsom rendyrking av det journalistiske som fag og etikk. Internasjonale tanker tilsa at journalistikken måtte stå alene. Autonomien kunne først spores i redaktørenes selvsikre programerklæringer, i presseetikken, så i journalistrollen og i spesifikke journalistiske nyhetsverdier. Det førte til uavhengige presseorganisasjoner som forutsetning for konkurranse om publikum. Dette, sammen med økt velgermobilitet og svekket partiloyalitet, informasjonspartier og en mer informerende forvaltning, fremmet journalistikkens autonomi.

Liberal politisk teori har lagt vekt på at særlig via allmenne valg legger politikken sin skjebne – og dermed grunnlaget for fremtidige beslutninger – i hendene på publikum. Representasjon i politiske organer er basis for friske, legitime beslutninger i en omskiftelig verden. Men i valg på politikere får borgerne sagt lite om hvilke saker som er viktige og hva som bør gjøres. Stemmeretten er en nødvendig, men utilstrekkelig betingelse for legitim politisk makt. Fra begynnelsen av 1990-årene har forestillingen om et samtalende demokrati lagt vekt på at folkesuvereniteten kommer til uttrykk i meningsdannelsen ut fra tanken om at argumentasjon foredrer mening; den gir bedre beslutninger som samtidig legitimeres.

Institusjoner i et mer sammensatt og fremskutt medielandskap har lagt mer vekt på demokrati som frie ytringer og diskusjon. Den offentlige mening rommer debatt, men også strategisk maktanvendelse. Først og fremst har vi å gjøre med et retorisk rom der ord og symbolikk boltrer seg. Spørsmålet her er historisk og sosiologisk: Hvordan bidrar den offentlige mening til politikkenes legitimitet og effektivitet?³

Bokens tittel, *Offentlig parlamentarisme*, rommer dels en opplagthet og dels en påstand om at noe fundamentalt har skjedd med vår styreform særlig de siste førti årene. «Parlamentarisme» er en sedvanebestemt og konstitusjonell ordning. At den utøvende makt utgår fra en folkevalgt forsamling innebærer et skille mellom posisjon og opposisjon. Den avtegner seg i overgangen fra meningsforbund til lokale og nasjonale partier og avisdannelse i perioden 1880–1910. Herkomsten kan gjerne spores tilbake til Gutenbergs trykkpresse med bevegelige typer, fremover til avisoppblomstringen fra særlig 1830-årene, og videre til den gjensidige parti- og avisdannelsen fra 1880-årene:⁴ Vekst i etableringer av aviser skjøt fart samtidig som Høyre, Venstre og Arbeiderpartiet samlet seg til

nasjonale partiorganisasjoner.⁵ Presseintervjuet i direkte tale var så smått med på å avgrense journalistikken fra annen skrivende gjerning. Fra ca. 1910 til 1940 konsoliderte venstre-, høyre- og arbeiderbevegelsen sin makt gjennom parti, fagbevegelse, kultur, idrett og presse. En *proletarisk* og en *borgerlig* offentlig mening avtegnet seg, som hver rommet ulike avskygninger med utspring i embedsstanden, kommunistbevegelsen, lekmannsbevegelsen, bondebevegelsen, osv.

Samtidig var dette nasjonens oppvåkning. Etter den franske revolusjon er ideen at folkets suverenitet legitimerer det politiske systemet. Rousseaus *allmennvilje* ligger under som basis for den legitime staten. I de nye forfatningene i USA, Frankrike og Norge adlyder folket kun seg selv, ved hjelp av statsmakt. Med ordningen av opposisjonen i partier idealiseres de fraværende, det store publikum, og med det borgernes likeartede stilling overfor staten. Med oppsplittingen av statsmaktene tvang også «Den fjerde statsmakt» seg frem som forestilling; som folkets granskende øyne og ører. Redaktørene ble hovedaktørene i en gryende offentlig mening, som troverdig *stand-in* for det store, tause publikum.

Den politiske offentlige mening ble etter noen tiår hovedsakelig partienes og ikke minst bevegelsenes domene. Kringkastingen sto i en spesiell posisjon. Strategisk svært mye viktigere ble den med fjernsynet utover i 1960-årene. Først fra 1970- og 1980-årene opplevde Norge en overgang fra partiledet til journalistikkledet offentlighet, omkranset av folkelige former for protest som presset seg på den politiske dagsordenen fra slutten av 1950-årene. Videre ble den offentlige mening mer kulturell og genremessig differensiert innad, basert på sivilsamfunnets mange organisasjonsformer, informasjonsformidling, PR-virksomhet og nye medier og genrer. Den offentlige «samtales» ekspanderte og ble mer mangfoldig. For politikerne ble den mindre oversiktlig. De håndterte utfordringen ved selv å bli avsendere i de nye kanalene.

Fremskaffelse av legitimitet og konkurranse om makt til å ta politiske beslutninger er politikkenes oppgave. Politikk er legitim styring: myndigheten til å fatte bindende vedtak på vegne av alle. Ofte tar den form av strid mellom normer om hva som er rimelig og rettferdig. Nøkkelen til å forstå politikkenes rasjonalitet ligger særlig i forholdet mellom legitimitet med utspring i den offentlige mening, og politikkenes beslutningsevne. Det gjelder både i fastsettelsen av den politiske dagsordenen og hva

som besluttes. Den politiske maktens to sider, legitimitet og styring, handler i det daglige altså om oppslutning og beslutning. Politikken søkte støtte i sin omverden av bestemte klasseinteresser. Og senere i en bredere og stadig mer mangslungen offentlig mening. Tidvis bytter posisjon og opposisjon plass i regjeringsbygget. Fra sak til sak avløser forventning og skuffelse hverandre.⁶ Uansett er politikkens mål å fatte bindende beslutninger på vegne av alle borgere, og nettopp derfor blir det ofte konflikt.⁷ Moderne politisk makt viser seg i evnen til å generere støtte til beslutninger (legitimitet) og til selve beslutningsevnen (effektivitet). Hvor denne makten ligger, er i endring: Stortinget har avgitt makt til forvaltningen, EØS, privat sektor og internasjonal rett. Makt- og demokratiutredningen (1998–2003) betegnet dette som politikkens tilbaketrekning. På den andre siden har politikken ekspandert i kraft av informasjonspartier, valgmaskiner, informasjonsavdelinger og symbolopptredener. Denne siden kan betegnes som politikkens *fremrykking*.

Den viktigste effekten av journalistikkens og politikkens grense-dragninger kom til syne som en *mer konturfast* offentlig mening, som partier, journalistikk og publikum ikke kunne komme utenom i sin resonnering om politikk og samfunn. Journalistikken står her i særstilling: Den velger temaer, skaper mening og rekkefølge og et overkommelig antall aktører. Den besørger variasjon og stabilitet i det offentlige ordskiftet. Journalistikken kan neppe ses som en politisk *aktør*. Her betraktes den som reisverket i den offentlige mening.

Politikk og offentlig mening møtes med særlig intensitet i konflikten: i fortettede og avgrensede saker som skapes av og tvinger frem politiske og journalistiske operasjoner. Boken omhandler kontroverser og episoder i norsk politikk der hva vi kan kalle «den offentlige faktor» kommer mer styrende inn enn vanlig. Det snakkes om dramatikk, endog om skandale. Når begivenhetene driver hverandre fremover fra døgn til døgn, fra time til time, når *tid* blir avgjørende, utfordres politikeres etikk og prinsipper. Når politikerne *prøves*, kommer deres moralske og politiske dømmekraft for en dag. En *sak* er en fase i politikken der maktforhold mellom et begrenset antall aktører utfordres eller vendes om, der posisjon og opposisjon er i bevegelse.

Journalistikken tvinger politikken ut på scenekanten – politikken tilføres offentlig form. Noe avsløres, annet tilsløres. Politikken møter

seg selv i nye gevanter. Samvirket mellom politikk og offentlig mening tilfører politikken selvrefleksivitet og selvkritikk. Demokratisk politikk er i dag å forholde seg hyppig og intenst til denne 'sitt offentlige Andre'. *Parlamentarisme er blitt et samspill mellom posisjon, opposisjon og den offentlige mening.* Boken belyser denne parlamentariske triangelen.

*

Etter fem års mørke ble det i den perioden historikeren Jens Arup Seip kalte «ettpartistaten» (1945–1965) bygget opp en godt utbredt og *pluralistisk* partipresse med sine pressebyråer. Avisen ble ansett som opinionsmiddel, pressarbeid var partiarbeid med andre midler. Avisene var partiets utside, men bevegelsens innside. Den offentlige mening var preget av partienes agitasjon, dog med en repressiv konsensus i utenriks- og sikkerhetspolitikken. Fra Arbeiderpartiet mot de borgerlige partiene kunne polemikken være hard; mot dem som sto til venstre for partiet hersket snarere *anti-offentlighet*: taushet og etterretning (første del).

Med EF, atomprotestene, de industripolitiske krisene, et mer markant NRK og den første borgerlige regjeringen sprakk den sementerte offentligheten opp. Politikken som uavhengig kritikk var ført ut i offentligheten for alvor. Nye generasjoner tok den offentlige mening ut på gatene (andre del).

Med EF-saken, avisødøden, pressestøtte og partistøtte i 1970-årene fulgte nye partier og andre politiske uttrykk på venstre- og høyresiden, mindretallsregjering og en presse på leting etter ny begrunnelse for sin gjerning. De borgerlige avisene fikk blandede erfaringer med å være regjeringsspresse. Konfliktnivået steg, politikk ble konfrontert med politi. Pressen tok seg mer til rette når politiske ledere kom og gikk (tredje del).

I andre halvdel av 1970-årene førte flere forhold til at den offentlige mening ble mer høylytt: Partilederkonflikter, tv-formens ytterligere gjennombrudd, nye utenriks- og sikkerhetspolitiske ulydigheter satte preg på debattklimaet. Lekkasjen etablerte seg som kanal mellom politikk og presse. Arbeiderpressen fikk det vanskeligere. På borgerlig side ønsket avisene autonomi, men Aftenposten ville også regjere landet (fjerde del). Med økonomisk ustabilitet, høyrebølge, skandaler og mindretallsregjeringer i 1980-årene fant den borgerlige pressen sin plass i den nye

selvgående offentligheten. Partiene ble mer som valg- og informasjonsmaskiner rundt en eksponert og sårbar partileder. I 1990-årene sluttføres delingen av politikk og journalistikk ved at arbeiderpressen oppløses. Stortinget innretter seg etter den nye situasjonen og blir mer utadrettet. Den redigerte og dominerende delen av offentligheten ble i løpet av 15 års tid omkranset av mer eller mindre redigert og informert mening på Internett. En arbeidsdeling avtegnet seg mellom på den ene siden en sentralisert, eliteorientert og profesjonell informasjon i større journalistiske medier, og på den andre siden en lang hale av lokal, «udisiplinert» informasjon i digitale kanaler. Frisettingen av journalistikken var merkbar fra 1960-årene og tilendebrakt i slutten 1990-årene. Fra da av var alle medier alle partiers medier. Partiene og politikken innrettet seg etter forestillingen om opinionen (femte del).

Over disse 55 årene fant en fundamental strukturendring sted: fra en partikontrollert, men pluralistisk, politisk front innebygget i politikken selv, til en hyperaktiv, mangesidig og aldri hvilende offentlig mening kretsende rundt politikken. Etterkrigstidens kommandostruktur flatet seg ut; politikken avhengighet av den offentlig mening ble fundamental. Dette gjorde politikken mer nærværende: Den talte stadig mer til den enkelte og lærte av journalistikken å vise til enkeltskjebner. Selv ble den offentlige mening kompleks, selvrefleksiv og ekspansiv. Som kompensasjon for et svekket maktfordelingsprinsipp var parlamentarismen blitt offentlig, ikke bare i demokratisk og prinsipiell forstand, men i parlamentarisk forstand. Kontrollerende og opplysende funksjoner var utvidet, til dels overtatt av den offentlige mening. Skillet mellom privat og offentlig lå som før til grunn for hva som ble forstått som politikk (og kultur), men dette skillet blir nå i langt større grad trukket opp av den offentlige mening selv.

DEL I. STABILITET

(1945-1960)

FREDSVÅRENS POLITISKE ENIGHET ble utmyntet i Fellesprogrammet av 1945. Startskuddet for det nye demokratiske krafttaket var ført i pennen av redaktører fra fire politiske bevegelser. De eide kunsten å skrive med store bokstaver. De kunne sette ord på stemningen. Motsetningene måtte dempes. Den politiske eliten trengte oppslutning om upopulære beslutninger. Politikken trengte lojalitet og offervilje som grunnlag for politisk handling. Knappt noe dokument etter Grunnloven uttrykker politisk legitimitet sterkere i Norge. Krigens lærdom var, slik den fremsto for de fleste i mai 1945, at det meste og vesentligste var felles. Fellesprogrammet var hele seks partiers program og la seg over de enkelte partiprogrammene. Det som ellers kunne fremstått som en pompøs tone, var her den rette til rett tid: «I norske sinn er det skapt et fellesskap som ingen voldsmakt kunne oppløse. Det var ingen som spurte hvilket parti en tilhørte, eller om en var fattig eller rik. Hver god nordmann møtte med sitt offer, sin formue og sitt liv, og det ble iskaldt omkring den vesle flokken som gikk erobrerne til hånde. I skyggen av fengslene, konsentrasjonsleirene og retterstedene skaptet et kameratskap vi før ikke visste noe om, en evne til å holde ut, og et samarbeid som vi ikke visste at vi hadde, så vi til slutt fikk være med å oppleve seieren med vår ære og vår selvaktelse i behold.» Fellesprogrammets ord skulle gi styrke. De uttrykte den politiske elitens krav til lojalitet, produsert med hjelp av kyndige pressefolk.

Hvor sterk denne forbrødringens ånd egentlig var, er usikkert. Sikrere er at den ikke kunne vare evig. Den ble først svekket med at kommunistene ble sendt på dør. Etter statsminister Einar Gerhardsens mening var idyllen over alt i 1947: «På den ene siden vet vi at det var partipolitiske motsetninger, noe som kom til uttrykk både i Stortinget, i fellesutvalget og i pressen. Det stod strid om valgordningen og om

oppehvelsen av lov om listesamband, og det stod strid om den økonomiske politikken og da særlig om reguleringspolitikken. Det var langt fra noen politisk idyll.»¹ Det er ensidig å se perioden 1945–1953 som preget av fred og fordragelighet i norsk politikk, skriver historikeren Francis Sejersted.² Det fant sted klare politisk-ideologiske konfrontasjoner, som striden om forslag til fullmaktslover, spesielt pris- og rasjonaliseringslovene. På venstresiden murret det mot antikommunismen, ettergivenheten overfor den spanske fascismen og mot innlemmingen av Norge i en USA-kontrollert interessesfære.

I de ca. 15 årene dette kapitlet omfatter, lå den offentlige mening likevel i nokså stabilt sideleie mellom Arbeiderpartiets statsbygging, en sivilisert borgerlig innenrikspolitisk opposisjon og en marginalisert utenrikspolitisk kritikk. Stikkordet er stabilitet. Den offentlige mening var forutsigbar; den ga signaler om hva Arbeiderpartiet og de andre partiene allerede hadde besluttet. Gerhardsen mener at Fellesprogrammet tross alt bidro til et roligere debattklima enn før krigen. «Det var lenge et tungtveiende argument i Stortinget å kunne vise til at et forslag var i samsvar med Fellesprogrammet. Lenge etter at vi var kommet over i mer normale politiske forhold kunne en se at fellesprogrammet fra krigens år hadde satt varige spor. En kan merke det ennå. Den politiske debatten for eksempel er stort sett langt mer nøktern og saklig enn den var før krigen. Det gjelder både i Stortinget og i pressen.»³ Arbeiderpartiet ble snart mer opptatt av vekst enn av sosialisme. Moderate høyrefolk på Stortinget, som John Lyng og Sjur Lindebrække, var på offensiven med sitt ønske om et moderne folkeparti. Den offentlige mening var legitimerende som en dimensjon ved makten – politikken – selv. Mot slutten av perioden dannes sprekker som ga opposisjonen muligheter i og rundt Stortinget.

Partienes utside

Pressen var i denne perioden førstelinje, den var partienes vitale organ. Avisene bidro til samholdets idyll så lenge og langt den rakk, men også til partienes kamp og til utfrysningen av de røde. Pressen var for agitasjon og argumentasjon, særlig det første. «Partipresse», skriver mediehistorikeren Sverre Høyem, er «aviser som er styrt og drevet i en klar politisk hensikt

– organisasjonsmessig nært knyttet til partiet gjennom personlige og formelle bånd».⁴ Høyer og andre legger vekt på formelle og uformelle kontakter mellom avis og parti. Den formelle forbindelsen kan variere fra eierskap til medlemskap i samme presseorganisasjon eller bruk av et pressebyrå med kontakt til partiet. Den uformelle kontakten har variert fra deltakelse i partiets og stortingsgruppens møter, regelmessige fellesmøter til eksklusivitet til stoff. Partiet har større eller mindre grad av kontroll over hva som skrives når.

Partiet var aktøren, avisen var redskapet. Partiloyalitet som idé og praksis var stikkordet for partipressen, skriver en annen mediehistoriker, Henrik Bastiansen.⁵ Det var partiets avis, ikke også avisens parti, slik tilfelle ofte var i partienes første år. Pressen er et kraftfullt instrument for kampen for politisk makt og for å konsolidere partielitens makt innad i partiet, skrev sosiologen Robert Michels i 1910 basert på særlig tyske forhold. Riktignok kan den ikke propagandere og bedrive agitasjon slik partilederne kan på møter og massemønstringer, men nettopp derfor har den utviklet avanserte former for innflytelse via det skrevne ord. Den kan skape følelser og stemninger i massene og generere sympati for egne ledere og standpunkter.⁶ Pressen knyttet i praksis lojalitet til *noen* i partiet, det vil si partitoppen, og slett ikke alltid til landsmøtets vedtak. Historiene om dette er mange: «Eg spurde ein gong partisekretæren i Aust-Agder kva han meinte om ei sak. Han svara at meininga hans ennå ikkje var komen frå Youngstorget.»⁷ Det tragikomiske i slike utsagn åpenbarte seg først mange år senere.

Under båndene mellom parti og avis ligger makten, men i første rekke *historien*; pressen hadde skrevet seg inn i en politisk bevegelse, tatt del i dannelsen av partier og blitt et element i et parlamentarisk system der parti og avis utgjorde en naturlig enhet. Partipressen som element i parlamentarismen fant sin form i 1880-årene og konsoliderte seg utover på 1900-tallet. I partihistoriene går det med varierende styrke frem at pressen er del av noe større. I bevegelsen har pressen sin plass og sine plikter. Francis Sejersted benytter begrepet «symbiose» om forholdet mellom Høyre og dets presse i 1930-årene.⁸ Mindre tett var det ikke mellom Arbeiderpartiet og dets presse. Det hersket et bytteforhold, men ikke mellom likeverdige parter. Slik et sosialt verdifelleskap knytter redaktør og avis til lokalområdet, slik knytter et politisk normfelleskap

avisen til parti, bevegelse og idé. Redaktørgjeringen rommet en større hensikt. Dette forbundet dannet basis for partipressesystemet. En analyse av partipressen er strengt tatt ufullstendig om den ikke vender tilbake til tiden mellom krigene, og til oppkomsten på 1800-tallet. Der ses tydeligere at partipressen var en *bevegelsespresse*. Derfor kom profesjonalismen og avskjeden med partiene først hundre år senere. Det *tar* tid å oppløse en moral-politisk bevegelse.

I 1947 besto Høyres presse av 47 aviser og hadde et samlet opplag på 434 000. Aftenposten alene hadde et opplag på 142 000. Andre store Høyre-aviser var Adresseavisen, Drammens Tidende og Morgenbladet. Høyregruppen var den største partipressegruppen i Norge målt i opplag. Norges nest største avisgruppe etter opplag var Venstre-pressen som besto av 36 aviser med et samlet opplag på nesten 326 000. Venstres Pressekontor (VP) ble dannet i 1946, som de mange store og små Venstre-avisene knyttet til Venstrepresselaget benyttet. Venstrepresselaget var foreningen som definerte en avis som Venstre-avis og som slik skulle fremme Venstres politikk. Den største Venstre-avisen var Dagbladet med 67 000 i opplag, deretter kom andre store aviser som Bergens Tidende, Stavanger Aftenblad, Sunnmørsposten og Fædrelandsvennen. Denne store avisgruppen hevdet seg bra inntil den ble oppløst et stykke ut i 1970-årene, blant annet som følge av Venstre-splittelsen i 1972. Arbeiderpressen besto av 42 aviser med et samlet opplag på 317 000 aviser. Arbeiderbladet hadde 64 000 i opplag, så kom Arbeideravisa, Fremtiden, Bergens Arbeiderblad og Hamar Arbeiderblad. Bondepresen var minst av avisgruppene med 19 aviser, og med et samlet opplag på 90 500. Den største avisen var Nationen med 20 000 i opplag. Andre større aviser innen bondepresen var Østlendingen, Rogaland og Gudbrandsdølen. Bondepresen etablerte det som kom til å bli kalt Bondepartiets Pressekontor i 1948.

I tiårene etter krigen sto de fire pressegruppene for en viss pluralisme i avisoffentligheten. Heiser man perspektivet fra avis til offentlighet i perioden 1945–1965, skues et landskap preget av mange ulike partier og deres organer med forskjellige politiske synsvinkler, uten dialogisk inngrep med hverandre: Det var mer tale om en pluralisme av parallelle perspektiver. Det karakteriserer etterkrigstiden at et sosialdemokratisk oligarki styrte Norge ved hjelp av, men også omgitt av, en – innenriks-

politisk – nokså pluralistisk offentlighet. Gjennom epoken som er kalt «ettpartistaten» (Seip), «arbeiderpartistaten» (Slagstad), «den sosialdemokratiske orden» (Furre), «den sosialdemokratiske Stat» (Lafferty), «toppfolkenes partnerskap» (E. Bull) eller rett og slett «storhetstiden», hadde regjeringsspessen langt under halvparten av det samlede avisopplaget, bare 42 av 144 aviser. Arbeiderpressen var den *tredje* største avisgruppen målt i opplag, den nest største målt i antall aviser. I Oslo var regjeringsorganet Arbeiderbladet lite sammenlignet med Aftenposten, også mindre enn Venstre-avisen Dagbladet. Arbeiderbevegelsen dominerte på ingen måte offentligheten slik den dominerte Stortinget. Dette ga rom for tydelig opposisjon utenfor Stortinget i flere saker, selv om makten var kompakt blant de folkevalgte. Med årene sildret andre meninger inn på Stortinget, dels ved at Arbeiderpartiet snudde, senere ved at enkelrepresentanter i DNA, de borgerlige partiene og NKP og SF brakte andre syn til torgs, før valget i 1965 ga borgerlig flertall.

Om forholdet mellom regjeringen og opposisjonspressen skrev Høyre-redaktøren Torolv Kandahl om de mange som dagstøtt kritiserte regjeringen: «Men aldri har det hendt at det fra regjeringshold i disse mange år har vært antydning at pressefriheten var en plagsom affære, som nok kunne trenge en smule regulering. Vårt land har i denne periode ved en rekke anledninger stått overfor utenrikspolitiske problemer, som vel kunne fristet de ansvarlige til å sende pressen et taktfullt og diskret lite sirkulære om å vise varsomhet, og kanskje følge visse nærmere angitte retningslinjer. Ingen av oss har mottatt noe dokument av den art – det er iallfall ikke kommet til meg.»⁹ Statsminister Einar Gerhardsen kunne kvittere like harmonisk om Aftenposten og dens redaktør: «Ingen er i tvil om hvor den står politisk, men jeg tror at det på mange måter har vært en lykke for vårt land at denne avisen i mange år redaksjonelt har vært ledet av en mann som Smitt Ingebretsen, med hans vilje til objektivitet og redelighet.»¹⁰ Festskrift er nå engang festskrift, men sannheten kan ikke forlattes helt.

Om den journalistiske selvbevisstheten var laber, var det lite å si på den politiske spennvidden. Selv om kommunistene ble frosset ut både i Stortinget og i fagbevegelsen, hadde de sin avis. I Oslo og i flere andre byer var arbeiderpressen som nevnt i *opposisjon*. Norge var altså i stor grad en arbeiderpartistat som holdt seg med en *flerpartioffentlighet*. Den

tosidige offentligheten fra mellomkrigstiden – med en proletær og en borgerlig tradisjon – ble ført videre. Begge rommet ulike avarter, og spennet var stort fra Friheten til Morgenbladet.

Den utenriks- og sikkerhetspolitiske konvergensen mellom sosialdemokratiet og de borgerlige partiene skyldtes Arbeiderpartiets nye utenrikspolitiske kurs fra slutten av 1940-årene kombinert med konfrontasjonslinjen overfor NKP og andre grupper til venstre for Arbeiderpartiet. Det som var Arbeiderpartiets syn på de europeiske stormaktene og Sovjetunionen før krigen, var nå blitt et ytterliggående og unasjonalt perspektiv. Den utenrikspolitiske opposisjonen ble ekskludert fra debatten på Stortinget og overvåket av både arbeiderbevegelsen og de hemmelige tjenestene. Den pluralistiske offentligheten har altså et unntak, et svart hull. Mens det var et visst debattmangfold på innenrikspolitiske saksområder, hersket effektiv politisk undertrykkelse i utenrikspolitikken ved hjelp av hemmelig etterretningskrig og åpen propagandakrig. Opprustningen måtte settes inn i sin «rette» sammenheng. Det krevde en nasjonal holdningskampanje, som Gerhardsen tok til orde for høsten 1950, og som endte i propagandaorganisasjonen Folk og Forsvar. Haakon Lies bøker om kommunistisk konspirasjon var på samme vis ledd i kampanjen mot NKP. Agitasjonskampen foregikk på møter, særlig i nord hvor kommunistene sto sterkt. Opplysningsmaterieell ble trykket opp og spredt.

Styrkingen av partipressen må ses i sammenheng med kampen mot kommunistene. En sterk, antikommunistisk arbeiderpresse var middel mot kommunistisk agitasjon, skriver hemmeligholdets historikere Trond Bergh og Knut Einar Eriksen.¹¹ Da Hardanger Folkeblad i Odda ble arbeiderpartiavis i 1950 og slet med økonomien, intervenerte statsråd Jens Chr. Hauge. Avisen var viktig i den lokale politiske offensiven overfor fagforeningene.¹² I arbeiderpressen var en rekke journalister beredte til å rapportere om kommunistisk aktivitet ute og hjemme, en tradisjon som hadde sitt opphav i aktiviteten mot nazistene under krigen og mot Sovjet i ulike europeiske land i 1940-årene. Journalist Andreas Nøkleby i Fremtiden rapporterte fra Helsingfors, Arbeiderbladets Per Monsen fra Berlin. Arne Hjelm Nilsen var i Arbeiderbladet fra 1952 og samarbeidet med overvåkningstjenesten, med LO, og med partikontoret, foruten at han bedrev overvåkning og avlytting på eget initiativ til sin død i 1967. Statsministerens bror Rolf Gerhardsen, redaksjonssekretær og nyhets-

redaktør i Arbeiderbladet fra 1945 til 1970, hadde forbindelser til både overvåknings- og etterretningstjenesten. Monsen og Gerhardsen hadde begge arbeidet med «kommunistproblemet» ved den norske legasjonen i Stockholm under krigen. Av Lund-kommisjonen går det også frem at journalisten Sverre Sulutvedt i Arbeiderbladet gikk – etter et vedtak i sentralstyret – fra Arbeiderbladet til Haakon Lies partikontor i 1951 som faglig sekretær. Han var delvis lønnet av Forsvarets sikkerhetstjeneste og E-tjenesten. Oppgaven var å etablere et personarkiv. Sulutvedt og hans hjelpere samlet nærmere 10 000 navn på folk med angivelige kommunist sympatier, som søkte seg til forsvaret, student- og ymse fredsansjasjoner.¹³ Det var flere.

Alt dette som ledd i den nasjonale kampen for rikets sikkerhet. Dette var mer enn politisk strid med skitne våpen, mener Bergh og Eriksen.¹⁴ At den anti-kommunistiske kampen tjente Arbeiderpartiet, var en positiv bivirkning. Grense mellom nasjonal og politisk kamp fantes ikke; kommunistene og andre røde – fra Furubotn-folk til Nato-skeptikere i Arbeiderpartiet – skulle holdes i sjakk. Også Høyrepressen var aktiv i samarbeidet med overvåkningstjenesten. I 1950 tok overvåkningstjenestene kontakt med alle de 29 redaktørene i Høyrepressen med henstilling om samarbeid. Det ble også etablert kontakt med andre borgerlige aviser. Dagbladet var et viktig unntak. Så var da også Dagbladet, ifølge den mektige partisekretæren Haakon Lies bok *Kaderpartiet*, støttespiller for kommunistene. Samarbeidet med Høyrepressen besto i å informere overvåkningen om «relevante» forhold som avisens folk kom over, videre å unngå å offentliggjøre stoff som ville kunne skade overvåkningen arbeid.¹⁵ Dessuten skulle det informeres negativt om kommunistenes aktiviteter. Statsminister Gerhardsens Kråkerøy-tale og hendelsene i Tsjekkoslovakia i 1948 hadde gjort inntrykk. Arbeiderpartiet og Høyre hadde nokså lik analyse av «kommunistproblemet», og konklusjonen var den samme.

Om den pressebaserte politiske offentligheten var bred, forble den partienes offentlighet. Forståelsen av offentlighet fra slutten av 1940-årene ville, om den var blitt uttalt, ligge nær forståelsen av hva en militær informasjonssentral er, med tidens militære sjargong: *Command & control* – i en opplevd tilstand av latent krig. En refleksjon om dette ble forsiktig reist av den nye redaktøren i Arbeiderbladet, Olav Larssen, i 1950. I

et selvransakende foredrag gikk han inn for debatt i arbeideravisene, noe han mente regjeringen ikke ville tape på.¹⁶ I sin egen avis kunne han neppe benytte ordet «menighetsblad». Offentligheten var partienes terreng – der det Rune Slagstad kaller den taktisk-strategisk manøvrering fant sted.¹⁷ For etterkrigstidens offentlighet gjaldt avpasset pluralisme og konsekvent partikontroll.

Ny fiende

Tidens stemning dikterte også den offentlige debatt, som ikke sjelden tok form av agitasjon. Arbeiderpartiet observerte at fienden oppmarsjerte i øst og til venstre. Partiet innledet en kaldkrigsretorikk mot kommunistene samtidig som medlemmene i den radikale Mot Dag-gruppen i det store og hele var blitt lojale Arbeiderparti-folk. Regjeringen og utenriksminister Halvard Lange førte en klart vestorientert utenrikspolitikk med marshallhjelp og medlemskap i A-pakten og vestlige handelsorganisasjoner. Forsvarsminister Jens Chr. Hauge arbeidet for et nytt avansert forsvar. Arbeiderpartiet ville mislike, men akseptere, et nederlag i valg. En moderat fløy med folk som Jens Chr. Hauge, partisekretær Haakon Lie, Halvard Lange og nestformann Trygve Bratteli hadde innflytelse. Det var mangt i det Gerhardsen sa, og hvordan han sa det, som pekte i retning av at enighet og nasjonalt fellesskap sto over punktet om sosialisme på listen med prioriteter. I borgerlige øyne var det rett nok en bekymringsfull vekst i offentlige og halvoffentlige organer, som sammen med planleggingstiltak av mange slag pekte mot en korporativ stat. Likevel, langt ut over Arbeiderpartiets rekke så man det fornuftige i å kombinere legitimitet og effektivitet på denne måten.¹⁸ En formell og pluralistisk orden, politisk så vel som rettslig, understreket for den borgerlige leir at det ikke var grunn til panikk, bare kritikk.

Fire dager etter at den tsjekkosllovakiske presidenten Edvard Beneš ga etter for kommunistpartiet, holdt Einar Gerhardsen talen som vendte våpnene mot kommunistene. NKP hadde forsvart det som skjedde i Tsjekkoslovakia, men allerede tidlig i 1947 hadde redaktør Martin Tranmæl i Arbeiderbladet omtalt NKP som «femtekolonister».¹⁹ Det harde språket i Kråkerøy-talen var uvanlig. Talen ga selvsagt ikke eksplisitt klarsignal til den harde kampen som nå ble mobilisert. Bare demokratiske

midler og åndelige våpen skulle benyttes i kampen mot kommunistene, sa Gerhardsen, og kun NKP ble satt opp som mål. Realiteten ble at en bred utenriks- og sikkerhetspolitisk opposisjon ble slått ned med både åpne, skjulte og lovstridige midler. Kommuniststemplet ble benyttet mot venstreorienterte generelt, især de som avvek i utenriks- og sikkerhetspolitikken. Fra slutten av 1940-årene gikk overvåkingen av kommunistene over til å bli en statlig systematisk virksomhet. Talen legitimerte og markerte startskuddet på en til dels lovstridig virksomhet med avlytting og annen overvåkning av venstreopposisjonen i flere tiår, som Arbeiderpartiet var direkte delaktig i. Oppgjøret med NKP skal dels forstås på bakgrunn av tidens stemning. Stalin så ut til å ønske kontroll i hele det sovjetiske nærområdet med forskjellige midler, fra total dominans til ikke-angrepsavtaler. Det var selvsagt også et blinkende signal til de borgerlige partiene om at Arbeiderpartiet sto kommunismen fjernt, og at partiet var til å stole på i sikkerhetspolitikken. Men om talen skulle flagge et generaloppgjør med NKP, kom det sent: Populariteten til både partiet og partiavisen Friheten var allerede på retur. Om ikke før, falt borgerlig tale om at Arbeiderpartiet gikk inn for et kommunistisk diktatur (som det var eksempler på i debattene om beredskapslovene og prislovene) på stengrunn. Det samme signalet om vestorientering gikk naturligvis til Storbritannia og USA som nå kunne konstatere at de hadde en stabil alliert mot grensen til Sovjetunionen. Luften gikk ut av eventuelle fordommer i blant annet CIA om at Arbeiderpartiet og Gerhardsen ennå skulle være røde antimilitarister.²⁰

Etter kuppet i Tsjekkoslovakia i slutten av februar 1948 foreslo Sovjet vennskapspakt med Finland, og en viss uro for tilnærminger mot Norge vokste. Selv om den antikommunistiske kampanjen allerede hadde startet i Arbeiderbladet, var det Gerhardsens tale som markerte det offisielle startskuddet på en grovkalibret kampanje. Med denne talen var synet på kommunistene som en potensiell femtekolonne legitimert på høyeste hold. Beredskapslovene var tiltak som må ses i lys av krisene denne vinteren. Kommunistene var de nye potensielle landssvikerne. En måneds tid senere fulgte Stortinget opp med vedtaket (9. april 1948) om å opprette en spesialkomité for særlige utenrikspolitiske spørsmål og beredskapssaker for å utelukke kommunistene fra viktige utenrikspolitiske saker. Det parlamentariske demokratiet var ikke for alle. Dette

gjorde forarbeidet for blant annet atlanterhavssaken lettere. Venstre-representanten og redaktøren Chr. S. Oftedal skriver at «så meget kan vi slå fast, at uten vedtaket av 9. april 1948 ville hele den vanskelige tekniske gjennomføringen av planene om en atlanterhavspakt vært praktisk talt umulig».²¹ Komiteen ble nedlagt etter valget i 1949, da kommunistene falt ut av Stortinget.

Det var ikke så mange setningene i Gerhardsens Kråkerøy-tale som sank inn og forskrekket, men det var mange nok. Da Gerhardsen satt på toget ned til Fredrikstad, føyde han til noe om de siste dagers begivenheter i Tsjekkoslovakia som ga talen ytterligere brodd. På Folkvang stemte Kråkerøy Mannskor i. Korpset hadde spilt. Alvoret tok over da Gerhardsen gikk rett inn i maktovertagelsen i Tsjekkoslovakia, og satte den i direkte forbindelse med NKP: «Problemet for Norge er, så vidt jeg kan se, i første rekke et innenrikspolitisk problem. Det som kan true det norske folkets frihet og demokrati – det er den fare som det norske kommunistparti til enhver tid representerer. Den viktigste oppgaven i kampen for Norges selvstendighet, for demokratiet og rettssikkerheten, er å redusere kommunistpartiets og kommunistenes innflytelse mest mulig.» Og så: «De som står i spissen for kommunistpartiet i Norge, er Komintern- og Kominform-kommunister. Som sine kampfeller i andre land er de i sine hjerter tilhengere av terror og diktatur.»²² Eneste navngitte kommunist i talen var motstandsmannen og kommunisten Peder Furubotn som ble ekskludert fra NKP samme år. De moderasjoner som fulgte i talen, om at hetsstemning ikke skulle skapes, var Gerhardsen på sitt minst troverdige.

Dagen etter noterte rådgiveren i UD Arne Ording i dagboken sin at Gerhardsen åpenbart var engstelig for at de borgerlige partiene skulle vokse på den antikommunistiske stemningen.²³ Det innenrikspolitiske problem, anså Ording, var å hindre at kommunistene fikk feste i arbeiderklassen, slik tilfellet var i Tsjekkoslovakia. Disse to grunnene antok han, gjorde at Gerhardsen så seg nødsaget til å ta så hardt i. Samme dag som Ording satt med sin dagbok, gikk 15 000 demonstrerende gjennom Oslo sentrum til Folkets Hus der NKP hadde møte. Det var som om de var utkommandert. Parolene var: Ned med NKP! Vi vil vestlig kurs!²⁴ Andre paroler knyttet NKP til NS. NKP-kontorene ble utsatt for innbrudd, en bombe gikk av utenfor NKP-avisen Nordland Arbeiderblad

i Harstad. Samarbeidet på arbeidsplassene og i kommunestyrene mellom Arbeiderpartiet og NKP gikk tyngre. Utfrysningen på arbeidsplassene begynte, og overvåkingen satte inn.

Redaktør Martin Tranmæl i Arbeiderbladet fulgte opp med oppslag og ledere: «Disse kommunister tar ikke i betenkning å forråde sine egne land og det demokrati de daglig bekjenner seg til med pennen og munnen, men som de forneker i handling.»²⁵ Temaet «Den kommunistiske trussel» ble fulgt opp i arbeiderpressen, og borgerlige aviser fulgte opp. Det å være kommunist skulle bli ensbetydende med å være potensiell femtekolonist. Taust var det nå om kommunistenes tidlige og førende rolle i motstandskampen. Slik ble offentligheten benyttet til å sverte et parti som hadde fått demokratisk støtte ved valget, men som allerede var i tydelig tilbakegang. Kampanjen var effektiv, og mange meldte seg ut av NKP. Den påskyndet elimineringen av kommunistpartiet som parlamentarisk kraft i Norge.

Noen uker før Kråkerøy-talen, på et møte i Stockholm i den nordiske samarbeidskomiteen, hadde Gerhardsen også lagt vekt på trusselen fra øst, som han mente måtte få konsekvenser for forsvarspolitikken. Han så angsten som begynte å bre seg i Norge for hva Sovjet kunne finne på.²⁶ Ikke minst så han at de borgerlige partiene ville tjene på trusselen om ikke DNA aksjonerte. Og i mars kom det melding fra Norges diplomatiske utsending i Warszawa om at Sovjetunionen ville rette sine øyne mot Norge når pakten med Finland var i orden. Opplysningene kom fra en «godt orientert» kilde. Ryktene begynte å gå. Gerhardsen var kjent med meldinger om at Sovjet hadde planer om sabotasje mot malmtransporten over Narvik havn.²⁷ Det kom andre meldinger fra overvåkingstjenesten om at Peder Furubotn og kommunistene bedrev «konspirativ» virksomhet.

Det var tydelig at dialogen skulle gå mot høyre og konfrontasjonen mot venstre; NKP skulle møtes med dels hets, dels hva jeg vil kalle antioffentlighet: overvåking og avlytting mot bevegelsen og partiet og den enkelte. For øvrig: taushet. Det gjaldt rikets sikkerhet. Gerhardsen ga inntrykk av at det var utelukket at anstendige mennesker kunne være medlemmer av NKP. Året før hadde enkelte i stortingsgruppen til Arbeiderpartiet ment at Arbeiderbladet hadde gått for langt i fordømmelsen av NKP. Nå var de brakt til taushet, og Arbeiderpartiet dannet en felles front med de borgerlige partiene. Tilsvarende kampanjer så

dagens lys i Sverige og Danmark og flere andre land. De hemmelige tjenestenes arbeid ble rustet opp og satt bredt inn mot alle «røde»: kommunister, Spania-kjempere og Nato-motstandere. På et hemmelig møte på Stortinget i juli 1950 karakteriserte Einar Gerhardsen NKP som et «sovjetrussisk parti».²⁸

Den 15. september 1950 lanserte Gerhardsen «borgfred» med de borgerlige partiene om flere innenrikspolitiske spørsmål. Kontroversielle saker ble lagt til side og kompromisser søkt for å skape en enhetlig front mot de sikkerhetspolitiske utfordringene: Sovjetunionen ute og kommunistene hjemme.

Arbeiderbevegelse mot høyrebevegelse

Å bygge opp pressen var å bygge opp partiene. Arbeiderpressen sto relativt svakt etter krigen – *hvor* svakt er omdiskutert.²⁹ Ikke desto mindre var de langt fleste arbeideravisene gått inn. I 1940 utkom 260 aviser i Norge. Under krigen ble 125 av dem stoppet, bombet, rasert eller frivillig gått inn. De avisene som fortsatt kom ut, økte sine opplag, og dette var bakgrunnen for erstatningsoppkjøret etter krigen. Det var i stor grad (men ikke bare) arbeiderpressen som var blitt stoppet eller gikk inn av andre grunner, og som etter krigen ofte sto uten lokaler og utstyr. Bare ca. seks arbeideravisers fikk komme ut under krigen – 39 aviser var på forskjellig vis stanset. Men også 18 høyreavisers, syv bondeavisers og 15 Venstre-avisers måtte stanse, blant annet Dagbladet. Mer enn 30 aviser var ikke kommet i gang igjen i 1947.

Under krigen arbeidet Johan Ona med planer for gjenreisning av arbeiderpressen og ba Haakon Lie i USA om å bestille trykkeriutstyr for 100 000 dollar – penger Ona ikke hadde.³⁰ Haakon Lie dro i 1944 til USA med diplomatisk status fra regjeringen for å besøke fagbevegelsen og skaffe midler til settemaskiner og presser. For gjenreisning av arbeiderpressen og hele partiet var det nødvendig å få avisene ut igjen så raskt som mulig. Ifølge Knut Løfsnes kom pengene fra de såkalte jødiske arbeiderkomiteene og senere fra den amerikanske fagbevegelsen, til sammen 625 000 dollar.

Etter krigen delte avisene seg i to grupperinger etter hvorvidt de var blitt stanset eller ikke: i *Avisutvalget av 1945* og *Arbeidsutvalget for*

de stansede aviser. De ikke-stansede avisene møtte et erstatningsopp-gjør.³¹ De stansede avisene, anført av arbeiderpressen, sto materielt svakt, men moralsk sterkt. Det ble utnyttet av entreprenøren Johan Ona i forsøket på å påvirke regjeringens gjenoppbyggingspolitikk på området. Erstatningskravene mot de ikke-stansede avisene var opprinnelig store, men det krigsavisene til slutt måtte ut med, var ikke avsendige summer. Aftenposten måtte ut med 100 000 kroner, Morgenposten 170 000, Adresseavisen 600 000 og Bergens Tidende 194 000.³² Regjeringen ønsket etter hvert ro om saken, det passet seg dårlig å stå steilt på som advokat for egen presse. Viktigere var krigsskadetrygden og reguleringspolitikken på området, papirrasjonering, prioritering av rotasjonspresser og annet utstyr til avisene som hadde fått sitt utstyr ødelagt eller fjernet. Med slike tiltak kom mange av de stengte avisene seg rimelig fort over den umiddelbare krisen. Opplaget steg raskt til nivået før krigen. Selv om mange arbeideraviser forsvant for godt under krigen, sto arbeiderpressen for en femdel av opplaget både i 1940 og etter noen få år etter krigen.³³

De politiske avisgruppene dannet sine presseadministrasjoner med Arbeiderpressen (AP) som den førende. Johan Ona gikk inn for Norsk Arbeiderpresse som økonomisk og administrativt skulle fremme «utviklingen av Det norske Arbeiderpartis presse».³⁴ Det ble vedtatt møn-stervedtekter for avisene som knyttet dem til partiet. Arbeiderpressens virksomhet ekspanderte: De moderniserte sin virksomhet, økte sine opplag og rykket opp som nummer 1-aviser flere steder. Arbeidernes pressekontor (AP) ble etablert i 1912 og gjenopprettet etter krigen under ledelse av den senere pressesekretær og statssekretær ved Statsministerens kontor i nesten hele denne epoken (1948–1965), Olaf Solumsmoen. Olav Brunvand tok over fra 1949 og sto i tjenesten helt til 1977. AP betjente stadig flere aviser per post, telefon og teleprintere og var en nøkkelinstant for den sosialdemokratiske sentralismen. Brunvand ansatte redaktører og sendte ut graderte meldinger til redaktørene om hva som skulle, og ikke skulle, omtales. Han satt i partiets sentralstyre og hadde nær kontakt med Haakon Lie på partikontoret. Pressekontoret drev reportasje fra Stortinget, skrev løpende kommentarer, og ble i voksende grad Oslo-kontor for arbeideravisene. I 1950 satt også Haakon Lie i Arbeider-bladets administrasjonsutvalg sammen med blant andre nestformannen Trygve Bratteli. Redaktør og siden medarbeider i Arbeiderbladet, Martin

Tranmæl, satt i sentralstyret og samarbeidsutvalget med LO. Olav Larssen var i 1950 nestformann i norsk redaktørforening, satt i sentralstyret og var medlem av gruppestyret på Stortinget. Denne informasjonsstrukturen var koblet til en stabil flertallsregjering i en periode med gjenoppbygging og fremmet en lojal, ensrettet arbeiderpresse. Debatt om regjeringens politikk var ikke blant avisenes oppgaver. Noen få avvikende redaktører lyste opp som nattsvermere og ble straks tatt hånd om. Men flere politiske avisgrupper var altså større enn arbeiderpressen.

Høyre-pressen dominerte i Norge etter krigen. Høyre startet i 1946 Høyres Pressebyrå som motpol til AP med erkjennelsen av at «Høires presse er det viktigste og sterkeste propagandamiddel partiet har».³⁵ HP var nær knyttet til partiledelsen gjennom hele etterkrigsperioden, der sjefredaktøren blant annet satt i partiets sentralstyre. Avstanden ble likevel gradvis større ved at byråets egne medarbeidere fikk mer innflytelse. Hele tiden var HP avhengig av økonomisk støtte fra partiet. Høyre-avisene var ikke eid av partiet, men tilsluttet et økonomisk og konservativt meningsfellesskap stort sett uttrykt i vedtektene. Avisene var tilsluttet Høyres Pressebyrå og Norsk Høyrepresse og dannet slik en allianse for konservativ politikk, en opposisjonspresse. Partiet Høyre selv var i stor grad ledet av pressefolk.³⁶

I januar 1947 ble representanter for de største bransjeforeningene enige om å opprette et arbeidsutvalg utenfor organisasjonene, som skulle ta seg av spørsmålet om å styrke den borgerlige pressen. Dette utvalget skulle stå fritt når det gjaldt innsamling og forvaltning av midler for å støtte aviser i konkurransen med arbeiderpressen. Våren og sommeren 1947 ble forberedende arbeid gjort, og 5. august ble konstituerende møte satt i det som etter svensk mønster ble kalt Libertas – en stiftelse uten partibindinger. Øverst på programmet sto vitalisering av Høyre-pressen, dernest Venstres og Bondepartiets presse. Med de midlene Libertas disponerte de første årene, hadde stiftelsen avgjørende påvirkningskraft på den strukturelle utviklingen av særlig Høyre-pressen. Høyre selv sto uten noen tilsvarende innflytelse. Libertas opererte som libero.

Forbindelsene var tette mellom Trygve de Lange i Libertas og Øyvind Davidsen i det som ble Høyres Pressefond. Store midler til settemaskiner og annet utstyr tilfløt Høyre-pressen fra 1947 til 1949 – uten at avisene visste at pengene ikke kom fra Høyre. Utstyret ble kanalisert gjennom et anonymt

interessentskap knyttet til Høyres landsstyre. Beslutning om fordelingen av pengene ble gjort av Trygve de Lange og Øyvin Davidsen. Om det ga noen innholdsmessige fordeler for Libertas eller dets oppdragsgivere, er uklart. Støtten til pressebyrået styrket artikkeltjenesten om økonomi og næringsliv. Resultatet var en sterkere Høyre-presse og innflytelse fra Libertas på pressestrukturen. Hele 17 aviser fikk, foruten Høyres pressebyrå, støtte via Libertas. Særlig kostbar var innsatsen i Finnmark, men også på Vestlandet.³⁷ Syv aviser som ikke var kommet i gang etter krigen, fikk hjelp av Libertas til å starte opp i 1949. Betingelse for støtte var at den partipolitiske tilknytningen ble beholdt.³⁸ Da Libertas stanset sin støtte i 1949, besto Høyre-pressen av 46 aviser, et nivå som holdt seg utover i 1950-årene. Den mest direkte politiske påvirkningen skjedde trolig via støtten til pressebyrået, som med Libertas-midler styrket den næringspolitiske og klart liberalistisk orienterte produksjonen av artikler og kommentarer.

Partiet hadde problemer med å akseptere denne fristilte stiftelsen som fordelte store midler etter eget skjønn. Partiet ble ikke konsultert; tvert om måtte Høyre søke Libertas om disponering av midler til ulike formål. Foran valget i 1949 ønsket partiet å disponere en million kroner til å spre Høyre-aviser gratis. Dette var fremdeles i en tid da man var overbevist om propagandaens og opplysningens virkning på individets meningsdannelse. Gratis spredning av aviser skulle overbevise velgerne om at en stemme til Høyre var det rette. Det medieforskere kaller stimulus-respons-modellen hadde rådd alene i mellomkrigstiden. Nå var det flere som stilte spørsmål ved mediens påvirkningskraft på den enkelte, men det var uansett viktig ikke å la arbeiderpressen råde grunnen alene i sterke arbeiderstrøk. På tross av de sterke kravene som Høyre fremsatte til Libertas, ble partiet avspist med 100 000 kroner til spredning av aviser. Så kom Arbeiderbladets avsløring av Libertas i oktober 1948, som satte Høyre i en kinkig situasjon. At partiet hadde hatt et så tett forhold til det hemmelige, nærmest konspiratoriske Libertas, hadde ikke vært kjent. Organisasjonen Libertas, som omtales senere, ble en politisk belastning, og Høyres eminense C.J. Hambro, som hadde ledet Høyre i deler av tjue-, tretti- og femti-årene, var kritisk til å fortsette relasjonen. Heretter var støtten åpen og gikk via det nye Høyres Pressefond.

Avis og parti var formelt løst sammenknyttet på høyresiden enn i arbeiderbevegelsen. Avisene var i tråd med ideologien privat eid og

hadde ikke felles vedtekter. Båndene var likevel både av økonomisk og etisk-politisk karakter. Økonomisk var støtten fra parti til aviser anselig, for mange av avisene uvurderlig. I mellomkrigstiden hadde de aller fleste avisene behov for økonomisk støtte. Gjenytelsen var at de forsvarte partiets politikk, noe som innebar at avisene *ikke* skulle være vennlige overfor andre partiers, i alle fall ikke Arbeiderpartiets, politikk. Relasjonen var som i arbeiderbevegelsen klart asymmetrisk; partiet kontrollerte pressen. Men antallet Høyre-aviser var færre etter krigen, og antallet som mottok støtte var enda færre. Partiets økonomiske presse-makt var innskrenket. Detaljkontrollen med redaktørene var heller ikke som i mellomkrigstiden. Forpliktelsen var at avisene skulle holde en konservativ politisk *linje* – det var tale om å bidra generelt til Høyre og høyrebevegelsen.

Rett nok kunne den myndige generalsekretær i Høyre Leif Helberg sende ut sine oppstrammere. I et brev til redaktør Arne Hofstad i Sandefjords Blad 23. juni 1955: «Er Sandefjords Blad gått over til Arbeiderpartiet? Efter den kjempereklame bladet presenterer for Norsk Folkehjelp i avisen for 22. juni – må man være i sterk tvil om Sandefjord Blad fremdeles tilhører Høire.»³⁹ Korreksene ble ikke bare sendt til aviser som mottok støtte. Det faktum styrker tanken om at generalsekretæren tenkte alle avisene inn i en større bevegelse, uavhengig av de økonomiske båndene. Helberg var den daglige leder av partiorganisasjonen og nærmest en overordnet redaktør for partipressen. Helberg hadde stor innflytelse når redaktører ble ansatt.

Utover i 1950-årene fikk både Høyre og Høyre-pressen voksende økonomiske problemer. Samtidig ville partiet nødig gi fra seg viktige geografiske områder (som Nordland og Nordvestlandet) til arbeiderpressen. Situasjonen ble bedre da Trygve de Lange ble midlertidig ansatt i 1956 for å skaffe bidrag fra næringslivet. Det førte til at pressefondet fikk tilført midler, og dermed kunne også partiet nedprioritere sin pressestøtte.⁴⁰ Viljen i partiet til å støtte en kjempende Høyre-presse ble kjøligere mot slutten av 1950-årene. Redaktørenes deltagelse gjennom verv i parti-apparatet dalte. Foran valget i 1957 hadde partiet ingen klar strategi for hvordan partipressen kunne bidra.⁴¹ Troen på pressen som opinionsskaper og dermed frykten for arbeiderpressens utbredelse, mistet noe av sin kraft.

Pressefolkene var ikke i den grad representert på partikontoret. Fra 1956 av svant generalsekretærens og partiets makt over pressen ettersom midlene minket. Da Kåre Willoch overtok som generalsekretær i Høyre i 1963, fikk partiet mer kontroll med pressemidlene – kanskje var hensikten å fase dem helt ut.⁴² Pressestøtten fra partiet holdt seg likevel utover i 1960-årene. Andre forhold som svekket partibåndene var fjernsynet og erfaringene fra EF-striden. Avidøden tvang frem mer levedyktige aviser, og sammenslåingene til fellesborgerlige aviser fungerte godt. Betegnelsen «menighetsblad» hadde bredt seg og gikk på pressestoltheten løs.

Arbeiderpressen klarte seg bedre, blant annet fordi den kunne samkjøre sine utgifter og investeringer i et enhetlig eierskap. Mange av arbeideravisene var nummer 1-avis i sitt område, dels var de nummer 2-avis i mer folketette områder eller der det fantes en substansiell andel industriarbeidere eller småbrukere. I alle fall forsvant hele 65 partieide aviser fra 1936 til 1967 ifølge beregninger gjort av Johan Ona.⁴³ Dels ble dette sett på som en nødvendig rasjonalisering, men også politisk uheldig. Å nedlegge en avis betydde å bedre situasjonen for et annet parti. Det økonomisk fornuftige var politisk betenkelig.

Spania-saken (1946–1947)

«Har regjeringen foretatt seg noe for å bryte alle forbindelser med Franco-Spania? Vil regjeringen foreta seg noe for å bringe Norge med i første rekke i kampen for å fjerne fascistveldet i Spania, og skape frihet og demokrati også for det spanske folk?» NKP-representanten Randulf Dalland stilte 6. mars 1946 interpellasjonen til utenriksminister Halvard Lange. Samme dag skrev Martin Tranmæl i Arbeiderbladet at Norge bør oppfordre vestmaktene til å bringe Spania-saken inn for FN. Dagen etter kom en mer moderat leder fra Tranmæl. Bryggearbeiderne som hadde begynt sine aksjoner, ble oppfordret til å avvente uttalelse fra den faglige Internasjonales om økonomisk boikott, men nede ved havnen vedtok bryggearbeiderne i Oslo fortsatt å nekte lossing. Den offentlige mening ytret seg, som så ofte disse årene, i form av streiker og aksjoner på arbeidsplassene. Aksjoner var i gang på Herøya, i Bergen, Odda, Stavanger, Haugesund og Moss. Regjeringen hadde et problem.

Denne marsdagen ble det fremmet tre forslag til vedtak om Spania i Stortinget. Det som ble vedtatt, var fremmet av Gustav Natvig Pedersen på venstre fløy i Arbeiderpartiet. Foruten ham var DNA-folk som Sverre Løberg, Olaf Watnebryn og Jakob Friis kritiske til Halvard Langes utenrikspolitikk. Natvig Pedersens forslag forutsatte at regjeringen holdt tett kontakt med Stortinget i arbeidet for å ta del i en felles aksjon for å gjenopprette demokratiet i Spania. Dette var i samsvar med hva Natvig Pedersen hadde kalt «grunnstemningen i vårt folk». Retningslinjene var strammere enn utenriksminister Halvard Lange likte, men et pålegg om en norsk aksjon var unngått.

På Dallands spørsmål svarte utenriksministeren som vanlig i diplomatiske vendinger. I løpet av 1946 hadde skipsfarten til Spania tatt seg kraftig opp, selv om antallet anløp i Spania ikke kunne sammenlignes med omfanget i 1930-årene. Den ville bli større om Norge spilte sine kort riktig. Regjeringen var ikke interessert i å svekke landets økonomi og derigjennom partiets posisjon. Følgelig ville den unngå å provosere Franco-regimet, men da Norge fordømte regimet i 1946, svarte Spania med trussel om boikott av norske varer. Det var nok til at regjeringen snudde, og den første utenrikspolitiske sprekken kom til syne i Arbeiderpartiet.

På møter i stortingsgruppen utover våren 1946 redegjorde Lange og Gerhardsen for Spania-saken: En ensidig aksjon fra norsk side ville være et slag i luften, bare en internasjonal aksjon ville nytte. Bryggearbeideraksjonene var forståelige, men måtte avvises. Regjeringen hadde ingen problemer med å skaffe seg støtte i Oslo representantskap, landsstyret og i toppen av Landsorganisasjonen. Det fremgår av historikeren Edgeir Benums undersøkelse at LO-ledelsen, regjeringen, stortingsflertallet og Arbeiderpartiet utgjorde et enhetlig maktapparat.⁴⁴ Regjeringen trakk på en uvant, men viktig, alliert: Rederforbundet. Saken ble vond fordi motsetningene gikk innad i LO og stortingsgruppen.

Spania-saken lar seg belyse med den nevnte sosiologen Robert Michels' klassiske studie *Zur Soziologie des Parteiwesens in der Modernen Demokratie* fra 1911 (1915/1949) som beskriver fåmannsveldet som danner seg i organisasjoner generelt, og partier spesielt: Oligarkiske tendenser tvinger seg uvegerlig frem som følge av konsentrasjon av kunnskap om organisasjonen. Michels skriver at «... i moderne partiliv presenterer gjerne

aristokratiet seg i demokratisk forklledning, mens substansen i demokratiet er gjennomtrukket av aristokratiske elementer. På den ene side har vi aristokrati i demokratisk form, på den annen side har vi demokrati med aristokratisk innhold. [...] Den demokratiske eksterne formen som karakteriserer partilivet vil for overfladiske observatører unnlåte å fremstå som aristokrati, eller heller som oligarki, som er innebygd i enhver partiorganisasjon.»⁴⁵ Henry Valen leser tre viktige forhold om oligarkiet ut av Michels' fremstilling:⁴⁶ De få har oversikt over organisasjonen og dens omgivelser og de har tanker om hvor organisasjonen skal. De har kontroll over kommunikasjonslinjene og selve hierarkiet og kan langt på vei styre tilgangen av informasjon til de ulike organene i organisasjonen. Og de har monopol på kompetanse og erfaring med å formulere problemer og løsninger og slik sikre seg gjenvalg. Slike tendenser er ufravikelige i store hierarkiske organisasjoner, de er dilemmaet moderne organisasjoner må leve med i større eller mindre grad. De er kostnaden ved en handlekraftig organisasjon. Makten bygger på disiplin og sterk ledelse, men lar seg uten problemer kombinere med kulturell og politisk grunnplanaktivitet. Arbeiderbevegelsens kultur opplevde medvind disse årene. Berge Furre skriver at «Arbeidarorganisasjonane var levande og vitale, i. mai-toga store folkelege mønstringar, og eit særmerkt kulturliv ovra seg på arbeidsplassane med litteraturringar, arbeidarteater, og publikasjonar som Arbeidermagasinet, biletbladet Aktuell og opplysningstidsskriftet Vår Tid.»⁴⁷ Den nærmest holografiske evnen til å være både elitestyrte og folkelig slo ikke feil og var gestaltet i Einar Gerhardsen.

I denne som i andre saker sto oligarkiet (særlig representert ved Samarbeidsnemnda med ledende DNA-folk som Konrad Nordahl, Gunnar Bråthen, Einar Gerhardsen, Trygve Bratteli, Martin Trammæl), mot et mindretall i stortingsgruppen og grunnplanet i arbeiderbevegelsen. Oligarkiets beste våpen var den mer eller mindre uttrykte anklagen om «splittelse», og stor kontroll med pressen og den offentlige debatt. Jo lenger unna toppen, påpeker Edgeir Benum, desto sterkere ble opposisjonen mot regjeringens linje.⁴⁸ I flere møter i Arbeiderpartiets stortingsgruppe fra juli 1946 til november 1948 var saken oppe til debatt, og Gerhardsen hadde sin fulle hyre med å argumentere mot å bryte forbindelsene til Spania. Langt på vei måtte han stille et slags kabinettsspørsmål.⁴⁹

I 1946 kom flere meldinger om henrettelser og undertrykking i Spania. I Norge og verden for øvrig var det for alle demokratiske krefter uakseptabelt at fascistregimet kunne overleve de alliertes seier. Den første hovedforsamlingen i FN uttalte at Spania ikke var velkommen. Den franske regjeringen stengte grensen og situasjonen var spent. Allerede i februar 1945 hadde Den internasjonale faglige konferansen i London oppfordret til europeisk revurdering av forholdet til Spania, dvs. at landene ikke lenger skulle anerkjenne Spanias nøytralitet. Med beretningene om systematisk vold mot sosialistiske og demokratiske krefter i Spania, vokste kravene fra særlig faglig hold i Europa om at Franco-regimet måtte isoleres. I Arbeiderbladet skrev Martin Tranmæl 12. februar 1946 om mulige aksjoner fra fransk og britisk side, men mente at bare fredelige midler kunne benyttes. Den 28. februar skrev avisen at en internasjonal aksjon var det beste, men at en ensidig norsk aksjon måtte vurderes om det ikke lot seg gjøre. Den 19. mars antok avisen at aksjonene var under kontroll og mente at skipet som var underveis fra Spania til Odda med sinkmalm ville bli losset på tross av varsel om streik. En slik aksjon, mente avisen, ville bare ramme arbeiderne selv. Men lossenekten fortsatte.³⁹ Avisen intervjuet lederen for LOs informasjonskontor John Sanness som etter et møte i den faglige Internasjonalen i Paris måtte gjøre det klart at fagbevegelsen i andre land ikke var beredt til å aksjonere. Trolig hadde appellene om å avvente en internasjonal aksjon vært urealistiske hele tiden – på trappene var *forbedring* av relasjonene til Spania.

Fra regjeringen førte utenriksminister Lange ordet i saken, flankert av handelsminister Lars Evensen og statsminister Gerhardsen. På LO-kongressen (fagkongressen) i mars ble aksjonene skarpt kritisert. Halvard Lange la vekt på at isolerte aksjoner var hensiktsløse og at solidariteten måtte komme frem via hjelpekampanjer (Spania-komiteen). Gerhardsen og Nordahl slo fast at aksjoner som ikke var godkjent av forbundet, var uholdbare. Og bare regjeringen fører Norges utenrikspolitikk. Det enstemmige vedtaket fra kongressen stilte regjeringen ganske fritt i Spania-politikken. Ingen krav ble rettet til regjeringen. Begrensningene i handelen skulle fortsette, og det var opp til regjeringen å vurdere saken videre.

I Spania-saken hadde regjeringen et nært og diskret samarbeid med Rederforbundet vinteren 1947. Skipsfarten var interessert i normale forbindelser med Spania, og regjeringen ville styrke landets import og

eksport. Rederforbundets direktør John O. Egeland nølte ikke da det ble klart at Spania reagerte sterkt på at Norges regjering ikke ryddet opp. Regjeringen var på sin side opptatt av å bli informert om konsekvensene for skipsfarten av en konflikt med Spania.⁵¹ Samarbeidet mellom regjeringen og Rederforbundet omfattet blant annet forholdet til pressen.

En strategi ble lagt i et møte 18. januar 1947 mellom direktør Egeland og ekspedisjonssjef i Utenriksdepartementet Andreas Andersen. Edgeir Benum skriver at: «Rederforbundet hadde all interesse av at saken ble holdt ute av offentlighetens lys.»⁵² Dersom saken ble et politisk tema, kunne polariseringen tvinge arbeiderpressen og den borgerlige pressen hver sin vei. Det kunne i sin tur vanskeliggjøre samarbeidet mellom regjeringen og de borgerlige partiene. Dette lå i sakens kontroversielle karakter: Jo mer debatt, desto mer splid. Konflikt ville vanskeliggjøre regjeringens ønske om å normalisere forholdene med Spania. Det gjaldt heller å etablere en konflikt til venstre for Arbeiderpartiet: «Ved å holde saken ute av den borgerlige pressen, ville man i stedet oppnå at motsetningene i en eventuell avispolemikkk kom til å danne seg mellom Arbeiderpartiet og Kommunistpartiets presse.»⁵³ Det gjaldt med andre ord å splitte arbeiderbevegelsen i bred forstand.

Egeland førte strategien ut i livet. Han sørget for at negativ og konfliktfylt informasjon ikke tilfløt den borgerlige pressen. Da dampskipet «Garnes» ble nektet bunkring i en spansk havn, fikk han stoppet nyheten i Oslo-pressen og blant «opinionsskapende personer». Hvem disse var, vites ikke. Stoff han sendte ut om Spania-saken til den borgerlige pressen, var til personlig orientering for redaktørene.⁵⁴ Enkelte kritiske kommentarer dukket riktignok opp i Farmand, Drammens Tidende og Adresseavisen. For øvrig uteble debatten. Freden ble bevart mellom regjeringen, de borgerlige partiene og deres presse.

Fra høsten 1946 hadde Spania økt presset på Norge for å normalisere handelsforbindelsene, og i en note 5. januar 1947 stilte Spania et ultimatum: Spania måtte få normale handelsforbindelser og diplomatiske forbindelser med Norge. Hvis ikke, ville den norske chargé d'affaires i Spania bli utvist og landet ville overveie å nekte norske skip anløp i spanske havner. Utenriksminister Langes redegjørelse i Stortinget 27. februar argumenterte for at forbindelsene til Spania måtte normaliseres

og at Norge skulle følge en antifascistisk linje. Han kritiserte sterkt de negative oppslagene om Norge i spanske aviser.⁵⁵ Sammenlignet med året før var regjeringen på offensiven: En innskrenkning eller stopp av handelen med Franco-regimet var ikke lenger aktuell politikk. Den internasjonale interessen for boikott var laber samtidig som øst–vest-problemet tok mer av oppmerksomheten.

Da Arbeiderpartiets gruppe diskuterte saken i flere møter i februar 1947, var det klart at motstanden mot regjeringens linje var stor. Avstemning måtte unngås – den ville avsløre og utdype splittelsen. Saken ble utsatt flere ganger inntil Gerhardsen foreslo at saken ble forberedt av gruppestyret, regjeringen og den utvidede utenrikskomiteen. Den 28. februar, dagen etter at utenriksminister Lange hadde orientert Stortinget om Spania-saken, kom ekkoet på lederplass i Arbeiderbladet: En ensidig aksjon fra Norges side var et offer uten hensikt.

Motstanden mot en økonomisk og diplomatisk normalisering av Spania-kontakten i Arbeiderpartiets stortingsgruppe gjenspeilte motstanden i fagbevegelsen. I stortingsgruppen var motstanden ledet av Watnebryn, Løberg og Nygaardsvold. Skulle Norge la seg diktere av Franco, og slik støtte regimet? Kaste vrak på muligheten til å være et eksempel for andre land? Hva med de mange nordmenn som ga sitt liv i den internasjonale brigaden – og deres familier? NKP-representanten Kirsten Hansteen sa i debatten 22. mars 1947: «Jeg tror det er vår, som alle små nasjoners oppgave, at selv om vi ikke kan løse verdens problemer, må vi i hvert fall stille oss slik at vår stemme kan bli hørt.» Om Norge ga etter for Spanias krav, skjenket landet Franco en diplomatisk seier som ville bli lagt merke til internasjonalt. Skulle Norge nå – som redaktør og stortingsrepresentant for Venstre Chr. Oftedal påpekte – gjøre seg til venns med et slikt regime, nå som det kanskje ville rakne?

Store deler av Venstres gruppe, anført av Chr. Oftedal, sto for en mer vidtgående Spania-politikk enn regjeringen. I stortingsdebatten om Spania-saken denne dagen i mars var kanskje Oftedal den som rammet regjeringen hardest. Ironien gikk ikke hus forbi, hverken på galleriet eller av presidenten, om Arbeiderbladets labre dekning av Spania-saken: «La oss snakke om noe annet, la oss snakke om svensk kaffe!» Oftedal refererte til telegrammer om en forestående offensiv mot Franco de nærmeste dager. På et slikt tidspunkt vil regjeringen heller normalisere

forholdene med regimet: «Vi må skynde oss, det norske Storting må ile Franco til hjelp. Det kan være for sent i natt, han kan være falt!» Galleriet klappet, og presidenten grep inn.

Arbeidernes aksjoner og ironi til tross; regjeringen med Lange i spissen gikk varsomt og diplomatisk frem – og lyktes. Den vedtatte innstillingen fra komitéflertallet ga regjeringen fullmakt til å handle i samsvar med Norges forpliktelser overfor FN og norske interesser.⁵⁶ Veien lå i praksis åpen for normalisering. The Observer i London kunne 30. mars konstatere med blant annet henvisning til Norges vedtak at «Recent diplomatic successes have strengthened Franco's international position».⁵⁷

Nordisk forsvarsforbund? (1947–1949)

Einar Gerhardsen skriver i sine memoarer: «Jeg har fått vite at han [statssekretær Dag Bryn] under dette arbeidet en gang sa at 'veien til Nato hadde vært en kamp om Einar Gerhardsens sjel'. Kanskje er det noe i det. Jeg skal iallfall åpent innrømme at for meg var veien ikke lett. Den var vel forresten ikke lett for noen ansvarlig politiker.»⁵⁸ Gerhardsen sto midt i den indre konflikten mellom det Max Weber kaller sinnelags-etikk og ansvarsetikk. Skulle han følge sin ideologiske overbevisning eller sin ansvarlige fornuft? Betraktelig færre betenkeligheter hadde utenriksminister Halvard Lange, nestformann Trygve Bratteli og Oscar Torp. Og ikke minst forsvarsminister Hauge: Gerhardsen skriver at «Den som i denne saken kanskje kom til å øve størst innflytelse innad i regjeringen var forsvarsministeren, Jens Chr. Hauge.»⁵⁹ Gerhardsen tok ikke bare parti for sine sterke rådgivere i utenriks- og sikkerhetspolitiske spørsmål mot en anselig indre opposisjon som ønsket å finne en nordisk løsning. Han satte dampen opp og fikk trumfet en beslutning raskt og effektivt gjennom. De han sympatiserte med i sitt hjerte, ble overkjørt til fordel for den nye realpolitikken. Partieliten som foresto helomvendingen fra brobygging til nordisk løsning og videre til atlantehavspakt, hadde pressen til sin disposisjon underveis. Den foretok en strategisk manøver av historisk viktighet uten sidestykke i etterkrigstiden. Den handlet på tvers av arbeiderbevegelsen, arbeideroffentligheten og Arbeiderpartiets stortingsgruppe. Da Norge tok denne beslutningen – *hvor* viktig den var visste riktignok ingen da – fantes ingen utenrikspolitisk offentlig

mening. Etter beslutningen kan det hevdes at Norge ikke lenger hadde noen sikkerhetspolitikk.

Det begynte så smått å blåse fra en annen retning nærmere jul 1947 etter den såkalte Trumandoktrinen. I første rekke skulle Hellas og Tyrkia, men egentlig hele den «frie verden», hjelpes av USA både økonomisk og militært for å stanse kommunistiske fremstøt. I et maktpolitisk språk: USA skulle aktivt bygge sin interessesfære. Trumandoktrinen var en prolog til Atlanterhavspakten. Reaksjonene var umiddelbart negative i store deler av arbeiderpressen vinteren 1947.⁶⁰ Redaktør Nils Hønsvald skrev i Sarpsborg Arbeiderblad om dollarimperialistenes siste aksjon mot Sovjet 17. mars. Arbeiderbladet skrev 13. mars at USA har satt dampveivalsen i gang, og fører en aggressiv utenrikspolitikk.

I en redaksjonell kommentar i Arbeiderbladet 14. mars konstateres det mer nøkternt under overskriften «Nervekrig mot Sovjet» at Sambandsstatene er blitt den ledende stormakten i verden, og vil gjøre full bruk av sin økonomiske og militære makt. Den 15. mars heter det at det åpenbart er amerikanernes siktemål å ta britenes plass, og trekke et samlet Tyskland inn i sin interessesfære. Vinklingen i Arbeiderbladet svinger fra kritisk til realpolitisk.⁶¹ Den 17. mars 1947 mener avisen at USA åpenbart prøver å smi en jernring rundt Sovjet. Tyskerne er ikke lenger de evige fiender. Tvert om, de er fremtidige hjelpetropper. Avisen tar avstand fra både USAs forsvar av den rene kapitalisme og Sovjetunionens ufrie system. Imidlertid heter det 26. mars at Norge ikke må fjerne seg fra USA, men søke samarbeid med de krefter der som virker i samme retning som oss. Utover våren understrekes det at verdenskartet tegnes på nytt og at det er nødvendig å «ryste sløvheten av seg og plassere seg med begge ben i den nye verden med åpent øye og åpent sinn». Det understrekes at Norge ikke må kaste seg inn i stormaktenes kortsiktige interessekonflikter.

Borgerlig presse hadde det enklere. Verdens Gang var kritisk til neglisjeringen av FN i Trumans utspill og stilte seg også kritisk avventende til den nye tyske holdningen som USAs kanskje snart viktigste allierte i Europa. Aftenposten var positiv til doktrinen, som avisen mente ville opprettholde maktbalansen i Europa. Avisene så alle at Truman-doktrinen innvarslet en ny sikkerhetspolitisk situasjon for Europa og at spenningsforholdet mellom øst og vest tiltok. Arbeiderbladet og VG

var begge kritiske, men nøkterne – blokkdannelsen syntes uunngåelig, og Norge måtte ta den nye situasjonen til etterretning.⁶² Arbeiderbladet hadde begynt en glideflukt mot en USA-vennlig holdning.⁶³ Aftenposten og Bergens Tidende anerkjente blokkpolitikken uten kvaler. Ingen av avisene vurderte krigsfaren som høy. Sovjetunionen lå i ruiner, det hadde bare gått fire år siden slaget om Stalingrad.

Den 22. januar 1948 foreslo den britiske utenriksministeren Anthony Bevin i Underhuset at Vest-Europa skulle gå sammen i en forsvarsallianse. Stort mer var ikke «Bevin-planen». Noen få dager etter omtalte Tranmæl planen rosende i Arbeiderbladet. Så kom møtet i Oslo representantskap 3. februar 1948, der Marshall- og Bevin-planene ble vedtatt anbefalt. En særskilt viktig sak var vunnet for dem som ønsket en ny retning. Arbeiderbladet hadde bedrevet en kampanjelignende argumentasjon for Bevin-planen i forveien, fulgt av blant annet Bergens Arbeiderblad. På dette tidspunktet holdt Halvard Lange ennå igjen og møttest kritikk fra Haakon Lie. Også borgerlige aviser kritiserte Lange for å holde på brobyggingspolitikken. På den andre siden i regjeringen fantes klare motstandere av vestvendingen hos landbruksminister Olav Oksvik og mer nølende folk som forsynings- og gjenreisningsminister Nils Hønsvald. Noen påpekte at Bevin-planen var en skisse til en USA-dominert allianse. Da brobyggingspolitikken sto mer utsatt til som følge av den kalde krigens tidlige hendelser (Truman-doktrinen, Marshall-hjelpen, Bevin-planen som førte til Brussel-traktaten, Berlin-krisen, makttovertakelsen i Tsjekkoslovakia i slutten av februar, det sovjetiske tilbud om en vennskapspakt noen dager senere), sto et nordisk forsvarsforbund tilbake som alternativ for de USA-kritiske.

Bare tolv dager etter Bevins tale kom møtet i representantskapet i Oslo Arbeiderparti 3. februar, som enstemmig vedtok en appell til regjeringen om å støtte Bevin-planen. Dette vedtaket sto Haakon Lie, Konrad Nordahl, Martin Tranmæl og kanskje Gerhardsen selv bak. Gerhardsen og Tranmæl var på linje. Ingen av dem var varme tilhengere av et atlantisk samarbeid, men da Tranmæl innledet, anbefalte han en allianse med Storbritannia slik han hadde gjort på lederplass i Arbeiderbladet. Bare seks av representantskapets medlemmer stemte mot uttalelsen. Den senere stortingsrepresentanten for DNA Gunnar Alf Larsen skriver at «Når en i ettertid ser på framgangsmåten til de

som drev igjennom vedtaket, må jeg beundre det politiske håndlaget – eller skal vi heller si den ‘Fingerspitzgefühl’, som her gjorde seg gjeldende.»⁶⁴

Sammen med Bergens Arbeiderblad og Tiden (Arendal) gikk Tranmæl og Arbeiderbladet fra februar 1948 inn i en mer aktiv kommentering til fordel for Bevin-planen og vestlig forsvarssamarbeid.⁶⁵ Den 10. november 1948 skrev Tranmæl i Arbeiderbladet at [vi må] «se med sympati og forståelse på opprettelsen av en Nordatlantisk pakt. Nå stiller Sambandsstatene og Canada seg på Vestunionens side. Den pakt som skal opprettes, ligger innenfor den ramme som er trukket opp for regionale avtaler av FN. [...] Hensikten med en Atlanterhavspakt er å styrke de krefter som hevder folkenes rett til å leve sitt eget frie liv og forebygge overfall og undertrykkelse. – De skandinaviske land bør søke kontakt med den bevegelse som her pågår.» Martin Tranmæl var legenden som banet vei.

I Arbeiderbladet var brobygging nå tolket som nøytralitet og passivitet. Bevin-planen ble derimot sett i sammenheng med Marshall-planen: freds-skapende og basert på vestlige idealer. Bevins tale markerte en såkalt tredje makt, et uttrykk som skulle understreke at de sosialdemokratiske partiene i Vest-Europa sto bak initiativet og underkommuniserte at USA var tenkt med i planen. På grunnplanet i Arbeiderpartiet var det sterk stemning mot blokkpolitikk og mot å provosere Sovjetunionen, og tanken om en vestlig allianse måtte gjøres så spiselig som mulig.⁶⁶ Dette strategiske poenget ble i stor grad undergravet av borgerlige aviser, som gjorde klart at det ikke finnes noe rom mellom Sovjetunionen og USA. Slik kom borgerlig presse til å forsyne venstreopposisjonen med argumenter.

I sin undersøkelse av veien mot Nato-standpunktet i Arbeiderpartiet har historikeren Knut Einar Eriksen kartlagt lederne i store deler av den presseoffentligheten som fantes om Nato-spørsmålet i 1948–1949. Pressen kunne gi svake signaler om stemningen i ulike deler av landet og tilføre de ulike fraksjonene i de sentrale partiorganene støtte. Men ledere og kommentarer i arbeiderpressen var ekko av partilites holdninger. For Gerhardsen var det overordnet å forhindre splittelse. Avisene kunne i et visst monn signalisere i hvilken grad et opprør var i sikte, men noe godt apparat for å fange opp stemninger i folket var partiets agitasjonsapparat ikke. Ikke desto mindre, Arbeider-Avisa og redaktør

Torolf Elster i Kontakt var skeptiske, og motstanden var markert i andre arbeideraviser, som i redaktør Trond Hegnas 1ste Mai (Stavanger). En del andre aviser var positive til Bevin-planen, uten å gå inn for norsk deltagelse. Fremtiden i Drammen var avventende, mens nordnorske aviser var særlig opptatt av å opprettholde et godt forhold til Sovjetunionen. Alt i alt, konkluderer Eriksen, var arbeiderpressen utenfor Oslo lite interessert i noen vestvending.

Etter at den nordiske forsvarskommisjonen, der blant andre Trygve Bratteli var medlem, ble satt ned i september 1948, ble den norske (sosialdemokratiske) offentligheten gradvis innvidd i det som begynte som Bevin-planen og som fortsatte med Brussel-pakten, Atlanterhavspakten og Nato: De fremste «påvirkningsagentene» i arbeiderpressen var Martin Tranmæl, Anders Buraas (London) og ikke minst John Sanness. Den tidligere motdagisten var på denne tiden utenriksredaktør i Arbeiderbladet og en meget aktiv kommentator og foredragsholder forut for tilslutningen til Atlanterhavspakten. Han illustrerer nærheten mellom parti og presse i dette spørsmålet. Sanness var i kontinuerlig kontakt med Arne Ording og Halvard Lange og kunne formidle den norske utenriksledelsens syn på tingene. Han ble Trygves Lies, deretter Halvard Langes, rådgiver. Ording og Sanness utgjorde sammen med et knippe andre det som er kalt Oslo-gruppen, som konsoliderte den nye linjen i utenrikspolitikken. Erik Loe i Arbeiderbladet var en annen i dette miljøet. Også UD's Herman Pedersen gikk til Arbeiderbladet for en periode. Båndene mellom Arbeiderbladet og UD var tette. I 1959 ble John Sanness direktør for det nyopprettede Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI) og redaktør for tidsskriftet Internasjonal politikk. Han hadde stor innflytelse både som intern rådgiver i DNA og utad som formidler av utenrikspolitikken. Han var på linje med Haakon Lie og Halvard Lange i Vietnam-spørsmålet, og satt i Nobelkomiteen da den ga halve fredsprisen til Henry Kissinger i 1973.

På borgerlig side hersket et annet forsvarsprinsipp. Poenget var ikke å bygge bro eller buffer mellom øst og vest, men å demme opp for den aggressive kommunismen. Truman-doktrinen formulerte denne tankegangen, og Bevin-planen var et skritt i den retningen for et utsatt land som Norge. I begynnelsen av februar 1948 var den borgerlige pressen tilhenger av Bevin-planen. Bare Dagbladet og Dagen var lunkne. De

borgerlige partiene med unntak av Kristelig Folkeparti sluttet opp om Bevins tale.⁶⁷ Partiet var skeptisk til å føre Norge inn i en militærblokk, og den samme holdningen ble uttrykt av Dagen og Vårt land. Dette ble oppfattet som en form for støtte til Halvard Lange, som virket avventende, særlig når det gjaldt en eventuell amerikansk deltakelse. På dette tidspunktet opptrådte han som et mer modererende element enn Gerhardsen, eller han var mer diplomatisk.⁶⁸

Fra desember 1948 og frem mot landsmøtet i februar 1949 foregikk det en kampanje for norsk medlemskap i en vestlig allianse. Et skandinavisk forbund var i Sovjets interesse, og nøytralitet var ikke mulig. Sveriges rolle ble satt i tvetydig lys.⁶⁹ I januar og februar satte «Atlantikerne» isolasjon opp mot samarbeid og vant definisjonskampen om hva debatten sto om.

Noen sentrale oppslag rundt årsskiftet 1948/49 og frem mot landsmøtet illustrerer vendingen.⁷⁰ Den 22. november 1948 skrev Arbeiderbladets Anders Buraas at det forelå utkast til en atlantehavspakt mellom syv land. Lange la Norges syn på pakten frem for utenriksminister George C. Marshall. Dagen etter, 23. november, meldte Buraas fra London at ingen nordiske land var invitert til å slutte seg til Atlanterhavspakten. 24. november skrev John Sanness i en kommentarartikkel at Norge helst ville ha både en nordisk og en atlantisk løsning. Hvis det ikke lot seg gjøre, kunne Norge, eventuelt med Danmark, slå inn på den veien, mens Sverige gikk en annen vei. Så 7. desember ble det meldt at Lange mente at Norge måtte søke tilslutning i regionale sammenhenger i tillegg til FN. I en leder 9. desember ble det spurt hvilken vei Sverige ville slå inn på, og det ble argumentert for at et utvidet samarbeid var det tryggeste. Den 14. desember meldte Buraas fra London at det var lagt frem forslag om at Norden kunne få delta i et europeisk, regionalt samarbeid. Forslaget var drevet gjennom av Storbritannia. Den 16. desember meldte Buraas at Norge var nevnt blant de viktigste strategiske områdene i London-utkastet.

Et lite opprør

Den 3. januar 1949 var det tid for nyttårsintervjuer med statsminister Einar Gerhardsen, Halvard Lange, Jens Chr. Hauge og Trygve Bratteli i Arbeiderbladet. Gerhardsen påpekte at det ville bli vanskelig å finne en felles

nordisk løsning. Lange og Hauge mente at Norge måtte søke solidaritet med demokratiske land også utenfor Norden, og også Bratteli sa noe lignende. Regionale sammenslutninger oppstår for å skaffe trygghet for det enkelte land. Den 5. januar brakte avisen intervju med Ole Colbjørnsen i Direktoratet for økonomisk beredskap. Han mente at et atlantehavsforbund ville bli så kraftig og mektig at krigsfrykten ganske snart ville forsvinne. Intervjuene ble registrert med uro i Sverige. I svensk presse var håpet at også Norge kunne være med i et nordisk forsvarsforbund.⁷¹

Dagbladet var den 15. januar 1949 kritisk til hemmeligholdet rundt prosessen: «Regjeringen har en meget lojal presse når det gjelder utenrikspolitiske spørsmål. En så gjennomført lojalitet er det vanskelig å finne sidestykke til. Man har tillit til utenriksminister Lange, det er en av grunnene [...] Det nærmer seg det groteske når det skal være galt bare å nevne at Stortingets spesialkomité har hatt møte for å drøfte situasjonen etter Karlstad-møtet 5.–6. januar. [...] Den absolutte tausheten fra norsk side om brennende utenrikspolitiske spørsmål er ikke heldig. Det har ført til at den norske allmennheten vesentlig underrettes gjennom mer eller mindre riktige – og fram for alt mer eller mindre fargelagte framstillinger fra danske og svenske aviser [...] Spørsmålene angår i aller høyeste grad hele det norske folk, og det er av stor betydning at vi har en våken og godt informert offentlig opinion ...»

Høsten 1948 pågikk en kampanje over hele landet for å styrke partipressen. Abonnenter skulle verves og journalistikken styrkes. Men den skulle ikke gi stemme til de røde. Gjenreisningen av pressen ble sett på som et strategisk sentralt våpen *mot* kommunistene. Sunnmøre Arbeiderparti var radikalt og sto i opposisjon i flere saker. Avisen hadde sommeren 1948 gått klart imot et atlantehavssamarbeid, og kanaliserte en misnøye som var utbredt i Sunnmøre Arbeiderparti. Avisen gikk i rette med flere elementer i regjeringens vestorientering og advarte mot at Norge skulle presses inn i en atlantehavsblokk. Redaktør Arnvid Hasund var dessuten kritisk til den voksende kommunisthetsen. Bratteli ble sendt til Sunnmøre for å ordne opp, men uten hell. Først da Tranmæl kom, ble det ro.⁷² Da hadde Hasund formelt sagt opp.

Historiker Arnhild Skre viser at det var særlig to forhold som skapte problemer for redaktør Hasund: For det første hans negative holdning til en atlantisk allianse.⁷³ På Sunnmøre var det lang tradisjon for en nøytral

posisjon og et vennligsinnet forhold til Sovjet. Det var en selvfølge for Hasund å støtte opp om stortingsrepresentant Olav Oksviks forslag i april 1948 om deltagelse i et nordisk forsvarsforbund. Det andre forholdet var Hasunds kritikk av forslaget til nytt prinsippprogram for partiet, preget av Brattelis teknologioptimisme. Klassekamp var byttet ut med teknologi og økonomisk vekst. I «Grunnsyn og retningslinjer» var sosialisme blitt til «planlegging under folkets kontroll». Makroplanlegging og regulering var denne sosialismens virkemidler. I Arbeiderpartiet så de borgerlige partiene et moderat fellesskapsorientert parti, mens særlig fagbevegelsen så et sosialistisk parti med et annet samfunn som mål. Denne holografiske evnen til å se annerledes ut fra ulike vinkler, har partiet bevart, og det er en av hemmelighetene til suksessen i norsk politikk.

Redaktør Hasund, og mange andre på venstresiden i partiet, så derimot en kursendring som hanville motarbeide. Angrepene fra Hasunds krasse og kompromissløse penn ble plukket opp av blant andre Dagbladet og Morgenbladet, og gjorde distriktets stemme plagsom for Youngstorget. Hasund la ikke fingrene imellom, noe som gjorde at partikontoret merket seg det potensielt «splittende» i hans yringer. På Youngstorget var frykten at avvikende meninger kunne *skape opinion*, og det i en tid hvor Sovjetunionen gikk fra å være alliert til trussel. At nesten alle arbeideravisene høsten 1948 gikk inn for nøytralitet eller et nordisk eller europeisk forbund, kunne partiet leve med, men ikke aktiv motstand.

Kursendring

I mai 1948 skal Gerhardsen ha støttet et svensk ønske om et nøytralt forsvarsforbund, noe som bekymret Lange og Hauge.⁷⁴ Journalisten Per Øyvind Heradstveit skrev senere at forliset for en nordisk forsvarsunion skjedde etter nordisk møte i Stockholm i mai. Det var særlig i denne fasen at Gerhardsen «hadde det vondt». Han trakk seg tilbake til hytta. En beslutning måtte tas. Han skriver at: «Personlig trodde jeg lenger enn de fleste på muligheten av en tilfredsstillende nordisk løsning. Det hadde sammenheng med at jeg ville ha sett det som en politisk bedre løsning både for Norden og for den vestlige verden.»⁷⁵ Bratteli fortalte til sin biograf Gidske Anderson (1984) at Gerhardsen var dypt nedtrykt da det nordiske forsvarssamarbeidet ble vraket fordi han ikke fant en ordning

som Nato-motstanderne i Arbeiderpartiet kunne leve med. Gerhardsen ønsket å unngå splid. Nato-beslutningen skulle skape nettopp det i mange tiår fremover.

Man nærmet seg Rubicon: Arbeiderpartiets landsmøte. Mens de skandinaviske forhandlingene pågikk, anbefalte Arbeiderbladet ved Tranmæl tilslutning til A-pakten. Igjen gikk Arbeiderbladet foran, slik avisen hadde gjort det i 1947 etter Bevin-talen.⁷⁶ For Tranmæl var alliansen vestover et nødvendig forsvar for demokratiet. Nøytralitet ble likestilt med passivitet og unnfalighet.⁷⁷ Historikeren Knut Einar Eriksen fant ikke den tvil eller ambivalens i Arbeiderbladets ledere som tydelig kan spores hos Gerhardsen.⁷⁸ Arbeiderpressen ellers avventet de nordiske forhandlingene. De ble resultatløse. Sveriges statsminister i etterkrigsårene, Tage Erlander, skriver i sine memoarer at Norge krevde at et slikt forbund måtte kunne ta imot våpenhjelp fra USA. Sverige aksepterte dette, trass i sin nøytralitet. I november 1948 svarte USA at dette ikke ville bli prioritert av USA. Var avslaget bestilt av Norges utenriksminister?⁷⁹

Ved juletid 1948 fikk Norge og Danmark signaler om at de ville bli invitert til å delta i forhandlinger om en atlantehavspakt, og Norge ønsket forhandlinger mellom de nordiske stats- og utenriksministrene. I nyttårsintervjuer i pressen hadde Lange gjort det klart at Norge ikke ville avskjære seg fra muligheten til å delta i en vestlig forsvarspakt. Møtet mellom de nordiske ministrene fant sted i Karlstad 5. og 6. januar 1949. I memoarene skriver Tage Erlander at møtet ikke begynte godt, for alle hadde lest Langes og Hauges negative synspunkter i pressen. Norge ønsket at landene skulle be amerikanerne godkjenne det nordiske forsvarsforbundet i form av våpenleveranser til Danmark og Norge, som Sverige altså ikke stilte seg i veien for.⁸⁰

De borgerlige avisene ytret omtrent de samme meningene som partiene deres i utenriksdebatten i desember og tok i liten grad for seg de opplagte meningsforskjellene innad i Arbeiderpartiet. Selv ikke ulmende intern splid i regjeringspartiet var «godt stoff» i de dager. De journalistiske egenverdiene var ennå ikke oppdaget, langt mindre anvendt. Og saken var usedvanlig viktig. Dette bidro til at opposisjonen – den felles nordiske linjen – ikke fikk publisitet.⁸¹

Ved inngangen til 1949 var de største avisene for et nordisk samarbeid innenfor eller i tilknytning til en vestlig allianse. Arbeiderbladet og

Bergens Arbeiderblad førte an. En glidning fant sted der det nordiske alternativet ble «flyttet» inn i det atlantiske samarbeidet, noe Sverige neppe ville kunne godta. Redaktør Nils Hønsvald og Sarpsborg Arbeiderblad hadde oppfattet den nye vindretningen og gikk inn for vestlig samarbeid. En rekke lokalaviser innen arbeiderpressen fastholdt et nordisk forsvarsforbund som det beste. Ifølge Eriksen gikk ti aviser inn for Langes linje, mens Oksvik-gruppen hadde støtte fra 22 aviser samt fra Torolf Elsters Kontakt.⁸² Slik var situasjonen foran landsmøtet. Skepsisen til atlanterhavspakt dominerte i arbeideravisene. Lange og Hauge, eller regjeringen som helhet, ble sjelden eller aldri kritisert direkte. Det var lite eller ingen åpen polemikk. Dette skyldtes dels sakens kompleksitet, dels at selvstendighet innen partipressen tryggest ble målbåret med forsiktighet. I Arbeiderpartiets «indre offentlighet» var det ikke desto mindre klart flertall for en nordisk løsning, det samme var tilfellet blant dem som skrev debattinnlegg i de samme avisene.⁸³

Olav Brunvand i AP sto klippefast på den atlantiske linjen. Han avskrev langt på vei en nordisk løsning fra januar 1949. Eriksen skriver at «spesielt rett før og etter Oslo-møtet ble AP et sentralt politisk virkemiddel for partiledelsen i den interne strid».⁸⁴ Journalisten Anders Buraas' artikler gjennom AP fikk spredning til hele den skandinaviske arbeiderpressen.⁸⁵ I denne partistyrte offentligheten var det tett mellom parti og avis. I de store avisene Bergens Tidende, Aftenposten og Arbeiderbladet var det nær sammenheng mellom avis og parti i Nato-spørsmålet. Arbeiderbladet og Aftenposten nølte noe inntil deres partier hadde tatt et klart standpunkt, men i Arbeiderbladet var Tranmæl ett med partiprosessen. Nordlys vendte om like før landsmøtet, da de nordiske forhandlingene hadde brutt sammen. Andre arbeideraviser fulgte ikke med på ferden, men erkjente først etter landsmøtet at slaget var tapt.

Eriksen skriver at «Sikkert er det iallfall at USAs holdning til våpenleveransespørsmålet fikk stor betydning.[...] De gjentatte erklæringene fra amerikansk side i januar og februar 1949 om at et frittstående nordisk forsvarsforbund ikke ville kunne regne med å bli prioritert med hensyn til våpenmateriell, virket da også til å svekke de opposisjonelles stilling og fikk således innvirkning på avgjørelsesprosessen».⁸⁶ Dette var en svært viktig faktor for Norge: «Et stilltiende amerikansk samtykke til opprettelsen av et nordisk forsvarsforbund med løfte om våpenleveranser på

rimelige vilkår ville utvilsomt ha skapt en ny situasjon i de nordiske drøftelsene. Det viste ikke minst Karlstad-forhandlingene i januar 1949.»⁸⁷ Etter Karlstad-møtet sa Lange til Ording at Sverige sto på et prinsipielt krav om nøytralitetserklæring, men partene var blitt enige om å spørre Washington om militære leveranser til et nordisk forbund uten tilknytning til Atlanterhavspakten.⁸⁸

Tilliten til Halvard Lange var tynnslitt i Sverige og Danmark. Den 7. januar skriver Langes rådgiver Arne Ording i sin dagbok: «Svenskene og Danskene mistenker Halvard Lange for å drive dobbeltspill – det vil si la Vesten forstå at vi bare av taktiske hensyn går med på innrømmelser til svenskene og danskenes synspunkter og i virkeligheten ikke ønsker at det skal bli tatt noe hensyn til dem.»⁸⁹ Ording betviler ikke Langes lojalitet overfor de andre nordiske landene, men: «Det er en annen sak at han verken tror på eller ønsker (?) et nordisk samarbeid som ikke er fast bundet til Vesten. Einar Gerhardsen *ønsket* sikkert oppriktig et nordisk samarbeid, men tviler nok på at det er mulig. Her har han et riktig politisk instinkt. Psykologisk og politisk vil det være langt lettere å samle den norske arbeiderbevegelsen om et nordisk forbund som ikke bryter forbindelsen med vest, enn om en atlanterhavspakt. Men svenskene viser her en utrolig mangel på smidighet.»⁹⁰ Ording trodde åpenbart at svenskene *ikke* ville godta amerikansk våpenhjelp. Den 15. januar 1949 kommenterte Ording signaler fra Utenriksdepartementet i USA som tydet på at USA ikke ville støtte andre allianser enn dem USA var medlem av. Ording karakteriserte USAs holdning som umulig og dogmatisk. Slik kunne USA risikere å splitte Norden og stemningen i Norge. «Jeg blir mer og mer forbannet på hele historien.»⁹¹

Bare vel tre uker frem til landsmøtet ble det i vage og dulgte vendinger forsikret fra partiledelsen at den sto på et nordisk alternativ. Venstresiden forsto imidlertid at en grunnleggende forandring i Norges utenrikspolitikk var i gang. Noen på venstre fløy bestemte seg for å reise bust: Karl Evang, Bernt H. Lund, Trygve Bull, August Lange og Sigurd Evensmo.⁹² Rundt den 10. januar hadde Sigurd Evensmo levert en kritisk artikkel til Arbeiderbladet om Norges utenrikspolitiske linje. Den var gjort ferdig på Bernt H. Lunds hytte og diskutert med ham og August Lange, utenriksministerens langt mindre vestvennlige lillebror. Olav Larssen var usikker på om innlegget var høvelig og drøftet det med Tranmæl som tok

det med partiledelsen. Lange hadde ikke noe imot debatt sa han, men Gerhardsen ville «tygge på det».⁹³ Det betydde vanligvis nei. Evensmos kritikk rettet seg mot den lammende offentligheten: «Så er vel alt gjennomtenkt og gjennomprøvd, alle muligheter vurdert, alle følger klarlagt så langt som mulig – jeg mener: ikke bare av og for de ansvarlige politikerne, av og for folket hvis liv det gjelder? Er det slik, må folk i taus enighet ha godtatt disse avgjørende synsmåtene.»⁹⁴ Omsider kom artikkelen på trykk 25. januar, 18 dager etter at den ble levert til redaksjonen.⁹⁵ Da var København-møtet over, og det nordiske alternativet brutt sammen.

Om ikke Halvard Lange ville stille seg i veien for debatt, ønsket han ikke noe som minnet om et organisert opplegg. Søndag 16. januar sa Halvard Lange til Arne Ording at det ble drevet en systematisk kampanje av Karl Evang og andre.⁹⁶ De søkte å påvirke «provinspressen» mente Lange, fordi den hadde innflytelse på stortingsgruppen. Også Gustav Natvig Pedersen og Johan Nygaardsvold var på denne linjen, hevdet Lange. Strategien deres var å kjøre en kile inn mellom Lange og Gerhardsen. Ording noterte 17. januar at Larssen i Arbeiderbladet ganske riktig mottok mange artikler mot norsk medlemskap i Atlanterhavspakten, men få som var for.

Mot slutten av januar ble det trykt artikler mot Atlanterhavspakten av Karl Evang, Trygve Bull og andre, i de største arbeideravisene. Den 19. januar 1949 kunne Sigurd Evensmo notere i sin dagbok: «Debatten er omsider sluppet til i Arbeiderbladet, en snau måned før partiets landsmøte. I går hadde Jakob Friis et innlegg, det første som har gått imot A-pakten i avisa, og i dag følger Karl Evangs store artikkel som er slått opp slik at den virker som en oppfordring til fortsatt debatt.»⁹⁷ Kan innleggene påvirke delegatene på landsmøtet? Det ble klart at partiet måtte ha nye kjensgjerninger på bordet.

På København-møtet, som ble avsluttet 24. januar 1949, ble landene enige om å være uenige om hva som ligger i et alliansefritt forbund. Tage Erlander skriver: «Med eksemplarisk klarhet og åpenhet foretok den norske utenriksminister Lange henrettelsen av det skandinaviske forsvarsforbundet.»⁹⁸ Lange ønsket nå en nordisk løsning som var *tilsluttet* Atlanterhavspakten, noe som han visste ikke var mulig på grunn av Sveriges nøytralitet.

Etter møtet ble Arbeiderpartiets stortingsgruppe orientert om at *svenskene* krevde forsyninger vestfra til Norge og Danmark. Samme dag

orienterte, ifølge amerikanske dokumenter, USAs ambassadør i Oslo hjem til Washington at Lange var bekymret for den hjemlige opposisjonen. Flertallet i stortingsgruppen var for en nordisk løsning. Lange var også usikker på om amerikanerne ville kunne møte et skandinavisk forbund med velvilje. Marshall var da etterfulgt av Dean Acheson som utenriksminister i USA. Helt i slutten av januar sa Acheson at USA ville sende militært utstyr til stater som ønsket å samarbeide om fred. Dette var en henvisning tilbake til Trumans tiltredelseserklæring som holdt døren på gløtt for hjelp til et nordisk forsvarsforbund.⁹⁹ Men USA gjorde til slutt klart at våpenhjelp til et nordisk forsvarsforbund ikke ville bli prioritert. Lange ba om at USAs holdning til våpenleveransene ble gjort offentlig.¹⁰⁰ Arbeiderbladet konkluderte at det ikke var mulig å komme til enighet når det gjaldt forbindelsen med «Sambandsstatene» som Tranmæl gjerne skrev. Norge måtte gå sin egen vei – eller løpe. Gerhardsen og Lange hadde hastverk med å knytte Norge til den pakten som ennå ikke eksisterte.

DNAs landsmøte (1949)

Gerhardsen satte alt inn på å få tilslutning til norsk medlemskap i A-pakten på landsmøtet. Delegationene forsto alvoret. Kontrollen med pressen er ikke hele forklaringen på at sentralstyret fikk sin vilje gjennom trass i et mangfold av avvikende synspunkter i partiet og i parti-pressen. Men det er liten tvil om at partiapparatet med dets sentralisme og hierarki, iberegnet kontrollen med opinionsmidlene, fungerte etter intensjonene. Informasjonen om de nordiske forhandlingene var kontrollert fra Utenriks- og Forsvarsdepartementet. Informasjon herfra tilfløt stortingsgruppen og den utvidede utenrikskomité i kontrollerte former.

Informasjon om Bevin-planen i 1948 ble formidlet som et vesteuropeisk samarbeid. Helt frem til januar 1949 var det Storbritannias og ikke USAs lederrolle som ble fremhevet.¹⁰¹ Fremfor alt var Arbeiderbladet og AP virkemidler for sentralstyret som jo kom i tillegg til den borgerlige pressen, på tross av overvekt av tilhengere av et nordisk alternativ i arbeiderpressen.¹⁰² Når en samlet partiledelse gikk inn for Nato-tilslutning og sendte dette budskapet ut via AP og Arbeiderbladet, var det vanskelig for de spredte lokalavisene å fremme alternative synspunkter

av noen styrke. Noen samordning av alternative synspunkter innenfor partiet kunne det ikke være tale om.

Rett før landsmøtet fikk resolusjoner for medlemskap store oppslag, men Eriksen poengterer at også opposisjonelle innlegg ble tatt inn. Pressen var på ingen måte ensrettet i den sikkerhetspolitiske debatten.¹⁰³ Partiledelsens fremste redskap var den usvikelige lojaliteten som gjennomsyret partiets organer. Det viste seg på landsmøtet, da enighet utad var viktigere enn å stemme etter egen tro og tvil. Nettopp partiloyaliteten forklarer hvorfor opposisjonen ikke gikk sterkere inn på det nordiske alternativet i debatten og i stortingsgruppen og prøvde å samordne sine ulike standpunkter mer. Opposisjonen var også utmanøvrert fordi den hadde tapt kampen om Gerhardsens «sjel». Mot opposisjonens fremste argument om at det ikke var grunn til å forhaste seg, sto Gerhardsen som ville ha et vedtak gjennom straks.

Det opposisjonen i Norge ikke hadde tilstrekkelig klart for seg, var at svenskene var åpne for et nordisk forbund med amerikansk våpenstøtte. I statsminister Tage Erlanders redegjørelse på landsmøtet i 1949 og senere, kom det frem at de norske forhandlerne i Karlstad insisterte på vestlige våpenleveranser til et nordisk forsvarsforbund, og at det svenske tilbudet om samarbeid med Norge var uten betingelser når det gjaldt norsk opprustning.¹⁰⁴ Det går tydelig frem av Erlanders tale at den norske delegasjonen brøt forhandlingene og forhindret en nordisk løsning. Dette fikk ikke landsmøtet komme til bunns i, takket være den geskjeftige ordstyrer, tidligere partiformann Oscar Torp. Dels ved å kamuffere den svenske posisjonen, dels ved å henvise til tidsnød, fikk partieliten nøytralisert motstanden. Når så landsmøtet hadde foretatt en foreløpig avstemning, senere omdefinert til endelig votering over landsstyrets flertalls- og mindretallssyn, var stortingsgruppen bundet. Ordstyrerbordet og partiledelsen besørget et nesten enstemmig vedtak om å slutte seg til det atlantiske samarbeidet. Utsettelsesforslaget fikk 35 stemmer. Arbeiderpressen, som hadde vært overveiende nordisk innstilt, stilnet nå i sin argumentasjon. Saken var brakt i havn.

Opposisjonen i 1949 var for lite konsolidert til at den kunne innvirke på landsmøtevedtaket og i Stortinget. Innad i Arbeiderpartiet besto opposisjonen dels av «brobyggere» på venstresiden i partiet, som Karl Evang og Jakob Friis, mens folk som Olav Oksvik og andre inntok en

mer «nasjonal» holdning.¹⁰⁵ Alle leire motsatte seg stormaktenes spill. Men landsmøtet var en oppvisning i den nevnte oligarkiets jernlov. Moralsk og politisk autoritet bygd på tillit og begrenset informasjon og debatt var formelen for å få saken gjennom. Her ble særlig de begrensede mulighetene til en opplyst debatt i partiet, klare. Saken var avgjort – jobben for ledelsen var å sluse den gjennom – som et foreløpig prinsippvedtak – som så kunne gi ledelsen handlefrihet videre. Arbeiderbladet skrev på lederplass den 22. februar at «diskusjonen om retningslinjene for vår utenrikspolitikk er etter landsmøtets enstemmige vedtak opphørt i partiet».

Nato-saken er det klareste eksemplet på det opplyste oligarkiets maktstyrke i etterkrigstiden, og hvordan partiets opinionsmidler ble holdt i stramme tøyer. Den toppstyrte ensrettingen var det få i pressen som sto imot. Et meget viktig spørsmål for landets sikkerhet ble avgjort av en liten gruppe i Arbeiderpartiets sentralstyre. Stortingsgruppen fikk beskjed om at dette var et spørsmål for partiet og regjeringen. I realiteten ble spørsmålet avgjort og trumfet gjennom av fire–fem personer i partitoppen, iberegnet Arbeiderbladet.

I sentralstyret var det full tilslutning for en atlantisk løsning, med Gerhardsen som den tilsynelatende mest tvilende. Da hjalp det ikke at det var flertall i landsstyret for å utsette spørsmålet 31. januar. Frem til landsmøtet endret stemningen seg raskt i retning av sentralstyrets holdning. I stortingsgruppen var det trolig flertall for en nordisk løsning hele tiden. På et møte etter landsmøtet var 23 for utsettelse, 35 var for landsmøtets vedtak og hele 18 var «fraværende». Nato-motstanderen, kommunisten og en av stifterne av Orientering, Jakob Friis, var blant dem som bøyde seg for partivedtaket om innmelding. Til gjengjeld skrev han en bok om den negative veien norsk utenrikspolitikk etter hans mening hadde tatt. Jakob Friis kjente trykket i sin andre stortingsperiode fra 1949. «Divergensen mellom den utvendige enigheten, både i Stortinget og utenfor det, ble større og større. Følelsen av å være et ubetydelig ledd i en voteringsmaskin ble mer og mer sjenerende for meg.»¹⁰⁶ Striden sto til dels mellom partitoppene og stortingsgruppen. Det hadde bygd seg opp en forestilling, som Haakon Lie kalte det, om at regjeringen ikke ville legge frem saker for gruppen før de i realiteten var avgjort.¹⁰⁷ I Arbeiderpartiets tradisjon gikk det organisatoriske foran

det parlamentariske – det var en tranmælsk arv til etterkrigstiden som stakk dypt.

I en kommentar om Sigurd Evensmos skuespill *Fredsprisen*, om Nato-innmeldingen, sa Trygve Bull: «I Evensmos stykke ble det sagt at folket sto overfor en fullbrakt kjensgjerning og derfor ikke fikk anledning til å ta stilling til Atlant-pakten. Jeg vil heller si det slik at Stortinget sto overfor en fullbrakt kjensgjerning. Spørsmålet om vår tilmelding til Atlant-pakten ble ikke avgjort av Stortinget, men av bankene, i forretnings-verdenen, i Det norske Arbeiderpartis sentralstyre og den amerikanske og britiske ambassade.»¹⁰⁸

Fredag 11. februar leste Ording den amerikanske journalist og forfatter Walter Lippmans kritikk av USAs administrasjon i New York Herald Tribune: USA har brakt Norge i en vanskelig situasjon. Det sovjetiske presset mot Norge øker. Også Anders Buraas i Arbeiderbladet meldte om kritikk i amerikansk presse mot det amerikanske utenriksdepartementet for å ha påvirket Norge til å ha tatt et unødvendig provokatorisk skritt. Den 28. februar kom det frem at den tidligere Norges-ambassadøren og Skandinavia-kjenneren Lithgow Osborne hadde advart Senatet om at det hadde påtatt seg et stort ansvar ved å presse Norge inn i A-pakten. Både i Norge og i USA kunne harde angrep på Norge leses i sovjetisk presse denne tiden. Den 14. februar meldte Buraas i Arbeiderbladet om debatt i Kongressen om Norges deltakelse.¹⁰⁹ Også fra Sverige mottok Ording inntrykk av at Norge hadde «för bråttom». Allerede den 26. februar 1949 kom dessuten forlydender om arbeid med en amerikansk tilleggslov om amerikansk våpenstøtte til land utenfor Atlanterhavspakten.¹¹⁰

Skyldtes Gerhardsens innersving på de skeptiske frykt eller strategi? Gerhardsen la i ettertid vekt på frykten. Det samme gjorde forsvarsminister Jens Chr. Hauge på landsmøtet: «Var vi redde i Norge? Ja, vi var det. Vi var redde for at Stalins ønske om et 'sikkerhetsbelte' rundt Sovjetunionen omfattet også Norge. Vi må ha mot til å erkjenne og gi uttrykk for at vi frykter Sovjet-Samveldets ekspansive utenrikspolitikk.» Gerhardsen skrev senere: «I dag er det lett å hevde at det kanskje ikke var grunn til engstelse. Men vi vet ikke hvordan det ville gått dersom Norge var blitt stående alene.»¹¹¹

I artikkelen «Utenrikspolitisk omprøving?» skriver Jakob Friis i Samtiden tre år senere at etter at kommunistene ble satt utenfor Stortingets

utenrikspolitikk, kom de eneste tegn til opposisjon fra enkelte innen Arbeiderpartiet. Det førte også til at pressen sto for det samme som partiet. Det har egentlig ikke noe med ensretting å gjøre, skrev Friis, det er bare et politisk faktum. Det finnes ingen reell utenrikspolitisk opposisjon i Stortinget.¹¹² Det var heller ingen opposisjon å spore i medier som filmavisen eller kringkastingen. Etter et kritisk foredrag i radioen av Karl Evang i desember 1950, gikk bølgene høyt. Partisekretær Haakon Lie tok opp saken i kringkastingen.¹¹³ Friis var en av de første som påpekte at marshallhjelpen var en overgang til økonomisk og forsvarspolitisk dominans fra USAs side. Men han kunne bare konstatere at mange som var dypt kritiske til den amerikanske dominansen, som han selv, villig gikk med.

For Arbeiderpartiets ledelse var det ingen opsjon å holde hodet kaldt. De få involverte mente at tiden ikke strakk til for en inngående analyse av hva som tjente Norges interesser. Sikkerhetspolitikken ble holdt separat fra partiets og bevegelsens ideologiske perspektiver og mål. Partiledelsen satte ikke det nordiske samarbeidet opp som betingelse for atlantisk samarbeid. På landsmøtet sto valget mellom manipulasjonens vei eller utsettelse av saken. Det gjaldt å ikke vekke en latent sikkerhetspolitisk opposisjon. Dermed overlot DNA og Norge utenriks- og sikkerhetspolitikken i stor grad til USA de neste tiårene. Nato har tidvis vært kilde til uro i Arbeiderpartiet. Debatten tok seg opp med atomprotestene, Salazars diktatur i Portugal, kuppet i Hellas i 1967, Vietnam-protestene i sekstiårene og dobbeltvedtaket i 1979. For Arbeiderpartiet har sikkerhetspolitisk forankring til USA gjennom Nato vært like opplagt som ønsket om regjeringsmakt. Etter vedtaket i 1949 var det bare å slutte rekkene.

Folk og Forsvar (1951)

Et brohode for den relativt *åpne* propagandakrigen for Nato og opprustningen som fulgte, var organisasjonen Folk og Forsvar (FF). Som navnet sier, skulle den nye organisasjonen etablere et verdimessig underlag for det raskt voksende og kostbare Nato-forsvaret. FF var et av mange tiltak i kjølvannet av Forsvarskommisjonen av 1946 som nettopp hadde understreket at det måtte bygges tillit og respekt mellom forsvar og folk gjen-

nom et omfattende opplysningsarbeid. Forsvarskommisjonen foreslo en «Sentralforening for landets forsvar», en paraplyorganisasjon der en hel rad organisasjoner skulle være medlemmer. Utvalget som regjeringen satte ned for å forberede denne nye organisasjonen, besto av blant andre LO-formann Konrad Nordahl, formann i NAF Christian Erlandsen og andre ledere i næringsorganisasjoner, og interessant nok formannen i Norsk Lærerlag. Det gikk ut et invitasjonsbrev til et stiftelsesmøte i februar 1951.

I forslaget til formålsparagraf lød det at organisasjonens oppgave var å skape best mulig kontakt mellom Forsvaret og folkets organisasjoner, å styrke landets forsvarskraft gjennom saklig opplysning og informasjon om forsvarssaken, å manifestere de tilsluttede organisasjoners felles forsvarsvilje, å samarbeide med og så vidt mulig støtte organisasjoner som arbeider for forsvarssaken og å bidra til å styrke den demokratiske innstilling både innenfor forsvaret og folket. Organisasjonens oppgaver kan løses, sto det i invitasjonen, gjennom for eksempel kontaktmøter mellom militære og sivile, informasjonsmøter, eventuelt med etterfølgende samtaler, om spørsmål som angår landets forsvar og lignende. «Gjennom populære skrifter, film, kringkasting og presse bør en kunne drive et utstrakt opplysningsarbeid for å popularisere forsvarstanken.»¹¹⁴ En del organisasjoner avviste invitasjonen. Norges Godtemplar Ungdomsforbund ønsket ikke å støtte militarismen og nasjonalismen som denne nye organisasjonen sto for. NGU ønsket heller ikke å være med på å popularisere forsvaret – at forsvaret ikke var populært ble betraktet som et sunnhetstegn. «Dette er vårt alternativ til Folk og Forsvar: Reis boliger! Bygg ut våre vannfall til kraftverk for fredens industri! Kast våpnene på havet! Oppdra ungdom i menneskelighetens kunst!» Unge Venstre var også imot denne formen for kollektivt medlemskap. Ungdomspartiet mente at militært forsvar var en ren statsoppgave som skulle holdes separat fra kulturelle og sosiale organisasjoner.

Skjønt, hvor åpen var nå denne opplysningsorganisasjonen? Den daværende ungmobilisten Knut Langfeldt og Eugen Aaen i NGU skrev en pamflett der de hevdet at Folk og Forsvar egentlig var et ledd i den psykologiske krigføringen mot fredspropagandaen. Løytnant G.M. Koren var utnevnt til leder av Folk og Forsvar etter etableringen, den samme Koren som hadde skrevet om nødvendigheten av forsvar mot

«den psykologiske krigføring». Koren hadde utarbeidet argumenter mot ulike varianter av påstanden om at en oppbygging av forsvaret enten var nytteløs eller bare provoserte frem opprustning. Koren hadde også produsert motargumentasjon mot dem som ikke ønsket atomvåpen: Langfeldt skriver ironisk: «Nå vet du det, du arme djevil som er imot at atomkraften brukes til å spre død og ulykke. Du er redd krigen, det er det du er. Og en fiende av Norge. Du hører til dem som er opinionsdanner, ergo driver du fiendtlig propaganda.» Koren var en militær med ekspertise innen psykologisk krigføring, og nå var han satt til å lede denne nye enheten, som i mangt kunne minne om tilsvarende organisasjoner i østblokken. Senere fikk Folk og Forsvar økonomisk støtte fra CIA som bidrag til propagandaarbeidet i «Den europeiske ungdomskampanjen» fra 1950 for å skape støtte for vesttysk medlemskap i Nato.¹¹⁵ Denne organisasjonens reelle historie og bidrag til en forsvarsvennlig offentlighet er ikke skrevet. Mye tyder på at den har vært en suksess.

Når krig truer (1950)

I august 1950 la justisminister O.C. Gundersen frem to proposisjoner om beredskapstiltak. Det var odelstingsproposisjon nr. 73 «Om særlige rådgjerder under krig, krigsfare og lignende forhold» og en annen om endringer i den sivile og den militære straffelov. I oktober ble forslagene trykket opp og kunne kjøpes i bokhandlene – og de ble kjøpt og studert. Verken justisministeren eller regjeringen lot til å regne med at forslagene skulle føre til særlig debatt.¹¹⁶ De såkalte beredskapslovene hadde sin offisielle begrunnelse i mangelen på beredskap som var kommet for en dag i april 1940, og mindre offisielt, den indre og ytre kommunistiske trusselen. Ifølge forfatteren Sigurd Evensmo var de utslag av Nato-medlemskapets militaristiske virkning på ledelsen i Arbeiderpartiet.¹¹⁷ Beredskapslovutvalget hadde blitt satt ned i april 1948, kort etter maktovertagelsen i Tsjekkoslovakia, og mot slutten av 1950, da Koreakrigen brøt ut, ble arbeidet intensivert. Sovjetisk ekspansjon var en realitet. Den kalde krigens syn på verden hadde festet seg i Arbeiderpartiets sentralstyre. For venstresiden i Arbeiderpartiet og NKP var forslaget en forlengelse av Gerhardsens Kråkerøy-tale og Nato-medlemskapet. Regjeringen så for seg en ny femtekolonne fra venstresiden. For de borgerlige var kritikken

av mer generell og prinsipiell karakter. Høyres kritikk, skriver daværende stortingsrepresentant John Lyng, gikk ut på at formuleringene var for vage. Forslagene gikk langt i å tillate internering, pressesensur, fengsling på ubestemt tid, summariske retterganger ved forræderidomstoler, samt vedta streikeforbud. Noe av det som påkalte bekymring og protest var at fullmaktene kunne iverksettes «når krig truer og andre forhold», dvs. i fredstid.

Beredskapslovene, skriver John Lyng, illustrerte demokratiens klas-siske dilemma: «På den ene side beredskaps-motivet – hensynet til den samfunnsmessige forsvarsevne, det velkjente faktum at de demokratiske rettigheter kan misbrukes til systematisk undergraving av demokrati-et selv, det like velkjente forhold at femtekolonner kan brukes til å ødelegge demokratiets motstandsevne, før de egentlige angrep settes inn. På den annen side, hensynet til de grunnleggende verdier demokratiet nettopp tar sikte på å bevare. Meningsfrihet og ytringsfrihet. Rettssik-kerhet. Full beskyttelse av den enkelte medborgers personlige frihet og integritet. Faren ved å bruke metoder fra politistaten selv om det skjer for å beskytte seg mot politistaten. Å forme lovregler som ivaretar begge disse hensynene, er ikke lett. Det lot i alle fall til å være en utbredt oppfatning at regjeringen denne gang ikke hadde evnet det.»¹¹⁸

Den første reaksjonen i pressen var at lovene var nødvendige. Farmand og Drammens Tidende var forbeholdne, mens Friheten selvsagt så hvem proposisjonene gjaldt. Aftenposten, Morgenbladet og stort sett den øvrige borgerlige pressen var velvillige. Lovene ville sette myndighetene i stand til å møte en krisesituasjon bedre enn tilfellet hadde vært i 1940. Noen av tiltakene kunne virke drastiske, skrev Morgenbladet, men de bygde på dyrekjøpte erfaringer fra siste krig. Bondepressen mente det samme. Venstre-pressen var mer ambivalent til en del av forslagene, særlig dødsstraffen. Arbeiderpressen var positiv fordi forslagene kom fra regjeringen.

Unntaket var Friheten som betraktet lovforslagene som et angrep på arbeiderklassen. Flere av de andre avisene gjorde det klart at NKP ikke var meningsberettiget siden lovene utvilsomt rettet seg mot dem. Det er ganske bemerkelsesverdig hvordan det politiske hovedfeltet ikke bare åpent betraktet kommunistene som potensielle femtekolonnister, men også ville ekskludere dem fra det diskuterende fellesskapet. Kampanjen

mot kommunistene, utløst av Gerhardsen og Arbeiderpartiet, hadde pågått i to år, og all sympati fikk et mistankens lys rettet mot seg. De eneste som ville lide under disse tiltakene, ble det sagt, var de som ikke hadde rent mel i posen.¹¹⁹

Denne første reaksjonen var mest basert på prinsippet om beredskapslover og muntlige uttalelser fra justisministeren. Men så, to–tre uker etter at proposisjonene forelå som *offentlige trykte dokumenter* 8. september 1950, vendte stemningen seg. Nå kunne langt flere innen partier, presse og ellers lese hva enkeltforslagene innebar i all sin grelle detaljrikdom. Temaer som ble hyppig diskutert, var innføring av dødsstraff, internering på mistanke, forræderidomstoler og pressesensur.

Av en samling presseinnlegg mot utkastene til de nye beredskapslovene fra høsten 1950, redigert av ledende folk på venstresiden som Vilhelm Aubert, Karl Evang, Helge Krog, Henny Ordning og Sigurd Winsnes, går det frem at det særlig er lovforslaget «om særlige rådgjerd under krig, krigsfare og liknende forhold», odelstingsproposisjon nr. 78, som angripes.¹²⁰ Professor Kristen Andersen spør i Verdens Gang 18. oktober hvordan jurister kan hevde at beredskapslovforslagene ikke kolliderer med den norske og nordiske rettstanke. Bestemmelsen kan benyttes ikke bare når det er krig eller krig truer, men også av andre grunner, som det står i proposisjonen. Hva disse andre grunnene kan være, er opp til vurderinger som gjøres i en aktuell situasjon, noe som gjør rettssikkerheten særdeles uklar. Andersen tar også opp interneringsbestemmelsene og de såkalte forræderidomstolene som kan avsi dødsdom i løpet av 48 timer, som straks skal fullbyrdes. Andersen påpeker det urealistiske i at den tiltalte samtidig skal ha en fair sjanse til å skaffe materiale til å imøtegå anklagene. Også forfatteren Aksel Sandemose fester seg ved at internering skal kunne skje ikke bare når det hersker krig eller krigsfare, men også «av andre grunner». En bakgrunn for dette var at justisminister O.C. Gundersen i et foredrag nevnte «ville streiker» som et eksempel på slike forhold. Sandemose minner om at Quisling ønsket en slik lov før krigen. Regjeringen antar visst at ingen virkelig tror at den vil ta i bruk slike bestemmelser. Helt siden kong Sverre har norsk høflighet vært noe for seg selv, skriver Sandemose.

I 1946 vedtok Arbeiderpartiets sentralstyre at tidsskriftet Håndslag skulle videreføres, og Torolf Elster ble ansatt som redaktør i det som

ble hetende Kontakt.¹²¹ Tidsskriftet kom ut fra mars 1947 med kjente skribenter i spaltene. I dette bredt anlagte tidsskriftet uttrykte Elster seg som nevnt kritisk til norsk inntreden i en engelsk-amerikansk militær-blokk. Elster var, fordi han ikke tilhørte den indre partikretsen, etter tidens mål uforutsigbar. Han omtalte det nye regimet i Praha på en mindre fordømmende måte enn hva som var vanlig i partiet. Tidsskriftet var populært de første årene, men mistet lesere og gikk inn i 1954. I Kontakt 1. oktober 1950 spurte Elster: Hva er «krigstid»? Krig er én ting, krigsfare er noe annet. Når slike drastiske bestemmelser skal kunne benyttes, må det ikke herske tvil om når de kan brukes. Det er tydelig at forslaget ikke bare retter seg mot krig, men også mot generelle kriselignende forhold. Bare en direkte krigssituasjon kan rettferdiggjøre en slik tilsidesettelse av slike rettsprinsipper som er uttrykk for det samfunnet vi finner å ville forsvare, skrev Elster. Stortingsrepresentant Jakob Friis var blant de nokså få kritikerne i Arbeiderpartiet og skrev i Arbeiderbladet 16. oktober at beredskapslovene måtte ses i lys av opprustningspolitikken. Tilsynelatende er de rettet mot kommunistene, men i praksis retter de seg mot alle som vil protestere mot rustningsindustrien.

Forfatteren Helge Krog polemiserte mot Arnulf Øverland i Dagbladet 5. og 7. oktober. Sistnevnte likte ikke at ordet «konsentrasjonsleire» ble brukt. Uttrykket var ikke brukt uten grunn, mente Krog. Og slik lovforslaget var formulert, kunne de iverksettes «i morgen den dag for den saks skyld». Også Krog henviste til president Trumans veto mot det amerikanske lovforslaget som åpnet for internering av alle som kunne mistenkes for kommunistisk aktivitet. Truman karakteriserte forslaget som hysterisk og forfatningsstridig, ord som Krog mente man burde legge seg på sinne. Forfatteren Sigurd Hoel øser i Verdens Gang 12. september sarkasme over regjeringens forslag. «Når krig truer? Det er i dag, det.» Han spør: «Hvor er de opplært, disse juristene? Er det i Moskva?» Som andre peker han på det paradoksale i å vedta regler som undergraver det som skal forsvares – det er som årelating, skriver Hoel. Denne loven bekrefter propagandaen i øst om den totalitære kapitalismen. «Er det slikt som kalles stor statsmannskunst?» Konsekvensene er vonde, skriver Hoel: «Vi får aktivt eller latent, politistyre, vi får en defaitisme på forhånd, vi får mistillit til hverandre fordi myndighetene har røbet mistillit til oss alle. Selv Stalin kunne ikke ha ønsket seg en bedre situasjon, og ingen

nordmann kunne ha drømt om en verre.» Hoel skriver at Norge er i ferd med å få en lov som i prinsipp mer eller mindre forvandler landet til et fengsel. Vi får et splittet folk, skriver han, et styrket kommunistparti, en depresjon som «... vil legge seg som en skodde over landet».¹²² Sigurd Hoels mange bredsider i debatten om beredskapslovene kan ha gjort sin virkning hos Gerhardsen og andre i Arbeiderpartiet, høy stjerne som Hoel hadde hos disse.¹²³ Arbeiderpartiets ironiker på venstre fløy, Trygve Bull, skrev i Kontakt: «Interneringsleirer vil jo bare bli opprettet i fall staten skulle trues av ytre fiender. Eller av indre, naturligvis.»¹²⁴

I protesten fra underskriftsaksjonen «De seks hundre» til Stortinget, offentliggjort i flere aviser, heter det at: «Det er vår faste overbevisning at vi ikke kan slå tilbake angrepene på demokratiet ved å forkrøble vårt eget demokrati. Det vi kan oppnå ved å stekke ytringsfriheten og ved å gi politiet rett til å internere landets borgere uten kontroll av domstolene, står ikke i noe forhold til den skade som blir voldt. Den sikkerhet en tror å vinne ved å innføre dødsstraff ved standrett oppveier ikke den forræelse som følger i henrettelsenes spor.» Lovene var uakseptable både for Høyre og for venstresiden i Arbeiderpartiet og kommunistene. Etter nølingen tok debatten av, der de fleste aviser var kritiske. Forslaget til beredskapslover gikk for langt. På universitetet aktiviserte de unge seg: Vilhelm Aubert, Torstein Eckhoff, Johan Galtung og andre. Flere av de samme stortingsrepresentantene som hadde vært kritiske til tilslutningen til Atlanterhavspakten, var skeptiske (Jakob Friis, Sverre Løberg, Olav Oksvik, Gustav Natvig Pedersen).

Flere lederartikler, i Drammens tidende 29. august, Bergens Tidende 7. oktober, Farmand 2. september og Dagbladet 25. september, tok opp beskrivelsene i lovforslaget om når bestemmelsene skulle kunne iverksettes, og fant dem for vage og at de potensielt undergravde rettsikkerheten. Vi lever i tider med krigsfare, skrev Farmand. Dagbladet skrev at det tydeligvis er folk som ikke er redde for å krenke demokratiet, bare det gjøres i «riktig» hensikt. Kom ut av hysteriet, oppfordrer avisen: «Vi må ikke prøve å verge menneskerettighetene med å krenke dem – da er det intet igjen som kan overvintre.» Verdens Gang tok 5. oktober opp forslaget til kontroll med trykte skrifter i «krisloven» som omhandler forhåndssensur og utgivelsesforbud. Det er åpenbart, kommenterte avisen, at dette retter seg mot den kommunistiske pressen. Men avisen

spør: Kan det være nødvendig å vedta rettsregler som setter den lojale og demokratiske pressen ut av funksjon? Andre hevdet at lovforslagene krenket trykkefriheten.

Debattstoffet i Oslo-avisene (Aftenposten, Arbeiderbladet, Dagbladet og Friheten) var omfattende. En opptelling foretatt av tidligere høgskolelektor Sidsel Meyer viser at i løpet av 14 uker ble det publisert 213 redaksjonelle oppslag om saken i disse avisene, hvorav 77 ledere. I tillegg kommer 79 kronikker, 177 notiser og 27 leserbrev.¹²⁵ Samlet sett var flertallet av oppslagene negative. På lederplass var Aftenposten og Arbeiderbladet overveiende positive, mens Dagbladet og Friheten negative. Debatten var frisk også i andre aviser som Morgenbladet, Norges Handels- og Sjøfartstidene og relevante fagblader som Journalisten. Undersøkelsen viser at avisene var overveiende positive innledningsvis til at slike lover var nødvendige. Med voksende debatt ble det stilt spørsmål til flere konkrete forslag, som blant annet pressesensuren. Oppropet fra de «600» skjerpet debatten ytterligere, ikke minst i fagbevegelsen. I slutten av november forelå innstillingene med kompromissforslag på viktige områder som forræderidomstol, pressesensur og umiddelbar internering. Konkret var disse elementene tatt ut, men kunne iverksettes via de mer generelle vendingene i innstillingen.

Det ble en til dels voldsom debatt, skriver Gerhardsen.¹²⁶ Protestene haglet utover høsten 1950. Av odelstingsinnstillingen går det frem at 85 foreninger og 7283 personer sendte inn protester mot hele eller deler av forslaget.¹²⁷ Friheten publiserte 109 vedtak mot forslagene fra fagforeninger. John Lyng skriver senere: «Situasjonen var slik at den på mange måter innbød til et politisk frontalangrep mot regjeringen. En av opposisjonens oppgaver er – tross alt – å opponere.»¹²⁸ De som hadde til oppgave å forklare og forsvare forslagene, var drevet fullstendig over på defensiven, skriver Lyng. Det gjaldt ikke minst justisminister O.C. Gundersen, som hadde kalt lovproposisjonene et «diskusjonsgrunnlag». Når ble det skikk, spurte Sigurd Hoel, å fremsette kongelige proposisjoner som diskusjonsgrunnlag? «Hvis man bare mener å innby allmennheten og Stortinget til en mere eller mindre løs debatt om tingene, er der andre veier å gå.»¹²⁹ Arbeiderpressen kunne ikke annet enn å støtte proposisjonene så lenge regjeringen sto bak dem. Straks justisminister Gundersen viste at han var innstilt på kompromisser, ble arbeiderpressen spakere.

Arbeiderbladet skrev at det var en viss fare for at lovene kunne bli misbrukt av stivbeinte byråkrater som kunne feilbedømme situasjonen. Både Arbeiderbladet og en del andre arbeideraviser stilte seg kritisk til den foreslåtte pressesensuren. Det var klart at pressen ville komme med ekstra kritikk mot dette punktet, og det ble etter hvert fjernet.¹³⁰ Steinar Sjølyst skjelner i sin gjennomgang av pressedebatten mellom politiske, militære, juridiske og moralske argumenter.¹³¹ Alle typer argumenter inngikk i debatten om kommunismen og det totalitære, og hvor langt et demokrati skal ha lov til å gå for å beskytte seg mot overfall og diktatur, ikke minst mot indre fiender. Men det grunnleggende skillet, skriver Sjølyst, gikk mellom kommunister og ikke-kommunister: «I sin ytterste konsekvens var beredskapsdebatten en duell mellom to uforenlige ideologier skapt av den kalde krigen.»¹³²

I justiskomiteen førte John Lyng en samarbeidslinje som endte med at han skrev om lovutkastet med støtte fra både komiteen og en kompromissvillig justisminister. Da beredskapslovene ble vedtatt, var de mest kontroversielle og spesifiserte tiltakene fjernet. Fullmaktene om konkrete tiltak var blitt en generell beredskapsfullmakt. «Altså en konsesjon til opinionspresset!» skriver Lyngs biograf Lars Roar Langslet begeistret.¹³³ Lyngs kompromiss ble en lynavleder for den opphissede debatten. Fronten mot kommunistene ble mer enhetlig. Lenge etter skulle diskusjonen gå om hvorvidt en slik mer generell fullmakt som derfor var mindre provoserende i sin form, harmoniserte med prinsipper for en rettsstat. Det som ble fremstilt som et kompromiss, kom i stand fordi Gerhardsen og Gundersen så at kritikken ble ubehagelig. Den offentlige debatten hadde tvunget regjeringen til å legge om strategien, selv om det ifølge Friheten mest var en skinnmanøver. Fra særlig kommunistenes synsvinkel var forslagene endret i samarbeid med Høyre for å manipulere folkemeningen. Tiden var knapp, utsettelse var ikke aktuelt. Var det slik at de mer generelle vendingene nå *skjulte* de kontroversielle realitetene heller enn fjernet dem?

Omvendt statskupp (1951)

Enten det er snakk om klær, maskiner eller politikk: *Slitasje* er ned-satt funksjonalitet som følge av utstrakt og langvarig bruk. I politikken

utsettes ledere for press fra omgivelsene over tid, det er en mentalt belastende tilstand der andre bestemmer takten, der den politiske energi ikke gjenfylles som før. Det interne presset er trolig den største påkjenningen. Spontaniteten eller flyten gir seg – ikke som følge av forstyrrelser og instabilitet, men fordi ting går ganske bra. Men det er en gledesløs stabilitet som sikres ved at energi tappes fra privatlivet. En tærende og fortærende tilstand.

Slitasje kan motvirkes ved å skifte leder, omrokere i ledelsen eller gå i opposisjon.¹³⁴ Gerhardsens avgang til fordel for Oscar Torp i 1951 er et sjeldent eksempel på abdisering som revitalisering. Uten rollebytter forvirrer vitaliteten som skal til for å se nye problemer og løsninger (i posisjon), og den innovasjon og spontanitet som skal til for å kritisere og presentere alternativer (i opposisjon). Her tas saken med fordi den er et eksempel på hvor grundig den offentlige mening var satt ut av spill.

Olav Meisdalshagen og Jens Chr. Hauge var ikke på linje, og Meisdalshagen ønsket seg ut av vervet som finansminister. Meisdalshagen ble fra flere hold bedt om å fortsette. Så kom en overraskende henstilling fra Opland Arbeiderblad 4. mai. På lederplass i Meisdalshagens lokalavis kom en etter den tidens mål usedvanlig frimodig anbefaling: Jens Chr. Hauge bør gå av. Mannen var dyktig, men hans politiske erfaring strakk ikke til i den krevende øvelsen det var å knytte parti og forsvarsdepartement sammen. Avisen foreslo Trygve Bratteli som ny forsvarsminister. En slik intervensjon i regjeringens sammensetning fra en partiavis hadde man knapt sett etter krigen, og den gikk ikke upåaktet hen i Verdens Gang og andre aviser. Var det Meisdalshagen som talte gjennom egen avis?

Ingen av de to forlot regjeringen – det gjorde derimot sjefen selv. Sjøkket kom den 12. november 1951 da sentralstyret fikk beskjed. Sentralstyremedlemmene prøvde å få Gerhardsen til å fortsette, men Gerhardsen skriver: «Der la jeg brevet mitt fram. Bare Tranmæl og Torp kjente saken på forhånd. For de andre kom den overraskende. De forstod at dette var litt av et samvittighetsspørsmål for meg og godtok mitt forslag.»¹³⁵ Partisekretær Haakon Lie var i USA. Gerhardsen skriver at «hadde han vært hjemme, ville det kanskje ikke gått».¹³⁶ Bare Werna, broren Rolf, Martin Tranmæl og selvsagt Oscar Torp kjente beslutningen. Saken var

avgjort. Dagen etter orienterte Gerhardsen LOs sekretariat og sentralstyret sammen, og deretter stortingsgruppen. Dette var ikke etter boken.

Gerhardsen redegjorde så for sin beslutning i regjeringen, og den spredte seg selv sagt som ild i tørt gress. Industriminister Lars Evensen ringte opp LO-formann Konrad Nordahl og fortalte at Einar Gerhardsen i regjeringsmøtet hadde sagt at han ville gå av som statsminister. Evensen hadde advart mot dette. «Han følte seg slitt», sa Evensen. Nordahl tenkte på kontroversene han hadde hatt med Gerhardsen. Kunne forholdet til LO være en medvirkende årsak? Nordahl skriver at «det sto for meg som litt av en ulykke å få en annen statsminister. Selv om jeg ikke alltid hadde vært enig med Einar Gerhardsen, regnet jeg han som Arbeiderpartiets største politiske aktivum».¹³⁷

I dagboken til Nordahl står det videre: «[Gerhardsen] hadde snakket med Oscar Torp som i tilfelle var villig til å avløse ham. Som begrunnelse sa han bl.a. at han ikke hadde hatt en glad dag som statsminister, at partiet hvis formann han var, var blitt forsømt, og han mente at han derfor burde ta seg av partioppgavene. Dessuten regnet han med å gå tilbake til Stortinget og avløse Torp som formann i stortingsgruppen, samt bli gruppens parlamentariske fører.»¹³⁸ I sentralstyret sa Gerhardsen ifølge Arbeiderbladets redaktør Olav Larssen at det var bare rent personlige grunner til at han ville fratrukke seg. Konrad Nordahl spurte hva pressen kunne komme til å slå opp. «Det vil bli filosofert i pressen og mann og mann i mellom, og vi kan ikke forklare årsakene.»¹³⁹ Nordahl sa at Gerhardsen burde vente til neste stortingsvalg, som en større reorganisering av regjeringen. En avgang nå, mente Nordahl, kunne få katastrofal virkning på det kommende valget.¹⁴⁰ «Fantes det ikke statsministeremner innen regjeringen? Mitt svar må bli ja. Både Lars Evensen, Nils Langhelle og Halvard Lange ville vært brukelige kandidater.»¹⁴¹

I møtet med stortingsgruppen ba Torp gruppen ta Gerhardsens beslutning til etterretning. Overraskelsen var stor, ja, sjokkartet, skriver Ragnar Christiansen: Gerhardsen «grunnga avgangen med at han var sliten etter å ha hatt vervet som statsminister i seks og et halvt år i en krevende gjenreisningsperiode. Han ønsket rett og slett å kunne ta det noe roligere.»¹⁴² Fra gruppemøtet gikk Gerhardsen til pressekonferanse: «Jeg har vært statsminister i over seks år. Under alminnelige omsten-

digheter kan en så lang tid være nok. Men det har vært en særlig lang tid under de vanskelige forhold vi har hatt etter krigen.»¹⁴³ Årsaken lå ikke i regjeringen: «Selv om det har vært vanskelige år, har det hele tiden vært et godt samarbeid innen regjeringen. Jeg tror – for det vet jeg ikke noe om – at det kanskje ikke har vært noen regjering der samarbeidet innad har vært så godt.»

Samme kveld kl. 19 meldte radioen om statsministerskiftet. I NRK hersket det opplagt forvirring: Ragnar Christiansen skriver «Da tida nærmet seg dagsnyttssendingen på radio, ba jeg om at vi måtte sette på radioen for å høre en sensasjonell nyhet. Nyhetssendingen begynte med alle slags mer eller mindre trivielle meldinger, og jeg forberedte meg på selv å meddele den store nyheten. Men endelig kom det, mer eller mindre stotrende, at det nettopp var kommet inn en melding om at statsminister Gerhardsen var gått av, og at Torp skulle overta.»¹⁴⁴

Så hastet Gerhardsen med sin avskjedssøknad til kongen som sier til en litt beskjemmet Gerhardsen at han alt er informert av Dagsnytt. Gerhardsen hadde heller ikke rukket å orientere presidentskapet i Stortinget før nyheten gikk ut på radio: «I Stortinget måtte jeg tåle adskillig kritikk på grunn av den framgangsmåten jeg hadde brukt. Særlig var John Lyng skarp. I et innlegg jeg hadde som svar på hans kritikk, sa jeg i en litt spøkefull tone at jeg ikke skulle gjøre det mer. Det gjorde jeg da heller ikke. Da jeg gikk av sommeren 1963, sørget blant andre John Lyng for at det ikke gikk for seg i stillhet.»¹⁴⁵

Arbeiderpressens oppgave var å formidle overgangen slik ledelsen i partiet ønsket – med innstudert fatning. Arbeiderbladets redaktør Olav Larssen kaller det et lynnedslag. Men det var i memoarene mange år senere. I regjeringsorganet den 14. november var det ingen tegn til så mye som kulingvarsel: «Statsminister Einar Gerhardsen trekker seg tilbake fra mandag av. Oscar Torp får i oppdrag i dag å danne ny regjering. Einar Gerhardsen blir formann i Arbeiderpartiets stortingsgruppe.» Ingen spekulasjoner om konflikter eller vanskelige saker, ingenting om personlige motsetninger av noe slag. Arbeiderbladet var informert via Tranmæl, og hadde en agenda som var viktigere enn journalistikkens dragning mot det dramatiske: Gerhardsens og dermed partiets versjon skal understrekes. Før lekkasjenes tid som dette var, kunne mye holdes utenfor offentligheten. Per Olav Reinton skriver: «Det var ikke argumentasjon,

ikke analyse, ikke vurderinger. I stedet kom meldingen: «Noen av oss har snakket sammen» og så skiftet Norge statsminister og regjering, og ingen aviser kunne skrive om det som skjedde selv om enkelte visste det.»¹⁴⁶

Den borgerlige pressen var uinformert. Til gjengjeld hadde den større avstand og kunne spekulere friere. Var Gerhardsen syk? Han forble formann i partiet og leder for stortingsgruppen – var dette å ta det roligere? I sine memoarer skriver han at «Den begrunnelsen jeg selv gav for mitt ønske om å få avløsning hadde man ikke lett for å godta. Forklaringen kunne ikke være så enkel. Men det var nettopp det den var.»¹⁴⁷ «Jeg har aldri vært i stand til helt ut å forstå hvorfor det var så mange som ble sinte.»¹⁴⁸ Gerhardsen er oppgitt; folk vil rett og slett ikke godta at hvem som helst kan bli trett: «En vet jo ikke om en skal le eller gråte. Da jeg i 1951 sa til Chr. Oftedal at sannheten til slutt vil slå igjennom, var jeg altså for optimistisk. Nå har det gått mer enn et kvart århundre, og ennå er det dem som ikke vil godta den begrunnelsen jeg den gangen gav og som jeg holder fast ved.»¹⁴⁹

Var det politiske eller personlige forhold som lå bak? For en statsminister er dette et kunstig skille. For en så sammensatt skikkelse som Gerhardsen intervenerte politiske forhold i livskraft og livslykke. De rev i ham, og tappet ham for vitalitet. Striden om Atlanterhavspakten, forsvarsbevilgningene og tjenestetiden, som blant annet førte til tilspissingen mellom Hauge og Meisdalshagen, førte til et personlig trykk. Haakon Lie trekker også frem Karl Evangs kritikk av regjeringen over radioen før jul 1950, der han sa at Europa nærmet seg – skritt for skritt – den tredje storkrig, som USA med Norge på slep ville være medansvarlig for.¹⁵⁰ Utenrikspolitikken gikk på livsgnisten løs. «Tanken om å få avløsning som statsminister hadde opptatt meg lenge», skrev Gerhardsen senere.¹⁵¹ Hva denne trettheten kom av, sa og skrev han lite om. Han hadde krysset klinger med LO, striden om beredskapslovene hadde ganske sikkert tatt på. Krigens fangeopphold gjorde sitt. Vanskelige saker hadde stått i kø og de hadde krevd en underhånden revisjon av de gamle stolte målene om sosialisme. Einar Gerhardsen, i motsetning til en mann som Haakon Lie, skydde konflikter. Han likte å være likt. Innad var han megler, ingen fighter. Dette var før man diskuterte personlige og mentale plager blant politiske ledere. Merkelappene var færre og mer diffuse: ikke deprimerert eller utladet – men «sliten».

Mange trodde ham uansett ikke, i alle fall ville man ikke være naiv. Det er inntrykket fra Gerhardsens og andres memoarer. Alt på den tid var mistankens speidere foran i løypa, selv om de ennå ikke dominerte den politiske journalistikken. Og de var ikke bare å finne i redaksjonene. «For å hvile seg ble han gruppeformann og stortingspresident ved siden av partiformannsvervet», skriver Finn Gustavsen med en god porsjon ironi.¹⁵² Dette var en oppgivelse av statsministerposten som ikke skyldtes et tapt valg eller en avstemning i Stortinget, og heller ikke høy alder eller dårlig helse. Mediepresset var ennå ikke oppfunnet. Gerhardsen begrunnet avgangen med at han hadde vært statsminister i mange år under vanskelig forhold, og det hadde vært en stor personlig belastning. Gerhardsen tok bedre vare på seg selv enn de fleste, men var trett. Spekulasjonene fortsatte, også av Haakon Lie i hans memoarer. Det er vanskelig, ikke bare for en maktbevisst mann som Haakon Lie, å forstå at han forlot makten frivillig på et tidspunkt da hans støtte i parti og folk var på det sterkeste.

Etterfølgeren – som opplagt bare var vikar – ble straks innsatt. Da Gerhardsen skulle erstattes, måtte etterfølgeren fylle stolen idet Gerhardsen reiste seg. Hvis Gerhardsen hadde foreslått Nils Langhelle, hadde andre kandidater som Evensen og Torp blitt lansert og dermed ville debatten vært i gang og trolig forhindret et skifte. Torp var kanskje ikke lenger den beste mannen til jobben, men erfaren og stø. Han hadde vært partiformann en årrekke og innehatt flere ministerposter i Nygaardsvold-regjeringen. Like viktig, han sa ikke nei, og ingen kunne opponere mot valget av veteranen Torp. Dermed ble Gerhardsen leder av stortingsgruppen, og etter valget i 1953 stortingspresident. Skiftet ble gjennomført med maktens eleganse, skriver Per Øyvind Heradstveit.¹⁵³ I løpet av et døgn var det unnagjort, og tilløp til protester var *yesterdays news*.

Den personlige slitasjens natur har siden gått fra å være en personlig sak til en partisak og offentlig sak. Løsningene på slitasjeproblemet er siden slutten av 1970-årene vanligvis levert fra den politiske journalistikkens spekulasjoner som svar på de samme medienes forventninger og krav om avgang. I vår tid er det enda tydeligere at slitasjen både genereres og avklares av offentligheten. Slitasjesymptomer blir i voksende grad til kommentar- og debattstoff, som produserer selvoppfyllende profetier når de plukkes opp av krefter i det politiske system.

Debatten om prislovene (1953)

Arbeiderpartiet og regjeringen kunne fortie eller manipulere bort konfliktene til venstre, men ikke til høyre. Beredskapslovene utløste en kritisk offentlig mening der også de borgerlige partiene gjorde anskrik. En annen av de skarpeste kontroversene etter krigen kom i perioden 1947 til 1953 knyttet til Lex Thagaard/Lex Brofoss. Det var en kontrovers som inviterte til sterke ord: «Gjennom de første åtte årene etter frigjøringen hadde forholdet mellom regjering og opposisjon vært forholdsvis fredelig og avslappet. Brytningene rundt Lex Thagaard var et av unntakene som bekreftet den alminnelige tendens.»¹⁵⁴ Det ble lagt frem argumenter om hva som måtte være det konstitusjonelt demokratiske og det økonomisk kloke. I den økonomisk orienterte debatten handlet det om praktiske virkemidler. Når debatten av noen ble ført over i et konstitusjonelt spørsmål, handlet det ikke bare om virkemidler, men om mål. Hva ville egentlig Arbeiderpartiet med Norge? Da grov debatten seg dypere, og argumentene ble bitrere. Representanter fra Høyre og Venstre trakk enda en gang paralleller til autoritære samfunn. For professor i sosialøkonomi Wilhelm Keilhau var prisdirektør og Venstre-mann Thagaard en som forrådte sitt parti.¹⁵⁵

Striden i den partistyrte offentlige mening påvirket Norges økonomiske politikk; det var planøkonomien som sto på spill. Ulikt utenriks- og sikkerhetspolitikken, hvor motstanden knapt fikk puste, kom det her til en reell prinsipiell strid mellom Arbeiderpartiet og Høyre. Lex Thagaard ga som midlertidig anordning store fullmakter til Prisdirektoratet angående produksjon og prisfastsettelse og overskudd. Den gikk direkte og detaljert inn i hva som tilligger næringsliv og marked i et kapitalistisk samfunn. Begrunnelsen var varemangelen etter krigen. I 1947 ble anordningen under store protester fra borgerlig hold og næringsliv omgjort til foreløpig lov (Lex Brofoss). Var neste skritt – båret frem av sosialøkonomene til Brofoss – en vedvarende lov? Skulle planøkonomien føres videre også etter den mest krevende perioden etter krigen? Var det en Venstre-mann som skulle innføre sosialismen i Norge?

Med utkastene til pris- og rasjonaliseringslover ble Stortinget bedt om å delegere avgjørende myndighet til regjeringen når det gjaldt regulering av produksjon og priser. Dette var videreføringen av den såkalte Lex

Thagaard som etter manges mening hadde gått for langt. Grunnlaget for lovforslagene var lagt under krigen, med aner tilbake til komitéarbeid i mellomkrigstiden. Lovene kom opp til behandling i 1947 og ble da kalt Lex Brofoss etter finansministeren og samme år handelsminister. Høyres John Lyng var blant de førende kritikerne av lovforslaget, men angrepene var hardere fra andre.

I en kronikk i Aftenposten 7. juni 1952 med tittelen «Tilbake til det administrative enevelde» skriver høyesterettsadvokat Edvard Løchen at når både Stortinget og domstolene settes utenfor i praktiseringen av lovene, settes også demokratiet utenfor. I praksis vil den enkelte ikke vite om og når lov brytes. «Vi er alle lovbrøtere og kan hektes når som helst, og er dermed kommet i diktatorens ønsketilstand. Dette er en uverdigg tilstand som fremmer feighet og vilkårlighet og undergraver respekten for lov og myndighet i det hele. [...] vi må vekk fra denne uverdige og samfunnsfarlige tilstand og ikke vandre videre ut i hengemyren, slik som tilfelle vil bli om flertallets tvangsdirigering med talløse nye paragrafer og straffebud skal settes ut i livet.» Løchen avslutter: «Forslaget oser av fredelig opplyst landsfaderlighet, og det reelle innhold av skueretten økonomisk demokrati som bys oss er at den enkelte, arbeider og arbeidsgiver, settes ut av bildet som rettsbeskyttet og bestemmende: Vi vender tilbake til det opplyste administrative enevelde.»

«Hvor trives noe godt og stort i tvang?» Det er Henrik Wergelands ord som innleder Opplysningskontoret for pris- og rasjonaliseringslovforslagenes andre (av tre) samling med kommenterte sitater fra debatten i 1952 og 1953. Flere av kommentarene retter seg mot proposisjonen og gir et visst bilde av debatten i avisene i 1952. Den er tematisk inndelt, først med en oversikt over lovforslagene, videre med eksempler fra den økonomisk rettede debatten. Den er selektiv, men gjengir innlegg fra begge sider. Etter hvert kommer samlingen inn på temaer som formynderskap, statsdirigering, byråkrati og faren for sosialisme, som skulle bli kjente toner fra Libertas. Sitatsamlingen av debattinnlegg, kommentarartikler og ledere tegner et bilde av en tilspisset debatt som igjen tvinger regjeringen på defensiven. Motstanden til høyre for Arbeiderpartiet var unison, og argumentene kunne ta tak i både økonomiske, rettsstatlige og ideologiske poenger. Samlingen illustrerer en debatt der særlig opposisjonen får uttrykt hva regjeringen gjør galt og dermed hvor de selv står

i forhold til den. Opposisjonens ulike organisasjoner og aviser finner hverandre og kan finslipe sine synspunkter som opposisjon. Arbeiderpartiet må finne argumentene for en slik videreføring av den økonomiske politikken, fra finans- og skattepolitikk til kontroll av produksjon og pris. Men Arbeiderpartiet syntes å ha lite å stille opp mot både konkrete og saklige økonomiske motargumenter, og den mer sviende og pompøse kritikken som kom i form av begreper som: byråkratisk diktatur, åndelig uniformering, kollektiv dressur, kald materialisme, selvtilfreds systemdirigering, osv.

Fra en leder i Verdens Gang 8. oktober 1952, referert i samlingen: Det virker «fullstendig parodisk når Arbeiderpartiets talere bruker den prisstigning regimet selv har ansvaret for, som et argument for å vise at det er nødvendig med en ny prislov! Som om ikke Regjeringen hver eneste dag har hatt de mest vidtgående fullmakter til å regulere priser og fortjenester som den måtte ønske det!» Krass er også en leder i Lillehammer Tilskuer 23. februar 1953: «Nå har vi plutselig fått 30 000 arbeidsledige her i landet. Det er en tragedie for dem det rammer, men paradoksalt nok er det litt av en skjebnens gave til regjeringen. Nå kan den jo bare sette enda flere av sine planøkonomiske teorier ut i livet, og *regulere* oss tilbake til full sysselsetting! Apparatet ligger klart for hånden.»

Fra tid til annen nevnes sosialisme i arbeiderpressen, men stort sett som et noe vagt ideologisk signal. Bare opposisjonen setter prislovene i direkte forbindelse med et mål om å sosialisere næringslivet. Lederen i Verdens Gang 15. oktober 1952: «Av og til er det noen – blant dem selveste statsministeren – som plutselig plumper ut med den virkelige sammenheng, nemlig at loven skal brukes til å omforme selve samfunnsstrukturen, at den er en av redskapene til gjennomføringen av den moderne sosialismens program. Det er interessant, og det må man ikke glemme når forkjemperne for loven fremstiller den som et ris bak speilet, med det ene formål å hindre prismisbruk.» Redaktør i Verdens Gang Knut Greve 16. oktober 1952: «Her står to samfunnssyn mot hverandre, og de er helt uforenlige. Det ene synet hevder at samfunnet, Staten, er det viktigste og at det vesentligste av menneskets oppgave er til enhver tid og efter beste evne å fylle de samfunnsmessige behov som en eller annen instans innenfor samfunnet finner er tilstede. Det andre synet hevder at mennesket er det sentrale og at samfunnets oppgave er å gi

mennesket mest mulig uhindret anledning til å utfolde seg.» «Slik skal sosialismen fullbyrdes i Norge!», skriver Adresseavisen på lederplass 27. mai 1953. «Målet er sosialismen», heter det i lederen i Norges Handels- og Sjøfartstidende 4. mai 1953.

En hensikt med utgivelsen av sitatsamlingene er å vise at tilforlatelige økonomiske tiltak medfører en opphopning av byråkratiske mekanismer, som igjen kan føre til totalitære tilstander. Her kommer også noe av det mange vil kalle overtramp frem, for eksempel hos Hvoslef Eide i Verdens Gang 29. oktober 1952: «Jeg har ikke sett sosialismen fullbyrde seg i annet enn nasjonalsosialisme, har De?» Morgenbladet 24. mai 1952 var forsiktigere: «*Meningen* med en slik lov behøver ikke være å undergrave de konstitusjonelle organer, men *virkingen* kan lett bli den, selv om det ikke er tilsiktet. Hitler visste hva han gjorde, Arbeiderpartiet vet forhåpentlig ikke hva det gjør, og det er naturligvis en ganske vesentlig forskjell. Men det hindrer ikke at *konsekvensene* kan komme til å peke i samme retning.» I Morgenbladet siteres også fra Venstre-mannen Einar Ivelands foredrag på Norges Bondelags landsmøte om Sjaastad-komiteens innstilling om prislovene, der partifellen Thagaard var den sterke mann: «Lovforslaget er en måte å løse problemer på som fjerner den siste rest av personlig næringsfrihet og gjør folkestyret til en talemåte uten realitet – en sentralisering av den utøvende makt som i sin naturlige konsekvens må føre til den autoritære stat.»

Sitatsamling nr. III fra juni 1953 dekker komiteens innstilling og Stortingets avsluttende behandling av loven. Den viser at de sterkeste ordene faller i ledere i borgerlige aviser som Norges Handels- og Sjøfartstidende og Morgenbladet og i debattinnlegg fra en del intellektuelle som professor Wilhelm Keilhau, Sigurd Hoel og andre. Eksemplene fra odelstingsdebatten 29. mai 1953 viser en mer moderat språkbruk, men likevel skarp og konfronterende. Hans Borgen (BP/SP) mente at et slikt barnepikesystem kunne bli en ulykke for landet, og Høyres Sjur Lindebrække mente loven var i strid med et økonomisk demokrati og påpekte at forslaget tydet på at Arbeiderpartiet «ønsker å gjennomføre strukturendring i hele vårt økonomiske liv».¹⁵⁶ I den mer ideologiske delen av debatten festet mange seg ved statsminister Torps ord om at Arbeiderpartiets nye program vedtatt på landsmøtet i mars 1953, «er et nytt framstøt for å omforme samfunnet vårt i sosialistisk retning».

Dette var ord beregnet på et landsmøte, men ble hevdet å bekrefte at prisloven var et ledd i innføringen av sosialismen. John Lyng sa at loven kunne benyttes til å fremme den politikk en regjering ønsker, også av en autoritær regjering til å føre autoritær politikk. Han oppfordret alle til å spørre seg om det er riktig å overføre så mye permanent makt fra Storting til regjering.¹⁵⁷

Sigurd Hoel så skyggen av en tvangsstat i forslagene ettersom Norge «i stigende grad blir et sentralisert, regulert og dirigert folk, sauedriften Norge as». Lyng siterer med glede Hoels syn: «Kjernen i problemet er at fullmaktslover av denne type etablerer en sterk – og unødvendig – konsentrasjon av innflytelse hos regjeringen og administrasjonen. I formen var det riktignok bare tale om en lov som skulle gjelde på det økonomiske området. Men en slik konsentrasjon av makt og innflytelse vil så lett kunne få refleksvirkninger for andre – og mer vesentlige – samfunnsmessige relasjoner.»¹⁵⁸

Historikeren Francis Sejersted mener debatten om prislovene ble så giftig fordi den fikk en symbolfunksjon. To grunnleggende debatter om demokratiet og Norges fremtid ble ført sammen: En om en regulert økonomi, en annen om rettsstaten. Den første handlet om økonomisk rasjonalitet og «sosialisme», den andre om rettslige prinsipper for beskyttelse av borgeren. Arbeiderpartiet var bedre forberedt på den første enn den andre. Prisdirektør Wilhelm Thagaard kunne for øvrig vanskelig plasseres overbevisende i den ene eller den andre leir. Det meste av kritikken var da også saklig i den siste fasen i 1952–1953. Kritikken var etter Lyngs syn dels tradisjonell liberalistisk, dels (og i mindre grad) konstitusjonell. Presset gjorde virkning.

I Arbeiderbladet kom vendingen våren 1952. Fra å harselere over næringslivets tilgjorte panikk i mars, skrev Martin Tranmæl i april at rasjonaliseringsdelen av loven ikke var skikkelig behandlet av partiets organer. Tranmæl foreslo utsettelse. Noe var i gjære. Tranmæls forslag hadde en egen evne til å bli tatt til følge. I politikken er utsettelse gjerne et annet ord for vraking. Partiformann Einar Gerhardsen, partisekretær Haakon Lie og partiansatt Jens Chr. Hauge hadde snakket sammen. Senere kom flere artikler mot reguleringslovforslaget i Arbeiderbladet. Opplysningskontoret fikk vann på mølla og forsøkte seg med annonseboikott mot Dagbladet.¹⁵⁹ I mai ble det satt ned en intern komité med

Jens Chr. Hauge som ledende kraft, før regjeringen gjenopptok arbeidet og foreslo en endret proposisjon for Stortinget i september. Dette bygde i hovedsak på Thagaards syn.¹⁶⁰ Loven ble endelig vedtatt av Odelstinget og Lagtinget i mai/juni 1953 etter omfattende debatt.¹⁶¹

Med striden om en permanent pris- og rasjonaliseringslov i 1952–1953 bila Jens Chr. Hauge, Haakon Lie og Einar Gerhardsen, men uten statsminister Oscar Torp, striden ved å legge seg opp mot Thagaards Venstre-linje, med regulering snarere enn sosialisering. Eiendomsretten forble hellig. Rune Slagstad skriver at «Dagbladet seiret i Arbeiderpartiet». Styreformannen i Dagbladet, den drivende Thagaard sammen med sjefredaktør Einar Skavlan hadde argumentert sterkt mot Høyre og det moderate Venstre med Gunnar Jahn på den ene siden, og innad i Sjaastad-komiteen mot Arbeiderpartiet på den andre. Thagaard mobiliserte med flere artikler i Dagbladet, som avisen fulgte opp på lederplass.¹⁶²

Nye signaler kom fra Gerhardsen og Bratteli, spredt via Arbeiderbladet. Fra 1952 satt Gerhardsen, Lie og Hauge på partikontoret med Sjaastad-komiteens innstilling på bordet. Bratteli og hans departement hadde, etter et lengre møte med flere av fagstatsrådene, revidert Sjaastad-komiteens innstilling gjennom sommeren 1952. Brattelis perspektiv kan leses ut av hans skrift om prisloven fra 1952, med «Et hjelpemiddel til økonomisk stabilitet og fremskritt» som undertittel. Bratteli gjennomgår her utviklingen av industrisamfunnet og presenterer reguleringene som en teknisk-økonomisk nødvendighet. Her er ingen brennende visjoner om sosialismen; målet er å unngå økonomiske kriser og å utnytte produksjonsmuligheter. Fra Brattelis tid som finansminister skrives og sies det mye i samme gate, som aldri kunne få noen til å frykte at en sosialistisk planøkonomi av sovjetisk kaliber var underveis.¹⁶³

Rune Slagstad mener kursen ble lagt om påfallende raskt.¹⁶⁴ Noe av grunnen kan være at mindretallet i Sjaastad-komiteen tok hardt i da den la frem sin tilleggsinnstilling. Her antydes det at flertallet søker ikke bare en praktisk økonomisk ordening for en vanskelig tid, men et annet økonomisk system og samfunnsordning. Forslagene ble karakterisert som uhørt vidtgående. Høsten 1952 ble forslaget om rasjonaliseringslov droppet, og regjeringen Torp la bare frem Lov om priser og konkurransereguleringer. I Stortinget ble forslaget ytterligere utvannet, før loven ble vedtatt 1. juni 1953 med Arbeiderpartiets og Venstres stemmer. Arbeiderpartiet og

regjeringen var ved et vendepunkt. Den harde reguleringslinjen ble avløst av en mykere. De midlertidige fullmaktene i Lex Thagaard fra mellomkrigstiden og i Lex Brofoss fra 1947, ble i praksis oppgitt til fordel for indirekte inngrep via finans- og pengepolitikken. Økonomiske innsikter fra Ragnar Frisch og Erik Brofoss ble innløst i ønske om tverrpolitisk stabilitet.

John Lyng konstaterer da også i boken *Veksten i statens makt. Streiftog i reguleringspolitikken* fra 1958 at sosialismen for lengst var oppgitt. Alt fra 1935 gikk den sosialistiske bevegelsen inn i en fase av revisjonisme. Tanken om det gjennomdirigerte samfunn gikk i oppløsning nettopp da tilhengerne av denne tanken satt med makten: «Politisk-ideologisk er vel denne likvidasjonsprosess det mest dominerende trekk i de senere årtiers utvikling», skrev Lyng.¹⁶⁵ Men regjeringen har likevel forsøkt, skriver han, å spre reguleringstanken med overgang til mer generelle og varige fullmaktsbestemmelser. Det har ført til avhengighet av et voksende byråkrati. Reguleringen blir i sum omfattende og sterkt hemmende for næringslivet, og dessuten tjener ikke reguleringene sine formål fordi de mange tiltakene innvirker på hverandre. Lyng avslutter med å advare om at et samfunn som setter inn en rekke reguleringer ovenfra med et utall avhengighetsforhold, også utløser andre endringer, som et svekket spillerom for den frie kritikk som er nødvendig i et demokrati.¹⁶⁶ I boken presenterer Lyng en kritikk av reguleringspolitikken mangler på rasjonalitet med basis i juridiske og samfunnsøkonomiske – og vi kunne si sosiologiske – innsikter. Her er ingen pompøse anklager à la Libertas, men en inngående diskusjon av reguleringspolitikken generelt og fullmaktslovene spesielt, som kunne vært inspirert av Weber eller Pareto.

Det endte, etter hard debatt, med Arbeiderpartiets «tilbaketog» i den økonomiske politikken, en tese som rett nok er omdiskutert.¹⁶⁷ Regjeringsskiftet i 1951 ga mulighet til ny økonomisk kurs. Olav Meisdalshagen, som hadde forsvart Sjaastad-komiteens forslag, gikk ut av regjeringen og O.C. Gundersen var som justisminister garantist for «tilbaketog». Det samme var Trygve Bratteli som tok Meisdalshagens plass. Partiet la seg på en samarbeidslinje i 1953, som konstitusjonelt sett var en stødigere begynnelse på den sosialdemokratiske staten eller den sosialdemokratiske kapitalismen som ble modellen de neste tiårene. I kjølvannet av fullmaktslovene fikk vi en rekke åpninger med hensyn til berørte instansers

påvirkningsmulighet gjennom formelle og uformelle kanaler. Ganske sikkert skyldtes Arbeiderpartiets «selvbesinnelse», antar Martin Eide, at det fantes en arena for saklig offentlig debatt.¹⁶⁸ Debatten var krass og polemisk, men debatten fant sted i en avisoffentlighet som ga opposisjonen overtaket. Den borgerlige pressen kunne boltre seg. Takhøyden var av en annen verden enn i utenriks- og sikkerhetspolitikken. Dette, sammen med internasjonalisering av økonomien og voksende rettslig bevissthet, var med på å snu saken. Det Francis Sejersted omtaler som det antiliberale i Arbeiderpartiets politikk, tendensen til å se lover som middel til å utøve makt, fremfor som garantier *mot* makten, ble svekket.¹⁶⁹

Regjeringen ga etter for agitasjon i en fase der det parlamentariske spillet opplevde et trykk fra offentligheten som ikke kunne avvises som panikk fra en borgerlig presse. De konstitusjonelle argumentene falt ikke på stengrunn. I disse årene plasserte Arbeiderpartiet seg og sine ambisjoner innenfor en liberal konstitusjonell orden. Sejersted mener at man fra en sosialdemokratisk synsvinkel kan betrakte kampfasen som en formingsfase i retning en orden i sin egen rett, som følge av striden med sosialistiske og liberale krefter.¹⁷⁰ Denne striden, kan det legges til, fant for en stor del sted i den offentlige mening. En sosialdemokratisk orden var resultatet. Den ensidig statlige styringen ble avløst av et samvirke mellom offentlige organer og nærings- og finansorganisasjonene.¹⁷¹

Generelt, og over tid, må politikken ha følsomhet til å finne et stabiliserende nivå for intervensjon i samfunnet. Politikken bør ha mekanismer som hindrer den i å trenge inn i sfærer hvor den ikke kan rettferdiggjøre sin kontroll. Fravær av en uavhengig offentlig mening er ikke bare et demokratisk problem, men et styringsproblem. I den grad politikken forsøker å omdanne samfunnet til et politisk samfunn, dvs. samfunnet som omverden for politikken, løper den inn i legitimitetsproblemer og undergraver egen eksistens. Dette er ikke et argument mot eller for sosialisme, men et argument mot kapitalisme eller sosialisme uten følsomhet for hvor de legitime grensene for politikken virke går. I slutten av 1940-årene evnet Arbeiderpartiet å slå kontra, og sikret en funksjonell pluralisme. En skuffet venstreside var en lav pris å betale for de problemene som ville komme hvis regjeringen for alvor utfordret grensene for statens virke. Om disse grensene blir utydelige nok, blir de fraværende – det forsto Gundersen, Bratteli og Gerhardsen. John Lyng og

Høyre applauderte. Politikken må ha evne til å fastholde statens grenser. Debatten hjalp politikken i dette. Regjeringspressen var selv ute av stand til å hjelpe til med å belyse den antatte legitimiteten av fullmaktslovene. Sent, men ikke for sent, kom en opposisjon og en opposisjonell presse regjeringen til unnsetning.

Opplysningskontoret (1952)

Francis Sejersted konstaterer at konfliktene var harde, men at løsninger som alle parter kunne leve med, etter hvert kom på bordet. Striden endte med et kompromiss der opposisjonen ga mest, hevder Sejersted. Den endte også med at sosialdemokratiet fant et mer moderat styringsspor som bandt opposisjonen i en stabil politisk orden. Men før det kom til kompromiss, gikk, som vi så, næringslivets organisasjoner friskt til motangrep med brosjyrer, avisinnlegg og møter. Libertas mobiliserte. «Næringsorganisasjonene gikk i ventestilling med tørt krutt», skriver Berge Furre.¹⁷² Det tidligere nevnte «Opplysningskontoret for pris- og rasjonaliseringslovene» agiterte i så drastiske vendinger at det skapte problemer for Høyre og de andre borgerlige partiene. Det beslektede Libertas skulle utgjøre et problem for Høyre i mange år fremover, først med sitt hemmelighold og med sin ytterliggående agitasjon. Både i Sverige og Norge dannet næringslivet egne politiske organer på siden av partiene, som drev sin egen «opplysningsvirksomhet» overfor offentligheten.

Debatten gikk tidvis opp i storm styrke utenfor Stortinget. De hardeste kastene kom fra «Opplysningskontoret». Francis Sejersted skriver at flere har heftet seg ved «den uvante tone i debatten, en tone som altså var anslått allerede i innstillingen, men som i særlig grad ble brukt av det nevnte 'Opplysningskontoret'. Intensiteten og de uttrykk og karakteristikk som ble brukt, er ellers ikke vanlig i norsk politisk debatt i etterkrigstiden.»¹⁷³ «Opplysningskontoret» var en kampanjesentral som skulle nedkjempe Sjaastad-komiteens forslag. Igjen måtte John Lyng innta en modererende rolle: «Mange vil kanskje ennå huske kampanjen mot lovforslagene under vignetten – paragrafen og giftslangen. Polemikken var til sine tider så vidt tilspisset at jeg som fungerende gruppeformann for Høyre – fant det riktig å ta avstand fra den form som ble brukt.»¹⁷⁴ Opplysningskontoret var støttet av flere forbund i næringslivet. Aktiviteten

var omfattende: løpesedler, brosjyrer, annonser, plakater, foredragsturneer, lokale aksjonskomiteer med mer. En annonse over to spalter ble rykket inn tre ganger i 46 aviser, hvorav flere Arbeiderparti-aviser. Temaet i annonseserien var at «Reguleringslovene truer din frihet».¹⁷⁵ Møter ble annonsert og høytalere montert på biltak. På trikker i Oslo og Trondheim hang plakater med teksten: «Hvem skal bestemme, STATEN eller DU. Har vi benyttet friheten så dårlig at vi må avskaffe den?» Steinar Riksaasen skriver at «Når en legger til at en rekke utredninger, kommentarer til lovforslagene, manuskripter til foredrag osv. ble distribuert til en rekke personer og organisasjoner, forstår en at det ble lagt arbeid i kampanjen.»¹⁷⁶ Både Rolf Gerhardsen og John Lyng mener kampanjen hadde sin virkning, at den kanskje var avgjørende for at lovforslagene ble modifisert. På den annen side var store deler av kampanjen så intens og ytterliggående at den skjøt over mål. For Libertas var uansett prislovkampanjen et bevis på at organisasjonen hadde sin berettigelse. Kontoret opprettet underavdelinger i større byer, og Libertas og Opplysningskontoret dannet et koordineringsutvalg for aktiviteten.¹⁷⁷

Libertas

Det er liten grunn til å skille mellom Opplysningskontoret og Libertas i prislovkampanjen. Sammen med det som ble kalt Oslo-utvalget inngikk de i en samordnet informasjonskampanje mot Sjaastad-komiteens innstilling. Stort sett ble alt betraktet som «Libertas-propaganda». Libertas ble stiftet i august 1947 og hadde kanalisering av midler fra næringslivet til i første rekke Høyre som formål. Organisasjonen var ment å være hemmelig, men ble avslørt av Arbeiderbladet 16. oktober 1948: «Millionbeløp settes inn i kampen mot Regjeringen og Arbeiderpartiet. Handelsstanden, rederne og storindustrien starter valgkampen. Aviser som er for 'fritt næringsliv' blir hjulpet, borgerlige stortingsmenn får konsulenter, stor herregård kjøpt i Onsøy.» Og videre: «Arbeiderbladet er kommet over fortrolig sirkulære om en større aksjon som ledende menn i handelsstanden, industrien og i rederinæringen har satt i gang mot regjeringen og Arbeiderpartiet. Det går frem at denne aksjon er en tro kopi av en i Sverige. Sirkulæret viser at man i lengre tid har drevet 'opplysningsarbeid', og videre at aviser som går inn for 'fritt næringsliv'

blir hjulpet. En konsulentvirksomhet er satt i gang til nytte for aviser, tidsskrifter og stortingsmenn.»

Resten av arbeiderpressen fulgte opp, og Dagbladet uttrykte at det hele ga et nokså nifst inntrykk i et samfunn der åpent demokrati og renslighet i politikk skal være en hovedting.¹⁷⁸ Borgerlig presse ga i hovedsak organisasjonen sin støtte. I Aftenposten ble det tatt til motmæle mot alle de negative begrepene som særlig Arbeiderbladet benyttet for å understreke det antidemokratiske ved organisasjonen (en skummel virksomhet, storkapitalen i krigsrustning, en organisert sammensvergelse, en underjordisk, hemmelig organisasjon, osv.). For arbeideravisene var hemmeligholdet en indirekte innrømmelse av at spilleregler var brutt. Dette var ifølge Bergens Arbeiderblad et brudd med samarbeidslinjen som var blitt fulgt i etterkrigstiden. Når storkapitalen slik inngikk i en sammensvergelse, så var det å bryte Fellesprogrammets samarbeidsforpliktelser. Et annet argument mot Libertas var at de med penger kunne tilegne seg innflytelse over enkelte aviser. Libertas' argument var at etter som avisene selv ikke visste hvor pengene kom fra, kunne organisasjonen heller ikke influere på det redaksjonelle. Uansett, skrev arbeiderpressen, ville Libertas opplagt ikke støtte aviser som ikke sto på Libertas' linje i økonomiske spørsmål.¹⁷⁹

Hemmeligholdet var kun midlertidig, forsikret Libertas. Hensikten hadde vært å bygge en organisasjon sterk nok til å stå rustet mot angrepene fra sosialistisk hold. Dessuten var det klart at donorene ikke ønsket publisitet, ganske sikkert av hensyn til de fagorganiserte som neppe så med blide øyne på at arbeiderskapt overskudd skulle gå til denne organisasjonen. Hemmelighold hadde de borgerlige partiene som nøt godt av organisasjonens bidrag, respektert. Libertas var en del av næringslivets våpen i informasjonsstriden med arbeiderbevegelsen, og hadde avtaler med de borgerlige partiene med unntak av KrF. Generalsekretæren Trygve de Lange kom fra Høyres organisasjon. Selv om Høyre i voksende grad var ambivalent til denne organisasjonen, var Høyres sentrale politikere delaktige i dannelsen, og de samarbeidet med den. For Høyre ble etter hvert Libertas like mye av en klamp om foten som en støtte med sin rabiante næringsliberalistiske retorikk. Med våre dagers ord var Libertas en markedsliberalistisk organisasjon, som foruten å samle inn midler, agiterte for sine næringsfrihetlige synspunkter.

Det meste av de midler Libertas tilførte Høyres Pressebyrå fra 1947 skulle sluses uavkortet til avisene. Denne formen for styrt kanalisering av midler opphørte etter 1949 med et pressefond som overtok eiendomsretten til utstyret finansiert av Libertas. Utover i 1950-årene ble Libertas en pengesterk organisasjon som drev med konsulentvirksomhet, kursvirksomhet og publisering i mange former, slik som billedbladet NÅ. Frem til 1952 ble det lengre mellom budskapene fra Libertas i offentligheten, inntil striden om pris- og reguleringslovforslagene flammert opp i 1952–1953. Senere arbeidet Trygve de Lange for Høyre. En ny strid om Libertas oppsto i 1959 da Libertas aksjonerte overfor de borgerlige partiene. Høyres C.J. Hambro slo tilbake på vegne av partiens frihet i flere artikler i partiavisen Akkurat! i oktober 1959. Med etableringen av tidsskriftet Minerva i 1957, fikk Høyre et sterkere verdikonservativt grunnlag som styrket partiet overfor næringsliberalistene. Først i 1959/1960 kom det endelige bruddet. Partiet fant seg ikke i at Libertas ville ta over stadig mer av samordningen mellom de borgerlige partiene. Høyre ville gjøre seg mer stuert overfor det borgerlige sentrum.

Debatten etter avsløringen av Libertas ble tilspisset fordi næringslivets makt ble avdekket. Den satte demokratiet og Fellesprogrammets samarbeidsforståelse i et annet lys. Avsløringene førte saken til Stortinget. Ordskiptet var hektisk fra 16. oktober 1948 og frem til stortingsdebatten om finansiering av partiene i slutten av november. Olav Oksvik tok saken opp 15. november og henviste til de siste måneders avisdebatt om Libertas-organisasjonen «Industria» og hemmeligholdet. Justisminister O.C. Gundersen svarte, også med henvisning til avisene. I debatten gis det et inntrykk av at ingen av representantene kjenner organisasjonene (noe Høyre-representantene meget vel gjorde). Saken ble utsatt og et granskningsutvalg skulle se på «finansieringen av partiene og pressen som må være av offentlig interesse». Men allerede i juni 1949 nedla de borgerlige representantene i utvalget sine verv fordi Arbeiderpartiets representanter ikke gikk med på at også Landsorganisasjonens støtte til Arbeiderpartiet skulle undersøkes. Utvalget ble lagt ned.¹⁸⁰ Med Arbeiderbladets avsløring opphørte støtten til partiene. Libertas bygde opp sin egen organisasjon, og tok opp kampen mot Sjaastad-komiteens innstilling. Libertas var aktive overfor Verdens Gang i den siste fasen av debatten om pris- og rasjonaliseringslovforslagene. Ønsket var en klarere politisk innsats for borgerlig samling enn den redaktør Chr. A.R. Christensen sto for.¹⁸¹

Atomvedtaket (1957)

I motsetning til striden om prispolitikken var den sikkerhetspolitiske opposisjonen partiintern. Den hadde til og med delvis støtte hos parti-formannen. Etter sitt besøk i Sovjet i 1955 kritiserte Gerhardsen forsiktig Arbeiderbladets linje i utenrikspolitikken. Arbeiderbladet kunne være for ensidig i sin dekning. Dette ble av flere tolket som en indirekte kritikk av utenriksredaktør John Sanness som i det meste fulgte utenriksminister Halvard Langes linje.¹⁸² Utfordringene var flere fra 1957 av og kulminerte foreløpig med dannelsen av SF i 1961. Mens Atlanterhavspakt- og Spania-sakene viser oligarkiets fullstendige kontroll overfor venstreopposisjonen, og mens fullmaktslovene viser Arbeiderpartiets jenkning gjennom offentlig debatt med en (særlig) borgerlig opposisjon, var turen kommet til en kjede av saker der partiet ble presset mer og mer fra en indre venstreside.

På landsmøtet i 1957 la Th. Kinn brått frem et benkeforslag om at atomvåpen ikke måtte plasseres på norsk område: «Arbeiderpartiet vil av all kraft gå inn for en øyeblikkelig stans av atomprøver i alle land. Atomvåpen må ikke plasseres på norsk område.» Kanskje var det Karl Evang som sto bak Th. Kinns forslag:¹⁸³ Ordstyrer Andreas Wormdahl klarte ikke å sluse forslaget til redaksjonskomiteen slik praksis gjerne var med «ville» forslag fra salen. Det ble vedtatt der og da. Strengt tatt var vedtaket en konkretisering av eksisterende avtaler med Nato, men likevel skjedde det til manges overraskelse og glede, blant dem 20-åringen Berge Furre som satt i salen. Og til Haakon Lies og Halvard Langes forargelse. Vedtaket bandt regjeringen når det gjaldt det som skulle behandles videre i Nato. Rolf Gerhardsen noterte for seg selv: «Haakon fly forbanna, Einar fornøyd.» I salen satt også journalisten Arne Hjelm Nilsen, som observerte ansiktsuttrykk og tok notater. Senere skulle han rapportere til Haakon Lie om de ledende representantenes holdning til vedtaket.

Hvordan kunne vedtaket skje? Ifølge Haakon Lie skjedde det fordi Gerhardsen ikke grep inn, ja, fordi Gerhardsen ønsket det slik! Th. Kinns benkeforslag burde ikke vært noe problem. Det var opplagt at atomvåpen ikke kunne utplasseres på norsk jord når vi ikke hadde, eller ønsket, fremmede baser. Og partiledelsen forsikret at basepolitikken lå fast. Men Lange ønsket å manøvrere fritt i Nato, og å holde den formelle muligheten åpen til å stasjonere taktiske atomvåpen på norsk territorium. Derfor så Halvard Lange, men også Jens Chr. Hauge (som i stor grad

hadde meislet ut Arbeiderpartiets og Norges basepolitikk), Haakon Lie og andre med bekymring på hva landsmøtet fant på. Arbeiderbladet med redaktør Olav Larssen og Per Monsen i spissen kommenterte ikke vedtaket på flere dager. Forholdet mellom Haakon Lie og Einar Gerhardsen kjølnet enda noen grader.

Et landsmøtevedtak kan ikke bare viftes bort. På Stortinget sa Halvard Lange likevel at Norge ikke burde binde seg i spørsmålet om mulig norsk disponering av atomvåpen. Også representantskapet i LO gjorde et vedtak som sa at Stortinget avgjør hvilke våpen det norske forsvaret til enhver tid skal være utstyrt med. Det var tydelig at omkamp ville komme ved neste korsvei, som var landsmøtet i april 1961. Et utvalg ledet av Jens Chr. Hauge arbeidet med å finne et kompromiss som kunne tolkes bredt. Landsstyret vedtok i januar 1961 en utvanning av vedtaket fra 1957. Men før det reiste Einar Gerhardsen på møte i Nato.

Paris-talen (1957)

Landsmøtet hadde gjort Arbeiderpartiets standpunkt til atomprøver og atomutplassering tindrende klart, men den norske offentligheten var likevel ikke kjent med hva den norske regjeringens delegasjon ville si i Paris. I Stortingets «utvidede» den 7. desember fikk ikke Stortinget fullstendig beskjed.¹⁸⁴ Gerhardsen holdt kortene tett til brystet, han ville holde mulighetene åpne lengst mulig. Gerhardsen hadde antakelig tanker om å opponere aldri så lite mot både Nato og egen utenriksminister. Gerhardsen fulgte tøværet i Sovjetunionen med interesse og hadde med stor suksess besøkt landet året før. Nå prøvde han ad omveier å forberede opinionen en smule. I november 1957 hadde den for DNA upålitelige Orienterings-mannen Knut Løfsnes et kort møte med statsminister Gerhardsen. Løfsnes ble bedt om å skrive i Arbeiderbladet om det forestående Nato-møtet i Paris. Gerhardsen ville ha et innlegg som gikk imot amerikansk utplassering av mellomdistanseraketter i Vest-Europa. Gerhardsen bestilte debatt! Henstillingen gikk rett inn i den spenningen som hadde utviklet seg blant annet mellom Gerhardsen og Lange.¹⁸⁵ I Arbeiderbladet, innvendte Løfsnes, tar de ikke imot annet enn løsninger på kaffekryssord fra meg. «Jeg skal ringe», sa Gerhardsen, «det bør stå i Arbeiderbladet før jeg reiser». Løfsnes skrev. Utenriksredaktør

Jacob Sverdrup syntes artikkelen var for kritisk overfor utenriksminister Lange, men hans mening var ikke av interesse; på trykk kom den, 2. desember 1957.

Nato var presset av Sovjet, og situasjonen innad i alliansen var antennelig. Paris-møtet fant sted kort tid etter den første Sputnik-oppskytningen. Kunne Sovjetunionen sende raketter rundt jorda, kunne de sende dem fra ett kontinent til et annet. Sovjetstaten ville utplassere mellomdistanseraketter i Øst-Europa og fisket i rørt vann med å foreslå Norden som atomfri sone. På denne bakgrunnen skulle regjeringslederne ta del i ministerrådsmøtet i Nato. Krefter var i sving som kunne svekke alliansens harde linje; kritikken kom fra den sosialdemokratiske opposisjonen i Vest-Tyskland og Storbritannia, som hevdet at den reelle trusselen var kjernefysisk opprustning av Europa. Bak den snart internasjonalt kjente Göttingen-appellen sto en gruppe verdenskjente forskere som oppfordret den tyske regjeringen til å avstå fra atomvåpen. Albert Schweitzers appell styrket de verdensomspennende protestene mot fortsatte atomtester. I Norge fulgte en rekke organisasjoner opp med en underskriftkampanje. Det polske forslaget om atomvåpenfrie soner og militært uttynnende områder i Sentral-Europa hadde medvind. Men USA hadde tilbudt sine allierte taktiske atomvåpen, og lojaliteten i Nato-samarbeidet måtte styrkes.

Gerhardsen og statssekretær Andreas Andersen tok toget til Paris. På turen brukte de mye tid på utkastet fra UD. Andersen var en mann etter Gerhardsens hjerte, nyansert i sine utenrikspolitiske vurderinger. Haakon Lie siterer Gerhardsens linjer om Andersens store utenrikspolitiske kunnskaper, men legger for egen del til at med den franske avisen *Le Monde* som bibel hadde Andersen opparbeidet seg en fransk skepsis til Nato-samarbeid, Halvard Lange og Utenriksdepartementet.¹⁸⁶ Han var «breddfull» av aversjon mot USA og Tyskland. Ja, for Andersen var atomvåpen selve djevelens verk!¹⁸⁷

I Paris ble utkastet diskutert med ambassadør Jens Boyesen, Halvard Lange, forsvarsminister Nils Handal og handelsminister Arne Skaug. Boyesen og Lange hadde innsigelser. «Om det endelige manuskript må en kunne si at det var resultatet av inngående drøftinger mellom de norske utsendingene», skriver Gerhardsen.¹⁸⁸ Lange likte ikke at Andreas Andersen bidro til endringer i utkastet. Han vokter sitt revir, skriver

Olav Gjærevoll.¹⁸⁹ Utkastet gikk langt i retning av et bestemt veto mot at Vest-Tyskland skulle få utplassere atomraketter, noe Lange så på som et brudd med Natos «solidaritetslinje».¹⁹⁰ Lange fikk Gerhardsen til å moderere seg noe, men talen gikk likevel langt i først å avvise utplassering av atomvåpen i Norge og deretter forsiktig å anbefale forslagene om militært uttynnede områder i Europa. Han anbefalte å utsette spørsmålet om utplassering av raketter i Vest-Europa, noe som kunne tolkes som «forsiktig» veto.

Gerhardsen bekreftet nok en gang at det ikke ville bli aktuelt med lagring av atomvåpen på norsk område: «Vi i Norge har heller ingen planer om å la opprette lagre av atomvåpen på norsk område eller installere utskyttingsbase for mellomdistanseraketter.» I talen bekreftet dermed Gerhardsen vedtaket på landsmøtet lansert av Th. Kinn. At talen var kontroversiell, sier en del om det sikkerhetspolitiske klimaet. I likhet med Th. Kinns vedtaksforslag uttrykte talen lite annet enn gjeldende politikk og var blottet for radikale forslag. Men USA hadde en annen holdning til fremmede styrker i andre land i fredstid og utplassering av atomvåpen.

Etter talen lå arbeiderpressen, især Arbeiderbladet, lavt i terrenget, klemte som den var mellom statsminister på den ene siden, og utenriksminister og partikontor på den andre. Avisen led alltid når partiet lå under for politisk spenning eller åpen strid. Dagbladet, Orientering og Friheten støttet Gerhardsen. I stortingsgruppen ble det snakket om et mulig utenriksministerskifte, og stortingsrepresentant Finn Moes navn ble nevnt.¹⁹¹ Gerhardsens tale i Paris samsvarte mer med holdningene til utenrikskomiteens formann Finn Moe enn med Halvard Langes.¹⁹² Både Finn Moe og Trygve Lie hadde vært kritiske til norsk tilslutning til Atlanterhavspakten av hensyn til FNs og Lies posisjon, og fordi det kunne provosere Sovjetunionen.¹⁹³ Den borgerlige pressen var mindre tilfreds. Det var reell uenighet i spørsmålet om ønskeligheten av forhandlinger mellom øst og vest, og i spørsmålet om bruk av atom- og rakettvåpen.¹⁹⁴ Siden Norges og Gerhardsens holdning hadde vært uavklart i offentligheten, kom talen overraskende. Gerhardsen fikk støtte av Nato-motstandere og av dem som ønsket et mer forhandlingsvillig Nato. Arbeiderpressen uttrykte forsiktig stolthet over den oppmerksomhet som talen fikk internasjonalt. Fra borgerlig side var kritikken påfallende forsiktig.

Aftenposten tolket Gerhardsens tale i beste mening. Det var om å gjøre å ikke skape splid i Norge av hensyn til Nato-oppslutningen.¹⁹⁵ Sterk kritikk av Gerhardsen ville satt en gnist bort i den sikkerhetspolitiske borgfreden som tross alt eksisterte. Borgerlig side var fullt klar over den voksende Nato-kritiske holdningen i Arbeiderpartiet. Som så ofte før ble reelle sikkerhetspolitiske spørsmål holdt unna det offentlige rom av hensyn til den tverrpolitiske konsensus. Utfordringen med å uttrykke støtte både til statsministeren og til Nato-solidaritet klarte utenriksministeren med sedvanlig diplomatisk kløkt i sin redegjørelse for Stortinget 23. januar 1958. Men mange fra Arbeiderpartiets venstreside var, med en viss støtte fra Venstres Helge Seip og Gunnar Garbo, kritiske til regjeringens utenrikspolitikk.

Halvard Lange sa senere at det i Paris ble sagt gale ting på galt tidspunkt.¹⁹⁶ Etter Langes smak var talen for demonstrativ. Tidligere justisminister for DNA Jens Haugland skriver at Lange «tok den kalde krigen i Europa som eit permanent fenomen. Dette skjønna eg at Einar Gerhardsen mislika meir enn noen annan».¹⁹⁷ Haugland skriver at «å stole på utenriksminister Halvard Lange var så å si et landsmøtevedtak i Partiet».¹⁹⁸ Men Gerhardsen glatter over. Han skriver om Lange: «Dersom det hadde vært noen grunnleggende uenighet mellom oss i synet på utenrikspolitikken, ville et så langvarig samarbeid vært utenkelig. Selvfølgelig kunne vi vurdere den utenrikspolitiske situasjon noe forskjellig, det skulle da også bare mangle. Men vi hadde ikke vanskeligheter med å finne fram til løsninger som vi begge fant å kunne godta. Jeg kan ikke huske at det noen gang ble vekslet et uvennlig ord mellom oss.»¹⁹⁹ Ikke desto mindre skal forholdet mellom Lange og Gerhardsen ha blitt anstrengt ettersom Gerhardsen fulgte tøværet i Sovjetunionen fra 1956 med stor interesse.²⁰⁰ I 1961 skal Gerhardsen ha foreslått at Lange skulle bli kringkastingsjef for å få ham ut av Utenriksdepartementet. Lange ønsket å bli hvor han var. For Jens Haugland er Lange et eksempel på at ingen bør være statsråd i samme departement i 19 år: Halvard Lange var fastlåst i Washington de siste fem–ti årene – Norge førte i realiteten ingen selvstendig utenrikspolitikk, «... men den som ikkje gjer noko sjøvstendig, gjer sjølvstendig heller ikkje noko særleg dumt.»²⁰¹ «Ein meir kne-mjuk tenar for Det kvite hus og Nato har vi aldri hatt i Norge.»²⁰²

Til historien om Gerhardsens tale hører det med at Halvard Lange modererte etter beste evne i sin egen tale dagen etter. Gerhardsens tale rokket verken ved Natos eller Norges utenriks- eller Nato-politikk. Paris-møtet vedtok å opprette lagre av kjernefysiske stridshoder. Noe mer var likevel i gjære. I november 1960 ble det arrangert en nasjonal aksjon mot atomvåpen, som samlet 223 000 underskrifter. Det var, slik Gerhardsen utvilsomt fornemmet, en voksende sikkerhetspolitisk kritikk i emning. SF ble stiftet i Oslo 15.–16. april 1961, og muligheten for en opposisjon innenfor partiet var avskåret. Det sentrale her er at hendelsen var med på å åpne et rom i offentligheten for utenriks- og sikkerhetspolitisk kritikk etter atomvedtaket på landsmøtet, og la grunnen for «påskeopprøret».

Påskeopprøret (1958)

I agitasjonen for merkesaker lå de fleste lavt i årene etter krigen. Det var streiker, men langt færre enn i mellomkrigstiden. Noen nye virkemidler ble likevel tatt i bruk: AUF benyttet brevkortaksjoner mot dannelsen av Libertas i 1949. Norges Godtemplar Ungdomsforbund benyttet brevkort i 1955 mot liberalisering av rusdrikklovgivningen.²⁰³ Blant de største og mest kjente underskriftsaksjonene utenom atomprotestene finner vi Folkebrevet fra Organisasjonenes Fellestråd mot utdeling av prevensjon til vernepliktige i 1948 med nesten 450 tusen signaturer. Foreldreaksjonen mot samnorsk samlet inn over fire hundre tusen underskrifter i 1951–1953. Demonstrasjonstogene mot atomvåpen og EEC i 1961 og 1962 var egnet til å vise styrke. Og i 1959 oppfordret bilorganisasjonene bileiere til *ikke* å kjøre bil i Oslo en dag mellom kl. 12 og 13 i protest mot nye bilavgifter. Som aksjonsform sto likevel påskeopprøret i særklasse.

Den 27. mars 1958 brakte Arbeiderbladet en notis på siste side om et utvidet samarbeid mellom USA og dets allierte. Formannen i den amerikanske atomenergikommisjonen sa at USAs allierte burde få atomvåpen og at atomlovgivningen burde mykes opp. Dette gikk ikke upåaktet hen i Sosialistisk studentlag, (Sos.Stud.) i AUF, som satte oppslaget i sammenheng med den vesttyske forbundsdays vedtak om utplassering av atomvåpen. Sos.Stud. så for seg spredning av atomvåpen til særlig Tyskland, som ikke bare ville sette en stopper for forhandlinger mellom supermaktene, men også besvares med atomopprustning i Øst-Europa.

Et åpent brev til utenriksminister Lange, offentliggjort i Arbeiderbladet 9. april 1958, var forfattet av Andreas Andersen, mannen som hadde bidratt til Gerhardsens tale i Paris. Han etterlyste en avklaring av Norges posisjon etter Paris-møtet. Også formannen i utenrikskomiteen, Finn Moe, hadde forsiktig støttet Rapacki-planen om atomfrie soner i Europa, og møtt kritikk i Arbeiderbladet.²⁰⁴

Sos.Stud og Orienterings-kretsen forfattet en felles resolusjon med regjeringen som adresse: Norge måtte benytte sitt veto i Nato mot atomopprustning av Vest-Tyskland. Dette var bare en naturlig konsekvens av statsminister Gerhardsens Paris-tale. «Atomvåpen til Vest-Tyskland vil føre til atomopprustning av Øst-Tyskland og andre øst-europeiske land. En hel verdens håp om avspenning og nedrustning vil være brutt». Formann i Sos.Stud. Berge Furre og Torild Skard dro til Stortinget og la frem resolusjonen for en av de mest Nato-skeptiske i stortingsgruppen, Sverre Løberg, som etter noen endringsforslag skrev under. I løpet av fredag 28. mars skaffet de ytterligere tre underskrifter på Stortinget. Fra Orienterings redaksjonslokaler ringte Berge Furre og Kåre Sollund til de «sikre» i Arbeiderpartiets stortingsgruppe, og nøstet seg videre utover til de mer forsiktige. Telefonnumrene fant de i Arbeiderkalenderen. Påsken gjorde at de traff på representantene privat, utenfor gruppepresset på Stortinget. Flere måtte kalles ned fra fjellet til nærmeste telefon. Senere leste aksjonsgruppen opp listen over dem som allerede hadde skrevet under, med god effekt. Målet var å få flertallet i Arbeiderpartiets stortingsgruppe til å skrive under. Resolusjonen ble oppfattet som en støtteerklæring til Gerhardsen etter Paris-talen og en naturlig forlengelse av landsmøtevedtaket året før. Snart hadde et flertall på 45 av Arbeiderpartiets representanter skrevet under. Så fortsatte aksjonen med initiativer overfor fagforeninger og fagforbund, og organisasjoner som representerte 300 000 arbeidere sluttet seg til aksjonen.²⁰⁵

Fredrik Hoffmanns hovedoppgave om studentaksjonen viser at den aldri var tenkt å nå de dimensjoner den fikk i offentligheten. Berge Furre og en gruppe andre studenter hadde i 1955 meldt seg inn i Sosialistisk studentlag for å radikalisere laget og drive det nærmere Orienterings politiske linje. Blant disse var også historiker Per Maurseth og forfatteren Georg Johannesen fra Bergen. De ga ut studentavisa Underveis, som med sin kritiske analyse av Arbeiderpartiets utenrikspolitikk kunne

minne om Orientering. Studentene fikk god kontakt med Orientering og redaksjonssekretær Finn Gustavsen. Da påskeaksjonen startet i 1958, var det naturlig å få praktisk hjelp av Orientering. Både Sollund og Furre var med i Orienterings-kretsen, og nå var de i full gang med sitt «opprør».

Da studentene nådde parlamentarisk leder Nils Hønsvald på listen, fikk de ikke overraskende klar beskjed om å stryke Arbeiderparti-representantenes underskrifter. Saken skulle avgjøres i Stortinget. Like viktig: Også partisekretær Haakon Lie var informert. Det hastet med å offentliggjøre resolusjonen og overlevere den til fungerende statsminister Ulrik Olsen før motreaksjonene kom. Påskeaften ble resolusjonen med underskrifter overlevert en motstrebende kommunalminister av Furre og Sollund, og samme dag offentliggjort via NTB og dekket av kringkastingen. Det var to dager til de første avisene kom ut etter påske. Redaksjonene ville få god tid til å oppfatte sprengkraften i resolusjonen.²⁰⁶

Ganske riktig, den 8. april tok flere store aviser opp resolusjonen på lederplass. Halden Arbeiderblad var den eneste arbeideravisen som var positiv til aksjonen denne dagen. For redaktørene i arbeiderpressen representerte aksjonen et dilemma. Den var vanskelig å ignorere, men representerte nærmest en ydmykelse av partiledelsen. Mange aviser lå lavt inntil opprøret var brakt under kontroll på Stortinget. Ennå hadde de ikke fått beskjed om hva de skulle mene og var tydelig i villrede om aksjonens legitimitet. De fleste politikere som uttalte seg, var negative fordi stortingsfolk etter deres mening skal behandle saker i Stortinget. På den annen side, et flertall av DNA-representantene hadde skrevet under på et syn som minnet om partiformannens standpunkt. Her var det fremgangsmåten mer enn innholdet som måtte kritiseres. Arbeiderbladet refererte aksjonen meget kort uten kommentarer.²⁰⁷ Arbeideravisene endte opp som negative til selve aksjonen, med unntak av Sunnmøre Arbeideravis. Dagen etter fulgte flere kommentarer og ledere, blant annet et innlegg av Halvard Lange i Arbeiderbladet hvor han påpekte at Norge var bundet opp gjennom Nato-medlemskapet. Den borgerlige pressen var negativ til aksjonens anti-Nato holdning og det de anså som manglende dømmekraft blant representantene som skrev under.

Torsdag 10. april fortsatte ledere og kommentarer å behandle saken. Mer enn debatt var det tale om proklameringer. Fredrik Hoffmanns

inntrykk var at: «Pressedebatten er ikke en debatt i den forstand at synsmåter utveksles og kommenteres. Debatten har mer karakter av en massiv politisk kampanje der visse synsmåter gjentas med maskinmessig regelmessighet i praktisk talt hele pressen, og andre synsmåter blir fullstendig oversett. Dette er kanskje også noe av forklaringen på at nivået i debatten knapt kan sies å ligge særlig høyt.»²⁰⁸

Via påskeaksjonen ble det opprettet flere kontakter med fagbevegelsen. Tendenser til nettverk førte til at sentrale folk i partiet fulgte Sos. Stud. nøye. Rolf Gerhardsen, formann i Oslo Arbeiderparti, gjorde det klart at forbindelsene til fagbevegelsen måtte avbrytes. Rolf Gerhardsen så Orientering og Sos.Stud. som en allianse og antok at Orientering i realiteten sto bak påskeaksjonen. Ganske riktig førte aksjonen Sos.stud. og Orientering nærmere sammen, og redaksjonssekretær Finn Gustavsen hadde en viktig, men tilbaketrukket, rolle i aksjonen.²⁰⁹

Så ble det slått retrett: Hele 42 representanter i Arbeiderpartiet hadde skrevet under, men måtte nå ta avstand fra sine egne handlinger. Støtten til Gerhardsens linje kom for sent – han hadde gitt opp kampen mot Halvard Lange, Jens Chr. Hauge og Haakon Lies harde linje. Furre og Sollund ble innkalt på teppet til formann i Oslo Arbeiderparti, Rolf Gerhardsen. De skulle innse at de hadde forbrutt seg mot partiets vedtekter om fraksjonsvirksomhet. For Furre og Sollund var aksjonen derimot i tråd med partiets vedtak og en støtte til Gerhardsens linje. «Vi startet vår aksjon for å utløse en opinion som vi var overbevist om var latent i hele det norske folk. Det var en klar politisk aksjon – og hva var da mer naturlig enn å vende seg til våre representanter på Stortinget og be dem gå i brodden sammen med de fagorganiserte?»²¹⁰ Men ledelsen i stortingsgruppen hadde gjenvunnet kontrollen: «Ordrbruken var kvass da parlamentarisk leder Nils Hønsvald svingte piskene. En unngikk med omhu direkte å irettesette erfarne karer som Meisdalshagen, Fjeld og Sverre Løberg. Men representanten Treholt fra Brandbu fikk beskjed om å holde seg til landbrukspolitikken!»²¹¹

Som Haakon Lie påpeker, utnyttet påskeaksjonen den spenningen som hadde utviklet seg mellom statsminister Gerhardsen og stortingsgruppen på den ene side og særlig utenriksminister Lange og partikon-toret på den andre. Det uangripelige poenget var at den uttrykte støtte til partiformannen og statsministeren. Kritikken av aksjonen kunne derfor

ikke angripe innholdet, men selve bruken av offentligheten. Den 15. april vedtok stortingsgruppen at spørsmål om atomvåpen skulle behandles i Stortinget før Natos rådsmøte, og at stortingsgruppen vil ta sine standpunkter i gruppen og i Stortingets organer. Uttalelsen lyktes i sin tvedydighet. Den la vekt på forhandlinger foran ensidig opprustning, og kunne regnes som en seier for aksjonistene. Tyngre å svelge for studentene var at Norge måtte ta sine nødvendige forpliktelser som medlem av Nato-samarbeidet.²¹²

Med få unntak sluttet arbeideravisene opp om ledelsens linje og avspeilte ikke motsetningene i stortingsgruppen og ellers i partiet. Kontrollen over pressen fra partikontoret og Arbeidernes Pressebyrå var gjennomgående. Hoffmann fant at den utenrikspolitiske offentligheten lå tilbake for andre temaer. Pressen manglet åpenbart øvelse i utenrikspolitisk debatt: «Pressens forvirring første dag er i så måte betegnende, likeledes argumentasjonen om selve saken er uhyre sparsom.»²¹³ Det virker, mener Hoffmann, som om avisene ikke har oversikt over hvilke argumenter de skal gripe til og derfor bare fremsetter påstander om resolusjonen og underskriverne. Hoffmann mener at noe av mangelen på journalistisk modenhet bunner i pressens absolutte tillit til Halvard Lange. Hans synsmåter gjenfortelles slik elever hengivent gjengir lærdom fra sin lærer.

De borgerlige partiene og ledelsen i Arbeiderpartiet og LO påpekte at aksjoner som denne undergraver den enighet som er nødvendig i utenrikspolitikken. Enighet var et dogme som ble ivaretatt gjennom fravær av ukontrollerbar debatt og gjennom overvåkning av potensielle avvikende miljøer og personer. Dette var i første rekke Langes, Lies og Nordahls linje. Oligarkiet i partiet og LO hadde av hensyn til parti-lojaliteten ikke åpnet for antenner som kunne ta inn signaler om den utenrikspolitiske stemningen blant ulike grupper. Orientering ble avvist og fortiet. Partiavisene var både talerør for ledelsen og beskyttelse mot uønskede synspunkter. Beskyttelsen hadde allerede lenge fungert som overbeskyttelse og dermed en underutviklet evne til å håndtere motbør: «Man skriver og taler om en 'enstemmighet' om utenrikspolitikken som ikke er reell, og som man selv vet ikke er reell. Hadde de vanlige politiske kanaler vært åpne for alle politiske strømninger, ville man også ha visst hvor stor opposisjonen mot utenrikspolitikken var, og hadde sannsyn-

ligvis ikke behøvd å frykte noe opprør.»²¹⁴ Dette er en grunnleggende sannhet som alle partier skulle erfare. En åpen offentlig mening fungerer bedre som styringsverktøy enn en partiredigert presse.

Få aviser utenom Orientering, Friheten og Dagbladet støttet aksjonen, kunne Lie fornøyd konstatere.²¹⁵ At opprøret i det hele tatt kunne finne sted, skyldtes etter Lies mening Gerhardsens avsporinger som førte med seg en stadig mer aksjonistisk opposisjon fra Orientering og kommunistene. Haakon Lie observerte korrekt at det nå var tilløp til elementer som benyttet underskriftslisten og pressen til å gjøre seg synlige som opposisjon overfor regjeringen. Dynamikken i triangelet posisjon, opposisjon og offentlig mening var tydelig i harde konflikter tidligere i 1950-årene, men da i første rekke i konflikter mellom regjeringen og den (primært) borgerlige opposisjonen. Nå viste triangelet seg som modell også for partiinterne konflikter. Eksposeringens kraft viste seg som politisk våpen for en opposisjon som ellers var fragmentert og svak. Eksposeringen var et brenn glass som fokuserte og forstørret.

Påskeopprøret tinte bort med påskesnøen, skriver Venstres Gunnar Garbo.²¹⁶ Studentene var nå en erfaring rikere når det gjaldt Arbeiderpartiet og politisk kampanjearbeid. Aksjonen var ingen køpenickiade for Haakon Lie, som for Gerhardsen, men et kupp: «Kuppet lyktes fordi stortingsmennene våren 1958 ennå ikke hadde møtt den politiske svindel som siden er blitt en del av vårt daglige liv.» Svindelen Haakon Lie tenker på, er politiske aksjoner av forskjellig slag iverksatt av utenomparlamentariske grupper. Det skulle bli verre, med atomdemonstrasjoner, EF, Nei til atomvåpen, Nei til Vietnamkrig osv. Det er sannsynlig at partiets behandling av opprørerne ga energi til denne «politiske svindelen»: Med påskeopprøret, skriver Gustavsen, var det «kommet til et vendepunkt både for Orientering og for partiledelsen i dens syn på avisa. Den hadde aldri vært elsket, men hos en del arbeiderpartiledere, jeg tror særlig Einar Gerhardsen, fantes en viss erkjennelse av at partiet var 'skyld i' Orientering ved at partipressen hadde vært stengt for debatt om utenrikspolitiske spørsmål.»²¹⁷ Historikeren Berge Furre, en av de unge bak «opprøret», omtaler aksjonen som kun en episode, men som tross alt viste at uroen omkring sikkerhetspolitikken i Arbeiderpartiet var mer omfattende enn mange da hadde inntrykk av.²¹⁸ Orientering fikk luft under vingene. Frontene mellom de unge radikale og partiledelsen

hardnet til. Da student og påskeaksjonist Kåre Sollund skulle tale i Orkanger 1. mai 1959, ble han fysisk fjernet og arrangementskomiteen avsatt. Da Orienterings 1. mai-nummer kom ut det året, fikk redaktøren av Telemark Arbeiderblad politiet til å gripe inn mot dem som solgte avisen i Skien.²¹⁹

Et år etter påskeopprøret ble Berge Furre, Kåre Sollund og Kjell Gjøstein Resi suspendert fra AUF. En reise til Øst-Tyskland var begrunnelsen. Haakon Lie og AUFs formann Bjartmar Gjerde hadde trolig snakket sammen.²²⁰ Kanskje lot AUF-ledelsen Sos.Stud.-folkene reise til Øst-Tyskland for å få et påskudd til suspensjon. Dagbladet spekulerte på om Arbeiderpartiet ville ekskludere hele Orienterings-gruppen.²²¹ Et klart flertall i Sos.Stud nektet å godta suspensjonene. Et mindretall, de 12 edsvorne som de ble kalt, (blant andre Gro Harlem, Per Brunvand, Knut Frydenlund og Kaare Sandegren) gikk ut med Bjartmar Gjerde for å rekonstituere forbundet (A-stud).

Cuba-saken (1959)

1950-årene er ofte betegnet som preget av politisk orden, med nye velferdsreformer, stabile flertallsregjeringer, overvåkning av sosialister og kommunister og fravær av utenrikspolitisk debatt. Debatt ble derimot ført om industripolitikken. Den parlamentariske situasjonen hindret ikke opposisjonen i å fremme kritiske interpellasjoner. I den mer prinsipielle debatten i Stortinget om organiseringen av den statlige industrien og den konstitusjonelle kontrollen fant det likevel sted en tilnærming mellom posisjon og opposisjon om grunnleggende prinsipper.²²² I 1957 forelå en enstemmig innstilling fra en spesialkomité som understreket Stortingets kontrollbehov og industribedriftenes plikter. Det politiske sprengstoffet var likevel til stede angående omfanget av statens direkte involvering i industriprosjekter.²²³ Embetsverkets håndtering av dette lå i mørke. Et annet problem skulle, etter opposisjonens mening, bli regjeringens moderate interesse for Stortingets kritikk: «Vi følte det slik at opposisjonen ikke i liten grad ble neglisjert – at den politiske beslutningsprosess langt på vei ble flyttet over fra stortings-salen til Arbeiderpartiets grupperom.»²²⁴ Regjeringens håndtering av Cuba-saken satte dette på spissen.

Dagbladet hadde 21. november 1958 et lite oppslag om dansk eksport av ammunisjon til Cuba, som vakte debatt. Notisen ble lagt ved da saksbehandlerne i UD frarådet eksport til Cuba, men uten å begrunne det i stortingsvedtaket av 1935 som forbød våpeneksport til land i krig eller borgerkrig. Begrunnelsen var bare at det var uro i landet. At det var borgerkrigsliknende tilstander på Cuba var UD selvsagt vel kjent med. Raufoss fortsatte likevel sine forhandlinger med Batista-regimets offiserer, og en ny søknad ankom UD, nå supplert med opplysninger om at rundt 250 ansatte kunne miste jobben om eksport ikke ble gitt grønt lys. Industriminister Gustav Sjaastad formidlet trolig til handelsminister og fungerende utenriksminister Skaug at det ikke var noen vei utenom. Eksportlisens burde gis.

Fabrikken hadde fått bistand av nestlederen i styret for Raufoss, Jens Chr. Hauge. Han tok del i forhandlingene med Cuba.²²⁵ Men Raufoss kunne ikke levere så mye ammunisjon så raskt som Cuba ønsket. Så Hauge foretok en vri. Han sørget for at amerikansk ammunisjon på beredskapslagre i Norge ble solgt til Cuba. Lagrene skulle etterfylles senere. Faren for overtallighet ved Raufoss gikk foran Norges regler for våpeneksport og for håndtering av amerikanske våpenlagre i Norge.²²⁶ Hauge befant seg i perfekt posisjon til både å arrangere salget og øve press på UD. Som Arbeiderpartiets grå industrielle eminense, gjorde han mer for regjeringen enn offentligheten kunne få vite.

Den 4. desember 1958 ga regjeringen eksporttillatelse, etter anbefaling fra Skaug som la vekt på at varsel om oppsigelse var sendt ut til flere hundre mann. Det var en redusert regjeringsforsamling som behandlet saken. Utenriks- og statsministeren var på reise i India. Justisminister Jens Haugland og forsvarsminister Nils Handal var også borte.²²⁷ Trygve Bratteli var fungerende statsminister, men forholdt seg taus. Jens Haugland skriver at Bratteli stakk halen mellom beina. Denne saken bedret ikke forholdet mellom formannen og nestformannen i Arbeiderpartiet. Gerhardsen alene måtte rydde opp da han kom hjem. Lisens ble gitt fordi regjeringen ikke hadde drøftet saken i lys av et enstemmig stortingsvedtak fra 1935 om forbud mot våpeneksport til land i krig eller borgerkrig. Kanskje var vedtaket heller ikke kjent av UD's folk.²²⁸ Uansett om dette vedtaket var juridisk bindende eller ikke i 1958, var det utvilsomt moralsk bindende, påpekte John Lyng i stortingsdebatten senere.²²⁹ Lille julaften

1958 gikk «M/S Spononia» fra Drammen med ammunisjonen med kurs for Havanna.²³⁰ Statsminister Gerhardsen og utenriksminister Halvard Lange var tilbake i Norge, men stoppet ikke skipslasten. Skipet ble losset i Havanna 21. januar 1959 – av Castros folk. Batista-regimet var styrtet, det hadde bare rukket å betale for lasten.

Aftenposten hadde fått kjennskap til lasten som var på vei over Atlanteren.²³¹ Imidlertid skulle det vise seg at Aftenposten ikke medførte noen umiddelbar risiko for Raufoss. Da Aftenpostens journalist orienterte sjefredaktør og stortingsrepresentant for Høyre Herman Smitt Ingebretsen om saken, var beskjeden at avisen *ikke* skulle offentliggjøre noe om saken før andre aviser. Aftenposten skulle ikke være den første avisen som publiserte en såpass kjedelig sak for Norge! Disponent i Raufoss takket Aftenposten for omtanken.²³² Dermed ble det ikke Aftenposten, men «Sjøfarten» som 19. februar 1959 kunngjorde på første side: «Millioneksport av norsk ammunisjon til borgerkrigslandet Cuba».

Cuba-saken var i gang og foregikk i fire «akter», skriver Gerhardsen.²³³ Dagbladet og Arbeiderbladet fulgte opp med flere oppslag. Arbeiderbladet og Høyres pressekontor konstaterte at det var gjort feil, men at livet gikk videre. Andre aviser fulgte opp – ifølge justisminister Hauglands «vår demoraliserte presse, med VG i spissen».²³⁴ Arbeiderbladet måtte bare opplyse at eksporten brøt med norske regler. Stortingsdebatten 11. mars munnet ut i mistillitsforslag fremlagt av de borgerlige partiene. Statsminister Gerhardsen overrasket med – etter at medlemmer i Arbeiderpartiets gruppe hadde slitt med å forsvare regjeringen – å ta selvkritikk: «Når jeg ikke vil gi meg inn i noen debatt, så er det fordi jeg ikke vil komme i en forsvarsstilling i en sak der jeg i prinsippet er enig med dem som har reist kritikken.» Med det utsagnet var det ikke bare Skaug som fikk en kalddusj, men også fungerende statsminister under regjeringsbehandlingen, Trygve Bratteli.

Så kunne «Sjøfarten» 27. august avsløre at deler av ammunisjonen var utlånt fra amerikanske lagre. Ammunisjonen var produsert av Raufoss, men betalt av USA og utplassert i Norge som beredskapstiltak.²³⁵ Det var forbudt å sende ammunisjonen ut av landet. Avisen fulgte opp noen dager før kommunevalget. Forsvarsdepartementet dementerte, men måtte senere dementere dementiet. Dermed var det ikke bare lisensregler som var brutt, men også avtalen med USA. USA hadde Cuba

på sin våpenembargo-liste. Opposisjonen krevde at alle dokumenter i saken skulle legges frem for Stortinget. Da militærkomiteen la frem sin innstilling i mai 1960, ble det enda mer debatt og igjen var Gerhardsen i ilden. «Sjøfarten» kommenterte i en leder tredje juni 1960 at « ... det kan ikke unngå å slå en at Hr. Gerhardsen faktisk har oppnådd det som fra første stund av var hans store og bestemmende hensikt: det å redde Partiet, å berge det frelst gjennom brenning og vær.»²³⁶

Redaktør Hønsvalds parlamentarisme (1959)

I debatten i mars etter at mistillitsforslaget ble fremmet, sa gruppeleder og visepresident Nils Hønsvald de utvetydige ord: «Opposisjonen kan ikke regne med å få flertall for et mistillitsforslag. Det vil neppe noen gang hende at noen representant for Arbeiderpartiet stemmer for et borgerlig mistillitsforslag rettet mot sitt eget partis regjering. Hvis Arbeiderpartiet av en eller annen grunn ønsker regjeringsskifte eller endring i Regjeringens sammensetning, fremmes dette ønske på annen måte enn ved åpent mistillitsvotum i Stortinget. Det skyldes ikke en urokkelig mur rundt statsrådene, men ganske enkelt at vi foretrekker andre fremgangsmåter.»²³⁷

Venstres formann Bent Røiseland ble forarget: «Innlegget frå hr. Hønsvald er noko av det mest oppsiktsvekkjande eg nokon gong har høyrte i Stortinget. Her seier han at det er klårt at ein medlem av Arbeidarpartiet aldri vil røyste mot si regjering når det gjeld eit alvorleg spørsmål. Medlemer av Arbeidarpartiet vil aldri røyste for eit mistillitsframlegg. Det vil ikkje kunne hende noko slikt no som det hende i den tida Venstre hadde regjeringsmakta, at folk i regjeringspartiet som var usamde med si regjering, fylgde si overtiding og røysta mot Regjeringa. No har hr. Hønsvald, den parlamentariske føraren for Arbeidarpartiet, sagt til Stortinget og sagt til det norske folk at i viktige spørsmål tel ikkje argument i Stortinget. Eg synest det er heilt forstemmande å måtte konstatere noko slikt.»²³⁸

Den ifølge Røiseland oppsiktsvekkende og forstemmende uttalelse beskrev 1950-årenes parlamentarisme, i alle fall en viktig side av den. Den «hønsvaldske» parlamentarismen, skriver Trygve Bull, var den konsekvent gjennomførte klassiske parlamentarisme. «En partigruppe som akter å øve

innflytelse på sammensetningen av sitt eget partis regjering, gjør dette ikke i åpent stortingsmøte, men i – fortrinnsvis lukkede – partimøter. Om dette systems nødvendighet har jeg aldri vært i tvil, vel å merke under de forfatningsmessige forhold vi har i Norge for tiden. Man slutter seg til et parti, får tillitsverv der fordi man deler partiets grunnsyn, og eventuelt er valgt på partiets program. Ingen representant kan evne å sette seg inn i alle saker, i alle fall i detalj.»²³⁹ At representantene må stemme med flertallet i sitt parti i de fleste typer saker er ikke noe spesielt for Arbeiderpartiet.

Og; med Arbeiderpartiets rene flertall og partipressen var det ingen dynamisk tredjepart å spille på. Journalistikken presenterte noen kjensgjerninger, men gravde ikke og fikk ikke frem noen dynamikk som opposisjonen kunne benytte. Opposisjonspressen var kritisk, men hadde ingen mulighet til å drive saken videre. Debatten utenfor Stortinget var utrent og famlende. Parlamentarismen omfattet ennå ikke den offentlige mening som fullt ut dynamisk og egenmektig part – det ble med de nakne tall fra Stortingets avstemninger. Med årene skulle regjeringen få en reell opposisjon og en pågående offentlig mening på nakken.

Likevel, uttalelsen ble oppfattet som utslag av den velkjente DNA-arrogansen. Arbeiderpartiet kunne åpenbart ikke gjøre feil. Ytringen ble også tolket som et uttrykk for generell partidisciplin også utenfor Stortinget. Kanskje var den en påminnelse til egne rekker, ikke så lenge etter påskeopprøret. Neglisjeringen av offentlig debatt skaffet regjeringen flere problemer de neste årene. En delikat situasjon oppsto i dobbel forstand – for den borgerlige pressen dannet det seg en mistanke om at det kunne ligge flere skjeteletter i det industripolitiske skapet. Og for det andre kunne slike saker – om noen – skape «parlamentariske situasjoner». Ordene som falt i Cuba-saken var skarpe; det var som om de borgerlige var ved å konsolidere seg som opposisjon, som om regjeringens lange regjeringssperiode og tilhørende arroganse mobiliserte og samlet de borgerlige partiene. Stemningen sprang ikke alene ut av opposisjonen, men ble formulert og fordøyd gjennom gjentatte oppslag i den borgerlige pressen. Som under striden om slagene om fullmaktslovene i 1952–1953, erfarte opposisjonen at den selv eide en moralsk og retorisk autoritet som var langt sterkere enn den parlamentariske underlegenheten skulle tilsi. I mangel av parlamentarisk makt, måtte den retoriske innflytelsen finslipes.

Langsamt filtrerte den seg gjennom. I offentligheten var stillingen mellom posisjon og opposisjon mindre opplagt enn på Stortinget. Langsamt var makten på retrett, først i pressen, så i stortingsalen, snart på tv.

I striden mellom posisjon og opposisjon skottes det mot velgerne og opinionen, den tause bisittende tredjepart. I 1950-årene var denne opinionen i stor grad styrt av partienes lojale og politisk redigerte presse, og kunne ikke betraktes som uavhengig. Dette var en periode i norsk politikk hvor politikerne måtte lede sitt parti etter eget skjønn – uten klare signaler fra folkemeningen. Her lå faren for maktarroganse: «Gjennom sitt flertall i Stortinget hadde Arbeiderpartiet så utvilsomt den konstitusjonelle makt», skriver den konservative opposisjonens Sjur Lindebrække – «det var spørsmål om måten å håndheve makten på. Det er ikke riktig å snakke om maktmisbruk – snarere en tilvenningsprosess i bevisstheten om at en beslutning av Arbeiderpartiets gruppe i realiteten var ensbetydende med et stortingsvedtak.»²⁴⁰

Denne fortroligheten med politisk makt gjorde seg gjeldende på flere vis. Da Odvar Nordli kom på Stortinget som varamann i 1957, møtte han nettopp Nils Hønsvald. Redaktøren i Sarpsborg Arbeiderblad fra 1929 til 1969 var også fast representant og gruppeleder. Nordli spurte denne noe fryktinngytende skikkelsen om hvor han kunne finne sakspapirene for dagens møte: «Han så skarpt på meg og lurte på hva jeg skulle med dem. Jeg sa at jeg hadde tenkt å finne ut hva som skulle behandles. 'Du har ikke kommet hit for å lese dokumenter, du har kommet for å stemme', kom det med ettertrykk fra Hønsvald.»²⁴¹ Dermed hadde Nordli fått en første elementær leksjon i Hønsvalds parlamentarisme. Tilvenningen av makt kan også belyses med DNA-representanten Olav Oksviks kjente svar da han etter krigen ble spurt om hva han mente om den politiske situasjonen: «Det er ingen politisk situasjon, Arbeiderpartiet har 85 representanter.»

Før makten korrupperer, setter den sine arr: Komitésekretær i finanskomiteen Haakon Bingen var også medlem av Arbeiderpartiet, og under regjeringen Borten fra 1965 deltok han på møtene til arbeiderpartifraksjonen i komiteen. Gunnar Berge bemerker at det var en praksis, og et klart overtramp, som hadde utviklet seg da Arbeiderpartiet hadde rent flertall.²⁴² Arbeiderpartiet brukte også Stortingets kallesignal for å varsle egne gruppemøter, skriver Gunnar Berge, noe Anders Lange skal ha fått en

slutt på.²⁴³ Om Stortinget var «i eksil mellom Elverum og Kings Bay» som Jens Arup Seip sa, var opposisjonen til gjengjeld så parlamentarisk frustrert at den uten store vanskeligheter fant sammen.

Journalisten Tron Gerhardsen oppsummerer klimaet i etterkrigstiden: «I 1950-årene diskuterte vi ikke utenrikspolitikk. De aller fleste, også Rolf og sønnen, trasket trofast i den umælende flokken. Fiendebildet var vedtatt. Å reise tvil om medlemskapet i Nato var verre enn å banne i kjerka. Utenriksminister Halvard Lange *var* norsk utenrikspolitikk, og Partikontoret vokter de vedtatte sannheter.»²⁴⁴ Tron Gerhardsen må medgi at så sent som i 1957 grodde lojaliteten til USA uten forbehold. Men frykten for å mene og si ting som ikke var partiets politikk, produserte opposisjon. Ensrettingen fikk uintenderte effekter. Da Tron Gerhardsen kom med i styret i Sos.Stud i 1956, trodde han knapt egne ører: Der blomstret den åpne opposisjonen til landets og DNAs utenrikspolitikk. Da Tron Gerhardsen ber Berge Furre om å være med på å spre brosjyrer, svarer den unge Berge: «Du Tron, eg har ikkje tid, eg driv berre med politikk.»²⁴⁵

Offentlig mening som legitimitet

Hvem skal vokte vokterne? Fredrik Sejersted avslutter sin doktoravhandling om Stortinget som kontrollorgan, med det klassiske spørsmålet.²⁴⁶ Hvem skal holde øye med Stortingets kontroll av regjering og embetsverk slik at den verken misbrukes eller sløves? Ifølge den såkalte ansvarsringen er svaret rett og slett borgeren. «Det er en følge av parlamentarismen, som har svekket den klassiske maktfordelingens horisontale og gjensidige kontroll mellom uavhengige statsorganer, og erstattet den med en vertikal kontroll, som utøves av borgerne på valgdagen.»²⁴⁷ Sejersteds slutning er at denne kontrollen i praksis er beskjeden, at den parlamentariske kontrollen slik sett ikke er underlagt kontroll. Det er kanskje ikke så farlig, mener Sejersted, folk må ha en viss porsjon tiltro til sine politikere. Viktigere er at de folkevalgte er underlagt en språklig selvdisiplin som hever og skjerper debatten. Den parlamentariske arena fungerer ikke etter inkvisitoriske, men diskursive, regler. I lys av parlamentarismen vil regjeringen alltid ha sine egne i det kontrollerende organet – Stortinget – som forsvar mot opposisjonens kritikk. Men både posisjon og opposisjon

skal konkludere sammen, et faktum som bevirker en selvdisiplinerende og offentlig debatt, der deltakerne alltid (kanskje mer og mer) vil ha Stortingets anseelse i bakhodet. Dermed fungerer Stortinget i stor grad selvkontrollerende. Vokterne vokter vokterne – som vokter vokterne ... Dermed er det ikke Stortinget som kontrollerer, men Stortinget i interaksjon med det som måtte finnes av offentlig mening, forstått som en mer eller mindre samlende og offentlig meningsdannelse. Den kan være mer eller mindre kontrollert ovenfra slik tilfellet i stor grad var på 1950-tallet. Eller den kan være styrt fra mediene, slik det skulle bli mer og mer. Om den klassiske maktfordelingen av mange grunner ble svekket, styrket mediene seg: «Skal man tale om et 'kontrollhjul' så er pressen navet. Dette påvirker kontrollen og kontrollerer den. [...] Offentlighetens kritiske søkelys pålegger aktørene bindinger, og anstendigjør debatten.»²⁴⁸ Selv om velgernes direkte innflytelse på politikken innhold er minimal, tjener den offentlige mening som legitimitetsmekanisme (hvor opprett kontroll) for politiske saker. Den opptrer som sakenes «opinion». Den kan nok anstendigjøre, men også det motsatte. Funksjonen ligger ikke til journalistikken snevert sett, men til den offentlige mening i all dens diskursive mangfold.

Den offentlige mening må tas med i betraktning i «kontrollhjulet». Dette er instansen som i stor grad trer inn for «folkesuverenen», for borgernes prinsipielle makt. *Maktfordelingens kretsløp er supplert med (til dels erstattet av) den offentlige mening som legitimerende samfunnsmyndighet.*

Et ledemotiv i denne boken er politiske sakers utvikling og legitimitet som utslag av offentlig belysning. Dette handler om svekket politisk kontroll, men enda mer om en fremvoksende offentlig mening som over 55 år innsirklet politikken og satte sitt tydeligere stempel på den – som selvstendig kraft. Mens kontroll handler om korrekt politikk, er politisk legitimitet et videre begrep som omhandler anerkjennelse av politikken. Legitimitet er det som gir politikken plausibilitet og tilslutning på tross av uenighet i sak. Fra Fellesprogrammet i 1945 av kunne partiene og regjeringen trekke i trådene selv. Pressen var opinionsmiddel for den politiske makten. Legitimiteten var selvprodusert gjennom det meste av 1950-årene. Men mot slutten av tiåret var noe i emning både til høyre og venstre for regjeringspartiet. Det var som i det gamle Rom: Det var uro i provinsene. Og man kjente seg kanskje litt trett.

Demokratisk politikk kan forstås som *legitim styring*: som en rasjonell teknikk for politiske beslutninger, som den svenske redaktørkjempen Herbert Tingsten skrev nøkternt, men alltid med forståelse for at beslutninger må bunne i rimelig allmenn aksept. Demokratisk politisk «herredømme» kan over tid bare operere *legitimt*. Den tyske sosiologen Max Weber var blant de første som så legitimitet som en særskilt politisk form for tillit. Han peker på flere former for legitimt herredømme knyttet til den politiske personlighet, til nøytrale roller og til tradisjonelle verdier. Webers realisme er vel verd å ha med i dagens politisk analyse.²⁴⁹

Politikk er kampen om å prege beslutninger som er bindende for alle i det politiske fellesskapet. Men makten må holde seg selv i sjakk. På Eidsvoll var Montesquieus (1689–1755) maktfordelingsprinsipp kjent og gjorde seg tydelig gjeldende. Politisk makt tar form av en uopphørlig strid mellom regjering og opposisjon foran og på vegne av borgerne, og like uopphørlig ansporet av den iakttagende og debatterende og legitimerende offentlige mening med journalistikken som reisverk. Politikken må foregi å stå til rette overfor velgerne på måter som for politikken er hensiktsmessige. Politikken tar del i legitimeringen av seg selv gjennom forvaltningens styring og rettens lovanvendelse, gjennom valg og andre kanaler for politisk innflytelse. Demokratisk politikk er et spørsmål om effektivitet og legitimitet. Legitimitet fremskaffes gjennom skjønnsom balanse mellom ytelse og forventninger. Det var Einar Gerhardsens store fortrinn som politiker å besitte den følsomhet for dette som skulle til, det Max Weber kalte «øymål». Å produsere et *legitimt politisk system* var politikkenes ene store utfordring i årene etter krigen, i tillegg til *økonomisk velferd* og *kollektiv identitet* – hele tiden under en tilstand av stabilitet og kontroll. Et splittet folk ville aldri maktet gjenreisningen. Skulle vi sette ansikter på disse tre godene, måtte det være Einar Gerhardsen, Erik Brofoss (Finansdepartementet) og Kaare Fostervoll (NRK).

Det ligger en hel del i Thomas Hobbes' ord: *Auctoritas non veritas facit legem*. Makt skaper lov. Legitimitet dannes nedenfra, men orkestreres ovenfra. Saksmessig politisk legitimitet (politikkenes *hva* i tillegg til forvaltningens *hvordan* og valgenes *hvem*) springer ut av den politiske offentlige mening, som i sin tur konstrueres av politikk, journalistikk og andre samfunnsmessige forhold. Politikk av skandinavisk type er rasjonell ved at den legitimeres stabilt, og sorterer sin kommunikasjon

slik at andre samfunnsområder kan gjøre nytte av den. Den gir (politisk) mening til samfunnets hendelser, som reduserer risikoen for politisk kaos selv når katastrofen rammer. Som legitim styring er politikken rasjonell også ved at den styrer seg selv i lys av den omkringliggende offentlige mening. Forslag, beslutninger og protester bantes til *saker*, episoder og akter ved hjelp av retorisk skrift og tale, flankert av visuelle og grafiske virkemidler.

Den offentlige mening etablerer seg altså med tiårene som en politisk omverden. Denne muligheten var beskjeden i etterkrigstidens partielitistiske offentlighet. Det fantes bare begrenset motstand. Resonans kan bare eksistere om lyden treffer noe. Men motstand var ikke ønsket av det sosialdemokratiske oligarkiet. Motstand ble observert i de borgerlige bevegelsene, men som nettopp derfor ble avvist. Stortingsvalgenes tale var klar og styrket av arbeiderbevegelsens solidaritet og kultur – supplert med kontroll og politisk overvåkning. Arbeiderpartistaten og den borgerlige opposisjonen produserte med ulike virkemidler en forestilt, demonstrativ offentlighet.

En økonomisk opposisjon var til stede alt fra 1945, og en utenriks- og sikkerhetspolitisk opposisjon presset på fra midten og slutten av 1950-årene. I 1960-årene ble industripolitiske svakheter mer åpenbare. For Arbeiderpartiet ble presset mot det politiske hegemoniet følbart. Politisk slitasje oppsto som følge av konstant å måtte produsere sine egne begrunnelser som om de kom nedenfra, altså av å simulere sin egen offentlighet. Valget i 1961 var en første vekker, men regjeringen ble heiet frem av en fortsatt lojal presse. Den var lite egnet som kompass, dvs. lite resonansbærende. Dette endret seg med journalistikkens, og dermed også den offentlige menings, mer selvstendige og kritiske posisjon. Alliansen med krigsmakten USA skapte moralske problemer utover i 1960-årene. Det oppsto disharmoni mellom Arbeiderpartiets realmakt og argumentasjonsmakt.

I fri dressur er offentlig mening gradvis blitt en mer følsom radar for problemer og løsninger: Den selekterer politiske spørsmål. Den forenkler og generaliserer posisjoner som politikken forholder seg til og muligens lærer av. Den syntetiserer og eksemplifiserer. Slik gjør den det mulig for politikken å forholde seg til «samfunnet», dvs. til sin omverden av internasjonale forhold, økonomi, miljøendringer, sikkerhet, kultur, osv.

Politisk refleksjon oppnås ved at politikken observerer seg selv i den offentlige mening.²⁵⁰ Opinionsen skjuler seg bak den offentlige mening som en latent kraft som det appelleres og henvises til. Folket representeres i politikken og pressens bilde, som usynlig, men reell, opposisjon.²⁵¹ Den parlamentariske grensen mellom regjering og opposisjon gir åpninger for nye temaer, spørsmål og svar. Demokratisk politikk speiler seg i den offentlige mening, som fordeler sympati og antipati mellom regjering og opposisjon. Derfor dreier parlamentarisme seg om sirkulasjon av politisk kommunikasjon i triangelet mellom posisjon, opposisjon og den offentlige mening.

DEL 2. PROTEST

(1960-1965)

FRA SLUTTEN AV 1950-årene ble det vanskeligere for pressen å redigere bort den utenriks- og sikkerhetspolitiske uroen. Fraværet av debatt i Arbeiderpartiet ble kritisert, og kritikken ble på sin side ikke akseptert av ledelsen i Arbeiderpartiet. Resultatet var splittelse. Utenom-parlamentarisk opposisjon var på fremmarsj i fagbevegelsen og i nye organisasjoner knyttet til EEC, kampen mot atomvåpen og senere Vietnamkrigen. Den borgerlige leir observerte dette stort sett i taushet. Den borgerlige opposisjonen ble mest provosert av industripolitikken og regjeringens nonsjalante holdning til Stortinget. Felles motstander ga en viss enhet på borgerlig side. Konfliktene gjorde at pressen ble trukket sterkere inn i den politiske kampen. Frontene mellom borgerlig presse, arbeiderpresse og Orientering/Friheten ble tydeligere. Mobiliseringen av pressen gjorde det tydeligere hvilken rolle den hadde – og ikke hadde. Avisene var i stort monn opinionsmidler. Dette førte i neste instans til at redaktørens og journalistens dilemmaer ble satt mer på spissen.

Arbeiderpartiets ledelse hadde sitt Orienterings-problem som tilspisset seg våren 1959. Karl Evang mente at 1. mai-nummeret var Orienterings beste nummer til da, men at det aldri skulle vært gitt ut. Fronten mot DNA var hard, og det var taktisk uklokt å utgi dette nummeret dersom tanken var å unngå eksklusjon. Antakelig ønsket ingen å bli ekskludert, men den nye redaktøren, Finn Gustavsen, utelukket det ikke, og fryktet det kanskje ikke heller. Kritikken fra venstre var kommet til et nivå og omfang der mangt kunne hende som ikke var villet. I Skien grep Haakon Lies våpendrager, den partitro redaktøren av Telemark Arbeiderblad, Knut Kvigne, inn. Han fikk politiet til å stoppe salget av Orientering. Den partipolitiske agitasjonen og fortielsen gikk gjerne langt i redaktør Kvignes avis: 1. mai 1959 holdt Karl Evang hovedtalen i Kragerø. «Karl

Evang talte for nesten 2000 tilhørere i Kragerø, men Telemark Arbeiderblad nevnte ikke talen med en setning.»¹ Redaktør Kvigne skal også ha redigert radioprogrammet i avisen slik at leserne ikke skulle oppdage når Finn Gustavsen snakket i radio.² TA var en av de best redigerte aviser i landet, skriver Haakon Lie.³

Splittelsesmakere

«Splittelsesmakerne» var kretsen rundt Orientering, med forlengelser inn i fagbevegelsen. Splittelsesmaker var et farlig ord, skriver den senere partileder Reulf Steen, for splittelsen i 1920-årene var ennå et levende minne. Sjefredaktør Olav Larssen og Arbeiderbladet førte en enkel redaksjonell linje overfor splittelsesmakerne i Orientering: Avisen skulle ikke nevnes ved navn. Kanskje var linjen selvpålagt, men trolig kom den fra partikontoret og Arbeidernes Pressekontor. Atmosfæren mellom Orientering og Arbeiderbladet kan illustreres med et utdrag fra Sigurd Evensmos minneord i 1957 over Orienterings første redaktør Jakob Friis:

«Den 14. desember brakte Arbeiderbladet sin nekrolog over Jakob Friis, og i den leste vi: ‘Men han avsluttet sitt politiske arbeid som stortingsmann gjennom to perioder.’ Nei, Olav Larssen, det gjorde han ikke. I 1952 var det Jakob Friis som tok initiativet til Orientering, og gjennom sine fire siste år var han hele tiden en av bladets ledere. [...] Han åndet for Orientering og drømte for avisa, utålmodig men alltid optimistisk [...] Men han ble iallfall spart for å konstatere at Orientering – hans politiske hjertesak de siste årene – heller ikke måtte nevnes i Arbeiderbladet den 14. desember, og at han selv skulle følges av denne fortielsens ynkerdige smålighet over gravens rand.»⁴

På DNAs landsmøte i mai 1959 fant det sted en kampanje mot Orientering. En rekke innlegg tok opp Orienterings virksomhet på en måte som virket iscenesatt,⁵ og de ble fulgt opp av et forslag fra Trygve Bratteli om at Orientering burde granskes av sentralstyret. Noen hadde fått nok av Orientering generelt og Finn Gustavsen, som var blitt redaktør i 1959, spesielt. Haakon Lie skriver: «Da Finn Gustavsen tok over ledelsen av avisen, skjedde det en fullstendig omlegging. Fra den dagen var kursen ikke lenger innstilt på omprøving [av sikkerhetspolitikken], men på kollisjon.»⁶ Lie hadde informasjon fra etterrettelig hold: I 1959

fikk Orientering overraskende et tilsynelatende sjenerøst tilbud om å leie lokaler i Folkets Hus. Avisen ble systematisk overvåket i årene som fulgte.

Initiativer fulgte fra Rolf og Einar Gerhardsen for å finne en annen løsning enn eksklusjon, men på partikontoret ble det satt hardt mot hardt; Orientering var en fraksjon. Landsstyret i DNA vedtok 25. september 1960 at virksomhet i Orientering var uforenlig med medlemskap i DNA.⁷ Lie, Lange og Bratteli var krystallklare. Tranmæl stemte mot vedtaket, mens Einar Gerhardsen stemte for, noe han senere skal ha angret.⁸ Også stortingspresident Nils Langhelle var uenig. Et parti som omfatter nesten halvparten av velgerne, sa han, kan ikke vente full enighet om utenrikspolitikken. Olav Larssen likte seg heller ikke, men hva kunne han stille opp mot all dokumentasjonen Haakon Lie vartet opp med?⁹ Olav Brunvand i pressekontoret var derimot ikke i tvil. På et av sine gule, fortrolige notater gjorde han det klart til sine redaktører rundt om i landet: Det skulle reageres på gruppens og avisens virksomhet. Han avsluttet med at «det blir neppe noen store ringer i vannet av dette».¹⁰ Muligens var det en vanlig holdning i deler av partiledelsen. Arbeiderbladet fulgte 26. september opp med at eksklusjon var nødvendig. Avisen Fremtiden i Drammen var en av de få avisene som beklaget vedtaket i landsstyret. Den konservative pressen viste forståelse, mens store deler av Venstrepressen tok avstand fra det man mente var lav toleranse.

Ultimatomet fra landsstyret var at enhver måtte velge mellom Orientering og partiet. Partiledelsen mer enn antydte at enkelte ikke spilte med åpne kort. På et møte i Oslo Arbeiderparti i oktober 1960 sa Rolf Gerhardsen: «Jeg føler meg temmelig sikker på at flertallet av medlemmene – eller andelshaverne – ikke har anelse om den virksomheten en del av de fremste personer i Orientering er med på. Jeg tenker da særlig på Finn Gustavsen, Knut Løfsnes og Sigurd Mortensens deltakelse i det vi kaller kommunistiske dekkorganisasjoner og deres virksomhet.»¹¹ Det var kjent at de to siste hadde kontakt med østeuropeiske diplomater og reiste mye østover. Gustavsen var ingen spesielt østvendt person. Hans journalistiske rapporter fra Øst-Europa etter 1953 i Orientering og Dagbladet var ofte kritiske, han gikk for å være den mest østkritiske av SF-toppene.¹² Ikke desto mindre, i en samtale i desember 1960 med folk fra Sosialistisk Forum og sentralstyret i Arbeiderpartiet, sa Einar

Gerhardsen at han antok at Finn Gustavsen «var med på veldig mange ting som slett ikke dere og de fleste innenfor Orientering kjenner».¹³ Informasjonen om dette kom fra overvåkningspolitiet og Asbjørn Bryhn til Haakon Lie. Gustavsen ble fulgt nøye og ansett for å ha «ikke ufarlige østgående sympatier».¹⁴

I konflikten mellom DNA og Orienterings-kretsen, som endte med dannelsen av SF, spilte også overvåkningspolitiet rollen som splittelsesmaker. Tjenesten hadde over mange år samlet mye informasjon om XU-agenten, Orienterings-mannen og den første formannen for SF, Knut Løfsnes. Materialet fant veien til Arbeiderpartiets partikontor.¹⁵ Løfsnes ble ansett som risiko nummer én og ekskludert uten retrettmulighet. Planting av negativ informasjon om Løfsnes var ment å intervensere direkte i en politisk prosess, og det virket. Asbjørn Bryhn beskrev Løfsnes som «en mann av fanatisk legning med høy intelligens og sjeldne personlige egenskaper, noe som gjør ham ytterst farlig».¹⁶ Overvåkningstjenesten produserte en utredning om Orienterings-kretsen som konkluderte med at Orientering ikke sto for noe «tredje standpunkt», men var ledd i Sovjets taktikk overfor Norge.¹⁷ Løfsnes ble ekskludert av Bærum Arbeiderparti i februar 1961, formelt for hans medlemskap i det østdominerte Verdensfredsrådet.

Notater gikk også motsatt vei, fra DNA til overvåkningstjenesten. Fra et møte i oktober 1960 mellom fire fra DNAs sentralstyre og tre fra Orienterings-gruppen, fikk overvåkningspolitiet stenografisk referat.¹⁸ Orienterings-gruppen og SF ble av POT ansett som «interessante». SF ble kategorisert under «ekstreme politiske partier», og var gjenstand for bred og generell kartlegging og personregistrering frem til stiftelsen av SV. POT og Bryhn så på SF som et langt på vei kommunistisk parti, kanskje et kamouflasjeparti med et mål som lå opp til NKPs.¹⁹ Folk med tillitsverv og andre som sto på valglistene, ble registrert. Overvåkningen av Løfsnes var klart mest omfattende. Han ble overvåket gjennomgående i ca. 15 år frem til midten av 1970-årene og avlyttet med hemmelige mikrofoner hjemme og på hytta i Bamble i 1963–1967. Leiligheten hans ble hemmelig ransaket. Ganske opplagt lå Løfsnes' langvarige og nære kontakt med østeuropeiske ambassader og hans mange reiser i østerled til grunn for vedtaket. Også SF-ere kunne mene at Løfsnes' kontakt østover gikk for langt. Selv skriver Løfsnes at «Jeg holdt og holder på det prinsippet som

hele tiden har vært min lede-tråd i politikk som i livet ellers: Kontakt er bedre enn isolasjon». ²⁰ For øvrig, romavlytting ble som nevnt benyttet i en årrekke i lokalene til Orientering i Folkets Hus. SFs landsstyremøte i juni 1962 ble systematisk avlyttet. ²¹

En leder i Orientering 11. februar 1961 skrev Gustavsen at Orientering *ikke* var direkte involvert i forberedelsene av et nytt parti, men han uttrykte støtte til initiativet. Ledelsen i Arbeiderpartiet fikk enda en bekreftelse på at Orientering var involvert. ²² Ledelsen i Arbeiderpartiet tolket altså Orientering som en fraksjon, og det var både naturlig og oppportunt å sette avisen og kretsen i forbindelse med planene om å stifte et nytt parti. Etter Finn Gustavsens lederartikkel ble andre i Orientering bedt av partiet om å uttale seg om avisens virksomhet. De som ble innkalt til møte ville heller snakke om sikkerhetspolitikk enn om et nytt parti. Men styret i Oslo Arbeiderparti besluttet at Gustavsen og fem andre hadde satt seg utenfor partiet. Den umiddelbare begrunnelsen for å ekskludere Gustavsen var hans lederartikkel. Han kunne ikke avskrives som tåkefyrste, men var en usedvanlig slagkraftig journalist og polemiker. Han ble lest og lyttet til. Arbeiderpartiet skulle snart oppdage ham som en eminent parlamentariker.

Ny atomparagraf (1961)

De første diskusjonene om et nytt parti fant sted fra slutten av desember 1960 og i januar 1961. Knut Løfsnes og Finn Gustavsen deltok fra Orientering, men avisen sto utenfor forberedelsene. Etnografen Gutorm Gjessing og historikeren Per Maurseth samt forfatteren Sigbjørn Hølmek-bakk tok initiativet til å danne det nye partiet. Den 2. februar 1961 rykket de inn en annonse i Dagbladet der det fremgikk at Norge trengte et nytt parti dersom Arbeiderpartiet svekket atomparagrafen på sitt kommende landsmøte i april. Annonsen oppfordret alle interesserte til å ta kontakt. Atomparagrafen var en test på hvor sterkt Halvard Langes utenrikspoli-tikk sto. Mange var grundig lei den evigsittende utenriksminister Halvard Langes USA-vennlige orientering siden 1946, og som ikke skulle debatteres. Redaksjonen i Orientering arbeidet for å sikre en sammensetning på landsmøtet i Arbeiderpartiet som kunne forsvare atomparagrafen. Slik sett arbeidet Orientering *mot* dannelsen av et nytt parti. Samtidig

plasserte Orientering seg sentralt i atomkampanjen som med støtte fra hele venstresiden satte atompolitikken på dagsordenen.

Ledelsen i Arbeiderpartiet tok Dagbladet-annonsen som enda et tegn på at Orienterings-kretsen ønsket å danne et nytt parti. Siden mange i ledelsen nå ønsket å «skjære av denne utveksten» (Rolf Hansen) som «forgiftet» forholdet mellom en del unge akademikere og partiet (Trygve Bratteli), hadde en endring av atomparagrafen om mulig fått en ytterligere motivasjon. Halvard Lange, Haakon Lie og andre hadde fått det for seg at det var bedre å ha opposisjonen utenfor enn innenfor partiet. Stortingsrepresentant Gunnar Alf Larsen sto også på den harde linjen: «... de ville ha splittelse. Det ville nok vi etter hvert også. Vi så det som en fordel å samle dem med avvikende oppfatninger i utenrikspolitikken i et eget parti, som vi ikke trodde ville få noen innflytelse. [...]. En viss motstand var 'akseptert' også i Arbeiderpartiet, men den måtte underordnes hensynet til partiet. En aktiv fraksjon innad i Arbeiderpartiet ville medføre kaotiske tilstander. Dannelsen av SF var nok alt i alt det beste.»²³

Fra 1. januar 1961 kom Orientering ut hver uke, og bare i løpet av den første måneden etter landsstyrevedtaket i Arbeiderpartiet fikk avisen 1300 nye abonnenter. Løssalget lå på 1000 flere eksemplarer enn vanlig.²⁴ I 1960 var det tatt initiativ til en landsomfattende underskriftskampanje mot atomvåpen i Europa, som fikk mer enn 200 000 underskrifter. En gruppe som ble kalt «De 13» frontet aksjonen. Den ble dannet i oktober/november 1960 i kjølvannet av den første danske «atommarsjen», der også et hundretall nordmenn deltok. Den 21. november 1960 sendte «De 13» ut sitt opprop mot atomvåpen, og det ble avholdt møte i en fullsatt Klingenberg kino. Orientering skjøv saken av all kraft inn mot politikken sentrale dagsorden. Etter å ha gjennomført en massiv kampanje i 1960, ble gruppen oppløst i juni året etter. Initiativtakerne var egentlig en liten vennekrets med tidligere tilknytning til Furubotn-miljøet, som Aslak Lindstøl (1978) kaller «Brostigen-gruppen». Gunnar og Mie Brostigen var blant de yngste av disse, og gruppen møttes ofte i deres leilighet på Schouterrassen på Sinsen. For å få gjennomslag i opinionen holdt gruppen seg i bakgrunnen, og de fant vanlige, «ukompromitterte» personer til å representere kampanjen utad. «Stadig klarere fremstod det som kampanjens målsetting å påvirke utfallet av Arbeiderpartiets

landsmøte og rette oppmerksomheten mot Nato-rådets møte i Oslo måneden etter, et møte man antok ville drøfte spørsmålet om en egen atomutrustet Nato-styrke.»²⁵

D-dagen for atomparagrafen var ladet med innenrikspolitisk betydning på landsmøtet i Arbeiderpartiet i april 1961. Etter en debatt foreslo Gerhardsen et utvalg som skulle finne en formulering på atomparagrafen som landsmøtet kunne samles om. I utvalget var alle syn representert, ved blant andre Halvard Lange og helsedirektør Karl Evang, foruten Gerhardsen selv. Flertallet ønsket å ha med en setning som Karl Evang ikke ville slutte seg til: «Norge avgjør gjennom sine konstitusjonelle organer hvilke tiltak som til enhver tid er nødvendige for å ta vare på landets sikkerhet og uavhengighet.» Denne selvinnslysende setningen sto først. Det tvetydige forslaget fra utvalget ble lagt frem for landsmøtet mot Evangs stemme. Flertallet håpet at dette skulle tilfredsstillende begge sider i striden. Forslaget var vellykket for så vidt som flere på venstresiden støttet det, blant andre Trygve Bull. Og når vedtaket først var gjort: Karl Evang.

Redaktør Olav Larssen la i sin lederartikkel dagen etter vekt på at den nye tilføyelsen kom først i vedtaket og var den viktigste. En leder i Arbeiderbladet var å betrakte som formidling av partiets offisielle syn på saken og påkalte adskillig harme på venstresiden. Larssens leder svekket det kompromissarbeidet som var gjort på landsmøtet under Gerhardsens kontroll, med medvirkning av Trygve Bull og Karl Evang. Men tabben var egentlig, som Gerhardsen senere innrømte, at landsmøtet i det hele tatt hadde tuklet med atomparagrafen.

Avisens parti? (1961)

Det var motsetningen mellom politikk og parti som skapte splittelsen. På den ene side den oppmykning som lå i kortene med atomvedtaket, Einar Gerhardsens Paris-tale og uttalelser om en oppmykning østover, og på den andre siden suspensjonen av Sos.Stud., så ekskluderingene og stemplingen av Orientering som fraksjon. Fremfor alt: holdningen om at det ikke skulle eksistere noen offentlig mening om utenrikspolitikk. Kravet om en mer åpen debatt innenfor Haakon Lies apparat viste seg umulig å innfri.

Det første nummeret av Orientering etter landsmøtet la vekt på både positive og negative sider ved vedtaket: På lederplass var Gustavsen stort sett positiv, men kritiserte avsnittet om «de konstitusjonelle organer». Han mer enn antydte hvilken trussel arbeidet med å lage et nytt parti kunne utgjøre for Arbeiderpartiet.²⁶ Men historikeren og forfatteren Ragnar Kvams konklusjon er at Orientering neppe sto sentralt i den direkte dannelsen av SF. I lengre tid hadde det bygd seg opp en frustrasjon i fag- og ungdomsbevegelsen over at atomvedtaket, Gerhardsens Paris-tale og Påskeaksjonen ikke førte til noen endring av debattklimaet. Det var tydelig for enhver at Halvard Lange og Haakon Lie hadde full kontroll. Mange mente at særlig disse to sto for opprustning og et farligere internasjonalt klima. Det var tydeligvis lite Einar Gerhardsen kunne eller ville gjøre med dette. Arbeiderpartiets ledelse var bundet – sammen med de borgerlige partiene – i et vestlig sikkerhetspolitisk tenkesett og av Natos regler. Skepsisen mot opprustning og aggresjon mot øst ble holdt i sjakk av den kalde krigens politikere. Det er kraft i forventninger som blir slått ned. Frustrasjonen hadde bygd seg opp siden 1949 og ble artikulert i mange kanaler. Orientering var viktig fordi organet nådde mange på venstresiden i Arbeiderpartiet, foruten studenter og tillitsvalgte.

Orientering forble ikke-tema i arbeiderpressen. Annerledes var det ifølge Gustavsen i den borgerlige pressen. Der «ble vi derimot sitert og skjelt ut: 'Mineryddergjengen for den Røde Armé', kalte Farmand oss».²⁷ På tross av bredden og kraften i protestene mot atomvåpen og EEC, maktet ikke Arbeiderpartiet å ta inn den nye politiske virkeligheten. I ettertid kan det konkluderes at partiet feilvurderte situasjonen. Partiet holdt seg med sin egen bekvemme offentlighet, der lite var nytt og sikkerhetspolitisk debatt ikke fantes. Motforestillingene ble filtrert bort av en partikontor-lojal presse. Gerhardsen så problemet i årene som fulgte. Han søkte en annen etterfølger enn Trygve Bratteli og så etter nye ansikter i sentralstyret og Arbeiderbladet. Orienterings-saken var ingen god sak for Einar Gerhardsen, og dannet enda en sprekk i forholdet mellom ham og partikontoret.

Heller ikke på andre områder var det tegn til radikal tenkning i partiet. Partiet viste seg for flere stadig tydeligere som et styringsapparat. Allerede i 1955 hadde Trygve Bull kommet med «et rop i ørkenen» om dette.²⁸ Partiet var blitt en overbygning for bestemte yrkesgruppers snevre faglige

interesser, og et apparat for å administrere det norske samfunn «slik at selve maktbalansen, økonomisk og på annen måte, ikke forskyves». Bull skrev at «*Hele* det norske samfunn binder partiet til virkeligheten og partiet er (bl.a. av denne grunn) ikke bærer av noe annet åndsinnhold enn det rent snusfornuftige: å regne og kalkulere og drøfte hovedlinjer og – særlig – detaljer i dagens og eventuelt morgendagens fireårsplan». Bull konstaterte at Arbeiderpartiet var blitt hele landets parti og administrasjon, men dermed tømt for spesifikk politisk kraft utover det allment rasjonelle. Fantasiens himmel, den «kjempende kirke» over politikken hverdag, var borte. Lederartiklene i dagspressen er bedre enn før, skriver Bull, men «har det en eneste gang hendt at en slik lederartikkel er gitt en eneste fattig sjel noe å leve på?» Hva skulle det være, spør Bull, syrlig nå som sosialiseringen er avskrevet og velferdsstaten i det alt vesentlige er bygd opp. «1. ste Mai er – blitt – Rogalands Avis! Freden greier Foster Dulles og MacMillan med. Forsvaret organiseres av deres landsmenn på Kolsås.» Bull fikk dette på trykk i Arbeiderbladet, men det sier kanskje mer om Bulls posisjon som frilynt og ufarlig uromoment enn om takhøyden i regjeringsorganet.

Om det var Arbeiderpartiet som skapte SF i april 1961, hadde Orientering vært sentrum for venstrepolitisk kritikk utover i 1950-årene. Avisen var i stort monn delaktig i Påskeopprøret, i atomkampanjen og i kritikken mot Arbeiderpartiets glideflukt fra sine sosialistiske ambisjoner. Kvam konkluderer også at uten Orienterings vedvarende kritikk av Arbeiderpartiet fra 1953 av, ville et nytt parti stått svakere.²⁹ Orientering var en *forutsetning* for at SF kom i gang og så raskt nådde resultater. Orienterings abonnenter var de opplagte når partimedlemmer skulle verves.³⁰ Et nytt sosialistisk parti ville neppe blitt seriøst overveid om ikke de interesserte hadde sett og lest i ukentlig, offentlig, trykt tekst og foto hva en sosialistisk politikk for Norge kunne bety. Den bredden som et politisk program og parti krever, kunne vanskelig tenkes uten Orienterings mangeårige belysning av hva Det tredje standpunkt innebar.

En av de første som hadde skrevet om den tredje vei slik den kom til å bli brukt av SF, var Karl Evang. I hele sitt yrkesaktive liv var han preget av en indre spenning mellom lojaliteten til embetet som helsedirektør og ønske om politisk engasjement.³¹ I motsetning til fagfolk som kastet seg politikken i vold, var det hos Evang faget og embetet som beholdt

overtaket. Evang ble, dessverre for SF, ikke med i det nye partiet. Det betydde ikke at Evang tiet når det gikk mot konflikt i utenriks- og sikkerhetspolitikken. Få tok sterkere ord i bruk enn ham da norsk EEC-medlemskap ble satt på dagsordenen i 1961 og 1962.

Orientering fortsatte som partipolitisk uavhengig organ «for de radikale strømningene i norsk politikk». Det skal være høyt under taket, skrev Gustavsen på lederplass. Det var, skrev han i sin leder 1. mai 1961, altfor mange sentralstyredirigerte aviser i Norge allerede: «Sentralistredigering av aviser var en rød klut for oss, og Orientering ble bl.a. skapt for å være en motvekt til kaninredigeringen i Arbeiderparti- og kommunistpressen. Ingen ønsket den gang at Orientering skulle komme i et tilsvarende avhengighetsforhold til SFs sentralstyre.»³² Ikke desto mindre bidro Orientering kraftig til SFs valgkamp sensommeren 1961, med hyppige nyheter om den offensive og vellykkede valgkampen. Gustavsen forlot ikke redaktørkrakken da han kom inn på Stortinget høsten 1961, men fikk bistand av Sigurd Evensmo, og av journalistene Kjell Gjøstein Resi og Johan Ludwig Mowinckel som redaksjonssekretærer.³³

Orientering ble et uavhengig talerør, en posisjon som nok kan minne om arbeiderpressens «uavhengighet og lojalitet», men i Orienterings tilfelle var bevisstheten om uavhengighet sterkere. Avisen var barn av ensrettingen som den partiagiterende offentligheten siden krigen hadde båret preg av. Knut Løfsnes skriver at ingen ønsket en partilydig og sentraldirigert avis, men samtidig måtte partiet vokse. Avisen skulle reflektere partiets holdninger og handlinger. Ifølge Løfsnes mottok han klager og kritikk fra en rekke lokallag rundt om i landet. Vinklingen var for svak på faglig stoff, og partilagene fikk ikke inn stoff. Også den økonomiske siden var alvorlig. Opplaget steg utover i 1960-årene, men økonomien bedret seg ikke tilsvarende. Likevel var partikassen mer slunken enn avisens.

Spør folket! (1962)

EEC/EF/EU har fra 1961 vært en forkastning i norsk politikk, en revne som langsomt vider seg ut, trekker seg sammen og vider seg ut igjen. Andre politiske og mange kulturelle debatter føyer seg til og gjør den til noe varig, men samtidig til noe nytt hver gang revnen vider seg ut.

Forkastningen splitter og forener. I særklasse er den det mest dynamiske elementet i norsk politikk. Selv i 2012 rørte den på seg da Den norske Nobelkomité under ledelse av Thorbjørn Jagland fant grunn til å tildele EU fredsprisen.

Den første diskusjonen om folkeavstemning fant sted fra august 1961 til april 1962.³⁴ Argumentasjon for folkeavstemning ble hentet fra Danmark, der det er konstitusjonelle regler som krever at folkeviljen innhentes. (I juni 1961 avholdt Danmark folkeavstemning om lavere stemmerettsalder.) I Norge var regjeringspartiet splittet. Statsviteren Stein Rokkan observerte EF-debatten i 1962. Her så han den politiske effekten av motkulturer og geografisk periferi.³⁵ Det var, hevdet Rokkan, umulig å finne frem til konsensus om EEC i partiene.³⁶ For mange skillelinjer samlet seg nettopp i denne saken. Dessuten hadde ikke spørsmålet om folkeavstemning vært et sentralt tema i valgkampen i 1961.

Var det Dagbladet som sørget for folkeavstemning i 1972 og 1994? Storbritannia og Danmark vedtok våren 1961 å søke om medlemskap i EEC. I første halvdel av 1961 skrev den unge vikaren Arve Solstad en rekke artikler i Dagbladet om den danske debatten. Ikke mindre enn 16 artikler om Fellesmarkedet og verdien av en folkeavstemning kom på trykk i avisen. Det lignet på «en ren kampanje», skriver Solstads biograf Cristopher Hals Gylseth.³⁷ Solstad ville høre hva Venstres formann Bent Røiseland mente. Og Røiseland svarte, kanskje uten å ha tenkt nøye over saken, at en folkeavstemning kanskje kunne komme på tale etter en omfattende diskusjon. Man vil jo være demokratisk innstilt. Det var Dagbladet som grep ideen, sa Røiseland senere.³⁸ Dermed hadde redaktør Helge Seip i realiteten fått klarsignal til å flagge folkeavstemning som Norges vei videre. «Gi folket siste ord», var tittelen på Seips leder 1. august 1961.³⁹ Det var nettopp folkets siste ord som skulle hindre den samme Seips største politiske ønske noen år senere, norsk medlemskap i EF. Orientering var ute med tilsvarende krav. Dagbladet og Arve Solstad fikk slik en linje å forfølge de gangene EEC-saken ble aktuell, uavhengig av selve medlemskapsspørsmålet. Likevel ble ikke EEC-medlemskap virkelig tema i den offentlige debatten før etter valget i 1961.

Gerhardsen selv tok opp spørsmålet på et sentralstyremøte, der et flertall anført av Gerhardsen gikk inn for folkeavstemning.⁴⁰ Gerhardsen påpekte at medlemskap ikke kunne komme på tale uten sterk oppslut-

ning i Stortinget, i organisasjonene og i folket.⁴¹ Blant andre Trygve Bratteli, Haakon Lie og Olav Larssen var imot – de så dette som en sak for de folkevalgte.⁴² Men motstand mot folkeavstemningstanken fremsto allerede som udemokratisk. I et opprop fra Ungdomskampanjen for Fellesmarkedet ledet av folk fra Unge Høyre, Unge Venstre, AUF og Arbeiderpartiets studentlag ble det slått fast at medlemskap bare kan avgjøres etter forhandlinger og må ha støtte fra det norske folk, «noe som eventuelt kan manifesteres ved folkeavstemning».⁴³

Utad omtalte Gerhardsen spørsmålet om medlemskap i fellesmarkedet som en sak for Stortinget. Men det såkalte Bergensutvalget og dernest «De 143» hadde samlet mange bak kravet «Spør folket». De 143 var en gruppe akademikere og kunstnere med et selvoppnevnt arbeidsutvalg. I aksjonen fra de 143 het det at «Folkets vilje må bringes på det rene». Bergensutvalget – i realiteten Arild Haaland og Arthur Rødland – lanserte krav om folkeavstemning i november 1961, før aksjonen i Oslo. Særlig Haaland drev frisk polemikk i mange retninger mot EEC og var ikke kjent for sin saklighet. Som Arild Haaland senere sa, de la «vekt på å formulere kraftige og hensynsløse slagord med sikte på å vekke et sterkt og livlig følelsesliv hos de uengasjerte».⁴⁴ Haaland var den asketiske filosof og agitator. Rødland var hans Friedrich Engels, med økonomiske midler og produksjonsmidler til å drive annonsekampanjer i landets aviser. Men også Rødland kunne være slagferdig, han sto bak slagordet «Nei til salg av Norge».⁴⁵ I annonsekampanjen fra november 1961 til august 1962 er det nasjonale argumentet fremtredende. Folket må bestemme: «Spør folket om landets frihet» og: «Folkevalgte, men ikke til å selge landet». I mars var kravet nådd demonstrasjonstogene i Oslo.⁴⁶

I april 1962 begynte så Stortinget debatten om medlemskapsforhandlinger med EEC. Hovedinnlegget til Trygve Bull, denne venstresidens adelsmann, som Finn Gustavsen kaller ham, holdes for å være blant de beste som er holdt fra den talerstolen. Hans ord kunne uten problemer gjenbrukes i 1972 og i 1994: EEC er ikke et spørsmål om forpliktende internasjonalt samarbeid, sa han: «Det er ikke nordmenn imot. Det handler om å utstede generalfullmakter for all fremtid, og det til organer som ikke står under kontroll av demokratiske organer. Det er ikke nordmenns vis. Nei, det er som et gammelt norsk ord sier: *Hold fred med grannen, men la gjerdet stå.*» Det som kan være aktuelt, avsluttet Bull, er en så vidt

begrenset avtale at den ikke går på tvers av rettsfølelsen til det norske folk, slik som naturen nå engang har skapt det.⁴⁷ Den 28. april 1962 besluttet Stortinget at det skulle søkes om medlemskap og holdes folkeavstemning før den endelige avgjørelsen. Gerhardsen sa at en folkeavstemning var en fordel, men at et stort opplysningsarbeid måtte til.⁴⁸

På utsiden av huset ble det aksjonert etter initiativ fra de 143 mot norsk medlemskap i Fellesmarkedet. Karl Evang svingte sleggen: Denne gang er det på mange måter farligere enn i 1940 – medlemskapet betyr evig okkupasjon! I Stortingssalen argumenterte Finn Gustavsen, Trygve Bull og andre mot åpningen for en søknad om medlemskap basert på Roma-traktaten. Men den nye paragraf 93 i Grunnloven, som krevde tre fjerdedels flertall for å overføre suverenitet til utenlandske organer på et saklig område, ble vedtatt og la føringer for Norges Europa-strid frem til i dag.

Folkeavstemning var en måte å håndtere den latente splittelsen i Arbeiderpartiet, Venstre og Kristelig Folkeparti på. Partivedtakenes effekt ble mildnet av at de kunne betraktes som midlertidige.⁴⁹ Men etter stortingsvalget i 1961 var det også klart for motstanderne at folkeavstemning var eneste håp. Ved å bestemme at folket skulle gi sitt råd, ble saken overlatt til sivilsamfunnet og offentligheten. Før vi kom så langt, avgjorde den franske president Charles de Gaulle det hele. I Frankrike var både gaullistene og det sterke kommunistpartiet imot Roma-traktaten, mens sosialistene, det kristelig-demokratiske og det liberale partiet trumfet traktaten gjennom. De Gaulle beholdt Frankrikes støtte til traktaten da han ble president i 1958, men styrket forbindelsene til Tyskland og prøvde å uthule de overnasjonale elementene i EEC. Han fikk igjennom mulighet til nasjonalt veto når viktige saker skulle behandles, slik som spørsmålet om nye medlemsland. De Gaulle ønsket å holde britene utenfor for å beskytte tradisjonelle kontinentale interesser – især franske. Forutsetningen for norsk medlemskap falt bort, og debatten døde hen.

EEC-spørsmålet kom på dagsordenen igjen i 1967, men de Gaulle blokkerte fortsatt britisk medlemskap. I 1969 ble Georges Pompidou president. Han inntok et annet syn på britisk medlemskap, og mot slutten av 1970 åpnet Ministerrådet i EEC for forhandlinger med Storbritannia. Da hadde regjeringen Borten lagt frem Stortingsmelding nr.

92 hvor den gikk inn for norsk medlemskapssøknad og forhandlinger med EEC. Et halvt år etter britisk og dansk EEC-søknad, kom den norske. Det endelige standpunktet skulle tas når forhandlingsresultatet forelå. I utenrikskomiteen gikk én representant fra Arbeiderpartiet imot å sende søknad: Thorbjørn Berntsen som var varamann for Bratteli. Men regjeringens forslag ble vedtatt av Stortinget mot 17 stemmer.⁵⁰ Disse 17 ble til 40 i september 1972, tilstrekkelig til å forhindre norsk innmelding i EF.

Perioden til den første regjeringen Bratteli ble åpnet og lukket av EF-spørsmålet. EF-saken var etter all sannsynlighet allerede tapt da Bratteli tok over regjeringsansvaret etter Bortens fall, mener Odvar Nordli. Prosessen hadde gått for langt uten at trykket var satt inn ovenfra.⁵¹ Andre vil si at folk hadde fått for god tid på seg til å sette seg inn i saken, uavhengig av en ja-regjering. Under Borten-regjeringen var det dannet en omfattende og aktiv EEC-kritisk offentlighet, som bare skulle vokse seg sterkere. Nå var saken en skute i tiltagende vindstyrke. Bratteli navigerte uten sideblikk etter sin klippefaste tro på EF-prosjektet: «Den nye regjeringens holdning til saken var naturlig nok sterkt preget av Brattelis eget ideologiske, fra tid til annen visjonære syn, på den historiske prosessen som over tid skulle føre fram til det samarbeidende Europa. Det var mange av oss som følte en sterk tilknytning til en slik holdning. Men tida var ikke moden. Ikke innenfor EF og heller ikke i vårt eget land.»⁵² Det var på et vis både for sent og for tidlig.

Trygve Bratteli hadde siden 1962 ment at EEC-medlemskap var en sak for det representative demokrati, ikke for en populistisk kampanjepreget strid. Mange mente som ham. «Jeg likte dette lite», skriver Ronald Bye, partisekretæren som fikk partiets EF-kampanje i fanget.⁵³ «Det at Trygve var skeptisk, var en rød lampe for meg. Dernest hadde jeg ikke noen tro på den slags form for saksbehandling. Stortinget og Regjeringen kan ikke delegere bort sin rett og plikt til å styre landet og fatte avgjørelser – særlig ikke i vanskelige og konfliktfylte saker.» Det er tvilsomt, mener også Odvar Nordli, når politikere griper til folkeavstemning i saker der de selv ikke våger eller har evne til å ta klare standpunkter.⁵⁴ Thorstein Treholt skriver på lignende vis: «Etter hvert som det gikk opp for meg hvilken retning debatten tok, fikk jeg dette med folkeavstemning litt i vrangstrupen. Ikke alle saker egner seg for en slik avgjørelse.»⁵⁵ Også

utenfor Arbeiderpartiet var dette en utbredt oppfatning. KrFs stortingsrepresentant og senere statsråd Egil Aarvik var sterkt imot folkeavstemning: «Det som altså skjedde i EF-saken, var at Stortinget skjøv saken fra seg. Etter min mening skulle dette aldri ha vært gjort.»⁵⁶

Aksjon mot Fellesmarkedet – de 143 – var en tverrpolitisk aksjon som ble lansert tidlig i januar 1962 med et opprop mot EEC i de store avisene. Aksjonen ga ut et hefte av Karl Evang, som ga uttrykk for frykt for et dominerende Vest-Tyskland. Sammenhengen med anti-atomvåpendebatten i 1961, om atomopprustning av Vest-Tyskland, var tydelig. I januar 1962 var «de 143» først og fremst en gruppe med tilknytning til Arbeiderpartiet. Her satt kjente folk som Karl Evang, Haakon Bingen, Hans Heiberg og Ragnar Frisch, foruten ledende folk i fagbevegelsen som Ragnar Kalheim og Thorbjørn Berntsen. En gruppe tidligere Furubotn-folk utarbeidet et hefte mot EEC i oktober, som sosialøkonomen Leif Johansen sto bak. Denne gruppen var langt på vei den samme kretsen som sto bak «de 13» året før, den såkalte Brostigen-gruppen.⁵⁷ Slik gikk det en linje fra atomprotest til EEC-protest.

Det sto klart for de 143 at en bredere og kraftigere organisering måtte til.⁵⁸ Nå skulle ikke bare Stortinget påvirkes, men folket, og dermed måtte tusenvis av EEC-motstandere mobiliseres. Det ble viktig å fremstå som uavhengig og tverrpolitisk, med en åpen tilnærming til alle partier. På hvilke måter partiene skulle representeres i aksjonen, ble et viktig spørsmål like frem til avstemningen i 1972. Etter nasjonalkonferansen i januar 1963 fikk partiene inn sin formelle representasjon. Nasjonalkonferansen var en stor todagers mønstring i Det Norske Teatrets lokaler, som markerte styrke. Etter konferansen ble det hevdet at hele aksjonen var dirigert av venstreorienterte. Det Senterparti- og landbruksforankrede Opplysningsutvalget av 1962 holdt seg enda en periode på avstand.

Nyradikalismen

Det er vanskelig å forstå hvor kraftig Nato-ideologien dominerte, skriver Berge Furre. Oppgaven for de unge radikale var å «bryte sund det offisielle verdsbiletet – fordi den logiske konsekvensen av det var krig. Var dette biletet sant, måtte ein militær oppgjerd bli den sannsynlege utgangen. Og krig ville bli atomkrig. Vi ville gjerne leva».⁵⁹ Furre skriver at «Avstanden

mellom den einsretta pressa og den kritiske opinionen vart så synleg at debatten sprengde seg inn i det offentlege rommet.»⁶⁰ De som fant sammen, var sosialister, pasifister, forfattere, politikere og studenter, som reaksjon på at sosialdemokratiet ikke tok opp hansken. Utenrikspolitikken ble hevet over partiene og debatten: Ifølge Cordtsen holdt Dagbladet «fremdeles sine spalter åpne og tok selv til orde mot den mccarthyisme som kulminerte i Haakon Lies bok *Kaderpartiet*.»⁶¹ Etter Khrusjtsjovs oppgjør med Stalin på den 20. partikongressen i 1956, fulgte Gerhardsen oppmerksomt utviklingen. Han og Werna besøkte naboen i øst, selv om utenriksminister Lange holdt stand.

I 1958 kom pamfletten *I stedet for atombomben*, redigert for norske forhold og utgitt av Orientering og med forord av Karl Evang. Forfatteren Sigbjørn Hølmebakk slo fast i et radioforedrag, trykt i Orientering i september 1961, at vi lever i vannstoffbombens tidsalder: «Det er i erkjennelse av dette at SF legger fram et nytt alternativ. Vi vil ruste ned. Vi vil erklære oss nøytrale av både øst og vest.»⁶² Dette var jo kjernen i «det tredje standpunkt». I videre forstand sto «Det tredje standpunkt» for sosialistisk demokrati – en versjon hinsides USA og Sovjetunionen som forbilde. Det var et demokrati der den viktigste finans- og stor kapitalen var under folkevalgt kontroll, som la vekt på desentralisering, økologisk balanse i utvinning av naturverdier, likestilling og en mer rettferdig verdensordning, osv. Det hjalp lite at Arbeiderpartiet tydde til eksklusjoner. Det nye partiet SF fikk straks vind i seilene. «Dermed hadde den utanrikspolitiske opposisjonen brøyt seg veg til Stortingets talarstol og tvinga fram at debatten om tryggingspolitikk vart noko meir enn fleirstemt kor under utanriksminister Langes taktstokk.»⁶³

Med innsatsen til Tor Bjerkmann ble tidsskriftet Pax om fred og nedrustning til Pax Forlag på et loft i Langes gate i Oslo. Hans Fredrik Dahl var forlagsredaktør fra starten av i 1964: «Pax ble samlingsmerket for en bred bevegelse som forente seg om forlaget som ved siden av å levere billigbøker i hundrevis, publiserte tidsskrifter, studiehefter og pamfletter – en forlagssuksess som var med på å løfte radikalismen i Norge, gjøre den intellektuelt slagkraftig, tematisk bred og selvsikkert påståelig, og som spredte sine skrifter over hele universitets- og høyskolesystemet i landet. Billigbokrevolusjonen satt i radikalismens tjeneste, det var hva Pax innebar.»⁶⁴ Gjennom Pax-bøkene, skriver Tore Linné Eriksen, lærte

mange om et annet USA, om undertrykking og imperialisme. Intereserte ble kjent med den tredje verdens tenkere og politiske ledere, og de nye begrepene: strukturell vold, repressiv toleranse, militært-industrielt kompleks.⁶⁵ Fra 1978 av kom seksbindsverket Pax Leksikon ut – et alfabetisk ordnet kjempeløft av en artikkelsamling om et utall emner – med umiskjennelig Pax-vinkling.⁶⁶

Helt fra slutten av 1940-årene var en vanlig strategi mot venstresiden å insinuere at de gikk kommunistenes ærend. I en kjent artikkel i Dagbladet 5. januar 1958 skrev Sigbjørn Hølmebakk om insinuasjonene mot De 13: Parallellen var til brønnpisseren, den om dagen aktede mannen som om natten urinerte i folks brønner: «Mens mannen der nede snek seg om i nattens mørke, skjer brønnforgiftningen nå i fullt dagslys, stanken siver inn gjennom dørsprekken hver bidige dag, med morgenbladene. Et lite drypp her, et lite drypp der, og straks kjenner man den motbydelige, beske smak: *Kommunisme!* Ingen beskylder aksjonens frontfigurer for å være kommunister direkte, men det holder med antydninger. Og har ikke en av dem vært medlem av NKP under krigen? Har dedrevet med 'fredsarbeid'? Oppmerksomheten forskyves fra aksjonens innhold til den eventuelle kommunistiske smitte: Er de 13 ført bak lyset? Er de 'belastet'?»

Dette var den bredere konsekvensen av kommunisthetsen som ble innledet i 1948 og som Gerhardsen og Lie opprinnelig sto i front for. Hølmebakk skrev bittert: «Når historien engang skal skrives vil det stå over dette kapittel: Det var gode år under Einar Gerhardsens styre, men åndsfriheten gikk tilbake i hans regjeringstid.»⁶⁷ Utenriksministerens lillebror August Lange sa i et radioforedrag, trykt i Orientering 13. august 1960, at både overvåkningsvirksomheten og beredskapslovene skapte en allmenn ytringsfrykt. «Slik frykt er en av ytringsfrihetens farligste og lumskeste fiender.» Slik reklame og massekommunikasjonens midler oppmuntrer til avkobling, slik presser politikken mot tilpasning.⁶⁸

Beslektet med brønnpissingen ble den politiske retorikken i pressen kommentert av Sigurd Evensmo i et innlegg («Det lille vi») i Orientering i 1962. Algirerne var i norsk presse «terrorister» i 1954 da de innledet frigjøringskampen, blant annet gjennom de amerikanske telegrambyråene. Siden ble de til «opprørere». Deretter, etter tap av noen hundre tusen mann, avanserte de til «nasjonalister» eller «FLN-styrker». Så dør

enda noen tusen algeriere, før de er blitt til «frigjøringsstyrkene» i Algerie: «Det monner nå, det monner på den lange blodige veien. En dag melder telegrammene om 'regjeringsstyrkene' – men da vil minst en million algeriere være døde. I Spania gikk det motsatt. Regjeringens styrker ble kalt 'regjeringsstyrkene', deretter ble de til 'de røde', til 'kommunistene'. Så når et folk taper sin frihetskamp, er heller ikke en pris på mellom 1 og 2 millioner menneskeliv høy nok til å verne om sannheten.»⁶⁹

Spenningene fantes i SFs omland. Representanter for kulturradikale strømninger som lekte med det absurde og provoserende, slik som Georg Johannesen og Jens Bjørneboe, sto et stykke unna Sigurd Evensmos mer tradisjonelle radikalisme. Evensmo mente at redaktør Kjell Cordtsens linje i *Orientering* ga dem for mye spalteplass.⁷⁰ To antologier utkom i 1967, redigert av Torild Skard og Kjell Cordtsen, som viste bredden, men også spenningen innad i den norske radikalismen. Trolig var spenningene mer utslag av ulike generasjoners stil og form, enn av reell politisk uenighet.

Tønseth-rapportens veier (1963)

Klokken 22.45 om kvelden 5. november 1962 slo lyset opp fra gruen ved foten av Zeppelinerfjellet ved Ny-Ålesund på Svalbard, og i det samme gikk strømmen. Hele 21 mann døde et sted 300 meter under jorda. Lungene var sprengt – trolig av metantrykket.

Lofotposten var først ute med nyheten. I tre uker var gruveulykken en tragisk industriulykke. Så ble den plassert inn i en *rekke* av tragiske ulykker, og blikket ble vendt mot Oslo. I desember 1948, januar 1952 og mars 1953 inntraff det alvorlige eksplosjonsulykker hvor i alt 43 arbeidere ble drept. I tillegg kom fem andre dødsfall i gruvene i den samme perioden. Den 5. desember 1962 ble det spørsmålet som skulle gjentas i det parlamentariske systemet, reist på første side: «Uansvarlig drift i Kings Bay?» Oppslaget ga inntrykk av at mange hadde ment at driften i Ny-Ålesund hadde vært uansvarlig. Gamle uttalelser fra den britiske gruveinspektøren George Hoyle ble trukket frem. Flere oppslag fulgte og ble sitert av kringkastingen og avisene sørpå. Oppslagene la an en vinkling som den senere Tønseth-kommisjonen vanskelig kunne se bort fra i sin rapport om ulykken. Denne rapportens veier utløste den politiske Kings Bay-krisen.

I «Sjøfarten» den 7. desember ble det antydnet at Industridepartementet hadde ført Stortinget bak lyset. Dermed var veien kort til Stortinget og begivenhetene frem til 20. august året etter, en merkedato for DNA-hegemoniet etter krigen. Stortingsdebatten den kvelden bekreftet at endetiden for Gerhardsen som statsminister var nær. Et lite, sosialistisk parti til venstre for Arbeiderpartiet skulle styrte en sosialdemokratisk regjering og legge veien åpen for den første borgerlige regjering etter krigen, og for mer langvarig borgerlig styring fra 1965. Så var det statsindustrien, noe av det mest sentrale for Arbeiderpartiet, som skulle føre til regjeringens fall.

Denne mye omtalte hendelsen i norsk politisk historie er viktig også i denne boken fordi offentligheten innvirket på de parlamentariske hendelsene gjennom tre trinn: For det *første* ble sakens dimensjoner forstørret av regjeringens håndtering av offentligheten og Stortinget 13.–21. juni 1963. For det *andre* var pressens agitasjon gjennom sommeren usedvanlig het, og vekslet mellom et industrielt og et politisk spor. Den lojale presse på begge sider stilte seg opp bak partiene og ble satt inn i en informasjonskrig som var så intens at den gjorde noen av hovedaktørene betenkte. For det *tredje* gjorde NRKs og særlig fjernsynets dekning av stortingsdebatten i august, med de tilliggende studiodebattene, saken til et nasjonalt drama og politikere til «personligheter» og politiske størrelser. I disse tre trinnene gjorde offentligheten – ikke ulykken på Svalbard 5. november 1962 – noe som slo tilbake på stortingsbehandlingen. Offentligheten foldet seg ut og krystalliserte seg om akkurat denne saken sommeren 1963.

I stortingssalen ble saken satt på dagsordenen om kvelden 20. juni med en improvisert debatt om en Tønseth-rapport få hadde lest. Debatten fortsatte i offentligheten og i Stortinget til slutten av august. Gerhardsen måtte gå veien ned fra Capitolhøyden til den tarpeiske klippe, den veien som ifølge redaktør og stortingsrepresentant Trond Hegna var altfor lang i norsk politikk, og dessuten ble gått for sjelden. Ulikt andre som hadde gått den veien, var Gerhardsen tilbake på Capitol etter fire uker.⁷¹

Regjeringen hadde kort drøftet rapporten fra kommisjonen som var ledet av sorenskriver Einar Tønseth 13. juni og kom innpå det mulig parlamentariske ansvaret for statsrådene Kjell Holler og Oskar Skogly. Skogly ville offentliggjøre rapporten straks, men Gerhardsen skal ha ment

at departementet måtte ta den tid som var nødvendig til kopieringen. Reaksjonene ble deretter.

Den 20. juni lekket det fra avisene at de hadde mottatt rapporten med sperrefrist til 21. juni. Det ble dessuten kjent at rapporten var kritisk til flere forhold ved ulykken. Pressen fikk rapporten, ikke stortingsrepresentantene. Journalistene orienterte «sine» representanter på Stortinget om rapportens sprengkraft. Avisene fylket seg om sine politiske ledere, men denne gang mer *aktivt* enn før; på begge sider ble det på eget initiativ foretatt undersøkelser av de realiteter som rapporten drøftet. For pressen åpnet Kings Bay-saken for muligheten til *både* å følge sitt parti og bedrive undersøkende journalistikk.

Tønseth-rapporten var bakgrunnen for Stortingets vedtak 20. juni 1963 om å utsette oppløsningen av Stortinget. «Saken ble kuppartet kastet på bordet til Stortinget med et spørsmål ved møtets slutt den siste dagen Stortinget satt sammen før det skulle oppløses», skriver Nordli.⁷² I første omgang var det håndteringen av rapporten Stortinget stilte seg uforstående til. Snart ble det også innholdet. Et tredje forhold var at Stortinget brått ble meddelt at industriminister Kjell Holler hadde gått av. Dagsrevyens Haagen Ringnes dro hjem til Holler for å få et intervju, men ble avvist i døren.⁷³ Gerhardsen skriver at han ble både overrasket og bedrøvet da Holler fortalte ham at han ville gå av. Justisminister Jens Haugland foreslo å begrunne avgangen med at det ikke var riktig at Holler ble sittende som industriminister mens saken ble gransket, og Gerhardsen var enig.⁷⁴

Aftenposten kunne den 21. juni skrive at granskningskommisjonen hadde felt en knusende dom. Avsettingen av Holler var i seg selv indikasjon på sprengkraften i Tønseth-rapporten. Rystelser etter grotesk rapport, skrev VG, som mente dette var en skandale av nesten ufattelig omfang. Tragisk og rystende rapport, meldte Dagbladet. Et rystende dokument, skrev Fremtiden. I stortingsdebatten 20. august kunne Olaf Watnebryn konstatere at den konklusjonen som mindretallet på Stortinget trakk, allerede var konkludert av pressen to måneder tidligere.⁷⁵

Sett fra Stortinget var det ikke klokt å la Holler få søke avskjed før han hadde blitt konfrontert med Stortinget. Gerhardsens konklusjon i ettertid var at uroen eskalerte med avgangen. Gerhardsen begrunnet Hollers avgang blant annet med «den alminnelige kritikk i pressen og

uttalelser fra ledende borgerlige politikere». Men det var opplagt uklokt å snyte opposisjonen for en statsråd å rette kritikk mot, eventuelt å rette mistillit til. Dette var fjerde gang på kort tid Stortinget ikke fikk stille mistillit mot en statsråd.⁷⁶ De parlamentariske konsekvensene handlet ikke lenger om å bytte ut en statsråd, men om å kaste regjeringen. Det videre forløpet ville likevel ikke blitt annerledes om Holler hadde forblitt i regjeringen, tror Gerhardsen: «Jeg tror ikke opposisjonen ville ha nøydt seg med å felle Holler alene. Det var hele regjeringen den var ute etter. Og jeg kan vanskelig tenke meg at regjeringen, i en så utpreget politisk aksjon, kunne ha unnlatt å stille seg solidarisk med ham.»⁷⁷

I debatten kvelden 20. juni ble det snakket om mangel på respekt for Stortinget (Leirfall), om at rapportens forsinkelse ikke lignet på en tilfeldighet (Borten), at Stortinget burde ha vært orientert. Gustavsen ville ha en forklaring på hvorfor ikke rapporten var offentliggjort tidligere. Var den bevisst holdt tilbake? Hvor mye visste regjeringens medlemmer om innholdet? Statsråd Skogly måtte medgi overfor Stortinget at rapporten rommet skarp kritikk av styret for gruveselskapet, gruveledelsen og bergmesteren og til dels av Arbeidstilsynet. Han forklarte at rapporten var kommet til departementet den 13. juni, men var ferdigstensilert først den 19. juni. Først da hadde departementet dessuten fått noen vedlegg som også skulle stensileres. Rapporten var så sendt ut med sperrefrist fordi regjeringen mente at de som ble kritisert, burde ha den når pressen tok den opp. Dette betydde at pressen ikke kunne skrive om rapporten før Stortinget var oppløst for sommeren.

Da Stortinget fikk vite at regjeringen var blitt orientert om innholdet allerede den 13. juni, steg Alvoret. Man mente det var beklagelig at Stortinget ikke var orientert, og underlig at Gerhardsen hadde stilt seg bak sin statsråd når han kjente til innholdet i Tønseth-rapporten. John Lyng la frem forslag om at Stortingets oppløsning skulle utsettes. De røde løperne kunne rulles sammen igjen, konstaterte Finn Gustavsen. Avisene været krise fredag 21. juni: Aftenposten: «Flengende Kings-Bay-rapport, Politisk storoppgjør», Dagbladet: «Regjeringen Gerhardsen vaker», Arbeiderbladet: «Statsråd Kjell Holler går etter rystende rapport om sikkerhetsforsømmelser i Svalbard-gruver».

Per Øyvind Heradstveit fra NRK Fjernsynet intervjuet straks de parlamentariske lederne i Stortinget. Politikerne uttalte seg før de hadde

sett Tønseth-rapporten om ulykken og før saken var diskutert og fordøyd. Venstres Bent Røiseland mente at elementære sikkerhetskrav var ignorert, og at det hadde kostet mange mennesker livet. Bondevik mente ansvaret falt på regjeringen som ikke hadde fulgt de demokratiske spillereglene.⁷⁸ Tønseth-rapporten var holdt unna Stortinget. Ingen hadde lest den ordentlig. Bortsett fra Hønsvald da kanskje, sa Lyng syrlig til fjernsynet, «han er jo redaktør». Lyng hadde fått rapporten av en bekjent i pressen og lest den i løpet av natten. Røiseland hadde også fått et eksemplar av en journalist. Dette var definitivt ikke måten Stortinget skulle holde seg orientert på. Lyng sa på forespørsel at en borgerlig firepartiregjering kunne være verd å overveie. De andre borgerlige gruppeførerne uttalte seg mer vagt, men det er ingen tvil; mistillit lå i luften. Lyng reflekterer over NRK-intervjuet i sine memoarer: «En brutal konfrontasjon med hypotetiske spørsmål er vel egnet til å øke tempoet i den politiske tankevirksomhet. Om svarene alltid blir vel overveid er en helt annen sak. Adskillige politikere er kommet i knipetak, fordi de har latt seg presse til å improvisere svar på intrikate spørsmål fra pressen eller i tv og radio. Men i dette tilfelle tror jeg faktisk at Heradstveits provoserende spørsmål bidro til en viss psykologisk avklaring hos enkelte av hans ofre.»⁷⁹ Dagen etter kunne Aftenposten følge opp med at «De borgerlige er regjeringssklare», bygget på forsiktige uttalelser i Heradstveit-intervjuet. Dagbladet var kontant: «Gerhardsen ferdig i norsk politikk». Arbeiderbladet rettet derimot blikket mot selve ulykken og kunngjorde at «Regjeringen stopper all drift i Kings Bay».⁸⁰ Fjernsynet var blitt en sentral kilde for pressen. Historikeren Dag Karmly oppsummerer denne første fasen av Kings Bay-saken: «Under Koksverk-debatten solidariserte statsministeren seg med en statsråd som søkte avskjed to dager senere, pga. en rapport som de begge var orientert om på det tidspunkt solidariseringen skjedde. Ingen av dem opplyste Stortinget om rapporten, som de visste var meget kritisk. I stedet sendte kommunalministeren denne tidsinnstilte bomben til pressen samme dag som Stortinget skulle oppløses. Uheldigvis skjedde der en kortslutning mellom pressen og Stortinget slik at bomben eksploderte dagen før de folkevalgte gikk fra hverandre. Og for at smellet skulle høres riktig godt, så annonserte man industriministerens avskjed med det samme.»⁸¹ John Lyng kommenterer: «For enhver uinnviet måtte alt dette virke som en bombe. Det er ikke rart at den nattlige stortingsdebatt

den 20. juni måtte bli både stormfull og uoversiktlig. Og det er lett å forstå at stormkastene kom til å forplante seg videre gjennom pressens referater og kommentarer.»⁸²

Pressen slutter rekkene

Fra 21. juni været avisene regjeringskrise, men Gerhardsen makte til en «så nøktern og lidenskapsløs vurdering av ansvarsforholdet som mulig».⁸³ Det samme gjorde John Lyng. Men verken pressen eller opposisjonen tok disse ordene helt til seg. Under tittelen «Pressen tar ledelsen» refererer Gerhardsen i sine memoarer en borgerlig presse som lot de mest aggressive få boltre seg: «Det var som den villeste politiske heksejakt. Det gikk ut over Holler og Industridepartementet, Andreas Cappelen og Kommunaldepartementet, hele regjeringen og først og fremst dens sjef, departementsråd Karl Skjerdal, selskapets styre og direktør, driftslederen og flere.»⁸⁴ I løpet av sommeren, skriver Gerhardsen, hadde «den borgerlige presse skapt en forgiftet politisk atmosfære. Allerede dagen etter at Tønseth-rapporten var offentliggjort, 22. juni, fortalte Verdens Gang i et stort oppslag på første side: ‘Opposisjonen vil løpe storm mot regjeringen Gerhardsen når Stortinget kommer sammen igjen.’» Stortingsrepresentant for DNA og senere statsminister Odvar Nordli skriver at «Proessen ble støttet opp under, og til dels drevet framover av borgerlige presseorganer....» Nordli legger til: «Til sine tider ble den politiske utviklingen mer formet utenfor enn innenfor veggene i Stortinget.»⁸⁵

Sommeren 1963 viste avisene en uvanlig delaktighet. Arbeiderpressen var i form, den ville knuse Tønseth-rapporten. For den borgerlige siden var situasjonen forvirrende, men oppløftende. Regjeringen var opplagt på vikende front. På begge sider var det som om dette å være i front, ikke kun referere, men forme, virket stimulerende. For den unge, men avmålte stortingsrepresentanten for DNA, Guttorm Hansen, var det skremmende at avisene rådde grunnen: «Det var en jakt med halsende hunder etter bytte, og det skapte en psykologisk barriere mot ethvert mulig forsøk på å ende andre steder enn der vi gjorde, med regjeringskrise og stivnede fronter. Det var rett og slett en uhyggelig stemning, og de som pisket opp stemningen var avisene.»⁸⁶ Morgenbladet skrev om forsømmelser som kunne føre til straffeansvar, om regjeringens ringeakt overfor Stortinget.

Det samme krav om straffansvar ble reist i Aftenposten; det kan se ut som om man har prøvd å holde de ansvarlige utenfor granskningens lys. Dagbladet mente Tønseth-rapporten var tragisk og rystende lesning, og et drepende slag mot regjeringens industrielle statsdrift. VG omtalte rapporten som et sjokk og som en endeløs samling anklager. Avisen påpekte at ansvaret måtte gå helt opp til regjeringens sjef. Bare Arbeiderbladet skilte seg ut med å berømme Kjell Hollers ledelse av Industridepartementet. Regjeringsorganet minte om at den andre part ennå ikke hadde fått anledning til å svare på kritikken.

Mens regjeringen arbeidet med stortingsmeldingen om saken, steg temperaturen i avisene, godt hjulpet av NRK. Arbeiderbladet og AP tok jobben med å påpeke svakheter i rapporten, dels ved å skyve ansvaret nedover til Kings Bay-selskapet. Målbevisst brakte arbeiderpressen inn konkrete industrielle eksempler på at en statsråd ikke *kan* ha kontroll over daglig industriell drift. Krisen angikk følgelig ikke forholdet mellom Storting og regjering. Videre, for å hekte SF av de borgerliges stormløp, ble kritikken karakterisert som angrep på en aktiv, statlig industripolitikk. Resolusjoner strømmet inn fra fagbevegelsen til særlig Arbeiderbladet med støtte til regjeringen Gerhardsen. Klubben på Thunes Mekaniske Verksted kunngjorde 3. juli: «Vi ser det stormløp som nå reises mot arbeiderbevegelsen i Svalbard-saken som en grov politisk spekulasjon med sikte på å skape et maktskifte i norsk politikk. De borgerlige partiene ser nå sin sjanse til å felle arbeiderregjeringen ved å utnytte den tragiske ulykken [...] Lønnsinntakerne må slå dette angrepet tilbake. Vi må stå vakt om vår organisasjonsmessige og politiske makt ...»⁸⁷

Med en viss bitterhet siterer Gerhardsen Dagbladet 22. juni, om at dette har vært den mest dramatiske stortingsssesjonen siden frigjøringen: «Uansett hvorledes tidspunkter og rekkefølge blir i det som siden må skje, markerer denne saken også et annet punktum. Det betyr slutten på Einar Gerhardsens politiske karriere, og det skjer på en måte som for alle tider etterlater en flekk på skjoldet. Den helgenglorien statsministeren hadde opparbeidet seg som representant for usvikelig hederlighet og redelighet i politisk ferd, har nok til tider skint med noe svekket glans. Nå er glansen borte. Fortielsen av Kings Bay-rapporten i en hel uke for å redde kompromitterte statsråder i en kompromittert regjering er uhørt i våre dagers norske samfunnsliv.»⁸⁸ Det var en vond tid for Gerhardsen:

«Også om nettene kunne jeg våkne og se for meg de skrikende avisoverskriftene: 'Vi vil ha en ærlig regjering.'»

Kritikken mot regjeringen fortsatte i den borgerlige pressen: VG påpekte at landet sto overfor en systemkrise. Bergens Tidende skrev at det er best at regjeringen går. Og Dagbladet skrev den 27. juni: «Vi er ikke et øyeblikk i tvil om at tida for lengst er moden for å sende regjeringen Gerhardsen på vask. Det som har skjedd omkring gruveulykken i Kings Bay og rapportene fra den, må ha åpnet øynene på de fleste som overhodet vil se.»⁸⁹ Slik fortsatte det nokså massivt etter den tidens forhold. Tønseth-rapporten var takknemlig kildemateriale for den borgerlige pressen, men den var også beheftet med svakheter.⁹⁰ Dermed ble dokumentet en omstridt offentlig tekst som kunne utnyttes av begge sider. Noen uker etter at rapporten var gjort offentlig, kom APs Olav Brunvand regjeringen til hjelp. Journalist Einar Olsen kalte ham «Tønseth-kommisjonens bane-mann», en karakteristikk Gerhardsen skriver under på. Også Haakon Lie skriver at «Den mannen som noen uker i forveien var funnet for lett for redaktørstillingen i Arbeiderbladet, gjorde igjen et av sitt livs journalistiske bragder.»⁹¹ Den 22. juli 1963 skrev Brunvand i arbeideravisene hvordan komiteen presenterte et helt annet syn enn det driftsbestyreren for gruen selv mente å ha gitt. Olav Brunvand konkluderte at «Det skal mye velvilje til for å komme til at denne arbeidsform har vært tilfredsstillende». I Olav Brunvands intervju med sorenskriver Einar Tønseth kom det frem en rekke problemer knyttet til kommisjonens arbeid og rapporten. Med blant andre Brunvands innsats vendte saken fra å være en tragedie for regjeringen, til å bli en politisk strid med åpent utfall. For det første kom styret i Kings Bay-selskapet med en kraftig imøtegåelse av flere av punktene i Tønseth-rapporten. Den konkluderte at kommisjonen hadde bygd på feil opplysninger og derfor konkludert galt. Dette ga vann på mølla til A-pressen. Kampen var ikke over. Også Aftenposten måtte forsiktig konstatere at styrets imøtegåelse hadde gjort saken mindre opplagt enn den først virket.⁹² Men Brunvand og AP gjorde ikke jobben alene. Bak sto et partiapparat. Haakon Lie påpeker at Kjell Kristensen, Jens Chr. Hauge og Olav Brunvand sto i spissen med å legge materialet til rette. Fronten utad var Brunvand og Arbeidernes pressebyrå.

Av flere grunner legger Gerhardsen i sine memoarer stor vekt på pressedekningen i juli 1963. Da Gerhardsen skriver om dette åtte-ni

år senere, sitter han som vanlig med en bunke aviser og utklipp foran seg. Overskriftene er større enn vanlig, og gjør ganske sikkert inntrykk selv mange år etter. Den politiske realiteten disse sommerukene i 1963 var at offentligheten rettet sitt brenn glass mot denne ene saken, og det førte til opphetet stemning. Fra ensidig å rette skytset mot regjeringen Gerhardsens «moralske» nederlag, dreide striden til å bli en parlamentarisk krise ingen kjente utfallet av. Dramatikken var intens utenfor og innenfor Stortinget, og de to verdener var tett forbundet i den samme debatten. I likhet med Gerhardsen selv, var offentligheten berørt av den borgerlige pressens «krav» om at krisen måtte drives til sin eksplosive slutt.

Gerhardsen refererer hvordan pressen daglig førte nye momenter og argumenter inn i saken. Flere ble mobilisert på begge sider. Arbeiderpartiet, som ville holde konflikten på et industrielt plan, trakk inn sin ekspertise. Arbeiderpartiets presse kom etter Gerhardsens oppfatning gradvis mer på offensiven. Etter hans mening hadde opposisjonspressen «med sine voldsomme overdrivelser skutt fullstendig over målet. Nå var det klart for alle at en stod overfor en meget bevisst politisk aksjon, og det bidrog til å sveise arbeiderbevegelsen sammen. Tro om ikke noen hver, både politikere, politiske partier og pressefolk, vil ha noe å lære av denne siden av Kings Bay-saken. Urimeligheter og overdrivelser lønner seg sjelden.»⁹³

Heller ikke John Lyng, den naturlige leder for opposisjonen, var tilfreds med pressedekningen, fra motsatt ståsted: «Det lar seg ikke nekte at denne kommisjonen fikk gjennomgå en litt underlig skjebne etter at den hadde avgitt sin innstilling den 13. juni 1963. De som leser Arbeiderpartiets presse fra den tiden, vil få et levende inntrykk av dette. Det virker nærmest som om man på det hold betraktet kommisjonen som en motpart, som det gjaldt å få has på. Ja bent frem som om dens eksistens og dens innstilling skyldtes et underfundig påhitt fra den politiske opposisjon.»⁹⁴ Ifølge Lyng kjørte debatten inn i en blindgate på grunn av den klossete håndteringen av granskningsrapporten: «[Debatten] ble derfor unødig offensiv og til dels nokså ufruktbar. Men hva var så årsaken til dette? Det skyldes blant annet at denne ømtålige saken kom frem for Stortinget, for pressen og for allmenheten på en måte som var så uheldig som mulig. Den ble presentert i en form som var egnet til å skape et

maksimum av uklarhet og misforståelser.»⁹⁵ Etter Lyngs mening var det en utbredt misforståelse i pressen at regjeringens parlamentariske ansvar var betinget av administrativt eller strafferettslig ansvar for gruveselskapet og ledelsen i gruen: «Pressens kommentarer og inserater kom derfor i stor utstrekning til å kretse rundt de tekniske og administrative detaljer ved gruvedriften.»⁹⁶

Partifellen Sjur Lindebrække skriver på lignende vis at «Lyng og jeg kunne bare konstatere at den offentlige debatt om Kings Bay-saken, særlig slik den pågikk i pressen, var kommet fullstendig på villspor fordi her gjaldt ikke «spørsmålet om skyld og ansvar for enkeltpersoner – tjenestemenn og funksjonærer – i samsvar med Tønseth-kommisjonens mandat. Her dreiet det seg utelukkende om Regjeringens *holdning* og om *tillitsforholdet mellom Regjering og Storting*.»⁹⁷

I en tale på Odda den 19. juli snakket Gerhardsen om Kings Bay-saken offentlig for første gang og tok straks opp pressens rolle: Han mente det foregikk en politisk aksjon. De borgerlige partiene hadde felt sin dom alt før de hadde lest rapporten. En stor del av den borgerlige pressen ville benytte Kings Bay-saken til å styrte regjeringen fordi den hadde sittet for lenge. Orientering, som han nevnte med navn, ville benytte saken til å skifte ut statsråder som bladet ikke likte.⁹⁸ I sine memoarer skriver Gerhardsen at en viktig lærdom av Kings Bay-saken, «er at en politisk aksjon bør ledes av politikerne og de politiske partiene, ikke av pressen. Pressen skal være med, jeg mener ikke annet. Den skal være engasjert, ta initiativ, gjerne rote og grave i sakene for å få dem best mulig belyst. Men den må ikke få ta ledelsen av en politisk aksjon slik den så åpenbart gjorde sommeren 1963.»⁹⁹

Foran land og tingmenn

Stortingsdebatten startet 20. august. Saken var behandlet av en felleskomité som begynte sitt arbeid «under inntrykket av den hets-stemning pressen hadde skapt», som Gerhardsen skriver. Hensikten var å legge opp saken på vanlig måte, men: «de hadde ikke vært alminnelige dødelige mennesker dersom de ikke var blitt påvirket av den stemning som pressen hadde skapt. Det gjaldt naturligvis både opposisjonen og regjeringspartiet».¹⁰⁰ Felleskomiteen leverte som ventet to innstillinger.

Det borgerlige mindretallet fremmet et forslag om at Stortinget sterkt beklaget en rekke forhold: at opplysninger ble holdt tilbake, at rapporten ikke ble levert Stortinget tidligere, at Holler ga inntrykk av han ikke kjente til rapporten under koksverkdebatten og at «Regjeringen har ansvaret for at Stortingets vedtak blir fulgt, og i dette tilfelle er det ikke gjort. Stortinget må beklage dette og trekke Regjeringen til ansvar for dette.»¹⁰¹

SF hadde bedt om, men ikke fått, representasjon i komiteen. Dermed kunne partiet holde sitt standpunkt til mistillitsforslaget hemmelig. Det er i ettertid bemerkelsesverdig hvor liten kunnskap pressen hadde om diskusjonen innad i SF. De hadde liten anelse om hva SF ville falle ned på, selv om Orienterings kritikk av Arbeiderpartiet var knallhard. I Orientering 13. juli hadde Finn Gustavsen tatt for seg regjeringens lange synderegister når det gjaldt overskridelser, brudd på sikkerhetsregler og dessuten unnfalldenheten knyttet til utenlandske interesser.

I debatten benyttet Gerhardsen sitt første innlegg til å angripe pressen. «TV-suksess og A-parti-tårer varsler BITENDE POLITISK KLIMA», skrev Verdens Gang. Statsministeren var meget sintere enn sunt er for en politiker, skrev avisen 21. august.¹⁰² Gerhardsen var forarget på det frittgående og frittenkende Verdens Gang under Kings Bay-debatten: «et blad på ytterfløyen, et blad intet parti har noen forbindelse med, enn si hefter for».¹⁰³ For Gerhardsen smakte en avis uten partipolitisk styring av uansvarlighet. Han rettet i sitt innlegg skytset mot Verdens Gang: «Den borgerlige presse har gått langt over streken for anstendig journalistikk for å ramme Regjeringen, og det er forståelig at arbeiderpressen har tatt kraftig til gjenmæle.»¹⁰⁴ Det er heldigvis ikke denne talen som vil avgjøre statsministerens ettermæle i norsk politikk, skrev avisen dagen etter. I lederen skrev redaktør Chr. A.R. Christensen at ingen skal la seg overraske av statsministerens harme over opposisjonspressen, mens hans egen presse er uskyldren. Alle argumenter blir avfeid av regjeringen Gerhardsen som grunnløse klager og skamløs utnyttning av en gruveulykke.¹⁰⁵

Ville Gerhardsen ri stormen av enda en gang? De fleste husket knapt når det sist var regjeringskrise i landet. Jo, man måtte visst tilbake til 1935. Men mange i Arbeiderpartiet antok at SF som vanlig ville fremme sitt eget forslag, og subsidiært stemme mot mistillit. Mistillitsforslaget i komitéinnstillingen ga Arbeiderpartiet og regjeringen en fordel. Nordli skriver nokså selvavslørende: «Slik saken nå sto, med mistillitsforslaget

formulert før et ord var sagt, ga det oss vann på mølla. Vi kunne kjøre på at opposisjonen her brukte en tragisk gruveulykke som grunn for et politisk anslag mot regjeringen.»¹⁰⁶ Dette var poenget utad: «Det var forholdsvis lett å få gjennomslag i opinionen for dette enkle resonnementet.»¹⁰⁷ Dette var regjeringens mottrekk. Etikkk var våpen på begge sider: «Debatten ble som ventelig kunne være, meget skarp, til dels dramatisk. Det skyldtes ikke minst regjeringens hovedargument som gikk ut på at opposisjonen i partipolitisk øyemed utnyttet en tragisk ulykke som hadde kostet mange menneskeliv.»¹⁰⁸

Konfrontasjon og spenning utspant seg i full nasjonal og samtidig offentlighet. Noen år var gått siden Stortinget vedtok å innføre fjernsyn i Norge, men forsamlingen hadde vært skeptisk til å ha det i eget hus. Presidentskapet av slo på vegne av alle partiene en forespørsel fra NRK i oktober 1960 om å gjøre opptak i salen. Det var gått få måneder siden den offisielle åpningen av tv i Norge, flere år etter Sverige.¹⁰⁹ Forbudet holdt frem til 1963, men med noen unntak, blant annet EEC-debatten i april 1962.¹¹⁰ Tre måneder før Kings Bay-saken hadde Stortinget behandlet forslag fra Høyres Ole Bergesen om å la fjernsynet ha sendinger fra stortingssalen slik radioen allerede hadde. Begrunnelsen var at mer innsyn ville gi økt politisk engasjement. Det ville gi velgerne større kontroll med hva de folkevalgte foretok seg og ville gi mer kunnskap til velgerne som de kunne omsette i sin stemmegiving ved valgene.¹¹¹ Stortingspresident Nils Langhelle var denne gang positiv, og alle gruppeformennene ga sin tilslutning. Enigheten var nærmest påfallende, og Finn Gustavsen kommenterte i sitt innlegg at når tv kommer, bør det finnes saker med større uenighet og diskusjon enn i denne saken. Slik ble det.

I andre halvdel av 1960-årene fikk Norges politiske offentlighet et nytt tyngdepunkt i fjernsynet, og med det den store viktige institusjonen Norsk rikskringkasting. I løpet av tiåret steg antallet lisenser fra noen få tusen til en million i 1974. Under Kings Bay-krisen var det allerede registrert 292 000 lisenser som dekket 2,4 millioner innbyggere. Fjernsynet sendte ca. 22 timer i uken.¹¹² Den bratteste veksten i salg av apparater kom særlig i andre halvdel av tiåret, men allerede fra Kings Bay-dramaet satte tv-en sitt preg på offentlig debatt gjennom eksponeringen til en voksende del av befolkningen, til opinionsledere i offentligheten og til pressen.¹¹³ Offentligheten fikk et nytt ansikt. Levende bilder av sentrale politikere

og programledere symboliserte og *var* politikken personifisering. I 1964 skrev Per Stavang i sin bok om norsk parlamentarisme at partilederne nå ville bli ytterligere skjøvet frem: «Dermed vert dei endå meir favoriserte enn dei før har vore». LO var bekymret for foreningsarbeidet i Norge og foreslo en fjernsynsfri dag i uken i 1960.¹⁴⁴

Det begivenhetsrike stortingsåret 1963 hadde åpnet med to programmer om livet på Stortinget. Men det var Kings Bay som først koblet fjernsyn og løpende politisk prosess, og det i den mest dramatiske episoden etter krigen. Den brede oppmerksomheten saken hadde i avisene, førte til at NRK-ledelsen ba Stortingets presidentskap om å få overføre debatten i sin helhet. At dette var en begivenhet, ses i de mange henvisningene til fjernsynet i stortingsreferatet i de fire dagene forhandlingene pågikk.¹⁴⁵ I avisenes dekning av hva som skjedde i stortingssalen måtte de ta i betraktning at leserne hadde fulgt med selv. Journalistene måtte trekke tv-dekningen inn i det som ble skrevet. Gerhardsens følelsesfylte tale den første dagen av debatten, som Jens Chr. Hauge hadde bidratt til, påkalte sympati hos mange, men avslørte hans selvrettferdighet hos andre.

Fjernsynskameraene var på plass da stortingspresident Nils Langhelle 20. august åpnet Stortingets møte. Alt lå til rette for førsteklasses fjernsyn, men politikken fanget interessen mer enn mediet. «For første gang fikk folk landet rundt, der fjernsynet var nådd fram, se Stortinget i plenum. [...] Pressa hadde pisket opp stemningen kraftig med utrolige oppslag hele sommeren. Det kunne ikke vært bedre om fjernsynets folk sjøl hadde fått legge opp programmet.»¹⁴⁶ Det virket ekstra sterkt fordi fjernsynet for første gang sendte det meste av debatten direkte, skriver Odvar Nordli.¹⁴⁷ Debatten varte i fire dager og to sene kvelder.

Interessen var stor: «Folk hang over fjernsynsapparatene overalt der det fantes slike, og jeg har mange ganger tenkt på hvor stor nedgang det måtte være i bruttonasjonalproduktet disse fire døgnene i 1963. Folk flokket seg om apparatene, heime og på arbeidsplassene.» Ragnar Christiansen skriver at «Folk fulgte intenst med foran fjernsynsapparatene rundt om i de tusen hjem. Dette var tv-programmer som overgikk alt som inntil da hadde vært vist på norsk fjernsyn. Folk som selv ikke hadde fjernsynsapparat, gikk til naboen og fikk følge overføringene på den måten. Om morgenen sto det lange køer av folk som ville inn på Stortingets publikumsgalleri.»¹⁴⁸ Gruppene strateger begynte å stokke

om på talerlistene for å få sine beste kort i beste sendetid om kvelden. Da industrikomiteens formann, Olaf Watnebryn, fikk ordet, nærmet klokka seg 15.00 og formiddagens møte ble avsluttet. Nytt møte ble satt kl. 18.00, og Watnebryn fortsatte sitt innlegg. Han hadde tilpasset seg fjernsynsalderen. Han begynte med å gi et resymé hva han hadde sagt, av hensyn, som han sa, til nye seere.¹¹⁹

Hva Finn Gustavsen og SF ville lande på, visste ingen, selv om mange trodde de visste. Ingen var sikre på noe annet enn at Gustavsen ville utnytte situasjonen til å få oppmerksomheten rettet mot SF. Her var det ingen vesentlig forskjell mellom hva som skjedde innenfor og utenfor Stortingets vegger. «Avisene hadde store oppslag og mange spekulasjoner. Radio og fjernsyn kastet seg også inn på denne nyhets- og spekulasjonssarenaen.»¹²⁰ Gustavsens dilemma var med Trygve Bulls ord: «Skulle hans parti ta konsekvensen av sin enighet med de ledende borgerlige politikere (altså ikke den hatefulle sensasjonspressen med VG, Sjøfartstidende og Lofotposten i spissen) – eller skulle det nok en gang bøye unna?»¹²¹ Som Gerhardsen i Atlanterhavspakt-spørsmålet måtte Gustavsen velge mellom det Max Weber kalte ansvarsetikk og sinnelagsetikk.

Gustavsen og SF holdt kortene tett til brystet foran stortingsdebatten. Ikke bare var det den beste måten å få oppmerksomhet rundt partiets posisjon og politiske synspunkter på – det var også den eneste måten å unngå å bli utspilt av mediene: «Vi måtte skjule vårt standpunkt til vi nådde den dramatiske siste akt i Stortinget, ellers ville vi bli knust i den offentlige debatt på forhånd.» Om hans standpunkt hadde blitt kjent, ville arbeiderpressen og kringkastingen ha konfrontert ham med slik kraft at han ikke hadde hatt mulighet til å nå ut med begrunnelsen. Derfor måtte Gustavsen veie sine ord på gullvekt. SF var jokeren både på Stortinget og i offentligheten.

Innad i SF var det delte meninger, og særlig i Oslo SF var det stemning for å felle regjeringen. Løfsnes og Hølmebakk sto på denne linjen. Gustavsen var på leting etter en handlemåte som markerte at SF ikke var et haleheng til DNA, men han ville samtidig unngå innsettelsen av en borgerlig regjering. Redningen kom fra Per Maurseth og Ingeborg Wilberg som foreslo at SF skulle stemme for det borgerlige mistillitsforslaget, men straks etter fremme et tilleggsforslag som anbefalte en ny regjering med utgangspunkt i Arbeiderpartiet. Forslaget fra Maurseth

og Wilberg forente Løfsnes' og Gustavsens syn. Maurseth formulerte det doble standpunktet i parlamentarisk språk.¹²² Løsningen samlet ledelsen i SF. Men hvordan kom regjeringen til å reagere?

Ned fra Capitol – og opp igjen

Gustavsen gikk på talerstolen noen minutter over kl. 23 og snakket lenge. Han talte til uvanlig mange om en uvanlig sak: «På et gruppeformannsmøte var det bestemt at mitt innlegg skulle bli det siste den første dagen. Det betydde at 'hele folket' kunne følge det i radio eller tv. Desto mer gjaldt det å holde på interessen hele tida.»¹²³

Mistillitsforslaget ble vedtatt med 76 mot 74 stemmer – en samlet borgerlig blokk pluss SF mot Arbeiderpartiet. SFs tilleggsforslag fikk to stemmer. Arbeiderpartiet stemte altså *mot* et forslag om at Arbeiderpartiet burde danne ny regjering. Herbjørn Sørebo og andre garvede journalister sto der – med egne ord – som forstenet: «Det var så reint ufatteleg at regjeringa var kasta at dei ei kort stund fall ut av yrkesrolla.»¹²⁴ «Klokka tikka mot deadlinje i avisa. Det var eit stykke veg å gå fra Stortinget til Hausmannsgata. Her var ein jobb som måtte gjerast først, og det er slik at jobben set eit jernspett i ryggen på ein journalist i tidsnaud. Det har ikkje noko med å vere frekk og framfus å gjere når ein legg av seg band ein til vanleg har på seg i mellom-menneskelig framferd. Dermed gjekk eg rett bort til Einar Gerhardsen med dei spørsmåla som måtte stillast om korleis regjeringsskiftet reint praktisk skulle ordnast.»¹²⁵

Kåre Willoch skriver: «Om Finn Gustavsen fullt ut overskuet den betydning denne episoden ville få for den senere politiske utvikling, er et annet spørsmål.»¹²⁶ Svaret er at ingen fullt ut overskuet dette. Politikkens veier er uransakelige – det ene tar det andre. Ikke minst Kings Bay-saken er fylt med latente veier i andre retninger dersom eksempelvis Tønseth-rapporten hadde blitt offentliggjort straks den forelå. Som Francis Sejersted og andre har påpekt:¹²⁷ Om Tønseth-rapporten hadde blitt håndtert annerledes, kunne regjeringen fortsatt. Også Trygve Bull «må fastholde at [Gerhardsen] kunne håndtert Kings Bay-krisen på en slik måte at enhver regjeringsskifte var unngått».¹²⁸ Dag Karmly skriver at håndteringen av Tønseth-rapporten gjorde den politiske røverroman til historisk virkelighet.¹²⁹ Dette hadde Gerhardsen ansvaret for.

Andre muligheter foreligger også: Dersom Kjell Holler ikke hadde gått, dersom ikke moralen hadde forbitret debatten, dersom Gustavsen ikke hadde gått inn for umiddelbar replikkveksling. La oss også ta med to andre forhold: Dersom Arne Hjelm Nilsens nidkjære avlytting hadde ført frem, kunne også mye skjedd på en annen måte. Den sommeren avlyttet overvåkningspolitiet Orienterings lokaler, og informasjon tilfløt som vanlig Hjelm Nilsen. På et av hans saksomslag om Orienteringsfolkernes diskusjoner sto det skrevet: «Velte – ikke velte».¹³⁰ Her lå kanskje svaret på hva partiet ville gjøre. Et annet forhold var at Knut Løfsnes' hyppige østlige kontakter i Oslo og i østblokken ble ansett som et problem, ikke bare av overvåkningspolitiet og Arbeiderpartiet, men også av SF-ere. Stortingsrepresentant Asbjørn Holm sa seg villig til å rapportere til overvåkningstjenesten om han oppdaget noe mistenkelig ved Løfsnes. I den forbindelse ble han tidlig i 1960-årene forsøkt overtalt til å gå over til Arbeiderpartiet.¹³¹ Om det hadde lyktes, ville Holm stemt mot mistillit og snudd situasjonen under Kings Bay-saken.

«Industriskandalene» (1963–1964)

Ettpartistaten slo alvorlige sprekker og begynte sin avvikling nettopp da Jens Arup Seip beskrev den illusjonsløst i sitt foredrag i Dovrehallen 14. september 1963. Også under selve striden om Kings Bay var anslaget av sårhet og bitterhet sterkere enn tidligere. Tonen var krassere. Og pressen vartet opp med flere skandaler. Den som leser Stortingstidende og norsk presse fra disse årene, skriver John Lyng, «vil antagelig stusse over hvor ofte et ord som 'skandalesaker' ble tatt i bruk».¹³² Dette var slik vi nå ser det en uskyldens tid, en tid da «skandalene» bunnet i politiske realiteter, uten «smuss» fra privatsfæren. Lyng fant aldri grunn til å snakke om skandaler, selv om noen av industrisakene kom nær.¹³³

I 1964 var Dagsrevyen kommet opp i seks sendinger i uken. Stillbilder og referater var supplert med filmopptak fra talerstolen. I de andre industrisakene som ble tatt opp, var stortingsreporter Jon Aanerud på plass og refererte mellom filmklippene. Men formen var fremdeles referatets. Politikken form for seerne var en serie kjente ansikter som inntok talerstolen. Stortinget var landets viktigste tale- og debattforum. Radio og fjernsyn bygde opp om denne symboliseringen av politikken

gjennom den prioritet de ble gitt kombinert med vektleggingen av politikere som talere og beslutningstakere. Fjernsynets folk fant det også naturlig å bruke plass på Stortingets åpnings- og oppløsningsseremonier. Den politiske nyhetsinteressen var diffus, men indirekte viktig nok. Slik belyste og bidro kringkastingen til Stortingets symbolske betydning. Dette forventet stortingsrepresentantene, ut fra *deres* prioriteringer, samtidig som Dagsrevyen fikk fremhevet sin betydning som den sentrale og offisielle skueplass i Norge.

Mediehistorikeren Henrik Bastiansen påpeker at fjernsynets rolle var et uttrykk for Opplysningsavdelingens arbeidsforhold på Stortinget. Journalistene måtte i ett og alt følge Stortingets regler og rutiner, det måtte søkes om mangt, og representantene betraktet seg som rikskringkastingens oppdragsgivere. Forventningen fra Stortingets side var en lojal og nøytral dekning, nærmest som stortingsreferentenes kolleger i ett nytt medium. Bastiansen skriver at «Resultatet var at Dagsrevyens stortingsmedarbeider ble en forlenget del av det parlamentariske system, en lydør referent som rapporterte på Stortingets premisser».¹³⁴ En prioritering som både fjernsyn og Storting fant naturlig var oppmerksomheten på parlamentariske ledere og komitéledere foruten partilederne. Slik snevret det offisielle politiske bildet seg om færre og kjente ledere, mens de øvrige kom enda mer i skyggen. Fjernsynets personifisering, som var påbegynt av pressen og radioen, gjorde enda en omdreining. Fjernsynets Jon Aanerud var ute etter manus fra representantene på forhånd, slik at han kunne plukke ut de mest severdige innleggene. Dette bidro til færre improviserte innlegg.

Henrik Bastiansen mener Dagsrevyens dekning av industrisakene i 1964 og 1965 var nøktern, mens pressen tok klarere standpunkt for eller mot regjeringen. De tok del i striden som opinionsmidler. Først mot slutten av 1960-årene var det hyppigere eksempler i Dagsrevyen på bruk av mer aktiv reportasje i kombinasjon med det tradisjonelle referatet, og endog bruk av anonyme kilder.¹³⁵ Tendensen mot en mer vurderende og kommenterende stil kom også med den brede vekten på nordisk politikk i Nordisk Råd, NORDØK og Nordens forhold til EEC. Det ble naturlig for Jon Aanerud og andre i NRK å sammenligne de nordiske landenes ulike strategier og syn, og trekke inn bakgrunnen for slike forskjeller. Utenrikskommentarer ble tatt forsiktig i bruk allerede i 1961 med frilanser Kjell Arnljot Wig, og ble vanligere på midten av 1960-årene.

Pressepsykose

Kings Bay-saken og andre industrisaker hadde rettet oppmerksomheten mot forholdene i Industridepartementet. De ellers nøytrale embetsmenn ble trukket inn i saken. Det gjaldt blant andre departementsråden selv, Karl Skjerdal.¹³⁶ Dette ga regjeringen anledning til å skyve embetsmenn i forgrunnen som avledning for det politiske ansvaret, hevdet Skjerdal. Regjeringen valgte ifølge ham en lettvent og passiv innrømmelseslinje samtidig som kritikken ble kanalisert mot embetsmennene. Departementsråd Karl Skjerdal og ekspedisjonssjef Egil Hammel ble suspendert fra sine stillinger mens departementet ble gransket. Byråsjef Harry Lindstrøm ble dessuten siktet for økonomiske misligheter.

Pressen felte sine dommer. I sin bok fra 1967 ofrer Karl Skjerdal mye plass på pressens rolle høsten 1963. Han er ikke nådig: «Det som fra et demokratisk, samfunnsmessig synspunkt burde påkalle større interesse, var den tøylesløshet som fikk utfolde seg i den offentlige debatt, med angrep på enkeltpersoner som mer eller mindre var forhindret fra å forsvare seg, den fornektelse av retten til selvforsvar som lå i at ethvert forsvar bare utløste nye angrep, og forakten for motforestillinger og for faktum. Under Kings Bay-saken kunne vi plutselig og i vår egen demokratiske rettsstat på nært hold studere den demagogiske teknikk og massepsykosens virkninger. Det var folketribunalet som avsa sine summariske dommer ved håndsopprekning og applaus.»¹³⁷

Med siktelsen mot Lindstrøm ble det skapt en skandalisert atmosfære rundt departementet. Avisene pisket opp den rene lynchstemning, mener Skjerdal. Den suspenderte departementsråd Karl Skjerdal saksøkte Dagbladet for avisens omtale av hans besøk hos Lindstrøm den kvelden politiet dukket opp for å lete etter kompromitterende papirer: «Skjerdal hos Lindstrøm da politiet kom! Sammen med arkivdame fra Industridepartementet!» Innholdet var korrekt nok, men Skjerdal mente insinuasjonene var konspirative og stygge. Fleischer-utvalget var i sving, men hva som skulle granskes, var litt uklart, skriver Skjerdal. «Men utviklingen gikk hurtig i de dager, man hadde liten tid til å tenke seg om, og pressen bestemte farten».¹³⁸ De to embetsmennene Skjerdal og Hammel var allerede suspenderte da granskningen pågikk og sto lagelig til for hogg. Da Skjerdal i et møte med statsminister Gerhardsen ba om å få tiltre i sin stilling igjen, virket statsministeren forståelsesfull,

«men han fryktet pressens reaksjon om ekspedisjonssjef Hammel og jeg gjenopptok vårt arbeid før granskningsutvalgets innstilling var offentliggjort».¹³⁹ «Opprydningspsykosen» høsten 1963 blusset opp igjen sommeren 1964 da granskningsutvalgets innstilling ble offentliggjort og skapte en situasjon «som ropte på syndebukker som kunne tjene til avlastning for det politiske ansvar, og av sterke opprydningsmenn fordrives ut i ørkenen til glemsel».¹⁴⁰ Pressen løp løpsk i sin jaktiver, skriver Skjerdal.¹⁴¹ Fleischer-rapporten fokuserte på embetsmannsnivå, og pressestormen fulgte sporet. Politikerne gikk fri.

Skjerdal reflekterer over pressens oppskrudde tidsforståelse. Som mobben agerer den på refleks: «Rotasjonspressens virkefelt i en tid er nuets, dens råmateriale er døgnetts nyheter. Derfor er presse en usikker kilde for å bedømme mer kompliserte faktiske forhold, og den er uegnet til å avsi dommer som må bygge på en grundig undersøkelse og vurdering av faktum. Dens faktiske premisser er omtrentlige, dens slutninger er ofte preget av formålsbestemte hensyn, og dommen ligger i det inntrykk som skapes. Pressens øyeblikksdommer er som spor i sand. Konturene viskes fort ut, men de uklare avtrykkene kan bli stående lenge.»¹⁴² Slik kom sakens realiteter i bakgrunnen, aktsomheten ble sløvet i massepåvirkningen fra pressen.

«Psykose» var tidens metafor for pressens oppgirede og aggressive stil som skaper en irrasjonell stemningsbølge der enkeltskjebner må ta støyten. Ellers betegner diagnosen realitetstap, tankeforstyrrelser og kanskje hallusinasjoner. Her var den metafor for en presseskapt meningsbølge som bar galt av sted. Einar Gerhardsen skriver om Kings Bay: «Slik det hele utviklet seg, og i den psykose som særlig en del av pressen hadde vært med på å skape, kan man forstå at opposisjonen falt for fristelsen til å utnytte situasjonen.»¹⁴³ Det var pressens virkemåte og den politiske situasjonen etter Kings Bay-saken som skapte det departementsråd Skjerdal kaller pressepsykose. Pressen har en skapende kraft overfor opinion og politikk: «Men gjelder det å registrere stemninger og meninger, den såkalte 'alminnelige oppfatning', er pressen den sikreste kilde. På dette området utfolder den også en skapende virksomhet i sitt eget politiske billede, ofte i like stor frihet til materien som en moderne kunstner. I kraft av pressens autoritet og rekkevidde får dette skaperverk den største betydning.»¹⁴⁴

Høsten 1964 modererte opposisjonspressen sine krav om at de to embetsmennene skulle gå av og rettet skytset mot politisk nivå. Skjerdal og Hammel forble likevel suspenderte. Da regjeringen traff sin beslutning om endelig suspensjon 13. november, var, slik Skjerdal så det, Arbeiderparti-pressen påfallende taus. Det var trolig uenighet innad i regjeringen, og arbeiderpressen var også delt. Når den ikke støttet Skjerdal, var den taus. Regjeringens syn kom i stedet til uttrykk i Verdens Gang og Dagbladet.

For Skjerdal var saken en variasjon over et klassisk tema: Hvordan den plikttoppfyllende embetsmann eller trofaste hærmann, som hos Shakespeare eller i de greske tragedier, ofres i et kynisk intrigespill, foran de lett påvirkelige massene. Den moderne versjonen handler om den oppofrende og nøytrale byråkrat som ufrivillig fanges i skrevne og uskrevne lover på politisk nivå. Skjerdal og Hammel ble fanget i et spill som ble drevet av – slik oppfattes det tydelig fra Skjerdals side – «massepsykosen»: «Kings Bay-saken brakte frem i dagen en teknikk i den offentlige debatt som – om den enn ikke var ukjent fra før – i hvert fall ikke tidligere var blitt så åpenlyst eksponert: Manglende respekt for faktum kombinert med angrep på navngitte personer. Det er gjerne denne kombinasjon som blir ærekrenkende.»¹⁴⁵

«Industriskandalene» i det Fredrik Sejersted kaller den første kontrollbølgen (1961–1965) var springbrett for kritikk mot en lite rasjonell statlig politikk i industrisektoren, men enda mer for parlamentarisk kamp mellom opposisjon og posisjon.¹⁴⁶ I en kamp der det knapt var tenkelig å kaste regjeringen, spilte *den formulerte kritikk* en desto større rolle. Den offentlige kritikken i stortingssalen var forankret i Stortingets plikt og rett til å følge regjeringens og forvaltningens politikk. Regjeringen var forpliktet til å lytte og respondere. Dette hadde en egenverdi, selv om kritikken ikke førte til faktisk endring. En delvis uintendert virkning var at opposisjonen fant lettere sammen. Pressen, som partienes opinionismidler og fremste aktivum, bisto effektivt med å sette søkelys på industriprosjekter og regjeringens noe famlende forsvar. Det er ikke slik at statsminister Gerhardsen blir mer og mer innstilt på selvkritikk når regjeringens eksistens blir satt på spill. I rekken av saker fra Cuba til Caltex er det nærmest motsatt tendens som skimtes. Og ansvarshavende eller tidligere ministre og embetsverk måtte indirekte eller direkte ta

ansvaret. Det er i den offentlige mening det finner sted en tendensendring mot mer kritikk og debatt om statlig drevet industrivirksomhet, men med varierende grad av saklighet og kunnskap.

I et tankeeksperiment spør Fredrik Sejersted seg hvilke parlamentariske organer som ville gransket «industriskandalene» om de hadde kommet i 1990-årene.¹⁴⁷ Sejersted nevner Næringskomiteen, Kontroll- og konstitusjonskomiteen, Riksrevisjonen og ymse granskningskommisjoner. I forlengelsen kan det spørres hvilke institusjoner som i 1990-årene hadde a) oppdaget skandalene og fått oppmerksomhet om dem, b) ført dem inn i det parlamentariske systemet, c) kastet tilstrekkelig med bensin på bålet til at statsrådstaburetter hadde tatt fyr, d) ført til at ansvarlige politikere hadde tildekket eller fornektet kjensgjerninger og d) deretter blitt avslørt, og e) til at enda andre synder i statsindustrien ville kommet for en dag. Svaret er den omkransende medie bærende offentlige mening, særlig journalistikken. Når vi kommer til 1990-årene, er mediene blitt politikken «fremmed»; de opererer med egne normer og metoder for kritisk journalistikk. Pressen opplever seg sideordnet med politikken. Av alle kontrollreformer Stortinget kan forlite seg på, er den som *ikke* ble behandlet eller vedtatt av Stortinget den viktigste: den offentlige mening.

Den tilfeldige redaktør (1963)

Den 4. januar 1963 brakte Dagbladet en artikkel om at «Gerhardsen ønsker å kvitte seg med Haakon Lie». Ifølge avisen ønsket ikke Gerhardsen at Lie skulle gjenvelges på landsmøtet i mai 1963. Om nødvendig ville han sette sin stilling inn på det: «Mye tyder på at det vil bli et meget livlig landsmøte i Arbeiderpartiet til våren. I den indre krets går det hårdnakkede rykter om at det for første gang vil bli gjort alvorlige forsøk på å fjerne den mektige og egenrådige generalsekretæren, Haakon Lie, fra den nøkkelstillingen han har hatt i mange år. [...] Det påstås at det skal være partiformannen selv, statsminister Einar Gerhardsen, som ivrer for å finne en løsning, slik at Haakon Lie kan plasseres på en mer ufarlig post. [...] Det har lenge vært kjent at det hersker sterke motsetninger mellom Gerhardsen og Lie på en rekke viktige områder, blant annet i sammenheng med spørsmålet om plassering av atomvåpen på norsk jord. [...] Mange gir også generalsekretæren det fulle ansvar for at Sosialistisk

Folkeparti ble dannet [...] Spørsmålet om Haakon Lies etterfølger blir nå livlig diskutert i de høyere partikretser, og mange tror at den sterkeste kandidaten til generalsekretærstillingen er den nåværende formann i Arbeidernes ungdomsfylking, Reiulf Steen.»¹⁴⁸

Dagbladet var godt informert. Ikke usannsynlig stammet dette fra Einars bror Rolf Gerhardsen, en god kjenning av Arve Solstad. I mai sa Einar Gerhardsen fra om at han ønsket å trekke seg som partiformann, det holdt å være statsminister. Allerede i november 1959 hadde Gerhardsen luftet for en engere krets at han vil gå av på landsmøtet i 1961, og hadde nevnt Nils Langhelle som formannskandidat.¹⁴⁹ Trygve Bull, som definitivt ikke var noen Bratteli-fan, skriver at «Gerhardsen var vel i høyere grad enn de fleste klar over hvilke skyggesider et Bratteli-lederskap ville ha, ikke bare på grunn av viseformannens lukkethet, men også på grunn av hans plassering på den mest Nato- og EF-tro fløy. Her var Langhelles holdning på en gang i samsvar med partiets linje og samtidig mer elastisk: Uten de skarpe ideologiske og teknokratiske overtoner som den vestlige orienteringen hadde hos Bratteli.»¹⁵⁰

Også LOs Konrad Nordahl og Tor Aspengren tvilte på at Bratteli var den rette til å ta over ledelsen i partiet, og ville bruke den ledige redaktørstillingen i Arbeiderbladet til å løse problemet. Steen skriver at Rolf Gerhardsen «sa mye pent om Trygve Bratteli. Han betegnet ham som et av de mest begavede mennesker i arbeiderbevegelsen, [M]en Trygve var for innelukket og ville ikke være tilstrekkelig inspirerende som leder».¹⁵¹ Og «debatten om redaktørspørsmålet i 1963 hadde vist at Einar Gerhardsen ikke var noen begeistret tilhenger av Trygve som sin etterfølger».¹⁵² Heller ikke Tranmæl og Nordahl var store tilhengere av Bratteli, han ville ha vanskelig med å vinne valg. Bratteli var, slik Jens Haugland så ham, en konservativ mann som derfor mottok støtte fra borgerlige politikere som Venstres Bent Røiseland og fra høyresiden i Arbeiderpartiet, slike som Haakon Lie. Bratteli inspirerte og oppglødde ingen, skriver Haugland, men han kunne blitt en stor redaktør i Arbeiderbladet.¹⁵³ Også Arbeiderparti-representanten Ragnar Christiansen refererer innvendigene mot Bratteli om at han ikke hadde appell: «Han var kjedelig og lite egnet til å fronte partiet i en tid hvor TV spilte en stadig viktigere rolle. Han var ikke karismatisk nok, ville en vel sagt i dag.»¹⁵⁴ Reiulf Steen skriver at diskusjonen handlet om noe ganske «annet enn redaktørstillingen i

Arbeiderbladet. Men forbløffende få utenfor denne kretsen ante noe som helst».¹⁵⁵ Redaktørstillingen var salderingspost i et større regnskap. Det var ikke så lett å se for seg Trygve Bratteli som redaktør for en hektisk redaksjon, men den siden av saken veide ikke tungt.

Olav Larssen hadde vært i Arbeiderbladet siden 1935 og var den lojale redaktør siden Tranmæl gikk av i 1949. Larssen var i sine artikler, skriver Haakon Lie, veiviser, pedagog og politiker.¹⁵⁶ Nå ville Larssen avslutte sitt journalistiske virke med å kommentere fra Stortinget. Han ville observere den parlamentariske striden på nært hold. «Spaltistene» var på vei inn i redaksjonene, hadde Larssen notert seg. Spaltistene «trer fram som selvstendige iakttakere, ubundet av partier og politiske stridigheter, de samler opplysninger, vurderer og trekker slutninger som gir oversyn. Når en har lest en artikkel av en av de dyktige spaltister, kan en bli sittende med følelsen av å ha fått vite noe viktig om slike utviklingslinjer som forandrer verden. Dette nye tilskuddet til innholdet i avisene har festnet seg etter krigen, og mest i USA, England og Frankrike.»¹⁵⁷ Gidske Anderson, Arne Skouen og Hallvard Rieber-Mohn er hans eksempler på skribenter av den nye genren som senere skulle bli så avgjørende for journalistikkens autonomi.

Det var ikke på tale å la Gerhardsen trekke seg, og det var heller ikke det han ville. Han ville ha sin vilje gjennom. Et uformelt møte ble avholdt på Statsministerens kontor 20. mai, tre dager før landsmøtet, med Einar Gerhardsen, Trygve Bratteli, Martin Tranmæl, Tor Aspengren, Olav Larssen, Haakon Lie og Ivar Mathisen. Gerhardsen snakket om redaktørspørsmålet, men nevnte ikke det som opptok alle, hans eget varsel om å gå av som partiformann. Den tiltenkte nestlederen, sekretæren i Oslo Arbeiderparti, Ivar Mathisen, brakte det på bane.¹⁵⁸ Alle på møtet advarte som ventet mot et skifte. Aspengren mente at det ville bli utnyttet av den borgerlige pressen og at landsmøtet ville bli sjokkert. Martin Tranmæl og Olav Larssen ba Gerhardsen ta en periode til. Dermed hadde Gerhardsen fått frem alvoret bak sine ønsker når det gjaldt redaktør- og nestformannstillingene.

I et ekstraordinært møte i sentralstyret kvelden før landsmøtet foreslo valgkomiteen ny ledelse: Partiformannen Einar Gerhardsen og parti-sekretær Haakon Lie skulle fortsette, Trygve Bratteli skulle bli redaktør og Ivar Mathisen nestformann. Bare Rakel Seweriin mente dette var

en uakseptabel degradering av Bratteli før formannsspørsmålet måtte avgjøres. Bratteli kunne ikke si annet enn at han ville tenke over forslaget. «Han var i stor indre konflikt. Heller ikke han kunne forestille seg en konflikt om partiets arverekkefølge for åpen scene.»¹⁵⁹ Haakon Lie gikk senere hjem til Bratteli og ba ham ta redaktørjobben. Bratteli kunne bli den nye Tranmæl i Arbeiderbladets spalter. Det samme mente Halvard Lange. Men svigerfar Olav Larssen mente noe annet, og etter åpningen av landsmøtet sa Bratteli nei til valgkomiteens formann Tor Aspengren. Dersom Tor Aspengren, Haakon Lie og andre hadde overtalt Bratteli til å bli sjefredaktør i 1963, hadde Ivar Mathisen trolig blitt nestformann, og ny formann i 1965. «Kanskje hadde han også blitt parlamentarisk leder og statsminister.»¹⁶⁰ Gunnar Alf Larsen skriver at «Historiekartet for Arbeiderpartiet ville da sett annerledes ut, og først og fremst ville Arbeiderpartiet fått en bedre og lykkeligere periode gjennom 1970-åra. Vi ville fått EF, men ikke de samme personstridene, som nærmest rev oss i filler.»¹⁶¹ Men Mathisen hadde ingen rikspolitiske ambisjoner.

En annen redaktør måtte spores opp. Flere gikk inn for Per Monsen, men Gerhardsen talte til fordel for Reidar Hirsti. Også Tor Aspengren og Ivar Mathisen gikk da inn for Hirsti. Olav Brunvand, sjef for Arbeidernes Pressekontor, ble trukket inn i kabalen, men uten Gerhardsens støtte var han sjanseløs. Brunvand trivdes i AP, sa han, og ville dessuten ikke gå inn som sjef for Per Monsen, som han hadde arbeidet sammen med i alle år. NRK-mannen Per Øyvind Heradstveit konkluderer: «Vi har virkelig få store journalister her i landet. En av dem er Olav Brunvand, men i striden rundt redaktørspørsmålet blandet det seg inn politiske vurderinger og personlige motsetninger på en slik måte at Brunvand aldri nådde opp.»¹⁶²

Forslaget til det ledende firkløveret ble nok en gang enstemmig. «Enstemmighetskomplekset», skriver Steen med et begrep fra Trygve Bull, satt igjen fra splittelsensårene. Det ble glattet over motsetninger som burde vært diskutert: Fra 1963 til 1965 hadde Arbeiderpartiet en selsom ledelse: «Einar Gerhardsen snakket ikke med Haakon Lie. Trygve Bratteli snakket ikke med noen. Ingen snakket med Reidar Hirsti, og de fire møttes aldri samtidig, unntatt i møter der det var mange andre til stede.»¹⁶³ Steen refererer til Olav Oksviks beskrivelse av ledelsen i Arbeiderpartiet noen år tidligere: «Det norske Arbeiderparti var et parti

med en helt enestående ledelse: Det hadde Vårherre til formann, en flegmatiker som nestformann og en hysteriker som sekretær.» Og så Reidar Hirsti som bare ville lage avis.

Dette var et spill som pressen, med Dagbladet i spissen, begynte å oppfatte som godt stoff. NRK-mannen Per Øyvind Heradstveit skriver i sin bok om Gerhardsen at pressen ble mer involvert i det indre maktspeillet i partiene utover i 1960-årene. Tidligere var spekulasjonene i pressen om personspørsmål i politikken få og som oftest gale. Utover i 1960-årene ble det vanskeligere å holde sakene «på kammerset». Problemene kom opp i dagen og skapte vantrivsel både på toppen og nedover i rekkene. Dette var forhold som særlig Gerhardsen måtte håndtere, men som han kanskje ikke gjorde så godt som i femtiårene. Å håndtere menneskelige konflikter er én ting – å håndtere offentligjøringen av dem er noe annet. Pressens involvering i politikkens indre anliggender skulle bli langt tydeligere i tiåret som fulgte.

Gerhardsen ville etter sigende mye mer enn det som var mulig: Halvard Lange ut av sentralstyret, Bratteli ut av partiledelsen og Haakon Lie ut av partikontorene. I tillegg ville han beholde det som var igjen av moderat venstreopposisjon i partiet. Han ville skyve partiet noen små grader til venstre i utenriks- og sikkerhetspolitikken – eller i det minste åpne debatten mer. Men noen konfliktenes mann var han ikke. Det var da også i seneste laget – Orientering hadde eksistert som en ti år lang advarsel, og SF var en suksess. Noen av våre beste, sa han, hadde forlatt partiet. Bratteli kunne ikke uten videre sendes til Arbeiderbladet. Han var høyt respektert i sentralstyret og partiet for øvrig. Alle forventet at det var hans tur når Gerhardsen takket av. Langhelle og Mathisen ønsket ikke hardt nok å bli partiformann, og Brattelis støttespillere Guttorm Hansen og Ragnar Christiansen ante at noe var i emning for å få Bratteli unna. Og Haakon Lie lot seg ikke flytte uten at landsmøtet med hans egne ord «skal gå opp i flammer».¹⁶⁴

En epoke gikk raskt mot sin slutt. Ved årsskiftet 1964/65 sa Gerhardsen til NTB at han ville gå av som formann og at Bratteli var den naturlige arvtakeren. I noen måneder i 1965, fra landsmøtet i mai da Bratteli ble valgt til ny leder og frem til valget da regjeringen Borten tok over, hadde Arbeiderpartiet delt lederskap.

Antioffentlighet

Meninger i offentligheten er de som tillates å være offentlige. Avgjørende er forskjellen mellom privat og offentlig. Men DNA-regjeringens makt hvilte ikke bare i statsmannens legitimitet og demokratiets aksepterte og forholdsvis velfungerende regler. Makten hvilte også på offentlighet og *antioffentlighet*. Det gjør alt statsstyre. Skjematisk kunne det trekkes et skille mellom overvåkere og rapportører på den ene siden, og stortingsgruppen og regjeringen på den andre siden. I grenseområdet var folk som Konrad Nordahl, Haakon Lie, Jens Chr. Hauge, og Einar og Rolf Gerhardsen med ben i begge leire. Einar Gerhardsen og hans statssekretær Andreas Andersen erfarte dertil å være både overvåkere og overvåket. De er eksempler på at skillet ikke gikk mellom personer, men mellom politiske temaer og kommunikasjonsformer. Den hemmelige siden dreide seg hele tiden om sikkerhetspolitikk og overvåkning, ofte uten Stortingets vitende. Hemmelig overvåkning og bildet av den indre fiende ble sittende i partiveggene i mange tiår.

Tron Gerhardsen skriver: «Veien fra de konspirative og hemmelige krigsårene til den kalde krigen var ikke lang, verken for [Rolf Gerhardsen] eller Haakon Lie. Nå var de Sovjet-lojale kommunistene fienden, på arbeidsplassene og ellers i samfunnet. Det var en krig uten rom for nyanser. En tid da en ubetydelig avvikende mening ble farlig og det lå snublende nær å sette likhetstegn mellom annerledestenkende og spionasje for Moskva.»¹⁶⁵ Redaksjonssekretær og senere nyhetsredaktør Rolf Gerhardsen og partisekretær Haakon Lie fortsatte med det de hadde gjort både før og under krigen. De samarbeidet tett sammen med utvalgte norske og nordiske partivenner. I Norge var Jens Chr. Hauge og Konrad Nordahl sentrale kontakter på toppnivå. Rolfs sønn Tron konstaterer at de to var de sentrale kommunistjegerne i arbeiderbevegelsen, men også at Rolf Gerhardsen trakk seg ut rundt 1952–1953. Dels kan han ha forandret meninger om en del forhold, dels ble han i voksende grad skeptisk til Norges overvåkningssjef fra 1947 til 1966, Asbjørn Bryhn. Forbindelsene hadde i senere år gått mer til Vilhelm Evang i e-tjenesten. Da ble Haakon Lie og Arne Hjelm Nilsen sentrum i nettverket med partikontoret som base. Hjelm Nilsen rapporterte hyppig til Lie og Nordahl. Per Monsen hadde direkte linje til Haakon Lie. Det var gode relasjoner mellom Haakon Lie og Olav Brunvand i Arbeidernes Pressekontor. Fra Haakon

Lie gikk det forbindelser til amerikansk etterretning. Disse var på utkikk etter «K», som i praksis var alle som var kritiske til Nato, atomvåpen eller endog EEC. Journalisten Arne Hjelm Nilsen, beskrevet som antikommunist, systematiserte denne overvåkingen i Folkets Hus.

Den skjulte dagsordenen i 1950- og 1960-årenes politikk var at Norges vestlige forankring i Nato, og dermed samarbeidet med USA, måtte beskyttes og styrkes på grunn av naboskapet med den sterke Sovjet-makten i øst. Dette kunne best gjøres ved at borgerfreden med de borgerlige partiene ble beholdt. Utenriks- og sikkerhetspolitikk ble holdt utenfor den partipolitiske striden. Det kunne gjøres ved en samordnet og gjenomtrent informasjonsstrategi i pressen og via organisasjoner som Folk og Forsvar. Videre at krefter som var kritiske til denne sterke tilknytningen eller ønsket å diskutere den i åpenhet, ikke fikk del i all kunnskap om samarbeidet, dels ble overvåket. Dette siste medførte produksjon av informasjon om a) privatforhold om personer og organisasjoner, som b) hadde sin verdi bare som hemmelig eller av noen uønsket informasjon og derfor *ikke* måtte tilflytte offentligheten (for eksempel gradert informasjon), eller bestemte mottakere til bestemte tider (lekkasjer). Den ble produsert via telefon- eller romavlytting, for å begrense påvirke og undergrave det som kunne vært en mer åpen utenriks- og sikkerhetspolitisk offentlighet.

Hemmeligholdets metoder ble rutinemessig og uforstyrret benyttet av instanser med makt, og også andre temaer i offentligheten ble gjenstand for lignende påvirkningsteknikker. Dette fenomenet, som fikk en definitiv opprulling og midlertidig knekk med Lund-kommisjonen i 1996, var antioffentlighet. Klimaet for antioffentligheten begynte før den kalde krigen og medlemskapet i Atlanterhavspakten i 1949. De lukkede sosiale nettverkene ble dannet under krigen. De var knyttet til Den norske legasjon i Stockholm og dens pressekontor, der mange pressefolk var tilknyttet for lengre eller kortere tidsrom. Der samarbeidet Rolf Gerhardsen og Asbjørn Bryhn. Der var Anders Buraas, Per Monsen og mange andre i arbeiderpressen. Sosiale nettverk skaper og fordeler ny informasjon og tillit. Men mens åpne sosiale nettverk har sitt fortrinn i å skape og spre informasjon, har lukkede nettverk sitt fortrinn i å generere tillit. Etterkrigstidens hemmelige nettverk var avhengige av tillit for blant annet å overkomme partipolitiske forskjeller og forskjeller mellom

de hemmelige tjenestene. Det siste ble etter hvert vanskeligere enn det første. Aktivitetene til pressefolk som Rolf Gerhardsen, Per Monsen, Vegard Sletten og Olav Brunvand (og mange som mottok instruksjoner fra disse) kunne bare bli gjennomført med underutviklet – nedsatt – pressebevissthet.

Fra slutten av 1950-årene skjedde en viss distansering mellom Rolf (og Einar) Gerhardsen og deres kontakt til E-tjenestens Vilhelm Evang på den ene siden, og Per Monsen, Arne Hjelm Nilsen og Haakon Lies kontakt til Overvåkningspolitiets Asbjørn Bryhn på den andre. Dette siste nettverket omfattet trolig også flere kjente redaktører utover i landet. I tillegg til personlige motsetninger, skyldtes kløften dels Einar Gerhardsens mer moderate holdning overfor Sovjetunionen, dels at Overvåkningspolitiet ønsket å benytte mer radikale virkemidler i striden med den voksende sikkerhetspolitiske opposisjonen. Olav Brunvand i Arbeidernes Pressekontor var i første rekke lojal overfor den sikkerhetspolitiske «borgfreden», som for ham innebar samarbeid med borgerlige partier og med folk som Egil Sundar i Aftenposten for å beskytte Nato-medlemskapet og atomvåpenstrategien.

Den utstrakte avlyttings- og registreringsaktiviteten som fant sted gjennom flere tiår og som inkluderte politi og etterretning samt partiet og dets presse, støtter opp under diagnosen om ettpartistaten eller arbeiderpartistaten. Hemmeligholdet omkring Norges integrering i USAs forsvarsstrategier var del av det samme bildet. Men også andre partier og deres aviser tok del i den tverrpolitiske skjulte dagsordenen.¹⁶⁶

Partipressen bør ikke bare forstås i lys av mellomkrigstidens politiske kamper, men også av de fem krigsårenes bitre kamp mot tyskerne og norske nazister. For arbeiderbevegelsen var det tydelig at den i andre halvdel av 1940-årene og videre i 1950-årene ikke bare fant seg omgitt av konkurrerende politiske partier, men fortsatt sto i en hard politisk strid. Uten sammenligning for øvrig var normer fra krigens dager i Stockholm og England levende; nødvendigheten av å stoppe alle ansatser til anti-vestlig virksomhet ved hjelp av hemmelig kartlegging og spredning av informasjon på «need-to-know»-basis. Selv om dette ikke skal trekkes for langt, går det en linje fra krigens motstandsarbeid til etterkrigstidens pressearbeid. Avisene var våpen i partiets kamp, som raskt etter krigen ble iverksatt mot kommunistene. Linjen var «konspirativ» og lå under

en mer åpen konfronterende propaganda. Den samme logikken fantes i forholdet mellom parti og avis. Deler av den offisielle partiholdning som kunne leses på lederplass, hadde først vært gjennom en *antioffentlig* prosess der telefoner var tatt til partikontoret og der fortrolige meldinger var mottatt fra Arbeidernes Pressekontor. Hva mener vi om dette? Hva kan sies? Avisene i (særlig) arbeiderbevegelsen var underlagt et politisk-hierarkisk system, ikke bare et økonomisk-administrativt.

Det antioffentlige kom klartest frem i samarbeidet med de hemmelige tjenestene. Den nasjonale forsvarskampen mot potensielle femtekolonnister og Nato-motstandere falt sammen. Overvåkningstjenesten la stor vekt på å ha god kontakt med pressen, blant annet ved å plante informasjon som motarbeidet organisasjoner som Sambandet Norge–Sovjet, og til å skape positiv forståelse for overvåkningstjenesten. Presseorganer var ofte interessert i å bruke stoff fra tjenesten.¹⁶⁷ Overvåkningstjenesten knyttet også til seg kontakter i Høyre-pressen.¹⁶⁸ I den borgerlige pressen var det flere som hadde kontakt med blant andre den mistenkelige Knut Løfsnes, og som rapporterte om samtalene til Overvåkingen. Pressekontaktene var også viktig kilde til informasjon om personer og miljøer. I Arbeiderbladet hadde redaktør Rolf Gerhardsen nær kontakt med overvåkningstjenesten og etterretningstjenesten i mange år.

Arne Hjelm Nilsen i Arbeiderbladet hadde god oversikt over fagbevegelsen og arbeiderbevegelsen gjennom sitt journalistiske arbeid. Han var journalist i Arbeiderbladet med fagbevegelsen som arbeidsområde og var kanskje arbeiderbevegelsens fremste kommunistjeger, som skal forstås meget vidt. Han holdt god kontakt med Konrad Nordahl, Haakon Lie og Overvåkningspolitiet. Samarbeidet mellom Overvåkningspolitiet og Hjelm Nilsen ble utnyttet i partipolitisk maktkamp. Hjelm Nilsens tekniske utstyr i Folkets Hus kunne han benytte i egen regi uten at overvåkningstjenesten var informert. Også Arbeiderbladets journalist og redaktør Per Monsen var delaktig. Virksomheten fra Arbeiderbladet var knyttet opp mot de hemmelige tjenestene, men det ble også drevet selvstendig overvåkning og avlytting ut fra rene politiske motiver. At dette kunne være så vidt utbredt i særlig 1950- og 1960-årene, viser bare at deler av arbeiderbevegelsens og borgerlige miljøers presse fremdeles mente å finne seg i en unntakssituasjon, der skjulte våpen var legitime i kampen mot fienden.

Med avisene som «den annen partimakt» ble distinksjonen mellom en opplysende og en «obskurant» publisitet påfallende. Den kalde krigen lå under en dobbel forståelse av opplysning. Viktigheten av å opplyse og viktigheten av å tie. Det siste var en form for motopplysning som underkastet seg makten.¹⁶⁹ Det paradiske i dette var at pressefolk arbeidet målbevisst med å samle informasjon som de ikke publiserte, men leverte til de hemmelige tjenestene. Det er kalt kildenes tyranni, men her var det høyst frivillig trelldom. Forståelsen av hvem som kunne true rikets sikkerhet, var vid: Overvåkningen omfattet eksempelvis folk i Unge Venstre, familien Gerhardsen og trolig statsminister Borten.¹⁷⁰

Antioffentlighet rammer alle som ikke får vite. Effekten ble etter hvert en mer tverrpolitisk kritikk av myndighetene, som tydeliggjorde grensen mellom stat og offentlighet. Den offentlige mening som ikke lenger var partikontrollert, vendte oppmerksomheten mot sin egen tilstand. I voksende grad ble offentligheten tema i offentligheten. Egentematiseringen har dukket opp i alle saker der regjeringen avskjærer debatt. I 1960-årene tok den opp den sikkerhetspolitiske tausheten og overvåkningen av Nato-kritikere selv om den ble hemmet av den totalitære fløyen av ungdomsopprøret. Med Orientering, SF, de konservatives kritikk av NRK, mediernes rolle i EF-striden, ble mangel på debatt – til debatt.¹⁷¹

Vietnam i Norge

Det skulle vise seg at Gerhardsen i sin Nato-tvil hadde mer rett enn han ante – det nære og ensidige sikkerhetspolitiske forholdet til USA skulle by på utfordringer. I midten av 1960-årene tok motstanden mot Vietnamkrigen seg opp, ikke minst provosert av – igjen – Arbeiderparti-regjeringens uvilje mot å kritisere Norges fremste sikkerhetspolitiske allierte. Gerhardsen-regjeringen syntes å være mer opptatt enn noensinne av ikke å forstyrre forholdet til vår fremste allierte, USA, som arbeidet systematisk for å sanke støtte for sin «gjengjeldelsesaksjon» mot Nord-Vietnam.

Krigen hadde pågått siden slaget ved Dien Bien Phu i 1954, men var ikke definert som særlig relevant nyhetsstoff før det var gått ti år. Da innledet USA flyangrep mot Nord-Vietnam, angivelig som svar på et nord-vietnamesisk angrep i Tonkinbukta. En ekstrasending i fjernsynet i 1964,

ledet av Jan P. Jansen, refererte krigshandlingene og uttalelsene fra USAs nye president Lyndon Johnson og utenriksminister Robert McNamara. Jansen intervjuet også radioens utenrikskommentator Halfdan Hegtun.¹⁷² Den påfølgende kvelden var Vietnam-opptrappingen også første sak i Dagsrevyen. Norske aviser viste en viss forståelse for gjengjeldelsene.¹⁷³ Versjonen fra USA om at bombingene var en isolert gjengjeldelse, ble uten videre lagt til grunn for dekningen. Mens Aftenposten og Arbeiderbladet identifiserte problemet som kommunistisk aggresjon, mente Dagbladet at aksjonen var en forståelig, men farlig, overreaksjon.

Dagen etter, den 7. august 1964, førte Finn Gustavsen Vietnam-saken fra gatene og inn på Stortinget med en interpellasjon til utenriksminister Halvard Lange. På Gustavsens spørsmål ga Lange et vagt svar som indikerte at Norge måtte fare varsomt frem siden Norge hadde formannsvrevet i Sikkerhetsrådet. Dagsrevyen brakte Gustavsens og Langes innlegg. Tonkin-dekningen var første gang fjernsynet var kilde for en stortingsdebatt om en internasjonal konflikt. Året etter ble Vietnam et tilbakevendende tema i nyhetene. Så smått kom nyhetene også til å omfatte protestene rundt om i verden. Den 12. februar 1965 kunne Dagsrevyen melde om en mindre demonstrasjon foran den amerikanske ambassaden, som ropte slagord som «Ut av Vietnam» og «Yankees go home». Politiet måtte rykke ut. Fra da av vokste omfanget av dekningen.¹⁷⁴ Demonstrasjonene var strømninger i en internasjonal bølge, som tv-dekningen selv holdt gående. Demonstrasjonene fant sted på tross av at den generelle dekningen av Vietnamkrigen fra 1964 til 1967 var basert på amerikanske kilder. Dekningen bar tydelig preg av å se konflikten og krigen fra et USA-perspektiv. Henrik Bastiansen konkluderer at krigen ble sett konsekvent fra USAs perspektiv ettersom kildetilfanget nesten bare kom fra amerikansk side.¹⁷⁵

Fjernsynets og pressens bidrag var at saken omsider ble satt på den offentlige dagsordenen, uavhengig av vinkling. De mange meldingene om bombing over Nord-Vietnam i 1966 og 1967, hadde sin virkning. Fra 1965 av kom så smått filminnslagene fra de internasjonale nyhetsbyråene, som viste krigens gru. Fjernsynet begynte å billedlegge intervjuer: Per Øyvind Heradstveit intervjuet utenriksminister Halvard Lange om krigen i Vietnam i 1965: «Han gav uttrykk for et balansert syn på situasjonen, kanskje noe proamerikansk innstilt. Det var et langt intervju, og ettersom

ansikter ikke alltid er det beste fjernsyn, billedla jeg en del av intervjuet med annet filmmateriale fra kampene i Vietnam. Resultatet ble at mens Lange talte rolig og saklig om amerikanernes tilstedeværelse i Vietnam, fikk publikum se groteske bilder fra slagmarken.»¹⁷⁶ I voksende grad kom filminnslag som viste effektene av USAs napalmbombing og kjemiske krigføring.

Den trolig første demonstrasjonen i Norge mot USAs krigføring fant sted 7. august 1964 foran den amerikanske ambassaden, samme dag som Gustavsen tok saken opp i Stortinget. Arrangør var «Frihetskomiteen fra 1964» med folk fra NKU og SUF. Friheten og Orientering var de eneste avisene som dekket markeringen. I 1965 vokste den moralsk-politiske aversjonen mot USAs krigføring.

Oppmerksomheten om saken vokste brått i forbindelse med kontroversen om kunstneren Kjartan Slettemarks Vietnam-bilde utstilt utenfor Stortinget. Etter at Slettemarks abstrakte kollasj med tittelen *Nr. 1 1965* ble hengt opp i monter på Eidsvoll's plass, skjedde «det underlige og forstemmende», som fjernsynets Bjørn Nilsen sa i Dagsrevyen, at bildet natt til 19. mai ble ødelagt av russen. Slettemark hadde enda 17 dager igjen av den månedslange utstillingstiden i UKS-monteren som «Byens bilde». I stedet for å restaurere montasjen, sendte han inn det som ble kjent som *Vietnam-bildet*. Fra monteringen 26. juli utløste det en langt mer heftig debatt, dels om politisk kunst. Bildet var abstrakt, men kraftig i motiv og virkemidler. En stor rød munn: Barn brent av napalmbomber. Et flagg, oppfattet som amerikansk. Vietnam-bildet hadde en forklarende tekst, hentet fra en avisoverskrift: «Av rapport fra Vietnam: Barn overskylls av brennende napalm, deres hud brennes til svarte sår og de dør.» Takket være russen.

Budskapet var sterkt nok, men befant seg et sted mellom pressens dokumentasjon og popkunst. Hva var nå «politisk kunst»? Debatten gikk høyt i pressen om bildet – de tre neste månedene brakte avisene i Oslo artikler, innlegg og lederartikler om Vietnam-bildet som kunst og politikk. Bildet, som illustrasjon eller tema, var på 57 forsider og tema i ti ledere.¹⁷⁷ Vietnam-bildet ble også tatt opp i Aktuell debatt med programleder Kjell Arnljot Wig 11. august. Pengene fra salget av bildet skulle gå til en innsamling for legemidler til sivilbefolkningen i Vietnam. Allerede den første dagen ble bildet angrepet, og senere ble

det totalt ramponert med øks. Politiet ville ha bildet bort, men det ble utstilt mellom åtte om morgenen og sju om kvelden, og så tatt inn om natten.

Pressedebatten om bildet bidro til å bringe Vietnamkrigen inn i den norske offentligheten. Historikeren James Godbolt kommenterer: «Mediebegivenhet var et begrep som ennå ikke var funnet opp, men i ettertida er det nærliggende å se på 'Vietnam-bildet' som den første norske varianten av en internasjonal trend i politisk kommunikasjon som utviklet seg i 1960-åra. Slettemarks bilde ble utgangspunkt for en midtsommerhappening i Oslo sentrum og gjorde plassen foran Stortinget om til en utendørs debattarena.»¹⁷⁸ Tusenvis av mennesker så bildet, og dets politiske adresse var klar: Stortinget. I Arbeiderbladet oppsto en debatt om krigen i Vietnam og om Vietnam-bildets plassering. Flere innlegg var kritiske til USA. Hirstis ledere balanserte mellom kritikk og lojalitet.¹⁷⁹ Vekten på krigens redsler ble sterkere og begrunnelsene for å støtte USAs allierte i Sør-Vietnam ble noe svekket. Flere kunne skjelne en ubehagelig sammenheng mellom Slettemarks groteske motiv og krigens virkelighet. Bildet knyttet også krigen til den mer fargerike motkulturen som fulgte med etterkrigsgenerasjonen.

SF og Finn Gustavsen førte an i den parlamentariske kritikken mot krigen i Vietnam. Den 9. mars 1965 benyttet Gustavsen spørretimen til å utfordre utenriksminister Halvard Lange: «Støtter Regjeringen USAs politikk og krigføring i Vietnam, som er i strid med Genève-avtalen, eller krever den at USA går inn for forhandlinger uten fortsatte krigshandlinger?» Regjeringen ønsket å føre en forsiktig linje i saken. Lange ville ikke ha debatt om Vietnamkrigen, men måtte, når den likevel kom for fullt, balansere mellom lojalitet til USA og hjemlig opinion. Spørsmålet fra Gustavsen var viktigere enn Langes svar – det fikk oppmerksomhet i pressen. I gatene gikk demonstrantene og satte slik ytterligere offentlig lys på Gustavsens spørsmål og Langes svar. Morgenbladet og VG mente at Lange ikke hadde satt Gustavsen tilstrekkelig på plass. Dagbladet støttet Langes forsiktige kritikk av krigføringen.¹⁸⁰ Gustavsen hadde med sitt spørsmål også provosert mellompartiene. Godbolt utelukker heller ikke at Gustavsen hadde lirket Arbeiderpartiet i kritisk retning siden utenriksminister Lange for det første hadde uttalt seg og for det andre oppfordret til forhandlinger: «Her står vi overfor en viktig vending

i Vietnam-diskursen der de virkelig mektige aktørene i norsk utenrikspolitikk på forsiktig vis tok til å kritisere USAs vietnampolitikk.»¹⁸¹

Kritikken som allerede fantes, steg høyere opp i partihierarkiene, i første rekke i Arbeiderpartiet og Venstre. Arbeiderbladet holdt seg stort sett på Langes forsiktede linje som oppfordret til moderasjon på begge sider. Det var landsmøtevedtakets tvetydige konklusjon det året. I juli 1965 var det imidlertid tilløp til en mer kritisk tone i avisen overfor regimet i Sør-Vietnam (Ky-regimet) og en større forståelse av «Vietcong» som nasjonal frigjøringsbevegelse.¹⁸² Kombinasjonen av demonstrasjonen 11. mars og Gustavsens spørsmål to dager tidligere knyttet presse og politikere til det samme utenrikspolitiske temaet, løftet det opp på sakskartet, og legitimerte samtidig det ulmende alternative synet på USAs krigføring. Det hjalp også at Einar Gerhardsen ytret seg kritisk til USAs krigføring i en tale i august 1965. Noen dager før hadde Olof Palme holdt sin Gävle-tale der han skarpt kritiserte USAs politikk.¹⁸³ Parlamentariske og utenomparlamentariske ytringer fant hverandre.

Dagbladet var sammen med Orientering og Friheten kritiske røster i 1965 og drev saken i presseoffentligheten, slik Gustavsen drev den videre inn på Stortinget. At Dagbladet kunne kritisere USA uten å bli plassert i sosialistisk eller kommunistisk leir hadde betydning for ikke-sosialister som begynte å se annerledes på saken. Venstre brøytet opp en liberal kritikk som verken sosialdemokratiet eller mellompartiene kunne ignorere. Samtidig skjerpet Dagbladet sin tone betraktelig sommeren og høsten 1965. Da var Helge Seip blitt statsråd, og Arve Solstad var den reelle politiske redaktør. Avisen krevde forhandlinger omgående og omtalte krigen som absurd videreføring av fransk imperialism. Motstandsbevegelsen i Sør-Vietnam, FNL, ble omtalt som en folkebevegelse.

Politisk kunst, demonstrasjonstog og markeringer var etablerte politiske ytringsformer, men tre andre typer så dagens lys med Vietnam-bevegelsen, i alle fall med en viss kraft: innsamlingsaksjon, politisk kampanje og «teach-in»: Folkereisning mot Krig (FMK) sto bak en landsomfattende innsamlingsaksjon i 1965 (Landsinnsamlingen til Vietnam, LTV). Den var i første rekke en humanitær aksjon initiert av Tor Bjerkmann i FMK og senere Pax, som samlet inn penger til nødlidende i Vietnam. Det er grunnlag for å si at aksjonen ikke bare var humanitær – den hadde også en klar politisk vinkling mot USA. Pengene skulle blant annet gå

til FNL og Nord-Vietnam. Men siden den primært var humanitær, var det vanskelig å kritisere den. Aksjonen kjøpte Slettemarks Vietnam-bilde for å få blest om aksjonen. Ledende politikere og andre kjente personer sluttet seg til, blant andre helsedirektør Karl Evang, DNAs nestformann Reiulf Steen og Helge Seip. Steen deltok på tross av at Haakon Lie raste. Arbeidernes Pressekontor sendte ut en melding til arbeiderpressen om at Vietnamkomiteen måtte betraktes som en kommunistisk dekkorganisasjon. Mellom Steen og Lie var det isfront.

Noe av det siste Arbeiderparti-regjeringen gjorde før den gikk av i 1965, var å bevilge hundre tusen kroner til innsamlingen, og Oslo Samorg engasjerte seg med en egen aksjon. Ordførere i Norge fulgte opp med å skrive under på aksjonens opprop mot krigen. Det samme gjorde kirkelige ledere og gymnasiaster. Aksjonen var en kjempesuksess – og viste at opinionen dels hadde våknet og lot Vietnam-spørsmålet bli et sentralt tema i sivilsamfunnet, dels hadde fått mange tradisjonelt moderate og USA-vennlige til å endre syn.

Aksjonen benyttet seg altså av den humanitære innsamlingens form, men med et underliggende politisk budskap. Landsinnsamlingen fikk henge opp plakater på landets postkontorer, på trikkene og den annonserte i avisene. Godbolt skriver at: «Det synet som konfronterte den som stod i køen på postkontoret eller satt på trikken, var en fortvilt vietnamesisk far som holdt rundt barnet sitt som hadde fått alvorlige brannskader, sannsynligvis forårsaket av amerikanernes napalmbomber. Denne framstillingen av Vietnamkrigen som en humanitær tragedie, ble gang på gang gjentatt i det offentlige rom, altså *re-presentert*, og kom til å utfordre hegemoniet til den antikommunistiske framstillingen.»¹⁸⁴ Informasjonen kunne ikke uten videre avfeies som propaganda.

En norsk «Vietnam Teach-in» var inspirert av en tilsvarende britisk begivenhet og ble dratt i gang av Studentersamfundet våren 1966. Poenget med arrangementet var å belyse temaet fra mange forskjellige vinkler via svært mange foredrag, musikk og debatt i parallelle sesjoner, alt på én dag. En debatt i Centralteatret ledet av Kjell Arnljot Wig var tegn på at Vietnamkrigen engasjerte flere enn studenter. Opplysning var viktig for lederen av arrangementskomiteen, Nils Petter Gleditsch. Arrangementet i Folkets Hus varte i tolv timer, med mer enn to tusen deltakere. Ulike sider av Vietnams historie, politikk og kultur ble presentert og diskutert,

der blant andre den kjente amerikanske statsviteren og politiske realist Hans Morgenthau deltok.

Informasjonsarbeid, kultur og politisk praksis gikk her sammen i en uvanlig bred mobilisering, der særlig magasinet Pax, men også forlaget Ny Dag (NKP), Orientering, Friheten, Dagbladet og delvis Arbeiderbladet tok del. Tor Bjerkmann og Pax-magasinet tok opp Vietnamspørsmålet første gang i august 1964 og gjentatte ganger siden. Den visuelle retorikken var ganske intens, med kraftige virkemidler som viste krigens redsler og ofre. Boken *Fakta om Vietnam* kom ut i november 1965, og ble solgt i 8000 eksemplarer og spilte en viktig rolle i Vietnam Teach-In i april 1966. Pax ga også ut et påkostet Vietnam-magasin som ble solgt i over 30 000 eksemplarer.¹⁸⁵

I desember 1965 ble Den norske solidaritetskomité for Vietnam (Solidaritetskomiteen) stiftet og arbeidet delvis side om side med FMK. Solidaritetskomiteen var en paraplyorganisasjon med SF, NKP og DNA, deres ungdomsbevegelser, fagbevegelsen og enkeltpersoner som medlemmer. Solidaritetskomiteen kjørte en mer aktivistisk linje enn FMK, men brøt ikke med den pasifistiske linjen. Hovedparolen var fremdeles «Fred i Vietnam». Målet var å få stortingspartiene generelt og regjeringen spesielt til å protestere mot krigen overfor Norges nære allierte USA. Middelet var smale og brede mobiliseringer rundt noen klare krav: Stopp krigen, begynn med forhandlinger. Veien gikk om presse og kringkasting, fagbevegelse, studenter og skoleungdom, kirken osv., og virkemidlene var kulturelle og politiske – og humanitære. Fra høsten 1966 ble FNL og soldater intervjuet i fjernsynet. Det skjedde første gang i et intervju med Jahn Otto Johansen 17. september 1966, og flere ganger i løpet av 1967, men fremdeles var balansen i kildebruken radikalt skjev.¹⁸⁶ Fra høsten lagde fjernsynet flere egenproduserte innslag, med blant andre Harald Munthe-Kaas fra Saigon.

Den 10. desember 1966 evnet FMK, AUF, Solidaritetskomiteen og andre organisasjoner å arrangere en rekke demonstrasjonstog mot krigen. Dette ble den første landsomfattende markeringen med aksjoner i ca. 25 byer.¹⁸⁷ Denne dagens aksjoner fikk stor oppmerksomhet i pressen i form av nyhetsoppslag, annonser og debatt. I Oslo ble det en del oppstandelse da to røykbomber ble kastet inn i toget. Kritikkk manglet ikke i den konservative pressen, med VG, Morgenbladet og Aftenposten i spissen.

Også Dagbladet og Arbeiderbladet var lenge lunkne til aksjonene, selv om avisene sympatiserte med hovedbudskapet. «Gata egnet seg liksom ikke som offentlig rom for utenrikspolitisk debatt.»¹⁸⁸ Nytt var jo ikke det, om EEC regnes som utenrikspolitikk, men det hadde som kjent aldri vært gjort i Norge før. Med hendelsene i 1966 var Vietnam-bevegelsen kommet over i en mer strategisk og moden fase, og budskapet var behørig løftet inn i stortingssalen.

Året 1966 justerte store deler av pressen holdningen til konflikten.¹⁸⁹ Arbeiderpartiet forholdt seg tause eller ulne. Forfatteren Sigbjørn Hølmebakk, som tok del i stiftelsen av SF, skrev i Orientering i februar 1966: «Det er blitt nesten populært å kritisere amerikanernes framferd, men det er ingen mening i å kritisere amerikanernes krigføring uten samtidig å rette en nådeløs kritikk mot det parti og den regjering her hjemme som helt til det siste har støttet opp om amerikanernes politikk, og gitt dem sin moralske godkjennelse til deres intervensjonskriger.»¹⁹⁰ I 1967 skrev historikeren Hans Fredrik Dahl: «Våre folkevalgte har stivnet i en urokkelig hengivenhet overfor Nato og USA som formodentlig savner sidestykke i europeiske nasjonalforsamlinger (bortsett kanskje fra Vest-Tyskland). Norsk presse og utenriksdebatt overhodet, har etter krigen kjørt i så steile spor at man knapt vil finne maken i noe land.»¹⁹¹

Situasjonen hadde sine absurde sider. Dagbladets redaksjonssekretær Karl Emil Hagelund refererte i en artikkel 21. mars 1966 en betegnende episode: Da en foruroligende rapport fra slagmarken i Sør-Vietnam om amerikanernes krigføring tikket inn fra Associated Press en sommermorgen i 1965, ble den bare delvis benyttet. En morgenavis opplyste at avisen hadde ringt Associated Press' hovedkontor i USA for å forhøre seg om artikkelen var trykket i amerikanske aviser. Det ble bekreftet at mange hadde skrevet om rapporten, og først da trykket den norske avisen den samme artikkelen.¹⁹² Det ble allment kjent at USAs Vietnam-offentlighet var åpnere enn den norske. Konsekvensene innbød ikke til latter: Den offentlige debatten i Norge, mener Hagelund, var preget av et enstemmig kor av enighet når det gjaldt amerikansk utenrikspolitikk. Den «sterile kritikkløshet og mangelen på avvikende kommentar fra toneangivende opinionsorganer har også ført til en sekterisk, ofte hatefull og lite objektiv opposisjon. Det vi mangler er en skikkelig dialog, en debatt der partene kan respektere hverandre for det man mener, ikke for

eksempel beskyldte motparten for 'kommunisme' eller medløperi hvis en tar til orde mot offisiell amerikansk utenrikspolitikk. [...] Her hjemme er utenrikspolitikken fredet område. Til gjengjeld er alt annet fredløst vilt. Vi tar vårt monn igjen i en endeløs kverulering om innenrikspolitiske spørsmål.»¹⁹³

Jens Bjørneboe skrev 1. mai 1966 i *Orientering* at «Store deler av norsk presse har betraktet det som helligbrøde å bringe fakta – det som er pressens viktigste oppgave – om USAs handlinger rundt omkring i verden. Delvis av sentimentale, delvis av opportunistiske grunner har man unngått kjensgjerningene og nøyet seg med å gjengi de amerikanske statsmenns egne uttalelser om seg selv. Resultatet er at norske avislesere er nesten ufattelig slett orientert om emner som Vietnam, Guatemala, Mellomøsten, etc.»

I dekningen av demonstrasjoner 4. juli 1966 signaliserte likevel *Arbeiderbladet* en viss sympati med protestene. I NRK fikk amerikanske protester mot krigen større plass. *Arbeiderbladet* hadde langsomt dreid i takt med partiet, som nå var i opposisjon. *Aftenposten*, *VG* og *Morgenbladet* tok imidlertid konsekvent avstand fra protestene.¹⁹⁴ Demonstrantene var unge og naive, beskjeggede, anti-amerikanske Vietcong-entusiaster.¹⁹⁵ I VGs leder sto det 4. desember 1966 at «Hvis man virkelig ikke ville erkjenne at der bak denne organiserte bevegelse står bevisste kommunister, hvis eneste hensikt er å skade Vesten og det vestlige forsvarssamarbeidet, er man utillatelig naiv.» Koblingen mellom demonstrasjonene i 1966 til folk på venstresiden (som Sigurd Allern og Ole Kopreitan) ble utnyttet for å kompromittere aksjonen, uten hell. *Morgenbladets* poeng var at Vietnam-spørsmålet ble benyttet til en generell revolusjonær mobilisering, noe som i alle fall unektelig var en effekt. Kanskje var det snev av en selvoppfyllende profeti her også. Godbolt antyder at det han kaller VGs hetskampanje kan ha bidratt til å radikaliserer bevegelsen og til å splitte den året etter.¹⁹⁶ Trolig overvurderer han betydningen av VGs harde penn på folk som Sigurd Allern og Bjørn Nilsen. Den konservative pressen bidro derimot til å polarisere norsk utenrikspolitisk debatt, og brakte Arbeiderpartiet i en selsom posisjon. Tilsynelatende sto partiet i 1966 under dobbelt ild, men ledelsen var kanskje mer USA-lojal enn Borten-regjeringen med John Lyng i Utenriksdepartementet.

I utenriksdebatten 14. mars 1967 fikk Finn Gustavsens innlegg nok en gang oppmerksomhet. Dagen etter slo Aftenposten opp at «Gustavsens utfall mot USA vekker reaksjon i Stortinget. Folkesosialisten Finn Gustavsen, Oslo, benyttet sitt innlegg i gårsdagens utenriksdebatt til et av de kraftigste og mest unyanserte angrep som han noen gang har rettet mot USA fra Stortingets talerstol. Sjelden eller aldri har SFs fører så klart og entydig gitt uttrykk for sin anti-amerikanisme, og hans sprog overfor USA var så voldsomt at flere partiers talere på det skarpeste tok avstand fra hans innlegg». Aftenposten og andre aviser la vekt på nettopp den harde kritikken og «anti-amerikanismen». Innlegget til «folkesosialisten» var omfattende: Gustavsen gikk gjennom USAs ulike former for krigføring mot Nord-Vietnam, bruken av tortur, USAs avvísning av forhandlinger, hva hans anti-amerikanisme innebar og støtten til det som ble kalt Det andre Amerika, krigsmotstanderne i USA. Han gikk også inn på CIAs støtte til diktaturer i Sør-Vietnam og Latin-Amerika, og Natos rolle. Han uttrykte også stor forståelse for Sosialistisk Ungdomsforbunds oppfordring til politisk militærnekt mot Norges nære tilknytning til USA og Nato.

Av interesse her er hva Gustavsen foretok seg umiddelbart etter debatten. Han samlet en liten utredningsgruppe bestående av unge radikalere: Fritz Nilsen, Sigurd Allern og Harald Berntsen, som straks fikk laget en liten Pax-bok basert på stortingsinnlegget.¹⁹⁷ Boken består av direkte utsnitt fra talen i uthevet skrift slik den var trykket i Stortingstidende, ispedd lengre passasjer med utfyllende dokumentasjon fra norsk og utenlandsk presse, forskningsrapporter, med mer. Boken var et håndfast eksempel på vekselvirkningen mellom Stortinget og offentligheten. Pressedekningen av krigen samt kritiske røster som kommenterte den, ble ført sammen i ordene fra Stortingets talerstol og ført videre ut i offentligheten i form av bok, noe som styrket gjensidigheten mellom Stortinget, pressen og boken i Vietnam-spørsmålet.

Arbeiderpartiet måtte forholde seg til en radikal bølge som gradvis skulle få følge av en enda bredere anti EEC-bevegelse. Og mer akutt: til dannelsen av en antiparlamentarisk, dogmatisk venstrefraksjon som skulle splitte både Solidaritetskomiteen og SFs ungdomsorganisasjon. Ennå var krigen i sin spedte begynnelse. USA trappet opp krigen drastisk til 400 000 soldater i 1967. Antallet drepte steg like drastisk, til

10 000 i 1967. Den 9. april 1967 talte DNA-veteranen Karl Trasti mot Vietnamkrigen på universitetsplassen. Einar Gerhardsen, nå pensjonert landsfader, fulgte opp i sin 1. mai-tale – som et forspill til DNAs landsmøte. Bertrand Russells krigsforbrytertribunal i Stockholm i mai ble også behørig dekket av presse og fjernsyn, som da også viste USAs «eksperimentelle» bombing over Nord-Vietnam. Vendingen kom på landsmøtet i mai 1967, i form av en resolusjon til støtte for FNL.

Det ble lettere å være Arbeiderbladet. Partiet hadde tatt et standpunkt som avisen kunne arbeide ut fra. Nå visste den hva den skulle mene, og splittelsen i offentligheten mellom en kritisk eller fordømmende side og en side som forsvarte USAs nødvendige forsvar for demokrati og frihet, ble mer synlig. Etersom stadig flere forskere, kirkeledere og intellektuelle opponerte mot USA, ble synspunktene i offentligheten mer balansert – Aftenpostens syn var ikke lenger det opplagte, selv på borgerlig side.

Gjennom sommeren og høsten 1967 antok Vietnam-bevegelsen en mer politisk profil, uten at de humanistiske sidene forsvant. Det ble avholdt store arrangementer 9. april og 4. juli, med innledere fra Vietnam og det kritiske «andre» Amerika. Men aksjonsformenes legitimitet varierte fordi enkelte elementer provoserte også dem som støttet budskapet. Demonstrasjonen 9. april trakk retorisk på okkupasjonen av Norge i 1940 og var for sterk kost for både Arbeiderbladet og Dagbladet. En del ad hoc-aksjoner fant sted uten polititillatelse. Den 28. mai kom det til mindre opptøyer mellom demonstrasjoner og politi, hvor formann for NKP Reidar Larsen og Finn Gustavsen deltok. Statsminister Bortens hage ble i beherskede former okkupert en sommerkveld i august, med aktivisten Sigurd Allern i spissen. Borten likte besøket dårlig, men «okkupasjonen» endte med behersket diskusjon mellom demonstrantene og statsministeren.

Mediedekningen ble mer nyansert gjennom 1966 i kjølvannet av svenske medier og en mer aktiv reportasje. Godbolt mener fjernsynets Harald Munthe-Kaas og Jahn Otto Johansen bidro til å nyansere bildet. Alt høsten 1966 bleknet bildet av FNL som terroristorganisasjon.¹⁹⁸ Da Venstre tok opp saken i Stortinget i november 1967, var engasjementet sterkt. Landsmøtene i Venstre og Arbeiderpartiet hadde tatt stilling mot USAs krigføring. Krigen og dens ofre økte i omfang og antall, det ble

dimensjoner over tragedien som forskrekket hele det politiske spekteret. Det ble mest et spørsmål om å la seg informere om grusomhetene og å ta realitetene innover seg.

Venstres representant Ludvig Botnen foreslo i trontaledebatten 13. oktober 1967 en resolusjon der USA ble bedt om å avslutte bombingene for å få til reelle forhandlinger med Nord-Vietnam. Botnen henviste til utenriksminister Lyngs uttalelser i FN, men fikk ikke støtte fra Lyng. Resolusjonsforslaget passet Lyng dårlig fordi Norge var involvert i forsøk på å megle mellom partene. Lyng måtte sette sin stilling inn på at resolusjonen ble avvist. Reporterne Jon Aanerud og Leon Luckow var på plass, og Lyngs innlegg på over 50 minutter ble gjengitt i sin helhet på fjernsynet. Kveldsnytt-sendingen varte i tre timer og 45 minutter, til kvart på to om natten.¹⁹⁹ I behandlingen i utenrikskomiteen fremmet Arbeiderpartiet et enda skarpere resolusjonsforslag. Dette var det første bruddet med den utenrikspolitiske – og for venstresiden lammende – borgfreden i Norge siden krigen. Den delte innstillingen skapte en viss oppsikt, den utenrikspolitiske konsensus hadde fått en spekk. Nå kunne enkelte radikale Venstre-representanter komme til å stemme for Arbeiderpartiets mest radikale forslag, slik at Lyng fikk et flertall mot seg.

Etter intens, direkte fjernsynsoverført debatt endte Stortinget med å vedta en uttalelse som anerkjente FNL som forhandlingspart. I debatten sa Venstres formann Gunnar Garbo: «Gjennom presse, radio og fjernsyn blir vi hver eneste dag konfrontert med det som foregår i Vietnam, stilt overfor en utfordring, tvunget til å ta stilling. Det gis knapt noe menneske i landet som er uberørt av Vietnam-krigen.»²⁰⁰ En fjern, men grusom realitet forelå som ingen kunne unnså seg. Nå var den kommet til Stortingets borgerlige representanter. Sprekken i Norges utenrikspolitiske mur var effekt av utenomparlamentarisk virksomhet over de siste to årene. Krigsgenerasjonens svinnende makt tillot at yngre folk i partiene kunne føre en noe mer konfronterende politikk overfor regjeringen for å komme opinionen i møte. Problemene innad i regjeringen ble tema i Åpen Post 18. oktober 1967, der de profilerte redaksjonssekretærene Arve Solstad, Egil Sundar og redaktør Olav Brunvand representerte «opinionen» med spørsmål til Høyres Paul Thyness og Venstres Gunnar Garbo. Pressefolkene antydte at Venstre-formannen støttet utenriksminister Lyng mer enn Høyre selv.

Oversikter fra historikerne Melle og Godbolt tyder på at det ble skrevet over hundre lederartikler om Vietnamkrigen i hver av de tre avisene Dagbladet, Arbeiderbladet og Aftenposten mellom 1964 og 1973.²⁰¹ Det kom ut omtrent 60 andre publikasjoner om krigen. I 1967 hadde Solidaritetskomiteen 30 lokallag i landet. I 1966 og 1967 fant det sted 20 demonstrasjoner i Oslo, 23 norske publikasjoner om krigen ble utgitt. De tre nevnte avisene skrev til sammen inn på 110 lederartikler.²⁰² Den kulturelle dimensjonen var hele tiden viktig, fra Vietnam-bildet til rockegruppene One-Two-Six og Pussycats' stillingstagen. Den populærkulturelle siden av protesten var, som den politiske, inspirert av Joan Baez og Pete Seeger.

Med opptaket i den formelle politikken i 1967 begynte samtidig forfallet i den utenomparlamentariske bevegelsen. Avskallingen var merkelig allerede under 4. juli-demonstrasjonen i 1967, da Unge Venstre hadde trukket seg ut, og den politiske tonen var skjerpet. Oppslutningen var mindre enn tidligere. Debatten i avisen dagene etter viste at ungdomsorganisasjonene brukte Vietnam-spørsmålet til å kapre radikal ungdom. Rabalderet på landsmøtet i Solidaritetskomiteen i 1967 ledet til et kupp i regi av FNL-gruppene i Oslo (Oslo-utvalget) og marxist-leninister. Dette markerte starten på en fremmedartet dogmatisme som førte mange aktivister inn på et illiberal sidespor. Bevegelsen snevret inn både når det gjelder budskap og virkemidler. Vietnambevegelsen ble stiftet og arrangerte flere store markeringer de kommende årene, ikke minst i det begivenhetsrike året 1972. Massemediene fant et nytt tema i de indre konfliktene i Solidaritetskomiteen.

Motforestillinger ble stadig mer legitime i debatten. Aftenposten holdt likevel stand. Avisen støttet USA konsekvent gjennom hele Vietnamkrigen. Likevel, ikke gjennom dominerende presse og politiske eliter, men på tross av dem, måtte USA-basert propaganda konkurrere med annen propaganda – og mot fakta. Det realpolitiske perspektivet viste seg å stå på svært usikker grunn i forhold til folkeretten. Høsten 1969 gikk Arbeiderpartiet inn for å anerkjenne Nord-Vietnam. I 1971 opprettet Norge diplomatiske forbindelser med landet, mot Høyres og Kristelig Folkepartis stemmer. Krigens realiteter ble også tydeligere. Tapstallene var ubegripelige: FNL og hæren i Nord-Vietnam mistet 1,1 millioner mann. USA mistet over 52 000 soldater. Mellom to og tre millioner sivile

vietnamesere mistet livet. Fjernsynet gjorde sitt til å anskueliggjøre slike tall noe. Bilder av massakre, henrettelser og enkeltmenneskers lidelser som følge av napalmbombing satte sitt preg på folks oppfatning av krigen, og påstandene om at det var FNL som sto for terrorismen kom i et grelt lys sammenholdt med USAs operasjoner. Som i USA ble stadig flere innen Washington-eliten kritiske til krigen. Norske mediefolk merket seg at liberale medier på østkysten tok avstand fra krigen, og at den langt fra radikale tv-ankermannen Walter Cronkite uttrykte seg kritisk.

Dagsrevyen slapp ikke unna kritikk i 1968, da filmopptak fra krigen i større grad ble vist og der Nord-Vietnams og FNLS offensiv sto sentralt. Det ble klart for stadig flere at USA ikke kunne vinne krigen på vanlig måte. Krigens gru kom tettere på, og de som forsvarte USAs krigføring, følte seg presset. Kritikk av formidlingen førte imidlertid til at Dagsrevyen med Jahn Otto Johansen responderte ved å ta formidlingen opp til debatt. I mai 1968 sendte NRK programmet: «Blir vi riktig informert?» som besto av et amerikansk intervju med amerikanske korrespondenter, fulgt av en studiodebatt med norske journalister og presseforskeren Einar Østgaard.²⁰³

I det begivenhetsrike året 1968 (Praha-våren og Sovjetunionens invasjon, Biafra-krig, studentopptøyer) var Vietnamkrigen en av flere hendelser, men ganske sikkert den som påkalte mest protest på venstresiden. Kritikken av presse- og særlig tv-dekningen vedvarte. Kringkastingen kunne konstatere at institusjonen hadde plassert seg ganske godt etter som kritikken kom fra begge sider. Men balanseproblemet var reelt fordi USA kontrollerte tilgangen på informasjon og filmmateriale. Jahn Otto Johansen mente at fjernsynsdekningen i USA og i Norge hadde medvirket til en mer kritisk holdning til krigen i opinionen.²⁰⁴

Da president Lyndon B. Johnson, for å støtte presidentkandidaten Hubert Humphrey, i oktober 1968 meldte at USA ville innstille bombingene, sa utenriksminister Lyng at det stille diplomatiet som Norge hadde bidratt med i to år kanskje hadde hatt betydning.²⁰⁵ Men dessverre for Vietnam vant Richard M. Nixon presidentvalget i november. Samme år gikk statsminister Olof Palme i demonstrasjonstog sammen med Nord-Vietnams Sovjet-ambassadør, og Sverige anerkjente Nord-Vietnam i november 1969.

Virkningen av reportasjer og debatt om konflikten i Norge hadde stilt USA i et dårligere lys. Rundt 1970, mener Henrik Bastiansen, gikk

dekningen inn i en mer kommenterende retning, som lettere avslørte korrespondentenes holdninger.²⁰⁶ Høyresiden (som Bernt Ingvaldsen i Høyre og Libertas) hevdet at Dagsrevyen ga stemme til radikalere som Kjell Gjøstein Resi, Ole Christian Lagesen og Bjørn Nilsen. Kritikken vokste fra 1973, da NRK for første gang kunne produsere reportasjer fra Hanoi. Libertas skrev rapporter om venstrevridningen i NRK, der reportere og korrespondenter ble navngitt som produsenter av venstre-sosialistisk propaganda.²⁰⁷

På den annen side: Meldingene om bombingens virkninger og My Lai-massakren i januar 1970 gjorde det ikke enkelt å forbli lojal mot Nixon-administrasjonens politikk. Heller ikke da fire studenter ble drept i en anti-Vietnam-demonstrasjon på Kent University i mai 1970, eller da USA gikk inn i Kambodsja og Laos. Den internasjonale kritikken slo tyngre inn i Dagsrevyen og Utenriksmagasinet og «det andre USA» slapp noe lettere til med sin kritikk. I 1972 trappet USA opp terrorbombingen av sivile områder, og med rapportene om de massive ødeleggelsene og lidelsene var reaksjonene da sterke over en bredere politisk skala. Olof Palme sammenlignet bombingene med nazi-Tysklands terror. Året 1970 ble både krigens redsler og den internasjonale kritikken tydeligere i Dagsrevyens og Utenriksmagasinets programmer, foruten i stadig flere egne Vietnam-programmer. Dekningen føyde seg inn i en radikal og USA-kritisk bølge. Aftenposten holdt stand derimot. Avisen støttet USA gjennom hele Vietnamkrigen. Arbeiderbladet dreide sitt standpunkt i takt med Arbeiderpartiets, som hadde en lettere jobb i opposisjon. Også NRK nærmet seg en mer kritisk og kommenterende stil fra ca. 1970.²⁰⁸ Dette hadde med krigens realiteter og den internasjonale kritikken å gjøre. Dessuten skjedde et generasjonsskifte i NRK. En rekke liberale og til dels radikale journalister kom fra blant annet Arbeiderbladet. Svenske dokumentarfilmer fra Nord-Vietnam ble vist fra 1970.

Dette var begynnelsen på det samfunnsforskningen lenge kalte «utenomparlamentariske aksjoner» – ikke rettet mot kapitalister eller offentlige myndighetspersoner, men med klar adresse til Stortinget. Vi fikk «aksjonsdemokratiet».

Den annen partimakt

Var pressen den fjerde statsmakt eller den annen partimakt? Journalistlærerer og Venstre-mannen Thorbjørn Wale viste i sin hovedoppgave i statsvitenskap fra 1972 at pressen gjennom pressestøtten var fullstendig integrert i det politiske Norge. Han argumenterte for at det Stortinget som vedtok reformen i 1969 (og som besto av blant andre 43 representanter med pressebakgrunn), hadde sterke og snevre partipolitiske motiver for å innføre støtteordningen. Om de formelle motivene henviste til pressens rolle som den fjerde statsmakt, handlet det mest om den første partimakt som slik tok seg av den annen.

Den annen partimakt refererer til pressens funksjon som *opinionsmiddel*, dvs. partienes bruk av pressen til å skape opinion.²⁰⁹ Det kan pekes på fire grunner: 1) Det ble antatt, eller kan i alle fall ikke ses bort fra, at det hersket nær sammenheng mellom partiavis og stemmeandel i et område. Fravær av et talerør for partiet ville også innebære å overgi sin autoritet overfor opinionen til et annet parti. 2) Systemet med sentralistiske pressekontorer ga fordeler for både avis og parti, og stabiliserte lenge en informasjonsstruktur, inntil alternative, rimelige kanaler på mer nøytral grunn dukket opp. Det samme gjorde et nettverk av uformelle og forretningsmessige relasjoner til parti, andre organisasjoner og aviser i gruppen. Aviskonferanser og andre politiske og kulturelle tiltak for bevegelsen vedlikeholdt det politiske og sosiale fellesskapet og sementerte dermed også den asynkrone symbiosen parti–avis. 3) Det ble ansett som naturlig og opplagt av en agitatorisk virksomhet å ha kanaler som en forlengelse av ideen om at skoler, større borettslag, idrettsforeninger osv. i dette landet har, eller gjerne vil ha, sitt blad som bekreftelse på egen eksistens. I forlengelsen av uttrykksbehovet følger et kanalbehov. Dette behovet svinner når det oppstår tilgang til mer nøytrale kanaler som partiet heller ikke trenger å ta driftsutgiftene for. 4) I sammenheng med dette og viktigst; den historisk-normative integrasjon av avis i parti som et politisk-kulturelt og parlamentarisk fellesskap fra før krigen, som ga mening og retning til *bevegelsen*. Virksomheten i skrift og tale fikk en hensikt, en visjon, en motstander.

Når så den såkalte avisødoden satte inn fra slutten av 1950-årene, var det særlig Høyre og Venstre-aviser som ga opp eller fusjonerte, men også Senterparti-aviser. Inntjeningen ble gradvis dårligere og posisjonen som

nummer 2- eller 3-avis ble for hard i enkelte distrikter, samtidig som partienes støtte ikke kunne følge opp. I denne saneringsrunden var det arbeiderpressen som sto sterkest. Den samkjørte og rasjonelle driften Johan Ona og arbeiderpressen hadde fått til, gjorde at de klorte seg fast lenge nok til å vinne nye markeder. Fellesinnkjøp holdt utgiftene nede, og annonsesamkjøringer holdt inntektene oppe. Bare fem Arbeiderparti-aviser gikk inn mellom 1936 og 1967, mens tallet var 19 for Høyre-pressen, 25 for Venstre-pressen, og 12 for senterpressen.²¹⁰

Den vanskelige situasjonen for borgerlig presse hadde sammenheng med selve partipressesystemet fra midten av 1960-årene, da Arbeiderpartiet kom i opposisjon og Borten-regjeringen overtok. Skulle avisene overleve, måtte de være spiselige for flest mulig i sitt lokalområde, ikke bare for sitt partis velgere. Dette fordret et løsere forhold til partiet. Arbeiderpressen fikk den uvante rollen som opposisjonspresse, samtidig som den borgerlige pressen ble regjeringsorganer for en ustabil koalisjon. Fra 1969 ble forholdene innad i koalisjonen slik at også den borgerlige pressen plasserte seg i en underlig rolle som partiorganer, men med kritisk brodd mot den regjeringen partiet var del av og støttet. For både borgerlig presse og arbeiderpresse skapte den nye situasjonen grunn og anledning til å diskutere og nyorientere seg noe i det partipolitiske landskapet.

En viss innovasjon og differensiering fant sted i andre halvdel av 1960-årene. Orientering vant lesere. Einar Olsen førte en mer opposisjonell politikk mot Arbeiderparti-politikken i Rogalands Avis og var kritisk til Vietnamkrigen og Israel under seksdagerskrigen i 1967. Det vant avisen lesere på.²¹¹ Reidar Hirsti åpnet spaltene forsiktig for mer debatt i Arbeiderbladet, mens Dagbladet og Arve Solstad utviklet sin «analytiske» kommentarjournalistikk og informerte politiske journalistikk. Fra 1966 var Egil Sundar leder av Aftenpostens politiske avdeling. Han hadde vært leder av Stortingets presselosje noen år og var fylt til randen av politikk som observatør og aktør. I Aftenposten under Sundar skulle det borgerlige samarbeidet bli et gjennomgangstema. Dette var nye tendenser som skulle vise seg tydeligere i 1970-årene. Henrik Bastiansen oppsummerer at «Arbeiderbladet ble et debattorgan, Aftenposten talerør for ikke-sosialistisk samarbeid, Dagbladet ble politisk analytiker».²¹²

For redaktøren i Rogalands avis, Einar Olsen, var dilemmaet at en helt og fullt «lojal» partipresse forble taus når den borgerlige pressen

kunne boltre seg i nytt om Arbeiderpartiet – på den borgerlige pressens premisser. I 1967 argumenterte han i et foredrag mot for partibundne aviser. Å dekke Gerhardsens oppgjør med Haakon Lie på Arbeiderpartiets landsmøte slik Dagbladet gjorde det, var umulig i en arbeideravis. Med Watergate som kron eksempelpå undersøkende journalistikk, og Arve Solstad i Dagbladet som foregangsmann for politisk analyse, så Olsen for seg en journalistikk basert i større grad på egne, og mindre på partiets, normer. En nødvendig forutsetning for dette var et tydeligere skille mellom parti og avis slik at avisen kunne ivareta *alle* offentlighetens funksjoner (opplysning, debatt, kritikk). Andre halvdel av sekstitallet var også da det på flere fronter innen journalistutdanning og presseorganisasjoner foregikk en diskusjon om hva disse pressens egne idealer og normer besto i, hva «samfunnsoppdraget» egentlig var. Dette var perioden da ideen om pressens uavhengighet ble offentlig plantet over hele spekteret av partiaviser, om ikke gjennomført.

I Dagbladet 13. oktober 1965, kritiserte Arve Solstad den politiske journalistikken for å være for slapp. Politikerene hadde i reporterens hode det avgjørende ord for hva som skulle skrives om partiets indre liv. Men nettopp kritikken viste at noe var ved å endre seg. I tiltagende grad ble leserne, snarere enn partiene, betraktet som journalistikkens dommere. Først i 1977 kom diskusjonen for fullt i Norsk Journalistlag om hvorvidt politikk og journalistikk kunne forenes. Igjen som et symptom på at dette nettopp ikke lenger var tilfelle. I utkast til NJs program ble det frarådet at journalister også var aktivt engasjerte i partier og aksjonsgrupper. Protestene kom fra arbeiderpressehold, der differensieringen mellom parti og presse lå etter den øvrige pressen. Noen har kalt de nye tankene en presseideologi. De kan også betraktes som uttrykk for en profesjonalisering (rendyrking av normer) som førte journalistikken ut i politikken omverden.

Debatten om pressens rolle og om den økonomiske situasjonen, og ikke minst innovasjonen i Akersgata, fant altså sted parallelt med at Gerhardsen-epoken var over. Når lite hadde endret seg i partipressesystemet de siste tjue årene, var det fordi lite hadde endret seg parlamentarisk. Nå ble det rusket lett i systemet, og det var enda et tegn på at symbiosen parti–journalistikk beveget seg mot en løsere allianse. Særlig for arbeiderpressens del skulle Reidar Hirsti i Arbeiderbladet få merke at avisen var

partiets og LOs redskap. Også for Høyre-pressen var lojalitet til partiet en selvfølge, det ble mer et spørsmål om hvordan lojalitet kunne uttrykkes. Lite annet enn debatt skjedde før EF-striden rusket opp i systemet igjen.

Om pressen og partiene skrev sjefredaktør i Aftenposten Torolv Kandahl i 1963 at pressen i det store og hele følger sine partier: «Selv om det i så måte er en god del bedre nå enn i mellomkrigstiden og før den, avspeiler våre aviser fremdeles en parti-bundethet og en parti-lojalitet som nok altfor ofte fører til fortrenghet for sannhetskravet.»²¹³ Det utgis for mye «slanted news» når det passer politikken, skrev Kandahl. Mediehistorikerne Dahl og Bastiansen oppsummerer: «Reelt sett utgjorde partipressen som system et overordentlig mektig og nesten halvstatlig opinionstyrende maktmiddel – selv om denne rolle ikke var nedfelt i lovverket, og heller ikke ble diskutert i noen av standardverkene om den norske statsforvaltningen. Som redskap for de statsbærende partier hadde partipressen like fullt smeltet sammen med statsmyndighetenes maktutøvelse.»²¹⁴ Samtidig fantes en pluralisme for særlig elitene i de andre politiske tradisjonene, fra Friheten til Morgenbladet, Fra Kontakt og Orientering over Dagbladet, Nationen og Vårt Land til Verdens Gang og Farmand. Samlet dannet dette en reell politisk pluralisme som nå for lengst er gått i graven.

Det hører med at pressen påvirket partiene. Dette glemmes ofte fordi man har en for enkel forståelse av hva påvirkning er. Oppslag og argumentasjon i pressen fremmet normer for hva som lot seg lansere som politikk og skygget over hva som kunne blitt politiske temaer i en åpnere offentlig mening. Slik sett var den borgerlige pressen enda mer verdifull for Arbeiderpartiets sentralstyre enn arbeiderpressen. Det «opinionsstyrende» poenget er trolig ikke så sentralt som at pressen tok del i artikuleringen av det politisk opportune. Det var offentlighetens retoriske og agitatoriske elting av politiske argumenter – i ikke mindre enn fire politiske presse-tradisjoner – som uttrykte varianter av rasjonell politikk.

Kritikk av partistyringen ble fremmet i 1960-årene av sentrale, yngre journalister som Arve Solstad, Nils Morten Udgaard og andre. Et av Solstads poenger var at pressen aldri får vite noe om prosessen frem til et vedtak, bare det ferdige resultatet. Verken journalister eller lesere kommer bak kulissene der noe bestemmes før vedtak fattes.²¹⁵ Udgaard påpekte

at når pressen kun er partienes hjelpemidler, hemmer det den politiske reportasjen. Journalister skal ikke være politiske misjonærer, det bryter med journalistens yrkesetikk.²¹⁶ Slike synspunkter ble nok sett på som «borgerlige» i arbeiderbevegelsen, og var enkeltstående drypp som bare antydte en kommende dreining, slik også tilfellet var med den noe løsere formelle partitilknytningen som kan avleses i Norsk Aviskatalog gjennom 1960-årene.²¹⁷ Dette var, som Dahl og Bastiansen skriver, forvarsler om endringer som for lengst var begynt. De var symptomer på, og effekter av en evolusjonslignende utdifferensiering av journalistikken.

Politisk debatt var i andre halvdel av 1960-årene ikke bare preget av et Arbeiderparti i uvant opposisjon, men også av en arbeiderpresse i opposisjon og som lettere kunne kritisere forhold som skrev seg fra Arbeiderparti-styret. Arbeiderbladet tok i flere artikler opp sosiale levekårsforskjeller i Oslo og Norge. Og ikke minst var hovedstadspressen preget av myndige redaksjonssekretærer og redaktører: Egil Sundar i Aftenposten, Olav Brunvand og Rolf Gerhardsen i Arbeiderbladet, Chr. Christensen i Morgenbladet. Fra 1969 ble Arve Solstad leder for politisk avdeling i Dagbladet. Alle aviser har et kraftsentrum, skriver en som vet, Arne Skouen.²¹⁸ Et slikt sentrum behøver ikke å ha noe med sjefspyramiden å gjøre. Skouen fant det snart da han igjen begynte i Dagbladet i 1971: «Sentret lå i tredje etasje på Arve Solstads kontor, og der sto stolene og ventet på Gudleiv Forr, Arne Finborud og Per Vassbotn, så de kunne stikke hodene sammen hver morgen og holde konferanse i politisk avdeling. Ingen tvil om at Arve var primas, trøndersk snøftende.»

Endringer i den politiske offentlige mening de første 25 årene etter krigen handler mer om Stortinget enn om pressen. Debatten om beredskapslovene høsten 1950 viste at Stortinget ikke ville være passivt i spørsmål om rettssikkerheten. Etter behandlingen i Justiskomiteen var flere av tiltakene i lovforslagene luket ut. Også med Arbeiderpartiets gradvise distansering fra flertallsinnstillingen i Sjaastad-komiteen om prislovene (og som fra april det året kunne spores i Tranmæls ledere i Arbeiderbladet, men iscenesatt av Jens Chr. Hauge og Trygve Bratteli), fant det sted ikke bare en innrømmelse til den borgerlige siden, men til Stortinget som institusjon, og dermed til den offentlige debatt. Veien til et mer åpent ordskifte gikk via Stortinget mer enn via pressen. Cuba-saken og de

senere industrisakene var alle etapper i utviklingen av mer uavhengig parlamentarisk debatt – som bare delvis involverte pressen. Etter at Bratteli ble partiformann og Arbeiderpartiet kom i opposisjon i 1965, ble stortingsgruppen trukket sterkere med i utformingen av politikken. Da Bratteli overtok som statsminister i 1971, ble stortingsgruppen igjen trukket sterkere med enn under Gerhardsens og Torps flertallsregjeringer. Statsrådene måtte i større grad møte stortingsgruppen. Det åpnet seg flere muligheter for diskusjon, og Stortinget ble for en periode et mer interessant sted for pressen.

Avisene – rett nok med overraskende avvik dann og vann – var i sitt sentrale politiske stoff nærmest som redigert fra partikontorene. Først sent i 1960-årene, særlig etter at Norge fikk en ny, men nokså svak regjering, og enda svakere etter valget i 1969, begynte pressen å søke eget fotfeste. Orientering er et unntak her. Ukeavisen utvidet et meningsrom mellom det statsbærende sosialdemokratiet og kommunistene. Det var karakteristisk for etterkrigstidens offentlighet at samvirket mellom avis og parti praktiserte en intern arbeidsdeling mellom de to områdene: Debattene og analysene var det partiet og pressebyrået som skulle ta seg av, mens avisen skulle formidle konklusjonene og signalene fra ledelsen. Dette styrket solidaritet og samkjensle for de fleste. For dem som sto på fløyene med avvikende synspunkter, fortonte dette seg derimot som autoritært og trangt.

Det offentlige rom utvidet seg gradvis fordi Stortinget styrket sin posisjon, og fordi pressen søkte seg selv. Med journalistisk autonomi menes selvsagt ikke isolasjon eller uavhengighet av alt annet, men at journalistikken selv bestemmer kriteriene for sin publisering. I dag er det hensiktsmessig å henvise til retten til yringsfrihet for å forklare denne autonomien. I realiteten er autonomien utslag av lengre tids splitting mellom journalistikk på den ene siden og politikk, idrett, økonomi, vitenskap og kunst på den andre.

Dagbladet har gått foran. I en artikkel 13. oktober 1965 skrev Arve Solstad en programmatisk artikkel om nødvendigheten av å granske makten bak kulissene. Men for å kunne etterse hva som skjer på politikkens bakrom, var det nødvendig å distansere seg fra partiloyaliteten. Journalisten måtte kvitte seg med partipolitikerens i sin sjel. For Arve Solstad var dette en kritikk som også gjaldt Dagbladet selv. Nå kunne

det skrives, for redaktør Helge Seip, som knapt var noen lidenskapelig avismann, hadde forlatt avisen til fordel for regjeringen. Den totale og ureflekterte avvisningen av alt Arbeiderpartiet sto for, stengte for en mer analytisk og forstående tilnærming til Norges mektigste og mest interessante parti.²¹⁹ Én Seip var byttet ut med en annen. Det var historikeren Jens Arup Seip som leverte mye av Solstads program: studier av politikk som makt og strategi og av arbeiderbevegelsens og ettpartistatens parti som lekket både til høyre og venstre. Det gjelder å kle av, ikke på. Denne pressestrategien fordret selvstendighet. Etter folkeavstemningen i 1972 sendte Dagbladet et brev til Venstres stortingsgruppe der avisen ikke lenger fant det naturlig å motta innkallinger til møter i gruppen. Men først 23. august 1977, foran stortingsvalget, erklærte Arve Solstad at «Vi ønsker ikke noen bestemt partietikett eller karakteristikkk knyttet til vårt navn. Vi trenger det ikke. Vi er kort og godt Dagbladet og representerer oss selv ...»

Det var mange fordeler ved å løsne båndene. Binder man seg til en makt, vokser risikoen for sosial og kulturell isolasjon. Det mistes en sosial dynamikk som bevirker at man forholder seg fleksibel overfor endringer i omgivelsene. Sosiologien har påpekt fordelene ved å ha mange svake, fremfor sterke og nære, forbindelser.²²⁰ Er man ute etter ny informasjon, er det de løsere kontaktene som kan gjøre en forskjell. Og *ny* informasjon får man i mindre grad fra de nære kontakter enn fra de mange svake bånd.

Dessuten hadde forvaltningen åpnet døren på gløtt. Stortinget vedtok forvaltningslovene i 1967. Kings Bay-saken hadde blottlagt behovet for en mer åpen saksbehandling i departementene av hensyn til rettssikkerheten. Debatten med blant andre statsminister Borten i en sentral rolle ansporet pressen til å se sin egen demokratiske rolle i en mer åpen forvaltning. Offentlighetsprinsippet var trukket ut av lovforslaget, men ble i 1970, etter en lang debatt, lovfestet av Stortinget. Etter at Arbeiderpartiet var kommet i opposisjon, var partiet blitt mer liberalt. Pressen fikk med dette ikke bare lettere tilgang til saker før de var vedtatt, men fikk også en rettslig begrunnelse for sin egen virksomhet. Like viktig: Opposisjonen i Stortinget fikk via pressen bedre betingelser for sin kontroll med regjeringen. Stortingets historiker Tore Grønlie skriver at offentlighetsloven på lengre sikt bidro til «sterk ekspansjon i massemedienes

funksjon som viktig informasjonskanal for Stortinget». ²²¹ Mer indirekte førte styrkingen av Stortingets kontrollfunksjon til at også pressen fikk bedre tilgang til stoff.

NRK-debatt (1966)

Minerva ble etablert i 1957 med brodd mot både radikalismen og næringsliberalismen. Tidsskriftets fjerde nummer i 1966 var viet radio og fjernsyn, og det utløste intens debatt. Noen av innleggene omhandlet det forfatterne så som en radikal slagside i NRKs stab og som ble gjenspeilt i programinnholdet. Debatten kan kalles en skinndebatt siden partene i liten grad viste interesse for den andre sidens argumenter. Minerva sto for det meste av sakligheten, mens arbeiderpressen behandlet de unge konservative i Minerva slik de var vant til å behandle Libertas. Senere mer kjente navn bidro i Minerva-nummeret: Tore Lindbekk og Sigurd Skirbekk, senere professorer i sosiologi; Fridtjof Frank Gundersen og Carl Hambro, senere stortingsrepresentanter; Anders C. Sjaastad, senere stortingsrepresentant og statsråd. Disse unge mennene sto bak de mer kontroversielle artiklene om NRKs venstrevri. Andre sider av NRK ble også omtalt av blant andre senere professor i medievitenskap Anita Werner og senere biskop Per Lønning. En tid etter ga Minerva ut de mest sentrale artiklene samt deler av avisdebatten i bokform, redigert av senere Aftenposten-redaktør Kjell Hanssen. ²²²

Særlig sosiologistipendiat Tore Lindbekks artikkel «Den radikale idyll på Marienlyst» vakte harme på Arbeiderparti-hold. Lindbekk skildret det redaksjonelle personalet i NRK, og mente at institusjonen i stor grad var preget av et radikalt mindretall av dyktige og politisk engasjerte programskapere. Slik har det vært siden 1950-årene, skrev Lindbekk, men gruppen har vokst. Det falt kritikerne tungt for brystet at Lindbekk talte opp og navnga folk med bakgrunn i Mot Dag og i Studentmållaget (!) og andre som sto SF og Orienterings-gruppen nær: «Man kan allikevel trygt konkludere at det innen NRKs programstab i dag befinner seg iallfall 15–20 personer som både har vedstått seg sitt radikale engasjement offentlig, og deltatt i virksomhet for å vinne offentligheten for dette engasjement. De har ikke bare vært medløpere og sympatisører for radikale standpunkter, men også sett det som sin oppgave å påvirke

omgivelsene i vedkommende retning.»²²³ Blant disse radikale personer listes opp kjente programskapere og reportere som Hartvig Kiran, Torolf Elster, Odd Grythe, Arthur Klæbo, Helge Sverre Nesheim, Ole Chr. Lagesen, Yngvar Ustvedt, Haagen Ringnes og Andreas Skartveit. Problemet, slik Lindbekk så det, var at så få representerte den andre siden. En og annen from teolog, som Sverre Tinnå, gjorde liten forskjell. Hvorfor var det ingen i NRK som engasjerte seg for konservative synspunkter? Et annet «problem» Lindbekk ikke nevnte, var det opplagte: at disse var NRKs mest populære stemmer og skikkelser gjennom flere tiår.

Konsentrasjonen av bekjennende radikalere var betenkelig, mente Lindbekk, fordi disse laget aktuelle programmer og sto for NRKs bidrag til samfunnsdebatten. Den var trolig også selvrekutterende, slik at gruppen vokste. Lindbekk brukte sin nyervervede sosiologiske innsikt til å fremme hypotesen om et selvrekutterende miljø der vikarer fra universitetet ble ansatt som faste medarbeidere, og at det dermed ble skapt en distanse til annerledes tenkende i samfunnet: «Blant reflekterte konservative oppfattes i dag – iallfall innenfor universitetsmiljøet (som fremdeles er et viktig miljø for kringkastingen) – kringkastingen som et miljø dominert av selvydrende middelmaßigheter hvis hellige overbevisning om å ha funnet patentoppskrifter på frisinnet og selvstendighet gjør dem uimottagelige for saklig diskusjon; det er et miljø hvor utfoldelsesmulighetene for annerledes tenkende er små, og betydelig mindre enn innenfor en rekke andre miljøer og virksomheter man har anledning til å gå inn i.»²²⁴ Etter Lindbekks mening skyldtes avviket ingen plan, men en uheldig sidevirkning av uformell selvrekuttering. Den skjeve sammensetningen i NRK burde etter hans mening *ikke* motvirkes ved streng objektivitet: «Kringkastingsfolkens eventuelle personlige engasjement overfor bestemte verdier og saker må ikke betraktes som en trussel men som en ressurs, – som må utnyttes til det ytterste. [...] En nøytral kringkasting er stort sett en kjedelig kringkasting.»

Andre i Minerva pekte på NRK som et relativt lukket miljø, og studentene Anders Sjaastad og Stein Østre presenterte enkel statistikk over kåsører og bokanmeldere i NRK som viste at de radikale lørdagskåsørene (som Olav Rytter og Thomas Chr. Wyller) var i klart flertall. Det samme gjaldt bokanmelderne, særlig de som anmeldte «politiske» bøker. Folk som hadde utgitt bøker eller vært tilknyttet Pax Forlag (Ottar

Brox, Arild Haaland, Torild Skard) anmeldte bøker fra samme forlag, noe Minerva-miljøet fant uheldig. Også blant programlederne dominerte de radikale, slik dette ordet ble benyttet her.

Polemikken som Arbeidernes Pressekontor og arbeiderpressen valgte å møte disse tankene med, fremstår i ettertid som bemerkelsesverdig. Ifølge arbeiderpressen (Brunvand) var Minervas debatt et stormløp mot NRK basert på noen kvasivitenskapelige betraktninger. Arbeiderbladet hevdet at de konservative kastet seg over personalpolitikken «Kravet om utrenskning etter politiske kriterier ligger snublende nær. Det er en uhyre farlig tendens som her kommer til uttrykk.»²²⁵ Det ble malt opp et skrekkscenario om yrkesforbud og utrenskning på politisk grunnlag som aldri var antydnet, og som sto Lindbekk og de andre fjernt. Lignende tanker fremkom i andre arbeideraviser, som kritiserte en «kvasiforskning» som Minerva aldri hadde pretendert.

Ut av motangrepet fra Arbeidernes Pressekontor mot de unge konservative fikk man en debatt om debatten, om verdien av å ha lest det man kritiserer, om det betenkelige i å tillegge motparten ytterliggående standpunkter. Kjell Hanssens konklusjon på debatten i desember og januar 1966/67 var at kringkastingen var omgitt av en uvesentlig og ureflektert debatt. Hanssen konstaterte at Minervas forsøk på å reise en saklig debatt om NRK mislyktes fordi venstresiden ikke forholdt seg til argumentene, men høyrøstet forkastet eller omfavnet blankt. Senere ble debatten adskillig hardere. Da *virkelig* radikale på venstre og høyre fløy tørnet sammen om NRK i 1970-årene, drakk Ottar Brox og Tore Lindbekk kaffe sammen på Blindern.

Nyhetsavdelingen

I fjernsynets første år, forteller NRK-veteranen Herbjørn Sørebo, måtte filmene til Dagsrevyen leveres to timer før sending. Siden mange av sakene på Stortinget ikke ble avklart før ut på ettermiddagen, var tiden knapp.²²⁶ Det var ikke tid til å lage reportasje – ofte måtte kringkastingens folk ty til lange intervjuer med politikere. Godt fjernsyn ble det ikke alltid. Men, føyer Sørebo til: «... ingenting er så gale at det ikkje er godt for noko. Dei mange intervjuja gjorde at publikum gjennom fjernsynet vart kjende med fleire av politikarane, og dei fekk lov til å snakke ut.» Det nye

mediets rammebetingelser forandret politikens fasade mot publikum ved å gi mer scenerom til politikeren.

De som husker hvordan Kings Bay-debatten i 1963 samlet så mange foran fjernsynsskjermene, skriver Guttorm Hansen, vet at den ble et «tidsskille i den politiske informasjonsvirksomheten. Mer enn noe annet kom fjernsynet til å påskynde personifiseringen av det politiske liv. Politikerne som ofte var i bildet, ble kjendiser. Det førte med seg at folk syntes de kjente oss personlig. Særlig i den første tida kunne det føre med seg mye komisk. Vi ble gjenkjent på gata, og folk hilste blidt og fornøyd fordi de mente det var en bekjent de traff.»²²⁷ Hansen mener dreiningen mot person kan gi et skjevt bilde av hvordan politikk blir til: «Kjendiseriet har fått sterkt innpass i det politiske nyhetsbildet, og med det skjer det en meget tvilsom dimensjonsforvrenging av hvordan politikk formes.»²²⁸

Fra 1966 ble journalister fra Stortingets presselosje bedt om å kommentere aktuelle saker i programserien *Fra Ting og Torg*. Kommentarfornen brøt med de vanlige referatene. I noen korte formuleringer fikk toneangivende folk presentert sine tolkninger utenfra, fra pressens side: Egil Sundar (Aftenposten), Olav Maaland (Bergens Tidende), Bjørn Høyem-Johansen (AP), Bjørn Hansen (Arbeiderbladet), Hans Lystad (Nationen).²²⁹ I *Partiene svarer* på radio og fjernsyn samtidig fra høsten 1966 ble partienes representanter stilt mer pågående spørsmål som var innsendt av publikum. Utenom valgår stilte programlederne Jon Aanerud, Anton Blom og Herbjørn Sørebo seg på seernes side. Publikum var rykket enda litt nærmere politikken med journalistikken som fortrøpp. Fjernsynet fikk ytterligere kraft som advokat for folket. Den journalistiske formfriheten steg. Aftenposten-journalisten Nils Morten Udgaard påpekte i *Journalisten* i 1968 at kringkastingen kunne utvikle sin nøytrale posisjon til mer uavhengig reportasje og analyse om politikk. Udgaard konstaterte at NRKs uavhengighet virket forfriskende.²³⁰

Tvs anretning av politikk som mer individsentrert oppprioriterte også talen, *stemmen*. Den gjorde at man kom på nært hold av ansikter og fakter. Stemmen reflekterte en personlighet. Til enhver tid signaliserte den følelser, stemninger og temperaturen i debatter. Fjernsynet ga inntrykk av at de der hjemme fikk nærmere og bedre direkte tilgang til politikens vesen. Inntrykket var naturligvis falskt, fjernsynet var bare en annen

medieteknologi enn avisen og radioen, som la vekt på andre forhold. Via adgangen til det politiske ansikt, ble nok den alminnelige interessen for politikk, forstått som personlige meninger, engasjement og som retorisk spill, voksende. Men det stilte nye krav til politikkerne. Norske politiske ledere ble første gang intervjuet på fjernsyn foran kommunevalget i 1959, av Per Øisang. Politikere fra en annen tid fikk prøve seg i det nye mediet før de gled ut av bildet (Nils Hønsvald, Emil Løvlien, Erling Wikborg). Andre skulle bli mer fortrolig med kameraet rettet mot seg (som Einar Gerhardsen, John Lyng og Per Borten).²³¹

Den noe mer utålmodige formen som Per Øyvind Heradstveit prøvde ut Kings Bay-sommeren 1963, ble utviklet utover i 1960-årene, særlig av Kjell Arnljot Wig i *Åpen Post* fra 1966.²³² Studiodebattene ble en genre som påkalte adskillig oppmerksomhet via Heradstveit og Wig. En friskere form ble prøvd ut i *Partiene svarer* foran kommunevalget høsten 1967 og i valgsendingene foran valget i 1969. *Åpen Post* markerte noe ganske nytt, og reaksjonene var sterke. Programmet ble vist stort sett månedlig fra slutten av 1966 til 1971. Heradstveit og Wig innførte her en pågående form kjent fra blant annet BBC. På denne tiden var veksten i antallet lisenser på det bratteste, og *Åpen Post* og valgsendingene bremsset ikke på veksten. Pressen var i begynnelsen positive til de mer fremoverlente programformatene – så lenge de ikke gikk for mye ut over eget parti.²³³ Da gikk programlederne «for langt». Disse månedlige programmene ble offentlige begivenheter.

Til *Åpen post* ble også Dagbladets skribent Arne Skouen invitert 9. februar 1967. Han satt overfor byråsjef Trygve Bore som hadde hevdet at Skouen i sin artikkel «Rettferd for de Handikappede» kom med tøv. Ja, departementet vurderte søksmål mot Skouen. Statsråd Bondevik lot byråsjefen med ansvar for spesialskolene ta støytten. Programmet var lagt opp etter en for pressen i dag fremmedartet logikk. Etter hissig debatt skulle debattantene komme frem til en slags enighet, for ikke å fremstå som trassige vriompeiser overfor det nasjonale publikummet. Men i dette programmet, forteller Arne Skouen, ble det ingen forsoning.²³⁴ Skouen fikk frem de elendige forholdene psykisk utviklingshemmede barn i spesialskolene levde under. Byråsjefen ble satt til veggs.²³⁵ Reaksjonene på selve saken, men også på programmets form og dermed mediets makt, var store.²³⁶ Dette var godt tv! Kanskje var Skouen her med på å endre

den moralske logikken i debattprogrammene – heretter skulle deltakerne for all del *ikke* komme til enighet.

Per Øyvind Heradstveit reflekterer i 1970 over at det av og til synes å gå sport i å kjøre harde intervjuer med pågående spørsmål for spørsmålenes egen skyld. Han mener det i så fall alltid må ligge klare etiske motiver bak en slik strategi. En hard intervjuform bør dessuten bare brukes overfor folk i en fremskutt stilling og som er vant til å opptre offentlig og til å takle vanskelige situasjoner.²³⁷ Gunnar Garbo skrev i slutten av 1990-årene at dagens politikere er altfor spake eller pr-kåte når de har å gjøre med programledere som overser alle krav til god møteledelse eller som behandler alvorlige menneskelige og sosiale spørsmål som underholdning.²³⁸

Garbo fikk kjørt seg av nettopp Heradstveit og Wig, men tok igjen på en måte var og er sjelden. I et *Åpen Post*-program om Vietnamkrigen i 1967 ville programlederne Wig og Heradstveit heller snakke om splid innad i regjeringen: Da Wig ville ha frem forskjellene mellom Venstre og Høyre i utenrikspolitikken, ble Garbo ergerlig. «Jeg svarte at dagens tema var Venstres Vietnam-forslag og ikke EF-saken eller andre utenrikspolitiske spørsmål.»

– Det får vi se på, sa Wig

– Nei, det får vi slett ikke se på, svarte jeg. Dagens tema er Vietnam-forslaget.

– Ett av temaene, forsøkte Wig seg.

– Jeg vil ikke finne meg i den slags opptreden fra en dirigent, svarte jeg. Vi har fastlagt et tema, og det får dirigenten også holde seg til.

– Det er riktig, sa Wig.

– Ja, det er det, bemerket jeg.²³⁹

KrFs Egil Aarvik kaller mediepresset fryktelig. Politikere grilles og ertes slik at de blir sinte og dummer seg ut: «I verste fall kan du bli utsatt for en utpekulert strategi hvor de leter frem og forstørrer dine svake punkter – nettopp med tanke på å få deg ut på en eller annen glattis. Dette er en del av gamet. På noe vis er vi tilbake til den tiden da de måtte legitimere sin arve- og styringsrett gjennom jernbyrd og f.eks. gå barbeint på ni gloende plogjern uten å bli brent på tærne!»²⁴⁰ Mer interessant er

Aarviks spørsmål om hva dette betyr for politikerrollen: «Kanskje blir politikken mer og mer en arena for 'sluggere' – eller for søte sjarmører med smør i røsten – i stand til å samle sympati og beundring nesten uansett hva de plederer av standpunkter. Menigmann vil under slike omstendigheter ha vanskelig for å gjennomskue humbugen. Det som sies, ligner nemlig til forveksling de mer selvnynsende sannheter, og dermed får vi atter bekreftet hva vi så ofte har sett, at den som vil lyve effektivt, så vidt mulig skal holde seg til sannheten.»²⁴¹

Særlig den borgerlige pressen ble mer kritisk til debattformen, mens arbeiderpressen forsvarte NRKs valg. For det første gikk den krasse tonen som ble innført i offentligheten med disse programmene, ut over en borgerlig regjering. Da statsrådene Willoch og Vårvik rett før sending ble nektet av statsminister Borten å delta i et *Åpen Post*-program om lønnsoppgjøret, markerte programposten dette med to tomme stoler i studio. Slike eksempler på demonstrativ trass gikk ikke upåaktet hen. For det andre var statsinstitusjonen NRK, ledet av Hans Jacob Ustvedt (legen som under borgerlig protest ble utnevnt av Arbeiderparti-regjeringen i 1962), oppfattet som et stykke vellykket Arbeiderparti-politikk. Fra borgerlig side var det tale om overtramp, gapestokk, ensidighet osv. Flere kronikker, ledere og debattbøker kom fra borgerlig hold som ville påvise sammenhengen mellom revolverstilen og Arbeiderpartiet. Kringkastingssjef Ustvedt ble utsatt for hard kritikk. Avisene lyktes på mange måter i å legitimere seg som dommere over NRKs programmer, uten at NRK kunne ta til motmæle i eget medium.²⁴² Men pressen lærte mer om sitt eget medium; mer debatt og kommentarstoff måtte til for å skjerpe sin profil og utdype forhold.²⁴³

Samtidig var tv-debattene gull verd for de små partiene. Radio- og fjernsynsdebattene foran valgene var den eneste mulighet de små hadde til å møte de store partienes ledere på like fot.²⁴⁴ NKPs formann Reidar T. Larsen behersket tv-mediet, og trivdes der. «Fjernsynet ga meg mer følelse av å få kontakt med mennesker som kunne vinnes, og ikke bare med de upåvirkelige politiske motstandere som satt sammen med meg i studio.»²⁴⁵ «Spenningen lades opp i studio foran slike debatter. Man prøvesitter de tildelte plassene, prøver mikrofonen, blir instruert om reglene for innlegg og replikker, ser over notater, og kaster hurtige blikk mot debattmotstanderne. De er ikke usårlige noen av dem. Bratteli,

Kleppe, Korvald, Willoch – ikke han heller. Per Borten sitter ved siden av meg i et av programmene, 1971 – så vidt jeg minnes. Han har alltid godt lag med TV-program, stø trygg, jovial ... – Du, sier Borten, – jeg er støtt nervøs foran slike program, er det slik med deg og? – Ja jeg er spent, for det står jo en del på spill, svarer jeg. – Jeg trøster meg med at om det går dårlig, så vil verden gå videre likevel, sier Borten. Og så er vi i gang.»²⁴⁶

Det kan være lett å tilskrive fjernsynet umiddelbare effekter. «For en makt fjernsynet hadde fått!» Det skriver Arbeiderpartiets Reiulf Steen som minnes at Finn Gustavsen i valgkampen 1969 ikke var beredt til å garantere at ikke SF nok en gang kunne komme til å styrte en Arbeiderparti-regjering. «Den ene replikken var nok til at mange skiftet parti».²⁴⁷ Pressen har likevel langt større makt enn tv, mener Per Øyvind Heradstveit i 1970. Tv kan skape stor oppmerksomhet om enkeltsaker, men effekten avtar svært raskt om ikke andre medier følger opp. Pressen står makten nærmere, men kan nettopp derfor forlange mer av politikerne: «Aftenposten og Arbeiderbladet har uten tvil langt større makt i det politiske bildet enn tv noen gang kan drømme om å få.»²⁴⁸ I det meste av 1960-årene, skriver Heradstveit, har informasjonsgangen fra politikken gjerne vært slik: «Om kvelden etter debatten i Stortinget forteller NRK *noe* av det som skjedde, morgenen etter forteller Aftenposten *alt* (gjennom nitide og perfekte referater), men først ut på formiddagen forteller Arve Solstad oss *hvorfor* det skjedde!»²⁴⁹

Slutten på et opplyst oligarki

Politikk er kampen om å komme i posisjon til å kunne ta bindende beslutninger. Kampen føres som dialog og strid, sondering og agitasjon, kompromiss og splid. Politikk er både å finne sammen og dominere, for derigjennom å treffe bindende beslutninger. Den er av natur offentlig og underlagt konstant granskning. Offentlig politisk kommunikasjon, med innslag av både agitasjon og gjensidighet med henblikk på slike bindende beslutninger, danner den politiske offentlige mening. Rundt den formelle politikken befinner den store ytre offentlige mening seg, som bare indirekte er knyttet til politikken beslutninger. Mens Habermas betrakter parlamentet som en «sterk» side ved offentligheten, ses her politikk som

forskjellige «sfærer». Politikk og offentlighet *forbindes* selvsagt på utallige måter; i første rekke i mediene. Viten om forbindelsen mellom de to lagene er naturligvis av strategisk viktighet for alle som ønsker å innvirke på beslutningsprosesser eller få sine synspunkter legitimert.

Utover på 1800-tallet utvikles konvensjoner (genre, regularitet) for publisering, og deretter visse normer for hvordan publiseringen skal produseres (kildebruk, intervjuet). Publisering som operasjon underlegges visse vurderinger knyttet til normer om publiseringens sannhet, deretter om mulige konsekvenser. Publiseringen er moderne, den befinner seg i en sfære for det fornuftige, snarere enn det ærbare eller gudfryktige. Fornuften legitimerer publiseringen – en fornuft som først tilhører nasjonen eller samfunnet. Lenge er denne fornuften gitt og felles. Gradvis trenger den sosialistiske idé seg frem om at klassen er historiens subjekt. Arbeideravisene baserer seg på ideen om fornuft som rettferdighet, mens de liberal-konservative avisene fastholder «nasjonen» som ankerfeste. Arbeiderbevegelsen setter den allmenne fornuft i kritisk lys, nå som herskende fornuft. Denne slår tilbake på den ikke-sosialistiske pressen, som på lignende vis finner sine veier til de politiske assosiasjonene.

Med Gerhardsens flertallsregjeringer ble Arbeiderpartiets oligarkiske tradisjon langt på vei Norges. Dette var *tillitens* tid, for å bruke et ord som falt Gerhardsen lett i munnen når ting ble vanskelig. Tillit var en moralsk forbindelse mellom grunnplan og politisk ledelse, som ble forventet ovenfra. Lederskapet og den politiske makten sprang ut av en engere krets i parti og fagbevegelse og enkeltstående eksterne navn som Gerhardsen hentet inn. I offentligheten var arbeiderpressen talerør for parti og regjering. Men i motsetning til oligarkiet i Arbeiderpartiet – og i Sovjetunionen – hadde Norge en legitim opposisjon. Den i demokratisk forstand avgjørende forskjell på Norges og det klassiske oligarkiets stilling, var ikke bare at regjeringen kun satt trygt frem til neste valg, men at det fantes en mangfoldig offentlighet. Saker ble i noen grad kritisk belyst, motargumenter luftet. Det skyldtes partipluralismen båret frem av de stabile politisk-kulturelle bevegelsene som vokste frem på 1800-tallet.

Gjennom etterkrigsperioden ble pressen og kringkastingen ansett som viktige tillitsprodusenter for styresmaktene gjennom formidling av informasjon. Trusselen fra øst ble fremmanet og muliggjorde en bred konsensus om den sosialdemokratiske vei ut av ruinene i 1945. Velferden

ble bygd på en konstant mobilisering med åpne og skjulte midler mot det som ble kalt kommunismen, men som omfattet en bredere antikapitalistisk og fremfor alt Nato-kritisk dimensjon. Nato-motstand ble, med våre dagers språk, en ekstrem handling. Med front mot de «røde» ble Arbeiderpartiets prosjekt gjort troverdig på borgerlig side. Borgfred og klasseforlik var formelen, og NKP ble ofret for denne gode sak – gjennom offentlighet og anti-offentlighet. Perioden 1955–1965, skrev Trygve Bull, manglet ikke radikalisme, men liberalitet. Det var den mest humørløse perioden i etterkrigstiden, skriver Jens Haugland.²⁵⁰ Antikommunistene hadde sin glansperiode, pessimisme og hysteri bredte seg i regjeringene i vest.²⁵¹ Men ting lysnet. Etter de humørløse årene «er Haakon Lies rolle som dommedagsprofet og krossfarar og frelsarmann gløymt, likeeins dei mange hysteriske skriftene hans. Og Det Norske Arbeidarparti kan ikkje lenger styras etter stalinistiske eller McCarthyistiske prinsipp».²⁵²

Norge endte opp med det Max Weber kalte «cæsarisme av vestlig type», det vil si en sterk og personifisert ledelse under rimelig parlamentarisk kontroll. Det norske «førerdemokratiet» (Weber) under Gerhardsen fungerte fordi det offentlig-parlamentariske systemet balanserte det cæsariske. Arbeideroligarkiet måtte forholde seg til en talfør borgerlig parlamentarisk opposisjon flankert av en sterk presse. Om Arbeiderpartiet var under kontroll av et oligarki, var Norge under kontroll av et demokrati-oligarki – en sterk statsleder og hans krets innenfor parlamentariske rammer. Vår «rikspresident» var ikke kåret gjennom direkte valg, slik Weber anbefalte for Tyskland, selv om det kunne virke slik. Da Gerhardsen gikk av som statsminister i 1951, var det til alles undring og manges engstelse. Nasjonen hadde blitt forferdet om den hadde fått anledning, men antikuppet var over på et døgn. Etter kong Haakons død i 1957, stemte flere enn noen gang på Arbeiderpartiet ved valget. Det holdt, sa man, å miste én konge.

Ut fra Webers primære formål med parlamentarisk demokrati – å rekruttere dyktige ledere – var perioden ikke vellykket for Arbeiderpartiet. Det ble tydelig i 1970-årene. En lang periode med lydig presse og derfor også for mange yes-men i ledende posisjoner, gjorde partiet tunghørt. Dilterne var for mange, og omkostningene ved å tenke annerledes var for store. Om systemet holdt byråkratiet under kontroll – et annet overordnet politisk mål slik Max Weber så det – er også tvilsomt. Det kom tydeligst frem under oppgjørene med den statlige industripolitikken.

Arbeiderpartiet var en treenighet: For det første, det klart største av mange *partier*. Hovedoppgaven var å vinne valg, og hovedarenaen var Stortinget. Dette var den parlamentariske oppgaven. Partipressen – opinionsmidlene – hadde her en klar oppgave. For det andre som spydspissen i den største, men én av flere *bevegelser*, arbeider- og fagbevegelsen. Her var oppgaven å produsere legitimitet. Den offentlige mening hadde en nøkkelrolle. For det tredje som den *statsbærende kraft* i en korporativ struktur der næringsliv, finans og fagbevegelse tok del sammen med statlig industri. Regjeringen med forvaltningen hadde den utøvende oppgaven. Dette var arbeidsdelingen i en stabilitetens trefoldighet. Noe manglet likevel: lytteposter, sensorer. Men siden offentligheten bare delvis kunne erobres med denne trefoldige makten, endte ikke stabiliteten i fullstendig ensretting; en viss pluralisme og kritikk vant frem i innenrikspolitikken.

Under Gerhardsen ble kampen om makt til å styre Norge ført i to dimensjoner: via karismatisk cæsarisme og via parti- og pressestrid. Denne tosidigheten av person og system innebar naturligvis en spenning, og makten var ikke total; partiene byttet ikke plass før i 1963 og det var bare en forsmak. Men valgene ble avholdt som om hvert valg var det siste. Det saksmessige hegemoniet kunne balansere i konfliktene om fullmaktslovene og Cuba-saken – men tippet over med industrisakene. At det er mer treffende å snakke om sosialdemokratisk hegemoni enn ideologisk herredømme i denne perioden, skyldes nettopp at situasjonen ikke var støpt i jern. Opposisjonen på Stortinget og i offentligheten var underlegen, men talefør. Dagbladet, Friheten og Orientering representerte en svakere utenrikspolitisk stemme. I motsetning til i partiene kunne avisene skifte oppfatning i løpet av en uke, og slik signalisere partiets retrett.

Partisekretær Haakon Lie og reporter Per Øyvind Heradstveit knytter de to dimensjonene sammen i sin beskrivelse av Gerhardsen som maktpolitiker. Lie beskriver de formative 1920-årene som en tid med kamp om politiske retninger, men uthever også, en *kamp om makt*. Lie konkluderer: «I denne striden var det at Einar Gerhardsen ble herdet til å bli den mest utpregede maktpolitiker vårt land har fostret i dette århundre.»²⁵³ Fra en mann som Haakon Lie kunne utsagnet vært solid anerkjennelse. Men ordene faller i en diskusjon om norsk utenrikspolitikk, og Lies poeng er at der var Gerhardsen amatør. Han trodde at de kommunistiske og

kapitalistiske systemer ville nærme seg hverandre. Einar Gerhardsen hadde fått viktige inntrykk på sin reise til Sovjetunionen høsten 1955, som gikk i retning av et gjensidig ønske om dialog. Lederne ble enige om kontakt i flere former mellom de to partiene. Og etter det dårlige stortingsvalget i 1961, mener Haakon Lie at Gerhardsen i stor grad la skylden på nettopp Lie. Han ønsket fra da av både Haakon Lie og Trygve Bratteli unna, mener Lie. Ulikt nesten alle andre partiformenn, fra C.J. Hambro til Kåre Willoch, ønsket Gerhardsen kontroll: «Han var en utpreget maktpolitiker som ikke ville slippe tøylene ett sekund – hvis det ikke var for å stramme dem ett sekund senere.»²⁵⁴

Slik spenningen mellom det autoritære og det parlamentariske vibrerer i Max Webers politiske skrifter, slik var den latent i norsk politikk fra 1945. På den ene siden lå den politiske makten stabil og sterk i hendene på et sosialdemokratisk oligarki og fremfor alt dets karismatiske lederskikkelse, på den andre siden gjorde parlamentarismens spilleregler og en kompetent opposisjon i Storting og offentlighet at regjeringen kunne finne mellomveier. Regjeringens egen stortingsgruppe led av, slik Weber også påpekte for den tyske Riksdagens del, mangel på kompetanse som følge av mangel på makt. I opposisjon var det annerledes; med det sterke nærværet i offentligheten førte en felles motstander til skjerpet og samlende argumentasjon.

Max Weber skrev at eneherskeren kan være mer avmektig enn den demokratiske lederen fordi byråkratiet stenger for sann og kanskje ubehagelig informasjon.²⁵⁵ Noe av det samme gjelder for en partielite med egen «lojal» partipresse. Bare om den innser at opposisjonspressen kan meddele noen sannhetens ord, kan den styre unna skjær i sjøen. Aftenposten og de andre borgerlige avisenes sterke stilling etter krigen var ikke bare et våpen for opposisjonen, men også fordelaktig for regjeringen. Arnulf Øverland påpeker det rasjonelle ved å trekke på en mer eller mindre uavhengig offentlig mening: «Et lands regjering må ha sitt organ. Men enda viktigere er en fri opposisjon. Uten den kjører selv det beste statsstyre i blinde.»²⁵⁶ Øverlands ord fra Verdens Gang 26. april 1946 er en påminnelse om at det er tryggere å navigere etter opposisjonens presse enn etter egen. Av egen presse læres det lite. Signalene var svake, motstanden fraværende. Partiet hørte kun sitt eget ekko. Fra den borgerlige pressen fikk partiet derimot klar beskjed fra opposisjonen. Øverlands poeng er

at høyrøstet opposisjon ikke bare er en rettighet. Den er fordelaktig for makten, selv om den oppleves som en plage. Makten blir bedre informert og kan slik befeste sin makt. Deler av den borgerlige pressen var riktignok så reaksjonær at den kunne ignoreres. Men Norges desidert største avis *Aftenposten* var sammen med *Dagbladet* og den nye *Verdens Gang* merkesteiner i de politiske omgivelsene som opposisjonen hentet styrke i. Det var en omgivelse de delte med regjeringen og Arbeiderpartiet. Med den sterke borgerlige pressen som felles omland kunne den cæsaristiske parlamentarismen utfolde seg.

Betegnelsen partipresse har medført en innsnevring av det ideologiske perspektivet. Vi skal ikke glemme at under ligger en forståelse av pressen som del av en politisk *bevegelse* som ikke slo sprekker før etter 1970-årene. Pressens oppgave var å bringe det sanne og det nye, og stå i tjeneste for sin bevegelse. Bevegelsens idé definerte pressens virksomhet. Med en webersk vri: Bevegelsens etikk ga publiseringen dens «ånd». At lojalismen nedfeller seg i organisatoriske og Eiermessige samarbeidsformer er så sin sak. Likevel, grunnen til at dette systemet kunne fungere i et parlamentarisk demokrati, på både sosialdemokratisk og borgerlig side, er at redaktørens virke var knyttet til den kollektive meningsdannelse som fikk sitt mest konkrete uttrykk gjennom partiene, men også andre organisasjoner i samme bevegelse: idrett, avhold, mållag, kvinnelag osv. Det dreier seg for alle disse om å støtte en forståelse av *rettferdighet*, enten den var knyttet til kommunismen, sosialismen, venstrebevegelsen, bondebevegelsen, kristenbevegelsen eller konservatismen. Hver av dem hadde samlande bredde og de pekte ut retning og formål. For alle de spørsmål og dilemmaer en brutal og kompleks verden reiser, representerer bevegelsene fortolkninger. Som kultur gir de visse verdier oppdrift, visse ord egenvekt. Denne pluralismen av begrunnelser for rettferdig fornuft, fra Friheten til Farmand, ser vi i den offentlige mening gjennom hele arbeiderpartistatens tid

DEL 3. ET APARTE LAND

(1965-1975)

I ET TV-INTERVJU 10. januar 1972 omtalte Trygve Bull Norge som «et aparte land»: «Selv om Norden som helhet har et avgjort særpreg vis à vis Europa for øvrig, og det både geografisk, sosialt kulturelt og politisk, fremstår Norge – ikke minst når det gjelder den sosiale og politiske tradisjon – som det *mest* nordiske, det *mest* originale, om en vil det *minst* europeiske av alle de nordiske statene.»¹ Hendelsene i politikk og offentlighet dette året og året etter skulle styrke påstanden. Det begynte med valget i 1969 – kanskje allerede med regjeringsskiftet i 1965.

Den borgerlige valgseieren i 1965 gned Arbeiderpartiets nederlag i 1961 ytterligere inn. De borgerlige fikk like mange mandater som Arbeiderpartiet tapte. SF fortsatte med to mandater på tross av nesten tre ganger så mange stemmer som i 1963. Partiet var ikke lenger på vippen og ble mindre interessant: «Presse og kringkasting ble mindre interessert i oss og refererte lite av hva vi sa og gjorde.»² Selv om det fremdeles var avgitt flere sosialistiske enn borgerlige stemmer, innebar 1965-valget en solid borgerlig seier for første gang siden 1930-årene. Hadde vi bare hatt en samlet arbeiderbevegelse, skriver Gerhardsen, ville posisjonen holdt lenger.³ Gerhardsen og Halvard Lange møtte i Stortinget. Partiformann Trygve Bratteli ble gruppeleder. Nå var det Per Borten som skulle håndtere en bred koalisjon, en opposisjon og en offentlig mening.

Nettopp et tveetydig forhold til offentligheten kjennetegnet Borten-regjeringen. Per Borten hadde et godt lag med folk flest, men et langt vanskeligere forhold til presse og kringkasting. Borten var uten det samme ønsket om sterk kontroll som hadde kjennetegnet Gerhardsen. Borten var riktignok forpliktet til å svare for alle fire partier i koalisjonen, og var meget klar over at han måtte veie sine ord. Samtidig lå det for ham å holde en jordnær og uformell tone til pressens og kringkastingsens

folk. Lenge gikk det bra, selv om han hadde blandede følelser overfor fjernsynet. Fjernsynet er upersonlig, sa han til Programbladet i desember 1969. Den som taler, ser bare en reaksjonsløs maskin: «Det er også uvant: å tale uten egentlig å ha noen å tale til. Man vet at mange mennesker hører og ser en, men føler det ikke.»⁴ Men på pressekonferansene var det mange kjente fjes fra Stortingets presselosje han utvungent henvendte seg til.

En pressekonferanse

Likevel gikk det slik at «regjeringens, og kanskje særlig statsministerens forhold til presse og kringkasting etter hvert ble noe anstrengt».⁵ Til Bortens pressekonferanser knyttet det seg «en viss engstelse», skriver Lyng: «Statsministeren pleide å være nesten mer enn vanlig folkelig og elskverdig. Han ville nødige skuffe noen, han prøvde å gi imøtekomende svar på alle spørsmål, han ville så gjerne gjøre alle til lags. Likevel hendte det som regel et eller annet under disse seansene. Særlig når spørsmålene angikk omstridte eller politisk kontroversielle saker. Da oppsto det ofte strid om hva statsministeren hadde sagt, eller hva han egentlig hadde ment å si. Selv mente statsministeren at han ved slike anledninger stadig ble misforstått. Ifølge journalistene skyldtes dette at han selv så ofte uttalte seg direkte tvetydig. [...] Derimot lar det seg ikke nekte at hans uttalelser svært ofte var åpne for tolkninger, endog for motstridende tolkninger. Og da lyttere og lesere jo har en tendens til å fortolke etter eget ønske og behov, var det forbausende hva man kunne få ut av enkelte av Per Bortens mer vellykte pressekonferanser. Dette var årsaken til at disse konferansene etterhånden hadde vunnet en sentral plass i vårt parlamentariske forlystelseliv.»⁶

Logikken her var som ofte ellers hva den svenske medieforskeren Mats Ekström kaller de- og rekontekstualisering:⁷ Hendelser i mediene, som en pressekonferanse eller et politisk intervju, a) brytes ned i sine enkelte bestanddeler (ytringer) og b) settes inn i en annen referanseramme eller kontekst, og c) blir til en ny nyhet. I tilfellet Borten ble flere av hans ytringer trukket ut av sin sammenheng og til ressurser i nye historier om Bortens særegne form for politisk adferd. Enda mer ble det av dette utover på 1980- og 1990-tallet, ikke minst med Brundtland og Jagland

i hovedrollene. I voksende grad skjedde også det Ekström kaller dobbel medialisering: Journalistikken dekker ikke bare hendelser i tekst, foto og film for å rapportere, men for å samle opp potensielle ytringer og situasjoner som kan inngå i senere oppslag.

Kristelig Folkepartis Kåre Kristiansen var statssekretær i den første Borten-regjeringen og skriver at flere statsråder ga statsministerens pressesekretær, Odd Bye, noe av ansvaret. Bye kom til Borten som statssekretær fra Senterpartiets pressekontor i 1965. John Lyng omtalte Bye (og Borten) på denne måten: «Bye var en mester i å sette sammen sindige selvfølgeligheter som gled så naturlig inn i Bortens egen tankeverden.»⁸ Kåre Kristiansen kommenterte senere: «At Lyngs kritikk ble fremført med hans etter hvert berømte understatement og langsomtdrepende sarkasme, bidro sterkt til blodtrykksøkning og tilsvarende opphisselse hos den annen part. Sterkest virket det kanskje at Lyngs språkføring og ordvalg alltid holdt seg innenfor de stringente krav til høflighet og saklighet.»⁹

I 1969 var det tid for skattereform med innføring av moms. Mer skatt på forbruk og mindre på inntekt skulle stimulere til sparing. Slik var trenden i Vest-Europa.¹⁰ På pressekonferansen om momsreformen 21. mai 1969 indikerte Borten på spørsmål fra Per Vassbotn at han ville ta det med stor ro om Stortinget ønsket å utsette skattereformen. Han antydte også at spørsmål knyttet til innføringen av momsen ikke var godt avklart. En frustrert finansminister Ole Myrvoll satt ved siden av Borten. Ifølge Aftenposten sa Borten at utviklingen i flere andre land hadde vist at det var problemer med å gå over til moms. Det kunne virke som om Borten ikke syntes hans egen reform var noen god sak i valgkampen.

Trygve Bratteli tok opp saken i Stortinget noen dager senere. Var det slik at Borten ønsket å utsette reformen? Svaret var i Bortens ånd. John Lyng skriver at Borten først filosoferte litt i sin alminnelighet rundt pressekonferanser og referater i massemediene: «Det er jo det som er det farlige med slike konferanser, at det blir gjengitt tilfeldige utsnitt som går ut gjennom massemedia, og det gir ikke det fulle bilde av det som foregår under debattene eller konferansene. I dette hadde Borten ganske rett, men dette var ganske sikkert ikke tid og sted for en analyse av pressens virkemåte.»¹¹ Bratteli var klar og prinsipiell, men etter Lyngs mening var det «dessverre [...] umulig å gi denne karakteristikken av

Bortens innlegg. Om det saklige nivå i hans innlegg ikke nådde de store høyder, hadde det på den annen side stor underholdningsverdi. Borten ga en blomstrende og ordrik beskrivelse av pressekonferanser i sin alminnelighet og beklaget seg over hvor misforstått en velmenende statsminister hadde blitt ved denne anledningen.» I sin replikk sa Trygve Bratteli at «Stortinget vil med forståelse lytte til [statsministerens] utsagn om at pressekonferanser kan være farlige».¹²

Guttorm Hansen og Odvar Nordli hadde i en uformell samtale med Borten fått bekreftet at det var andre i regjeringen som hadde det travelt. I replikkordskiftet luftet de gjentatte ganger Arbeiderpartiets forslag om en melding i håp om at Borten skulle røpe sin egen holdning. Statsministeren antydet til slutt at han for sin del ikke hadde hatt noe imot en stortingsmelding først. Dermed gikk han imot sin egen regjering. Regjeringens proposisjon lå allerede til behandling i Stortinget. Hansen forteller: «Finansminister Ole Myrvoll ble helt kvit og dratt i ansiktet. Bent Røiseland glei mellom stolradene som en røyskatt og bort til finansministerens plass der det ble en lang konferanse.»¹³

Saken om skattereformen handlet om uheldige formuleringer fra en tvetydighetens mester, og pressens utnyttelse av dem i kløften mellom posisjon og opposisjon. Aftenpostens Egil Sundar skriver at det ble noe «bortimot et fast mønster at hver gang statsministeren uttalte seg om kontroversielle spørsmål, førte dette til 'misforståelser' og påfølgende behov for oppklaringsrunder. Det stående spørsmål ble som regel: Hva mente 'egentlig' Borten når han formulerte seg slik han gjorde?»¹⁴ Tve-tydigheten ble hans varemerke, skriver daværende politisk redaktør undar i Aftenposten. Der var tålmodigheten med koalisjonen tynnslett. Ny sjefredaktør Hans Vatne lot redaksjonssekretær Sundar forberede oppgjøret. Dagbladet bemerket i januar 1971 at undergangen nærmet seg for regjeringen. Aftenposten og Dagbladet samlet seg i voksende mistro til Senterpartiet.

Saken illustrerer et vanlig syn på Bortens offentlige form. Bortens politiske kolleger følte seg ikke trygge på hva han kunne komme til å si. Pressen angrep Bortens form: Dagbladet gikk foran: «Forferdelse og oppgittthet preget reaksjonene i regjeringspartiene», het det på første side. Arve Solstad på side to: «Sjelden har vi opplevd en flauere forestilling i vårt enkle parlament, sjelden har vi sett en statsminister blitt kraftigere

flådd og irttesatt av så vel egne støttetropper som opposisjonen.» Til overmål ble saken behandlet i en leder på side tre under overskriften «Statsminister uten tillit». Konklusjonen var klar nok: «En framtidig koalisjonsregjering må under enhver omstendighet få en annen leder.» Nå hadde Dagbladet aldri vært noe regjeringsorgan. «Og avisens generelle skepsis kan nok ha bidratt til å skjerpe kritikken over regjeringens sjef i dette spesielle tilfelle. Men også innen norsk presse forøvrig var reaksjonene utpreget kritiske, bortsett fra i Senterpartiets egne aviser.»¹⁵ Lyng kunne ikke dy seg for å referere en overskrift i Kristelig Dagblad i København: «Den viljeløst vimrende statsministerens pressekonferanser er ved at utvikle sig til oppositionens hemmelige våben.»¹⁶ På et vis var det urettferdig, for Borten ville være venner med pressen og var åpnere enn de fleste. «Han hadde den sympatiske egenskap at han nødigg ville skuffe dem han snakket med, og gjerne ville gi et svar på alle spørsmål. Og da kunne jo svarene ofte bli litt improviserte og uklare.»¹⁷

En sidevirkning av den sprikende regjeringskonstellasjonen og statsministerens vinglete ledelse var at koalisjonspartiernes aviser følte seg mindre lojale overfor regjeringen. Drammens Tidende skrev 18. januar 1971: «Det er vel tvert imot tvilsomt om den politiske reportasje noen gang har vært så hensynsløst pågående og så ubundet av partipolitiske vurderinger og regjeringslojalitet som den har vært under regjeringen Borten.» I så måte var disse årene en læreperiode for avisene. Koalisjonen hadde ingen sterk stemme, selv statsministeren fikk kritikk av sine regjeringskolleger når han uttalte seg på vegne av regjeringen. Dermed var det enklere for pressen å slå kiler inn i regjeringsmedlemmenes argumenter. Stavanger Aftenblad skrev på lederplass 10. oktober at «Vi har fortsatt aviser som først og fremst vil bedrive partipolitikk og som fortsatt vil male sitt eget partis fasade hvit og motstandernes svart. Men stadig flere aviser vil bli mer interesserte i å skildre det som foregår bak fasaden enn selve fasaden og bruke et mer variert fargespekter».

Brevsaken (1970)

En pressekonferanse er et kortvarig koblingspunkt mellom politikk og journalistikk, en slags forestilling hvor alt i prinsippet kan skje. Etter EEC-landenes møte i Haag i desember 1969 var det klart at Storbritannia,

Danmark, Irland og Norge kunne forhandle om medlemskap. Senterpartiets landsstyremøte vedtok at alle stridsspørsmål mellom Norge og EEC måtte presenteres for Stortinget. Både ja- og nei-siden måtte leve med dette bemerkelsesverdige partiet som ville forhandle med EEC om medlemskap uten å ønske medlemskap. Stortingsgruppen og partiet var imot de helt grunnleggende premissene ved EEC nedfelt i Romatraktaten, samtidig som regjeringsmedlemmene fra Senterpartiet deltok i forhandlingene. Dette dobbeltløpet kunne partiet profitere på takket være Bortens vaghet og popularitet. Men EEC ble en stadig mer polariserende sak i norsk politikk og offentlighet.

I Dagbladet skrev Arve Solstad at «i øyeblikket står vi overfor det mest storslåtte åpne dobbeltbokholderi i koalisjonens korte historie».¹⁸ For i behandlingen av utkastet til stortingsmeldingen om EEC var det gjengitt et brev – det såkalte Davignon-brevet – fra Utenriksdepartementet til Ministerrådet. I det gikk det frem at Norge var positiv til «politisk samling». I brevet fra 25. mars hadde regjeringen uttrykt vilje til å delta i konsultasjoner med Davignon-komiteen som skulle utarbeide forslag om utenrikspolitisk samarbeid som ledd i arbeidet for politisk samling i Europa.¹⁹ Brevet var sendt fra UD noen dager før Lyng gikk av som utenriksminister.

Etter et landsstyremøte i Senterpartiet i juni 1970, som gikk inn for å prøve Romatraktaten mot norske forutsetninger i forhandlingene, holdt Borten en pressekonferanse. Statsminister Borten ble spurt av Dagbladets Per Vassbotn om Senterpartiet kunne slutte seg til regjeringens svarbrev. Borten svarte at dette var verken Senterpartiets eller regjeringens syn. Brevet var ikke behandlet av regjeringen, og det var daværende utenriksminister Lyng som var ansvarlig. Borten visste at dette med «politisk samling» var et kontroversielt poeng, for spørsmålet hadde nettopp vært oppe på landsstyremøtet. Begrepet som egentlig hadde vært benyttet, var «politisk samarbeid», men så oversatt til det franske «unification», og tilbake til norsk som «politisk samling». Borten kritiserte indirekte Lyng for å ha sluppet gjennom brevet.²⁰

Vassbotn skrev senere at Bortens måte å håndtere saken på, var å «kaste sin tidligere utenriksminister til ulvene for å holde seg inne med sitt parti».²¹ Lyng skriver at «Per Bortens innlegg var da også langt mere preget av Senterpartiets taktiske behov enn av statsministervisdom. Det var tydelig at hans sterke formuleringer først og fremst hadde adresse

til hans egne partifeller, de var ikke ment som et alment budskap fra regjeringens sjef til det norske folk. Kort sagt, det var partipolitikerene Per Borten som opererte, og ikke den norske statsminister.»²² Lyng satt på hytta med sine memoarer. Willoch skriver at Lyng ble «nokså irritert på Borten, som overspilte de politiske sidene i saken. Lyng skrev et avisinnlegg der han omtalte statsministeren konsekvent som 'herr Borten'. Gradestokken var tydeligvis sunket ned mot nullpunktet og kanskje under det», observerte Willoch.²³

John Lyng er karakteristisk syrlig om episoden: «Det var intet å si på at statsministeren fraskrev seg ethvert personlig ansvar for brevet. Det enkleste og mest bekvemme for ham var selvsagt å velge den minste motstands linje, å legge ansvaret på en annen. Men denne siden ved operasjonen ble fullstendig overspilt. Situasjonen var ikke slik at den ga dekning for antydninger om at noen hadde gitt feilaktige opplysninger om norsk politikk bak regjeringens rygg. ... Så gikk det som det gjerne pleier å gå når en sak er blitt totalt overspilt, og når forventningene er blitt spent altfor høyt ... Aftenposten konstaterte at statsministeren i sin aksjon hadde vært aldeles 'på jordet'. Den 'politiske blunder' han hadde snakket om på pressekonferansen, forelå ikke før statsministeren 'selv åpnet munnen'».

Bergens Tidende pekte på at statsministeren hadde brakt seg selv inn i en tillitskrise som han neppe ville overleve politisk. Stavanger Aftenblad mente at: «Aldri har koalisjonen vært så nær sammenbruddet som i de siste dagene, og ansvaret er ene og alene statsministerens». Morgenposten slo fast at saken var blitt «et sviende nederlag for statsministeren, og den har også resultert i en dyp sprekke i koalisjonssamarbeidet».²⁴

I Stortinget var det uro fordi Borten så glatt hadde lagt skylden på Lyng. Ville Høyre forlate koalisjonen? «Vi hadde kveldsmøte i Stortinget denne 20. juni, og i løpet av kort tid var huset på Løvebakken en maurtue av opphisselse og vantro og raseri, spesielt det siste hos Høyres folk, men også andre reagerte meget sterkt. Utenrikskomiteens formann, Bent Røiseland, var rasende, og han sammenkalte til møte i komiteen og meddelte at han hadde bedt statsministeren om å komme i komiteen og redegjøre for det som hadde skjedd. [...] Møtet i utenrikskomiteen med statsministeren ble en av de merkverdige forestillinger jeg har vært med på. Borten hadde tydeligvis nå mistet nervene og rotet og forklarte. Typisk for ham var at han stadig tok

opp denne ‘oversettelsesfeilen’ og ville vite om komiteen hadde et godt råd å gi når det gjaldt noen som kunne oversette fra fransk til norsk. ‘Det er ikkje komiteen sin sak’, sa en rasende formann. Komiteformannen Røiseland sa at slik kunne ikke Lyng behandles. Det var ukollegialt og ulojalt, sa han.»²⁵ Røiseland var koalisjonens gruppefører og regjeringens sterkeste forsvarer i Stortinget. Nå røyntet det på.

Egentlig ingen stor sak, kommenterer Lyng i sine memoarer. Reaksjonene var nok overdrevet. Men «likevel kunne man dra kjensel på et mønster i hele hendelsesforløpet. Det minner meget om oppstyret i mai 1969, etter statsministerens pressekonferanse og uttalelser om skattereforen. Også den gangen hadde man merket den samme tendens til å velge den minst motstands linje, den samme mangel på aktiv solidaritet overfor medarbeidere som sto i skuddlinjen, den samme ulyst til å skjære gjennom alle taktiske hensyn. ... Og mønsteret ble stadig tydeligere etter som regjeringen nå etterhånden nærmet seg sammenbruddet.»²⁶ Pressen var ganske samlet (Nationen og Østlendingen var unntakene) i konklusjonen at her hadde Borten gjort en fjær til flere høns, og satt regjeringssamarbeidet på prøve.

Saken begynte også denne gang med en pressekonferanse og en våken journalist – den beskrives løpende av pressen sammen med fargelegging og fremtidsvarsler: Aviser varslet om regjeringens avgang. Egil Sundars nyttårskommentar i Aftenposten om regjeringen var hard. I Dagbladet minnet Arve Solstad om Lyngs analogi mellom koalisjonen og et katolsk ekteskap; bare døden kan oppløse dem. Lyng kommenterte: «Han lot til å være litt i tvil om dødsfallet i realiteten allerede var inntruffet. Men hjernen hadde iallfall opphørt å fungere, mente Solstad.»²⁷ Men det var ikke tid for regjeringskrise. Det er ikke mulig å velte en fotball, sa redaktør Arthur Berg i Dagen.²⁸ Forhandlingene om medlemskap med EF skulle begynne straks etter at Stortinget hadde behandlet «markeds-meldingen», og Trygve Bratteli hvilte ut i Italia.

Demokratisk og statsstøttet

En sidevirkning av det vanskelige forholdet mellom den borgerlige regjeringen og pressen var at det som oftere ble kalt «den demokratiske presse» satte dobbeltrollen som journalist og partimenneske forsiktig

under debatt. Pressen var ansett som demokratisk ved at den var knyttet til den partipolitiske pluralismen og trykket meningsinnlegg som kunne debatteres (om ikke i pressen selv). Den var også demokratisk ved at den tok del i den demokratiske kampen om makt. Sto ikke avisen for noe, var den knapt for avis å regne. I 1960-årene ble debatten om pressens virksomhet noe mer åpen i den borgerlige pressen, og det ble trukket inn dilemmaer som ble presentert som *pressetiske*. Nyheten trekkes på et vis inn i journalistikken som gjenstand for refleksjon om en bredere og mer selvstendig journalistikk. Avisjournalistene skjeler til kollegene i kringkastingen. Dette resulterer i mer sofistikert journalistikk og en mer spesifisert presseetikk. Det pekes på at journalistikk er et håndverk, ja, endog et fag. I arbeideravisene er pressearbeid ennå lenge et tillitsverv. Men med fjernsynet, EF-avstemningen og journalistutdanning ses konturene av et sett av konvensjoner og normer som peker i retning av *journalistikken* i entalls form. Politikken på sin side ga journalistikken adskillig mer å bite i.

Stortinget vedtok i 1969 en pressestøtteordning som avlastet partiene og som på lignende vis som koalisjonsregjeringens voksende problemer, etablerte noe mer distanse mellom aviser og partier. Selv om pressen selv hadde få motforestillinger mot å bli understøttet av den makten den skulle overvåke, var debatten på Stortinget lang og intens. Høyre var lenge imot. En fri og uavhengig presse kan ikke gjøre seg avhengig av staten. I debatten om forslaget til pressestøtte i januar 1969, argumenterte Høyre for at den enkelte avis burde kunne dekke og stille seg kritisk til alle partier. Løsningen var etter Høyres mening fristilling av avisene og samtidig en differensiering av det politiske stoffet i hver avis. Innflytelsen fra det nye nøytrale og bredtdekkende fjernsynet lå under.²⁹ Det viste seg også at fristillingen av avisene i kombinasjon med avisdød førte til at Høyres saker og argumenter ble dekket like godt i de gjenværende avisene. Da Stavanger Aftenblad ble enerådende i sin region, fikk Høyres politikk bedre dekning. Høyre var også kritisk til pressestøtte fordi modellen som var foreslått, favoriserte A-pressen. Høyre avvirket støtten til flere aviser, og flere av dem gikk inn.³⁰

Høyre fant etterhånden ut at partiet ikke kunne avvise støtte. Senterpartiets Jon Leirfall sa i debatten at «Det er vel så at alle parti og dei fleste representantar har si sjuke mor som dei vil prøve ein ny medisin på.»³¹ Når

pressen lyktes med å få til en støtteordning, konkluderte presseforskeren og journalistlæreren Thorbjørn Wale, skyldtes det alliansen mellom presse og partiene.³² Og egentlig hadde norsk presse vært statssubsidiert skattemessig og på annet vis siden før journalistikkens oppkomst.

Frem til begynnelsen av 1970-årene var de *formelle* bindingene klart sterke i arbeiderpressen og svake i Venstre-pressen. Bare Arbeiderbladet og Friheten var partieide aviser.³³ Arbeideravisene var godkjent av sentralstyret som også godkjente alle redaktøransettelser. Norsk Arbeiderpresse var deleier i avisene og hadde sin representant i avisenes styre. Bare partimedlemmer hadde adgang til årsmøtet for avisene. I senterpressen gikk representasjonen andre veien: Avisenes folk møtte i partiets styringsorganer. Senterpresselaget hadde representanter i landsstyret og alle redaktører var utsendinger på fylkespartienes årsmøter og landsmøtet. Partiet hadde en av tre styrerepresentanter i Senterpartiets pressekontor. I Høyre-pressen hadde partiet representanter i Norsk Høyrepresse og i Høyres pressebyrå og dekket store deler av byråets utgifter. Den konservative presses forening valgte flere delegater til partiets landsmøte, og formannen i presseforeningen var medlem av sentralstyret og landsstyret. Løsest var altså tilknytningen i Venstre, der formannen i Norges venstrepreselag var medlem av landsstyret. Presselaget valgte også delegater til landsmøtet. Ettersom bindingene ble gjenstand for en del kontroverser i 1960-årene og svekket eller avvirket gjennom 1970- og 1980-årene, sto de uformelle tilknytningene tilbake. De to kristne avisene Dagen og Vårt Land var formelt uavhengige av Kristelig Folkeparti.

Lekkasjer

Norsk politikk gikk inn i lekkasjenes tid. Lekkasjer er en bivirkning av politisk svakhet og en mer egenrådig journalistikk. Omstendighetene gjør at denne typen informasjon tillegges ekstra oppmerksomhet. Av den grunn er den ofte lite populær i politikken (om vi holder styrte lekkasjer utenfor) og meget populær i journalistikken. Gjennom lekkasjer til norsk presse ble det sommeren 1970 kjent hvilken holdning landsstyret i Senterpartiet hadde til forhandlinger med EF. KrFs Lars Korvald skriver at «På denne tid hadde 'lekkasjene' blitt et virkelig problem for regjeringen. Avisene kunne bringe referater selv fra hemmelige møter. Det skapte en

atmosfære av utrygghet i hele Regjeringens arbeid.»³⁴ Koalisjonen står svakt i folks bevissthet, sa Helge Seip. Slitasjefenomenet er merkbart. Vi er på en måte kommet inn i en ond sirkel av maktesløshet.³⁵ Senterpartiets partiformann John Austrheim mente uttrykket slitasje var dekkende for samarbeidet. «Jeg håper vi kan unngå situasjoner der regjeringen blir ført opp i rene krisesituasjoner.»³⁶ Han la til: «Vi vil få samme vansker framover om vi ikke får en mer positiv presse. Vi bør alle beflitte oss på å trekke fram det som er positivt i regjeringens virke.» Willoch mente at at man måtte innse at pressen tar det stoffet den ønsker.³⁷

Lekkasjene bekymret statsminister Borten. Bortens biograf Harald Berntsen skriver at Dagbladets avsløringer om bytter i regjeringen var tema på blant annet regjeringskonferansen 30. mai 1970, der Borten minnet om tieplikten i forbindelse med statsrådsskifter.³⁸ Dagbladet var velinformert når Venstre-folk skulle inn i regjeringen, og Aftenposten var like velinformert når Høyre-folk skulle inn. Lekkasjene fortsatte. Mye tydet på at Lars Jacob Krogh i NRK hadde meget god kontakt med Kåre Willoch.³⁹ Bortens presseråd Ole Hoemsnes hevdet senere overfor Borten at Willoch også hadde hatt mye kontakt med Vassbotn.

På en regjeringskonferanse 22. februar 1971, da regjeringens siste dager begynte, ble igjen lekkasjer diskutert. Da hadde NRKs Herbjørn Sørebo hatt et innslag om forhandlingsopplegget for jordbruket, som etter Svenn Strays mening var så korrekt at det var som om Sørebo hadde deltatt på regjeringskonferansen. Men det var presseråd Hoemsnes som hadde orientert Sørebo, og som så på det som en ordinær del av jobben. For fremtiden, sa Stray da, ville Utenriksdepartementet hemmeligstemple EEC-dokumentene med henvisning til straffeloven.⁴⁰

Meningsmålingene ble fulgt med bekymring. De var kime til splid mellom regjeringspartnerne. Lyng skriver at «Det såkalte gallupdemokratiet fikk en slags ny dimensjon. Hver månedlig forskyvning mellom koalisjonens partier ble fulgt med vaksomme øyne på partikontorene. Kunne man være sikker på at partnerne egentlig var helt lojale? Var ikke ens egne representanter på Stortinget og i regjeringen for svake og imøtekomende overfor de andre? Hva kunne man selv gjøre for å skjerpe sin profil og bedre sin stilling ved neste gallup?»⁴¹ Forholdet mellom regjeringen og massemediene var ikke godt. Vi får ikke snudd opinionens holdning til samarbeidet uten en kraftig rekonstruksjon av regjeringen, mente Willoch.⁴²

Hvorfor tonet ikke bare Borten flagg i EEC-saken, og gikk? Egil Aarvik spurte Borten, men bare i sitt indre: «Hvorfor skjærer du ikke igjennom og sier rett ut at du er motstander av EF og tilhører et parti som er imot EF medlemskap – og at jeg derfor ikke ser meg i stand til å lede en regjering dersom dens politikk skal ta sikte på medlemskap! I stedet satt vi der og følte oss frem, drøftet EF-saken som om uenigheten tross alt ikke var så uendelig, og imens kastet vi bort all verdens tid på Nordøk-saken som iallfall for meg følte som en avsporing og som vel neppe noen av oss for alvor trodde på.»⁴³ Den 3. oktober 1970 skrev Dagbladet at partiformannen John Austrheim skulle ha ymtet om det mange antok var strategien – han så helst at et av de andre partiene brøt regjerings samarbeidet.⁴⁴ Det var en pussig situasjon, for regjeringen ble verbalt beskutt fra alle hold: fra «egen» presse, egne partier og fra opposisjonen. Men å bryte samarbeidet ville antakelig være upopulært i «opinionen» og en gavepakke til Arbeiderpartiet.

Borten ønsket intet norsk medlemskap i EF.⁴⁵ Samtidig følte han åpenbart et «folkekrav» om å holde koalisjonen gående. I alle fall ville han ikke ha skylden for at regjeringen falt. «Hverken statsministeren eller vi andre var statsmenn nok til å se sannheten i øynene. Politisk lederskap består ikke i stort annet enn evnen til å se sannheten i hvitøyet – uten å miste evnen til handling. John Lyng hadde sett sannheten, men var gått ut av regjeringen før sannhetens øyeblikk var inne.»⁴⁶ Regjeringen vaklet videre inntil tilfældighetene beseglet dens skjebne.

Bortens fall (1971)

Inn og ut av dører, tilfældigheter, misforståelser, stor ståhei. Et rikelig utvalg av menneskelige svakheter, en statsminister som drives fra skanse til skanse. En festlig komedie med tragisk skjær om den hadde utspilt seg på scenen på Oslo Nye, ikke mellom Stortinget og regjering. Dette var politisk virkelighet. Kåre Willoch har trukket en parallell til storbonden i Johan Bojers roman *Troens magt*, som ender i en hengemyr av løgn.⁴⁷ At ingen ennå har iscenesatt den såkalte lekkasjesaken, må bero på at mer dramatiske ting har skjedd siden. Sikkert er det at komedien ville blitt folkelig.

Offentlighetens betydning antydes av at saken er blitt døpt lekkasjesaken. Noen lekkasjesak var det imidlertid ikke. Derimot var det den

første politikerskandalen etter krigen: «En rekke fremtredende politikere fremholder overfor Aftenposten at dette er en av de største politiske skandaler i norsk historie.»⁴⁸ Den er vår norske og litt tullete Watergate-skandale – tre år før Nixons fall. Dette var *Cover-up* på norsk og bortensk. Mange statsråder har siden gått samme vei som følge av vanskeligheten med å innrømme feil i offentligheten. Men ingen statsminister har slik fått sin skjebne beseglet av både politiske realiteter og pussige tilfeldigheter. «Lekkasjesaken» står i særklasse.

I februar 1971 deltok statsminister Borten på Nordisk Råds sesjon i Folketinget i København. Han reiste hjem en tur i helgen 13. og 14. februar i anledning det internasjonale naturvernåret og fløy tilbake til København mandag den 15. februar. Om morgenen hadde han først et kort møte med daglig leder for Folkebevegelsen mot medlemskap i EF, advokat Arne Haugestad, om bevegelsens statsstøtte, og kort om de pågående jordbruksforhandlingene med EF. Haugestad fisket etter Bortens EEC-strategi. Borten var ullen, men Haugestad fikk inntrykk av at Borten ikke ville bryte regjeringssamarbeidet. Da ville partiet få skylden for bruddet og bli redusert til en politisk sekt, sa Borten. Han satset trolig på at EF brøt forhandlingene med Norge.

Kunne det innebære at han var villig til å føre Norge så nær medlemskap i EF at det kunne være for sent å snu, på tross av holdningen i eget parti? Sammen med Ragnar Kalheim og John Lager i Folkebevegelsen kom Haugestad til at det var bedre at regjeringen falt. Det ville gjøre frontene klarere, og det ville være lettere å mobilisere fagbevegelsen mot EEC under Bratteli enn under Borten. De bestemte seg for å følge det politiske spillet tett, og Haugestad og Lager bestilte billetter til København.

Haugestad og Lager havnet på samme fly som Borten og hans presserådgiver Ole N. Hoemsnes. I vesken hadde Borten et notat fra ambassadør i Brussel, Jahn Halvorsen, om Halvorsens samtale med kommisjonsmedlemmet Jean-Francois Deniau. Deniau sa der at EF neppe ville godta varige unntaksordninger for hele det norske landbruket. Ikke oppsiktsvekkende informasjon, men det gikk inn i den diskusjonen om den norske regjeringens krav i jordbruksforhandlingene med EF. Notatet var som vanlig stemplet «Fortrolig». Borten leste og tenkte på samtalen med Haugestad tidligere på dagen. Han tok rapporten med seg på vei

til toalettet, ga den til Haugestad med bemerkningen «dette vil kanskje interessere deg», og plukket den opp igjen noen minutter senere. Borten har i ettertid poengtert at han gjorde dette for å vise Haugestad at EEC-problemet ville «løse seg selv», dvs. med forhandlingsbrudd.

Også Dagbladets Per Vassbotn var i København for å fange opp nytt fra forhandlingene med EF. Kunsten, forklarer Vassbotn, er å sende ut en strøm av spørsmål til så mange relevante personer som mulig, og så håpe at en og annen napper: en bekreftelse, en avvisning, et vink. Et manuskript kan settes sammen på basis av slike drypp som så kan arbeides videre med sammen med andre kilder.⁴⁹ Presseråd Hoemsnes fikk tirsdag 16. februar erfare at «Journalist Vassbotn hadde en besnærende og velutviklet måte å arbeide på. Han gikk systematisk til verks, samlet opplysninger fra mange kilder – og hadde stadig såkalte avsløringer fra lukkede partimøter.»⁵⁰ Hoemsnes nevnte for Vassbotn visse kritiske holdninger som var kommet fra EF-hold om forhandlingene. Han anbefalte Vassbotn å sjekke saken i UD eller i Brussel. Hoemsnes skriver at «jeg ble imponert over hva han visste, og bemerket det også til ham. Jeg fikk lyst til å hjelpe en kollega med informasjoner – hvis jeg trodde jeg hadde noen. Men Vassbotn visste jo det meste fra før.»⁵¹ Hoemsnes omtaler spenningsforholdet han befant seg i, som mellom ønsket om å hjelpe en «kollega» og å følge påbudet om fortrolighet: «Jeg hadde i og for seg personlig ikke noen problemer med å oppholde meg i dette grenslandet mellom avsender og mottager av viktig informasjon. Det var likevel ikke alltid like behagelig.» Mer enn én gang følte han at han ble mistenkt for å lekke til pressen. Men Stortinget lakk som en sil, konstaterte presseråden.⁵²

Dagen etter støtte Vassbotn igjen på Hoemsnes som fortalte hva Deniau fra Kommisjonen hadde sagt til ambassadør Halvorsen i Brussel; norsk medlemskap var utelukket hvis Norge fastholdt varige særordninger for hele landet.⁵³ På flyturen hadde Hoemsnes skummet raskt gjennom det som sto på første ark.⁵⁴ «Jeg nevnte også for Vassbotn at det trolig var første gang et kommisjonsmedlem ga uttrykk for en slik holdning.»⁵⁵ Dette fikk Vassbotn senere langt på vei bekreftet med finansminister Ole Myrvolls replikk «It rings a bell». Avisens korrespondent i Brussel sjekket detaljer, og dermed hadde Vassbotn det han trengte. I Oslo klargjorde Gudleiv Forr artikkelen og sendte den i trykken.

Under festmiddagen, forteller KrFs Kåre Kristiansen, «står en av Dagbladets stjernereportere, Per Vassbotn, ved bordet vårt. Også han var tydeligvis i utmerket festhumør, han smilte så bredt og uforbeholdent at det ga et lite støkk i oss. [...] Vassbotn viste meg nemlig med synlig stolthet et telegram som han kort tid i forveien hadde sendt til Dagblad-redaksjonen i Oslo. Før jeg hadde lest telegrammet igjennom, var jeg klar over at dette var krutt – ja, en bombe.»⁵⁶

Freitag 19. februar brakte Dagbladet en artikkel overskriften «Medlem av EEC-kommisjonen utelukker norsk medlemskap. Jordbruksproblemene for store – men ministerrådet avgjør»: «Etter det Dagbladet erfarer skal EEC-kommisjonens medlem Jean-Francois Deniau i en samtale med Norges Brussel-ambassadør Jahn Halvorsen ha gitt uttrykk for at Norges jordbruksproblemer er av en slik art at norsk medlemskap ikke kan komme på tale.» Halvorsens rapport, den Borten hadde vist Haugestad, ble oppgitt som kilde, men intet tydet på at Vassbotn hadde lest den. Samtalen mellom Halvorsen og Deniau ble referert kort. Begge var avbildet.

Artikkelen kom midt under tautrekkingen i Brussel omkring forhandlingsopplegget om landbruket, der en radikal avskjermingslinje fremmet av særlig Senterpartiet, sto imot en mer moderat mellomlags- eller kompensasjonslinje. Avskjermingslinjen sto hardt på at landbruket skulle unntas EFs landbruksordning gjennom en særavtale, mens mellomlagslinjen tilsa at norsk landbruk skulle kompenseres for det lavere prisnivået i EF. At kommisjonsmedlem Jean-Francois Deniau sa at avskjermingslinjen ville føre til brudd, måtte oppfattes som et argument for at bare mellomlagslinjen kunne gi medlemskap.

Haugestad kommenterte både til Lars Hellberg i Aftenposten og til Per Vassbotn og Arve Solstad i Dagbladet at han hadde sett rapporten; Borten hadde vist ham den. Haugestad føyde til at det trolig var Borten som var Vassbotns kilde. Vassbotn og Solstad sa ingenting, de visste bedre. Haugestad var ennå ikke klar over det brennbare i hva han hadde sagt til Dagbladet. Den helgen summet det på Tostrupkjelleren: Hvordan hadde Dagbladet fått tak i Jahn Halvorsens rapport? Hvem var kilden? Mandag skrev redaktøren for Rogalands Avis, Per Brunvand, som også hadde vært i København, at Dagbladet lot seg bruke i et spill fra høyeste hold.⁵⁷ UD's pressesjef, Tim Greve, var kilde for Bergens Tidende som

mente at det hadde skjedd et brudd på rikets sikkerhetsbestemmelser. Borten sa til avisen at slike lekkasjer hadde regjeringen lært seg å leve med.

Journalist Olav Garvik i BT fikk Helge Seip til å helle bensin på bålet tirsdag 23. februar. Politietterforskning må vurderes, sa Seip, for det har opplagt skjedd en straffbar handling. Utspillet kom plutselig og høynet temperaturen noen grader. Seip ble også intervjuet av radioens Herbjørn Sørebo: Når hemmeligstemplede dokumenter som gjelder forhandlinger mellom Norge og fremmede land kommer ut, bør det etterforskes av politiet. Offentlig sagt var sagt; dagen etter måtte Seip stå ved dette. Jens Haugland skriver i sin dagbok: «Dei dyktigaste og mest ryggeslause og mest utru tenerane i regjeringa ropte på politi mot sjefen sin.»⁵⁸ Den permitterte Dagblad-redaktøren Seip hadde egen kopi av rapporten og ønsket seg opplagt renvasket.

Sørebo påpeker at «krisa var som skapt for radioen. Vi hadde ikkje søndagsaviser den gongen, og fjernsynet kom med først om kvelden. I radio hadde vi faste sendingar frå morgon til kveld, og vi sank inn alle dei kommentarane vi kunne få. Det balla på seg frå sending til sending.»⁵⁹ Senere la Borten vekten på at pressen jagde saken vidare. Politikerne hadde låst seg i en posisjon den lørdagsmorgenen, og dette styrte saken vidare.

Dermed sto det klart for Arne Haugestad: Spørsmålet er ikke hvem som var Dagbladets kilde. Poenget var at landets statsminister hadde vist et fortrolig dokument til uvedkommende. Haugestad hadde unektelig et visst tak på Borten. Haugestad og Kalheim i Folkebevegelsen besluttet å bruke saken til å ramme regjeringen.⁶⁰ Dermed dryppet Haugestad til NRKs Herbjørn Sørebo – på Tostrupkjelleren – at Borten viste ham rapporten på flyet, men var taus på spørsmålet på om han var Dagbladets kilde. Sørebo hadde ingen åpne kilder og måtte foreløpig la saken ligge.⁶¹ Da Sørebo dagen etter i radioen refererte Bortens erklæring om at han ikke hadde noe kjennskap til hvordan Dagbladet hadde fått saken, visste han at det var bare en del av sannheten.

At Borten trolig var kilden, spredte seg raskt. Morgenbladets redaktør Chr. Christensen skrev at folk flest trolig forstår pressen dit hen at den tror at Borten har lekket. Overskriften kunne ikke mistolkes: «Hvorfor tier han?» Borten forsto at mange kjente til flyepisoden, og i møte med Haugestad,

Vassbotn og Solstad ville Borten at Dagbladet skulle dementere at han var kilden, men Solstad ville ikke skrive noe som helst om sine eventuelle kilder. Men avisen kunne ta inn *Bortens* dementi, som da ville stå for Bortens regning. En pressemelding gikk ut fra Statsministerens kontor:

I anledning av Dagbladets artikler om en rapport fra den norske ambassade i Brussel, og om regjeringens forhandlingsopplegg for jordbruk og fiske, vil jeg gi følgende uttalelse: Den omtalte rapporten gjaldt en vurdering på grunnlag av en samtale med et kommisjonsmedlem. Rapporten var stemplet fortrolig, ikke hemmelig som opplyst i noen aviser. Verken statsministeren eller hans medarbeidere ved Statsministerens kontor er Dagbladets kilde. Statsministeren har ingen kjennskap til hvorfra Dagbladet har sine opplysninger.

Onsdag ettermiddag spurte Hoemsnes forsiktig Borten om han ikke uforvarende hadde kommet i skade for å vise rapporten til noen EF-motstandere som igjen kan ha gått til Dagbladet, men Borten benektet dette. Hoemsnes, som visste at det var usant, bestemte seg for ikke å fortelle om kontakten med Vassbotn i København.

Folkebevegelsen mot EEC forsto at Borten var i ferd med å grave sin egen grav i forsøket på å overleve. Tiden ville gjøre sitt, og Haugestad holdt lav profil. Hva Vassbotn kaller «forhandlinger» fant nærmest løpende sted mellom Borten og Haugestad fra tirsdag 23. til fredag 26. februar. Noen dager kunne det minne mer om «gjemsel». Borten ville at Haugestad skulle stå frem og si at han ikke var Dagbladets kilde. Men i så fall måtte Haugestad bekrefte at Borten hadde vist ham rapporten. Etter å ha vært på Tostrupkjelleren la Haugestad seg inn på Hotel Stefan noen hundre meter fra regjeringsbygningen for ikke å bli ringt opp av Borten. Men det endte med at Haugestad og Hans Borgen fra Folkebevegelsen måtte dra hjem til Borten for å diskutere den erklæringen som Borten ønsket. Borten forsto ikke at Haugestad ønsket regjeringsskriser. Borten gjorde også nye forsøk på å få Dagbladet til å bekrefte det han hadde hevdet i pressemeldingen.

Radioens Herbjørn Sørebo hadde fått vite av Arne Haugestad hva som skjedde på flyet, men hadde ingen kilde. Han måtte få noe til å hende!

Stortinget var en mulighet. Den 24. januar 1971 noterte Jens Haugland i dagboken at «Herbjørn Sørebo frå NRK kom til meg i dag og spurde om ikkje eg som formann i justisnemda mot slutten av stortingsmøtet kunne ta opp den saka som det er blitt så mye bråk om i det siste – saka om koss ein rapport frå ambassadør Jahn Halvorsen i Brussel til norsk UD om tingingane med EEC er komen Dagbladet i hende.»⁶² Haugland ba om et møte med Borten som viste ham det famøse notatet for å vise hvor lite viktig det var. Haugland skriver i dagboken at Borten fortalte at «han ikkje hadde omtala dokumentet til journalister eller andre uvedkomande, og sjøvsagt ikkje late andre få dokumentet. Han visste ikkje koss dokumentet hadde kome på avvegar, og var heller ikkje særleg interessert i å vite det, sa han.»⁶³

Torsdag 25. februar forholdt Borten seg like taus til sine regjeringskolleger om hendelsen på flyet. John Lyng skriver: «Han anså det åpenbart helt usannsynlig at episoden mellom ham og Haugestad noen gang skulle bli kjent. Han fulgte derfor et dobbelt, og dessverre karakteristisk, handlingsmønster. Den minste motstands linje var å forholde seg taus om det hele. Og på det daværende tidspunkt var det åpenbart et viktig ledd i Per Bortens taktikk å tåkelegge sine egne standpunkter nettopp på det punkt. Denne lite lojale taktikk fra statsministerens side var regjeringens store og åpenbare svakhet.»⁶⁴ Biograf og tidligere stortingsrepresentant for Senterpartiet, Bjørn Unneberg, ser det annerledes: Borten ble revet med av det han kaller medieølgen: «For første gang i sitt politiske liv følte Borten seg uten styring over det som hendte rundt ham selv. Flodbølgen i opinionen hadde passert 'the point of no return' Det var en svimlende følelse.»⁶⁵

Fredag kunne «Sjøfarten» melde at lekkasjen hadde funnet sted «ikke i Oslo eller København». Til Stray sa avisen at de ville avsløre Borten på lørdag, men lovet etter sterk oppfordring fra Stray å vente til mandag dersom ingen annen avis kjørte den. Men det ville Aftenposten og Dagbladet gjøre, det sier de til Haugestad.⁶⁶ Aftenpostens Lars Hellberg prøvde å få Haugestad til å bekrefte flyepisoden ved hjelp av en bløff, men Haugestad gikk til Dagbladet, den eneste avisen som *visste* at Borten og Haugestad ikke var Dagbladets kilder. Haugestad fortalte Borten at saken vil være på førstesidene dagen etter. Borten innkalte sine to pressemedarbeidere, Odd Bye og Ole N. Hoemsnes. Dessuten var EEC-tilhengeren Tim Greve i Utenriksdepartementet til stede. De snekret sammen pressemelding nummer to:

Mandag morgen 15. februar hadde høyesterettsadvokat Arne Haugestad etter forhåndsavtale en konferanse med meg på mitt kontor om Folkebevegelsens søknad om statsbidrag. Ved en tilfeldighet kom vi om ettermiddagen til å reise med samme fly til København. Under flyreisen hadde jeg en kort samtale med herr Haugestad. I løpet av denne samtalen gjorde jeg herr Haugestad delaktig i innholdet av en rapport fra den norske ambassade i Bryssel. Det var en selvsagt forutsetning fra min side at rapporten ikke skulle bringes videre. Det faktum at Dagbladet fredag 19. februar hadde en artikkel om nevnte rapport har ført til spekulasjoner i pressen om at Dagbladets opplysninger stammer fra meg. I den anledning fant jeg det nødvendig onsdag 24. februar å sende ut en pressemelding hvor jeg gjorde det klart at verken jeg personlig eller noen av mine medarbeidere ved Statsministerens kontor kunne være Dagbladets kilde. For å forvise meg om at heller ikke herr Haugestad har misbrukt de opplysningene han hadde fått, har jeg i dag hatt en samtale med ham. Under denne samtale har høyesterettsadvokat Haugestad på nytt bekreftet at intet misbruk har funnet sted og at han således ikke er Dagbladets kilde. Slik denne sak har utviklet seg vil jeg sterkt beklage at jeg har gjort meg skyldig i den indiskresjon å la en utenforstående bli delaktig i den omtalte rapportens innhold. Regjeringen vil som tidligere meddelt drøfte sakene videre.⁶⁷

Pressemeldingen ble sendt til NTB og lest opp direkte i NRKs dagsnytt-redaksjon fra Bortens bolig og nådde så vidt Dagsnyttts nyhetssending ved midnatt. For sikkerhets skyld ringte NRK tilbake til statsministerboligen for å få meldingen bekreftet.

Det hadde gått fire dager siden Borten blånektet for alt overfor Jens Haugland, som skriver i sin dagbok: «Det gjorde eit uhyre sterkt inntrykk på meg då det i går blei gjort kjent gjennom radio at Borten hadde vist meldinga frå ambassadør Halvorsen for advokat Haugestad og pressesjef Lager. Borten hadde altså skrøna meg rett opp i andletet sist onsdag under fire auge og på tomannshand. Og den pressemeldinga som kom seinare på onsdagen, var i beste fall misvisande. Det er kanskje det verste med heile saka. Er politikk så umoralsk?»⁶⁸ Haugland syntes likevel synd på Borten som nå trolig ville bli stående som en æreløs mann i norsk

politikk. I en bemerkning som er lagt til etter at sannheten var kommet for dagen, kommenterer Haugland at han var sint da han skrev dette fordi han da trodde at Borten var Dagbladets kilde.⁶⁹

Her var bekreftelsen på det alle i det politiske Norge hadde skjønt. Likevel slo det ned som en bombe, skriver Vassbotn.⁷⁰ Dette vil få konsekvenser, konstaterte Guttorm Hansen til Dagbladet.⁷¹ Helge Seip omtalte pressemeldingen senere som «en av de mest sensasjonelle pressemeldinger som vel har sett dagens lys i det siste kvart hundre år».⁷² De fleste forsto at regjeringskrisen var et faktum. Forsto Borten det? Pressemeldingen var siste anledning Borten hadde til å si alt som det var. Han kunne sagt at han hadde vist rapporten til Haugestad som en del av den rutinemessige håndteringen av politiske saker, og ut fra eget skjønn som statsminister. Nå var toget gått.

Overskriften i Dagbladet lørdag var forvirrende: «Borten viste oss rapporten. – men verken Haugestad eller Lager er Dagbladets kilde.» Endelig fikk Borten også den skriftlige erklæringen fra Haugestad om at han ikke var Dagbladets kilde, en erklæring Borten hadde bedt om siden mandag. Nå var den uten betydning. Kommentarene lørdag morgen fra lederne for regjeringspartiene Høyre og Venstre var klare: Både Kåre Willoch og Helge Seip uttalte at de antok at Borten ville ta konsekvensene av det som hadde skjedd.

På Stortinget hadde Bent Røiseland fått nok: «Vi må ha en ny statsminister», sa han. Senterpartiets formann John Austrheim mente derimot at saken var skapt gjennom uttalelser i massemediene. Borten måtte få anledning til å redegjøre for saken i Stortinget, sa han. Kristelig Folkepartis Kjell Bondevik, samt Høyres Kåre Willoch og Svenn Stray påpekte at spørsmålet ikke lenger var tillit eller mistillit: «Det var det enorme presset fra massemedia som gjorde det nødvendig for statsministeren og dermed regjeringa å søke avskjed.»⁷³ Lørdag morgen søkte pressen og radioen opp en oppbrakt Helge Seip som gikk ut fra at statsministeren selv ville ta de nødvendige konsekvenser. Selv ble Borten intervjuet av radioen mellom to regjeringmøter lørdag, og han beklaget igjen at han hadde vist frem rapporten. Som vanlig var han tvetydig: Han var en angrende synder, men også et offer for andres jakt.

Søndag luktet det svidd i det politiske Norge: Alle regjeringspartiene hadde møter i Stortinget. Særlig spenning var knyttet til møtet i

Senterpartiets sentralstyre og stortingsgruppe på ettermiddagen. Bare Senterpartiet kunne redde et fortsatt borgerlig regjeringssamarbeid, om de ofret Borten. Borten fikk støtte av sentralstyret og stortingsgruppen. I tillegg hadde han fått dynger av blomster og hilsener fra mange som ønsket ham vel. Etter dette møtet viste Borten selvsikkert og smilende V-tegnet. Men Vassbotn så at virkeligheten var ved å synke inn: «I et kort glimt så jeg ham inn i de klare blå øynene. Det var den samme resignerte statsminister jeg hadde truffet i regjeringens møterom onsdag. Oppgitthet over det som hadde hendt, frykt for det som skulle komme, stod å lese i øynene hans.»⁷⁴

Borten og Senterpartiet gikk i møte med de andre koalisjonspartiene i regjeringsbygget straks etter. Olav Brunvand, som da var i AP, beskriver medieinteressen: «Da regjeringsmedlemmene og koalisjonslederne møttes i regjeringsbygget klokken 18, var hele første etasje fylt av et hundretall journalister og fotografer fra presse, radio og fjernsyn. Både fra nordiske land og fra land utenfor Norden var det kommet nyhetshungrige reportere. Det var blitt en temperatur i norsk politikk som hadde vakt oppsikt også utenfor landets grenser.» (...) «Men hva skulle de arme reporterne si til lyttere og seere? Aldri har det vel vært sagt så mye om så lite. Men spenningen ble holdt ved like.»⁷⁵ Først ut på kvelden fikk reporterne en telefon om at statsminister Borten ville avgi erklæring. Presseråd Hoemsnes forberedte seansen. Radio og tv skulle få stille spørsmål først, uten forstyrrelse fra pressen, deretter skulle pressen slippe til. Olav Brunvand forteller: «Så kom statsminister Borten, banet seg vei forbi alle som ventet på ham, og da fjernsynets reporter stakk mikrofonen opp til ham, mumlet han nesten uhørlig: 'Forhandlingene fortsetter'».⁷⁶ «Den dramatiske utgang fra regjeringsbygningen, fortalte adskillig mer enn noe verbalt utsagn fra statsministeren kunne ha gjort.»⁷⁷

Regjeringen måtte gå av, men hvem skulle overta? Mandag 1. mars var overskriften i Bergens Tidende at «Koalisjonen må finne en ny leder», og avisen foreslo at Helge Seip burde bli statsminister. På regjeringskonferansen mandag ble Borten igjen kritisert for ikke å ha tatt regjeringen med på råd. Borten forsvarte seg med at han var blitt offer for angrep fra pressen over lengre tid, og at han i Stortinget måtte få rydde opp i alle rykter og halvsannheter som pressen hadde gjort seg skyldig i. Borten skulle komme med sin erklæring til Stortinget neste dag kl. 1300. Brevet

til stortingspresidenten om at statsministeren ønsket å gi en erklæring om sin avgang, skulle holdes hemmelig frem til talen, men selvsagt var den da kjent i alle aviser. På ettermiddagen informerte Borten kongen.

En kald tirsdags morgen gjensto bare ydmykelsen: «Folk hutret seg av sted til jobben i den kalde nordavinden. I ørene summet ordene 'Borten og regjeringskrise', ord som var blitt terpet om og om igjen, i radio, fjernsyn og aviser i flere dager.»⁷⁸ Foran inngangen til Stortingets galleri var det kø. «Stemningen var til å ta og føle på», skriver Arbeiderpartiets Ragnar Christiansen.⁷⁹ Presselosjen, diplomatlosjen og galleriet var fullsatte. Fjernsynet var til stede og overførte forhandlingene direkte. De borgerlige partilederne hadde godkjent redegjørelsen på forhånd og regnet ikke med noen debatt. De hadde poengtert overfor Borten at han kun måtte gi en personlig fremstilling, ikke regjeringens.

I sin redegjørelse kunne ikke Borten, trass advarsler, la være å avlegge pressen en visitt: «[...] Fra tid til annen har det i pressen kommet ytringer i den retning at Regjeringen måtte rekonstrueres. Det kan ikke være bestemmende for en regjering, for det er ikke pressens reaksjoner de parlamentariske beslutninger skal bygges på. Det må imidlertid nevnes at også ledende politikere innen koalisjonspartiene har kommet med uttalelser med klare ønskemål om at regjeringen måtte få en annen ledelse. Den saken som er redegjort for i dag, er den hendelsen som har utløst den akutte krisesituasjonen. Senterpartiets statsråder har vurdert situasjonen slik at den aktuelle saken ikke i seg selv er av en slik karakter at den betinger at Regjeringen må gå av. Høyres, Kristelig Folkepartis og Venstres statsråder har kommet til den motsatte konklusjon. På bakgrunn av denne kjensgjerning er det bare en naturlig utgang, nemlig at regjeringen leverer Kongen sin søknad om avskjed. Dette vil bli gjort umiddelbart etter dette møtets slutt.»⁸⁰

Trygve Bratteli holdt deretter ifølge Guttorm Hansen et «mesterlig innlegg». Brattelis poeng var at alle nå så resultatet av indre motsetninger i regjeringen. Lekkasje var bare en utløsende faktor. Uttalelsene provoserte: «Nå sprang den ene etter den andre av regjeringspartienes parlamentariske ledere, samt Sverre Stray, på talerstolen og avgav vitnesbyrd som gikk ut på at ene og alene denne saken var grunnlaget for regjeringskrisen. Ingen som hørte på dette og som hadde levd i den politiske virkeligheten de par siste år, kunne tro at de virkelig mente

det de sa», skriver Arbeiderpartiets Guttorm Hansen.⁸¹ I et tv-intervju senere sa Borten at det verste i hele saken var at kolleger og partiledere tok ordet i dette stortingsmøtet.⁸²

Opplagte indre spenninger var én side, en annen side var mediernes egenlogikk på vegne av offentligheten. Hoemsnes skriver at: «Lekkasjesaken var massemediernes største sak på en årrekke. En politisk thriller med kriminalnovellens islett.»⁸³ Lærdommen fra februarbegivenhetene i 1971, mener Senterpartiets stortingsrepresentant Bjørn Unneberg, er at regjeringskrisen *ble drevet frem*.⁸⁴ «Noen begynte også dette, og for den eller dem som gjorde det sto nær sagt alle norske aviser og massemedier til disposisjon.» Unneberg mener det i første rekke var Helge Seip, men også andre, som konspirerte i kulissene, og fikk med seg Bergens Tidende, NRK-radio, Aftenposten, Morgenbladet, Norges Handels- og Sjøfartstidende ... Da lekkasjesaken brøt løs, ble regjeringen kastet inn i en malstrøm av hendelser, forteller Lars Korvald til Per Øyvind Heradstveit: «Det ene grep det andre i en hektisk atmosfære. Massemediene representerte et trykk som framskyndet gangen i det hele. Det lå et bestemt krav om at det måtte finnes en utløsning på krisen. Man måtte gjøre ett eller annet. Straks!»⁸⁵

Under Borten-krisens kompleksitet presset også journalistenes kommentarer seg lenger frem. «Vi måtte prøve å få ein samanheng i det som hende denne kaotiske perioden», skriver Herbjørn Sørebo.⁸⁶ Radioen gikk foran. Lars Jacob Krogh og Jon Aanerud tolket og spekulerte over hva som antakelig foregikk bak lukkede dører i regjeringsbygningen. Etterpå var det ingen vei tilbake, og kommentarene tvang seg frem på linje med kommentarer på utenriksfeltet. Saken ble brakt inn i en selvforsterkende logikk: Hendelse fulgte hendelse, ytring fulgte ytring. Aktiviteten eskalerte, delhistorier kunne avledes av delhistorier. Avgrunnen kunne mer enn anes.

Også Brattelis biograf Paul Engstad skriver at regjeringskrisen ble en mediebegivenhet: «Foran øynene på landets fjernsynsseere utviklet det seg en spenningsføljetong. De som opptrådte, var ikke skuespillere med manuskript, det var politikere vi kjente fra møter, intervjuer og omtaler, folk fra by- og bygde-Norge med karakteregenskaper som vi mente vi var fortrolige med. Og ingen ante hvordan det hele ville utvikle seg. Det var uhyre spennende å slå på fjernsynsapparatet og lese reportasjene i

avisene, for ikke å snakke om å lytte til radioen, som med sine nyhets-sendinger mange ganger per dag slo alle andre medier når det gjaldt å bringe budskapet ut til det norske folk. Dette var politisk drama av stort format.»⁸⁷

Så vidt vites var John Lyng ukjent med hvem som var Dagbladets egentlige kilde, da han skrev: «I februar 1971 lot det til at Per Borten rent hadde glemt et gammelt ordtak, som nok kunne vært ham til nytte: ‘La den som er på reise være meget varsom med hva slags folk han slipper inn på seg!’»⁸⁸ Lyng hintet her til Haugestad og Lager. Men i flysetet ved siden av Borten satt Ole M. Hoemsnes.

Clearing-sentralen

Tostrupkjelleren spilte en rolle i dette dramaet. John Lyng observerer: «I ethvert lite og anstendig demokrati har man et slags grensefelt mellom journalistikk og politikk, et fritt marked hvor gode og mindre gode forlydender, formodninger og rykter utveksles i fortrolighetens tussmørke. Og det er ikke til å undres over at virksomheten på denne clearing-sentralen akkurat nå fikk et rent hektisk preg.»⁸⁹ Clearing-sentralen var lokalisert flere steder der pressefolk og politikere møttes, og en av de viktigste i denne saken var trolig Tostrupkjelleren. «Det politiske spill som fulgte [Dagblad-]artikkelen», skriver Bjørn Unneberg, «fant ikke sted i Stortinget og heller ikke i regjeringsbygget. Stormsenteret synes å ha vært Tostrupkjelleren.»⁹⁰ Senere skal Trygve Bratteli ha innledet et partimøte med å si at «vi må holde hodet kaldt, og denne gang må ikke Tostrupkjelleren få overta ledelsen slik den hadde gjort da Borten falt».

Tostrup var i flere tiår sentral arena for den offentlige parlamentarismen. En slags parlamentarisk institusjon, skriver Høyres Per-Kristian Foss. Men i 1990-årene tapte den glansen, trolig fordi stedet ble mer og mer preget av folk som *hadde* jobbet i journalistikk og politikk, tror Per-Kristian Foss.⁹¹ Dessuten var det en ny tid for journalister og unge politikere, som nå måtte rekke barnehagen, tv-debatter eller partimøter. Om man ser på Tostrupkjelleren (og fra 1985 Ryktebørsen) som et av flere koblingspunkter mellom journalistikk og politikk, blir det tydeligere at stedet inngår i en historie om fraskillingen av de to virksomhetene. Tostrup var et viktig koblingspunkt eller en «clearing-sentral» i en peri-

ode da presse og politikk skilte lag, men samtidig før de to sektorene var fullstendig profesjonalisert. Siden har den politiske informasjonssektoren og lobbyistene vært en kobling i vekst, som har ivaretatt noen av de samme funksjonene. Nå foregår informasjonsoverføringen mer målrettet og i edru tilstand.

Von/vonbrot (1971)

I politikken produseres forventninger som mest av alt fremkaller skuffelser. Som skaper nye forventninger. Borten-regjeringens sammenbrudd kunne bare skape forventninger om en ny mulighet, og i dette tilfellet overraskende fort. Det var som om nederlaget ikke var fullt ut erkjent. Samme dag som Borten erklærte at regjeringen gikk av, vedtok sentralstyret i Senterpartiet: «Ved å forlange Per Bortens avgang har de tre øvrige regjeringspartier også fjernet grunnlaget for en fortsatt flertallsregjering av de fire ikke-sosialistiske partier og dermed åpnet veien for en mindretallsregjering.»⁹² Det var klar melding. Uten Borten, ingen regjering. Senterpartiets landsstyre kom sammen to dager senere, og i den innledende diskusjonen sluttet de fleste seg til sentralstyret. Kongen måtte henvende seg til opposisjonens leder, Trygve Bratteli. Men hva med reaksjonen i offentligheten dersom Senterpartiet nå trakk seg fra alle forsøk på å danne en ny borgerlig regjering? Nationens redaktør Martin Vårvik påpekte at hvis partiet avslo videre forhandlinger, ville partiet få skylden for at Bratteli dannet regjering. Borten fulgte overraskende opp: Senterpartiet burde anbefale forhandlinger med sikte på en ny regjering ut av den samme koalisjonen. Partiet kunne vanskelig bidra til en Arbeiderparti-regjering. Landsstyret la opp en tospors strategi av typisk Senterparti-merke: Partiet gikk inn for forhandlinger om en regjering som skulle forhandle med EEC, og sa samtidig om Werner-planen (om en fremtidig økonomisk og monetær union) at den umiddelbart måtte diskuteres i Stortinget, «med de følger for forhandlingsforløpet en slik prøving kan få». Underforstått: Den var uakseptabel. Enstemmig sa altså landsstyret både at partiet ville med i en ny regjering som søkte EF-medlemskap og at vidtrekkende overføring av suverenitet fra medlemslandene til sentrale EEC-organer var klart i strid med Senterpartiets politiske mål.⁹³ Hestehandel med sikte på ingen handel.

Med det tvetydige vedtaket i landsstyret skulle Senterpartiet ta del i nye regjeringsforhandlinger. Stortingsrepresentantene til Senterpartiet ble pålagt å forhandle om deltakelse i en regjering og samtidig stemme mot en sak som denne regjeringen ble pålagt å legge frem for stortinget, og som ville avbryte forhandlingene med EF. Ut fra sentralstyrets vedtak og landsstyrets selvmotsigende vedtak, burde det vært klart at regjeringsforhandlinger var umulig. Men både de parlamentariske formennene Seip og Willoch samt stortingspresident Bernt Ingvaldsen overså dette, noe som ble kritisert av Bratteli og Arbeiderpartiets presse. For stortingsgruppen betydde dette at de andre partiene måtte godta at Senterpartiet gikk imot Werner-planen. Nå var regjeringsspørsmålet mer eksplisitt blitt et EEC-spørsmål. Om Werner-planen hadde vært ferdigbehandlet i EEC og klar til å bli behandlet i Stortinget, var det klart at Senterpartiet ville stemt imot og dermed gått imot forhandlingene med EEC, som da måtte blitt avbrutt. Ennå var Werner-planen bare et forslag. Austrheim sa senere at han i det innledende forhandlingsmøtet hadde foreslått et annet forhandlingsopplegg i forbindelse med Werner-planen. Alle involverte var klar over at Senterpartiets landsstyre hadde vedtatt at Werner-planen var i strid med partiets grunnsyn, og derfor rimte dårlig med en søknad om medlemskap. Dette var utgangspunktet for et underlig firedagers svarteperspill om ikke å være den som overlot roret til Bratteli. Senterpartiet tapte, men ikke uten først å ha holdt politisk teater for offentligheten – og for stortingsmann siden 1950, undervisningsminister i Borten-regjeringen, Kjell Bondevik.

Forvirringen oppsto allerede i oppløpet. Fredag 5. mars hadde John Austrheim brukt uttrykket «minimumskrav» om vedtaket i Senterpartiet. På lørdag sa han i radio: «På vårt landsstyremøte dei to føregående dagar diskuterte vi den situasjonen som var oppstått, og også då spørsmålet om vi skulle gå inn i forhandlingar om ei ny firepartiregjering. Eg kan seie at det var etter ei sterk oppfordring frå Per Borten at vi gjorde vedtak om og sa oss villige til å innleie forhandlingar om ei ny firepartiregjering. Og det som då er lagt fram ifrå vår side, er eit forhandlingsgrunnlag som vi vil diskutere i fellesskap med dei fire partia.

NRK: – Så det er altså på det rene at det ikke er noen minimumskrav, det er et forhandlingsopplegg, så å si, dere er kommet med?

Austrheim: – Dersom ein skal gå til forhandlingar, så er det vel vanleg praksis at ein ikkje då kan seie at dette her er minimum osv. – då er det jo ikkje forhandlingar i det heile.»

«Minimumskrav» var blitt «forhandlingsgrunnlag» Men konsekvensene av utsagnet lå i utsagnet selv. Austrheim måtte ta seg inn. I neste radiosending korrigerste han: «Eg har inntrykk av at det har skapt litt uklarhet, det som eg har uttalt nyst – eg vil gjere det klart, slik som eg også sa i går, at det er dei formulerte føresetnadene som kjem til uttrykk i sentralstyret sitt vedtak, som er den fullmakt som partiet sine forhandlarar har for å ta opp tingingar med dei tre andre partia.»⁹⁴ Senterpartiet var tilbake på minimumskrav. Men det hindret ikke forhandlinger.

Ting skjedd i et uvanlig tempo fra lørdag 6. mars. Massemediene løp ved siden av og foran – intenst og jagende. Korvald skriver at «forhandlingene disse dagene foregikk i et for stort tempo og under et konstant press fra presse og kringkasting – som skulle 'ha nyheter'». Mediepresset var ikke lite etter datidens mål. For Austrheim (og Senterpartiet) var det om å gjøre å holde hodet over vannet fra dag til dag inntil det kom en eller annen avklaring. I politikken kan det når som helst oppstå nye åpninger og alternativer som kan dreie sakens gang. Austrheim, og enda mer Borten, kan ha forsøkt å tenke taktisk, men nå var spillet klemt mellom politikken og mediens tidsforståelser, og mer og mer i ferd med å bli innlemmet i sistnevnte. Omdreiningshastigheten på begivenhetene økte og kolliderte med Senterpartiets velkjente bruk av tid for å håndtere vanskeligheter.

Den innledende runden gjorde det klart at Bondevik var statsministerkandidaten de kunne samles om. Bondevik var et godt valg, og ikke den mørkemannen noen tok ham for å være, skriver Lyng. «Hans politikk var selvsagt preget av hans eget religiøse grunnsyn, det skulle da også bare mangle! Men han var ingen fanatiker. Han var en forsker med vitenskapelig skolering, og med full respekt for andres meninger og standpunkter. I virkeligheten var han langt mere tolerant enn mange av sine skarpeste kritikere.»⁹⁵ Selv hadde ikke Bondevik noe ønske om å bli statsminister. Han hadde informert Borten om at han ville tre ut av regjeringen om bare noen få dager, kanskje på 70-årsdagen. «Nå ville han vie seg til det vitenskapelige arbeidet som politikken hadde satt en

stopper for.»⁹⁶ Men pliktfølelsen sto sterkt hos en mann som Bondevik. Han gjorde klart for partiets stortingsgruppe at han stilte opp for at «vi ikkje skulle svikta den fullmakta veljarane hadde gjeve oss ved sist val».⁹⁷

Problemenes som oppsto, kunne vært unngått. Bondevik stilte tydelige krav før han påtok seg oppdraget. Bare dersom alle fire partier ønsket det, ville han ta jobben. Det skulle dreie seg om reelle forhandlinger. Det måtte ikke «ligge noe bak» hos noen. «Det Bondevik her forlangte, var at forhandlingene skulle føres på fritt grunnlag. Det kom på dette møtet ingen innvendinger mot hans presisering.»⁹⁸ I et intervju med Stavanger Aftenblad sa Bondevik senere at «de fire nikket ja til vilkårene».⁹⁹ «Det kunne jo virke som om Bondevik var unødvendig mistenksom da han ba om en slik forsikring om at ‘det ikke var noen baktanker’. Det viste seg at dette forbeholdet fra Bondeviks side var viktigere enn noe annet, *men* at det dessverre ikke ble tatt alvorlig nok av Senterpartiet.»¹⁰⁰

Bondevik ville også ha klarsignal fra Borten. «Da han kom tilbake, sukket han tungt, men ga klar beskjed: «Jeg skal prøve», sa han «å gjøre så godt jeg kan.»¹⁰¹ Borten hadde gitt sin støtte og Austrheim gjentok kvelden den 5. mars at det var på oppfordring fra Borten at Senterpartiet nå gikk inn i forhandlinger om en ny regjering. Kåre Kristiansen skriver at Borten spilte på to hester: «Etter å ha fulgt Kjell Bondevik så å si skritt for skritt gjennom de dramatiske hendelser dagen etterpå, har jeg vanskelig for å tro at Borten virkelig ønsket å få Senterpartiet inn i en ny samlingsregjering med en annen statsminister.»¹⁰²

Lørdag 6. mars hadde Bondevik møte med de parlamentariske lederne i koalisjonspartiene for å legge opp forhandlingene. Austrheim hevdet senere at han på dette møtet sa at Werner-planen sto i veien for Senterpartiets støtte til en søknad om norsk medlemskap. Ifølge Austrheim var dette også konklusjonen i brevet fra Senterpartiets landsstyre som ga Senterpartiets forhandlere et mandat. En slik konklusjon var det ikke lett å lese ut av brevet for andre enn Senterpartiets folk. Og noe slikt ble ikke sagt av Senterpartiets delegater på møtet mandag 8. mars. Først dagen etter ble det klart at Senterpartiet ikke ville støtte en søknad om medlemskap uansett.

Det politiske Norge fulgte forhandlingene gjennom presse og kringkasting. Dagsordenen var satt. Igjen sørget medier og politikk for sam-

men å fortelle med driv og nerve, med opptur før nedturen. Etter alle forsikringene var Bondevik blitt optimist og sa i et fjernsynsintervju den 8. med et smil at «det er von i hangande snøre».¹⁰³ «Så sikker var Kjell Bondevik på at han skulle lykkes etter møtene lørdag, at han uttalte til pressen: «Det er 100 prosent sikkert at vi skal få til en ny regjering. Han utsatte alle forhandlinger over søndagen, og selv ble han fotografert sammen med fru Bondevik, 'den nye statsminister-fruen'. Bildet av et smilende, kommende statsministerpar ble slått opp i Aftenposten. I etterhånd måtte de begge betrakte dette som pinlig.»¹⁰⁴

En ny regjering var på trappene. Senterpartiet så etter nødutgangen. Spørsmålet for Senterpartiet var hvordan partiet både kunne stå frem som et konstruktivt og styringsvillig parti og bli en del av nei-bølgen som bygde seg opp. Å bare ta avstand fra forsøket på å danne en ny regjering, var utelukket. En vanlig teori, blant annet forfektet av Kåre Kristiansen, er at Senterpartiet gikk inn i forhandlingene med sikte på at de skulle brytes av noen *andre*. Forhalingen ble satt inn for å presse frem et brudd: «Etter hvert viste det seg imidlertid at denne gangen var uthalingen ledd i en bevisst taktikk og strategi. Særlig Odd Bye fulgte opp med konstruksjon av en mengde tenkte problemer og ville om igjen og om igjen ha de øvrige partienes svar på hvordan de ville reagere på hypotetiske situasjoner.»¹⁰⁵

Dermed var spillet i gang. Forhandlingene dro ut, og Bondevik merket at Austrheim gled unna utgangspunktet fra lørdag 6. mars. Han presset på inntil Senterpartiets forhandlere måtte kreve at Werner-planen først skulle prøves mot Grunnloven. Det ville ta flere år. Bondevik, Willoch og Seip pekte på det umulige i dette.

Bondevik ble mer og mer fortørnet over det som opplagt var et skuespill. «Eg skjønar ikkje kvifor ein skal sitja i møte etter møte og diskutera ting, når eg er ført bak lyset på Laurdag, som eg er, for det er det ingen tvil om, og det skal stå i protokollen. Det var ikkje desse tonane på Laurdag da Senterpartiet m.a. ville at eg skulle gjera eit forsøk. Det er heilt nye tonar og ting som kjem fram no, som ikkje vart nemnt då, og det må da vere grunnlag for å bryte forhandlingane. Dersom det er slik at ein står på dei standpunkta som no er komne fram, er det ingen grunn til å halda nytt møte – dersom det er endelege standpunkt. Det er berre til å narre det norske folk.»¹⁰⁶ Austrheim: «Eg

vil gjerne seie at ein viss grunn har statsråden for si utsegn.» Bondevik: «Ja, ikkje berre ein viss grunn, fullstendig grunn har han.»

Da det siste møtet gikk mot sin slutt, var det klart hva resultatet ville bli. Om kvelden 9. mars, etter tre dagers forhandlinger, meddelte Bondevik kongen at oppdraget var mislykket. Så sa han til kringkasting og presse:

Eg er djupt såra og vonbroten over at Senterpartiet, som gjekk sterkt inn for å få meg til å prøva å skipa ei ny regjering, mot mitt personlege ynskje, ikkje sa greitt ifrå om sitt standpunkt. Særleg er det leitt at Senterpartiet gav dei andre partia grunn til ein optimisme som det viste seg ikkje å vera grunnlag for.

Til slutt ga Bondevik uttrykk «for djup sorg over det som no har hendt». «Bondevik fremsto på skjermen som en krenket person. Arbeiderpartiets Guttorm Hansen skriver at «ordene om Senterpartiet kom rett fra hjertet».¹⁰⁷ Bitterheten var tydelig. Partitaktikken hadde tatt overhånd hos Senterpartiet. Forhandlingsviljen var teater og Kjell Bondevik var sammen med mange andre holdt for narr. Bondevik var blitt oppfordret til å prøve å tømre en regjering med offentlighetens øyne rettet mot seg, men Senterpartiet hadde ikke stamina til, etter Bortens fadese, å ta på seg ansvaret for at det ikke ble noen borgerlig regjering. Resultatet ble fire dagers liksom-forhandlinger under ledelse av en sekstiniåring som ønsket seg bort fra politikken. Senterpartiet forsøkte å spre møkka, skriver Guttorm Hansen, men Bondevik hengte bjella på kua.¹⁰⁸

Kåre Kristiansen mener Werner-planen og Davignon-rapporten var stråmenn. Senterpartiet måtte bryte forhandlingene under henvisning til at EEC-planene var så vidtgående i overføring av myndighet at grunnlaget for forhandlingene falt bort.¹⁰⁹ Men disse planene hadde ligget på bordet hele tiden. «Hvorfor hadde de sittet ved forhandlingsbordet i flere møter mens hele folket satt ved tv-apparatene og ventet på resultater, når partiet allerede under landsstyremøtet hadde funnet ut at det ikke var noe som helst grunnlag for slike forhandlinger?»¹¹⁰ Eneste vei ut for Senterpartiet var å stå på at det omtalte landsstyrevedtaket hele tiden hadde betydd at partiet ikke ville ta del i en regjering som opprettholdt medlemskapssøknaden. Dette måtte de stå på selv om alle de tre andre

partene tolket det annerledes, og på tross av Austrheims egne ord til NRK. Dette var mulig fordi, som Kristiansen skriver, så mange kryptiske innlegg hadde svevet over vannene at hva som helst kunne konkluderes.

Situasjonen var såpass uoversiktlig og paradoksal at Jon Aanerud og Lars Jacob Krogh i NRK igjen fikk anledning til å ta i bruk kommentaren og gjensidige intervjuer og samtaler for å bringe en rikere mening inn i det som foregikk. De nye journalistiske konvensjonene som var benyttet under lekkasjesaken, fikk mer luft under vingene.

Dei lange knivars år (1972)

Trygve Bratteli overtok som statsminister. Problemene sto i kø. Et forvarsel kom da Dagbladet kunne trykke deler av Brattelis tiltredelseserklæring dagen før han holdt den i Stortinget. Det likte Bratteli dårlig. Lekkasjer hadde det vært mange nok av. Jens Haugland skriver at Bratteli «var bitter fordi det var kome ut – til Bortens banemann Per Vassbotn i Dagbladet – store delar av den regjeringsfråsegna som Bratteli la fram på gruppemøtet i går kveld. Ingen veit kor lekkasjen er ... Bratteli sa at ein bør vurdere heile stillinga for pressefolk i Stortinget. Eg gjorde framlegg om ein skal notere namn på alle som er på gruppemøte. Bratteli var samd i dette. Som regel er det eit mylder av bladfolk og sekretærar av alle slag til stades på gruppemøta.»¹¹¹ Arve Solstad i Dagbladet ba statsminister Bratteli om en offentlig redegjørelse som renvasket Dagbladet for mistanker om tyveri, noe han i alle fall delvis fikk.¹¹² Det var bare Per Vassbotn som hadde anvendt sine vanlige metoder.

Da Bratteli tok over etter Bortens fall og Bondeviks ørkengang, var oppdrag nummer én å vinne folkeavstemningen. Så ulikt det enn kunne være Bratteli, innledet han et spill med dårlige odds. Han var ikke klar over hvor dårlige odds han hadde. Folkeavstemningsveien var for lengst avgjort og var dessuten ja-folkets eneste mulighet, fordi medlemskap krevde tre firedels flertall i Stortinget. Da Bratteli kom tilbake etter et halvt års sykdom i oktober 1970, måtte han ta med fatning og sinnsro at hans Rubicon var en folkeavstemning i september 1972.

Bratteli ville kjøre medlemskapsaken til sin ende. Den 12. desember 1971 skriver Jens Haugland i dagboken at Bratteli spiller høyt: «Der-som han tilrår godkjenning på eit tingingsresultat som anten folket ved

avrøysting eller eit fleirtal i Stortinget går mot, er ikkje bare regjeringa ferdig, men partiet vårt vil gå inn i ei alvorlig krise.» Dette var det flere enn Gerhardsen og Haugland som så. Men for partiapparatet og Bratteli var det bare seier som gjaldt. Ved inngangen til det nye året kommenterte Haugland at det lett kunne bli «dei lange knivars år». Bratteli hadde havnet i et politisk spill som han ikke kontrollerte. Det parlamentariske systemet, iberegnet det aller meste av dets presse, var satt ut av spill.

Først Hoem, så Gerhardsen

Ekstraordinært landsmøte i Arbeiderpartiet ble avholdt i april 1972 med EF som eneste viktige sak på dagsordenen. Forhandlingsresultatet ble lagt på bordet i januar, og partiet skulle ta stilling. Bjartmar Gjerde presenterte innstillingen fra flertallet i redaksjonskomiteen om oppfordring til å stemme for medlemskap i folkeavstemningen. Mindretallets syn ble lagt frem av Thorbjørn Berntsen som frarådet norsk medlemskap i EF. En lang debatt fulgte. Avstemningen over regjeringens og partiledelsens EF-standpunkt ble 227 for og 73 mot, et klart tegn på at motstanden på grunnplanet var stor.¹¹³ Nesten alle delegatene fra Nord-Norge stemte ja til medlemskap. For noen tydet dette på sterk støtte selv i fiskerfylkene i nord. Det var konklusjonen i arbeiderpressen, som understreket den store enigheten på landsmøtet. Men for mange andre som kjente forholdene i nord bedre, fortalte tallene om partipisk og en dramatisk skjev representasjon av folkemeningen på landsmøtet. Gerhardsen registrerte allerede da EF-saken kom på dagsorden igjen fra 1967, gapet mellom ledelse og grunnplan. Med adresse Bratteli skriver han: «Etter det en nå vet, feilvurderte partiapparatet stemningen blant partiets medlemmer og velgere. Det samme skjedde i LO. Dette avdekket en alvorlig svakhet ved tillitsmannsapparatet, en svikt i kontakten med den en nå kaller grasrota.»¹¹⁴

På landsmøtet foretok Einar Gerhardsen sin kjente markering, som etter manges mening avgjorde avstemningen. I sin tale la han vekt på det store mindretall av medlemmer som var mot, og at det måtte anses som fullt ut akseptabelt å gå imot medlemskap: «Jeg har sagt at dersom partiet ikke hadde hatt noen kjente medlemmer og tillitsmenn som var mot medlemskap, så burde vi skaffe oss noen, for med det å gjøre klart

for alle at en kan tilhøre Arbeiderpartiet også om en stemmer nei ved folkeavstemningen. ... Vi håper denne debatten og den dissensen som kan komme, vil ha til følge at vi i våre forsamlinger, fra sentralstyret og ut over i alle partiorganisasjoner heretter skal akseptere alle, at de er gode partifeller, de som gjør møtene våre gode og verdifulle, de som engasjerer seg skal ha lov til å tenke fritt, lov til å gi uttrykk for sine oppfatninger, skal respektere hverandre for det syn vi har, for de meninger vi gir uttrykk for.»¹¹⁵ Dette var ord som sank inn hos noen hver.

For Bratteli var dette utslag av Gerhardsens trang til å spille landsfader.¹¹⁶ «Trygve ble mørk i øynene. Han hadde ikke noe problem med å se rekkevidden av Einars ord. Det var det motsatte av en håndrekning Einar ga Trygve. På gjestebenken satt Haakon Lie. Han forsto rekkevidden, og han skalv av opphisselse.»¹¹⁷ Gerhardsens bidrag var medvirkende til at vi tapte EF-saken, skriver daværende partisekretær Ronald Bye. Einar Gerhardsen var som alltid opptatt av partiets fremtid, og han var «behersket begeistret» som Bye skriver, for partiets ledelse. Trolig betraktet han Bye i lignende gate som Jens Haugland: «Haakon Lie i mindre format.»¹¹⁸ Han ønsket hverken Bratteli som partiformann eller Bye som partisekretær.

Gerhardsen ville fremfor alt bruke sin landsfaderlige kraft til å holde partiet sammen i tiden etter folkeavstemningen. Guttorm Hansen slutter seg til dem som har sagt at dette var et historisk landsmøteinnelegg, men som Brattelis mann var han skuffet: «Gerhardsen, som selv hadde stått som en eksponent for kravet om full lojalitet og partidisiplin, gav her grønt lys for fraksjonsdannelse innad. Gerhardsen hadde med sin fabelaktige intuisjon skjønt at dette var en ekstraordinær situasjon som krevde andre holdninger enn dem partiets tradisjoner tilsa.»¹¹⁹ Dette var ikke den drahjelpen partiledelsen trengte for å få ja-flertallet i havn. Haakon Lie og andre på ja-siden i partiet gremmet seg. Her ble det gitt grønt lys for en kamp *mot* vedtaket det samme landsmøtet skulle gjøre.¹²⁰ Finn Gustavsen mener at «mer enn noen handling av én person bidro dette til utfallet, kanskje ble det *den* avgjørende faktor.»¹²¹ Gerhardsen var ja-mann, men han visste at partiet skulle leve videre etter avstemningen, det måtte unngå en opprivende og ødeleggende splittelse. Derfor ble det sagt i en karikaturtegning i Dagbladet: «Når Gerhardsen sa ja til EF, lød det som et nei.»

Allerede i trontaledebatten 1961 sa Gerhardsen noen sannhetens ord om EEC: «lederskap er kanskje også evnen til å være i kontakt med folk og ikke skille lag med det ... Går vi splittet inn i fellesmarkedet, vil denne splittelsen kunne følge oss langt inn i en vanskelig framtid.»¹²² Da var det trolig både land og parti han tenkte på, men i første rekke partiet. For Jens Haugland og andre som havnet på nei-siden, handlet det om å forebygge skadene som kunne komme – og som kom.¹²³ Einar Gerhardsen ga grønt lys til å motarbeide det vedtaket som landsmøtet skulle fatte. For Gerhardsen var partiets enhet viktigere enn EF, og derfor tenkte han lenger enn 25. september 1972. Den landsfaderrollen han etter Brattelis mening spilte, spilte han godt.

Etter landsmøtet i april ble alt satt inn på å vinne folkeavstemningen. Det var meget kort tid å gjøre på. Partisekretariatet ble en ja-maskin som gikk for fullt under ledelse av Ronald Bye. Bye tok oppdraget på største alvor. Han var ikke til å kjenne igjen fra sine første år, skriver Arbeiderpartiets Per Kleppe: «Den åpenhet og toleranse – særlig sammenlignet med Haakon Lie – som han hadde vist i begynnelsen av sin sekretærtid, var borte. Nå gjaldt det å nedkjempe motstanden, koste hva det koste ville. Han myntet slagordet 'A-velger er ja-velger'. Det var jo ikke sant, meningsmålingene viste at Arbeiderpartiet var splittet. Hans utfall mot EF-motstandere i partiet var i mange tilfeller unødige sårende.»¹²⁴ Einar Gerhardsen peker i sine memoarer på at kravet til lydighet i EF-saken var provoserende. Partiledelsen kjørte «for hardt ut med kravet om lojalitet overfor landsmøtets vedtak i EF-spørsmålet. Det var feil å sidestille dette vedtaket med et programvedtak».¹²⁵ For Ronald Bye var dette en valgkamp som skulle vinnes – det var partiets og landsmøtets beslutning.¹²⁶ Det var valgkamper han kunne, og nok en gang var det Arbeiderpartiet som skulle vinne folket.

Bratteli ledet partiet etter sin vante sinnsro med behandling i partiets organer som plattform. Hans form kunne håndtere medlemmenes tvil, men denne gang hadde striden sprengt sine rammer, det var hele folket som var involvert, og grupper og bevegelser gikk i inngrep med hverandre. Folkebevegelsen og ja-bevegelsen, AIK-fraksjonen, de artikulerte nei-folkene i stortingsgruppen – dette kunne ikke kontrolleres gjennom vanlig partihåndtering. I tillegg kom den regnbuen utenfor Arbeiderpartiet av kristne, grønne og røde grupperinger av mange valører som tok

del i den store kampen fordi den var frakoplet andre store saksområder og ideologier. Bratteli med sin politiske form sto rådløs både overfor den effektive utenomparlamentariske motstanden og den indre opposisjonen i partiet. Bare denne avstanden mellom partielite og selve debatten kan forklare et så ulykksalig slagord som «A-velger er Ja-velger». Flere av nei-folkene var yngre, med mindre ærbødighet for partiet, mer hardtslående i sin demagogi, og mer strategiske i sine beslutninger. Da saken kom på banen, var partiet satt på benken. Slik EF var frakoblet «liberal politikk» i Venstre, var EF frakoblet sosialdemokratiet. Bratteli hadde troen, men ikke kontrollen. Nei-mannen Arne Kielland kunne ikke la være å beundre Bratteli: «Han er så fjern, og samtidig så ekte lojal overfor sin visjon av Vest-Europa. Han er gjennom troverdig, det er bare feil tru han har. Jeg frykter at han er villig til å splitte partiet heller enn å miste Europa av syne. Han tror det bare er en kneik dette – som vi må over, som i 1949. Her ligger hans storhet og hans tragedie.»¹²⁷

Broderstrid

Når aktørene ser tilbake, er det bemerkelsesverdig hvordan erfaringene med den offentlige EF-striden deler seg. Motstandere husker perioden som en usedvanlig god tid med folkelig engasjement og tverrpolitisk samarbeid. På ja-siden gjennomgikk mange en vanskelig periode. En vond tid, skriver Odvar Nordli ganske enkelt. Folkemøtet kom tilbake som et viktig politisk forum med uventet stor tilslutning i fjernsynsalderen, skriver Berge Furre i sin norgeshistorie. Standen – plakatkabakken – fikk sitt store gjennombrudd: Politisk agitasjon flyttet ut på gaten. Rommet for meningsbrytning og kritikk videt seg ut.¹²⁸ Nesten alle bemerket den høye temperaturen: «Om Norge varit Sydamerika, skulle det väl ha inträffad en rad politiska mord her i landet», var Einar Førdes kommentar til et svensk tidsskrift.¹²⁹

De som erfarte EF-kampen som tung, er mange. Odvar Nordli skriver at «vi snakket over hodet på hverandre, og forbi hverandre. Det som skulle være en opplysningskampanje, ble en kamp mot vindmøller. Antakelig forvirret det mer enn det opplyste. For mange var vel også dette taktikken. Til slutt hadde jeg følelsen av at vi sto på hver vår tue og skrek høyt over hodet på de fleste av dem som skulle ta standpunkt ved folkeavstem-

mingen».¹³⁰ I Arbeiderpartiet og i debatten ellers druknet «visjonene og ideene i et virvar av detaljer og juristeri om muligheter, bindinger og forpliktelser.[...] Demagogiens innebygde dynamikk førte til at så vel ja- som nei-siden stort sett tegnet situasjonen i svart og hvitt.»¹³¹

Fra første stund ble det satt inn «et skyts av halvsannheter og direkte løgn som tok pusten fra en», skriver ja-generalen Haakon Lie.¹³² Det som ble presentert, var et vrengebilde av virkeligheten, skriver han. Grunnen til at debatten gikk skeis, var at det ikke var partiene, men «Folkebevegelsen» som drev kampen, dvs. folk som ikke måtte stå til ansvar for sine ord. Hele 65 prosent av Arbeiderpartiets velgere stemte nei. Det var Arbeiderpartiets velgere som sørget for nei-flertall. Generaltabben var – og her er Haakon Lie og Arve Solstad i Dagbladet enige – å vente på forhandlingsresultatet før partiet satte partimaskineriet i gang. Dermed kunne, slik også Einar Førde og Thorbjørn Berntsen har konkludert, EF-motstanderne i Arbeiderpartiet forberede et nei.

Partisekretæren i 1972, Ronald Bye, omtaler EF-kampen som en «valgkamp» – for øvrig en «knokkelkamp», den verste han har vært med på – uten sammenligning.¹³³ For Norge ble EF-kampen et politisk jordskjelv – og for arbeiderbevegelsen og Arbeiderpartiet ble det en broderstrid, skriver Ronald Bye.¹³⁴ Og journalist i Arbeiderbladet og Bratteli-biografen Gidske Anderson skriver at EF-saken forgiftet det politiske liv i Norge. «Det var folk som var blitt uvenner, nesten for livet. Familier lå i krig.»¹³⁵ Haakon Lie, som hadde vært med på det meste i norsk politikk siden 1920-årene, hadde aldri opplevd noe som kunne sammenlignes med ukene foran folkeavstemningen.¹³⁶

Reiulf Steen og Thorvald Stoltenberg var det vi kan kalle visjonære EF-tilhengere. For dem handlet det ikke om tilgang til markeder, men om en historisk forpliktelse til samarbeid i Europa. EF var et internasjonalt solidaritetsprosjekt. Stoltenberg innser etter to folkeavstemninger at nordmenn flest ser det annerledes: «Nordmenn er lojale mot sine egne røtter, det har folkeavstemningene i 1972 og 1994 lært meg. I flere industrier hvor alle trodde på klart ja-flertall, ble det også nei, eller knappere ja-seier enn man kunne ventet. Jeg tror noe av grunnen er at folk føler større lojalitet overfor det de kommer *fra* enn det de selv *er*, og går vi litt bakover i historien, er vi jo fiskere og bønder nesten alle sammen.»¹³⁷ Stoltenberg registrerte ikke omfanget av folks skepsis. Om det var han ikke alene, men

Stoltenberg er åpen om denne manglende følelse for hva som rørte seg.¹³⁸ Han reiste rundt om i landet sammen med Thorbjørn Berntsen og andre, og innledet på møter. Stoltenberg kommenterer lakonisk at Berntsen fikk mest applaus, mens han selv ble veldig oppmuntret av den lille applausen han fikk. For Stoltenberg var EF-kampen i 1972 stimulerende, selv om han måtte konstatere at nei-prosenten var oppe i både 70 og 80 der han hadde propagandert for medlemskap.¹³⁹

Ja-mannen Per Kleppe bemerker med selvinnsikt at hans egen stil passet nokså dårlig til den slagordspregede og tilspissede debattstilen som etter hans mening tok over. I debatten holdt han en noe tilbaketrukket stil, til tross for at han hadde vært sentral i forhandlingene i Brussel. Kleppe konstaterer at nei-siden hadde det følelsesmessige overtaket.¹⁴⁰

Kristelig Folkeparti betraktet en fløy ledet av Kåre Kristiansen og Egil Aarvik søknaden som et ja-standpunkt og som ville la forhandlingsresultatet bli det avgjørende: En søknad måtte innebære et ønske om å gå inn. Derfor var det logisk å avvente resultatet av forhandlingene før debatten begynte. Slik var det også med nestoren i partiet, Kjell Bondevik. Men da tiden var inne, sa han nei. For den øvrige nei-siden i sentrumpartiene var mye skjedd med EF etter at Norges søknad var sendt i 1967 og bekreftet i 1970. Det var ikke nødvendig å vente på forhandlingsresultatet for å ta stilling. I Kristelig Folkeparti gjorde ulike vurderinger samarbeidsforholdene vanskeligere, selv om det ikke gikk så galt som i Venstre. Kåre Kristiansens relasjon til Lars Korvald ble vanskeligere, og han legger mye av skylden på KrFU som stadig kom med provoserende vedtaksforslag. Og lederen var Kristiansens nemesis: «Leder for denne var [...] Kjell Magne Bondevik, og han brukte organisasjonen og det apparat som tidligere formenn og sekretærer hadde skapt, til en målbevisst kamp mot EF-medlemskapet helt fra starten av.»¹⁴¹

Kristiansen skriver at han hadde tenkt å ligge lavt fordi Kristelig Folkeparti var splittet: «Da kampen tok til for alvor, viste det seg umulig for meg å leve opp til en slik 'lav-profil'-målsetting.»¹⁴² Sakens sentrering om to poler kunne ikke la et politisk interessert menneske forbli uberørt. Kristiansen skriver at etter hvert ble «utnyttelsen av folks uvitenhet mer og mer fremtredende og tendensiøs. Motparten ble etter hvert frakjent hederlige motiver og påstandene ble mer giftige. Når man først hadde klart å mistenkeliggjøre motivene, var ikke veien lang til å antyde at

motparten hadde skumle mål. Til slutt gikk det hele ut på en fordømmelse av den moralske holdning, eller rettere sagt mangel på moralsk holdning hos motparten.»¹⁴³

For en engasjert ja-mann som Kåre Kristiansen var det deprimerende at kristne og radikale miljøer fant hverandre: «Særlig oppsiktsvekkende, og fra mitt synspunkt bekymringsfull, var den ‘naturstridige’ allianse som etter hvert utviklet seg mellom pietistiske, verdikonservative og ortodokse kristne på den ene siden og politisk hyperradikale og nesten blodrøde marxist-sosialister på den andre.»¹⁴⁴ Kristiansen omtaler Folkebevegelsen som «advokat Haugestads velorganiserte og velfinansierte organisasjon, som kunne utnytte en imponerende stab av frivillige intellektuelle, sterkt skriveføre, ofte hensynsløse og politisk bevisste mennesker – de fleste av dem med en umiskjennelig rødfarge».¹⁴⁵ Dessuten var flere av dem bitre Nato-motstandere.

For Kristiansen gikk det på helsen løs: «Under hele EF-striden var jeg så naiv og blåøyet at jeg i ettertid nesten ikke har kunnet finne unnskyldninger for det. Jeg har foran forsøkt å skildre litt av de uhyggelige og usaklige angrep jeg ble gjenstand for og den psykiske påkjenning som dette medførte.»¹⁴⁶ Kristiansens partikollega og ja-mann Egil Aarvik erfarte under EF-saken et klima han ikke likte: «Etter min mening var det skremmende å se hvor lett det i gitte situasjoner kan være å manipulere et demokrati. Og hvor vanskelig det kan være å ta standpunkt på grunnlag av rasjonelle argumenter. Slagord og stemningsbølger kan komme til å telle mer enn saklige resonnementer.»¹⁴⁷

Jens Haugland så at gammelt vennskap gikk i oppløsning. Mot slutten av EF-kampen i september, skriver Haugland i dagboken at striden om EF er blitt mer bitter enn han hadde trodd: «Det nærmar seg uvennskap eller fiendskap mellom partifellar. Det finst partifolk som ikkje vil helse på einannan lenger.»¹⁴⁸ Men for Haugland var EF-striden likevel et høydepunkt. På møtene over hele landet var det fulle hus og ivrig debatt. Haugland slo til med det gamle slagordet til Trond Hegna, «Ingen nordmann til salgs!» «Vel var det demagogisk, men det gjaldt sjela og sjølvrespekten til det norske folket.»¹⁴⁹

På nei-siden så man – i ettertid – naturlig nok mer positivt på tiden som fulgte etter at forhandlingsresultatet var klart. KrFs Bergfrid Fjose skriver: «Det vart brukt til dels harde metodar i kampen om røys-

tene, men det var òg mykje lun humor på b e sider. Karikaturteiknarane hadde ein glansperiode. Det var endelaust med motiv, og vitsemakarane fekk boltra seg som fisken i vatnet.»¹⁵⁰

Nei-mannen Thorbjørn Berntsen erindrer at medlemmer av stortingsgruppen var «engasjert i møter om EF land og strand rundt. Ofte én for og én mot på samme måte. Argumentene ble mer og mer ytterliggående på begge sider. Mye av det som ble sagt, var helt fantastisk og utenfor enhver realitet. Her var begge sider like gode – eller like ille, som vel er en mer korrekt karakteristikk. Men sjøl om en del av argumentasjonen skar ut, var EF-debatten i bunn og grunn en god debatt. Aldri tidligere har så mange mennesker tatt del i den politiske diskusjonen og måttet ta standpunkt til en lang rekke viktige spørsmål som under EF-debatten. *Men* slik diskusjonen og kampanjen for de to standpunktene utviklet seg, m tte den skape vondt blod. Vi som var motstandere, ble tatt til inntekt for enkelte helt rabiante utfall mot partiets fremste tillitsvalgte fra enkelte av medlemskapsmotstanderne. Men det ble ikke spart på kruttet fra noen av partene.»¹⁵¹

EF-kampen var selvfølgelig en påkjenning for de delte stortingsgruppene. Parlamentarisk leder Guttorm Hansen hadde sin fulle hyre med   holde stortingsgruppen samlet: «I stortingsdebatter om EF, opplevde jeg at partiets gruppedlemmer tok replikk etter innlegg fra partikolleger. Det er ellers helt utenkelig. Men her opptrådte både Einar Førde og Arne Kielland som replikkmakere både mot Knut Frydenlund og mot meg som gruppeformann.»¹⁵²

EF-journalistikken (1972)

EF-debatten hadde sin intense fase fra januar 1972 da forhandlingsresultatet forelå, og frem til folkeavstemningen 25. september. Fordi Stortinget i 1962 hadde besluttet at folkeavstemning skulle avholdes, ble den nasjonale offentligheten ladet med «utenomparlamentarisk» energi. Folket skulle bestemme, og dermed ble opinionens sentrum – den offentlige mening – viktigere enn Stortinget. De antatt viktigste arenaene i offentligheten, Norges 150 aviser landet rundt, sto i en strategisk situasjon, og de endte i all hovedsak på ja-siden. I Norge kom 93 ja-aviser og 25 nei-aviser ut i 1972. Noen få tok ikke standpunkt. Alle Høyre-aviser og A-presseavisene

(utenom Aura Avis) var ja-aviser. Slik sett var holdningen langt mer monolittisk enn foran Nato-landsmøtet i 1949. Ni av ti Senterparti-aviser var nei-aviser. Unntaket var Kongsberg Tidende. Men senterpressen var ikke stor. Bare den viktige Venstre-pressen var delt omtrent på midten, med de store regionavisene på ja-siden.

Avisene tok standpunkt – med meget få unntak – i tråd med sine partier. I tillegg kommer over 40 aviser som ikke tok standpunkt. Skjevheten blir langt tydeligere beregnet etter ukeopplag. Da sto ja-avisene for 81 prosent av det totale opplaget. Hele seksti prosent av nei-opplaget sto bare tre aviser for: Dagbladet, Nationen og Vårt Land.¹⁵³ Kåre Kristiansen mener at for KrF spilte standpunktene til Dagen og Vårt Land en stor rolle. «Når det gjaldt Dagen visste alle lang tid i forveien hvilken helt konsekvent og avvisende holdning redaktør Arthur Berg gjennom mange år hadde utviklet til EF-saken.»¹⁵⁴

Partipressens paradoksale selvbilde (lojalitet og uavhengighet) lot seg i mange tilfelle ikke håndtere i denne fasen. Det overordnede var å informere folk i henhold til partilinjene. Det var ensbetydende med å marginalisere motstanden i partiet og ignorere synspunktene i halve befolkningen. Avisenes holdninger til EF sprang ut av partitilknytning, ikke av redaksjonens eller lesernes holdninger. Målt i opplag per dag var 76 prosent av avisene for EF og 15 prosent mot.¹⁵⁵ Arne Kielland på Arbeiderpartiets nei-side er en tanke ironisk om idyllen: «Partiavisene og referatene fra fylkesårsmøtene strutter av iver etter å fortelle hvor fint dette blir. Det fine – og verdige – refererer seg til måten vi, tilhengere og motstandsfolk i partiet, snakker sammen om saka på. Vi er en pryd for norsk debatt og EF-debatten i sin alminnelighet. Vi er mer og mer overbevist om at partiet kan komme gjennom vanskene uten skader, skriver Arbeider-Avisa.»¹⁵⁶

Aftenposten var landets klart største avis i 1972. Den hadde to utgaver daglig og var den eneste norske avisen med egen korrespondent i Brussel. I Aftenposten kom også nei-innlegg på trykk. Sjefredaktør Hans Vatne, som ofte kalte Folkebevegelsen for «den organiserte antibevegelse», sa senere om innleggene at «EF-saken sjokkerte meg. Jeg har aldri opplevd før at folk til de grader endret måte å artikulere seg på. Den språkbruk og adferd vi ble konfrontert med, var noe aldeles nytt. Sindige mennesker skiftet lynne og argumentasjonsevne.»¹⁵⁷

Det gjaldt også Aftenpostens redaksjonelle stoff. En leder i avisen 12. februar 1972 slår fast at saklige argumenter fra Folkebevegelsens side ikke kan forventes, ganske enkelt fordi det ikke finnes saklige argumenter mot medlemskap. Det varslet en hardere linje fra Aftenpostens side, ofte signert Egil Sundar. Avisen kom fra en avisgruppe med slagkraft. I 1972 hadde Schibsted-gruppens to aviser (og tre utgaver) alene nesten en firedel av det samlede opplaget i Norge. Arbeiderpressens 40 aviser sto for 22 prosent, og de øvrige 55 prosent var det den borgerlige pressen ellers som sto for. Aftenposten lot en del av sine liberale verdier fare dette året. Aftenposten mistet nyansene i sine oppslag, synes Arne Kielland med flere: «Men det ser ut til å være gjengs oppfatning på tinget for tida at Aftenposten er ute av stilen. Det er virkelig oppsiktsvekkende. EEC-saka har brakt toppskribenter i Akersgatas ener helt ut av balanse. Noen lukter spirende småfascisme fra tidlig i 30-åra i den tonen som nå tidvis dominerer.»¹⁵⁸ I morgenutgavens leder 2. februar 1972 sto følgende:

Felles for alle disse såkalte «tverrpolitiske» bevegelsene som oppstår og forsvinner igjen som meslinger eller røde hunder, er at de virker i strid med demokratiets normale blodomløp og nervesystem. De blokkerer viktige kommunikasjonskanaler mellom de styrende og de styrte, mellom velgere og tillitsmenn, mellom grupper og interesser. De er sykdomstegn i demokratiets organisme, og kan som meslingene, efterlate varig skade og svekkelse når de selv er forsvunnet. Og akkurat som røde hunder kan svekke et foster når angrepet kommer i svangerskapets kritiske måneder, kan «Folkebevegelsens» opptreden mens det norske folk går svangert med en viktig beslutning, føre til at beslutningen kommer misdannet eller dødfødt til verden, skjebnesvangert hemmet i utviklingen av overtro, fordommer og mistankens gift.¹⁵⁹

Rent bortsett fra den oppfinnsomme analogien til menneskekroppen som gjenkjennes fra hetsen mot kommunister og jøder i mellomkrigstiden, er lederen et utrert eksempel på Aftenpostens EF-dekning. Det var fremfor alt redaksjonssekretær Egil Sundar, og i noen grad Lars Hellberg, som holdt denne stilen.

Den 8. mai skrev Egil Sundar i Aftenposten at «SF planlegger politisk streik. Etter hva Aftenposten har brakt på det rene, har spørsmålet om bruk av vold i kampen mot norsk EF-medlemskap vært alvorlig drøftet på topp-plan i Sosialistisk Folkeparti.» Bakgrunnen var «et fortrolig brev» til lagstyrene fra partiformann Finn Gustavsen og sekretæren Per Eggum Maurseth. Det journalistiske poenget om bruk av vold ble ikke benyttet i overskriften. Dagen etter ble påstandene fulgt opp på lederplass. Påstanden om voldsbruk ble av Maurseth i samme avis karakterisert som løgn. Også 15. mai gikk Finn Gustavsen til angrep på Aftenposten med anklager om forsøpling av debatten og bevisst bruk av løgn.¹⁶⁰ Aftenposten 26. mai 1972 kunne igjen melde at spørsmålet om bruk av vold mot norsk EF-medlemskap var blitt drøftet på topplan i SF. Aftenpostens morgenutgave skrev under overskriften «SF beredt til å ta i bruk hardere metoder fremover: Sosialistisk folkeparti føler seg på defensiven i EF-kampen. Partiet er beredt til å ta i bruk hardere metoder i tiden fremover. – Politiske streiker må komme, sa nestformannen Berge Furre, da partiets «lille landsmøte» for lukkede dører drøftet den videre strategi. Spørsmålet om bruk av vold har vært seriøst drøftet i mindre partigrupper, også på topplanet. På et møte som Aftenposten kjenner til hos partiets tidligere nestformann, Ola Bonnevie, understreket Finn Gustavsen som partiformann at man måtte være forberedt på bruk av vold i EF-kampen. Eventuell voldsbruk vil etter beste SUF-mønster bli fremstilt som såkalt «motvold», og begrunnet med at man bare forsvarer seg mot det etablerte samfunns «maktovergrep».¹⁶¹ Finn Gustavsen skriver: «Handlingen er typisk for den opphetede atmosfæren i 1972 og framfor alt den journalistikk som ble presentert i Aftenposten med Egil Sundar som den drivende kraft. Han gikk ikke av veien for å servere renspikkede usannheter og reagerte ikke da vi stemplet ham som løgner, en nøktern kjensgjerning som denne avisa under normale forhold ville gått rettens vei med.»¹⁶²

Denne linjen brøt med en ellers moderat innenrikspolitisk profil som skulle sikre avisen vekst. Avisen hadde løsnet på båndet til Høyre for å fange bredere. Forklaringen er, som så mange har påpekt, at dette var et unntaksår. Da sjefredaktør Vatne kom med en antydning til selvkritikk på avisens vegne når det gjaldt ordbruk og sammenblanding av referat og kommentar i et intervju i Orientering, skal harmen ha bredt seg i

politisk redaksjon. Egil Sundar skal ha satt sin stilling inn på at Vatne måtte snu.¹⁶³

Om Aftenposten var i harnisk, hadde Dagbladet en god tid, avisen som den 20. januar 1972 bekreftet sitt EF-standpunkt rakt imot sin tidligere redaktør og steinharde EF-tilhenger Helge Seip. Avisen kunne bringe lekkasjer og andre oppslag som ett for ett tydet på at det gikk motstandernes vei. For det store flertallet av aviser var det ellers omvendt, de flokket seg om sine partier like inn i nederlaget. Ulempene med partipressesystemet ble i EF-saken synlig for avisene selv, og kom ikke godt ut av sammenligningen med Dagbladet og Riksringkastingen. Dagbladet hadde mye av den friske journalistikken, og folk kunne ha tillit til kringkastingen som det brede, upartiske mediet. Prinsippet med partipresse led ikke med EF-saken noe endelig nederlag, men konflikten innførte mer refleksjon i journalistikken. I årene som fulgte, ble det talt og skrevet fra pressehold om hvor nødvendig det var med en mer uavhengig og kritisk posisjon. Begrepet *korrektiv*, som først ble benyttet om Riksringkastingens rolle, ble etter hvert benyttet av redaktør Einar Olsen og Arbeiderpartiets nestformann Reiulf Steen om pressens stilling overfor partiet. Slike tanker ble ikke delt av partisekretær Ronald Bye og andre i partiledelsen.¹⁶⁴

Dagbladet sto i en særstilling med kombinasjonen av et sjeldent nei-standpunkt og sin undersøkende politiske journalistikk. Fra 1970 var Dagbladet sentral i å tydeliggjøre frontene som ble utviklet; den avdekket nye motstandere på Stortinget, og utesket mulige motstandere i regjeringen. Stadig flere tillitsvalgte i Arbeiderpartiet bestemte seg for å stemme nei, noe som fikk frem frustrasjonen til de lojale som sto på partiets landsmøtevedtak. På Stortinget telte Dagbladet og nei-siden opp nei-stemmer. Tallet 38 var målet. Et medlemskap kunne stoppes selv med et ja-flertall i folkeavstemningen i tråd med paragraf 93 i Grunnloven som krevde tre firedels flertall.

Polariseringen ble understøttet av Riksringkastingens håndtering. EF-saken utgjorde en utfordring for NRK som monopol; kringkastingen kunne ikke ta stilling i kontroversielle spørsmål, og heller ikke betrakte dette som et av mange politiske spørsmål der dekningen ville jevne seg ut over tid. EF-saken var spesiell. NRK kunne ikke behandle saken som en valgkamp, der flere partier får sin tilmålte taletid. Fungerende

kringkastingssjef Torolv Elster gjorde det klart tidlig i 1972 at NRK måtte betrakte EF-saken som en sak med to, og bare to, sider og at en balanse måtte tilstrebes også på kort sikt, helst i hvert enkelt program. Saken måtte ses på som dominerende i en avgrenset periode, og mangfoldet i debatten måtte kokes ned til avstemningsspørsmålet: ja eller nei. Dette var et uangripelig standpunkt, samtidig som det bidro til å tydeliggjøre frontene. Omtrent halvparten av stoffet i radio og tv skulle da være nei-orientert stoff, noe som var enormt mye informasjon og debatt sammenlignet med den store overvekten ja-aviser. Den pluralistiske pressen var langt mer ensrettet enn statsmonopolet NRK. NRK var korrektivet.¹⁶⁵

Den relativt nøytrale og brede dekningen i NRK ble slik meget viktig for nei-siden. Dekningen tok noe av kraften ut av den dominerende og klare ja-innretningen i avisene. Avstemningsresultatet tyder på at avisdekningen ikke hadde den påvirkningskraft mange hadde trodd. Den vanlige konklusjonen i ettertid er at pressens opinionsdannende makt var overvurdert og også fullstendig i utakt med leserne, til tross for at opinionen svingte svakt i retning ja-flertall månedene før folkeavstemningen. NRKs monopolstilling og brede og mer nøytrale dekning ga partene en i utgangspunktet mer jevnbyrdig dekning, noe nei-siden tjente på. Denne form for dekning hadde eteren alene og ble på et vis stående over partiavisene.

Det nøytrale NRK ble selvsagt fulgt med argusblick. Tv-ansiktene Krogh, Sørebo, Harborg og Rustad ble alle ansett for å være ja-folk: «Det er alltid trivelig med radiogutta Sørebo og Harborg i nærheten. Det får ikke hjelpe at de er hele eller halve tilhengere av EF og at det av og til skinner gjennom.»¹⁶⁶ Finn Gustavsen var ikke imponert over NRKs nøytralitet: «NRK-medarbeidernes evne til upartiskhet, frigjort fra deres egne oppfatninger, var varierende, mildest talt, med Lars Jacob Krogh som ytterpunkt. [...] [Det var] Ja-folkenes strategi å gi EF-kampen et partipolitisk, og særlig et *Arbeiderparti*-politisk preg. NRKs ledelse bøyde seg for denne strategien.»¹⁶⁷ Fjernsynets Guro Rustad kritiseres av motstanderne etter dekningen av utenriksdebatten: «Hun hadde av en eller annen grunn ikke fått med Thorbjørn Berntsens hovedinnlegg, mens hun hadde god dekning av partiledere og andre tidlig i debatten, stort sett bare pro-folk. Ingen er i tvil om at hun sjøl er pro, og derfor er vi på vakt. De fleste motstanderne i Arbeiderpartiet kom langt ut

i debatten, og kom knapt med i media.»¹⁶⁸ Men da professor Jörgen Westerståhl fra Göteborgs universitet undersøkte deknningen, fant han en rimelig balanse mellom ja- og nei-sidens andel av sendetiden.

Gjøvik-erklæringen (1972)

Den 4. mars 1972 sa lederen for Europabevegelsen Haakon Lie at et eventuelt nei må få konsekvenser for regjeringen. Dagen etter slo Aftenposten opp at det blir: «Regjeringsskifte i Norge hvis flertall mot EF». Tanken var trolig som vanlig å få noe politisk til å hende, i dette tilfelle å få Bratteli ut på banen med et ultimatum til Arbeiderpartiets velgere. Påstanden ble gjentatt i Aftenposten 11. april, etter et foredrag av selvsamme Haakon Lie: «Haakon Lie: EF-nei betyr at Bratteli går.» Den 20. mars sa også Helge Seip til Aftenposten at «Bratteli må gå etter et flertall mot EF». Tittelen på lederen i samme avis var «Brattelis skjebne». Spekulasjonene ble ofte lansert som fakta og rop på en eller annen reaksjon fra regjeringshold som ikke kom, kanskje av ren og skjær stahet. Ronald Bye var i beit for ammunisjon i kampanjen, men det var ikke han som bestemte farten. Trygve Bratteli nølte, eller fulgte sin egen tidsplan.

På Arbeiderpartiets EF-landsmøte i april kom intet ultimatum. Tvert om vanket det advarsler og motargumenter fra nei-siden. Bjørn Tore Godal og andre frarådet kabinettsspørsmål. Bratteli sa at regjeringen ville komme tilbake til spørsmålet dersom det ble nødvendig. I august ble det ansett som overmodent. Norge måtte få en avklaring fra regjeringen om at den ville gå av dersom det ikke ble ja-flertall. På partikontoret var det fremfor alt partisekretær Ronald Bye som var utålmodig, og Haakon Lie presset fortsatt på. LO-toppen ønsket en avklaring for å sikre ja-flertall på sin egen kongress.

Kabinettsspørsmålet var trolig først unnfanget av Europabevegelsen med Haakon Lie i spissen, støttet av Guttorm Hansen og Aftenposten. Ja-siden kjempet i motvind og måtte få det store partiet i gir. For Haakon Lie og Ronald Bye måtte EF-avstemningen gjøres til et regjeringsvalg. Slik det lå an, var regjeringens eksistens som symbolmarkering det eneste gode kortet og ble det i enda større grad etter at fiskeriminister Knut Hoem og Einar Gerhardsen «sviktet» ja-siden. Ifølge Odvar Nordli var dette likevel ikke Brattelis syn: «Hans aversjon mot teatralisk dramatikk i politikken

og hans inngrodde tro på organisasjonsdemokratiet og folkestyret, gir ikke som logisk slutning en slik holdning for en folkeavstemning.»¹⁶⁹

At regjeringen ville gå av om det ble nei-flertall, var opplagt, men spørsmålet var om regjeringen skulle vifte høyt med det i offentligheten på forhånd. Nordli har rett i at dette ikke var den nøkterne Brattelis form, men Bratteli ønsket ikke desto mindre å vinne avstemningen. Sentralstyret, stortingsgruppen og regjeringen foruten sekretariatet i LO møttes over to dager på Gjøvik. Landsstyret var ikke innkalt. Som Brattelis biograf Paul Engstad skriver om disse dagene: «... under et møte med så mange mennesker, og framfor alt med så mange journalister til stede, kan mye skje. Og det gjorde det.»¹⁷⁰ Kabinettspørsmålet ble gjort klart etter at Arbeiderpartiets sentralstyre, stortingsgruppens styre og regjeringen kom sammen på Gjøvik den 22. august. På et folkemøte i Gjøvikhallen erklærte Bratteli at regjeringen ville «ta følgen» av et nei.

En av dem som trolig fikk ting til å skje på Gjøvik, var Arbeiderbladets politiske medarbeider Arne Strand. Strand snakket mye med Arbeiderpartiets tillitsvalgte den første kvelden og fikk inntrykk av at kabinettspørsmål lå i luften. Arbeiderbladet antok at andre aviser kom til å antyde det samme. Utviklingen av en mer selvbevisst presse var kommet dithen at Arbeiderbladet da ikke kunne unnlate å ta dette opp.¹⁷¹ Strand skrev sin artikkel i utgaven som var utlagt på møtet morgenen etter. Der kunne sentralstyret, stortingsgruppen og regjeringen foruten sekretariatet i LO lese konklusjonen de skulle falle ned på senere på dagen: «Regjeringen går ved Nei-flertall». Radioen refererte det samme senere. Deltakerne leste her ikke bare en avis som trakk forhastede slutninger. Dette var signaler i det ledende partiorganet og regjeringsorganet. Partifolkene på Gjøvik kunne regne med at avisen var godt informert om hva partiledelsen ønsket. Partiveteranen Paul Engstad skriver: «Det var jo all grunn til å tro at Arbeiderbladet, med en landsmøtevalgt redaktør, som var representert i de bestemmende organer, her refererte det som sentralstyret og andre hadde diskutert.»¹⁷²

Arbeiderbladet hadde rett, eller *fikk* rett. Bratteli ba alle regjeringsmedlemmene komme med sine oppfatninger. Det kan antas at denne lojale kretsen ønsket å si hva Bratteli antakelig ønsket å høre. De hadde alle lest avisen, og deres lojalitet gikk til Bratteli og det han antakelig selv mente. Begrunnelsene var nok både av taktisk og politisk art, og

konklusjonen ikke entydig. Flertallet sa at det var opplagt at regjeringen måtte gå, og at det mest klargjørende var å si ifra. Bratteli konkluderte: «I en aktuell situasjon må en imidlertid se i øynene at det ikke er mulig å støtte regjeringen ved å gå imot dens politikk.»¹⁷³ Var det Arbeiderbladet som fikk møtet til å falle ned på kabinettspørsmål? Hadde avisen offentliggjort en selvoppfyllende profeti?

Etter stortingsvalget ett år senere kunne velgerne for første gang etter EF-kampen gi karakter til partiene. Det ble, med Trygve Brattelis, Reiulf Steens og andres metafor, et jordskjelv. Arbeiderpartiet gikk tilbake med mer enn elleve prosent, omtrent like mye som det nye SV fikk. Dette var folkets dom over blant annet Gjøvik-vedtaket. Nei-siden, som var retorisk og strategisk mer avansert enn ja-siden, hadde allerede lenge lansert «kabinettspørsmålet» fra Bratteli som press mot Arbeiderpartifolket. Det var en fortolkning som regjeringens egen (det mest reale er å si klart fra) ikke kunne måle seg med. Til tross for at mange hadde sett dette før Gjøvik-møtet, hadde regjeringen ingen motstrategi.

Mange var for å gi et klart svar straks, slik som Per Kleppe, Guttorm Hansen, Reiulf Steen og Gunnar Berge. Nei-mannen Jens Haugland reagerte sterkt på Gjøvik-erklæringen og fryktet store konsekvenser for nei-siden: «Kabinettspørsmålet til Bratteli er eit utilbørleg press på trugne partifolk. Og hadde ikkje Bratteli vore så fargelaus og så lite førarperson som han er, ville praktisk tala heile veljarmassen i Arbeiderpartiet følgt han.»¹⁷⁴ Også Thorbjørn Berntsen var med sitt nei-standpunkt sterkt imot kabinettspørsmålet: «Ikke minst fordi dette satte meg og mange med meg i en forferdelig lojalitetskonflikt. Det var selvfølgelig også noe av hensikten fra de som var de store ideologene bak dette kabinettspørsmålet – ikke minst Ronald Bye. Jeg ble skuffet, fortvilet og rasende.»¹⁷⁵ Til NRK sa Thorbjørn Berntsen umiddelbart etter at han hadde hørt om vedtaket: «Dette har de ikke rett til. Det er ingen som har personlig eiendomsrett til Det norske Arbeiderparti».¹⁷⁶ Det var heller ingen tvil om hva Einar Gerhardsen mente om saken selv om han var forsiktig i sine uttalelser.¹⁷⁷

Vedtaket dominerende tolkning i offentligheten ble nei-sidens. Erklæringen var ikke «avklarende», men et forsøk på utpressing: Senere statsråd for Arbeiderpartiet Inger Louise Valle skrev senere at «Vi gav EF-motstanderne et poeng ved at vi i regjeringsspørsmålet hadde valgt

en 'ulykkelig' prosedyre. Mennesker er mer følelser enn fornuft. I følelsesmessige konflikter skal det ofte bare én bemerkning til før det utløses aggresjon eller begeistring. Gjøvik-vedtaket utløste aggresjonen.»¹⁷⁸ Venstre- og nei-mann Gunnar Garbo fikk inntrykk av at folk mente at «Trygve Bratteli hadde gjort sitt livs dumhet. Utspillet hans virket snarere til vår fordel».¹⁷⁹ Heller ikke senere SV-representant Hanna Kvanmo syntes Gjøvik-vedtaket var «særlig imponerende».¹⁸⁰ Men Kvanmo likte Bratteli og mener han ble lurt av sine egne fordi den ene partisekretæren etter den andre forsikret om at det gikk mot seier for ja-siden. Som politiker mener Kvanmo at Bratteli burde gjennomskuet spillet. Men som menneske hadde han kvaliteter av fineste slag.¹⁸¹

Ja, hva mente egentlig Bratteli selv? Statsråd Inger Louise Valle tror at Bratteli helst ikke ville kommet med en erklæring fordi det forfatningsmessig korrekte var å fremme kabinettsspørsmålet til Stortinget når regjeringens nederlag eventuelt var et faktum.¹⁸² «Saken var vel at Bratteli, etter lenge å ha studert fordeler og ulemper ved et kabinettsspørsmål, var usikker på hva som var klokt, og fulgte sin fatalistiske innstilling». Noen vil se denne uviljen til å styre som en svakhet, skriver Odvar Nordli, men «tro om det ikke var hans evne til å lytte og tjene og på det grunnlaget å lede som skapte statsmannen».¹⁸³ Kanskje var han bare demokrat og lot flertallet bestemme i fravær av noen egen tanke eller strategi. Bratteli konkluderte at en erklæring skulle gis, men ikke i en utfordrende form. Om formen var nøytral, ble den likevel utfordrende så det holdt. Nei-siden vant definisjonsmakten – dette var «kabinettsspørsmål mot folket». At erklæringen ikke fikk ønsket effekt, skyldes også AIKs motsvar.

AIK

Partiene responderte på engasjementet i folket og offentligheten. Gunnar Garbo skriver eksempelvis at «Markedsdebatten i Stortinget i juni 1972 ble langt på vei et ekko av den ordstriden for og imot norsk medlemskap som foregikk utenfor huset.»¹⁸⁴ Noe av det som kjennetegnet motstanden mot EF var at så mye foregikk utenfor partiene. Slik sett har den likheter med målsaken og avholdssaken.¹⁸⁵ I god avstand fra partiene og deres aviser ble alle former for informasjonsmaterieell (brosjyrer, løpesedler, aksjonsaviser) produsert i kjempeopplag og spredt av aksjonene og bevegelsene på

begge sider, særlig fra Folkebevegelsen. Den hadde et sterkt distribusjonsapparat gjennom sine medlemmer og lokale foreninger. Rundt 110 000 var medlemmer, og trolig mellom to tredeler og tre firedeler av dem var aktive.¹⁸⁶ På det meste hadde den 130 000 medlemmer og 50 lokallag. Bare kontaktutvalget for Universitetet i Oslo hadde 1500 medlemmer. I sekretariatet i Oslo arbeidet over femti ansatte og mange utover i fylkene, mange uten lønn. Dette veide opp ja-dominansen. Nei til EEC og EEC-nytt kom ut i et opplag på til sammen 20 millioner eksemplarer gjennom EF-striden. EEC-nytt kom alene ut med 14 numre i et samlet opplag på 14 millioner.¹⁸⁷ EEC Nytt Ekstra var en løpeseddel som ble trykt om natten og distribuert gjennom bevegelsens brede kontaktnett. Flere numre av EEC-Nytt Ekstra ble gitt ut i dagene foran folkeavstemningen og delt ut av medlemmene der folk var på vei til arbeid. Det faglige utvalget ga ut bladet Trygge Arbeidsplasser. Andre trykksaker tok opp ulike temaer, og noen lokallag ga ut egen avis.

Fra august 1970 da Folkebevegelsen mot EF-medlemskap ble stiftet, var den ikke bare en avgjørende faktor for nei-sidens seier, men sørget også for seier i Stortinget. Det er betegnende at folkebevegelsen la opp sin strategi etter Stortingets dagsorden. Plasseringen av aksjonsuker skjedde ut fra Stortingets EF-debatter.¹⁸⁸ Demonstrasjonstogene i Oslo ble lagt forbi Stortinget. Store mengder motargumenter ble rettet mot Stortingsmelding nr. 50 1971–1972 i «motmeldingen». Stortingsrepresentanter meldte seg inn i Folkebevegelsen. Arne Kielland (AP) og Bjørn Unneberg (SP) var først ut. Fra juni 1972 deltok nei-partiene med representanter i Folkebevegelsens råd og ga Folkebevegelsen større politisk legitimitet. Det utviklet seg også et uformelt og tverrpolitisk kontaktforum for EF-motstandere på Stortinget. I juni ble Kontaktutvalget opprettet, der stortingsrepresentanter deltok sammen med representanter fra Folkebevegelsen. En oppgave for kontaktutvalget var å engasjere stortingsrepresentanter i Folkebevegelsens kampanje. Nei-siden og ja-siden dannet egne tverrpolitiske kontaktutvalg. Stortinget var ved siden av pressen den sentrale adressaten, ikke bare for budskapet men også for aksjons- og arbeidsformene. Alt dette ga seg også utslag i uformelle skiller. Venstre-representanten Gunnar Garbo skriver: «Det var allerede blitt slik at vi motstandere lett fant fram til samme bord i stortingsrestauranten. Vi slo oss ikke uten videre ned sammen med partifeller som stod på den andre siden i kampen.»¹⁸⁹

Den andre nøkkelfaktoren på den utenomparlamentariske neisiden som nei-representantene kunne spille på, var Arbeidernes Informasjonskomite, AIK. I januar 1972 var det klart at Arbeiderpartiets informasjonsarbeid ikke ville ivareta motstandernes interesser. Det måtte, som Thorbjørn Berntsen skriver, være en måte å markere motstand mot norsk medlemskap på, som Arbeiderparti-tilhenger. Etableringen av en Arbeidernes Informasjonskomité ble kunngjort på en pressekonferanse 24. januar 1972, med Bernt H. Lund som leder. Det ble bygd opp en organisasjon frem mot det ekstraordinære landsmøtet til Arbeiderpartiet 21. og 22. april. Etter landsmøtet gikk informasjons- og rekrutteringsarbeidet videre med brosjyrer, løpesedler og stensiler om flere titalls emner. AIK lignet svært mye på fraksjonsvirksomhet, som ikke var tillatt. Men Gerhardsen hadde legitimert denne typen motstand i sin landsmøtetale. Derfor ble ordet fraksjon unngått av både partiet og AIK. Dette var informasjonsvirksomhet.

AIK dannet rundt 50 mindre komiteer rundt om i landet med til sammen rundt 1200 medlemmer.¹⁹⁰ Fra den sentrale komiteen i Oslo gikk det ut informasjonsmateriell som de lokale komiteene spredte. Det viktigste utspillet var brosjyren «Til Arbeiderpartiets velgere» som etter en idé fra folkebevegelsens Ragnar Kalheim ble spredt til nesten alle husstander i landet. Den utdypet Gerhardsens gavepakke på landsmøtet. Pressearbeidet var ledet av Arbeiderblad-journalisten Bengt Calmeyer.¹⁹¹ AIK-kontakter mottok også kortfattede artikler om ulike temaer som kunne sys inn i og tilpasses egne innlegg til lokalpressen. AIK organiserte også talerturneer. De mest ønskede talerne ute i distriktene var Thorbjørn Berntsen, Ragnar Kalheim, Karl Evang, Einar Førde og Rune Gerhardsen.¹⁹²

AIK måtte holde en saklig, men direkte tone overfor sine partifeller. Som en Markus Antonius sa Bernt H. Lund i sin 1. mai-tale 1972 på Youngstorget: «Vår regjering mener at vi gjennom norsk medlemskap i EF nettopp skal kunne bidra til internasjonal solidaritet og sosialisme, og Trygve Bratteli er en ærlig og aktverdig mann. Cappelen er en aktverdig mann. Per Kleppe er en aktverdig mann. De er alle aktverdige menn. Men også ærlige og aktverdige menn kan ta feil. Og her tar de faktisk feil.»¹⁹³ Vrien på Shakespeare skulle understreke at AIK ikke var ute etter å ta partifellene, men å føre saklig debatt.

På landsmøtet til Arbeiderpartiet hadde flere AIK-ere tatt ordet i diskusjonen om et mulig kabinettsspørsmål og argumentert sterkt imot dette av hensyn til partiets enhet. Dette var nei-sidens og AIKs klare oppfatning. Bernt H. Lund skulle imidlertid forandre AIKs holdning til kabinettsspørsmålet kort tid før regjeringen Brattelis Gjøvik-vedtak. Meningene var delte, men underveis antok stadig flere i AIK og folkebevegelsen at et kabinettsspørsmål ville komme utover sommeren 1972. Samtidig søkte AIK etter noe som kunne bidra til å trekke fordelaktig oppmerksomhet mot AIK.

Siden AIK hele tiden hadde vært sterkt imot kabinettsspørsmål, vakte det oppsikt da Bernt H. Lund på en pressekonferanse 15. august, uten å ha avklart med andre i AIK, erklærte at kabinettsspørsmål ikke ville være noen katastrofe, og at en ny Bratteli-regjering uansett ville måtte komme raskt tilbake. Dette utdypet Lund i en kronikk i Dagbladet. Hensikten var å ta luften ut av kabinettsspørsmålet som likevel ville komme. Lunds utspill svekket smellet fra den ballongen som var ment å sprekket tett oppunder folkeavstemningen og som skulle komme som et sjokk.¹⁹⁴ AIK fikk frem at en borgerlig regjering ville bli et kort mellomspill. Og dessuten plasserte AIK seg selv i avisene. Arbeiderpartiets ja-side mente at Lund var på jordet. Men så var også ansvarhetslinjen kastet over bord. De siste ukene ble debatten enda hardere, men AIK holdt inn til mål. Det var seieren som skulle gi AIK vanskeligheter.

Om virkningen av Gjøvik-erklæringen ble det trukket forskjellige konklusjoner. Den hadde sikkert virkninger i flere retninger. Dels fikk den, som vel var hensikten, noen tvilere som ikke ønsket borgerlig regjering til å stemme ja. Dels provoserte den noen Arbeiderparti-velgere til å stemme nei. Kanskje viktigst, nei-siden fikk et ekstra argument om at regjeringen forsøkte å presse folket i innspurten av EF-kampen. Som symbolsk markering ble den gjort til et slags klimaks foran avstemningen. Som offentlig, symbolsk form hadde den to sider som skjerpet både nei- og ja-siden. Per Kleppe tror at den fikk mye å si for EF-debattens form i offentligheten. Det ekstraordinære landsmøtet hadde vist et stort mindretall mot EF, og det i en forsamling som ingen kunne tro var representativ for grunnplanet i Arbeiderpartiet. Erklæringen var et forsinket, og derfor et litt tragikomisk eksempel på ettpartistatens beslutningslogikk. Nå skrev man 1972, og formelen virket ikke lenger. I Orientering skrev Gustavsen om «Brattelis boomerang»: Dette var et vedtak som

rammet kasteren selv. Gustavsen skriver i sine memoarer: «Bratteli er en dyktig politiker og et skikkelig menneske. De få gangene vi har vært på tomannshånd, uten å prate politikk, har jeg hatt glede av det. Men når en politiker leder sitt parti til så knusende nederlag som Arbeiderpartiets i 1972 og 1973, burde han tatt konsekvensene av det, ikke minst når han også hadde truet hele *folket*; stemmer dere nei, går jeg.»¹⁹⁵ Selv Haakon Lie mente at Gjøvik-erklæringen fungerte mot sin hensikt – men da fordi vedtaket kom for sent.

Venstre deles (1972)

Sigurd Hoel skrev om Venstre rett etter krigen: «Venstre er plaget av indre nid og nag som av en krampe. Hver av de to gruppene innen partiet tenker: De andre partiene kan enda gå an; men det blir ikke til å puste her i landet, så lenge denne andre gruppen i Venstre får lov til å trives og blomstre.»¹⁹⁶ Selv til spøk å være, kommenterer John Lyng, var dette kraftig kost. Men partiet skulle møte undergangen i de lange knivers år 1972, og uten hjelp fra andre.

På Venstres landsmøte i april året før hadde partiet vedtatt at forhandlingene med EF burde fortsette og at partiet skulle ta standpunkt etter at forhandlingene var sluttført. Om kvelden benket delegatene seg for å se Dagsrevyen der Lars Jacob Krogh, ennå i svart/hvitt, konstaterte at Venstre fortsetter å skyve problemene foran seg. Det var en observasjon som rommet en urovekkende forutanelse. Hans Olav Tungesvik, den gang Venstre-mann, kommenterte neste morgen i plenum at reportasjen hadde gitt «eit totalt vrengebilete av det som skjedde. Heile framstillinga var sterkt usakleg, tendensøs og skandaliserande for partiets leiarar og for landsmøtet». Men for mange lå det en dyp sannhet i disse ordene fra NRK.¹⁹⁷ Og noen måneder senere gikk fem av Venstres folk på Stortinget inn for å trekke EF-søknaden tilbake, sammen med samtlige av Senterpartiets 20 representanter. Kompromissvedtaket fra landsmøtet i 1971 var verdiløst.

Et avgjørende landsmøte ble avholdt i Folkets Hus Oslo i mars 1972. Norges Venstrepresselag møttes i forveien for å velge utsendinger til landsmøtet. En stor gruppe Dagblad-journalister dukket opp, anført av Per Vassbotn. EF-landsmøtet endte med at et klart flertall gikk inn

for en anbefaling om å stemme nei til norsk medlemskap, men også at ingen av partene skulle ta partiet til inntekt for sitt syn i debatten. Det skulle vise seg vanskelig å følge opp. Helge Seip ble grundig kritisert i sin gamle avis for å gi inntrykk av at han representerte partiflertallet i EF-saken, og for sin uforsonlige debattstil: «Hvem vil stemme på en mann som har kalt dem for ‘mistenkeligjøerne, neimennene som vil tenne skammens bauner ...’»¹⁹⁸

Etter folkeavstemningen lå partiet nede for telling, med et flertall i stortingsgruppen for medlemskap og flertall mot i alle andre fora. Spørsmålet var om Venstre skulle ta del i den regjeringen som skulle føre forhandlinger med EF om en handelsavtale. Det foregikk hektisk møtevirksomhet i landsstyret og i begge fløyene i stortingsgruppen rett etter avstemningen. Landsstyret vedtok å henstille til mindretallet i stortingsgruppen om å gå inn i regjeringsforhandlinger med Kristelig Folkeparti og Senterpartiet «på partiets vegne». Helge Seip og flertallet i stortingsgruppen nektet å delta i en ny regjering. De fant seg ikke i diktat fra partiet. Mindretallet med Gunnar Garbo og Halvard Eika i spissen tok del i regjeringsforhandlingene.

Spørsmålet om deltagelse i en ny borgerlig regjering delte partiet. Stortingsgruppen var delt i to fraksjoner, og planleggingen av et nytt parti var begynt i det skjulte. Landsstyremøtet tre dager etter folkeavstemningen «ble en stormfull opplevelse, et bikkjeslagsmål med alle mulige ingredienser – personlige utfall, insinuasjoner, dulgte trusler og gråtkvalte innlegg. I timevis varte dette minnerike nervepresset, som deltakerne verken før eller senere har opplevd maken til.»¹⁹⁹ Det var gått for kort tid siden folkeavstemningen, tapet og seieren satt i kroppen. Flertallet i landsstyret gikk inn for at Venstre skulle ta del i en ny regjering, mens flertallet av stortingsgruppen anført av Helge Seip, gikk i mot. Da landsstyret anbefalte at stortingsgruppen burde medvirke i en mellompartiregjering, var det klart at Helge Seip og hans krets måtte bryte ut.

Avisene så straks for seg en endelig kløyving av partiet på landsmøtet på Røros i november 1972. Venstreavisene flokket seg om sine fraksjoner ut fra standpunkt til regjeringsspørsmålet. Ja-avisene mente stort sett at flertallet måtte være forsiktede med å presse sitt standpunkt på representanter som bare er ansvarlige overfor seg selv og sitt parti. Dagbladet kritiserte flertallet i stortingsgruppen for ikke å ville være med og løse

regjeringskrisen: «Det vitner om et elitesyn og en politisk individualisme som ikke er i samsvar med moderne demokratiske stemninger.»

Så gikk det en tid med gjæring i to leire frem til landsmøtet på Røros i november. Den latente krisen var godt stoff i pressen. Gildt var det med interne splittelser allerede da, enten det er mellom partifeller eller partifraksjoner. Og Venstre var, på tross av størrelsen, ikke hvilket som helst parti i Norge.

I oktober hadde Seip-gruppen hendene fulle med å forberede dannelsen av et nytt parti. Det ble holdt strategimøter og knyttet kontakter. Det viktigste spørsmålet gjaldt Venstre-pressen: «Det ville ikke blitt noe nytt parti hvis ikke de store og ledende Venstre-avisene hadde stilt seg lojale til planene utover høsten. Hadde den solide Venstre-pressen vendt Seip-fløyen ryggen under disse forberedelsene, ville prosjektet øyeblikkelig ha blitt skrinlagt.»²⁰⁰ Redaktørene støttet sine representanter, og Seip-fløyens folk pleiet sine kontakter behørig i redaksjonene til Fædrelandsvennen, Stavanger Aftenblad, Haugesunds Avis og Bergens Tidende. I Oslo var VG en støttespiller sammen med Aftenposten. Også Thorbjørn Wale ved Institutt for Journalistikk, med permisjon fra Trønder-Avisa, arbeidet sammen med Thor Bjarne Bore i Vårt Land med å etablere en ny pressetjeneste for det nye Seip-partiet. I Dagbladet skrev Wale at splittelse ikke var til å unngå – avstanden mellom de to fløyene var for stor. Et nytt parti var helt nødvendig for Seip-fløyens folk om de ønsket seg en fremtid i politikken.

Seip manifesterte flere motsetninger. Som journalist og politiker lot han det siste dominere over det første. Han var økonomisk skribent i Dagbladet etter krigen og ble politisk redaktør etter Einar Skavlan, og stortingsrepresentant i 1954. I noen år representerte han en av de skarpe pennene innen Dagblad-radikalismen. I ettertid er det påfallende at han da var på venstre side i Venstre utenrikspolitisk sett. Da Seip falt ut av Stortinget i 1961 til fordel for Finn Gustavsen, gikk han tilbake til Dagbladet på fulltid. Han var på tale som ny formann for Venstre i 1964, men for mange – og for Røiseland – var det drøy kost å velge en Dagblad-redaktør til formann. Da Seip ble formann i Venstre etter Gunnar Garbo på landsmøtet i 1970, var det etter samarbeid mellom Stavanger Aftenblad og ledende folk i stortingsgruppen.²⁰¹ Da fikk Seip støtte av Røiseland. Seip hadde forlatt «Dagblad-Venstre». Fra å være en

radikaler i 1950-årene ble han etter hvert ikke bare moderat, men ytterst krass mot de radikale kreftene i Venstre og Unge Venstre. Ja, spør Olav Garvik som har fulgt Seip og Venstre i en årrekke, hva slags mirakuløs prosess hadde han egentlig gått gjennom? Garviks svar er at Seip var av det slaget som gikk hundre prosent inn for det han ble satt til, enten det var Dagbladet eller politikk – ikke minst EF. Denne innsatsen og identifikasjonen var så sterk at en smule kritikk mot det han arbeidet med, ble tolket som personlige angrep. Hans forsvarsposisjon kunne fortone seg som anstrengt og påfallende, skriver Garvik.²⁰² Også Garbo påpeker at Seip hadde anlegg for å se konspirasjoner, noe Unge Venstre fikk merke.

I presselosjen i Stortinget hadde Helge Seip viktige rådgivere. Det gjaldt «garvete journalister som i mange år enten hadde vært aktive i Venstre, eller som åpent sympatiserte med partiet. Det var personer som fløy høyt og lavt, som samlet viktige informasjoner både hist og her. Alt dette kunne det være nyttig for en Venstre-formann å bli innviet i. Som erfaren pressemannt visste Seip å utnytte også slike muligheter.»²⁰³ Garvik nevner NRKs Herbjørn Sørebo som en fortrolig med Seip. Bergens Tidendes Oslo-redaktør Olav Maaland var en annen, og Odd Hatløy i Stavanger Aftenblad en tredje.

Det er gjerne slik at pressen i sitt selvbilde følger saker og dekker begivenheter i ettertid. Logisk nok, det kan vel ikke berettes om hendelser før de har funnet sted? Vel, noe av det viktigste kjennetegnet på toneangivende politisk journalistikk er nettopp at den foregriper. Ikke minst kommentargenren dreier seg om forhåndsvarsling. Spådommer er en aktiv instans i det politiske kretsløpet, helst av det slaget som aner konflikter. Norsk politisk historie er rik på eksempler der deler av pressen driver saker og med eller mot bedre vitende søker å regissere neste dags episode. Det Seip-kritiske Dagbladet sto nesten alene i Venstre-pressen mot den gruppen som nå arbeidet for en ny viktig politisk hendelse; splittelsen av Norges første parti og stiftelsen av et nytt sosialliberalt parti. Seip-gruppen fikk støtte, noe som ga arbeidet energi og tro på at et parti kunne få støtte utover i landet.²⁰⁴ Men Dagbladet så hvor hen det bar, og foregrep begivenhetenes gang. I Dagbladet var splittelse, brudd og et nytt parti et behørig varslet faktum. Mens artiklene i stor grad besto av regulær journalistisk dekning, bedrev overskrifter og intervjuer (selvopplyllende) dommedagsprofetier.

På Venstres landsmøte på Røros 10. og 11. november 1972 møtte 220 delegater og et stort oppbud av presse som været et vendepunkt for Norges eldste parti. Partiformann Helge Seip åpnet landsmøtet med en tale som gjorde håp om forsoning eller kompromiss til en svunnen drøm. Dette var Venstres skjebnetime, skrev Aftenposten. Mindretallet i stortingsgruppen nektet fortsatt å støtte regjeringsdeltagelse på partiets vegne. Et forslag om å støtte deltagelse i regjeringen fikk klart flertall, og Helge Seip uttalte med dypt alvor han ikke lenger kunne være formann for partiet. Han oppfordret alle som var enige med mindretallet om å komme på et eget møte i kjellerstuen på Røros Turisthotell på kvelden. Seip, Røiseland og andre forlot lokalet. Nå var det «Rest-Venstre» mot «Seip-partiet».

Kvelden før landsmøtet tok til 10. november hadde Venstre-presselaget sitt årsmøte samme sted. Der var presselagets representasjon i Venstres organer et tema. I realiteten handlet det om selve ordningen med parti-presse. I debatten tok Per Vassbotn sterkt til orde for at representasjon i partiet var et fremmedlegeme. Vassbotn var mer orientert enn de fleste om at det snart ikke ville være så mye parti å være representert i. Han påpekte også at det var en generell utvikling i pressen henimot større uavhengighet. I en prøveavstemning fikk Vassbotns forslag klart flertall.²⁰⁵ Etter landsmøtet skrev avisen til stortingsgruppen, og kunngjorde på lederplass, at avisen ikke ville møte på gruppemøtene i Stortinget. Arve Solstad pekte senere på at avisenes påvirkningsmakt uansett var overvurdert, noe som tok vekk en viktig begrunnelse for å holde seg med en partiløjal presse.²⁰⁶

Umiddelbart etter landsmøtet ble det nye partiet uformelt grunnlagt i Kjellerstua på Røros Turisthotell. Bare lojale pressefolk hadde adgang, selvsagt ingen fra Dagbladet. Det ble nedlagt referatforbud, men til internt bruk skulle en journalist fra Fædrelandsvennen skrive referat. Ikke desto mindre brakte Dagbladet et dekkende referat fra møtet mandagen etter landsmøtet. Garvik skriver at «når man tenker på hvor korrekt og detaljert referatet var, nytter det ikke annet enn å spekulere over hvilke tekniske metoder som må ha vært i bruk».²⁰⁷ Det gikk rykter om avlytting via en båndopptaker gjemt i peisen. Henrik Bastiansen forteller at Vassbotn hadde fått en av deltakerne, Henrik P. Thommesen, til å lese opp sitt private referat for ham over telefon, som Vassbotn tok opp på bånd.²⁰⁸

Helge Seips mål var å komme inn på Stortinget i 1973. Til det trengte han et nytt parti, og for å klare det, trengte han støtte fra den solide Venstre-pressen. Den fikk han stort sett, men den massive støtten fra de store regionavisene viste seg å ha begrenset nytte for Det Nye Folkepartiet både i 1973 og 1977. Valget i 1973 opplevdes som et nederlag for det nye partiet, og i 1977 røk partiets ene representant, Ole Myrvoll, ut av Stortinget. Nok et signal om at presse og «opinion» var to enda mer forskjellige størrelser enn før. Venstres splittelse er en historie der pressen tar del i en partisplittelse og partidannelse, men også at et parti tar del i splittelsen av en partipresse. Det siste var mer vellykket enn det første. Den lenge så sterke og mangfoldige Venstre-pressen gikk i oppløsning i midten av 1970-årene, delvis som senskader etter EF-kampen. Over tid var det Venstre som klarte å bygge opp partiarbeidet. Det hadde Unge Venstres engasjement og 1970-årenes radikale og motkulturelle tendenser å flyte på. Helge Seip ble sekretær i Nordisk Råd og flyttet til Stockholm.

Crotale (1973)

Korvald-regjeringen ble langt på vei et forretningsministerium, skriver Gunnar Berge ironisk. For ham var Korvald-regjeringen et middelmådig mellomspill. «Det ble en slags politisk æresrunde for dem som vant folkeavstemningen. Ved slike anledninger blir det ikke satt rekorder. Det ble det da heller ikke her.»²⁰⁹ Guttorm Hansen kaller regjeringen Korvald en «fredet» regjering. Den var ikke mer fredet enn at den led under mangel på respekt fra alle politiske kanter og fra byråkratiet. Den kunne plages, men ikke felles midt i EF-forhandlingene og var rimelig trygg frem til valget i 1973. «Spøkefullt ble det sagt at denne regjering ikke gikk før den ble hentet av politiet.»²¹⁰ De tre partiene i Korvald-regjeringen hadde svak støtte i Stortinget, bare 38 representanter. Fratrukket de syv EF-tilhengerne i Kristelig Folkepartis gruppe var tallet 31 representanter. Hovedoppgaven var å få til en god handelsavtale med EF som hele Stortinget kunne slutte seg til. Regjeringen fikk leve fordi Norge måtte få frihandelsavtalen i havn. Den nye statsministeren skrev siden: «Så lenge Regjeringen arbeidet med dette spørsmålet, ville den kunne regne med arbeidsro. På den annen side hadde heller ikke Regjeringen planer om å legge fram utfordrende saker av annet slag for Stortinget. Den regnet med å kunne sitte til valget i 1973.»²¹¹

I motsetning til Berge og Hansen, trodde Trygve Bull at Korvald-regjeringen ville «innta en meget respektert stilling i vår politiske historie».²¹² At Korvald styrte regjeringa godt, var alle enige om, skriver også Bergfrid Fjose som satt i regjeringen for Kristelig Folkeparti. «Han fikk folk til å samarbeide og det var aldri tegn til 'sprikende staur».²¹³ «Korvald-regjeringa vart rekna som folkefleirtalet si regjering. Det var mykje godvilje utanfra og mykje gjensidig velvilje innan regjeringa, endå ho var samansett av folk fra tre parti.»²¹⁴ Regjeringa hadde en distriktspolitisk profil som lå nær SF, mener Fjose. Den grønne bølgen viste motstand mot maktkonsentrasjon nasjonalt og internasjonalt: «Mangt var på gang og kunne sett positive resultat om ikkje abortkampen hadde kome og skapt motsetningar som på ein måte var enda hardare enn i EF-striden.»²¹⁵ Lars Korvald selv fikk stort sett god attest også fra opposisjonen. Guttorm Hansen skriver at statsministeren var den store overraskelsen. «Korvald hadde vært forholdsvis anonym til tross for sin ledende stilling i Kristelig Folkeparti. Vi som kjente ham, hadde stor respekt for hans integritet og evne til å finne politiske løsninger. Han var på mange måter en typisk representant for norsk lekmannsbevegelse. Pragmatisk og jordnær i sin hverdagslige ferd, samtidig full av streng pietistisk moral og med en snev av bedehusforkynneren i stemmen når han svingte seg ut over det praktisk-politiske plan. Men i motsetning til Borten var det ingen tvil om hvem som ledet regjeringen.»²¹⁶

Nærmest regjeringskrise var Crotale-saken om kjøp av raketter til forsvar av norske flyplasser. Også den ble en del av EF-skismaet i Norge. For deler av ja-pressen var nederlaget hardt å svelge, det gjorde at forhandlingene med EF ble vanskeligere enn de hadde behøvd å være. På Stortinget lagde ja-siden problemer for regjeringens forsøk på å lage en god handelsavtale med EF. Crotale-forhandlingene var innledet allerede i 1967 under Borten-regjeringen og ført videre under Bratteli-regjeringen som la opp til å dekke kjøpet i statsbudsjettet for 1973. Crotale-kjøp ble nøye diskutert i samband med medlemskapsforhandlingene i 1971. Stortinget vedtok kjøpet, men kontrakt var ennå ikke tegnet med det franske selskapet.

Etter hvert som kostnadene til våpenkjøp antok enorme summer ble det vanlig å tenke inn gjenkjøpsavtaler eller andre forhold som kunne styrke norsk industri. De rent forsvarsstrategiske hensynene kunne ikke

være enerådende. Det gjaldt både Norge og andre land. Den norske interessen for en god handelsavtale med EF ga Frankrike mulighet til å legge et mildt press på Norge for å ta en avgjørelse når det gjaldt innkjøp av Crotale-raketter. Men Norge kunne også prøve å snu spillet til egen fordel. Storprodusenten Frankrike var ivrig etter å få Norge til å kjøpe Crotale, og dette merket regjeringen seg også etter at en frihandelsavtale kom på dagsordenen. Korvald-regjeringen lette etter mottrekk. En mulighet var å antyde at om ikke den norske aluminiumsindustrien ble behandlet godt, kunne Crotale-kjøpet bli utsatt eller annullert. I mars 1973 besluttet regjeringen Korvald å koble Crotale-kjøpet til forhandlingene om en frihandelsavtale. Regjeringen antok at det beste ville være ikke å ta direkte kontakt med den franske forhandlingsdelegasjonen, men å benytte seg av uformelle kontakter med styreformannen for Thomson-CSF som produserte Crotale, som igjen kunne, for å få solgt sin raket, påvirke den franske regjeringen i norsk retning.²¹⁷ Thomson-CSF fikk signaler om at det ville være en stor fordel for et eventuelt kjøp av raketter om selskapet kunne bidra til å finne en bedre løsning når det gjaldt aluminiumskvoter. Thomson-CSF tok hintet og kontaktet straks den franske regjeringen.

I mars 1973 ble koblingen mellom Crotale-kjøp og forhandlingene om frihandelsavtale kjent. Daværende Høyre-formann Kåre Willoch skriver litt mystisk at han fikk avslørende papirer om saken. Han viste dem til handelsminister Helge Seip. To påstander ble fremmet: at regjeringen hadde bundet Stortinget til kjøp av Crotale, og at Norge praktiserte kobling mellom handelspolitikk og våpeninnkjøp som ikke var drøftet med Stortinget. Handelsminister Halvard Eika var sentral, det var en mistro til nei-mannen Eika i internasjonale spørsmål, som nå kom til overflaten igjen, særlig fra Seip-Venstre og Høyre. I et møte i den «utvidede» 28. mars stilte Kåre Willoch spørsmål om det fantes en kobling mellom Crotale-innkjøp og forhandlingene, noe Eika kunne bekrefte. Norge måtte gjøre det som var mulig for å få til en best mulig avtale.²¹⁸ Det var også Frankrike som først hadde foretatt en slik kobling. Statsminister Korvald beklaget at saken ikke hadde vært forelagt komiteen, men at koblingen ikke var del av selve forhandlingene.

Kåre Willoch var trolig tipset av det som ennå var omtalt som «egen presse». Under forhandlingene om handelsavtale med EF ble

Aftenpostens korrespondent i Brussel kritisert for å ha levert informasjon om norske forhold til EF-kommisjonen, som skulle gi inntrykk av at Korvald-regjeringen ikke hadde den nødvendige støtten hjemme. Forhandlingsleder Jens Evensen nevnte ikke Aftenposten ved navn, men pekte på dette som et problematisk element ved forhandlingene.²¹⁹ Arne Treholt skriver at «Mediene representerte i den innledende fasen av forhandlingene en konstant hodepine. Uansett hva delegasjonen foretok seg, ble det galt. Det kunne nesten synes som om pressen var ute etter å straffe forhandlingsdelegasjonen for resultatet av folkeavstemningen. Med unntak av Dagbladets Jon Hjalmar Smith, som var korrespondent i Bonn, tilhørte de fleste i pressekorpsset den harde kjerne som i kampens hete hadde tøyd grensene for det som kunne betraktes som nøktern og objektiv nyhetsformidling.»²²⁰

Særlig Aftenposten ble opplevd som aktivt motarbeidende av forhandlerne. Helst var det en strategi som kunne rettferdiggjøre den ytterliggående profilen Aftenposten hadde lagt seg til i EF-striden. Etter at forhandlingene var sluttført, sa Jens Evensen til Dagbladet 17. april 1973 at det hadde skapt vanskeligheter at enkelte aviser hadde rapportert på en så subjektiv måte at det nærmest var uriktig, det de skrev. Kommisjonen har fått et inntrykk av at forhandlingsdelegasjonen ikke har noen støtte hjemme i Norge. Det var Aftenpostens virksomhet Evensen beskrev. Nestlederen i delegasjonen, Ulf Underland, sa til Dagbladet 5. mai 1973 at: «Jeg er overrasket over at en bestemt avis i så stor grad formidlet den annen parts syn og samtidig, ved å blande kommentarer og referat, gav inntrykk av at Norges opplegg og argumentasjon var uholdbar.»

Med Eikas svar til Willoch og Stortinget kunne saken vært ute av verden. Men da handelsavtalen med EF skulle ratifiseres 24. mai 1973, var det formannen for «den utvidede», Helge Seip sin tur til å røre i saken. Han ba om alle relevante papirer. Komiteen gjennomgikk dokumenter og innkalte embetsmenn. Enkelte forhold ble avdekket som ikke var opplyst, og som ikke rimte med pressemeldingen som regjeringen hadde sendt ut.²²¹ Komitéinnstillingen var kritisk. Spørsmålet var om regjeringen hadde plikt til å orientere Stortinget om koblingen eller ikke. Når denne koblingen så var gjort, var neste spørsmål om Stortinget nå var bundet av regjeringens kreativitet. Hvis regjeringen etter reglene ikke kunne vurdere kjøp av Crotale på fritt grunnlag, hadde den et problem.²²²

Noen slik fare fantes ikke. Stortinget har full rett til å gripe inn i alle slike internasjonale avtaler. Men regjeringen hadde hatt mange møter med «den utvidede» om forhandlingene med EF, uten at koblingen til Crotale-kjøpet var nevnt. Opposisjonen reagerte dels på at koblingen var uklok, men enda mer på at Stortinget ikke var konsultert.²²³

Etter lang dags debatt fremmet Arbeiderpartiet mistillitsforslag i visshet om at det ikke ville bli vedtatt. Bratteli hadde begynt valgkampen mot stortingsvalget noen få måneder fremme. Flere i Arbeiderpartiets stortingsgruppe var skeptiske til å fremme mistillitsforslag på Crotale-saken sammen med Høyre og Seips nye markeringsivrige Venstre-parti. Jens Haugland, Tove Pihl, Reiulf Steen og andre i Arbeiderpartiet var kritiske til å ramme regjeringen og dermed arbeidet med handelsavtalen. Bratteli argumenterte med støtte fra ja-folkene Guttorm Hansen, Knut Frydenlund, Odvar Nordli og andre for å fremme mistillitsforslag. EF-saken lå bak.

Dersom Arbeiderpartiet hadde fått med seg hele eller deler av den borgerlige opposisjonen på å felle regjeringen, ville det trolig ødelagt samarbeidsklimaet for en borgerlig koalisjonsregjering etter valget. Men de borgerlige partiene – av samme grunn – holdt sammen. Høyre og Helge Seips DNF kritiserte, men støttet regjeringen i siste instans. Det var for lengst klart at Stortinget ikke hadde bundet seg til noe som helst. Dette ble enda tydeligere senere, for det ble ikke noe av Crotale-kjøpet. Da det ble kjent at Crotale var utviklet med støtte fra apartheid-regimet i Sør-Afrika, ble den allerede tvilsomme våpenpolitikken til Frankrike for uspiselig. En annen, mer norsk og mindre heroisk, grunn til at rakettkjøpet ble skrinlagt, var at Norge fant det best å velge samme system som USA.²²⁴

Bratteli går av i Arbeiderbladet (1974)

Stortingsvalget i 1973 var et dobbelt nederlag for Arbeiderpartiet: For det første var dette det første valget etter krigen hvor stemmeflertallet gikk til borgerlige partier selv om andelen mandater sikret et sosialistisk flertall: DNA fikk 35,3 prosent, innpå en firedel av stemmene fra 1969-valget var tapt. Arbeiderpartiet og SV fikk 78 mandater (hvorav SV 16) og de borgerlige 77. For det andre var dette et øredøvende nei-valg. Den 28.

september 1973 noterte Jens Haugland i sin kladdebok: «Stortingsvalet gikk vel slik ein måtte vente. EF-saka var så idiotisk handtert av DNA med Bratteli i brodden at nederlaget nå var uunngåeleg.»²²⁵ Valgresultatet var en kalddusj for partiet. Den strenge enveisrettede og hierarkiske partistrukturen hindret motforestillinger i å nå opp til ledelsen. Ifølge Per Kleppe ble Bratteli overrasket: «Trygve hadde ikke Einar Gerhardsens 'fingerspissfølelse'. Einar snakket med folk og været stemninger, Trygve leste rapporter. I sentralstyret 24. september sa han: 'Valgresultatet var uventet, vi trenger tid til å tenke oss om. Vi må ikke la oss provosere av SV.' Han understreket at 'vi ønsker ikke regjeringssamarbeid med SV'. Han nevnte at de danske sosialdemokratene angret bitterlig på 'det røde' med SF.»²²⁶ Bratteli kalte valget «sjokkartet» i en tale på det lille landsmøtet – dette var «Arbeiderpartiets Dunkerque». Men den nye situasjonen skulle altså ikke medføre en ny holdning til det lille partiet på venstresiden, som nå ikke lenger var så lite. Likevel – slik var norsk parlamentarisme at en nei-regjering gikk, og en ja-regjering Bratteli igjen overtok.

På landsstyremøtet i oktober 1973 stilte Bratteli spørsmålet om han fremdeles var partiets statsministerkandidat. «Jeg ville ha ordnede forhold før jeg går løs på regjeringsdannelsen», sa Bratteli til Guttorm Hansen.²²⁷ Svaret var naturligvis et enstemmig ja. Dette nøytraliserte ledersnakket for en tid, men misnøyen var tydelig. Reiulf Steen mener at: «Det var helt urimelig og meget urettferdig at angrepene først og fremst ble rettet mot Trygve Bratteli, en leder som i full forståelse for, og med dyp innsikt i hvor vanskelig oppgaven hadde vært, hadde påtatt seg å lede partiet gjennom en tung periode.»²²⁸ Ja, hvem skulle kunne ta over etter Bratteli? Steen skriver: «Noen så seg om etter en ny Einar Gerhardsen, andre etter en norsk Olof Palme. Slike folk faller som kjent ikke ned fra himmelen. Einar Gerhardsen var riktignok fortsatt en høyst levende personlighet, men som leder tilhørte han en legendeomspunnet historie. Olof Palme tilhørte Sverige.»²²⁹

I september 1973 ønsket likevel ledende folk i Oslo Arbeiderparti et ekstraordinært landsmøte for å velge ny partiformann. Også LO ville bytte ut Bratteli, og dessuten bytte ut Reidar Hirsti i Arbeiderbladet. Presset på Bratteli økte, kanalisert til ham på ulike tidspunkter av ledende partifolk som Bjarne Mørk Eidem, Ronald Bye og Rolf Hansen. Bratteli

måtte unektelig bokføre ruvende nederlag: EF-avstemningen i 1972 og stortingsvalget i 1973. Logisk nok virket det som om Bratteli så dette som partiets nederlag mer enn partiformannens. Og Bratteli likte ikke å bli skubbet på. Hans eventuelle avgang ville ikke løse noe problem, sa han. Mulige etterfølgere fantes, men ingen opplagt kandidat. Reiulf Steen var omstridt. Andreas Cappelen og Knut Frydenlund var lite akseptable for nei-siden. Odvar Nordli og Bjartmar Gjerde ble nevnt.

Bratteli, som la slik vekt på «organisasjonsmessig ordnede forhold», kunngjorde plutselig sin avgang i et intervju med journalist Arne Strand i Arbeiderbladet 7. juni 1974, før noen i partiledelsen var orientert. Etter vårsesjonen 1974 hadde Arbeiderbladet ønsket å intervju statsministeren om halvåret som var gått. Paul Engstad forteller at «Bratteli sa til Strand at dette skulle han få svar på, men at han måtte love å bruke ordrett det Bratteli dikterte. Deretter skrev Bratteli selv denne delen av intervjuet. Saken kom på første side med tittelen: 'Bratteli vil gå av som formann på landsmøtet.'»²³⁰ Bratteli begrunnet avgangen slik: «Denne oppfatningen skyldes ingen spesielle politiske begivenheter. Jeg kan kanskje si det slik at det er grense for hvor langt mine krefter rekker.»

Bare et par måneder var gått siden Rolf Hansen hadde tatt dette opp med ham uten respons. Dessuten, å gå av i avisen var ikke Brattelis stil, og ikke på noen måte ansett som akseptabel fremgangsmåte. Guttorm Hansen mener det var underlig at Bratteli skulle melde dette i et avisintervju: «Det var så ulikt ham at jeg ikke finner annen forklaring på det enn at han ville etablere en faktisk situasjon på denne måten og dermed unngå mykt press om å trekke seg og spekulasjoner i massemedia om han ville fortsette eller ikke. Men det å ikke melde fra om sin beslutning til sentralstyret i partiet på forhånd er uvanlig. Han insisterte jo alltid på at saker skulle behandles i 'ordnede former'»²³¹ Denne gangen var det Bratteli som brukte offentligheten for å gjøre en beslutning ugjenkallelig. Offentligheten kan ikke tømmes – bare avledes med enda mer informasjon. Da Bratteli hadde avklart sin avgang i Arbeiderbladet, var alle spekulasjoner om den saken verdiløse. Hans eget problem var løst, og han fikk fred det knappe året frem til landsmøtet.

Med sin avklaring hadde Bratteli i det samme tegnet et stort, nytt spørsmålsteget i offentligheten og i partiet: Hvem skulle ta over? Det var et knapt år til landsmøtet, og parti og offentlighet gikk inn i en tid

med spekulasjoner om den nye ledelsen. Bratteli selv forholdt seg passiv – fatalistisk – til spørsmålet. Han hadde tilsynelatende ingen favoritt. Til Tor Aspengren sa Bratteli at det var minst tre navn som var aktuelle og som nå måtte vise hva de var gode for frem til 1977. Å kunngjøre sin avgang ett år før landsmøtet uten på forhånd å ha avklart etterfølgeren, var noe nytt. Det var å gi fra seg kontroll, ikke akkurat DNA-lederes stil. Den virksomme landsfader Einar Gerhardsen slapp til fra sidelinjen med sine forslag. Også den politiske situasjon i sin helhet merket den åpne fremtiden i partitoppen.²³²

Bratteli hadde god føling med tillitsmannsapparatet, men menige medlemmer og DNA-velgerne hadde han mindre kunnskap om. Han baserte seg på korrekt saksgang i partiets kanaler, men hans demokratiske og lyttende væremåte begrenset seg til Arbeiderpartiets sentrale fora. Derfor hadde det klare EF-resultatet og deretter det knusende nederlaget ved valget kommet overraskende på ham. Partiet gikk tilbake over elleve prosent og mistet tolv mandater. Det hjalp lite at Bratteli leste partiets distriktsaviser – de skjulte omfanget av den kritiske holdningen til EF og Arbeiderparti-ledelsen. A-pressen var forventet å følge opp partiets standpunkt i EF-saken. Dette skapte nok frustrasjon blant lesere og noen journalister, men lojalitet til et landsmøtevedtak var en opplagt sak. A-pressen var en ja-presse i dobbelt forstand; den hadde tildekket motstanden mot EF, og nå refererte den for partiledelsen hva den ville høre. Den produserte ingen kritisk offentlighet, og kunne ikke fungere som korrektiv.

I formell forstand var Bratteli en større partidemokrat enn Gerhardsen, selv om Hirsti-affæren (som vi kommer til) tyder på noe annet. På det tidspunkt Bratteli endelig avløste Gerhardsen, var forholdet mellom folk, partiledelse og medier i ferd med å forskyve seg. Referansene gikk i retning svekket partiloyalitet og økt interesse for uavhengig informasjon, særlig fra kringkastingen. I enda større grad enn Gerhardsen burde Bratteli vendt seg til folk utenfor partiorganene, men han var en partiets mann. En side av Gerhardsens beskrivelse av Bratteli var at han ikke hadde den personlige appell som måtte til for å vinne valg. Mye tydet jo på dette, men likevel er dette bare delvis treffende. Bratteli hadde integritet og karakter som nådde frem til lesere og tv-seere og til folk på politiske møter. Bratteli nøt respekt. Men beskrivelsen traff også: Begrenset appell avspeilet en like begrenset evne til å fornemme stemningen i folket.

Alcan-saken (1974)

Høsten 1974 startet behandlingen av hjemkjøpet av Alcan-aksjer. En stor del av norsk aluminiumsindustri hadde i 1967 gått over til utenlandsk eierskap da det kanadiske selskapet Alcan kjøpte halvparten av Årdal og Sunndal Verk. Regjeringen besluttet å kjøpe aksjene tilbake. Det ble ikke billig. For halvparten av Alcans aksjer skulle staten betale 350 millioner, det samme som Alcan hadde betalt for alle aksjene i 1966. I tillegg skulle Alcan få betydelige skattelettelser. De borgerlige partiene mente kjøpet var for kostbart.

SVs store gruppe på Stortinget mente at staten skulle kjøpt alle Alcans ÅSV-aksjer og gikk overraskende imot avtalen. «Det er intet mindre enn et mysterium at SV med Reidar T. Larsen i spissen gikk imot dette og attpåtil var villig til å felle regjeringen på saken. Hadde Larsen glemt sitt eget slagord fra EEC-kampen: «Nei til salg av Norge?»²³³ Arbeiderpartiet hadde vurdert å forhandle med SV, men tanken ble avvist fordi Larsens krav om full sosialisering ble ansett som uakseptabel. Det faktum at de borgerlige partiene og SV var negative til avtalen, valgte Arbeiderpartiet å ikke benytte overfor Alcan for å få en bedre avtale.

Regjeringen trengte flere enn egne stemmer for å få avtalen vedtatt, men SV og de borgerlige partiene gikk altså imot. Dagbladet kunne 7. desember 1974 med god grunn melde at det gikk mot regjeringskrise. Og da Stortinget behandlet saken fredag 13. desember 1974, var regjeringen forberedt på å falle.²³⁴ Trygve Bratteli gjorde det klart at regjeringen ville gå av dersom den fikk flertallet mot seg. Han reiste hjem til Ullevålsveien for å spise middag i den tro at dette var hans siste dag som statsminister.

SV hadde flere intense gruppemøter. Reidar T. Larsen og de fleste i gruppen landet altså på at hjemkjøpet ikke var akseptabelt. Larsen skriver at han nesten hadde tatt «feil» standpunkt fordi pressen tok for gitt at SV ville støtte hjemkjøpet. Han følte seg låst til et standpunkt: «Et av de ivesen Stortingets presselosje har etablert og holder i hevd er å kaste seg over passende representanter når det foreligger viktige uttalelser eller meldinger fra regjeringen. På stående fot skal de ha en kommentar. Ofte har de selv hatt stoffet i hendene lenge før stortingsrepresentantene har fått se det, og kan gjennom overrullende spørsmål presse fram svar på vanskelige punkter.»²³⁵

Slike raske vurderinger suges fort opp av pressen, skriver Larsen, som kan medføre at en representant binder seg selv og partiet til galt standpunkt: «I Alcansaken brente jeg meg på denne forkastelige galoppen.»²³⁶

Flere i SV, som Finn Gustavsen, hadde trolig sans for hjemkjøpet, men bare Gustavsen nektet å bøye av for gruppeflertallet. En av de store parlamentarikerne fra 1960-årene hadde forsvunnet fra Stortinget i 1969, men var nå tilbake i SV-gruppen som parlamentarisk leder. Han ville støtte regjeringens hjemkjøp av aksjer.²³⁷ Gustavsen var ikke til å rokke, og forholdet til SV-gruppen ble kjøligere.²³⁸ Til og med Berge Furre var sint. Bull skriver om Gustavsen at han isolerte seg unødig.²³⁹ Men Bull ser i ettertid at Gustavsen hadde rett, og at han og resten av SV-gruppen tok feil.²⁴⁰

Gustavsen forteller om forbitelse i SV-gruppen, både over standpunktet hans og over lekkasjene til pressen som lukket indre splid. Etter en intern avstemning i SV-gruppen om Alcan-saken, var stemmetallene i avisene dagen etter.²⁴¹ «Nå fikk vi et nytt og vondt element inn i drøftingene våre: – Hvem lekker til pressa?»²⁴² Etter et møte som varte til langt på natt var Gustavsen i ferd med å legge seg på sitt kontor da Per Vassbotn dukket opp: «Jeg buste irritert ut med at jeg ikke hadde noe å fortelle ham, men det kunne jeg spart meg. Det var gått 15 minutter siden SV-møtet var ferdig. Vassbotn fortalte meg det viktigste som hadde skjedd.»²⁴³ Også Reidar T. Larsen i industrikomiteen skriver at «I perioder var det indre samholdet i SVs gruppe nær ved å bli ødelagt på grunn av lekkasjer som fjernet mulighetene for en forsvarlig indre behandling av vanskelige og ømtålige problemer.»²⁴⁴

Dagbladets Per Vassbotn var engasjert i Alcan-saken og tok et uvanlig initiativ. Fra å være politisk journalist, ble han for en kort stund politisk forhandler. Vassbotn ønsket hjemkjøp og ville forhindre regjeringens avgang. Han ville løse Alcan-krisen. Gunnar Alf Larsen la merke til Vassbotns opptatthet av saken: «Vassbotn var mer enn interessert outsider. Han var sterkt engasjert, og tydelig involvert i SVs behandling av saken.»²⁴⁵ Gustavsen skriver at Vassbotn «var personlig oppbrakt over både de borgerlige og SV som ikke innså at hjemkjøpet av Alcan-aksjene var riktig fra et nasjonalt synspunkt».²⁴⁶

Vassbotn ville gripe inn for å redde regjeringen og ønsket at Gustavsen og Bratteli skulle snakke sammen i enerom for å finne en ordning: Gustavsen skriver at «Vassbotn spurte om jeg var villig til å drøfte situasjonen med statsminister Bratteli, uten at noen andre ble blandet inn i det på noen av sidene. Jeg sa meg villig til det. Vassbotn formidlet en

‘føler’ via en av Brattelis statssekretærer som var til å stole på. Vassbotn sa at etter hans oppfatning var det lite som skulle til av ‘konsesjoner’ fra statsministeren for at et flertall i SV-gruppa kunne stemme for hjemkjøpet.»²⁴⁷ Bratteli fikk meldingen, men ingenting skjedde. Et slikt møte kunne realisert et vedtak som både Arbeiderpartiet og SV-gruppen kunne stemt for, og kunne oppfylt det Vassbotn allerede hadde beredt grunnen for i Dagbladet.²⁴⁸ Det var en selvoppfyllende profeti Vassbotn prøvde på, for den 12. desember skrev han i Dagbladet: «SF og Gustavsen er på offensiven i Alcan-saka.»²⁴⁹

Dette var et uttrykk for tidens politiske miljø der grenseoppgangen mellom politikk og journalistikk ennå ikke var glassklar. Også tidligere hadde folk i pressen forsøkt seg som politiske forløserer, oftere enn offentligheten vil få vite. Ett eksempel er Einar Gerhardsens samtale med Venstres formann Bent Røiseland i september 1962, på initiativ fra Bergens Tidendes Oslo-redaktør, Olav Maaland: Han hadde i sin tur konferert med Gerhardsens pressesjef Olaf Solumsmoen. (Haakon Lie tror initiativet kom fra Gerhardsen selv.) Gerhardsen var inne på tanken om en koalisjon med Venstre for å nøytralisere SF, men også for å ta brodden av store og viktige Venstre-aviser i områder der Arbeiderpartiet sto sterkt: Bergens Tidende, Stavanger Aftenblad og Fædrelandsvennen.²⁵⁰ Som et lite parti med stor presse, ville Venstre tapt på begge fronter. For som Gerhardsen sier, og som SV og Senterpartiet etter åtte år med Arbeiderpartiet kan skrive under på, i en koalisjon mellom et stort og et lite parti, er det alltid det lille partiet som taper. Ingenting kom ut av samtalen mellom Gerhardsen og Røiseland. «Det hele var åpenbart resultatet av at et medlem av Stortingets presselosje hadde forsøkt seg som korridorpolitiker.»²⁵¹

Slik var det også under Alcan-saken. Intet kom ut av Vassbotns initiativ. Han trakk seg straks tilbake i journalistrollen. I stedet brukte Senterpartiet middagspausen den 13. desember til å diskutere hjemkjøpet som selveste Per Borten hadde innledet i sin regjeringsperiode. Mang en senterpartist mente at det rimte dårlig med partiets profil ikke å gå inn for hjemkjøp. Senterpartiet reddet regjeringen.

Orientering ofres

I andre halvdel av 1960-årene var aktivismen blitt radikalisert og dogmatisert. I 1970-årene fortsatte engasjementet, blant annet knyttet til utdanningspolitikk og internasjonal solidaritet. Aksjoner for Nicaragua og palestinerne fylte gatene, men fikk ingen parlamentariske virkninger. De første miljøaksjonene fant sted mot regulering av vassdrag i Aurland og Mardøla. I 1975 kom skattestreiken på Hitra for bedre forhold for bøndene.²⁵² Aksjonen bidro til at et flertall på Stortinget ville heve bøndenes inntekter til industriarbeidernivå. Radikale og «motkulturelle» fant sammen og dannet basis for motstanden mot EF-medlemskap. Men venstresiden slet med å holde sammen. MI-bevegelsen tok sin egen fremmedartede og totalitære vei. Prisen for samlingen i partiet SV ble faretruende høy. Den norske demokratiske sosialismens viktigste kanal skulle ofres.

På SFs siste landsmøte i januar 1975 var Orientering på dagsordenen. Avisens skjebne skulle besegles. SFs ledelse gikk inn for å følge avtalen med de andre partnerne i valgforbundet med å nedlegge avisen, selv om Friheten ikke viste tegn til å trappe ned. Fra 1973 hadde Orientering vært underlagt SFs pressestyre, noe som i praksis betydde at Orientering var blitt partiavis med landsmøtevalgt redaktør.²⁵³ Bakgrunnen var et ønske om å ha kontroll i samlingsprosessen. Orientering var plassert i den foraktede partifolden, som Gustavsen hadde harselert over.

Noen måneder senere, i mai 1975, vedtok landsstyret at den nye avisen Ny Tid skulle komme ut fra og med august. Orientering skulle fortsette som månedsavis inntil man kunne se hvordan NKP's landsmøte forholdt seg til samlingsprosessen og Friheten. Dette var dødsկыsset, slik Orienterings-folkene Gustavsen, Cordtsen og Evensmo så det: en langsom struping av venstresidens mest suksessrike initiativ etter krigen. Kort etter vedtok flertallet i SFs sentralstyre at landsstyret skulle innkalles for å bestemme Orienterings fremtid, i praksis vedta nedleggelse. Gustavsen protesterte, men SFs landsstyre vedtok i juli å legge ned Orientering fra den dato Ny Tid kom ut.²⁵⁴

Kjell Cordtsen var valgt til redaktør i Orientering med et ganske stort mindretall mot seg i 1971, et signal om at avisen burde gjenspeile partiet tydeligere. På landsmøtet i 1973 tok ingen opp striden. Gustavsen skriver at det ville «eksponert politiske motsetninger som av pressen

ville blitt umåtelig forstørret og rammet partiet». ²⁵⁵ Ikke desto mindre mente kritikere av avisen at redaktør Cordtsen var for mye SF, og for lite SV, og svak på fagbevegelse og kvinnespørsmål. Cordtsen representerte en forestilt «høyreside» i SF sammen med Gustavsen og til dels Berge Furre. Saken var heller at han var for mye pressemann og for lite partipolitiker. Påtrykk fra Sigurd Evensmo, Finn Gustavsen, Berge Furre og de ansatte sikret Cordtsen fortsatt redaktørjobb også i 1975. Evensmo truet med å bryte forbindelsen med Orientering dersom ikke Cordtsen ble gjenvalgt. ²⁵⁶ Men valgkomiteen sørget for at den nye redaktøren for SVs nye avis måtte ha støtte fra tre firedeler av landsstyret. Det ville utelukke Cordtsen som redaktør for Ny Tid. Slik SF-stifterne så det, var dette et initiativ fra de unge som ikke hadde den samme erfaringen med Arbeiderpartiets totalitære trekk, men som var desto mer innforstått med marxistisk teori.

SVs arbeidsutvalg vedtok at Berit Ås skulle stille i NRK Fjernsynets partilederdebat foran kommunevalget i 1975. Tradisjonen tilsa at parlamentarisk leder stilte i denne debatten, og Gustavsen var dessuten det opplagte trekkplasteret. Men hans skeptiske holdning til NKP og til hele samlingsprosessen talte mot ham. Offisielt var Berit Ås' argument at det var behov for å få frem kvinnepolitiske spørsmål. Finn Gustavsen konstaterte at han ikke lenger hadde tillit som parlamentarisk leder. I Dagbladet var tittelen: «SV utelukket ham fra partilederdebat: Gustavsen går i protest.» SVs hovedstyre omgjorde vedtaket, men Gustavsen var gått lei. Pressen benyttet ord som selvødeleggelse og hønsegård. ²⁵⁷ Berge Furre tok over som parlamentarisk leder. Så kom Orientering ut med sitt siste nummer etter 22 års drift. Ny Tid kom med sitt første, under ledelse av Audgunn Oltedal, opprinnelig fra Venstre. I en forunderlig selvødeleggende prosess så det ut som om den nye samlede venstresiden langsomt og omhyggelig slo vrak på sin beste politiker, sin beste journalist og sin beste avis.

Hirsti får «silkesnoren» (1974)

Fra 1965 ble Arbeiderbladet opposisjonsorgan og kunne legge an en mer kritisk og offensiv vinkling. Sammen med Aktuell, Tiden og Arbeidernes Opplysningsforbund fortsatte Arbeiderbladet som et sentralt politisk og

kulturelt tyngdepunkt i arbeiderbevegelsen. Opplaget steg hvert år på slutten av 1960-årene og frem til 1971. Utenriksjournalister og korrespondenter gjorde avisen mer lesverdig. Med Reidar Hirsti i redaktørstolen begynte flere yngre journalister i avisen. Arvid Jacobsen begynte i 1967 og Tor Axelsen tre–fire år senere. De betraktet seg primært som politisk interesserte pressefolk, dernest som partifolk. Avisens historiker Bjørn Bjørnsen skriver: «At de delte avisas grunnsyn, var en selvfølge, men hvor langt skulle lojaliteten gå overfor den til enhver tid rådende partivilje som til overmål slo floker på seg rett som det var? Hvor nødvendig var det, og ikke minst hvor tjent var avisa med det? Mange lange diskusjoner gav aldri noe klart svar.»²⁵⁸

Problemene oppsto ifølge Hirsti først da EF-saken igjen ble satt på dagsordenen i 1970. Avisen måtte følge partiets standpunkt, men samtidig være rimelig åpen overfor ulike synspunkter. Dermed kom avisen under åpen ild fra begge sider. LO var kritisk til at avisen ga Ragnar Kalheim og andre på den faglige nei-siden spalteplass. Dessuten oppsto økonomiske problemer fordi utgifter til distribusjon og lønn økte og fordi mange – særlig nei-folk – ifølge Hirsti sa opp avisen. Ti tusen abonnenter forsvant fra ja-avisen Arbeiderbladet på to år, og underskuddet vokste. Mange Oslo-folk på nei-siden foretrakk Dagbladet. Helfrelste ja-folk gikk til Aftenposten. Det var en mager trøst at en rekke aviser hadde problemer på denne tiden.

Fremgangen hadde vært jevn fra 1945 til langt inn i 1950-årene under ledelse av Olav Larssen og Rolf Gerhardsen. I 1955 var den driftige Johan Ona innom Arbeiderbladet som disponent, og avisproduksjonen ble modernisert. Uttelling kom i form av mange nye abonnenter og økning i annonsene. Arbeiderbladets opplag stabiliserte seg på rundt 68 000 mot slutten av 1960-årene.²⁵⁹ Andre aviser som Bergens Tidende og Adresseavisen kom opp på siden av Arbeiderbladet i opplag, mens Aftenposten og VG økte forspranget i Oslo. VG hadde begynt sin tabloide oppmarsj. Hirsti liberaliserte avisen forsiktig. Han hadde åpnet den for mer debatt. Folk fra venstreopposisjonen og borgerlig side slapp til.²⁶⁰

Så kom altså EF-saken. Sjefredaktør Reidar Hirsti observerte en polarisering som avisen ikke kunne unnsnippe: «EF-debatten utviklet seg gradvis til en verbal sleggekasting uten like. Ofte var det som å oppleve

en fanatisk religionskrig, der det bare eksisterte himmel og helvete – og ikke noe innimellom.»²⁶¹ Rundt 5000 abonnenter forsvant i 1972 og like mange i 1973. Utluftingen fra EF-striden kunne ikke reverseres, debatten var kommet for å bli. Avisen kunne ikke bare avvise Ragnar Kalheim og SV-erne på politisk grunnlag. Hva lojal presse skulle bety, måtte defineres løserer – eller annerledes – enn i 1960-årene. Men i november 1973 reiste noen av gamlekara i LO krav om styring på en måte som varslet oppgjør. Økonomien i avisen var unektelig elendig, og den ble satt i sammenheng med den mer liberale linjen. Aviser av Arbeiderbladets type gikk tilbake over hele den vestlige verden. Kritikerne så også bort fra at partiet nettopp hadde fått etterkrigstidens kraftigste ørefik av velgerne. Av Ronald Byes memoarer går det frem at problemene var både økonomiske og redaksjonelle.²⁶² De økonomiske var gjengs for store deler av arbeiderpressen. På budsjettet for 1974 sto et udekket underskudd på 1,5 millioner samtidig som opplaget gikk nedover. I Oslo var VG i sterk vekst. A-pressen og Johan Ona hadde gitt et driftstilskudd til Arbeiderbladet, men fremmet samtidig krav om innsparinger. Det redaksjonelle problemet var den liberale linjen som blant annet fortrenget faglig stoff.

Arbeiderbladets situasjon ble diskutert mellom Ronald Bye og Reiulf Steen fra partiet, og Tor Aspengren, Odd Højdahl og Jens Chr. Hauge fra LO. Højdahl var redd for at LO skulle bli sittende med en svær regning for en avis de ikke var fornøyd med. LO var misfornøyd med dekningen av fagbevegelsen og en «lunken politisk linje». «I hele A-pressen hadde det foregått en liberaliserings- og løsrivelsesprosess fra Arbeiderpartiet. Hensynet til partiet måtte vike for den frie, uavhengige, kritiske journalistikken. Reiulf var en av de ivrigste talsmennene for denne 'frigjøringen', som også førte til at det nærmest ble et vanntett skott mellom partikontoret og redaksjonen i Arbeiderpartiets hovedorgan.»²⁶³ I tillegg, skriver Bye, uten å være konkret, hadde avisen «åpenbare interne styringsproblemer».²⁶⁴

Reidar Hirsti ble innkalt til Brattelis kontor. Daværende partisekretær Ronald Bye påpeker at Jens Chr. Hauge og Tor Aspengren var med på møtet for at ikke Bratteli skulle vri seg så mye at saken trakk ut.²⁶⁵ Saken måtte ikke lekke ut før redaktørspørsmålet var brakt i orden. Bratteli ble presset til å gjøre noe han mislikte sterkt. Brattelis første ord utmerket seg ikke med diplomatisk takt: «Vi har bestemt oss for å be deg om å gå

av som redaktør i Arbeiderbladet». Dette minnet ikke så lite om Gerhardsens «Noen av oss har snakket sammen», som Bratteli hadde langt oppe i halsen. Bratteli var ikke drivkraften bak avsettelsen, men hadde latt seg overbevise om at den var nødvendig. LO og partikontoret med Ronald Bye var de som nå ønsket et skifte. Hirsti hadde ikke kommet stort bedre ut av det med den nye partisekretæren Ronald Bye enn med Haakon Lie.²⁶⁶ Bye hadde satt alt inn på å vinne folkeavstemningen og hadde tidligere kritisert Arbeiderbladet for ikke å følge opp partiets utspill. Bye hadde overbevist en motvillig og nølende Trygve Bratteli om at et redaktørskifte hastet. Det avgjørende for Bratteli var den harde økonomiske realitet: Dersom ikke Hirsti gikk, ville LO stoppe støtten til Arbeiderbladet.

Ikke desto mindre var det den korrekte Trygve Bratteli som avsatte Reidar Hirsti mellom to landsmøter i mars 1974. Hirsti hadde tenkt å gå av i 1975, men ett år var for lenge å vente for LO. Bratteli kunne forhindre oppsigelsen ved å henvise til partidemokratiet. Hirsti hadde ikke gjort seg skyldig i noen forsømmelse som forsvarte denne måten å behandle en landsmøtevalgt redaktør på. Bratteli kunne byttet ut styreformannen i avisen – ham selv. Han var blitt overbevist om at den økonomiske situasjonen var akutt og at noe måtte gjøres, hvor ubehagelig det enn var. Den dialogorienterte Einar Gerhardsen, som fikk plassert Hirsti i Arbeiderbladet, kommenterte senere redaktørstriden slik: «En rolig samtale måtte kunne ha løst konflikten. Reidar Hirsti er av dem det går an å komme på talefot med.»²⁶⁷ Men her var det monolog som gjaldt; senere fikk sentralstyret seg forelagt Hirstis permisjonssøknad til etterretning.

Hirstis var ingen opprører, men ja-mann og lojal i sin redaktørgjerning. Han var også formann for Norsk Redaktørforening, og som sådan var avsettelsen en provokasjon mot hele redaktørstanden. I vide redaktørkretser og på tvers av partigrensene ble redaktørens avmakt observert. Presse og kringkasting dekket skiftet av redaktør grundig, og kritikken mot avsettelsen kom fra mange hold. I Dagbladet pekte Per Vassbotn på det paradoksale at nettopp partiledelsens harde ja-politikk i 1972 hadde ført til at avisen mistet mange tusen abonnenter og fikk en dårligere økonomi. Arne Skouen skrev i sin Ytring i Dagbladet: «Når man leser en avis i utvikling – som blir bedre og bedre – protesterer man når

redaktøren får silkesnoren.»²⁶⁸ Det som ble oppfattet som et angrep på en fri og kritisk journalistikk, ville neppe la seg gjenta. Både redaktørens linje og økonomien ble trukket frem av blant annet VG. At det skulle være «et behov for Hirsti i Industridepartementet», som Bratteli sa til Aftenposten, lød mildest talt hult, ja, som et ekko fra 1950-årene.

Redaksjonsklubben i Arbeiderbladet uttalte at «Fremgangsmåten ved redaktørskiftet har fått leserne av avisen til å stille spørsmålet om denne [åpne og uavhengige] linjen nå skal brytes. En samlet redaksjonsstab vil derfor slå fast at det ikke kommer på tale med inngrep utenfra i redaksjonens selvstendighet, og har med tilfredshet konstatert at dette også er den nye redaktørens holdning.»²⁶⁹ Redaksjonsgruppens vedtak i Arbeiderbladet sto på forsiden 5. april. Makten hadde talt, redaktører kunne fjernes uten saklig grunn. Partimakten var også bekreftet ved Hirstis reaksjon: Han avfant seg med situasjonen uten å mukke. Men oppmerksomheten rundt hendelsen ga samtidig næring til tanken om en mer uavhengig presse.

Landsmøtet året etter bekreftet at partiledelsen alltid har rett. Trygve Bull, den aldri hvilende betrakter fra venstre som var blitt SV-er, skrev senere at «kanskje det aller verste ved avsettelsen var at det etterfølgende landsmøtet nesten ikke gav et pip fra seg. Da jeg erfarte dette, følte jeg mer enn noensinne hvor riktig jeg hadde handlet ved i 1973 å forlate et parti hvor de mest elementære rettsgarantier både for tillitsmenn og for medlemmer ble tilsidesatt.»²⁷⁰ Dog kom et «pip» fra Jostein Nyhamar, tidligere redaktør i magasinet Aktuell: En lojal og dyktig medarbeider som Hirsti var behandlet på en opprørende måte, sa Nyhamar fra talerstolen. Etterfulgt av applaus sa han at det var uakseptabelt at en landsmøtevalgt tillitsmann slik ble presset ut av et verv.²⁷¹ Bratteli var spak. Han måtte svare at Nyhamars fremstilling var skjev og at det hadde vært et spørsmål om avisens være eller ikke være. Selvmotsigende til Bratteli å være, sa han at Arbeiderbladets vansker var av samme karakter som andre tilsvarende aviser møter i Norge og andre land: «Dette ville ha meldt seg uansett hvem som hadde vært i de sentrale stillinger i Arbeiderbladet, sa Bratteli.»²⁷² Så hvorfor sparke Hirsti? «Jeg er aldri blitt klar over hva som kan ha forledet den ellers så rettsindige Trygve Bratteli til i 1974 å begå ikke bare den urett, men det direkte brudd på Arbeiderpartiets lover som det var å avsette den landsmøtevalgte sjefredaktør», skriver Bull.²⁷³

To hovedforklaringer foreligger. LO ønsket bedre økonomisk styring, sekundært en bedre faglig dekning. LO var lei av å sprøyte nye midler inn i den konstant kriserammede avisen. Hirsti måtte byttes ut med en mer kuttvillig redaktør. Tor Aspengren bekreftet mange år senere til historikeren Hans Olav Lahlum at problemet ikke var Hirstis redaktørgjerning, men økonomien.²⁷⁴ At LO var misfornøyd med avisens dekning av faglig stoff, var ikke utslagsgivende.

Fra Reidar Hirstis og journalistklubbens side dreide saken seg om å få vekk en egenrådig redaktør. Hirsti hadde gjort avisen mer åpen for kritiske syn på EF, muligens også på sikkerhetspolitiske spørsmål. Hirsti hadde åpnet Arbeiderbladet for spalten «meninger om mangt» som slapp til andre synspunkter enn Arbeiderpartiets og som heller ikke ble fulgt av en partitro redaksjonell «hale». Journalisten Tron Gerhardsen, som forlot Arbeiderbladet i 1973 etter åtte år, hadde inntrykk av at med Hirsti, assistert av Trons far Rolf, ble avisen «en friere, mer spennende og åpen debattavis. Arbeiderbladet gikk foran i kampen for å akseptere aktiv meningsbryting i et parti med autoritære trekk».²⁷⁵ Men Einar Olsen poengterer at Hirsti kunne stått i mot. Han var valgt av landsmøtet, og han var representert i alle partiets maktorganer. Hans linje i avisen var heller ikke fullt så partikritisk som Hirsti gir inntrykk av i ettertid, mener Olsen.²⁷⁶

Trygve Bull skriver at «Den *politiske* grunn til at Hirsti ble avsatt lå nok ikke bare i at han hadde vært Einar Gerhardsens kandidat mot Per Monsen (evt. Olav Brunvand), men at han ovenikjøpet under EF-kampen hadde åpnet avisen også for de partifeller som tillot seg å trosse kabinettsspørsmålet fra Gjøvik og hærs karen av 'korttidssekretærer', oppnevnt av Det allmektige SEKRETARIAT. At han tidligere et helt år (1969) hadde latt meg boltre meg fritt som spaltist tredje hver uke (riktignok vekslende med to fremtredende teologer) – var vel i denne sammenheng å ligne med ei pølse i slaktetida! [...] Også partiledelsen kunne, med rette, oppfatte flere av mine 'spaltist-bidrag' som kritiske. Og en så vidt åpen tale – på en så vidt fremtredende plass – var den gangen ikke vanlig.»²⁷⁷ Trygve Bull ringte Hirsti en dag for å berømme hans politiske mot: Den dagen skrev både Libertas-mannen Trygve de Lange og SF-formann Knut Løfsnes i avisen. «Det er godt gjort å brette ut en slik avisside rett for nesa på Haakon Lie», sa Trygve Bull.²⁷⁸

Hirstis problem var at han var en vel ansett avismann og lojal partimann, men uten innflytelse sentralt i LO og i partiet. Formelt var han på innsiden og medlem, men reelt sett hadde han ikke tillit. Kontrasten var påfallende sammenlignet med forgjengerne Tranmæl og Larssen. Han hadde ikke spilt sine kort godt. Det var ingen annen enn Hirsti selv som ble presset når man presset Hirsti. Hva journalistene i Arbeiderbladet og eventuelt Redaktørforeningen mente, spilte mindre rolle.

En konsekvens av Hirstis avgang var at landsmøtet i 1975 vedtok at Arbeiderbladets redaktør, som da ble Per Brunvand, skulle ansettes av sentralstyret.²⁷⁹ En av journalistene i Arbeiderbladet disse ukene i 1974, Bengt Calmeyer, skrev senere at alle i avisen var så opptatt av å få til nyordningen med ansatt redaktør at de ikke fikk påvirket selve ansettelsen. For sent måtte Calmeyer som leder av redaksjonsklubben forsone seg med at Per Brunvand var tiltenkt stillingen. Calmeyer forsøkte å overbevise Steen om at Brunvand ikke var mannen Arbeiderbladet trengte i denne vanskelige tiden.²⁸⁰ Brunvand var for mye partimann, og for lite avismann. På tross av reformen i ansettelse av sjefredaktør, satt avisen med en sjefredaktør som var mer partitro enn Hirsti. Tendensen var likevel tydelig over tid: Fra Tranmæls sentrale stilling i en årrekke, var redaktørens rolle i partiledelsen blitt gradvis svekket, og ute av ledelsen fra 1975.

Lex Arbeiderbladet

Avisdøden, partienes økonomi og presseorganisasjonenes varsko resulterte gradvis i erkjennelse om avisene som et offentlig ansvar. I 1966 nedsatte Stortinget Hellerud-komiteen. Flertallet av komiteen foreslo at Norge skulle opprettholde en differensiert dagspresse ved å gi nummer 2-avisene (de nest største avisene i et område) avslag i papirprisen inntil et visst antall tonn. Bare Høyre var prinsipielt skeptisk til statlig støtte. Et differensiert politisk utsyn burde komme frem innen den enkelte avis, og pressefrihet og åpenhet for debatt burde være et krav til alle aviser.²⁸¹ Færre og mer robuste aviser la grunnen for en slik mulighet. Også fjernsynets inntog hadde gjort sitt til å se muligheten av partiavhengige medier som kunne arbeide desto mer journalistisk. Høyre hadde med interesse merket seg at partiet fikk politisk dekning i andre borgerlige aviser (for-

trinnsvis den sterke Venstre-pressen) der det ikke fantes Høyre-organer. De avisene som ble mer dominerende i sine områder, utvidet sitt politiske perspektiv. For Arbeiderpartiet var det derimot viktig å opprettholde støtten til de mange små og sårbare arbeideravisene som det ikke var noe alternativ til. A-pressen dro mest nytte av pressestøtten fordi den besto av mange nummer 2-aviser oppunder støttegrensen. Færre, men sterkere felles-borgerlige organer var ikke hva DNA ønsket.

Mange store Høyre-aviser i tillegg til Arbeiderbladet fikk ingen eller liten støtte. Over ti Høyre-aviser hadde forsvunnet fra 1950 til 1970. Flere av de gjenstående store Høyre-avisene hadde likevel en rimelig god økonomi fordi de dominerte sitt område. Fremdeles var det landets største avisgruppe. Arbeiderbladet fikk derimot ingen kompensasjon for sin utsatte stilling i hovedstaden. Bratteli-regjeringen ville i hovedsak følge de retningslinjer som var foreslått av Dagspresseutvalgets innstilling fra 1973, og den la frem en proposisjon for Stortinget sammen med forslag til nødvendige tilleggsbevilgninger. Men heller ikke regjeringen Brattelis nye forslag til beregning av pressestøtte ga vesentlig uttelling til Arbeiderbladet.

Før Per Brunvand tok over fikk redaksjonen et kort mellomspill med Einar Olsen i redaktørstolen. Egentlig var Olsen den opplagte etterfølgeren. I Stavanger gjorde Olsen en god jobb i Rogalands Avis, ikke minst under valgkampen i 1967: «Det ble hevdet at Olsen langt på vei vant valget for Arbeiderpartiet i Stavanger i 1967. Det mener han nok selv også», skriver Gunnar Berge.²⁸² I avisen Vestfold i Tønsberg var han igjen i ferd med å skape opplagsvekst. I Dagbladet ble han omtalt som en slags Olav Thon i norsk dagspresse: Han greide å snu tilsynelatende håpløse foretak ved å sanere og bygge nytt.

Da Einar Olsen svært motvillig tok over som sjefredaktør i Arbeiderbladet etter Hirsti, visste han at økonomien var elendig og at redaktørsituasjonen var så prekær at han kunne sette betingelser. Olsen satte endringer i pressestøtten som betingelse for å tiltre. Finansminister Kleppe vred seg, men Aspengren slo i bordet. Innstillingen fra Dagspresseutvalget ble omgjort. Etter en høring i pressekreterer la Bratteli og departementet frem et tilleggsforslag til loven, der Arbeiderbladet ble tatt inn i varmen. Avisen fikk støtten firedoblet til mer enn tre millioner i året. Endringen var ikke bare som skapt for det sterkt trengende regjeringsorganet, den *var* skapt for det.

Tilleggsforslagene gikk ikke frem av proposisjonen fra regjeringen og var ikke presisert ellers heller. Etter en del forvirring gikk det opp for opposisjonen at en endring var lagt inn i forskriftene nettopp av hensyn til Arbeiderbladet, på siden av prinsippene som var lagt til grunn for støtte. Under stortingsbehandlingen av forslaget til tilleggsbevilgningen var kritikken mot regjeringen naturlig nok hard. Willoch og Syses innlegg, skriver Fredrik Sejersted, må være noe av det sinteste de to noen gang har kommet med fra den talerstolen.²⁸³ Saken gjaldt «beklagelige elementer av manipulering, handlinger i strid med Stortingets tidligere uttrykte vilje, snedige fortolkninger og politisk hestehandel» i et forsøk fra regjeringen på «å mele sin egen kake». Astrid Gjertsen fra Høyre tolket forslaget slik at «... støtteberettiget er aviser med over 40 000 i opplag, som begynner på A og har redaksjonslokaler på Youngstorget».²⁸⁴

Høyre satte frem mistillitsforslag, men SV støttet regjeringen. Også et moderat forslag om at de nye forskriftene skulle trekkes tilbake, ble nedstemt, og Arbeiderbladet beholdt sin støtte. Det så opplagt ut som om regjeringen hadde favorisert sitt eget organ uten saklig begrunnelse og ikke informert eller gitt fagkomiteen dokumentasjon slik at den kunne ha mulighet til å diskutere saken. Dessuten satt beklagelsen fra statsministerens side så langt inne at den nærmest var en bekreftelse på at makta rår. Stortinget hadde nesten uforvarende vært med på å løse Arbeiderpartiets redaktørproblem. Etter Lex Arbeiderbladet kom statsstøtten opp i 20 millioner i året.²⁸⁵ Og det, kan vi føye til, var kanskje avgjørende for at avisen kunne leve sitt dobbeltliv som «selvstendig og lojal» i ytterligere to tiår.

Sprekker i den annen partimakt

Høsten 1973 ønsket Dagbladets Arve Solstad å intervju Trygve Bratteli som igjen var blitt statsminister. De møttes på statsministerens kontor, og tegneren Hans Normann Dahl var med. Han benyttet en uvanlig vri: Han tegnet statsminister Bratteli og redaktør Solstad sammen i konversasjon på kontoret. Arve Solstads biograf Christopher Hall Gylseth skriver at «Det som her fant sted, var et møte mellom to kapasiteter på hvert sitt felt, mer likeverdige enn hva som var tilfelle med de fleste andre journalister».²⁸⁶ Riktignok kan det hevdes at tegningen var utslag av

journalistisk selvhøytidelighet som skulle nå de store høyder i Dagbladet og andre aviser noen år senere. Like fullt illustrerer tegningen møtet mellom to forskjellige og likeverdige samfunnsfelt, et politisk og et journalistisk, som ble synlig i 1960-årene. Hva redaktøren og statsministeren her foretok seg, var å vise frem sine særskilte, men likestilte former for makt.

Fra 1965 var perioden der valg betydde gjenvalg, over. Velgerne og leserne hadde andre meninger og nye informasjonsbehov. Dette kom klart til uttrykk under EF-striden. Utviklingen gikk videre i retning av et løsere forhold mellom parti og presse. En slik differensiering fant sted i alle partipressegrupper. Mange av avisene på borgerlig side var regjeringsorganer fra 1965, men pga. regjeringens vanskelige situasjon etter valget i 1969, forble de i tvedydig opposisjonsrolle: både til regjeringen og til Arbeiderpartiet. Vekslingen mellom posisjon og opposisjon spilte etter hvert mindre inn i avisenes politiske journalistikk, og ga næring til differensieringen mellom partier og presse. Da pressestøtte ble innført i Sverige og Norge rundt 1970 for å avhjelpe avisødoden, var en sidevirkning at avisenes større økonomiske handlefrihet smettet over på redaksjonene. Den nøytrale kringkastingen og EF-saken gjorde også sitt. Men tendensen til fallende partiloyalitet var fremfor alt et produkt av en langsiktig journalistisk selvforståelse som noe særskilt – uavhengig av partiene. Profesjonaliseringen ble omstøpt i en mer elaborert presseetikk, etter- og videreutdanning, og en egen journalistutdanning. Journalistikk ble et fag. Markedet og den nye selvbevisstheten lå til grunn for en ny symbiotisk relasjon mellom journalistikk og politikk utover i 1970- og 1980-årene.

De *uformelle* bindingene til partiet var lett lesbare i avisene. Arnhild Skre bekreftet med sin studie av ledere i Aftenposten, Dagbladet og Arbeiderbladet foran valgene fra 1957 til 1973 at avislederne ble benyttet som valgkanal for partiene.²⁸⁷ I denne perioden var det primære formål foran valg å skaffe stemmer til partiet ved å profilere dem når det gjaldt saker og andre partiers standpunkter. Mer overraskende; tendensen økte. Et eksempel: I 1972, da Dagbladet skulle ansette to redaktører, var Herbjørn Sørebo på tale som den ene, ved siden av Arve Solstad. I diskusjonene med nestformannen i styret, Helge Rognlien, opplevde Sørebo at det var viktigere å finne en person som kunne arbeide politisk enn redaksjonelt.²⁸⁸ Et annet eksempel: «Få er klar over hvilken enorm

betydning det hadde for et parti som Høyre å ha Smitt Ingebretsen som sjef for landets største avis gjennom mere enn et decennium.» John Lyng skriver dette i sine memoarer fra 1973.²⁸⁹ «Hans egen romslige holdning skapte øket forståelse for Høyres politikk, langt ut over kretsen av de tradisjonelle høyrevelgere.»

Imidlertid uttrykker denne tiltakende tendens som valgkanal en overgang fra en passiv talerørsfunksjon til en offensiv mobiliseringsfunksjon. Tendensendringen bør forstås som uttrykk for en mer refleksiv og selvstendig holdning i redaksjonene, der argumentasjon og temaer produseres i større grad i redaksjonene enn på partikontoret eller i pressebyrået. Partiengasjementet økte, men antok en form der avisen så seg selv i større grad som aktør. Avpartifisering kom trolig senere til lederartikkelen enn til andre avisgenrer, særlig i valgkamper. Da var det overordnede målet å markere avisen i kampen om stemmene.

Ikke desto mindre var idealet om selvstendighet fra partiet levende i 1970-årene. Når redaktører i 1975 ble bedt om å ytre seg om redaktørgjerningen, hadde de ikke mange lovord om partibindingen, særlig ikke på borgerlig side. Torolv Kandahl, sjefredaktør i Aftenposten 1961–1970 og stortingsrepresentant (H) 1950–1953, slo på glasset: «Grunnloven har gitt oss rett til 'frimodige ytringer om statsstyrelsen og hvilken som helst annen gjenstand'.» Disse frimodige ytringer er makthavernes korrektiv, det er gjennom dem folket kan gjøre sine meninger hørt, og det er den frie presses plikt og oppgave å være den daglige budbringer mellom folket og makthaverne. Det er bare når pressen fyller denne sin oppgave, at den har rett til å bli karakterisert som «den fjerde statsmakt».²⁹⁰

Da Rolf Kluge ble redaktør for høyreavisen Asker og Bærums Budstikke i 1961, gikk han bort fra den partiavismodellen fordi den var eneste avis i sitt dekningsområde. I 1975 skrev Kluge at partipressen var et brudd med det som fantes av en journalistisk tradisjon: «Interessen for den mer rendyrkede journalistiske informasjon fikk vike for partiinteressene. Den samfunnsorienterende journalistikk ble mer agitatorisk og kom ikke til å utvikle seg til det profesjonelle nivå norsk presse trengte, og leserne etter hvert kom til å forlange. Med partiavisen fikk vi den ulykksalige tilstand hvor redaktøren hadde en fot i kommunestyret eller nasjonalforsamlingen og en i avisen. Og det var sjelden han hadde råd til å spandere 'godfoten' i avisen. For han hadde som regel større ambisjoner

som politiker enn som redaktør. Det var utrolig nok vanlig å betrakte politikken som et slags avansement for redaktøren!»²⁹¹ Koblingen hemmet den journalistiske utviklingen, mente Kluge. «Sammenblandingen av politikk og redaktørgjerning har bidratt til å holde norsk journalistikk på et amatørmessig nivå. [...] Redaktørstolene er derfor ofte blitt besatt av rene amatører. Amatørskap er riktignok en forutsetning i politikken. Men i avisen burde kravet være journalistisk profesjon. Ønsket om å ha en partipolitisk ledet avis har stilt kravet til den journalistiske kvaliteten i bakgrunnen.»²⁹²

En nestor innen journalistopplæringen i Norge, tidligere redaktør Thorbjørn Wale, skriver i 1975: «Mens man tidligere så det som helt naturlig at norske aviser var partiorganer, er situasjonen i løpet av de senere år blitt endret slik at den sterke partitilknytningen er blitt et alvorlig problem for norske pressefolk – ikke minst for redaktørene. Avisene er på mange måter kommet i en ny situasjon, der partitilknytningen ofte føles som en belastning og som en svakhet.»²⁹³ Wale påpeker at det er dukket opp en ny standardforklaring på at pressen ikke innfrir bedre enn den gjør: «Ondets røtter er å finne i partitilknytningen. Den gjør aviser halvsnar og halværlige, urettferdige og usaklige.»²⁹⁴ Henrik Wergeland kom på moten: Nei, Presse, løft din sterke Arm! Befri Alverden i sin Harm, fra Tvang!

For Wale var det nye i situasjonen karakterisert ved monopolisering og profesjonalisering. Det første refererer til at én avis tok over lokalområdet med ansvar for *alle* leserne. Når en avis står igjen i et distrikt, oppstår et behov for at «den enkelte avis lever opp til idealet om å være den fjerde statsmakt».²⁹⁵ Profesjonaliseringen har styrket en presseideologi hvor kjernen er at avisen skylder *leseren* sin sterkeste lojalitet. Avisen er målet i seg selv, og skal tjene alle. I voksende grad krever journalistisk arbeid spesialistkunnskap. Det er ikke nok å kunne skrive godt og være velorientert. Wale skriver: «Profesjonaliseringen har styrket oppfatningen av at yrkesrollen er å være den selvstendige og uavhengige informasjonsformidler.»²⁹⁶ Avisdøden fra krigen og de senere fusjonene førte altså ifølge Wale til erkjennelsen om et bredere samfunnsansvar. Rasjonaliseringen kunne bety at de resterende aviser i området fikk bedre forhold.

Tendensen er klar: «Avisene frigjør seg fra partiene – ikke så meget ideologisk som organisatorisk. Avisen kan fortsatt være alliert med et

bestemt parti, men avisen vil i større grad selv avgjøre hvordan den skal fremme det felles samfunnssyn. Avisen betrakter seg ikke som instrument for partiet, men som en likeverdig partner. Personer med daglig dobbeltrolle som avismann og politiker blir sjeldnere. *Partiets oppgave er å vinne offentlig makt. Avisens oppgave er å være avis.*»²⁹⁷ Herbjørn Sørebo formulerte det slik: *Langsomt ble faget vårt eget.*

DEL 4. DISSONANS
(1975-1981)

ANFØRT AV TRYGVE BRATTELI fulgte Arbeiderpartiet den voksende middelklassen ut i drabantbyene og tettstedene. Partiet skulle være et arbeiderparti for alle, og makten skulle brukes til å styre. Kombinasjonen av prinsipper og opportunisme sammen med lojalitet og partidisiplin var et kjennetegn ved Arbeiderpartiet frem til 1970-årene. Sentralstyret var maktsentrum i hele perioden, selv om stortingsgruppen vant noe makt allerede under Bratteli som gruppeleder. Prinsippene kom til syne i de mange sosialpolitiske reformene på syttitallet (nedsatt pensjonsalder, redusert arbeidstid, arbeidsmiljølov, sykelønnsordning) sammen med andre viktige tiltak som har å gjøre med kontroll av finanskapitalen og motkonjunkturpolitikken ledet av Per Kleppe. Så kom inflasjon og rentestigning, kombinert med arbeidsløshet. Partiets opportunisme steg til overflaten som følge av strukturproblemer, ideologisk tørke, og en idébølge fra høyre som førte til avregulering av renten på banklån. Hegemoniet ble utfordret i slutten av 1970-årene: Et demoralisert sosialdemokratisk styre treffes midtskips av et offensivt Høyre.¹ Reiulf Steen og Odvar Nordli gikk seg vill i lekkasjeproblemer, illojalitet, politisk overvåkning og en allmenn *impasse*, som ga handlingsrom for pressen, iberegnet partiets egen. Når Nordlis statsministerperiode – særlig de siste to årene – var preget av legitimitetsproblemer, er én viktig forklaring nærliggende: at han hadde mediene mot seg. Han regjerte i en periode han kanskje trodde var etterkrigstid fremdeles. Den doble partiledelsen i Arbeiderpartiet bleknet sammenlignet med parhestene Erling Norvik og Kåre Willoch i Høyre.

I slutten av 1970-årene måtte partiene enda mer enn før se fremover enn bakover for å finne fotfeste. Verken økonomiske eller ideologiske regler fungerte som før. Partiene måtte samle seg om standpunkter både

ut fra sin historie og ut fra den aktuelle politiske situasjonen. Større krav ble stilt til ledelsen. Den strategiske beslutning var mer påkrevet enn før. Politikken ble i stigende grad et spørsmål om å løse seg enda mer fra ideologiene, av forsøk på politikk i en verden uten troverdige visjoner og uten gud i politikken. Illusjonsløshet ble politikkenes undertone, samtidig som den ble befolket av politikere som – med Max Webers ord – levde mer *av* enn for politikk.

Politisk legitimitet

Denne boken viser hvordan pressen i voksende grad løsnet koblingen til partiene av økonomiske og profesjonsmessige årsaker. Politikken måtte i voksende grad hente anerkjennelse på utsiden av sine umiddelbare grenser. Parlamentarisme-temaet blir, som i denne boken, et spørsmål om forholdet mellom politikk og politisk offentlig mening. Det handler om hvordan politikken (regjeringen, statsråden, saken) vedlikeholder sin anseelse mellom valgene. Ettersom politikkenes og den offentlige meningens organisasjoner (partiene, Stortinget, regjeringen, forvaltningen, journalistikken og mediene) har gjennomgått fundamentale forandringer som følge av differensiering og profesjonalisering, er dette forholdet tilsvarende forandret siden 1945. Politikkenes selvlegitimering er henvist til politikkenes uforutsigbare og egenrådige omverden, dvs. den journalistisk dominerte offentlige mening. I en realistisk politisk sosiologi, som her, er spørsmålet under hvilke nye forhold politikken må innhente legitimitet. Politisk legitimitet er ikke et spørsmål om å bli moralsk testet av samfunnet, men for politikken å fremstille seg slik at den anerkjennes. Det er på sin plass med et kort blikk tilbake på fremveksten av denne legitimiteten.

Forestillingen om folkets suverenitet kan føres tilbake til den franske revolusjonen, da politikk ble betraktet som noe særskilt, men samtidig som bærer av Rousseaus allmennvilje. Idealet om talefrihet innføres i Norge og andre land, og forestillingen om den offentlige mening tilføres en nasjonal, verdiladet form, som hos Bjørnson. Begrepet offentlighet dyrkes som en manifestasjon av folkefellesskapet, det lades med forestillingen om at den menneskelige fornuft tester seg selv i den offentlige mening og den nye målestokken for hva som er politisk rett.² Dermed

får det store publikum politisk relevans, men uten at det er i stand til å handle eller tale samordnet. Paradoksalt nok krever parlamentarisk representasjon en allmennvilje som *ikke* kan representeres i alt sitt mangfold. *Den offentlige mening* vokser frem som svar på det demografisk umulige i at et helt folk instruerer politikken fra sak til sak. Politikken blir avhengig av den offentlige mening som den hevder springer ut av og representerer publikum i et opplyst samfunn. Gradvis vokser en forestilling om denne offentlighetens makt frem. Den er den nye Makten, opinionen, *esprit public*. Den er kalt politikken usynlige hånd.³

Med allmenne valg og stemmerett for kvinner oppstår en legitim opposisjon. Den offentlige mening reflekterer gjerne makten, men kan også fungere som den politiske opposisjonens mulige alliansepartner. Med Grunnloven som forankring foregir den offentlige mening å tale på vegne av opinionen. Slik er den uomtvistelig demokratisk og legitim, samtidig som den vikles inn i politikken spill mellom posisjon og opposisjon.

Den offentlige mening baserte seg på et moderne skille mellom offentlig og privat. Vekten på det offentlige muliggjorde en forestilling om folkesuverenitet mellom valgene og dermed nasjonalstatens demokrati. Den kompenserte for tapt ansikt-til-ansikt-dialog i det tidlig-borgerlige samfunnet, og besørget tale, bifall og utfall mellom ukjente i et utvidet diskusjonsfellesskap. Den offentlige mening var alibi og representant for «opinionen» i politikken omverden. Nettopp med den forsinkede enveiskommunikasjonen måtte det henvises til det nasjonale «Vi», våre felles interesser, vår fremtid. I avisene appelleres det til fellesskapet, til klassen eller nasjonen. Hver ytring ble en tale til folket. Individets talefrihet fikk slik følge av forstillingen om en samfunnshelhet og en samfunnsfornuft. I den første halvdel av det 20. hundreåret sorterte den offentlige mening sin kommunikasjon mellom konservativ og progressiv (sosialistisk) så sterkt at det kan være dekkende å snakke om to politiske offentligheter, hver med sine indre skillelinjer. Innen den progressive skapte debatten om en parlamentarisk eller en revolusjonær vei partisplittelser. Andre skillelinjer i Norge ble streket opp mellom by og land, og mellom det hellige og det sekulære. Arbeiderbevegelsen og den liberal-konservative tanke målte seg mot hverandre. I blader og tidsskrifter kunne ideologier belyses, skjerpes og sammenlignes. Redaktører og deres aviser stilte seg i spissen for det ene og det andre, og tok del i forenings- og partibygingen.

I 1980-årene gikk politikken (i likhet med journalistikken) inn for å profesjonalisere sine partiorganisasjoner og sin forretningsorden for å mestre nye utfordringer. Med den samlede presse som en arena for politisk konkurranse, bygde politiske institusjoner opp egne profesjonelle strategier, avdelinger og medarbeidere på informasjonsfeltet. Pressekontakter, medierådgivere og den generelle medieberedskapen som er forsterket og profesjonalisert siden 1980-årene, var uttrykk for et mer selvstendig politisk system, som med informasjonspolitikk i mange varianter forholdt seg årvåkent til samfunnet. Partiene fremmet sin eksterne kommunikasjon i publikums- og medievennlig retning under kyndig veiledning fra journalister. Det informasjonsstrategiske elementet smeltet sammen med politikkkutforming.

Samtidig er politiske prosesser blitt mer komplekse, og det er stadig risiko for at journalistikken håndterer saker «feil». Resultatet er informasjonspartier, valgmaskiner og en statsforvaltning i konstant «dialog» med befolkningen. Politikken er blitt mer autonom (profesjonalisert, spesialisert, mv.) og mer utadrettet med flere offentlige fora i politikken (såkalt spontanspørretime, høringer osv.), og ved selv å vie ressurser til politisk-symboliske markeringer. Politiske instanser rykker ut med medievennlige arenaer, utspill og symbolpolitikk. Det kan virke som om nasjonal politikk har trukket seg tilbake fra noen sentrale maktområder og samtidig foretatt offensiver mot andre, særlig i den politiske offentlige mening. Politikk er vanskeligere enn noensinne.

Vaklende ledelse

På landsmøtet i 1975 ble Reiulf Steen valgt til partiformann og Odvar Nordli utpekt som statsministeremne etter Bratteli. Det doble lederskapet var foreslått av landsfaderen selv, som tilfreds skriver: «En kompromissløsning betyr ofte at ingen blir helt tilfreds. I dette tilfellet tror jeg at en kan si at hele landsmøtet var glad for resultatet.»⁴ Historikeren Lahlums regel for valg av statsministerkandidat i Arbeiderpartiet mellom 1945 og 1975 er: «Formannen i Arbeiderpartiet er også partiets statsministerkandidat – med mindre Einar Gerhardsen presenterer et annet forslag.»⁵ Men Odvar Nordli og Reiulf Steen trakk ikke godt sammen. Mangelen på samkjøring førte til at det oppsto flere «maktsentra»: partiet,

regjeringen, stortingsgruppen, i økende grad LO.⁶ Splittelse ga selvsagt også ekstra næring til mediene. Parti og regjering opplevde avmakt. Delingen førte til en konkurranse mellom de to som svekket ledelsen av partiet. For Kleppe ble jobben som finansminister vanskelig. Han opplevde å ikke få den ryggdekning han trengte når han foreslo upopulære tiltak nå som den ekspansive økonomiske politikken måtte reverseres. Støtte var det heller ikke mye av i Stortinget. Storingshistorikeren Tore Grønlie påpeker at Stortinget spilte en pådriverrolle i regjeringens motkonjunkturpolitikk i perioden 1974–1977 – det ønsket en mer ekspansiv og kostnadsdrivende politikk.⁷ Vedtaket om å heve lønnsnivået i jordbruket gjorde Kleppe frustrert. Stortinget vedtok mer liberale ordninger selv etter at regjeringen ønsket å bremse, fra 1977. Denne «aktivismen» og «aksjonismen» fra Stortingets side la opp til en spenning mellom pågående opposisjon og en svak regjering. Dette la et godt grunnlag for konfliktorientert stoff i mediene. Mindretallsparlamentarismen i 1970-årene styrket Stortinget – med pressen som strategisk alliert. Stortingets ønske om mer kontroll sammenfalt med, og ble delvis realisert, med pressens nyhetsjakt.⁸

Fragmenteringen, skriver Per Kleppe, «kom til å prege vårt arbeid i månedene fram til kommunevalget [i 1979] etter min mening med ødeleggende politiske virkninger».⁹ Dermed levde partiet med en trio på toppen der ingen samarbeidet bra, og to hadde personlige problemer. Den nye partisekretæren Ivar Leveraas så «et parti i strid med seg selv». I året før stortingsvalget i 1981 fortsatte den indre kritikken av partiet og spekulasjonene om endringer i ledelsen. Det var en tung tid for Steen og Nordli som slet med plager som de prøvde å håndtere på svært forskjellige måter på hvert sitt hold. Da Per Kleppe oppsøkte Steen hjemme for å diskutere et utkast til arbeidsprogram, møtte han en partileder i «meget dårlig form».¹⁰ Det beste ville vært at de begge var blitt skiftet ut allerede i 1979, mener Kleppe. Men så var det partitradisjonen: Ingen skal sparkes, da heller slites ut.

Alt dette hadde konsekvenser for den offentlige mening. Krisen i partitoppen medvirket til parlamentariske forskyvninger. Arbeiderpartiets stortingsgruppe ble det Kleppe kaller «et slags tredje maktsentrum». Svak partiledelse kombinert med mindretallsregjering gjorde at makten i betydelig grad ble flyttet til Stortinget.¹¹ Derfor eksempelvis det tverrpolitiske vedtaket i desember 1975 om å likestille bønder med industriarbeidere inntektsmessig, som særlig SVs Berge Furre sto bak. Finans-

minister Kleppe hadde følelsen av å være fange av et Storting som ikke brydde seg mye om økonomisk stabilitet. «Jeg tenkte et øyeblikk på å gå av, men kom til at det ikke ville ha noen hensikt.»¹² Også Høyre sluttet opp om subsidiepolitikken, mente Kleppe, ut fra utsiktene til å danne regjering med Senterpartiet.¹³

Nordli hadde ikke ønsket noe fast samarbeid med SV i Stortinget, først og fremst på grunn av forskjellig syn i forsvars- og sikkerhetspolitikken. «En generell dreining til venstre ville etter min mening svekke Arbeiderpartiet, og dermed hele den sosialistiske fløy.»¹⁴ Samtidig var Nordli og andre frustrerte over den svake parlamentariske situasjonen for regjeringen. Det skapte uro innad. Parlamentarisk leder Trygve Bratteli tok i 1979 opp de svakhetene som fulgte med mindretallsregjeringer. «Han var i tvil om det var sunt for et folkestyre å være avhengig av mindretallsregjeringer over lengre perioder.»¹⁵ Nordlis vurdering var at kompromisser og hestehandel for å holde regjeringen gående, skapte interne problemer. «Mangel på disiplin i det politiske system», kalte Trygve Bratteli det. Det var tilsvarende gode dager for Oslo-pressen minus Arbeiderbladet. Flere troll fikk danse på bordet, til glede for pressen.

Dobbel ledelse hadde som mange har påpekt, ikke vært Arbeiderpartiets ting før heller. Det var ikke vellykket da Johan Nygaardsvold var statsminister fra 1935 og Oscar Torp var partiformann. Heller ikke da Torp overtok som statsminister mens Gerhardsen satt på partikontoret fra 1951 til 1955.¹⁶ Dobbeltløsningen gjorde partiledelsen sårbar. Fra opposisjonens og pressens side ble splittelsen i partitoppen åpenbar, og alt ble tolket i lys av maktkampen. En delt løsning skaper flere maktsentra: regjeringen, stortingsgruppen og LO. Nettopp en slik fragmentering skjedde i årene fra 1975. Lite samkjørte politiske vurderinger ble utvidet og tolket som personlig uenighet mellom Steen og Nordli.

Svekket lojalitet og maktkamp resulterte i en rekke lekkasjer, og som konsekvens destabilisering: Odvar Nordli skrev senere: «Lekkasjer og plantede opplysninger var en del av denne virksomheten. Senere har vi sett at slike fenomener ikke er noe som bare hører Arbeiderpartiet til. I pressede politiske situasjoner synes det i alle partier å være slik at hensikten helliger midlet.»¹⁷ Det var ikke bare Steen som mistet illusjoner om politikkenes vesen i disse årene. Og det skulle bli verre.

Allerede John Lyng var opptatt av at mediene påvirket partistrukturen. Han tenkte kanskje like mye på Arbeiderpartiet som Høyre da han reflekterte over sammenhengen mellom tv og partiledelse. Et kollektivt lederskap kan være klokt, skriver han, men hva hjelper det når mediene ønsker det annerledes: «Enten man liker det eller ikke, så har de moderne massemedia, først og fremst tv, ført med seg en slags personifisering av den politiske meningsdannelse. Stadig flere har en tendens til å identifisere et parti med en bestemt politisk leder. Savner partiet en markert leder, eller blir han gjemt bort i et kollektiv, så blir partiet selv oppfattet som konturløst.»¹⁸

Maktkamp og fallitt

Engen-saken er kalt et absurd teaterstykke og en farse.¹⁹ Spørsmålene om hvem denne velstående møbelhandleren Arvid Engen på Jessheim var, og hva som fikk ledende folk i arbeiderbevegelsen, særlig partiformannen selv, til å lekke til ham over flere år, må også her stå åpent. I stedet er denne relasjonen politiker-Engen-journalist en selsom variant av triangeldynamikken mellom posisjon, *intern* opposisjon og den offentlige mening.

Rundt 1973 tok Engen sine første kontakter med pressen. De første følere gikk til Andreas Hompland og Arve Solstad i Dagbladet.²⁰ Den som fikk mer ut av denne relasjonen, var Per Vassbotn.²¹ Til journalisten Pål T. Jørgensen sa Engen at «det er jeg som har gjort Per Vassbotn til en stor journalist».²² Engen ønsket kontakt med ledende journalister for å innvirke på maktkampen i Arbeiderpartiet og i politiet, ved å lekke informasjon selektivt. For at informasjonen skulle være troverdig, var det ikke tilstrekkelig å referere fra samtaler. Rundt 1979 begynte han å ta dem opp på bånd, for deretter å spille dem av for journalister. Dermed var autenticiteten garantert. Fra tidlig i 1970-årene forsynte Engen noen utvalgte avisredaksjoner med glimt fra livet bak kulissene i Arbeiderpartiet, understøttet av opptak av telefonsamtaler. Ofte var lekkasjene klarert med hans fremste politiske allierte, Reiulf Steen. Plantingen av informasjon var arrangert av partiformannen selv.

Allerede foran formannsvalget på landsmøtet i 1975 arbeidet Engen i kulissene for å få Steen valgt. I denne tiden skrev Vassbotn mye om

maktkampene i Arbeiderpartiet, og Engen var én av flere kilder. Engen tok del i striden mot dem som ikke ønsket Steen som utenriksminister i 1971, og som formann i 1975. Bratteli selv ville ikke ha noen befattning med denne striden. Flere av Engens kontakter motarbeidet Steen, blant annet pga. hans «uryddige livsførsel». Steens lettsindige omgang med alkohol fra slutten av 1976 passet dårlig med mellomkrigsgenerasjonens asketiske livsstil. For noen ble han, mest på bakgrunn av Steens feiende retorikk, plassert på venstresiden i partiet. Frontene var altså ikke klare. Politisk kunne Engen ha engasjert seg for Nordli, men Steen var kortet han hadde satset på. Foran landsmøtet i 1975 tilførte Engen, med Steens velsignelse, rykter og opplysninger til Per Vassbotn og andre journalister som talte til Steens fordel. For Steen var Engen en moralsk støttespiller. Rykter om Steens alkoholforbruk og utroskap gikk også andre veien, formidlet av Nordlis støttespillere i partiet. Journalistene Viggo Johansen og Pål T. Jørgensen beskriver på frigjort journalistisk vis en maktkamp uten sordin: «Striden var både hard, skitten, bitter og nådeløs.»²³

Da Vassbotn ble statssekretær på Statsministerens kontor i 1979, ble han uaktuell for Engen som forbindelse til pressen. VG sto derimot klar. Regjeringen Nordli var i krise. Midt oppe i problemene i sikkerhetspolitikken, Alta-saken, kriminalpolitikken og den økonomiske politikken, mente også Engen at hovedproblemet var statsministeren selv. Dette kjørte VG massivt på, med bakgrunn i informasjon fra Steen via Engen. Journalistene fikk båndene avspilt over telefon, eller de besøkte Engen på Jessheim og fikk dem avspilt i hans bil. Engens krav om anonymitet ble respektert. Samtidig fikk Engen kjennskap til hva journalistene ville legge vekt på i kommende reportasjer – kunnskap han kunne benytte i nye samtaler.

Lekkasjene demoraliserte regjeringens og sentralstyrets arbeid. Guttorm Hansen skriver at «Det var rett og slett uhyggelig å være vitne til en slik systematisk hets mot statsministeren, mot regjeringen og ledende tillitsmenn.»²⁴ Mistankene gikk i retning Reiulf Steen. Ganske riktig snakket Steen mye med Engen i denne perioden, og han visste at samtalene ble tatt opp på bånd og avspilt for journalister. Steen lekket fra Arbeiderpartiets indre organer og om fortrolige møter, systematisk og over lang tid.

I 1979 og 1980 hadde Engen en rekke samtaler med Steen og Tor Aspengren, som ble tatt opp og avspilt for journalist Stein K. Kristiansen i VG for å underminere den allerede vaklende Nordli. VG kjøpte blant annet kriseoppslag 30. og 31. januar 1980: «Steen avgjør Nordlis skjebne», «Tillitskrise truer Nordli». Og 2. februar: «Nordli sitter på oppsigelse». Det hersket ifølge VG «akutt tillitskrise» til regjeringens sjef, mens Reiulf Steen var mellommann mellom Nordli og LO. Det ble hevdet at «LO vil sparke Nordli» og at alt står og faller med Steen som megler og LO-sjef Tor Halvorsens velvilje.

Den 23. februar, to dager før et stort fellesmøte mellom stortingsgruppe, parti- og LO-ledelse, meldte VG at Nordli ble presset ytterligere av LO, og at det var opp til Nordli å ta konsekvensene: «Vi skal kjøre kniven så langt inn at vi får skrappt ut all dritten. Møkka skal legges på bordet, og undersøkes i fullt dagslys. Ingen er tjent med at vi for å være skånsomme mot personer som er involvert, ikke foretar en fullstendig opprenskning.» Dette er svaret VG får fra fremtredende LO-hold på spørsmålet om hva som kommer til å skje på mandagens fellesmøte.²⁵ Oppvasken uteble. Bare Guttorm Hansen holdt et skarpt innlegg med øynene stivt festet på Reiulf Steen: «Kan vi få slutt på denne planting av opplysninger i den borgerlige pressen? For det er planting det er snakk om, og avisa VG er stor og slagkraftig.»²⁶

En sidevirkning av at Per Vassbotn ble statssekretær hos Nordli var at han ikke lenger kunne henvise til det journalistiske kildevernet. Statsminister Nordli og andre i regjeringen ble informert av Vassbotn om Steens og Engens virksomhet: «Det er ikke så rart at Gro ikke greide å opptre naturlig i forhold til Reiulf gjennom 1980-åra. Hun visste om aktiviteten hele tida, og noen god skuespiller er hun ikke», skriver Gunnar Alf Larsen.²⁷ Vassbotn tilbød lydbandene med samtaler mellom Engen og flere politikere til Thorvald Stoltenberg og Odvar Nordli, men de trakk seg unna. Dette var gift for politikken. Innholdet lekket likevel til VG, og katastrofen var et faktum: «Ukentlige doser med sladder i Norges største avis forgiftet atmosfæren innad i Arbeiderpartiet [...]»²⁸

Lekkasjene i VG og Dagbladet over flere år ble selvsagt debattert i partifora, og ifølge Gro Harlem Brundtland var mistanken til partiformannen til stede blant flere. Men «vi kunne likevel ikke skjønne hvordan partiformannen kunne gjøre noe slikt. Da ville jo en rekke pressefolk

også vite hvem som var den virkelige kilden ... Reiulf selv opptrådte som uskyldigheten selv når vi i stort alvor drøftet hva som kunne ha skjedd.»²⁹ Rundt årsskiftet 1979–1980 fortalte Odvar Nordli at det fantes lydband med partiformannens stemme der han uttalte seg negativt og åpenhertig om blant andre Nordli. Brundtland var sjokkert: «Her ble det altså benyttet metoder som jeg aldri hadde trodd var mulig. Her var partiformannen selv involvert. Hvis han selv var årsak til alle lekkasjene, kom han jo selv i et avhengighetsforhold til deler av pressen? *Det* kunne han da umulig leve med?»³⁰ Nordli hadde lydbandene, men ville ikke høre på dem. Hans tilstand var slik at han ikke maktet å ta et oppgjør.

Larsen-saken (1976)

Både Bratteli og Nordli måtte i stor grad forholde seg til partiorganene og LO når det gjaldt sammensetningen av nye regjeringer. Særlig Nordli møtte problemer i LO, på partikontoret og på Stortinget der Bratteli var parlamentarisk leder. Sentralstyret og LO var sterkt representert i regjeringen, mens få hadde vært på Stortinget.³¹ I tillegg til lekkasjeproblemene ga dette distanse til stortingsgruppen, som åpnet for uttalelser til mediene som kunne forstørres som regjeringskritiske. Da Odvar Nordli skulle danne regjering i 1976, kunne Gunnar Alf Larsen og alle de andre lese regjeringslisten i Dagbladet samme dag som regjeringen skulle utnevnes.³² Nok en gang var det Dagbladets Per Vassbotn som rapporterte at regjeringslisten var klarert med partiledelsen og LO-ledelsen i et femmannsutvalg – der Reiulf Steen satt. «Det var åpenbart at dette var lekkasje fra toppen i partiet, blant de betrodde nærmest statsministeren. Einar Førde skulle angivelig ha lekket fra sentralstyret, og jeg skulle ha brakt lekkasjen videre til Dagbladet», skriver Arne Treholt som forteller at han lokaliserte kilden, men sier ikke hvem eller hvordan.³³

Det ble spekulert i pressekreter: «I pressemiljøet omkring Tostrupkjelleren fant Bjørn Høyem-Johansen i Arbeidernes Pressekontor og Olav Maaland i Bergens Tidende ut at siden Dagbladet hadde offentliggjort lista, måtte avisa ha et spesielt tak på en av de involverte i regjeringsdannelsen.»³⁴ Nestformannen i stortingsgruppen og formann i Oslo Arbeiderparti, Gunnar Alf Larsen, ble mistenkt. Han hadde sett

regjeringslisten fordi han var påtenkt som parlamentarisk leder. Nordli hadde dessuten blitt orientert om at Larsen hadde hatt kontakt med en norsk kvinne knyttet til den sovjetiske ambassade, og tanken var at Dagbladet muligens hadde noe på ham som gjorde at han måtte gjøre Dagbladet noen tjenester.³⁵

Larsen selv skriver at «Høyem-Johansen bad sin venn Maaland undersøke hos sine gode kilder i Overvåkningspolitiet om man der hadde noe på meg som Dagbladet eventuelt kunne kjenne til».³⁶ Og det fant Maaland. Larsen hadde helt siden 1964 blitt overvåket av politiet.³⁷ Det fikk Nordli bekreftet både av Bjørn Høyem-Johansen som sto Maaland og overvåkingen nær, og av justisminister Inger Louise Valle. I dette renkespillet fikk altså pressefolk dokumentasjon av politiet som ble brukt til å fjerne politikere som pressefolkene ikke likte eller hadde mistanker mot. Steen brukte dette mot Larsen for å forhindre at han ble partiets parlamentariske leder, kanskje fordi Larsen var med på å forhindre at Steen ble statsministerkandidat på landsmøtet i 1975.

Gunnar Alf Larsen ønsket seg en bekreftelse fra Dagbladet om at han ikke var avisens kilde til regjeringslisten. Som foran Bortens fall, ble dette avvist av avisen. Men i februar 1976 fortalte Per Vassbotn Larsen om det som hadde skjedd rundt ham. «Etter middagen med Per Vassbotn skrev jeg at 'den historien han fortalte går for meg over alle grenser'».³⁸ Larsen satte pris på at en journalist i en «borgerlig» avis fortalte ham sannheten, men han vet ikke konkret hvorfor Vassbotn og Dagbladet ikke brukte den. «De regnet vel med at den både kunne skade nasjonale interesser, pressefolks omdømme, min person og min familie.» I Dagbladet foretok politisk redaksjon seg noe usannsynlig, nemlig ingenting. Larsen erkjente for Vassbotn, men ikke som kilde, at han hadde hatt omgang med en norsk kvinnelig kommunist som ganske sikkert hadde forbindelser til KGB. Av det som kan se ut som presseetiske eller menneskelige hensyn, skrev ikke Dagbladet om Larsen-saken, og det ble ingen «sak» før i slutten av 1980-årene.³⁹ At Larsen ikke var lekkasjen, visste Vassbotn og flere andre, for Larsen hadde ikke vært på det siste møtet hvor den endelige listen ble avgjort. Vassbotn visste hvem kilden var. Fire år senere ble dette klarere for Larsen. Da sirkulerte ryktene om en person på Jessheim. Larsen ble orientert av politimester i Oslo Willy Haugli om Engens «mangeartede virksomhet» og kontakt med partiformannen.

I forbindelse med opprullingen av Engen-saken etter Steens pressekonferanse og bokutgivelse i 1989, benektet Steen i et brev til Larsen at han var hovedkilden til alle lekkasjene: «Men han skrev også at han ikke kan utelukke at han kan ha nevnt noen navn til Arvid Engen, med det fortrolige og vennskapelige forhold de hadde til hverandre den gangen.»⁴⁰ Larsen skriver at «På meg virket dette oppsiktsvekkende, og jeg har liten lyst til spekulere videre på hvem hovedkilden er. Det får eventuelt bli bekreftet av Reiulf eller av forfatterne av boka *Edderkoppen*, Viggo Johansen og Pål T. Jørgensen, som har hatt adgang til Engens mange telefonsamtaler på bånd. Hva jeg tror, er uvesentlig.»⁴¹ Gunnar Alf Larsen sa fra seg gjenvalg på Oslo-listen foran stortingsvalget i 1977 og til stillingen som leder av Oslo Arbeiderparti. Det som startet med en lekkasje til Vassbotn om statsrådslisten til Odvar Nordli, endte, via en kvinnelig kommunist, med Gunnar Alf Larsens punktum i norsk politikk.

Loran C-saken (1977)

Lørdag 8. februar 1975 slo Arbeiderbladet opp førstesiden som satte Loran C-saken i gang: «Påstand i magisteravhandling: Embetsmenn bak ryggen på politikere i -58 og -65. Navigasjons-system for ubåter presentert som sivilt prosjekt.» Oppslaget gjaldt både Omega- og Loran C-systemene, og det ble slått fast at begge systemer var til for å betjene amerikanske atomubåter. Avisen meldte at det ene prosjektet ikke hadde blitt presentert for politiske myndigheter, mens det andre hadde blitt presentert som et sivilt prosjekt, for å unngå politiske komplikasjoner. Prosjektene var trolig i strid med norsk atomvåpenpolitikk. Kilden var kaptein Anders Hellebusts magisteravhandling i statsvitenskap.

De amerikanske Polaris-ubåtene kunne avfyre atomraketter mot alle mål i Sovjetunionen i neddykket tilstand. Hver ubåt var lastet med 16 utskytningssklare raketter. Båtene var ment å trafikkere Atlanterhavet, Stillehavet og Barentshavet. Med overgangen fra landbaserte til ubåtbaserte atomvåpen var Norge blitt viktigere i Natos atomstrategi. I 1958 hadde utenriksminister Halvard Lange mottatt et memorandum med forespørsel om å opprette Loran C navigeringsstasjoner i Norge for amerikanske fartøyer. Samtykke ble gitt i regjeringens sikkerhetsutvalg, og formannen i Stortingets militærkomité ble orientert på etterskudd. I

slutten av oktober 1958 var stasjoner satt i drift. Avtalen ble lagt frem for Stortinget i et hemmelig møte 1. juli 1960, altså etter at stasjonene var i drift. En ny Loran C-stasjon for Jan Mayen ble godkjent av Stortinget 27. mai 1961. Stortinget var ikke kjent med at stasjonene skulle benyttes av Polaris-ubåtene.

Hellebust tok kontakt med stortingspresident Guttorm Hansen som rådet ham til å ta direkte kontakt med forsvarsminister Alf Jacob Fostervoll og utenriksminister Knut Frydenlund. Tidligere hadde Hellebust kontaktet journalist Johan Thorud i Arbeiderbladet og levert et eksemplar av oppgaven i avisen som en sikkerhetsforanstaltning. Frydenlund og Fostervoll så ingen annen utvei enn å tillate offentliggjøring. I slutten av januar hadde Hellebust også et møte med sin sjef Trond Johansen i E-staben, som absolutt *ikke* ønsket offentliggjøring. Fra da av mente Hellebust seg avlyttet.⁴² Hellebust bestemte seg for å gå ut med informasjonen, og Thorud i Arbeiderbladet kjørte saken effektivt fra 8. februar 1975.

SV tok saken opp i Stortinget i mars i 1975. Forsvarsministeren nedsatte en granskningskommisjon ledet av høyesterettsdommer Andreas Schei og med historieprofessor Magne Skodvin og odelstingspresident Håkon Johnsen som medlemmer. Utvalget skulle utrede om det hadde skjedd kritikkverdige forhold i saken og også i regjeringens forhold til Stortinget. Bukker som skulle passe havresekken, skriver Finn Gustavsen.⁴³ Schei-utvalget (også kalt «Hellebust-utvalget») begynte sin graving i arkivene nesten tjue år bakover. Spørsmålet er, skrev Per Vassbotn i Dagbladet «om de tre 'uavhengige personene' Schei, Johnsen og Skodvin viser tilstrekkelig uavhengighet til at saken blir gransket til bunns. Under enhver omstendighet står magister Hellebusts påvisninger urokket inntil offentligheten har fått en forklaring som virker troverdig».⁴⁴ I mellomtiden oppsto andre debatter om mulig spredning av Hellebusts magisteravhandling til Sovjetunionen. Forsvaret satte i gang undersøkelser og innkalte Arbeiderbladets journalist til avhør.⁴⁵

Schei-utvalget leverte sin hemmelige innstilling til statsministeren lille juleaften 1975, ledsaget av et offentlig sammendrag på 32 sider. Konklusjon: Intet klanderverdig hadde funnet sted. Ingen instanser eller enkeltpersoner hadde opptrådt ukorrekt.⁴⁶ VG kunne på lederplass 27. desember konstatere at en fantastisk røverhistorie nå var punktert, og

kritiserte Arbeiderbladet for å ha gått god for påstandene i Hellebusts avhandling. VG var nå blitt Norges største avis. I tillegg til forbruker- og vaktbikkjestylen, var avisen dypt konservativ når det gjaldt sikkerhetspolitikk og samtidig pågående i sin kriminaljournalistikk. Denne kombinasjonen skulle merkes. Arbeiderbladet og Hellebust slo tilbake. Arbeiderbladet tilbakeviste at avisen noen gang hadde gått god for opplysningene, og Hellebust fastholdt at regjeringens sikkerhetsutvalg, trolig i motsetning til norske embedsmenn, ikke var orientert om at Loran C-systemet skulle benyttes av amerikanske Polaris atomubåter.⁴⁷ Derfor var jo inngåelsen av Loran C-avtalen med USA hemmeligstemplett, hevdet også fredsforskeren Nils Petter Gleditsch.⁴⁸

Det oppsto snart mistanke om at Schei-rapporten redegjorde for grunnlovsbrudd i sin hemmelige del. Hemmeligholdelsen ble betraktet som et forsøk på å skjule tidligere regjeringers regelbrudd eller avmakt overfor USA. Kravet var at hele rapporten måtte gjøres offentlig.⁴⁹ Ny Tid avdekket indirekte at den hemmelige delen viste at formålet med Loran C-oppbyggingen var å betjene Polaris-ubåter som et ledd i USAs atomstrategi. Avisen hevdet at anleggene var bekostet av amerikanerne, siterte direkte fra den hemmelige rapporten og antydte at den ville trykke mer. I lederen 23. april avsluttet Ny Tid med at opplysninger om hvordan Norge blir trukket inn i en atomkrig, ikke kunne ties om. Slik ble Ny Tid siteringsverdig i andre aviser.

Dette var første akt om Loran C (og Omega), som ledet til andre akt: den hektiske lekkasjesommeren 1977 da Stortinget behandlet Schei-rapporten i den utvidede utenrikskomiteen 7. juni. Hellebusts avhandling og oppslaget i Arbeiderbladet var startskuddet for en serie saker som stilte spørsmål ved Norges sikkerhetspolitikk i Gerhardsens og Langes tid. Sikkerhetspolitikken var ikke lenger et «fredet» tema i journalistikkens utkanter, men fløt opp til overflaten og inn i politikken sentrum. Det var kun spørsmål om tid før skjelettene begynte å falle ut av skapene.

Det kan virke overraskende at oppslaget dukket opp nettopp i regjeringsorganet. Før Arbeiderbladet brakte nyheten om Hellebusts avhandling, var saken drøftet med både utenriksminister og forsvarsminister. Saken var kjent av flere, og det var nok rimelig at Hellebust eller andre ville publisere saken om ikke Arbeiderbladet gjorde det. Morgenbladet skrev 3. januar 1976 at Arbeiderbladets redaksjon fryktet at kjennskap til

avhandlingens innhold skulle flytte fra «Blindern-miljøet» til Dagbladet og Klassekampen. «Og at det følgelig var bedre at utdrag av avhandlingen ble trykt i regjeringsorganet, enn om det skulle bli Dagbladet eller Klassekampen som først fikk utnyttet stoffet.» Dette hadde vært politisk redaktør Egil Helles argument, som statsrådene hadde bøyd seg for. Men med oppslag i Arbeiderbladet var saken satt på regjeringens dagsorden.

Under den hemmelige behandlingen av Schei-rapporten i 1977 gikk partiene med unntak av SV med på at regjeringen hadde handlet forsvarlig. Stortinget endret ikke Forsvarsdepartementets gradering av Schei-rapporten. Schei-utvalgets innstilling ble ikke levnet mye tillit av opposisjonen, altså SV, på Stortinget i denne saken. Finn Gustavsens skriver at: «Einar Gerhardsen har skrevet mye og godt, men fortalt lite. Hva om han slo til med enda en erindringsbok med mer fakta om hva som virkelig skjedde under viktige begivenheter i hans liv som politiker? Hva om han trakk ikke bare sceneteppet, men også kulissene til side slik at folk fikk se mer enn uinteressante glimt av hva som virkelig foregikk der bak?»⁵⁰

Under behandlingen av Schei-utvalgets innstilling foreslo SV uten hell å offentliggjøre alt. Hemmeligholdet kunne ikke ha noen annen funksjon enn å dekke over lovbrudd tilbake i 1960–1961. Etter det hemmelige stortingsmøtet 7. juni, der den hemmelige delen av Schei-rapporten ble behandlet, brakte Ny Tid referat. Redaktør Audgunn Oltedal ble innkalt til stortingspresident Guttorm Hansen, og meddelt at avisen var utelukket fra Stortingets presselosje «på ubestemt tid». I Dagsrevyen antydte han riksrettstiltale mot avisen. Utelukkelsen var en sjelden hendelse, men også VG ble utvist fra Stortinget en måned det året for å ha publisert en faksimile av et fortrolig stortingsnotat. Særlig VG-utvisningen bidro til å bevisstgjøre pressen om sin kritiske rolle, delvis også til at pressen så seg selv som noe annet enn partikanal.

Nestformann i Journalistlaget Per Vassbotn kritiserte stortingspresidenten og dessuten NRK som valgte ikke å referere fra Schei-rapporten.⁵¹ Ny Tid var altså et unntak. Gustavsens skriver at «hvem som bidro til lekkasjer til Ny Tid, vet jeg ikke sikkert den dag i dag. Men jeg trakk inn én person i mitt arbeid, som verken var SV-er eller stortingsrepresentant: Nils Petter Gleditsch fra Institutt for fredsforskning. Gleditsch kunne gi meg den faglige assistanse jeg mener enhver stortingsrepresentant i en slik situasjon må ha krav til å ta i bruk.»⁵²

Gustavsen og SV så annerledes på det moralske innholdet i Loran C- og Omega-sakene enn Stortinget ellers. Berge Furre og Finn Gustavsen brøt taushetsløftet sitt 22. august på SVs møte i Folkets Hus foran 1600 tilhørere, inkludert en del politifolk i sivil. Gustavsen begynte da også sin tale slik: «Godtfolk! Politifolk!» Han fortsatte: «Først en opplysning. NRKs ledelse har bestemt at radio og fjernsyn ikke skal referere noe hemmelig fra dette møte. Det er ikke min situasjon, selv om jeg har fått liknende ordre. Når jeg likevel snakker ut, er det med utgangspunkt i Grunnlovens § 100 som lyder slik, i siste setning: «Frimodige ytringer, om Statsstyrelsen og hvilkensomhelst anden Gjenstand, ere Enhver til-ladte.» Aftenpostens leder var uenig: «Hvis Berge Furre og hans partifeller hadde vist større respekt for denne ytringsfrihet, ville de ha spart vårt samfunn for en debatt som for lengst har gått av sporet.»⁵³

I det hemmelige stortingsmøtet om Loran C-saken 7. juni 1977, uttalte saksordføreren og stortingspresident Guttorm Hansen at

[Men] det er grunn til å understreke at det har eksistert og eksisterer forståelse i Stortinget for at saker av sikkerhetspolitisk karakter i visse tilfeller må behandles på en annen måte enn den vanlige saksprosedyre i Stortinget, og av og til på en måte som dersom det hadde dreid seg om saker av en annen karakter, ville ha ført til en skarp reaksjon fra Stortingets side. Jeg tror det er veldig viktig for Stortinget å ha klart for seg at den behandlingsmåte som en del sikkerhetspolitiske saker blir underlagt, avviker betydelig fra det vanlige mønster. Det må så være etter min oppfatning, og etter min oppfatning har Stortinget akseptert det.⁵⁴

På spørsmål fra Berge Furre i debatten om når Stortinget hadde vedtatt særlige regler for behandling av slike spørsmål, bekreftet Guttorm Hansen at Stortinget ikke hadde vedtatt slike regler, men akseptert at det er slik. Dette var, med professor i offentlig rett Torstein Eckhoff, «Guttorm Hansen-doktrinen». Eckhoff mente uttalelsen var oppsiktsvekkende og at den måtte ses som utslag av manglende interesse i Stortinget for å håndheve de reglene som gir Stortinget innflytelse på utenrikspolitikken.⁵⁵ I sin betenkning for stortingskomiteen som behandlet Loran C-saken, skrev Eckhoff at flere bestemmelser var brutt i 1959–1960 da tillatelse til

amerikanerne ble gitt, og at Stortinget ble gitt misvisende og villedende opplysninger.⁵⁶ Dette ble det ikke lagt vekt på da Odelstinget avviste riksrettstiltale mot Furre og Gustavsen, som nettopp kunne ha belyst bruddene.

Den 6. mars 1978 leverte Berge Furre et langt brev til Odelstinget, der han gikk igjennom hele Loran C-saken. Han var forbauset over at stortingspresidenten kunne forsvare så direkte at Stortinget ikke får seg forelagt så viktige saker. Furre skriver i brevet: «Eg vart storleg overraska. Eg kunne nok tenkje meg at Stortinget slurva i slike saker, men eg hadde ikkje venta at presidenten skulle seia rett ut at slik skal det vera.»⁵⁷ Også Furre lanserer en doktrine: *Doktrinen om Stortinget som tryggingrisiko*. For at ikke NKP-representantene skulle få vite hva som foregikk, kunne heller ikke Stortinget få vite. Av den grunn følger ikke Stortinget opp sine egne rettigheter og plikter. Dette setter en representant som er opptatt av troskap til både sine velgere og til konstitusjonelle regler, i en umulig situasjon: «Alternativet blir å bryta teieplikta i truskap mot meir grunnleggjande plikter.»⁵⁸

«Doktrinene» påpeker altså at den parlamentariske – og dermed offentlige – kontroll skal kunne settes til side i enkelte sikkerhetspolitiske saker uten at Stortinget har vedtatt dette. I tillegg til de formelle implikasjonene, kommer problemet om hvordan man skal forholde seg når hemmelige tiltak iverksatt uten Stortingets vitende, når frem til offentligheten. Stortinget fikk problemer med å håndtere sin egen fortidige avmakt. Problemet med «Guttorm Hansen-doktrinen» var ikke bare at den legitimerte det som ellers kunne anses som regelbrudd, men at den skapte legitimitetsproblemer for Stortinget i ettertid. Stortingspresident Guttorm Hansen syntes å betrakte det som kurant at Stortinget var satt på sidelinjen – så sent som i 1977. Etter et visst tøvær fra 1975, var en siste isende vind på sin vei gjennom norsk og europeisk politikk fra det året.

Da Furre og Gustavsen la frem den hemmeligstemplede informasjonen på folkemøtet i Folkets Hus 22. august 1977, var dette var midt oppe i den såkalte Listesaken (se nedenfor). Store deler av offentligheten var rettet inn mot venstresidens avsløringer. NTB og NRK var til stede. Alle pressebyråer og aviser fikk pressemelding om møtet. Allerede dagen etter utga Pax Forlag hele Schei-utvalgets innstilling, med et skille mellom

de hemmelige og de offentlige delene av rapporten. Pax hadde fått tak i et eksemplar fra PRIO-forskeren Nils Petter Gleditsch som også skrev etterord. En annen plan hadde vært å la Jan Guillou, redaktøren av Folket i Bild/Kulturfront gi den ut.⁵⁹ Pax solgte 13 000 eksemplarer bare den første uken.⁶⁰ Statssekretær Johan Jørgen Holst uttalte samme dag at boken var å betrakte som en ny lekkasjesak og ville bli etterforsket av Forsvarsdepartementet.

Selvsensuren i avisene i Loran C-saken var påfallende, all den tid Schei-rapporten forelå i Narvesen og bokhandlene. Ti aviser brakte utdrag av den hemmelige delen av Loran C-rapporten før valget i 1977, blant dem hovedstadsavisene Dagbladet, Klassekampen, Ny Tid og Friheten.⁶¹ Da redaktøren av Dagbladet Rogaland skulle bringe den andre av tre artikler om Loran C, grep styreformannen inn. Redaktør Jørund Soma ble permittert.⁶² Etter påtrykk fra presseorganisasjonene fikk han tilbake stillingen mot at artikkelserien ble stoppet. På lederplass 7. september begrunnet Soma sin holdning med at leserne måtte ha grunnlag for å vurdere det saklige innholdet i Schei-innstillingen for å kunne ta stilling til det Furre og Gustavsen hadde gjort.⁶³ De øvrige avisene unnlot sammen med NTB og NRK å bringe noe om bakgrunnen for Fures og Gustavsens handlemåte. Arbeiderpressen så ingen grunn til å gi SV oppmerksomhet foran valget. Redaktører syntes å ta for gitt at det å bringe informasjon fra den hemmeligstemplede rapporten medførte lovbrudd selv etter at den var utgitt som bok. De ønsket i alle fall ikke å ta sjansen. Et møte 12. desember 1977 om avisenes rolle i Loran C-saken med hovedstyrene i Norsk presseforbund, Norsk Journalistlag, Norsk redaktørforening og Norske Avisers Landsforening bekreftet stor uenighet.⁶⁴ Noen enstemmig resolusjon var ikke mulig. Saken og den etterfølgende debatten førte trolig til en styrking av bevisstheten om informasjonsplikt og kildebeskyttelse. In sum: Journalistikken startet det hele med store omkostninger, påpekte tidligere synder, avslørte urent politisk spill, men satte også søkelys på egen selvsensur.

Kringkastingssjef Torolf Elster måtte trå forsiktig. Ingen referering skulle forekomme fra den hemmelige delen av Schei-rapporten. Frykten var at hvis spillereglene som var satt av Stortinget, ble overtrådt, kunne NRKs frihet bli innskrenket.⁶⁵ I politisk avdeling var frustrasjonen over dette stor. Den 28. oktober møttes ledelsen i NRK, der også Norsk

Journalistlag var invitert. Nestleder i NJ Per Vassbotn argumenterte for at Schei-rapporten var en åpen kilde (Pax-boken var trykt i 17 000 eksemplarer) som journalister måtte kunne benytte. Først etter stortingsvalget dukket saken opp i NRK, og Arbeidernes Pressekontor sendte ut en serie på tre artikler til sine aviser. I mars 1978 sendte NRK Radio dessuten tre programmer der materialet fra den hemmelige delen ble benyttet. Arbeidernes Pressekontor var derimot tause lenge. Olav Brunvand gikk av, og Arvid Jacobsen ble ny redaktør. Det kom mer stoff om saken, også fordi valget var over.⁶⁶ Aftenposten gjorde rede for sitt standpunkt på lederplass 5. oktober 1977: «Det var verken mystiske overlevninger på underlige steder eller feighet eller servilitet overfor Stortinget som førte til vår beslutning om ikke å offentliggjøre den hemmeligstemplede rapport. Vi fulgte det som for oss er vanlig praksis, og vanlig praksis i saker som denne er at vi ikke føler oss forpliktet til, eller ser noen oppgave i, å overse et hemmeligstempel fordi andre gjør det.»

Store deler av pressen fant det altså fremdeles best å følge presidentskapet fremfor eget journalistisk skjønn. Ordene som falt om Furre og Gustavsen, var harde, og de langt fleste avisene fulgte NRK og NTB i ikke å omtale saken. Fures, Gustavsens og Pax' avsløring ble i liten grad referert, også etter at Schei-utvalgets rapport befant seg i bokhandlene. Dette styrket mistanken om at hemmelighold ikke bare benyttes av hensyn til rikets sikkerhet, men for å dekke over ulovligheter. At valget var like om hjørnet, spilte inn, og båndene til partiene tilsa at avisene skulle konsentrere seg om partienes egne saker. Det var ingen grunn til å gi SV oppmerksomhet. Den journalistiske sans var ennå ikke så utviklet at den gikk på tvers av de politiske autoritetene, spesielt ikke i sikkerhetspolitikken. Arbeiderpressen vokter sitt parti, og den borgerlige pressen vokter Nato.

Lekkasjesommeren (1977)

Sommeren 1977 ble også preget av andre saker med lignende form og tematikk. Det handlet om lekkasjer til offentligheten om sikkerhetspolitiske forhold. Fredsaktivist og SV-er Ivar Johansen hadde intervjuet en rekke tidligere offiserer og politikere og samlet inn informasjon om de hemmelige tjenestene som materiale for en bok. Den 20. juli 1977

offentliggjorde Johansen noe av materialet sitt i Ny Tid under overskriften «Norske etterretningsagenter verva finske nazister til spionasje i Sovjet». Artikkelen fortalte at norsk etterretningstjeneste hadde drevet hemmelig spionasje og sabotasjevirkosomhet rettet mot Sovjet i femtiårene. Virksomheten var drevet fra Finland og organisert av ansatte ved den norske ambassaden i Helsingfors. Avisen navnga hovedmannen i Norge.

Arbeiderbladet var regjeringsorgan, men måtte samtidig pleie en viss journalistisk selvrespekt. Det var tross alt Arbeiderbladet som hadde utløst Loran C-saken i 1975. Men lojaliteten til partiet seiret: I Arbeiderbladet den 25. juli kunne lederartikkelen ta opp Finland-historien: «Det er ikke kommet fram noe som tyder på at SV-avisas historie er noe annet enn en røver-historie. Den har derfor heller ikke vakt særlig stor oppsikt i andre massemedia. Med ett unntak, Dagsrevyen i fjernsynet. Her er saken behandlet på en så utilbørlig måte at NRK-ledelsen bør ta seg tid til å gå den etter i sømmene. Heller ikke Dagsrevyen er forpliktet til å hoppe ukritisk på alt som kommer fra Ny Tid». Men i neste nummer av Ny Tid bekreftet major Svein Blindheim det som hadde foregått i Finland: «Jeg underviste finner i spionasje og sabotasje mot Sovjet». Blindheim hadde vært med på dette i 1953, men virksomheten hadde foregått siden 1948. I 1953 hadde han to ganger vært i Finland for å lære opp finner til å spionere på Sovjet. Mye tydet på at dette skjedde i forståelse med USA. En annen major, Chr. Christensen som var redaktør i det da meget konservative Morgenbladet, bekreftet historien til Blindheim. Ikke noe å skamme seg over, mente CC.

Lederen i Arbeiderbladet 30. juli var derfor spakere: Det beste er å slå en strek over hele saken, den tilhører fortiden. Dessuten virker påstandene til Blindheim «adskillig overdramatiserte». «En føler nesten behov for å understreke at det selsagt ikke er foretatt noen sabotasjehandling i Sovjet. [...] Det er SVs valgkamp som har startet.»

Oppslagene i Ny Tid avstedkom oppslag og intervjuer i mediene. Interessen i deler av pressen rettet seg mindre mot hva som ble avslørt, enn at det ble lekket. Selve saken syntes u håndterlig for arbeiderpressen og upassende for den øvrige pressen. Fremdeles var sikkerhetspolitikk et tomrom i offentligheten, og intet tema for kritisk journalistikk. Sikkerhetspolitikk ble dekket som kriminal- eller spionsaker. Insinuasjoner om spionasje kom fra høyt hold. I Aftenposten 30. juli uttalte forsvarsminister

Rolf Hansen: «Men man kan undre seg over hvor 'styrt' alt dette virker. De samme tingene har en tendens til å skje samtidig. Det er trekk i dette som tyder på en viss 'styring' fra kjent hold.» Den 1. august måtte imidlertid Hansen moderere; han mente ikke at fremmede makter sto bak Ny Tid.

Blindheim ble i Oslo byrett i mai 1978 dømt til 75 dagers betinget fengsel – ikke for å ha spionert mot et annet land, men for å ha offentliggjort aktiviteten. Før rettssaken kom flere avsløringer fra CIA-sjefen i 1973–1976, William Colby, som tydet på at virksomheten var finansiert og initiert av CIA, og ble drevet i hele Norden.⁶⁷ Julehelgen 1977 hadde også New York Times artikler om CIAs finmaskede kontaktnett i pressen verden over, som var bygd opp etter krigen.⁶⁸ Det går frem av artiklene at CIA indirekte har drevet eller støttet en av verdens største utgiver- og forlagsvirksomheter, med mer enn 50 dagsaviser i hele verden, mange radio- og tv-stasjoner og forlag. Videre gikk det frem at CIA hadde hatt kontroll med over 800 utenlandske journalister som var ansatt i utenlandske aviser og nyhetsbyråer. Skandinaviske agenter var plassert i skandinavisk presse gjennom Ritzaus Byrå som samarbeidet med skandinaviske kolleger.

Ikke før de to majorene var siktet, fortalte Ivar Johansen i et intervju med Eva Bratholm i Arbeiderbladet (1. august) at han hadde mer stoff om E-tjenesten på lager. Han hadde laget lister (derav Listesaken) over ansatte i de hemmelige tjenestene i Norge. Det ble over 600 navn. Johansen varslet at han og Ny Tid var i gang med å vurdere hva de skulle publisere.

Fra høsten 1976 hadde Ivar Johansen hatt kontakt med grå eminense Trond Johansen i E-tjenesten, som han fikk en del opplysninger av. Det var bedre at Ivar Johansen fikk opplysningene, var begrunnelsen, enn at han snek seg rundt på egen hånd. Dermed bidro E-tjenesten til Ivar Johansens kartleggingsvirksomhet og la grunnen for at den såkalte landssvikerparagrafen kunne brukes mot ham senere.

Den 9. august 1977 slo politiet til mot Ny Tid. Journalist Ingolf Håkon Teigene ble innbrakt til et langvarig og hardt avhør. Politiet tok seg inn i Trond Jensens leilighet og 10–15 kilo med dokumenter ble beslaglagt. Jensen ble satt i varetekt og avhørt og siktet dagen etter. Han ble fengslet i tre uker. Da uttalte redaktør Audgunn Oltedal at Ny Tid hadde kopier

av det beslaglagte materialet. Dermed fortsatte politiet jakten, og mer dukket opp i en campingvogn på Sogn. Ut på natten entret politiet Tostrupkjelleren for å bringe Ny Tid-journalist Jan Otto Hauge inn til avhør, men Hauge kom seg ut kjøkkenveien. Til tross for den høye journalisttettheten på stedet, var Dagbladet en av de få avisene som fortalte om «Midnattsaksjonen». Politiet klarte å spore opp Johansens hemmelige materiale hos Club 7s informasjonssjef Trond Jensen.

Politiets handlemåte mot avis og journalister ble heftig debattert. Norsk journalistlag protesterte mot politiets aksjonsform og bruken av landssvikloven overfor journalister. Laget mente også at Ny Tids utflytting av journalistisk materiale til privatpersoners bolig var merkelig, for dermed sto avisen svakere i sin klage overfor politiet. Noen mente politiet hadde brutt med retten til trykkefrihet, andre at Ny Tid og journalistene hadde misbrukt trykkefriheten. Det første synet kunne leses særlig i Dagbladet, det andre særlig i Aftenposten. Med arrestasjonen av Trond Jensen fikk saken mer karakter av kriminalsak, mens de sikkerhetspolitiske sidene kom i bakgrunnen.

Listesaken eskalerte som følge av hvordan Ivar Johansen og Ny Tid håndterte saken. Den undersøkende journalistikken var ennå amatørpreget. Den øvrige pressen var imidlertid ikke engang nådd frem til amatørstadiet. At det ikke tas lett på rikets sikkerhet eller partienes syn på denne, satt i veggene i mange redaksjoner. Derfor ble det ikke vurdert på journalistisk grunnlag hvorvidt dette var publiserbar informasjon – vurderingen ble overlatt til påtalemakten. Realitetene kom i bakgrunnen. Trivialiseringen av sakene var bivirkning av den umodenheten som ennå hersket.

At påtalemyndigheten benyttet de utvidede fullmaktene i landsvikrettergangloven av 1947 til å nekte Trond Jensen advokathjelp i lang tid, skapte debatt. Flere kjente advokater, kalt «de elleve», rykket ut med en protest mot riksadvokat L.J. Dorenfeldt. En motaksjon ble utløst fra en rekke andre advokater i forsvar for riksadvokaten, organisert av Jens Chr. Hauge, mannen som i egenskap av forsvarsminister frem til 1951 var dypt involvert i oppbyggingen av Norges etterretningstjeneste.⁶⁹ «De II» ble overmannet i offentligheten av «de III», og mange hundre flere fulgte på i Jens Chr. Hauges effektive aksjon.

Regjeringens sikkerhetsutvalg hadde besluttet etterforskning i det som ble hetende Blindheim-saken eller majorsaken. Fra påtalemyndighetens

side var det riksadvokaten selv, Dorenfeldt, som engasjerte seg. Det ga håp til venstresiden, for Dorenfeldt var kjent som en som kunne trå feil. Den 18. august ga han etter for en impuls til å komme opp med noe som kunne rettferdiggjøre politiets aksjonsmåte. Han hevdet i Dagsrevyen at Trond Jensen «har hatt kontakt med diplomater, personell fra en øst-stat uten at jeg på det nåværende tidspunkt kan opplyse noen nærmere detaljer om arten av denne kontakt.»⁷⁰

Bergens Tidende så ingen grunn til å tvile på statsadvokaten. «SV-dokumenter havnet hos KGB» var overskriften på første side dagen etter, og i ingressen refereres Dorenfeldts uttalelser. Artikkelen koblet Ny Tid til saken og gikk langt i å antyde spionasje.⁷¹ Dorenfeldts uttalelser ble omtalt av Arne Skouen i hans Ytring-spalte dagen etter: «Jeg kjente meg skamfull på denne embetsmannens vegne da han lekket sin opplysning om siktede Trond Jensens 'øst-europeiske kontakter', uten at noe straffbart forhold er funnet av politiet. Det var nasjonens riksadvokat som siktet mot et så lavt galleri.» Samme dag tok Dorenfeldt seg inn med en pressemelding: Det var intet som tydet på at opplysninger fra det beslaglagte materialet var overlevert utenlandske borgere. Men bølgene gikk fortsatt høyt, med protestoppop og støtteoppop fra advokatstanden.

Det gikk, som tidligere Aktuell-redaktør Jostein Nyhamar skrev i Arbeiderbladet 1. oktober, politi i politikken. Enda verre, det gikk politikk i politiet. *Det* var det alvorlige i denne saken. Den 23. august skrev Andreas Hompland i Dagbladet om «Trond Jensens tapte ære», der han sammenlignet listesaken med Heinrich Bölls *Katharina Blums tapte ære*, og VGs dekning av Trond Jensen med «Zeitungs» behandling av Katharina Blum. Og Arne Skouen reflekterte over tv-ens evne til å avsløre Dorenfeldts skjulte motiver: «Optikk er farlig avslørende for ansikter den betrakter.»⁷²

Det gikk også politi i offentligheten. I Listesaken førte VG an med fyldig informasjon om politiets operasjoner, slik avisen gjerne gjorde i kriminalsaker. Avisens offensive kriminaljournalistikk var ledet av kriminalreporteren Knut Haavik og basert på Haaviks kontakter i Oslo-politiet. I Listesaken var det tydelig at Haavik nøt ekstra godt av sitt nettverk, for rettsmøtene var lukkede og forsvarsadvokatene ble pålagt utvidet taushetsplikt. Ingolf Håkon Teigene nektet etter hvert å avgi forklaring fordi selektive «lekkasjer» fra avhørene med Jensen og

Teigene dukket opp i avisen. Den 20. august skrev Arve Solstad i spalten «Fra den politiske arena» i Dagbladet om politilekkasjene: «'Lekkasje' er i øyeblikket det mest verdiladede uttrykket i den politiske debatt. Vi må tilbake til Borten-regjeringens forfallsperiode for å kunne registrere liknende moralske børsnoteringer.» Fra 10. august og arrestasjonen av Trond Jensen er det gruppen til Haavik som driver saken videre. Fokuset settes på «hysj-papirer» som er beslaglagt hos Trond Jensens «østkontakter», og på Ivar Johansens innsamlingsmetoder.⁷³

Modningen som kunne spores i pressen i Loran C-saken ble i Listesaken hemmet av at VG lot Haavik, og ikke politisk avdeling, håndtere saken. I Aftenposten ble saken fulgt opp med leserinnlegg og kommentarer som satte fokus på (u)lovligheten av det Johansen og Jensen hadde foretatt seg. En av de impliserte, journalisten Jan Otto Hauge, skriver at «Politisk vurdert er det klart at Schibsted-konsernet blir venstresidas motpol i spillet om de hemmelige tjenester. Det er heller ikke grunn til å forbauses over at rollefordelingen dem imellom er at VG tar seg av den framstilling som er mest grovkornet, mens Aftenposten bestreber seg for å legge det politiske grunnlaget for hetsen.»⁷⁴

Listesaken begynte sikkerhetspolitisk og endte som kriminalsak med islett av spionsak. Moralen fremsto slik forfatteren Sigbjørn Hølmebakk skrev i Dagbladet 27. august 1977: Når det gjelder sikkerhetspolitikk er det verre å avsløre lovbrudd enn å begå dem. Ivar Johansens beveggrunn, mistanken om politisk overvåkning i Norge, ble ingen god sak for venstresiden, for den syntes ikke å interessere så mange andre enn Dagbladet og den venstreopposisjonelle pressen.

Ikkevoldsaken (1983)

Hendelsene denne intense lekkasjesommeren i 1977 skapte en ubehagelig og opphisset stemning i den offentlige opinion, skriver Gudleiv Forr.⁷⁵ Turbulensen fortsatte med rettssakene mot Ivar Johansen og Klassekampen-journalist Finn Sjøe, flere avsløringer og rettssak mot Nils Petter Gleditsch. Et etterskjelv med større rettslige virkninger, kom i 1983. Ikke lenge etter at forskerne Nils Petter Gleditsch og Owen Wilkes var arrestert for med åpne kilder å skrive om den militære etterretningens lyttestasjoner i Nord-Norge (og senere dømt til betinget fengsel), brøt

det løs igjen. Om kvelden den 13. oktober 1983 rykket politiet inn i bladet Ikkevolds redaksjonslokaler i Gøteborggata 8 og i privatboligene til flere redaksjonsmedlemmer. Over 50 politifolk deltok i aksjonene, der abonnentarkiv og medlemsregistre ble beslaglagt på anmodning fra forsvarssjefen. Dette var razzia av internasjonalt merke, og litt uvirkelig på Rodeløkka. Men det var alvor: Siktelse ble utarbeidet mot tolv medlemmer av redaksjonen og omhandlet brudd på spionparagrafene, dvs. Lov om forsvarshemmeligheter.

Bladet Ikkevold, utgitt av organisasjonen Folkereisning mot krig, ble stiftet i 1968 som forum for ikkevoldsmotstand og fredsarbeid. I 1983, i kjølvannet av motstanden mot Natos dobbeltvedtak, samlet bladet inn omfattende materiale om hvordan Norge inngikk i Natos atomstrategi. Redaksjonslederen var en gammel kjenning, som det heter: Ivar Johansen. Folkereisning mot krig reiste i 1983 rundt i landet og samlet materiale til flere temanumre som satte søkelys på ulike sider ved atomstrategien og Norges plass. Ikkevold hadde blant annet publisert opplysninger om det hemmelige SOSUS-anlegget på Andøya, som var en lyttestasjon for å registrere ubåttrafikk. Det ble arrangert flere debattmøter og pressekonferanser om konsekvensen av Norges rolle i Natos atomstrategi.

SV tok opp aksjonen i Stortinget flere ganger i november 1983. Da rettssaken kom opp for Oslo byrett 29. april 1985, kom nye opplysninger for en dag, som angikk Stortingets mulighet til innflytelse i sikkerhetspolitikken. Tidligere utenriksminister Knut Frydenlund opplyste at Stortinget fikk sine opplysninger om etterretningstjenesten gjennom årlige hemmelige møter i et utvalg bestående av forsvarsministeren, stortingspresidenten og formann og nestformann i Stortingets forsvarskomiteé. I disse møtene ble det ikke ført referat. Utvalget var godkjent av den utvidede utenriks- og konstitusjonskomiteen. Stortingsrepresentantene fra SV, Stein Ørnhoi og Arent M. Henriksen, opplyste i retten at de ikke hadde kjennskap til dette utvalget. Ørnhoi meldte spørsmål til Stortinget, men presidentskapet nektet å svare før dom var falt i Ikkevold-saken. Dommen i byretten i mai 1985 lød på ni måneders ubetinget fengsel for Ivar Johansen, mens andre fikk betinget fengsel eller bøter. En høyesterettsdom i 1987 gjorde det klart at Ikkevold hadde benyttet lovlige journalistiske metoder, og bidro til å gi pressen større fullmakter i deknningen av sikkerhetspolitiske spørsmål. I tiden fra Ikkevold-aksjonen

og siste runde i Høyesterett, hadde Mikhail Gorbatsjov tatt over som leder i Sovjetunionens kommunistparti, og avspenning lå i luften.

Etter en første handlingslammelse var kritikken mot politiets handlemåte fra pressekreterer tydeligere denne gang enn under Listesaken. Dagbladet og Arbeiderbladet likte ikke hva de så, og selv det dypt konservative bladet *Farmand* var kritisk. Norsk presseforbund var tilbakeholden med kritikk, vel vitende om at meningene sprikte blant redaktørene.⁷⁶

Lojalitet og selvstendighet (1977)

Da Olav Brunvand takket av i 1977, beskrev Einar Gerhardsen Brunvands virke under tittelen *Lojalitet og selvstendighet*. Dette var de to dyder parti-ledelsen forventet av sin presse. Samtidig. Ingen av de gamle kjemper skriver noe om hvor vanskelig balansegangen kan være. Er beina plantet i arbeiderbevegelsen, favnes begge sider i solidaritetsfølelsen. Ingen av Arbeiderpartiets redaktører skriver, så vidt Olav Larssen kjenner til, under strengt oppsyn fra partiet. Tvert om, en mann som Torgeir Vraa i Fremtiden kritiserte ofte den sentrale ledelsen, men gikk selv fri for kritikk. Ingen kunne tenke seg å gå til angrep på det Larssen kaller «den politiske ledelse i bladet».⁷⁷

I 1977 tok Arvid Jacobsen over som sjefredaktør for Arbeidernes Pressekontor etter Olav Brunvand som hadde sittet siden 1949, bare med et avbrudd som statssekretær i Forsvarsdepartementet. Denne nye generasjonen bidro med små skritt til utvidelse av spillerommet for arbeiderpressen, til irritasjon for LO-ledelsen og partiets stortingsgruppe. I 1975 hadde Einar Olsen blitt disponent i A-pressen, og Brunvand junior overtok som sjefredaktør i Arbeiderbladet.

Med Einar Olsens ledelse av Arbeiderbladet fra april 1974, kom støtten til en mer uavhengig holdning fra nestformann Reiulf Steen. Det var riktignok partisekretær Ronald Bye som ble ny styreformann for Arbeiderbladet, men debatten om arbeiderpressens stilling mellom parti og publikum kunne ikke stanses. Hvordan representere et regjeringsparti og samtidig, i likhet med kringkastingen, kritisere makten der den fantes? Redaktør Einar Olsen kom med flere innspill i 1970-årene. Dels handlet det om hvordan det redaksjonelle håndverket skulle utføres,

hvor Dagbladet og VG var eksempler som burde studeres, og da ikke bare til skrekk og advarsel. Dels handlet det om hvordan pressen kunne bringe nyheter om partiet. Det ble ikke argumentert mot partipresse. Journalistikk var fremdeles partiarbeid i Arbeiderpartiet. Redaksjonene var en utmerket rekrutteringsbase for sentrale posisjoner i parti og Storting. Både journalistikk og sentralt partiarbeid dreide seg jo nettopp om å vinkle spørsmål slik at de lot seg besvare i tråd med partiets perspektiver.

Veteranen Olaf Solumsmoen fra Arbeidernes Pressebyrå og Statsministerens kontor sto for den gamle linjen: Journalistene i arbeiderpressen var vanlige partitillitsmenn. Han hadde aldri som pressemann mottatt noe direktiv, sa han, men så hadde han alltid følt sterk lojalitet til partiet.⁷⁸ Om Arbeidernes Pressekontor skriver Gerhardsen: «Så vidt jeg kan huske [var det] ingen problemer i forhold til partiets ledelse og ingen, la meg for sikkerhets skyld legge til – ingen alvorlige problemer i forhold til de aviser som er Pressekontorets kunder. Noen vil kanskje mene at dette høres utrolig ut, men det er sant.»⁷⁹

Jo, lojaliteten satt i kroppen. Men med en voksende journalistisk bevissthet satt lojaliteten mer og mer bare i hodet, og på dagsordenen sto en omvurdering av journalistiske vurderinger uten å svikte lojaliteten. Reiulf Steen, som gjerne ville være moderne, støttet tankene fra Einar Olsen og andre. Betegnelsen «korrektiv» ble benyttet av både Olsen og Steen. Avisen måtte ha et uavhengig og selvstendig ansvar, men også være en levende del av arbeiderbevegelsen. Heller ikke Steen ville ha menighetsblader – men hva ville han ha? Partiaviser som handlet etter egne verdier uten sidehensyn til partiledelse og regjering skulle Steen få oppleve i 1980 og 1981.

Man tror visst, skriver Reiulf Steen i 1977, at Arbeiderpartiet har hatt en fullstendig sentraldirigert presse, der nøyaktig samme synspunkter er kommet til uttrykk på lederplass i alle avisene: «Arbeiderpressen har, på samme måte som partiet, vært framstilt som en monolittisk enhet, der enhetens enkelte bestanddeler automatisk har reagert på signaler fra Folketeaterbygningen på Youngstorget. Pressen har reagert på signalene fra 3. etasje, der Olav Brunvand har residert, og Olav Brunvand har fra 5. etasje fått beskjed om hvilke signaler han skal sende ut.»⁸⁰ Nei, dette er et usant bilde, skriver Steen. Brunvand oppfattet seg som en tjener

av arbeiderbevegelsen. Steen skriver: «Politikk er kamp, og for ham ville det simpelthen vært naturstridig å ikke velge side i den kampen.» Når Brunvands artikler er trykt i så stort monn er det fordi de har vært velskrevne, skriver Steen, og legger opplysende til: «De har vært effektivt og slagkraftig argumentasjon for Arbeiderpartiets politikk.»

Steen erindrer hvordan det var å operere både lojalt og selvstendig: «Selvfølgelig var vi journalister, men samtidig oppfattet vi oss som agitatorer for en idé og en bevegelse. Dette kom klart fram i vår journalistikk. De fleste av dagens journalister vil fremtre som lysende eksempler på objektivitet og nøytralitet sammenlignet med mye av det vi skrev i 'Fremtiden' i midten av 50-årene.»⁸¹ Redaktøren Jon Vraa «led under at han ikke helt greide å bestemme seg for om han skulle være redaktør eller politiker».⁸² Et uttrykk for partistyringen, referert av Steen, kom på lederplass i en A-avis: «Vi forbeholder oss retten til å ha vår egen mening inntil formannskapsgruppa tar standpunkt.»⁸³ Finn Gustavsen erfarte som ung journalist at redaktøren ringte «til Youngstorget – det var bare glassvegger mellom kontorene: – Du, Haakon ... Partiviljen ble konsultert, lederartikkelen skrevet.»⁸⁴

Gråsoneavtalen (1977)

Det er med anerkjennelse Einar Gerhardsen refererer den finske politikeren Karl August Fagerholms memoarer om individets betydning i politikken. Enkeltpersoner kan utgjøre en forskjell, skriver Gerhardsen. I Finland hadde de kjemper som Mannerheim og Paasikivi. I Norge har vi hatt kong Haakon, folkekonge også i nødens stund, og Christian Michelsen som styrte støtt fram til unionsoppløsningen. Han nevner også Ole Colbjørnsen som brakte nye tanker og ideer til Arbeiderpartiet i trettiårene, og Erik Brofoss, som etter krigen var en drivkraft i gjenreisningen. De fleste andre ville nevnt Gerhardsen selv.

Også en annen person fremstår for Gerhardsen som en uvanlig politikerskikkelse med stor kunnskap og «et politisk engasjement utover det vanlige og en politisk holdning som måtte være uttrykk for en sterk følelse av solidaritet med de undertrykte».⁸⁵ Overklassegutten Jens Evensen med doktorgrad fra Harvard sto mildt sagt lavt i kurs i toppen i Arbeiderpartiet. Men i Gerhardsens memoarer settes han på

linje med kong Haakon, Michelsen, Colbjørnsen og Brofoss. De viste alle sine evner «i nødens stund» – det er i krisetid at vi ser hvem som fortjener å være våre forbilder.

Mot Evensen sto partiets sikkerhetspolitiske klipper, Knut Frydenlund og dessuten Thorvald Stoltenberg. De var ikke begeistret for havrettsminister Jens Evensens fremgangsmåte i forhandlingene med Sovjet om gråsonen i Barentshavet. Det var heller ikke statsminister Odvar Nordli, men han forholdt seg passiv. Forhandlingene mellom Norge og Sovjet foregikk i flere faser. Tautrekkingen omkring midtlinje- og sektorlinjepsinippet fikk stor oppmerksomhet. Lille Norge målte krefter med Sovjetunionen. Evensens uautoriserte biograf Berit Ruud Retzer skriver: «Forhandlingene med Sovjet var blitt fulgt med enorm interesse. Pressen var med, alle steder til alle tider. Journalistene trengte Evensen, og fulgte ham som en skygge. For ham, som med glede hadde innledet et forhold til massemediene med mer åpenhet enn noen annen minister, kunne pågangen bli vel sterk. Han gikk trøtt, mistet begeistring og interessen. Informasjonsbehovet var enormt.»⁸⁶

Gråsoneforhandlingene ble avsluttet 15. juni 1977. Etter at avtaleutkastet forelå i Moskva, foretrakk Evensen å sende sin statssekretær Arne Treholt til regjeringsmøtet i Oslo, mens han selv møtte pressen i Moskva. I Norge meldte avisene dagen etter at avtalen ifølge Evensen var «det beste man realistisk kunne oppnå». For Evensen var det en del av jobben å bearbeide pressekorpsset som hadde fulgt forhandlingene i lang tid. Da avtalen forelå, var neste mål å sørge for at det politiske miljøet aksepterte den. Men det gjorde han på ekspertens manér. På spørsmål om han ville gå hardt inn for avtalen, svarte Evensen: «Jeg vil ikke gå hardt inn for noe som helst. Jeg vil forklare avtalen i detalj. Jeg vil si at dette er det beste vi har klart å oppnå. Avtalen har mange sterke sider, men den har ganske sikkert også enkelte svake.» I pressen ble dette altså til «det beste vi realistisk kunne oppnå».

Evensens motstandere mente at han med dette bandt regjeringen til et forhandlingsresultat som ga for mye til russerne. Selv trollmannens læregutt var usikker: «Det var gått raskt i oppløpet, og det var et åpent spørsmål hvordan avtalen ville bli oppfattet. De avsluttende forhandlingene hadde skjedd i en engere gruppe. Jeg satt med en gnagende tvil om Evensen kunne ha vært for mye innstilt på kompromiss i sluttfasen.»⁸⁷

Evensen hadde gått inn på en avtale som etter Thorvald Stoltenbergs mening brøt med mandatet fra Utenriksdepartementet. Den hadde ikke stort av den likeverdighet som en slik avtale skulle ha. Men offentligheten fanget. Da kritikken kom fra opposisjonen og internt hold i Arbeiderpartiet, var regjeringen Nordli kneblet av Evensens klare forsvar for avtalen gjennom mediene.⁸⁸ Alt den kunne gjøre var å minne om at avtalen var midlertidig. Evensen hadde trukket offentligheten inn før regjeringen hadde hatt mulighet til å vurdere avtaleforslaget. Gro Harlem Brundtland skriver at Nordli og Frydenlund ble satt under press. Det var stor ubalanse i avtalen til fordel for Sovjet, men nå var det umulig for regjeringen å behandle saken på nytt uten den offentlige oppmerksomheten som nå gjorde saken spesielt ømfintlig. Frydenlund var i praksis kneblet av Evensen. Regjeringen var delt.⁸⁹

Evensen gjentok at avtalen var rimelig god og at debatten hadde vært skjev. Dette handlet ikke om grenseforhandlinger, men om fordelingen av fiskeressurser. Han mente også at debatten var for person- og følelsesorientert – det ble en sak om Evensen selv. Først etter stortingsvalget den høsten fant regjeringen at det ikke ville være noe å hente i fortsatte forhandlinger. Avtalen ble godkjent av Stortinget i 1978, men skulle gjelde for ett år av gangen.

Motsetningene mellom utenriksminister Knut Frydenlund og havrettsminister Jens Evensen vokste med at medieoppmerksomheten fulgte «karismatiker», som historikeren Lahlum kaller ham.⁹⁰ Stoltenbergs tolkning var at Evensen var kommet inn i regjeringen etter press fra AIK-fløyen i partiet, et parti som fortsatt var merket av splittelsen under EF-striden.⁹¹ Stoltenberg hadde ikke mye til overs for den ambisiøse Evensen og hans hjelper. Etter at Evensen ble havrettsminister og Treholt statssekretær, omga de seg med folk som møttes til lunsj på Evensens kontor. Norden som atomvåpenfri sone ble tatt opp. Dette var for en stor del et samlingspunkt for sentrale nei-folk, og styrket Evensens posisjon i partiet.⁹²

Evensen og Treholt hadde en god hånd med mediene: «At Evensen selv hadde store politiske ambisjoner, gjorde ikke saken enklere. Bak sto Arne Treholt, det var han som bygget opp sin sjef og skjøyv ham fram i rampelyset. Treholt var glitrende god med mennesker, ikke minst mediefolk. Jeg tviler på om noen statsråd noen gang har hatt en tilsvarende krets av journalister til å bakke seg opp som Evensen hadde gjennom Treholt.»⁹³ Spekulasjonene

gikk om at Evensen ønsket å bli både partileder og statsminister, og han brukte mye tid på å pleie sin politiske profil i mediene. Slik så det ut for Stoltenberg. Oppmerksomheten rundt Evensen skapte problemer for Frydenlund, samtidig som det ikke måtte danne seg et bilde av at det var uenighet om Norges utenrikspolitikk i regjeringen. Evensen var et friskt og litt internasjonalt pust inn i Arbeiderpartiet som mediene fattet interesse for, ikke minst fordi han var en *enfant terrible* som ikke kunne ignoreres. Mer åpent enn de fleste benyttet han journalistikken i sin kamp for innflytelse i partiet.

Dobbeltvedtaket (1979)

Natos ministerråd vedtok 12. desember 1979 i Brussel å produsere og utplassere over 500 nye mellomdistanseraketter med atomvåpen i Vest-Europa. Det dreide seg om landbaserte Cruise og Pershing II-raketter, som overgikk det Nato så langt hadde hatt å stille opp med når det gjaldt målsøking og treffsikkerhet. For å komme opposisjonen i mange vest-europeiske land i forkjøpet, ble vedtaket om utplassering ledsaget av et annet vedtak som sa at det skulle forhandles med Sovjetunionen om slike våpen. Dersom det ble suksess, dersom Sovjetunionen kunne presses til å oppgi utplasseringen av SS20, kunne altså andre del av vedtaket kansellere den første. Det var den offisielle logikken. Men dobbeltvedtaket var en strategi overfor en gjenstridig europeisk offentlighet, et kunstgrep for å håndtere opinion og parti i blant annet Norge.

Saken om Natos utplassering av raketter kom på et dårlig tidspunkt for Nordli-regjeringen, som nå var over i en lite populær innstrammingspolitikk og hadde mistet støtte i fagbevegelsen. Det internasjonale klimaet for forhandlinger ble dårligere. I Arbeiderpartiet mente mange at rakettsaken ikke var tilstrekkelig avklart i partiet.⁹⁴ Reiulf Steen siterer Nordlis inntrykk om at motstanden mot dobbeltvedtaket var bredere enn Nato-motstanden, og derfor alvorligere: «Odvar Nordlis beskrivelse av den situasjonen som oppstod i partiet i forbindelse med denne saken, må være et av tiårets understaments. Når vi i ledelsen var uforberedt, var selvsagt partiets øvrige tillitsvalgte og medlemmer det enda mer. Det var uro og tilløp til opprør overalt.»⁹⁵ De skeptiske omfattet både veteraner som skolesjef Helge Sivertsen, ordfører Brynjulf Bull og unge

som AUFs leder Thorbjørn Jagland og sentralstyremedlem i ungdomspartiet, Jens Stoltenberg. Her var linjen at en reell forhandlingslinje måtte prøves *før* vedtak om utplassering. Også sentrale partifolk som Thorbjørn Berntsen, Einar Førde og Sissel Rønbeck var imot eller skeptiske, det samme var Arvid Johanson, leder i utenrikskomiteen.⁹⁶ Uten at det kom til avstemning, var motstanden tydelig på partiets landsstyremøte i november 1979, uten at det fikk regjeringen til å endre standpunkt.

Rakettsakens første fase utspilte seg med sjelden intensitet over en kort periode, med over 5000 avisoppslag i norsk presse fra slutten av september til midten av desember 1979.⁹⁷ I løpet av én uke i desember inneholdt Aftenposten 27 artikler, syv debattinnlegg og tre ledere bare om utplasseringsplanene. Da hadde saken vært så godt som ikke-eksisterende i pressen frem til oktober.⁹⁸ Riktig fart tok ikke debatten og pressedekningen før i november, seks–syv uker før Nato-møtet hvor dobbeltvedtaket skulle fattes. Et fakkeltog mot planene ble arrangert 5. desember, med fire–fem tusen deltakere, og 70 000 underskrifter ble samlet inn.⁹⁹ Eva Nordland skriver at to hendelser ga støtet til debatten i Norge: Norgesbesøket til de to rustningseksperterne Arthur Cox og Herbert Scoville som begge var kritiske til utplassering, og dannelsen av Nei til Nye Atomvåpen i slutten av oktober.¹⁰⁰ Forskerne Arne Olav Brundtland og Sverre Lodgaard tok opp tråden med ulike konklusjoner om utstasjonering. Et opprop fra den nye aksjonen, undertegnet av 100 personer med ulik politisk tilknytning, ble overlevert statsminister Nordli 25. oktober. Kort tid etter var antallet underskrivere blitt 40 000, og 11. desember var tallet blitt 60 000. 5. desember gikk 4000 i demonstrasjonstog i Oslos gater mot planene. Nei til Nye Atomvåpen arrangerte også reiser til Brussel, der 50 000 mennesker gikk gjennom gatene i protest. Aksjonen Nei til Nye Atomvåpen ble Norges bidrag til en bred europeisk fredsbevegelse.

De første nyhetene om planene dukket opp i norsk presse i april, men Nato-planene var stort sett fraværende i norsk presse frem til oktober. Pressen hadde ikke tradisjon eller øvelse for å se, enn si utnytte, konfliktpotensialet i stoffet. Dette var en tid da pressen var generelt ukritisk i sin sikkerhetspolitiske dekning, slik den hadde vært i Loran C-saken i 1977. Journalistikk lærer Per Olav Reinton beskrev senere denne pressens «frivillige slaveri»: «En gjeng journalister følger utenriksministeren på reise, drar med forsvarsministeren på Nato-møter, er med på runden av mottakelser

i ambassader og departementer, er fortrolige med de riktige og sentrale personene når store avgjørelser er på gang».¹⁰¹ Nyhetsjournalistikken i Norge var dessuten rettet mest mot Stortinget og mindre mot regjeringen. Politisk journalist i Dagbladet Arne Finborud skrev: «Utmerker det norske Stortinget seg ved sin åpenhet overfor pressen, finner vi Regjeringen på den motsatte siden. Den norske regjeringen – uansett hvilken partifarge den måtte ha, er en av de mest lukkede politiske institusjoner i Norden.»¹⁰² Legges til skal også at sikkerhetspolitikk er et svært komplisert tema. I rakettsaken var militære strategier og politiske hensyn tvinnet inn i hverandre, og mye dreide seg om avansert teknikk og motstridende tale- og tellemåter.

Ut av tausheten fra UD's side kom *debatten om debatten*, eller: den offentlige menings observasjon av seg selv. Stortingspolitikkerne for Arbeiderpartiet Inger Lise Gjørsv og Kirsti Kolle Grøndahl hevdet at Stortinget ikke hadde fått vite om vedtaket før i oktober, og dessuten at pressen hadde sviktet sin informasjonsoppgave.¹⁰³ Dog var planene referert i en stortingsmelding fra august.¹⁰⁴ Unge Venstre uttalte at «De viktigste avgjørelsene Stortinget skal ta burde være gjenstand for åpen og fordomsfri debatt. Det skjer bare ikke, politikerne er redde for å gå inn i en debatt om forsvarspolitik. En slik debatt har ingen tradisjoner i Norge.»¹⁰⁵ Politikere fulgte opp: «Den viktigste refleksjonen er jo at det ikke har skjedd noen realitetsendring i regjeringens standpunkt. De politikerne som har vært ledende i regjeringen hadde åpenbart bestemt seg tidlig.»¹⁰⁶ «I stedet for å informere opinionen, foretrakk mange av Arbeiderpartiets ledere å hylle problemene inn i et bare halvt gjennomsløst slør ... Statsministeren f.eks. bidrar med total taushet.»¹⁰⁷ «Den tidsfrist som her er gitt Stortinget, står på ingen måte i forhold til sakens store betydning.»¹⁰⁸ «... og jeg har dessuten et inntrykk av at man her i Norge har forsøkt å unngå en diskusjon om dette problemet, og det synes jeg er høyst betenkelig.»¹⁰⁹ «Vi har en altfor dårlig løpende debatt om sikkerhets- og forsvarsspørsmål her i landet. Det har også vært for dårlig opplysningsvirksomhet i slike spørsmål.»¹¹⁰ Dette kunne statsministeren selv erkjenne – etter at dobbeltvedtaket var fattet.

Det største problemet for regjeringen var eget parti. Store mindretall i internasjonalt utvalg og i stortingsgruppen var kritiske. De langt fleste fylkespartiene gikk imot dobbeltvedtaket, og Thorvald Stoltenberg tror at regjeringens forslag også ville lidd nederlag i landsstyremøtet i slutten av

november 1979 om det hadde kommet til votering: «For å si det som det var, bare fire personer talte for: Statsminister Odvar Nordli, utenriksminister Knut Frydenlund, partileder Reiulf Steen og meg selv. Resten gikk mot regjeringens linje, eller var i hvert fall kritiske.»¹¹¹ Hvordan kunne regjeringen få sin vilje gjennom?

Aftenposten og Arbeiderbladet la an sine strategier i henhold til sine partiers posisjoner. Av de to avisene var Aftenposten reportasjeorganet, mens Arbeiderbladet ble hovedarenaen for debatten. Da det ble klart at denne saken ville utvikle seg til å bli en konflikt, kjørte Aftenposten ut med omfattende dekning av møter og uttalelser. Både Aftenposten og Høyre hadde tatt et klart standpunkt for Nato-vedtaket, og fra begge ble det hevdet at mangelfull informasjon var årsak til motstanden. Aftenposten hadde forpliktet seg til å rette opp dette. Dessuten var rakettsaken en anledning til å vise at den konsekvente støtte til Nato kun befant seg på borgerlig side. Relativt sett dekket Arbeiderbladet rakettsaken lite, og ivaretok regjeringens taushetslinje. De mange debattinnleggene som etter hvert fant veien til Arbeiderbladet, bidro til å kompensere for underskuddet på informasjon fra avisens redaksjon. Det er rimelig å anta at debatten i Arbeiderbladet utspant seg med Aftenpostens reportasjer som sentral kilde.

Arbeiderbladet var viktig for rakettopposisjonen fordi raketholdningen var uklar i regjeringspartiet, og debatten kunne tenkes å påvirke partiets og regjeringens standpunkt. Om målet for motstanderne var å visualisere protesten generelt, så var hovedmålet å påvirke regjeringen spesielt. Derfor var langt de fleste innleggene i Arbeiderbladet imot et utplasseringsvedtak. Arbeiderbladet ble arenaen hvor regjeringens taushet ble konfrontert med en sterkt voksende motstand både i og utenfor Arbeiderpartiet. Også i Aftenposten gikk debatten høyt, men siden motstanderne ikke prioriterte den, nådde den aldri Arbeiderbladets nivå.

Bare modernisering?

Det ble en strid om ord. Taktiske atomvåpen er våpen som kan brukes i «krigsteateret», og som kan få avgjørende utfall i en krig som er i gang. Strategiske atomvåpen er interkontinentale ballistiske raketter som supermaktene kunne ramme hverandre med. I tråd med denne inndelingen ble Cruise- og Pershing II-rakettene presentert som taktiske, langtrekkende

mellomdistanseraketter. Motstandersiden hevdet tidlig i debatten at det var viktig å undersøke hvordan Sovjet ville vurdere de nye Nato-rakettene. Med den rådende mistilliten mellom supermaktene var det sannsynlig at Sovjet ville oppfatte rakettenes som strategiske fordi de ville kunne nå mål langt inne i Sovjetunionen. I tillegg ville de oppfattes som del av en ny førsteslagstrategi fordi de var raske, med stor treffsikkerhet, og kunne nå politiske og økonomiske sentra hos fienden. For å fremheve at utplassering ville få alvorlige strategiske konsekvenser i forholdet mellom supermaktene, betegnet motstanderne rakettenes for «eurostrategiske». To konkurrerende definisjoner på rakettenes betydning søkte å vinne terreng i offentligheten.

Et annet springende punkt var om dette var modernisering av eksisterende våpen. I Nato-planene ble det lagt vekt på at Pershing II og Cruise-raketten innebar en modernisering av Natos atomstyrker i Europa. Begrepet ble brukt mer enn «utplassering» og langt hyppigere enn (ut)stasjonering. Moderniseringsbegrepet ble brukt som en konsekvens av Natos argumentasjon, nemlig at atomraketten ikke innvarslet noen ny strategi og ikke var kvalitativt sett nye våpen. Utplasseringsplanene ble ansett for å være en nødvendig oppjustering av Natos mellom-distansvåpen, pga. Sovjetunionens utplassering av SS-20-raketten. Også regjeringen og Høyre brukte begrepet «modernisering» ut fra denne forståelsen av vedtaket.

Aksjonen Nei til Nye Atomvåpen (NNA/NTA) og motstandersiden hevdet at Sovjet betraktet rakettenes som en ny generasjon høyprisise langtrekkende atomvåpen. De ville kunne nå mål i Sovjet på kort tid og var derfor offensive våpen: «De nye planene betyr en ny omdreining av atomopprustningen i Vest-Europa, som kan bli skjebnesvanger. Å kalle dette en modernisering av styrken, er villedende.»¹¹² Arne Skouen ironiserte over «modernisering» i en Dagblad-Ytring: «Moten skifter i atomvåpen også. Det fortelles oss i den aktuelle salgskampanjen fra USA at rakettene Pershing II foreligger i ny modell, akkurat som biler og klær, og at Europa må ha denne modellen i et antall av 572 som svar på russiske SS-20. Ellers kan vi risikere å bli drept av umoderne atomvåpen.»¹¹³

Nato-ledelsen og USA kjempet hele denne høsten for å overbevise vesteuropeiske nasjonalforsamlinger og regjeringer om nødvendigheten av rakettedtaket. Terminologien spilte en viktig rolle. «Modernisering»

ble Natos og ja-sidens fremste begrep og karakteristikk av hva vedtaket innebar, og det var først og fremst dette begrepet fredsbevegelsen måtte kjempe imot, og avsløre. Dermed ble det viktig i hvilken grad pressen presenterte planene som «modernisering» eller som reell «opprustning».

Både i Aftenposten og i Arbeiderbladet var «modernisering» det vanligste i artikler og reportasjer om rakettsaken. Det samme gjelder for avisens ledere. Begge aviser valgte å bruke Nato-terminologien, også etter at det var klart at begrepet ikke lenger sto på nøytral grunn. Avisene brukte også begrepene «fornyning» og «utskifting» som på samme måte poengterte at det ikke er snakk om noen kvalitative endringer. Aftenposten og Arbeiderbladet spilte aktivt på lag med tilhengersiden på dette punktet. Begge aviser benyttet modernisering i presentasjonen av motstandernes kritikk av det samme moderniseringsbegrepet. Pressen disiplinerte motstandernes argumentasjon inn i ja-sidens tolkningsrammer. Men de unngikk ikke selv å bli politisert. For Arbeiderbladets del var det tydelig at meningene i redaksjonen var delte om planene. Noen journalister valgte å sette begrepet i anførselstegn for å markere begrepets urimelig positive eller harmoniserende valør: «Regjeringen er innstilt på å si ja til en 'modernisering' av Natos atomvåpen i Sentral-Europa. Stortinget aksepterer Regjeringens opplegg, men det er til dels sterk skepsis i Arbeiderpartiets gruppe.»¹¹⁴ Andre steder ble det referert til de «såkalte moderniseringsplaner» og «såkalt modernisering av Natos atomvåpen».¹¹⁵ Dette til forskjell fra Aftenposten, hvor begrepsbruken var standardisert. Utover i åttiårene forsvant moderniseringsbegrepet fra avisspaltene. I stedet ble «dobbelvedtaket» den vanlige betegnelsen på Nato-landenes bestemmelse i Brussel. Ordet ble ikke brukt høsten 1979 av noen parter. En hovedårsak til denne endringen var nok at regjeringen (og andre regjeringer i Vest-Europa?) hadde større behov for å legge vekt på forhandlingsdelen i vedtaket, på grunn av den omfattende motstanden. Dermed var «dobbelvedtaket» mer dekkende enn «moderniseringen». Til tross for at overgangen i all hovedsak var tilhengers verk, tjente også fredsbevegelsen på dette i sin «motkampanje».

Snakket om «modernisering» ble i stor grad gjennomskuet: «Mange reagerte kraftig på denne ordbruken, som ble oppfattet som et forsøk på å forføre folk. Vi forklarte med å vise til den nye teknologien i disse våpnene, men klarte ikke å omvende noen. Modernisering var et uklokt ordvalg.»¹¹⁶

Den 5. desember kom så regjeringens forsøk på å ta initiativ i saken for å hindre splittelse. En delegasjon med Nordli i spissen skulle reise til Washington for å diskutere saken med amerikanske ledere, mens partiformann Reiulf Steen skulle reise til Moskva for å understreke sakens alvor for ledere i Sovjetunionen. Hensikten var utad å vise at Norge la stor vekt på forhandlingene, og innad gjøre det vanskeligere for motstanderne å gå åpent ut mot planene. Noen erindret Langes og Torps reise til Washington og London foran DNAs landsmøte i 1949. Motstanderne tolket reisene som tomme symbolhandlinger. Thorbjørn Berntsen «betraktet dette som en ren skinnmanøver for å ta brodden av den motstand mot utplassering som var til stede».¹¹⁷

Rakettsaken (1980–1983)

Den 12. desember 1979 gikk den norske delegasjonen i Brussel inn for dobbeltvedtaket. En foreløpig sluttstrek ble satt for debatten som hadde gått for fullt siden utenriksminister Frydenlunds redegjørelse 25. oktober. Arbeiderpartiets ledelse fikk et pusterom, men motstanden mot rakettenes bygget seg opp igjen og varte helt til de første rakettenes utplassert i 1984. Noen dager før dobbeltvedtaket i 1979 demonstrerte 60 000 i Brussels gater. I Norge ble det samlet inn en halv million underskrifter mot vedtaket. Ved valgene i 1981 og 1983 var noe så sjeldent som sikkerhetspolitikk et sentralt tema i valgkampene.¹¹⁸ I 1983 og 1984 gikk 20 000 i fakkeltog bl.a. mot rakettenes, de største demonstrasjonene i Norge etter krigen. Like før demonstrasjonsdagen i oktober 1984, sendte fjernsynet en rekke programmer om kjernefysiske våpen, blant annet den japanske filmen *Dommedag*. Filmen *The Day After* gikk på norske kinoer. Nei til Atomvåpen opplevde å bli tatt mer alvorlig som kilde, selv om NRK Fjernsynet var nesten uinntakelig for aksjonen.

Striden om dobbeltvedtaket dannet (sammen med saken om forhåndslagring av militært materiell i Norge) en sprekk i Arbeiderpartiet basert på sikkerpolitiske planer. For Stoltenberg og Frydenlund var poenget å finne den rette balansen mellom sikkerhet og Sovjetisk opprustning. Partiledelsen sto mot folk som Jens Evensen og Helge Sivertsen, foruten AUF. Rakettsaken ble ikke bare vanskelig for Arbeiderpartiet, men delte Stortinget omtrent på midten ved flere anledninger i perioden 1981–1985.

Ronald Reagan ble USAs president i 1980, og Arbeiderpartiet kom i opposisjon i 1981. Begge deler ga partiet handlingsrom. I slutten av 1982 ble Arbeiderpartiets «rakettutvalg» nedsatt, som skulle arbeide seg frem til en felles plattform for partiets atompolitikk. Rakettutvalget bygget på et underutvalg der Jens Evensen og andre motstandere av dobbeltvedtaket satt. Men også Knut Frydenlund og Thorvald Stoltenberg satt i utvalget. At Evensen var med, fikk oppmerksomhet i pressen; det kunne enten bety at han var tatt til nåde av partiledelsen, eller så hadde Thorvald Stoltenberg gjort en tabbe. Det siste var nærmest sannheten. Gro Harlem Brundtland ble «overrasket» da hun oppdaget sammensetningen.¹¹⁹ Rakettmotstanderne var i flertall.¹²⁰ Jens Evensen var igjen Thorvald Stoltenbergs problem. Evensen drev dels en uthalingspolitikk, mener Stoltenberg, der Evensen vekslet mellom å være enig og uenig i andres argumenter. «Flere av oss hadde klare mistanker om hva som foregikk: Etter at møtet var over, tok Evensen kontakt med Arne Treholt. Det var Treholts innvendinger han hadde med seg til neste møte, og som gjorde at vi måtte gå gjennom problemstillingene enda en gang.»¹²¹ Thorbjørn Jagland forsøkte å megle mellom rakettutvalget, partiledelsen og motstanderne av dobbeltvedtaket.

I oktober og november 1982 og foran landsmøtet året etter fikk rakettsaken etterspill i Arbeiderpartiet da Reulf Steen dukket opp i Dagbladet 28. oktober med et nei til dobbeltvedtaket. Han mente at Arbeiderpartiet ville og burde gå imot utplassering uansett resultat av Genève-forhandlingene. Pressen verdsatte straks en slik «overrumpling» av partiledelsen, et utspill som etter Dagbladets mening 29. oktober slo ned «som en raket». Dette var et ubeleilig utspill, ikke minst for nestformann Einar Førde som var mellom barken og veden. Lettere var det for Guttorm Hansen å påpeke at Steens linje ikke var partiets linje. Foran Arbeiderpartiets landsmøte 23. og 24. april 1983, fortsatte Reulf Steen sitt «opprør» mot den etablerte kretsen rundt partilederen, fremfor alt Guttorm Hansen og Knut Frydenlund. Det irriterte at Steen gikk ut i «borgerlige aviser» med sine budskap.¹²² Idealisten Reulf Steen trakk partiet i retning det standpunktet partiet til slutt endte på, ved hjelp av borgerlig utplasseringsvennlig presse. Kompromisset på landsmøtet roet gemyttene og pressen mistet interessen. Det var selvsagt for sent å endre Nato-vedtaket.

Innstillingen fra utvalget i slutten av 1983 gikk inn for umiddelbar frys av atomarsenalene på begge sider og ingen utplassering av nye atomvåpen mens forhandlingene pågikk i Genève. Linjen møtte skepsis i partiledelsen, men vant frem i partiet, og landsmøtet i 1983 sluttet seg til hovedtrekkene. I 1983 ble det brudd i Genève-forhandlingene, og utplasseringen av mellomdistanseraketene begynte. Men tidlig i 1985 overtok Mikhail Gorbatsjov ledelsen i det sovjetiske kommunistpartiet, og i 1987 ble INF-avtalen om fjerning av alle landbaserte mellomdistanseraketter inngått.

Etter 35 år med isfront mot den sikkerhetspolitiske opposisjonen gikk det mot en mer åpen sikkerhetspolitisk offentlighet. Deltakerne i debatten ble klarere profilert, og ulike syn kom noe lettere frem. Arbeiderpartiet hadde i økende grad måttet gi etter for et press i sikkerhetspolitikken. I forhåndslagringssaken i 1980 vedtok landsstyret at saken skulle diskuteres i partiets ulike organer. Dette var nytt i Arbeiderpartiet, og tvang seg frem som resultat av erfaringene i rakettsaken. Partiets «snuoperasjon» i rakettspørsmålet i 1983 bekrefter dette ytterligere. Samtidig skiftet Arbeiderbladet redaksjonelt standpunkt.

Atomvåpenfri sone (1980)

Thorvald Stoltenberg og Jens Evensen krysset også klinge i 1980 da Evensen foreslo opprettelsen av en atomvåpenfri sone i Norden garantert av atommaktene. På oppfordring fra leder Arthur Svensson i Norsk Kjemisk Industrierarbeiderforbund holdt han et foredrag om Atomvåpen og «usikkerhetspolitikk». Han gikk hardt ut mot tanken om at atomvåpen kunne gi sikkerhet. «Atomvåpen innebærer ved sin blotte eksistens den totale usikkerhet. ... Vi har selv valgt den veien, den mest moderne og raskeste vei til selvutslettelse. Atombomben er av hele sin natur en krenkelse av alle rettsbegrep det siviliserte samfunn bygger på: folkerett, statsrett, naturrett og menneskerett. Den er en fornektning av alt menneskelig. [...] hva kan vi gjøre for å stoppe vanviddet?» Så gikk Evensen inn på forslaget om atomvåpenfri sone i Norden som et første skritt. Han oppfordret til en internasjonal avtale som forpliktet landene til ikke å eie eller utstasjonere atomvåpen på sine territorier, verken i fredstid eller i krigstid, og heller ikke la andre stater utstasjonere atomvåpen

der. Den finske president Kekkonens idé fikk nå støtte av en ledende embedsmann i Norge.

Evensen hadde bedt Frydenlund lese talen på forhånd, men utenriksministeren var travel. Dermed var ikke talens innhold klarert med partiet eller regjeringen. Frydenlund kjente seg naturlig nok dolket i ryggen, skriver Gro Harlem Brundtland.¹²³ Arne Treholt hadde trolig hatt stor innflytelse over utformingen av talen. Frydenlund og Stoltenberg reagerte på utspillet. Avisene la vekt på det dårlige forholdet mellom Evensen og Frydenlund. Dette berørte deres tillitsforhold, sa Frydenlund, for dette kom mens Arbeiderpartiets ledelse prøvde å lose gjennom forhåndslagring av amerikansk materiell i Norge. Evensen åpnet døren til en debatt Arbeiderpartiet vanligvis foretrakk å holde på kammerset. Statsminister Odvar Nordli var utslitt og ikke godt forberedt til å takle en slik situasjon. «Selv hadde jeg ønsket mer dialog innad før pressen fikk tak i stoffet», sa Nordli til Retzer.¹²⁴ Forsvarsminister Thorvald Stoltenberg og nestleder Gro Harlem Brundtland tok avstand fra tankene. Men én måned etter foredraget utkom en antologi med samme navn som foredraget, redigert av Jens Evensen og med bidrag fra en rekke kjente forskere og politikere, deriblant Einar Gerhardsen.

Forslaget om atomvåpenfri sone kapret oppmerksomhet og støtte, men skapte hodebry for Frydenlund og Stoltenberg. Knappt hadde uroen etter dobbeltvedtaket lagt seg før mange igjen så dette som et tiltak for nedrustning. Arbeiderpartiet og regjeringen måtte forholde seg til dette, og saken ble sendt til internasjonalt utvalg, og videre til landsmøtet i 1981. Der ble forslaget plassert inn i en bredere nedrustningsramme som gikk ut på å bygge ned atomvåpenlagrene i Europa. Evensens forslag om en ensidig opprettelse av en sone ble forlatt. Men også det nye, moderate forslaget skapte problemer for Frydenlund. Stoltenberg skriver at møtet mellom Frydenlund og utenriksminister Alexander Haig i Washington ble et av de mest dramatiske mellom en norsk og en amerikansk utenriksminister etter krigen.¹²⁵ Forslaget ble stuert vekk i et embedsmannsutvalg. På samme måte som med dobbeltvedtaket gikk luften ut av ballongen med de store endringene i øst fra midten av 1980-årene.

Presset økte fra atomvåpen-bevegelsen både utenfor og innenfor Arbeiderpartiet, og Odvar Nordli omtalte soneideen positivt i sin nyttårstale 1980. I 1981 kom også boken «Før det blir for sent: Atomvåpen eller

nedrustning», der Evensen, nå som embedsmann, presenterte forslaget nærmere med en konkret traktattekst. Dette var ikke populært hos den nye utenriksministeren Svenn Stray. Ideen ble tatt med i programarbeidet til Arbeiderpartiet og vedtatt på landsmøtet i 1981, mest som en konsesjon til den store atomvåpenmotstanden som partiledelsen ikke lenger kunne ignorere. Da Gro Harlem Brundtland i en tv-debatt med Kåre Willoch skulle svare på om også russiske områder var omfattet av slike soner, fikk hun problemer.¹²⁶

Sidebytte (1980)

Den tilsiktede lekkasjen er uttrykk for politisk makt, mens den utilsiktede varianten er uttrykk for politisk avmakt. De er alltid eksklusive, og rommer et budskap om at mediet som bringer den, er først og best i dag. En av grunnene Ronald Bye oppga for at han gikk av som parti-sekretær i 1974, var at reporter Per Vassbotn og Dagbladet «satt midt på Youngstorget» og ble informert i detalj om hva som foregikk i Folketeaterbygningen og Folkets Hus.¹²⁷ Lekkasjene inngikk i et spill for å fremme egne formål og ødelegge andres. «Det forgifter miljøet i partiet.»¹²⁸ Blir det mange lekkasjer, det som av og til kalles en lekkasjekultur, betegner de et nederlag for det politiske systemet som forsøker på en kontrollert prosess som er basert på beslutningenes rekkefølge og viktighet. Det ble vanskeligere å foreta hva Nordli kaller fortrolige underhåndsrådslagninger fordi han ikke visste hvem han kunne stole på. Samtaler i selv små fora lekket til pressen, og de syntes å være del av et politisk mønster. En del spørsmål ble holdt borte fra sentralstyret, der Reiulf Steen satt: «Dette bidro til å svekke sentralstyrets politiske innflytelse og betydning. Jeg hadde gode kontakter og venner innenfor pressen. Fra tid til annen ble jeg under hånden tilbudt å få eksemplere på hvordan lekkasjer skjedde.»¹²⁹ Men Nordli orket ikke å ta oppgjør med den han ante sto bak. Han hadde flere ganger sagt at han ville gå av, blant annet etter kommunevalget i 1979, men i stedet ble Steen sluppet inn i regjeringen. Helt uten motiltak var han likevel ikke. Lekkasjene og lite ønskede oppslag i pressen påvirket saksgangen i partiet, slik de påvirket saksgangen i Stortinget. Et av flere frustrerende oppslag kom i VG 2. februar 1980:

KAN NORDLI VELGE TIDSPUNKT? Mye tyder på at Odvar Nordlis akutte tillitskrise har ført til at han nå i realiteten er statsminister på oppsigelse. Tillitskrisen kan få det resultat at Nordli velger tid for sin egen avgang – og på hvilken måte det skal skje. I så fall ligger det i kortene at Nordli ikke vil gå på den aktuelle Vassbotn-saken, men at han på grunn av den generelle tillitskrise han er kommet opp i, velger å gå av egen vilje. [...] Det kan imidlertid fremdeles foreligge en mulighet for at mandagens sentralstyremøte blir så hardt og direkte i sin kritikk av Nordli, at statsministeren blir tvunget til å klatre ned av statsminister-taburetten på et langt tidligere tidspunkt. [...] Det som nå synes å være i ferd med å skje innen AP, er at Odvar Nordli blir offer for de samme krefter som i 1975 bante vei for ham til statsministerkontoret ved å vippe Trygve Bratteli av pinnen. Og det ser ut til at det er den samme fremgangsmåten som nå blir brukt. Det var i første rekke Tor Aspengren og «tunge» LO-folk som sto bak aksjonen mot Trygve Bratteli i 1975. Det er nøyaktig de samme personer og kretser som nå står bak aksjonen mot Odvar Nordli.

Oppslaget i VG var partiformann Steens verk, via møbelhandler Engen. VG portretterte Steen som den støe partiformannen som prøvde å holde partiet samlet under en vakkende statsminister.¹³⁰ Vassbotn-saken var blant annet Odvar Nordlis forsøk på å parere lekkasjene: Han sikret seg Per Vassbotn som pressemedarbeider og statssekretær etter Paul Engstad. Dette skapte en del oppstyr. Nordli hevder at han først henvendte seg til en del journalister fra egne rekker, men lederne deres ville ikke gi slipp på dem. Statsministerens kontor var et synkende skip. Noen ønskejobb var det ikke Nordli kunne tilby. Slik Nordli legger det frem i sine memoarer, er inntrykket at han ble aktivt motarbeidet. Det føyde seg i så fall inn i et mønster fra arbeiderpressen som skulle bli verre.

Dermed var det naturlig å søke noen fra den andre siden.¹³¹ Per Vassbotn var kjent og beryktet etter en rekke større saker. Få hadde publisert lekkasjer som Vassbotn. Odvar Nordli og Per Vassbotn diskuterte utnevnelsen under et møte i Reykjavik, og Nordli drøftet muligheten med andre. Reaksjonene var blandede. De som støttet utnevnelsen, så på Vassbotn som en positiv tilvekst til teamet rundt statsministeren.

Det var opplagt at Vassbotn var dyktig og hadde kontakter overalt. Nordli konfererte med Thorvald Stoltenberg og Ronald Bye som begge mente det var en god løsning.¹³² Det samme gjorde Trygve Bratteli, selv om Vassbotn ikke var medlem av partiet. Reiulf Steen støttet også utnevnelsen ifølge Stoltenberg. I ettertid mener Steen det var en lite overveid beslutning i rekken av flere, men han sier ikke hvorfor: «Som det ofte skjer når alt går galt, hjalp vi til med å gjøre galt verre.»¹³³ Journalistene Hansson og Teigene skriver imidlertid at ved hjelp av sin kontakt Engen skal Steen ha fått Aspengren til å tro at han hadde vært motstander av utnevnelsen, og slik sikret seg Aspengrens fortsatte støtte.¹³⁴

Nordli snakket også med Guttorm Hansen, som mente at utnevnelsen ville skape uro, og han fikk rett: «Det ble altfor mye bråk. Jeg tror at den motstanden som utnevnelsen skapte, gav Vassbotn større innflytelse og større nærhet til statsministeren enn godt og naturlig var, i forhold til hans egentlige funksjon ved kontoret. [...] Han var en ypperlig politisk journalist, men neppe kvalifisert som politisk rådgiver. Men bråket omkring denne utnevnelsen var unaturlig sterkt og var nok delvis uttrykk for en mer allmenn misnøye med regjeringen og statsministeren.»¹³⁵ Partisekretæren Ivar Leveraas var imot fordi Vassbotn ikke sto på partiets plattform. Oppstyret ble større enn Nordli ventet, og han syntes det var «småskåret».¹³⁶ Det ble en misnøyens vinter, skriver Per Kleppe.¹³⁷ Den som reagerte sterkest var Tor Aspengren, som ba seg fritatt fra å møte i Sentralstyret. I Dagsrevyen 25. januar 1980 uttalte han at han ikke greide å sitte ansikt til ansikt med «mennesker som etter min oppfatning verken har politisk gangsyn eller holdning». At det kan ha vært taktisk klokt og at Vassbotn trolig var en kløpper på ikke bare innhente, men også plassere informasjon, opptok ikke Aspengren. Han tilhørte en generasjon som forlangte større prinsippfasthet og partidisiplin. Like fullt samtalte også han med Engen om partiinterne forhold – også lenge etter at Brundtland var blitt partileder.

Vassbotn kom nå fra NRK, ikke fra Dagbladet. Men Aspengren hadde ikke glemt de mange rammende artiklene om Arbeiderpartiet fra Vassbotns hånd gjennom syttiårene. Bakgrunnen for Aspengrens reaksjon var nok også Dagbladets LO-kritiske reportasjer fra helt tilbake til 1966, da Dagbladet slo ned på LOs offensive forsøk på å bedrive forsikringsvirksomhet og der Aspengren var en sentral person. I andre Dagblad-oppslag

ble han fremstilt som tam og identitetsløs. Aspengren ble LOs leder i 1969, og forholdet mellom Dagbladet og LO-toppen forble kjølig.¹³⁸

I hele bevegelsen, skriver Steen, var det mismot og uro i en situasjon som utenfra måtte fortone seg som en meningsløs strid mellom personer.¹³⁹ De mange lekkasjene som møbelhandler Arvid Engen sendte til særlig VG, og som hadde sitt opphav hos den samme Reiulf Steen, hadde forsuret arbeidet i regjeringen og særlig sentralstyret. For Aspengren og mange andre var det blitt klart at partiet ikke kunne møte valget i 1981 med Odvar Nordli som statsminister. Aspengren hadde kanskje bestemt seg for å utløse et skifte. Som i 1973 satt partiet med en statsminister som ikke innså at tiden var løpt ut.

En annen grunn til reaksjonene var Vassbotns samarbeide med den skandaliserte skipsreder Hilmar Reksten om boken *Opplevelser*.¹⁴⁰ Vassbotn hadde blitt forespurt av forlaget Aschehoug om å skrive et utkast til bokmanus basert på dokumenter fra Rekstens arkiv, som deretter ble revidert av Reksten selv. En bok preget av Vassbotns undersøkende journalistikk var dette ikke. Snarere var den et selvhevdende forsvarsskrift om hvordan Reksten hadde bygd opp sin flåte og formue etter krigen på tross av myndighetenes motstand. Imperiet til Hilmar Reksten hadde begynt å knake i 1975, og staten hadde trådt støttende til med aksjekjøp. Garantiinstituttet for skip og borerigger ble etablert og ga Reksten garantier for kjempesummer. På denne tiden ble Reksten anklaget for å ha gjemt unna store summer i utlandet for å unndra seg beskatning. I 1976 ble Reksten siktet for skatte- og valutasvindler. Reksten lå i konstant konflikt med myndighetene og var i ferd med å bli avkledd som kriminell. Enkelte spurte seg hvordan Nordli kunne ha tillit til en som slik hadde gått i denne mannens tjeneste.

Pussig nok nevner ikke Nordli i sine memoarer fordelene med å ansette Vassbotn: Han fikk nøytralisert en av de dyktigste gravende politiske journalistene i Norge.¹⁴¹ Nordli kunne ha tenkt slik John Lyng argumenterte i 1965 da han talte for at Helge Seip burde inn i regjeringen som kommunalminister. Det kan være bedre å ha Dagbladet med seg enn mot seg. Lekkasjene kunne kanskje minimeres. Heller ikke andre nevner at det å få Vassbotn over på eget lag var en stor fordel i kampen om regjeringens troverdighet i offentligheten. I realiteten var utnevnelsen av Vassbotn det mest vellykkede trekket regjeringen Nordli gjorde overfor

offentligheten i den siste fasen. En usedvanlig dyktig medarbeider med høy status i pressen var på plass i regjeringsbygget, uten et belastende rykte som partiets lojale medarbeider. Vassbotn kunne utnytte sin kunnskap og sine kontakter som presseemann og samtidig være lojal mot regjeringen. Selvsagt var det også en måte å avvæpne en skarpskodd og potensielt farlig reporter på. Vassbotn var den dyktigste i hovedstadspressen til å finne lekkasjer og sette dem i sammenheng. Nå var Vassbotn på regjeringens side. Han hadde hørt Engens lydbånd og informerte statsministeren om Steens og Engens konspirative samtaler. Likevel ble også engasjeringen av Vassbotn tolket som svakhet. Vassbotns inntreden fortonte seg som en krampetrekning for å oppnå litt positiv presseomtale. Fordi det ble tolket slik, ble det slik.

Skandale

Mange år senere, 27. juni 1989, meldte Dagsnytt's reporter Arne Wam at det «fremdeles er nær kontakt og jevnlig informasjonsutveksling mellom enkelte tjenestemenn i overvåkingspolitiet og sentrale tillitsvalgte i Arbeiderpartiet», og at denne kontakten ble benyttet i en indre maktkamp i partiet. Wams kilde var Arvid Engen. Det handlet om Reiulf Steen. Steen tok straks kontakt med sin gamle bekjente Trond Johansen i E-staben. Steen ønsket hjelp til å hindre medieoppslag som kunne ramme dem begge.¹⁴² Det var neppe så mye innholdet i Wams melding som skapte uro, men hva dette kunne føre til av nye avsløringer om fortidens synder. Nå var partiledelsen uten direkte ansvar og ville kunne tillate avsløringer. Dette gjorde situasjonen urovekkende – hva kunne Steen komme til å si om samarbeidet mellom arbeiderbevegelsen og de hemmelige tjenestene? Det var lite å gjøre. Steen ble skandalisert.

NRKs oppslag var i seg selv lett å avvise som gammelt ryktemakeri. Men mens mange aviser lå på været, la – av alle aviser – Arbeiderbladet bredsidene til. Dagbladet var underlig passivt. Lederen for Dagbladets politiske avdeling, Per Vassbotn, var taus. Stor irritasjon hos avisens politiske medarbeidere over dette, medvirket til at han trakk seg fra lederjobben. Fra Arbeiderpartiets ledelse var det gitt klarsignal: Få alt på bordet! Arbeiderbladet kunne opptre som kritisk presse! Avstanden i tid og en ny ledelse i partiet gjorde det mulig å opptre som journalister.

Journalistene i Arbeiderbladet opprettet ifølge Per Brunvand et stort kontaktnett innen arbeiderbevegelsen.¹⁴³ Arbeiderbladets undersøkelser brakte Arvid Engens navn åpent frem. Engen var også en gammel kjenning fra Arbeiderbladets debattspalter.

Arbeiderbladet avdekket Engens kontakt med Reiulf Steen, Tor Aspengren og Rolf Hansen. Det ble også klart at han hadde kontakt med journalister i Dagbladet og VG og altså med Wam i NRK. Steen hadde ikke annet å gjøre enn å stå frem. I juli 1989 falt bomben. Steen holdt pressekonferanse på Continental og sa at han over nesten ti år frem til 1984, blant annet mens han var partiformann, hadde føret Engen med opplysninger fra Arbeiderpartiets indre liv.¹⁴⁴ Han var klar over at samtalene ble tatt opp på bånd, og at de ble spilt av for utvalgte pressefolk.

I denne saken ble en selvbiografi i seg selv et klimaks. Høsten 1989 utga Reiulf Steen *Maktkamp*. Det ble hevdet at den var ført i pennen av forfatteren Bjørn Bjørnsen.¹⁴⁵ Denne merkelige boken dekker langt på vei de samme periodene og hendelsene som Steens første selvbiografi. Det nye er vinklingen. Guttorm Hansen beskriver den dekkende: «I den siste boken er politikk noe råttent og menneskefiendtlig, og han er et offer for den. *Maktkamp* var et forsvarsskrift, og hovedinntrykket av boka er at mens alle andre intrigerte og manipulerte, satt hovedpersonen bleik og forkommen, klemte mellom kjempende grupper.»¹⁴⁶ De som siden 1975 hadde ment at Steen var uegnet som toppolitiker, kunne uten glede innkassere alle poeng. Dessuten kom boken *Edderkoppen* og den påfølgende debatten til å vise en annen side av Steens virksomhet.

Maktkamp avsluttes med hans intrigespill med Engen og med et famøst brev han skrev til Engen om Gro Harlem Brundtland. På tross av renkespillet med Engen var ikke Steen den som la seg flat da boken kom ut. Steen var fremdeles offeret. På toppen av det hele holdt han liv i gamle rykter om seg selv og Gro Harlem Brundtland: «Det blegjort på en slik måte at det var vanskelig å forstå om ryktet var grunnløst eller ikke. På pressekonferansen da boka ble lansert, ville han av 'prinsipielle' grunner verken bekrefte eller dementere ryktet», skriver Hansen.¹⁴⁷

I motsetning til tabloidavisene og deretter NRK, hadde Arbeiderbladet, ifølge redaktør Per Brunvand, liten kjennskap til Engen. Det gjorde at de kunne gå inn i saken på journalistisk vis. De andre avisene hadde lenge brukt ham som kilde. Dagbladet og VG måtte være tilbake-

holdne overfor sin tidligere anonyme kilde. Redaktøren i Arbeiderbladet Per Brunvand skriver: «Engen-saken var en leksjon i dårlig presseskikk. Gjennom sommerdramaet i 1989 fikk vi avslørt hvordan en norsk topp-politiker, partileder og statsråd hadde opptrudd som lekkasjekilde via en møbelhandler som tok opp telefonsamtaler på bånd. For meg står det som utrolig at pressefolk kunne motta slike informasjonen år etter år uten å rette søkelyset mot kilden selv og mot kildens motiver.»¹⁴⁸ Også tidligere journalistlærer Per Olav Reinton legger vekt på journalistenes ansvar: «Han [Reiulf Steen] har vært framstående politiker i førti år. I halvparten av denne tiden har han og Arvid Engen drevet et spill unntatt fra offentlighet. Men når Reiulf Steen har kunnet det, så er det fordi Arvid Engen har hatt medspillere.»¹⁴⁹ Journalister ga Engen den strategiske nøkkelposisjonen han brukte og misbrukte.

Hvorfor skulle pressen avsløre sin egen kilde til godt stoff om Arbeiderpartiets indre liv? Selvsagt hadde kildene Steen og Engen sine motiver, men det forhindret ikke at en presse som har eksklusive oppslag som jobb nr. 1, utnyttet dem så lenge og langt som mulig. Men den dagen Engen selv ble nyhetssak, var det ikke lenger noen fordel å ha hatt ham som kilde.

Saken er en leksjon i manipulativ bruk av offentligheten for å oppnå politiske mål. Den politiske betydningen av saken ligger i nytten av å lekke til offentligheten på en måte som passer egne motiver i et politisk maktspill. Engen-saken måtte ha en Engen for å kunne finne sted, men drivkraften var i første rekke enkeltpolitikeres strategiske bruk av pressen for å diskreditere statsministeren. Saken var selvsagt en oppvisning i politisk illojalitet med den offentlige mening som instrument. Metoden var lekkasje: selektiv overføring av informasjon til offentligheten.

Boken med den besnærende tittel *Edderkoppen*, skrevet av to kjente tv-journalister, brakte saken videre. Journalistene hadde fått tilgang til Engens lydbåndopptak og kunne referere. Men belyse kunne de ikke. De har ingen forklaring på hvorfor ledende politikere skulle kaste bort tid på Engen og dertil gi ham svært så personlige vurderinger. Engen hadde flere kilder høyt oppe i Arbeiderpartiet, men Steen sto i en særstilling. Guttorm Hansen skriver: «Jeg ser da bort fra Reiulf Steen som stod i et spesielt forhold til Engen og som dessuten visste at han gjengav samtalene til VG og Dagbladet og derfor brukte Engen. Både som lekkasjespreder og som en slags avreageringsperson.»¹⁵⁰

Reiulf Steen var lenge den øverste tillitsvalgte som systematisk undergravde partifeller og egen organisasjon. Hvem kunne overleve noe slikt? Reiulf Steen kunne. En slik praksis hadde vært fordømt i alle partier. Steen var partiets fremste tillitsvalgte og benyttet aviser i det skjulte som våpen i sin personlige maktkamp. «Sannsynligvis var hans personlige legning slik at han ikke skulle vært i disse toppvervene, på tross av den politiske begavelse han er», skriver Hansen.¹⁵¹ Steen ble tilgitt av mange. For et parti er fremtiden alltid viktigere enn fortiden.

Nypluralisme

Politisk makt øker dersom det samles allmenn støtte for synspunkter ved å argumentere med allmenne hensyn. Landbruksinteresser kan ikke bare forsvares ved å henvise til bøndernes velferd, det må argumenteres for hva som er bra for Norge. Argumenter må kobles. Det må tenkes tverrsektorielt. Det Hilmar Rommetvedt kaller den nypluralistiske parlamentarismen uttrykker en tendens til at det dannes allianser og uformelle forbindelser, som også vil være mer komplekse og uforutsigbare.¹⁵² Interessemangfoldet og kontakten mellom ulike aktører er større. Åpenheten likeså. En voksende tverrpolitisk utfordring er nettopp kompleksiteten som bare kan møtes med større samordning. Rommetvedts tese er at politiske interesser allmenngjøres gjennom bredere allianser og integrering på tvers. Dette skyldes blant annet bedre kommunikasjonsmuligheter. For å få gjennomslag, kreves bredere informasjonstilfang. Den nypluralistiske parlamentarismen er kjennetegnet ved et organisert mangfold med skiftende og nokså uforutsigbare maktforhold.

Som en forlengelse av tesen kan det hevdes at dette fører Stortinget, regjeringen og partiene lenger ut i den politiske offentligheten. Politikkens utvidelse og symbolisering fører til at saksmessige og personlige relasjoner mellom Storting, regjering, offentlighet og sivilsamfunn konstant prøves og legitimeres retorisk og audiovisuelt i en større sirkel. Offentligheten oppnår følgelig en mer strategisk posisjon overfor politikken. Siden offentlighetens karaktertrekk får større innflytelse på politiske saker og relasjoner, finner det sted en form for legitimering som trekker på flere sider av sakene: det saklige, det personlige og det affektive. I stadig større

grad fremstår den offentlige mening som *den tredje aktør*, som uopphørlig og egenrådig alliert for den politiske opposisjonen.

Det er naturlig å se dette i sammenheng med det Francis Sejersted noterer om et nytt syn på politikk fra 1970-årene.¹⁵³ For Sejersted står *kommunikasjonsperspektivet* i kontrast til det økonomiske perspektiv eller interesseperspektivet. Det markerer samfunnet som helhetlig relevant for individet. Sejersted mener perspektivet ble merkbart da den sosialdemokratiske epoken var på hell.¹⁵⁴ EF-saken hadde satt en kile inn i den stive høyre-venstre-delingen i det partipolitiske mønsteret – dessverre for Venstre. Nye bevegelser talte hele befolkningens interesser, slik som freds- og miljøbevegelsen. Dette er en tid da klasseperspektivet mister kraft, den sosialdemokratiske tradisjonen har sluppet taket. Politikk og kultur må legitimere seg *allment*, i mindre grad på bekostning av andre interesser. Partiene omdanner seg til massepartier samtidig som medlemstallet synker. Politikken må argumentere for hva som er best for helheten. Talspersoner for bestemte interesser underkommuniserer eller glatter over de «objektive motsetninger». Alle kan nå skrive under på universelle rettigheter som bærebjelke for politikken.

Det kommunikative perspektivet tvinger seg frem til erstatning for klasseinteresser eller andre mer spesifikke maktinteresser som dominerte i det Sejersted kaller det økonomiske perspektiv.¹⁵⁵ Ganske sikkert er en slik vending funnet sted i norsk politikk, og som effekt: i studier av politikk. Politikken søker universelle løsninger. På denne bakgrunn har vendingen vært en utfordring for smalere partier som Senterpartiet og Kristelig Folkeparti, men også for de klasseorienterte folkepartiene Arbeiderpartiet og Høyre. Alle har modifisert grunnlaget for sin eksistens og politikk. Standpunkter i nøkkelsaker for partiet (landbruksstøtte, abortmotstand, sosial profil i skattelovgivningen) må altså gis (eller kamufleres med) en allmenn begrunnelse, slik som økonomisk vekst, miljøvern eller spredt bosetting.

Til Sejersteds beskrivelse av allmenngjøringen av politikken bør det legges til at politisk kommunikasjon ble verken mer eller mindre fornuftig; strid, melodrama, agitasjon og symbolikk opphørte selvsagt ikke. Manipulasjon og maktens retoriske strategier levde videre. Politikken har foretatt en fremrykking ut i offentligheten. Dette henger også sammen med at politikken i større grad innretter seg mot det statsviterne kaller

valenssaker, der målene er nokså overlappende og nettopp derfor fører til en hardere retorisk kamp om virkemidlene for å nå dem.¹⁵⁶ Ideologiene avslepes, polemikken skjerpes. Dermed stilles det større krav til politiske ledes nærver og troverdighet. Velgerne må kapres, som politiske forbrukere søker de etter det beste tilbudet, enten det er bedre helsetilbud, flere privatskoler eller lavere bilavgifter.

Politisk kommunikasjon og konkurranse utvidet sirkulasjonen fra Stortinget og ut i offentligheten. I dag er partiapparatet mindre dominert av det indre livet på partikontoret og mer orientert mot mediemarkedet. Partiene er sentraliserte, topptunge og mer åpne organisasjoner. I Makt- og demokratiutredningens sluttbok konkluderes det at: «Partiledere er i større grad blitt partienes ansikter på fjernsynsskjermen og i den øvrige offentligheten, med partiapparatet som sekretariat i markedsføring. Personvalg og profilering i enkeltsaker har fortrent mye av den tidligere forankringen i ideologi og samfunnsklasse. Massemediens selvstendigjøring i forhold til partier og politiske institusjoner innebærer at den kommersielle mediedynamikken griper dypere inn i partienes liv og valgkampens former.»¹⁵⁷

Journalistikk og politikk er samtidig blitt mer avhengige av hverandres disposisjoner. De møtes nå *ansikt til ansikt*. Hver sektor rekonstruerer seg selv i hva det observerer i den andre. Journalistikk og politikk utgjør hverandres forestillingsverdener. De konstruerer sine motiver i møtet med den andre. Avgående statsminister Gerhardsen fotograferer fotografene som fotograferer Gerhardsen.

Samtidig mister de folkevalgte oversikt over en forvaltning som har vokst i takt med samfunnets legale og økonomiske kompleksitet. Med velferdsstaten er den blitt en mangehodet gigant av spesialisert, profesjonisert kunnskap, som beveger seg langt inn på det som var politikens normative område. Den lar seg ikke detaljstyre gjennom lover og bevilgninger.¹⁵⁸ Den muligheten sa politikken fra seg mot slutten av 1970-årene, med liberalisering i tanke og praksis. Utfordringen for politikken er desto mer, skriver Trond Nordby, å «stå fram som et normdannende sentrum i samfunnet, og legge føringer gjennom retningsgivende debatter». For å sikre at forvaltningen følger opp vedtak, må Stortingets representanter være premissleverandører i offentligheten, og dels må *post facto*-kontrollen drives av et mer spesialisert forvaltningsapparat og via rettsakter fra EU.

En rimelig antakelse er at vendingen henimot et kommunikasjonsperspektiv henger nøye sammen med økt avhengighet av legitimitet i den offentlige mening. Francis Sejersted knytter an til den tidlige norske offentligheten i slutten av 1800-årene, slik Habermas finner tilløp til en sentraleuropeisk borgerlig offentlighet noe tidligere: Denne formen for fornuft har slått gjennom: Argumenter prøves offentlig, og konsensus dannes om det beste argumentet. Som Jürgen Habermas tillegger Sejersted den offentlige samtale en rolle som den aldri kan make å fylle. For politikk er å beslutte legitimt *på tross av konflikt*. Kommunikasjonsperspektivet bør «sekulariseres» – det bør tømmes for sitt idealistiske innhold. Med overgangen til nypluralistisk parlamentarisme i 1980-årene og autonomiseringen av journalistikk, lyder politikken kommunikasjon annerledes i offentligheten, og den må omprioritere, den endrer sin selvforståelse. Journalistikken får voksende innflytelse på politikken – nå utenfra – den blir politikken Andre som den mer og mer ser seg i lys av, og måler seg med. Den offentlige parlamentarismen fra 1980-årene beskriver et helt annet politisk forhold enn i etterkrigstiden. Journalistikken og politikken har hver for seg blitt mer rasjonelle som sektorer ved at de mer overvåker sine omgivelser og innretter seg etter hva de ser. Men dette har intet å gjøre med mer forståelsesorientert, rasjonell argumentasjon i offentligheten.

Lenge var offentlig parlamentarisme en politisk tilstand der den dagspressedominerende offentligheten lot seg kontrollere uten at den opplevde seg som undertrykket. Kimen til uavhengighetstanken er riktignok nesten like gammel som journalistikken selv. Ikke desto mindre opplevde pressefolk det som fullt mulig å være lojal overfor både sitt virke og sitt parti opp til 1970-årene. Gradvis skjer en oppvåkning og skjerping av den offentlige politiske kritikken som nå oppleves som, og er, mer ekstern. Liberalisering av radio og tv og videre utspaltingen av web-baserte og sosiale medier senker terskelen; den vitaliserer, men trivialisere også offentlig snakk. Politikken mindre flatterende sider blir basis for nyhetsmediene. Konsekvensene uteblir ikke – politikken må innrette seg, finne sin egenresonans i den nye omverdenen den virker i. Den må rekruttere sine ledere etter nye kriterier.¹⁵⁹ Den må prøve å sette dagsorden i medier med svak eller helt uten journalistisk redigering. Den må lære seg å optimalisere seg selv i Google, skape «likes» på Facebook og «trender» på Twitter.

Konklusjonen om «politikken tilbaketrekning» fra Makt- og demokratiutredningen (MDU) innebærer at «politisk myndighet er fragmentert og folkevalgte organers makt snevret inn til fordel for markedsaktører, rettsinstanser og massemedier».¹⁶⁰ Politikken har vært på retrett og andre samfunnskrefter har rykket tilsvarende frem. Med metaforer fra en krigsskueplass beskriver MDU en situasjon der partiene mister grepet på velgerne, som kompenseres med markedsaktører og medieappell, og der statlig inngripen svekker lokalt selvstyre. Dels skjer denne tilbaketrekningen gjennom indre fragmentering i statsapparatet, i folkevalgte organer, i forhold til velgere og sosiale bevegelser. Dels er politisk myndighet trengt tilbake som følge av intervensjoner fra flere sider: nyliberalistisk outsourcing, rettsliggjøring av interessekamp og massemediene. Dette er fremstilt dels som frivillig abdikasjon, dels som tvungen tilbaketrekning. Å skjelne årsaker fra effekter er her neppe mulig – det sentrale er at i denne metaforiske stillingskrigen er folkevalgt politikk på vikende front, noe som opplagt er et demokratisk problem. Det handler om *maktforskyvninger*: «Tesen om politikken tilbaketrekning fremhever disse endringenes sammenheng og betydning som forskyvninger av makt. Dette innebærer også at forskyvningene analyseres som historiske forløp; maktens forkastninger er makt i historisk perspektiv.»¹⁶¹ Den geologiske metaforen *forkastning* gir her mening: Her handler det om forskyvning, som følge av en tredje utenforliggende kraft, den differensieringsprosess som bryter ned det monolittiske samfunnshierarkiet. For politikken rykker også *frem*.

Maktutrederen Øyvind Østerud viser til massemediene som en av tre viktige fremrykkinger som tvinger politikken til retrett: «Medialisering av politikk og offentlighet er en følge av at massemediene er selvstendigjort i forhold til politiske institusjoner.»¹⁶² Mediene profesjonaliseres på egne premisser samtidig som de kommersialiseres. Dermed fungerer redaksjonell frihet innenfor rammene av markeds konkurranse og sentralisering. «Beslutningstakere blir i sterkere grad underlagt mediernes dagsorden og nyhetsrytme. Mediernes makt blir ikke bare dagsordenmakt, men også korridormakt, og bakromsmakt i politikken indre gemakker.»¹⁶³ Skal beslutningstakere vinne frem i den medialiserte offentligheten, konstaterer Østerud, må journalistikkens virkemidler tilegnes, noe som utvider pr-rådgivernes og den profesjonaliserte journalismens

hegemoni. Omvendt, bør det føyes til, er det slik at med kunnskap om journalistikkens språk, oppnår politikere og politikken å få seg selv og sine egne argumenter ut i offentligheten.

Det skjer riktignok gjennom prøving og feiling, fordi forutsigbarheten er lav. Det skjer en tosidig tilnærming. Som to unge sosiologer skrev i 1985: «Slik vi ser det kan medievri og kildenes tyranni være to sider av samme sak. [...] ikke bare er politikerne avhengige av media for å legitimere interesser, media er også avhengige av de institusjonelle elitene for selv å framstå som en legitim faktor i offentligheten.»¹⁶⁴ Så langt et slikt bytteperspektiv kan trekkes, får det fram poenget med gjensidig nytte mellom to frikoblede systemer, som gradvis har erstattet den gamle ordningen med en partikontrollert politisk offentlighet. Det er viktig at forholdet mellom politikk og medier ikke er et nullsumspill. Her ser vi krigsmetaforens begrensning. Paradokset er at fremrykking finner sted på *begge* sider av fronten. Politikk fremmes og kontroll utøves *med* journalistikken og det offentlige rom. Gjenlyden fra offentligheten fikk en politisk konstituerende kraft. Men også journalistikken og den offentlige mening ekspanderte.

Den offentlige mening undergikk en strukturendring; fra uttrykk for politikken konformitet, til aksjoner, demonstrasjonstog og folkemøter, knyttet til kampen mot EEC, atomvåpen og Vietnamkrigen. Fjernsynet anviste journalistiske alternativer, og folkebevegelsene demonstrerte meningsbredde. En mer selvbevisst journalistikk, med egenproduserte normer og nye formater og genrer, oppsto gradvis fra slutten av 1970-årene. Dette var ikke utslag av heroiske krav om selvstendighet, men sprang også ut av journalistikkens behov for lesere, og partienes behov for å disponere en fleksibel kamparena. Legitimitet og potensielle saker kunne ikke lenger hentes i et ekkokammer av egen presse. Den politiske forestilling og oppvisning, brusingen med retoriske fjær, måtte ha større spillerom.

Som politisk resonans genererer den offentlige mening oppmerksomhet omkring politiske saker og figurer. Den er åsted for legitimitet og retorisk konflikt mellom ståsteder og ledere i folkevalgte organer, partier, organisasjoner, bevegelser. Det skaper interesse for det politiske. Politikken produserer sin legitimitet ved hjelp av den symbolske retoriske offentlige mening. Her prøves og presenteres ideer, visjoner og

planer, eller hentes fra den offentlige mening, som skal generere positiv oppmerksomhet og støtte som kan omdannes til politisk makt. Politisk markedsføring og *spin* er fenomener side om side med agitasjon og deliberasjon.

Slik mediene, torvet og møtelokalene er den offentlige meningens materielle substrat, er de (i Norge) regelmessige politiske valgene den offentlige meningens tendensindikator. Det er en oppgave for den offentlige mening å tolke valgresultater – prosenter blir til folkemening om saker og regjeringsalternativer. Som sosiologen Niklas Luhmann skriver «Hva individene virkelig 'mener' (om noe som helst), når de leverer sin stemmeseddel, forblir ukjent.»¹⁶⁵

Den offentlige mening er verken aggregert individuell mening eller en høyere syntese av de bedre argumenter. Den betjener politikken med refleksjon. Som omverden kan den tilføre politikken omverdensbetraktninger til bruk for å absorbere usikkerhet. For politikken er den offentlige mening fremtidsrettet – den er alltid implisert når det skues fremover. Men den skuer også bakover på fortidens feil. Den offentlige mening er vanligvis langsom nok til at revolverløsningene avvises. Den selekterer temaer som blir saker på den politiske dagsorden. Og den benytter en semantikk som betegner det store (politiske) Vi, det forestilte fellesskapet som kan legge grunnlag for konsensus. At uttrykket offentlig mening eller offentlighet benyttes i entall, betegner at det *dannes* samstemt mening i en selvdisiplinerende prosess. Den offentlige mening er samfunnssystemenes Hellige Ånd, skriver Niklas Luhmann.¹⁶⁶ Den er et gjenskinn, et egensindig speil skapt av offentlig kommunikasjon. Styrken til den offentlige mening er ikke at den finner svar, men at den danner skjemaer og temaer som vurderes normativt på vegne av publikum.

Tilfellet Sundar

Egil Sundar skrev sin siste Aftenposten-leder i mai 1990: «Så skyver jeg min Remington til side, og drar flaket ut av maskinen, leser i kveldslyset. Gjør noen rettelser med kulepennen. Ubemerket forsvinner jeg noen minutter senere ut bakveien i avishuset som hadde vært mitt hjem i alle disse år. En lang dags ferd i pressens og samfunnets tjeneste er tilendebragt. Arbeidsdagen er slutt.»¹⁶⁷ Sundar gikk riktignok til NRK, og var

heller ikke ferdig med å skape røre i offentligheten. Men arbeidsdagen i Aftenposten var over. Da hadde han svingt taktstokken over borgerlig politikk siden midten av 1960-årene da han ble sjef for Aftenpostens politiske avdeling.

Egil Sundar var pressemann med genuine politiske ambisjoner på avisens vegne, men særlig for sitt parti, Høyre. Han var på ingen måte partilojal, men kjørte Aftenpostens og sin aksjons løp i det politisk-publisistiske landskapet. Som mangeårig leder for Aftenpostens politiske avdeling, og siden sjefredaktør, bedrev han en selvstendig form for borgerlig aksjonisme. Inntil han måtte forlate sin post, levde Aftenpostens og Høyres ledelse med denne skikkelsen som overskred skillet mellom redaksjon og partikontor på sin egenartede måte. Han gestaltet et koblingspunkt mellom politikk og journalistikk. At han fikk holde på, skyldtes at han var nyttig og lenge lyktes.

Sundar støttet Høyre, men en bred borgerlig koalisjon var eneste alternativ til Arbeiderpartiet. Målet var borgerlig valgseier i 1977 på et felles borgerlig alternativ. Høyre gjorde et godt valg i 1977, og en borgerlig valgseier var nær ved å lykkes – kanskje medvirket aksjonen til dette. I alle fall er det rimelig å anta at Aftenpostens massive støtte til Dagfinn Vårviks sonderinger med de andre partiene bidro til at et slikt alternativ forelå foran valget.

Egil Sundar kom til Aftenposten i 1958, og var sjef for Aftenpostens politiske avdeling i 20 år og ble så sjefredaktør fra 1984 til han ble avsatt i 1989. Han spilte, som han sier i sine memoarer, både observatørens og aktørens rolle. Fra 1973 ble han en utrettelig pådriver for borgerlig regjeringssamarbeid. Sundar mente at partiene selv ikke maktet å finne sammen – de måtte ha hjelp. Sundar selv og de aksjoner han sto bak, var fasilitatoren som søkte og klarte å få partiene til å samarbeide, trass i de problemene Kristelig Folkeparti og Senterpartiet på hver sine måter representerte. Med dårlig skjult stolthet forteller Sundar i sin bok om hvordan den ene etter den andre fra Høyres ledelse kom til ham for å «søke råd». Det de ønsket var Aftenpostens støtte.

I mars 1971 tilkalte stortingspresident Bernt Ingvaldsen Sundar til Stortinget for å diskutere situasjonen etter Borten-regjeringens fall. Han ville ha Aftenpostens fortsatte støtte til en fortsatt borgerlig regjering, og derfor var det nødvendig å skrive pent om Senterpartiet. Ingvaldsen fikk

ikke den støtten han ba om. Rollene var for anledningen byttet om – den samlingsivrige Sundar ville ikke skrive forsonende om Senterpartiet og Borten som hadde rent det borgerlige samarbeidet i senk. Sundar skriver: «Presidenten må nok gå videre uten min medvirkning; dette både av hensyn til min egen integritet og den presseetikk jeg bekjenner meg til.»¹⁶⁸ Men også politisk mener han det er en dårlig idé. I Aftenpostens spalter har han skrevet at regjeringen er grepet av «en vanmakts ånd». Stikkordene «tillitskrise» og ønsket om «fornyelse av samarbeidet» var dårlig skjulte kodeord for at regjeringen måtte ha en ny sjef. Ingvaldsen, som vanligvis var tilhenger av en ren og klar Høyre-profil, ville derimot forhindre at Bratteli tok over. Dette til tross for at bare Bratteli, slik Sundar så det, kunne lose Norge inn i EEC.

Egil Sundars beskrivelse av Bernt Ingvaldsen passer påfallende godt på Sundar selv: For Ingvaldsen «var det ikke nok å være sondør, han ville ha armslag selv til å føre an i en politisk prosess og til å tilrettelegge en løsning som han for sin del fant ønskelig». Han var en markant skikkelse, skriver Sundar, «steil og sterk i sine standpunkter, bastant i sin form, selvbevisst og besluttsom. Aldri skulle noen betvile hans holdninger og politiske kurs, aller minst i hans eget parti Høyre, hvor han likefrem så det som sin plikt å øve et vedvarende kritisk korrektiv. I skiftende situasjoner var han som regel høyst forutsigbar, selv om han ofte kunne hengi seg til mer filosofiske utlegninger, gjerne med visse originale anstrøk.»¹⁶⁹ Resultatet av folkeavstemningen i 1972 var tung å svelge for redaksjonssekretær Egil Sundar. At han var en dårlig taper, er et understatement. I sin oppsummerende artikkel 29. desember 1972 skrev han følgende under tittelen: «Da politikerne vaklet og folket sa nei.»

Et spørsmål som naturlig melder seg, er hvordan det kunne gå til at folkeflertallet valgte å si nei til Europa og faktisk aksepterte det skremmebilde som var manet frem gjennom Folkebevegelsens propaganda. Samarbeide i forpliktende former har vært en klar linje i norsk utenrikspolitikk helt siden den annen verdenskrig, og norsk deltagelse i et utvidet samarbeide i Vest-Europa ville være en logisk videreføring av denne politikk. Ikke desto mindre sa folket nei til medlemskap i EF, den viktigste av alle samarbeidsorganisasjoner i vår verdensdel? Hvorfor? I all sin enkelhet er det historien om hva som kan skje når politikerne vakler, når de mer

eller mindre suspenderer seg selv fra det politiske lederskap og overlater en nasjonal hovedsak til utenomparlamentariske organisasjoner som ikke kan trekkes til politisk ansvar. EF-sakens utgang ble også en bekreftelse på den gamle lærdom at når en løgn gjentas tilstrekkelig ofte og tilstrekkelig lenge, blir det til slutt godtatt som sannhet. [...] Skremslene, produsert av den organiserte motstandsbevegelse og spredd i millioner av brosjyrer og trykksaker over hele landet, viste seg å ha en usannsynlig gjennomslagskraft i store deler av folket. Det som til syvende og sist skjedde, var at flertallet stemte mot et skremmebilde, ikke mot de politiske realiteter som EF representerer. Folkeflertallet stemte mot et EF som bare eksisterte i Folkebevegelsens propaganda. Og vi må bekjenne at det var Folkebevegelsen som kom til å bestemme debatten, mens de politiske partier, i første rekke ja-partiene, forholdt seg passive i lange perioder av frykt for nedgang i gallupen og fordi de undervurderte de krefter som var i bevegelse på Nei-siden. En rekke aspekter ved EF-kampanjen bør mane til eftertanke for noen og enhver. Det mest uhyggelige var hvordan den organiserte motstandsbevegelse, inspirert av en liten hjernetrust omkring høyesterettsadvokat Arne Haugestad, bevisst spilte på en irrasjonell frykt for «det nye og ukjente». Folkebevegelsen og andre motstandsgrupper utnyttet kynisk den primitive nasjonalisme som åpenbart ligger latent i store grupper av vårt folk, og Haugestads propagandasentral unnså seg ikke for å spille på de slettete instinkter. Motstandsbevegelsen snakket seg bort fra fakta i den klare hensikt å føre folk bak lyset, hvilket altså lyktes på en forbløffende måte. Den målrettede propaganda om priser, trygder, lønninger og husleier var meget effektiv. Løgnhistoriene slo godt an, og det gjør naturligvis ikke saken bedre at de som spredte løgnen, visste meget godt at de løy.¹⁷⁰

Nei-siden var vant til litt av hvert fra Sundars hånd. Siste setning var den juridiske dråpen som fikk begeret til å renne over. Arne Haugestad gikk til sak mot Egil Sundar, sjefredaktør i Aftenposten Hans Vatne, og mot Høyres Erling Norvik som under EF-kampen hadde påstått det samme i foredrag som var gjengitt i pressen. Saken i Oslo byrett fikk mye oppmerksomhet fordi den angikk kjente skikkelser fra EF-striden, og den ble ført av kjente advokater som Alf Nordhus, Tor Erling Staff og Anneus Schjødt. Dermed ble rettssaken en EF-debatt i seg selv, med

resultatet av folkeavstemningen som bakgrunn. Mot Aftenposten krevde Haugestad mortifikasjon av påstanden i siste setning i artikkelen. Retten ble satt 1. oktober 1973, etter 16 dager ble det inngått forlik. Aftenposten trakk påstanden tilbake.

Egil Sundar og nei-sidens folk kan nok enes om ett forhold: at EF-saken endret politikkenes form. Saken sprengte seg ut av Storting og partikontorer og ble i stor grad drevet frem av bevegelser og aksjoner. Politikerne mistet momentum, samtidig som ja-bevegelsen ikke evnet (eller begynte for sent) å bygge seg opp. Sammen med den polariseringen som skjedde gjennom 1972, der mellomstandpunktet (assosiasjonsavtale med EF) forsvant, førte det som ble kalt grønne verdier, inn en ny distinksjon på tvers av høyre/venstre, og posisjon/opposisjon-distinksjonene, som ofte er delvis overlappende (Korvald-regjeringen var det første solide unntaket). Det politiske system mistet kontrollen til fordel for en politisk offentlighet som ikke respekterte de etablerte distinksjonene. En nødvendig betingelse for dette var at Stortinget enstemmig gikk inn for folkeavstemning. Men det var ingen tilstrekkelig betingelse. Kraften i engasjementet på begge sider ses med rette i sammenheng med at EF-saken berørte andre dyptloddende sentrum-periferi-distinksjoner, som respekten for primærnæringene, bosetting, lokaldemokrati, sosial likhet, språk, kristen tro, folkekultur og nasjonalfølelse.

Fra valget i 1973 ble Sundar for alvor en drivkraft for en borgerlig samlingsregjering. I 1974 tok han initiativet til «Aksjonen for borgerlig samhold», den såkalte Sundar-aksjonen. Målet var borgerlig valgseier i 1977 og en borgerlig regjering. Aftenposten ble med den største selvfølgelighet et talerør for aksjonen og dens mål: «I påvirkningen utenfra kom Aftenposten til å spille en toneangivende rolle. Som følge av Arbeiderpartiets smått radikaliserende kurs tok avisen på et tidlig tidspunkt til orde for å gjenreise et alternativ med appell til ikke-sosialistisk innstilte mennesker. Nå og i mange år fremover – ja, helt til stortingsvalget 1989 – ble Aftenposten den viktigste premissleverandør til debatten om alternative utviklingslinjer i norsk politikk.»¹⁷¹ Også den unge Kjell Magne Bondevik møtte på noen av møtene til Sundar, men likte seg dårlig: «Folk var hyggelige nok, men grunnen til at jeg ikke fant meg helt til rette, var følelsen av at de forsøkte å etablere et maktsentrum utenom partiens valgte ledelse.»¹⁷²

Ikke uten stolthet påpeker Sundar at «Det lar seg vel knapt skjule at jeg selv ble den fremste eksponent for denne samarbeidsstrategi, først som leder av den politiske avdeling, og senere som avisens sjefredaktør.»¹⁷³ For Sundar var det tydelig at partiene trengte et press og en massiv forventning utenfra – fra offentligheten. Uten et slikt trykk ville den øvrige pressen få rett i at de borgerlige partiene aldri mer ville klare å finne sammen: «Gjennom en årrekke har Dagbladet, VG og hele Arbeiderpartiets presse gjort borgerlig splittelse til en merkesak. Frem til stortingsvalget 1989 var dette en dårlig sak – dømt til nederlag. Feilen som ble gjort, var at man kom til å overse den pådrivende politiske faktor *utenfor* partiene. Det var nemlig den som ble avgjørende for utviklingen av borgerlige regjeringsalternativer både i 70- og 80-årene.»¹⁷⁴ Ganske riktig observerte Sundar at partiene måtte skue mer enn før til den offentlige mening. Sundar hadde egenhendig inntatt en lederrolle der – en rolle han håndterte på usedvanlig vis.

Sundar var involvert i å få utvidet Høyre-regjeringen til en bredere trepartiregjerings. Statsminister Kåre Willoch drøftet saken med Sundar: «Han og jeg hadde fra tid til annen meget nyttige fortrolige samtaler om vanskelige politiske spørsmål.»¹⁷⁵ Willoch og Sundar ble enige om at Sundar skulle skrive en leder fra Senterpartiets landsmøte, der ønsket om flertallsregjering skulle markeres, og der forklare at topartiregjering ikke var en farbar vei. Ved siden av Lyng var Willoch Egil Sundars forbilde.¹⁷⁶ Om Willoch skriver han at «vi utviklet et samarbeid som i mange saker, og i skiftende situasjoner, skulle vise seg å bli av uvurderlig politisk betydning. Jeg nevner det med god samvittighet så meget mer som det aldri gikk utover presse-mannens integritet, med de krav jeg selv stiller i den sammenheng». For kollegaen Per Egil Hegge minner «denne formen for kontakt mest av alt [...] om forholdene i britisk presse i 1920- og 1930-årene – med et samrøre mellom politiske redaktører og politikere som virker svært underlig på dagens journalistgenerasjon. Jeg tilhører dem som forstår undringen.»¹⁷⁷ Sundars leder sto i Aftenposten 3. mars 1983. Den 20. mai gikk Senterpartiet inn for en trepartiregjering. Dette var nye toner. KrF kom med kritiske bemerkninger til regjeringens industripolitikk, som av mediene ble satt i sammenheng med samtale om utvidelse av regjeringen. Saken var løftet ut i offentligheten: «Derved oppstod risiko for flere lite gjennomtenkte reaksjoner som kunne påvirke utviklingen. Man fikk en vanlig mulighet for mediestyrt utvikling.»¹⁷⁸

Per Egil Hegge skriver om Sundar at politikken og avisen var hans liv og at han oppfattet som en ren selvfølge de to tingene som deler av et hele: «For ham var det aldri et integritets-problem på den måte man vil oppfatte det i dag. Å vurdere hans utrettelige arbeid for borgerlig samhold og borgerlig samarbeid fra han engasjerte seg for alvor i 1974, forutsetter derfor i noen grad en evne til å gå tilbake til en annen tid. Men det han selv ikke innså, etter min mening, det var at en annen tid allerede var inntrådt med folkeavstemningsresultatet i 1972. Det ble det avgjørende signalet til å få løsnet båndene mellom avisene og de politiske partier. Slik er det blitt sett i ettertid, men jeg mener at det var mulig å se det også den gangen. Egil Sundar så det ikke, og jeg tror det var fordi han ikke ville se det.»¹⁷⁹

Per Egil Hegge skriver: «Sundars utrettelige innsats for borgerlig samhold ga som resultat, selv om andre kanskje bidro mer enn han selv, at Jan P. Syse kunne danne en borgerlig regjering i midten av oktober 1989. Bare noen dager senere ble Sundar fratatt de fleste av sine beføyelser som sjefredaktør, og Andreas Norland begynte et ryddearbeid som var ganske omfattende, og kraftkrevende.» Om Schibsted skriver veteranen fra VG og Dagbladet, Arne Skouen: «I min tid har konsernet bommet en eneste gang, da de slapp til Egil Sundar.»¹⁸⁰ Han klarte egentlig aldri å bestemme seg om han ville være politiker eller politisk redaktør, skriver Per Egil Hegge: «Smitt Ingebretsens tid, da det gikk an å si som Ole Brumm, var forbi, men Egil Sundar hadde ikke helt maktet å frigjøre seg fra den.» NRK-mannen Herbjørn Sørebo skriver at Sundar gjennom årene utviklet seg til å bli en maktfullkommen sjefredaktør, og arbeidet for å fremme ideene sine i Høyre på en måte som Sørebo selv mente var i strid med grunnleggende journalistiske prinsipper.¹⁸¹

Sundar må i sin bok konstatere at redaktørrollen ikke er som den var.¹⁸² Før holdt folk Aftenposten fordi avisen viste vei i samfunnsdebatten. Den ville noe! Så har ubestemmeligheten og de usikre verdier ført til nivåsenkning. Det står ille til med norsk presse, skriver Sundar. Det viktige behandles useriøst og det trivielle blåses opp. Lite tyder på at pressen er seg sitt ansvar bevisst. «Vi ville verne om verdier og vår kultur som hele vår samfunnsform bygger på. Intet er viktigere enn dette i en tid da utglidning og normoppløsning viser en tiltagende tendens.»¹⁸³

Så gikk Sundar til NRK – ikke blant kringkastingssjef Einar Førdes mest vellykkede beslutninger. «Korleis ville han nå skikke seg i NRK?», spør Herbjørn Sørebo.¹⁸⁴ Det gikk ikke så bra. Sørebo var nær ved å si opp. Sundar klarte heller ikke å sitte stille når det stormet rundt statsminister Syse høsten 1990. Da skrev Sundars «frokostklubb» (pensjonerte politikere og redaktører), brev til partilederne i regjeringskoalisjonen med appell om at de måtte støtte opp om sin statsminister. I gråsonen, sa kringkastingssjef Førde.

Altasaken (1979–1982)

Det begynte som en kontroversiell kraftutbyggingssak, ble til en sak om samiske rettigheter, og så til et spørsmål om respekten for Stortinget. Det var en sak der utenomparlamentarisk protest utnyttet et splittet Storting og et regjeringsparti i villrede – og nesten vant.

Etnisitet (et ord som ikke ble benyttet) ble for første gang et overordnet konflikttema i politikk og offentlighet i Norge. Norges dårlige samvittighet overfor samene ga saken ekstra brodd. Over debattene om kraftbehov og samiske rettigheter oppsto en hardkantet debatt om stortingsvedtakenes gyldighet og om berettigelsen av sivil ulydighet. Daværende statsminister Odvar Nordli skriver at «Vi fikk en kobling mellom to meget engasjerende, politiske saksfelter. Altasaken ble en av de vanskeligste vi har stått overfor i etterkrigstida, EF-saken innbefattet.»¹⁸⁵ I Altasaken, som i EF-striden, kom store deler av offentligheten på kant med regjeringen. Denne gang sto den overfor en mindre, men meget talefør og kamplysten aksjon. Regjeringen kunne ikke unngå å føre kampen også i mediene, der styrkeforholdet ikke var så opplagt. En usedvanlig stor porsjon medievennlige ingredienser kom til. For daværende stortingspresident Guttorm Hansen var mediens rolle betenkelig stor. «Saken ville aldri fått de dimensjoner den fikk uten medias dekning. Saken var også egnet til å bli media-begivenhet med de mange fargerike og spennende ingredienser den inneholdt.»¹⁸⁶ I sin siste memoarbok skriver Hansen videre: «Særlig [Alta]-aksjonen ble mer og mer en mediebegivenhet der fjernsyn og aviser ukritisk drev sin virksomhet på demonstrantenes premisser og til dels med personlig engasjerte reportere i så stor grad at det gikk ut over troverdigheten.»¹⁸⁷

I slutten av 1960-årene hadde NVE utarbeidet en utbyggingsplan som ville medført neddemming av en liten samisk bygd, Masi, men i 1973 vedtok Stortinget at Masi skulle vernes. Stortinget vedtok utbygging av Alta-Kautokeino-vassdraget i 1978. Folkeaksjonen mot utbygging av Alta-Kautokeino-vassdraget ble dannet samme sommer. Et av folkeaksjonens virkemidler for å stanse utbyggingen, var sivil ulydighet.

Sommeren 1979 klarte aksjonistene å hindre arbeidet med anleggsveien. Den 20. september vandret 1500 personer i strieregnet i Oslo og lyttet til appell av blant andre forfatteren Kåre Holt, som senere meldte seg ut av Arbeiderpartiet i solidaritet med protestantene. Den første uken i oktober ble lansert som landsomfattende aksjonsuke for Altaelva, og 8. oktober utvidet aksjonene seg til Oslo, der Samisk Aksjonsgruppe aksjonerte for å få samenes krav rettslig avgjort. Oppdageren og forskeren Helge Ingstad tok aktivt del i markeringene. Gruppen reiste en l vvo utenfor Stortinget og innledet noe så sjeldent i norsk offentlighet som en sultestreik. Den varte i åtte dager. L vvoen ble fjernet av politiet, men ble straks gjenreist.

Lederen for justiskomiteen, Jo Benkow, forlangte at demonstrantenes leir i Stilla skulle ryddes, men regjeringen vedtok i oktober 1979   stanse anleggsarbeidet i seks uker for   få avklart de rettslige forholdene for reindriftssamene. Det var for aksjonistene en halv seier – saken fikk anledning til bygge seg opp i pressen. En ny stortingsmelding om utbyggingen skulle fremmes, den ble behandlet i mai 1980.¹⁸⁸ Naturvernforbundet utga senere en «Motmelding» til stortingsmeldingen, med omfattende dokumentasjon om kraftbehov og alternative kraftkilder. Stillaleiren ble foreløpig lagt ned, men det ble mobilisert på universiteter og høgskoler. Altamagasinet ble utgitt og spredt over hele landet i samarbeid med Milj magasinet (PAX), med omfattende dokumentasjon. Støttegrupper med kunstnere og artister deltok.

Erkjennelsen av at dette var mer enn en vanlig utbyggingssak, vokste raskt: «Og etter hvert kom så en ny dimensjon inn i saken, nemlig de samiske interessene. Da samesp rsm let ble brakt inn, ble det snart gjort til hovedsak. Nå ble Alta-utbyggingen et symbol på undertrykkelsen av den samiske minoriteten.»¹⁸⁹ I Altamagasinet fra november 1979 spør de to aksjonslederne Alfred Nilsen og Håkon Henriksen: «Hvordan har det vært mulig   reise en slik opinion?» De svarer: «Alta-saken ble, slik vi ser

det, et samlingspunkt for miljøbevegelsen. Dette var en sak som hadde så mange momenter i seg at alle fant noe å slåss for. Laksen i elva, samenes rettigheter, bøndernes levevilkår i Alta-dalen, fjord- og kystfiske etter laks, klima- og miljøforandringer. Og sist, men ikke minst; den sikkerhetsmessige trussel fra den gigantiske betongbue-demninga ovenfor bebyggelsen i Alta.» Støtten kom, skrev de, indirekte også fra mediene: «Norsk presse og radio/tv var stadig fokusert om Alta. Dette gav motstandsarbeidet en stor styrke.»

Samenes situasjon hadde vært et tema siden bygda Masi ble foreslått neddemmet, men ble satt på spissen med sultestreikene. At dette var nytt, kan leses ut av Guttorm Hansens sarkasme: «I Oslo flommet det over med god gammeldags Laila-romantikk langs hele Karl Johan da samene lå i lavvoen og drev sultestreik. Det var nesten så en kunne vente seg Jampa på ski etter ulven i Studenterlunden.»¹⁹⁰ Men regjeringen stanset anleggsarbeidet. En motaksjon ble startet mot bruk av sivil ulydighet. Aksjonene fortsatte i Stilla. Et forslag om vern av vassdraget ble forkastet i Stortinget i mai 1980 – for tredje gang.¹⁹¹ Flere rettssaker ble startet for å avklare grunneiernes rettigheter og lovligheten av anleggsarbeidet.

Motstanderne vant tid. I januar rykket 80 akademikere ut med støtte til aksjonistene. Det hersket spenning om hvorvidt regjeringen ville snu i saken. Uenigheten om fremgangsmåten gikk rett til topps i Arbeiderpartiet. Mye tydet på, skrev informasjonsleder i Folkeaksjonen Per Flatberg senere, at Nordli og andre medlemmer av regjeringen i februar 1980 hadde bestemt seg for å avlyse hele utbyggingen.¹⁹² Oppslag i Bergens Tidende og i en artikkel fra Arbeidernes Pressekontor kunne tyde på det. Da hentet aviser i Nord-Norge frem krigsoverskriftene og rettet tungt skyts mot Nordlis knefall for aksjonistene. Energistatsråd Bjartmar Gjerde, som hadde vært på defensiven, tok tøylene igjen. I andre aviser var det forståelse for å legge saken på is. Vi var aldri nærmere seieren enn da, sa Flatberg senere. Men det var ikke mediene som gjorde at aksjonen gikk mot et tap – den avgjørende årsaken til aksjonens oppløsning var ifølge Flatberg myndighetenes stadig hardere linje, ettersom prestisje og autoritet ble utfordret.

På høsten startet arbeidet med anleggsveien på nytt. Beleiringen i Stilla fortsatte. Den 14. januar 1981 gikk 600 politimenn til aksjon mot 1100 demonstranter i Stilla. Fakkeltog ble arrangert i Alta og mange

byer sørover til støtte for demonstrantene. «Nå var saken blitt en ren mediebegivenhet», skriver en oppgitt Guttorm Hansen. «Det var ganske fantastisk å se hvordan en slik aksjon kan utvikle seg. I løpet av kort tid var Karl Johan møtestedet for stadig flere som ville støtte samenes sak.»¹⁹³ En ny sultestreik varte for noens del svært lenge. Hansen skriver at det ble «nesten massehysteri omkring de sultende samene, og man fikk meldinger om deres stadig mer svekkede helsetilstand hver dag».¹⁹⁴ Regjeringen ga etter. I februar nektet 13 samiske kvinner å fjerne seg fra den ferske statsminister Gro Harlem Brundtlands kontor, før hun lovet at anleggsarbeidet skulle stanses inntil videre. Da hadde Ante Gaup sultestreiket i 14 døgn.

Stortingspresident Guttorm Hansen var sakens mest upopulære person blant utbyggingsmotstanderne. Også veteraner som Einar Gerhardsen og Jens Haugland var skeptiske til Brattelis mann. Det hadde de vært lenge.¹⁹⁵ Det var uråd å diskutere sak med ham, skriver Haugland. Han alene visste. Og han gjorde seg dårlig på tv-skjermen. Andre steder kommenterer Haugland at Hansen satte opp en pavelig mine som irriterte andre. Tilbake i oktober 1972 hadde Haugland skrevet i sin dagbok at «Herr Hansen (!) er tydeleg heilt ute av balanse, og det er til skade for partiet at han held fram som parlamentarisk leiar. Han er så sur og selvoptatt og ubalansert at det ikkje vil gå i lengda.»¹⁹⁶ Haugland kommenterer i ettertid at Hansen måtte bli «sparket oppover» til embetet som stortingspresident.

I denne posisjonen inntok han en rolle som neppe kan kalles fleksibel. Hansen mener selv han ikke kunne handlet annerledes enn å stå hardt på Stortingets vedtak: «Saken var en hard påkjønning og førte med seg mye personlig ubehag, men jeg er i dag, som den gang, overbevist om at jeg ikke kunne gjort annet enn det jeg gjorde.»¹⁹⁷ I hans stilling var oppgaven å verne Stortingets myndighet, ved å sørge for at vedtak ble respektert: «Jeg sa klart fra at et samfunn ikke kunne akseptere at lovlig fattede vedtak ble søkt hindret gjennomført. Det kunne representere en fare for det demokratiske styresettet. Og dermed brøt det løs en stor hetskampanje fra de kretser som kaster seg inn i alle slike aksjoner gjennom avisartikler og uttalelser.» Som en konstitusjonens vokter var Hansen bekymret når utsettelsene ble vedtatt: «Men hvilke langtidsvirkninger ville beslutningen få dersom den virkelig var begynnelsen til en retrett fra

utbyggingsvedtaket? Det ville få uante konsekvenser om en slik aksjon skulle lykkes i å hindre en gjennomføring av et vedtak i Stortinget.»¹⁹⁸

Når det så ble avgjort at saken, som nå handlet om en etnisk minoritet i et moderne storsamfunn, skulle behandles i Høyesterett, kom kravet om at utbyggingen måtte stoppes i mellomtiden. Motstandere i Stortinget la frem forslag både om utsettelse og om varig vern av vassdraget. At Stortingets vedtak skulle prøves i skjønnsak for Høyesterett, var dessuten noe nytt. Domstolenes prøvingsrett ble en prøving av Stortingets grunnleggende vedtaksrett, og det bekymret Guttorm Hansen: «Alta-saken var en meget alvorlig utfordring til det politiske systemet. Etter min oppfatning ble buen spent til bristepunktet i denne saken.»¹⁹⁹ Som Guttorm Hansen skriver, reiste saken «en rekke spørsmål av vidtgående konstitusjonell og statsrettslig karakter, men også om virkningene av slike sivile ulydighetsaksjoner i demokratisk styrte land».

Høyesterett avga dom i februar 1982: Stortingets vedtak om regulering av vassdraget var lovlig. Folkeaksjonen hadde lagt ned sin virksomhet. Året etter ble flere av lederne dømt til bøter eller betinget fengsel.

Saken ble altså ettertrykkelig satt på spissen gjennom to sultestreiker utenfor Stortinget og okkupasjonen av statsministerens kontor. Også det store oppbudet av politimakt i Stilla gjorde inntrykk. Selv om myndighetene her representerte den soleklart sterke makt gjennom både ulovlige vedtak og fysiske maktmidler, var regjeringen i en vanskelig situasjon. Den kunne fort fremstå som brutal og bli upopulær i vide kretser. Rettsapparatets behandling av saken var lenge en joker. Odvar Nordli ble kritisert fra flere hold – han var både for svak, for vinglete og for døv overfor samiske rettigheter. Også den nye regjeringen Brundtland ble satt i en vanskelig situasjon med den andre langvarige sultestreiken i januar 1981.

For Guttorm Hansen og Odvar Nordli sto det altså om det parlamentariske systemets renommé, ja, om rettsstatens grunnprinsipper. «Vedtaket var gjort i Stortinget to ganger, og en forholdsvis liten gruppe kunne ikke bare sette en stopper for det.»²⁰⁰ På den andre siden ville regjeringen nødig fremstå som brutal overfor svake grupper. Nordli befant seg i en kattepine mellom legitimitet i folket og respekt for Stortinget. Det var ikke politisk lett å bære ansvaret for etterkrigstidens største politiaksjon mot demonstranter. For en sosialdemokratisk regjering var dette et mareritt. Hele situasjonen ga frustrasjon og til dels oppgitthet hos mange av

partiets mest trofaste støtter.²⁰¹ Tiden var, uheldigvis for Nordli, inne for både miljøkamp og sikkerhetspolitisk opposisjon, både innenfor partiet og utenfor Stortinget. Trekket fra utbyggingsmotstanderne ble sivil ulydighet, og regjeringens svar var en rettslig sett forsvarlig politiaksjon. Men hva med legitimiteten – med oppfatningen i offentlighet og blant godtfolk? Hva om folk oppfattet dette som maktmisbruk mot en lite gruppe? «Det kunne skade respekten for vårt demokrati.»²⁰²

Bruken av tvang i Alta-saken var ikke uttrykk for politisk makt, men det motsatte. Nordli og Guttorm Hansen i spissen for regjering og Storting hadde etter hvert uttømt sine legitime maktmidler. De var henvist til tvang, noe som skapte større problemer for politisk legitimitet enn de de allerede hadde, for å redde politikkens ansikt. Slik bekreftet de politikkens avmakt. Makten abdiserer bare om den har en legitim grunn, en vei ut uten ydmykelse. I politikk må hardt mot hardt suppleres med mulighet for politisk exit. Men i stedet for å utnytte minoritetspoenget til å trekke seg tilbake med verdighet, trampet regjeringen videre.

Per Flatberg, informasjonsleder i Folkeaksjonen, oppsummerte på landskonferansen til Folkeaksjonen i mai 1982 at den omfattende medie-dekningen var avgjørende for engasjementet over hele landet: «Uten dekningen i massemedia ville Folkeaksjonen mislykkes på et tidlig tidspunkt.»²⁰³ Men mediene hadde også, etter hans mening bidratt til å vende opinionen mot aksjonen ved å fokusere på konfrontasjonene uten å presentere bakgrunnen. NRK hadde imidlertid etter hans mening vist sakens mange sider, og avslørt nye forhold på en god måte i flere reportasjer. Pressens fokus på konfrontasjoner er en iboende side ved journalistikken, sa Flatberg. Den må regnes med når aksjoner planlegges. Flatberg nevnte Bergens Tidende som en avis med avsløringer omkring kraftprognosene i november 1980, der lavere prognoser var holdt unna offentligheten. «Dersom Dagbladet hadde hatt mot og vilje til å bringe en tilsvarende serie med avsløringer og virkelig hadde 'stått på', kunne vi kanskje vunnet Altasaken selv i denne sene fasen. Avisen hadde stoffet og journalistene som kunne bringe det ut, men det hele endte med nokså tilfeldige enkelttoppslag som ikke ble fulgt opp reportasjemessig og redaksjonelt.»²⁰⁴

Aksjonen mislyktes med å få stortingsvedtakene om utbygging omgjort, kanskje fordi mediene opptrådte som de gjorde – som medier.

Folkeaksjonen og utbyggingsmotstanderne utgjorde en offentlig mening som utfordret hegemoniet som fulgte av Stortingets vedtak. Motstanden lyktes i å skape store problemer for statsmaktene, men vant ikke journalistikken over på sin side. Aksjonen fikk derimot andre parlamentariske virkninger. Det var fremfor alt Altasaken som utløste en bred og offentlig debatt om samenes stilling og vilkår i det norske demokratiet. Etter basketakene var det åpenbart at det var behov for en avklaring av samenes juridiske status. Samerettsutvalget ble nedsatt i 1980 og leverte sin rapport i 1984, der det gikk inn for et Sameting med rådgivende myndighet.²⁰⁵ Den offentlige mening hadde medvirket til enda et ting.

Kampanjen mot Steen og Nordli (1980–1981)

I motsetning til statsminister Odvar Nordli og partiformann Reulf Steen sto Gro Harlem Brundtland på god fot med arbeiderpressen. Da A-presse-redaktørene møttes til årsmøte i april 1980, var Brundtland invitert til å holde foredrag om «Arbeiderpartiets situasjon og oppgaver». I møtet med redaktørene hadde hun to budskap, ett om modernisering av velferdsstaten og et annet underliggende budskap: Foran dere ser dere den nye unge, utadrettede, handlekraftige nestformannen for et ellers subbene parti som lar Høyre vokse på gallupen. Altså: den kommende partiformann og statsminister. Et løfte om friskhet og fornyelse, som Andreas Hompland senere skrev i Dagbladet. Foredraget, som inneholdt indirekte kritikk av partiledelse og regjering, ble hilst med begeistring av frustrerte redaktører. Gro Harlem Brundtland fridde til sin presse og fikk ja. En kampanje var i gang for å få henne til å ta over som partileder og statsminister. En serie artikler i arbeiderpressen kom sommeren 1980, der en rekke ledende folk i partiet uttalte seg negativt om delingen av vervene som partiformann og statsminister. Det underliggende budskapet var at verken Steen eller Nordli kunne ha begge verv.

Et knippe lederartikler i nordnorske aviser og Bergens Arbeiderblad var trolig samordnet. Arvid Jacobsen i Arbeidernes Pressekontor og redaktør i Finnmark Dagblad, Reidar Nielsen, var sentrale. Den 29. oktober 1980 hadde Nordlys temaet på første side: «Krav om skifte på A-toppen». Oppslaget viste til lederen: «Det er vår oppfatning at partiet på dette landsmøte [i 1981] bør skifte partiledelse, og at den nye toppen

i partiet bør bygges opp omkring trioen Gro Harlem Brundtland, Rolf Hansen og Bjartmar Gjerde». At avisen på lederplass ønsket partiformann Steen og statsminister Nordli bort, demonstrerte hvor svak den sittende ledelsen var. Finnmark Dagblad skrev det samme, og dagen etter fulgte Nordlands Framtid og Fremover. Avisene begrunnet sine oppslag med at de ønsket å få en delvis skjult debatt om partiets ledelse opp i den friske luft. Åpen debatt kunne vel ikke være betenkelig? «Folk flest var heller ikke i tvil om at det dreide seg om en organisert kampanje», mener Steen. Journalistene Per-Arne Bjerke og Jan Ove Ekeberg hevder også at Arvid Jacobsen (AP) og Reidar Nilsen i Nordlys hadde et møte med Steen, der de sa rett ut at han burde trekke seg.²⁰⁶

Avislederne anbefalte at landsstyremøtet til høsten måtte nedsette en valgkomité som skulle arbeide med et skifte i partiledelsen.²⁰⁷ I kjølvannet av lederartiklene ble Steen presset om sin eventuelle avgang. Men Steen lot seg intervju i NRK hvor han gjorde det klart at han ikke hadde noen planer om å gå av som formann. Steen mente også at statssekretær Vassbotn var «inne i bildet», og antydte at ansatte ved statsministerens kontor var innblandet i kampanjen. Men de sentrale var redaktørene i A-pressen: NRK-journalisten Herbjørn Sørebo slo fast at «I den indre krinsen ville dei at Rolf Hansen skulle ta over, men dei politiske journalistane i A-pressa ville det annleis og fekk folkeleg støtte».²⁰⁸

Et samordnet opplegg til fordel for Gro Harlem Brundtland var nye toner fra Arbeiderpressen. Kommunevalget i 1979 hadde gått dårlig, og det var nokså tydelig for dem som sto partiledelsen nær at både partiformannen og statsministeren slet – i tillegg til at de ikke samarbeidet. Serien med lekkasjer fra sentralstyremøter over flere år gjorde vondt verre. Blant ledende folk i arbeiderpressen – som Arvid Jacobsen i Arbeidernes Pressekontor – var dette en situasjon som en ikke burde overlate til VG og Dagbladet. Oppslagene i Nord-Norge fulgte opp dette i praksis, men var tunge å svelge for Steen og også Nordli.

Lederartiklene vakte oppmerksomhet, og etter et intervju med Per Øyvind Heradstveit i NRK fikk Steen flere tips om at mange var i sving for å få fjernet Nordli og ham selv. På samme tid vedtok styret i Hordaland Arbeiderparti at en debatt om partiledelsen burde komme.²⁰⁹ Kampanjen begynte å virke. Bakgrunnen for den uvanlige frimodigheten i partipressen var en ny generasjon journalister som hadde inntatt sentrale

stillinger i arbeiderpressen med mål om en klarere journalistisk prioritering av stoff, også om Arbeiderpartiet. Jacobsens og andres journalistiske og politiske ambisjoner lot seg harmonisere med et ønske om Gro som ny partileder. Ja, det var vel etter deres syn noe nær uansvarlig ikke å foreta seg noe for å endre situasjonen i ledelsen våren 1981. At det fant sted en pressekampanje mot Steen og Nordli, er opplagt, drevet av partiintern journalistikk på vegne av nestlederen og hennes støttespillere.

En statsministers avgang (1981)

Kampanjen mot Steen og Nordli i 1980 er tema i Reiulf Steens famøse brev til Arvid Engen i 1981, som fant veien videre til Egil Sundar i Aftenposten i 1983 og Ragnar Kvam jr. i Dagbladet, og til sist til journalist Arne Wam i NRK i 1989. Det var NRK som konfronterte Steen med brevet i 1989 og som fikk ham til å publisere sin andre memoarbok, *Maktkamp*. I brevet hevder Reiulf Steen at det utviklet seg en «aksjonskomité» av partifolk og journalister mot partiledelsen og til støtte for Gro Harlem Brundtland. Ekspedisjonssjef Ingjald Ørbeck Sørheim ante at Nordlis avgang nærmet seg og satte i gang en intern aksjon for Gro Harlem Brundtland. Han ringte rundt til kontakter i partiet. Straks Nordlis avgang ble annonsert, skulle partikontoret i Oslo druknes i støtteerklæringer til Gro.²¹⁰

Arvid Jacobsen med medarbeidere i AP arbeidet med saken. Sakens dobbelthet var eiendommelig, men kjent, og mer kjent skulle den bli: Det gjaldt å finne ut når Nordli ville gå av. Samtidig ble avgangen fremskyndet av oppslagene. En uklanderlig måte for nyhetsjournalistikken å få rett på, er som kjent å skrive selvoppfyllende profetier. Nordli ville ikke si noe om sin avgang, fordi han først ville ha avklart hvem som skulle ta over. «Jeg regnet med at dette kunne bli avklart fra min side i løpet av ei uke, toppen to og at det derfor ville være mulig å finne en løsning med Arbeidernes Pressekontor.» Men slik fungerte det ikke lenger. Torsdag 29. januar satte pressen hardt mot hardt, og arbeiderpressen førte an. AP ville skrive om Nordlis avgang. Nordli ba dem vente, men forgjeves. AP sendte ut sin «sykemelding» uten Nordlis kommentar: Førsteutgaven lød: «Nordlis helse kan gi skifte». Dagen etter strømmet hundrevis av støtteerklæringer til Gro til Youngstorget.

Nordli sendte ut en pressemelding om kvelden: «Statsministeren avviser spekulasjoner: – Jeg har ikke planer om å trekke meg fra politikk.» Dementiet dementerte et faktum, og bekreftet bare at statsministeren hadde mistet regien. Pressemeldingen var i seg selv et tegn på Nordlis svekkede stilling og fikk større konsekvenser enn VGs mange insinuasjoner om at et skifte var i vente.

Andreas Hompland i Dagbladet kalte artikkelen om Nordlis sykdom for en uavhengighetserklæring.²¹¹ Det var et besnærende poeng, selv om den overdrev. AP ville forholde seg journalistisk – også overfor Arbeiderpartiet. En utsendt artikkel fra AP hadde sørget for at en ny statsminister var på plass etter en uke. Som redaktør var det Arvid Jacobsens oppgave å forklare pressebyråets rolle. Under overskriften «Uten Arvid ingen Gro» i Aftenposten 7. februar 1981, uttalte Jacobsen at han ikke ville sitte og se på at andre aviser skrev både tidligere og bedre om Arbeiderpartiet. Han ville bringe alle nyheter om partiet, også dårlige. Jacobsen kunne dessuten vise til at han ikke hadde skrevet at Nordli ville gå av, men at helsen kunne gjøre at han måtte gå av. Han hadde forsøkt å få en reaksjon fra Nordli, men Nordli hadde gjort seg utilgjengelig. AP skulle være «først og pålitelig» som Arvid Jacobsen hadde skrevet i et internt notat, noe de nå hadde vært – til de grader, siden avgangen langt på vei var en selvoppfyllende profeti. Dette var bare vanlig journalistikk, gjentok Jacobsen i Arbeiderbladet mange år senere.²¹² Men en markør var det, tydeligere enn all verdens pompøse lederartikler. Saken var en milepæl i A-pressens utvikling. Noe var nytt. Dette var et oppslag som Jacobsens forgjenger frem til 1978, Olav Brunvand, aldri kunne ha sendt ut. Tidspunktet forpurret Nordlis planer om overgang til sin utvalgte. Inn på podiet kom en ung, kvinnelig akademiker med ambisjoner. Partisekretær Ivar Leveraas sa til Vårt Land at APs oppslag var et brudd på tillitsforholdet mellom partiet og AP, og Jan Balstad i Jern og Metall var dypt skuffet i VG. «Var det siste rådet jeg ga partiet mitt som statsminister en total feilvurdering?» spør Nordli i sine memoarer. Til reporteren Lars Jacob Krogh sa Nordli senere, at «for mitt vedkommende følte jeg at aviser og fjernsyn tok over en del av styringen og influerte på regjeringsskiftet. [...] Et av de store problemer i et mediasamfunn er at kretsen som tar viktige beslutninger, blir innskrenket til det utillatelige [...]».²¹³

A-pressen hadde arbeidet etter journalistiske kriterier og satt den ensidige partiloyaliteten til side. Journalistiske krav om aktualitet og eksklusivitet harmoniserte vakkert med politiske ønsker om et formannsskifte og etter hvert statsministerskifte til fordel for Gro Harlem Brundtland. A-pressen, Brundtland og mange av dem som støttet henne, samarbeidet på en slik måte at Nordli ikke hadde mulighet til å regissere sin avgang og peke ut sin etterfølger. En skarp reprimande fra Sentralstyret til A-pressen var ikke overraskende. Men pressemeldingen fra AP var også i tråd med signaler fra Reiulf Steen og sentrale pressefolk i A-pressen. Sympatien og støtten til utsendelsen av pressemeldingen om Nordli var ganske massiv både innenfor og utenfor A-pressen. Jacobsen var fremdeles «lojal og selvstendig», både som partimenneske og journalist. Men han hadde, i takt med tiden, oppvurdert den journalistiske siden. A-pressen var på vei ut av partifavnen og ut i den uavhengige offentlige mening som stadig sterkere omkranset politikken.

Paradokset som en mer fristilt journalistikk står overfor, ble tydeligere. Jacobsen var blitt en som grep inn i politikken, men mindre på partiets, og mer på den offentlige menings vegne. Det konstante dilemmaet arbeiderpressens journalister hadde opplevd, var på sitt sterkeste: det muligens kunst, å tjene både partiet og journalistikkens idealer. Nå fikk dette dilemmaet følge av et paradoks: Pressen var både observatør av begivenhetene og deltaker i dem. Den var både nyhetsleverandør og premissleverandør. Det var blitt tydeligere enn før at pressen dekket seg selv. Gjennom blant annet tv fant det sted en bygging av en annen identitet i pressen, på basis av særskilte journalistiske normer, praktisk og etisk. I dette nye lyset som journalistikken plasserte seg i, fremsto det tradisjonelle partipressesystemet som servilt og tilbakeskuende. Tv, EF, svekkede partier, avisdød og pressestøtte var momenter og etapper i utdifferensieringen av en mer frittgående journalistikk. Gradvis tok den over rollen som ordstyrer i en stadig sterkere offentlige mening strukturert av den politiske journalistikken.

Budbringeren Brunvand (1981)

På Arbeiderpartiets landsmøte på Hamar i april 1981 var Odvar Nordli ute av bildet, Gro Harlem Brundtland var Norges første, og verdens femte

kvinnelige statsministere. Hun var også Norges yngste statsminister noensinne. Neste skritt var partiledervervet. Thorbjørn Berntsen skriver: «Nå skulle Reiulf vekk som partileder. Det var det en del som hadde bestemt seg for, og denne gangen stod han mer laglig til for hogg. Han hadde vært gjennom en personlig krise, som i visse tilfeller også hadde gått ut over enkelte av hans oppgaver som partileder.»²¹⁴ Men Steen ønsket gjenvalg. Steen hadde Thorbjørn Berntsens støtte, og regnet også med støtte fra både Knut Frydenlund og Thorvald Stoltenberg. I Aftenposten fikk Steen påfallende positiv omtale i tiden foran landsmøtet. Der fremstår Steen som den kloke og menneskelige partiformann. Foretrakk Aftenposten Steen fremfor Gro? For å skade partiet? Dagen før landsmøtet fikk Steen besøk av etterretningsmannen Trond Johansen, som lenge hadde støttet Steen. Nå ba han Steen om å trekke seg. Samme råd fikk Steen av Thorvald Stoltenberg. Steens støtte i partieliten tørket inn. Av både politiske og personlige grunner var det vanskelig å se Steen som leder for partiet videre inn i 1980-årene.²¹⁵ Et godt samarbeid mellom Gro og Reiulf Steen var utenkelig. Per Kleppe skriver at «det er nærmest ufattelig at Reiulf overveide å stille til gjenvalg i 1981, som om han ikke var klar over den ulykken som det delte lederskapet hadde brakt over partiet».²¹⁶

Steen visste at Gro Harlem Brundtland ville utfordre ham som leder. Brundtland sendte brev (!) til Steen og Ivar Leveraas med gjenpart til Bratteli og Tor Halvorsen, der hun ba om å få holde innledningen på landsmøtet. Hun var riktignok bare nestformann, men tross alt statsminister. Til pressen hadde hun sagt at i løpet av stortingsperioden burde partiets statsminister også være partileder. Hun hadde gjort klart at hun ikke ville være nestformann i partiet. Tiden for minnelige ordninger var forbi.²¹⁷

To dager før Arbeiderpartiets landsmøte på Hamar i april 1981 fikk sjefredaktør i Arbeiderbladet Per Brunvand beskjed om at Einar Gerhardsen ville snakke med ham. Den 84-årige landsfaderen lå på Rikshospitalet med lungebetennelse, og kunne ikke delta på landsmøtet. Han var slapp og svimmel, men ville gi et kort intervju. Diktatet som Brunvand lagde etter dette møtet bar tittelen «Einar Gerhardsen: Gro den naturlige formann.» Og videre: «Reiulf Steen bør ikke lenger være partiformann, men velges inn i sentralstyret og ha som oppgave å stå for partiets internasjonale arbeid og samarbeid. Han bør også arbeide kontinuerlig med idépolitiske spørsmål. Det er ingen annen utgang på

den situasjon Arbeiderpartiet nå står i enn at Gro Harlem Brundtland tar på seg oppgavene som både statsminister og partiformann.»

I intervjuet som følger, utdypes dette med at samarbeidet i «ledersjiktet i arbeiderbevegelsen» ikke har vært tilfredsstillende og at Steen ikke har kommet godt ut av det med tidligere statsminister Odvar Nordli eller nåværende statsminister Brundtland. Gerhardsen minner om at Steen foran landsmøtet i 1977 ga et intervju til Ny Tid hvor han kritiserte forslaget til nytt partiprogram som han selv hadde vært med på å utarbeide. «Før åpningen av landsmøtet var det neppe mange som trodde formannen ville bli gjenvalgt. Men det ble han, også da enstemmig.» Gerhardsen konkluderte om Steen: «Han har mange gode egenskaper, men heller ikke han har alle de egenskaper som trengs for å være en fullgod formann. Det har en opplevd den siste tiden.»²¹⁸

Gerhardsen sa at Steen på denne måten ville «bli fri mange av de vanskeligheter og bekymringer han har hatt gjennom de siste årene. Han vil bli et lykkeligere menneske og han vil gjøre stor nytte for seg i arbeiderbevegelsen.»²¹⁹ Gerhardsen påpekte at Gro Harlem Brundtland hadde taklet vanskelige saker som Alta-saken, Alexander Kielland-saken og spørsmålet om en femte ferieuke på en måte som viste styrke og gode samarbeidsevner.

Dette var synspunkter Einar Gerhardsen selv hadde ment å legge frem på landsmøtet, men som lungebetennelsen forhindret. Gerhardsen ønsket at Brunvand skulle vise intervjuet til LO-formann Tor Halvorsen som var formann i valgkomiteen. Brunvand skriver at dersom det gikk mot en løsning i samsvar med Gerhardsens syn før landsmøtet åpnet, var det ikke så farlig om intervjuet ble trykt eller ikke. Brunvand gjorde det klart at han «av presseetiske grunner ikke ønsket å trykke intervjuet før det var forevist Reiulf Steen. Jeg forklarte at dette var i samsvar med de prinsipper jeg forsøkte å lede Arbeiderbladet etter. Hvis det er fare for at noen kan føle seg uthengt eller angrepet på en ubehagelig måte gjennom avisa, bør vedkommende få vite om det på forhånd og få anledning til å komme med sine reaksjoner.»²²⁰ Brunvands inntrykk var at Gerhardsen hadde liten sans for dette og at det helst burde bringes uten at det ble forevist Steen.

LO-leder Tor Halvorsen mente at Brunvand burde trykke intervjuet, Også Brunvands kolleger i Arbeiderbladet, Olav Nilssen og Thor Viksveen,

mente at det burde trykkes, og Viksveen var kritisk til Brunvands plan om å vise intervjuet til Steen på forhånd.²²¹

Kvelden i forveien var mange på plass, og stor medieoppmerksomhet knyttet seg naturlig nok til de forestående valgene. Under middagen overleverte Brunvand intervjuet til Steen. Steen leste: «Per Brunvand sa at intervjuet kom til å stå på trykk neste dag dersom jeg ikke meddelte at jeg ville fratre som partiets leder. Dette kom som et sjokk. Jeg oppfattet det som om Per Brunvand forsøkte å sette meg under press. Jeg er senere blitt informert om at det ikke var Pers hensikt, men at han følte det som en plikt – også fordi han var min venn – å informere om det intervjuet Einar Gerhardsen hadde bedt om.»²²²

Planen var at intervjuet med Einar Gerhardsen skulle komme i avisen dagen etter, samme dag som landsmøtet åpnet: «Et eksemplar av Arbeiderbladet skulle ligge på samtlige landsmøtorepresentanters plasser. Når Reiulf, som formann, skulle ønske velkommen og åpne landsmøtet, ville samtlige representanter ha lest intervjuet med Gerhardsen der han gir uttrykk for at Reiulf burde trekke seg. Men Brunvand hadde sagt at dersom Reiulf virkelig trakk seg, var det ingen grunn til å trykke intervjuet. Det var ferdig fra avisens side; det var bare å trykke på knappen. Jeg ble helt sjokkert over dette. Det gikk ikke an å bruke slike metoder.»²²³

Brunvand noterte umiddelbart etter: «Det kom til en liten konfrontasjon da jeg kom til å si at dersom han trakk seg neste dag, ville innlegget ikke komme på trykk. Da han spurte hva jeg mente med det, svarte jeg at dersom han kunne fortelle meg at han hadde bestemt seg for å trekke seg dagen etter, kunne jeg sørge for at intervjuet ble trukket. Jeg understreket at dette ikke dreide seg om blackmailing, om utpressing. Jeg ba ham ikke om å trekke seg, men jeg ba om å få opplyst om han hadde tenkt å trekke seg.»²²⁴

Steen skriver at «Jeg advarte Per mot å bringe intervjuet samme dag som landsmøtet åpnet. Dersom det ble gjort, ville helvete være løs. Jeg informerte formannen og sekretæren i Oslo Arbeiderparti – mitt eget distriktsparti – Thorbjørn Berntsen og Bjørn Tore Godal om det inntrufne. De gikk til Per Brunvand og sa rett ut at dersom dette intervjuet ble brakt, ville det innebære et brudd på alt samarbeid mellom Oslo Arbeiderparti og Arbeiderbladet.»²²⁵ Her gikk nå presset begge veier.

Brunvand skriver om samtalen de hadde senere på kvelden: «Jeg forklarte at jeg var kommet med intervjuet til ham av prinsipielle grunner, ikke for å legge press på ham. Personlig hadde jeg ingen interesse av at intervjuet ble trykt. Reiulf Steen satte så inn et press for å få intervjuet utsatt én dag, hvis ikke, ville han legge frem alt som hadde skjedd, blant annet Odvar Nordlis behandling av spørsmålet om atommodernisering og forhåndslagring. Dessuten ville det ikke bli behagelig for 'dama' (Gro). Reiulf hadde nådd grensen for hva han kunne akseptere.»²²⁶ Brunvand fikk også vite at formannen i Oslo-partiet, Thorbjørn Berntsen, ville gå på talerstolen og bryte kontakten med Arbeiderbladet dersom intervjuet ble trykt.

Steen har opplagt rett i at «Om ikke dette var å bli stilt overfor et ultimatum, vet ikke jeg hva et ultimatum er. Det var selvfølgelig et krav om betingelsesløs kapitulasjon.»²²⁷ Da landsmøtet åpnet, gikk Steen på talerstolen i Hamarhallen og holdt etter Berntsens mening et av de store politiske foredrag som har vært holdt her i landet. Han trakk seg som kandidat til valget av partiformann. Kvelden før hadde Brunvand trukket intervjuet. Steen var lettet. «Dersom det var blitt trykt samme dag som landsmøtet åpnet, hadde jeg ikke hatt noen annen utvei enn å slåss for å bli gjenvalgt. Det måtte jeg ha gjort av hensyn til både min egen og partiets integritet.»²²⁸

Kvelden etter snakket Brunvand med Gro Harlem Brundtland om det som hadde skjedd. Brunvand noterte etterpå: «Gro mente jeg hadde vært altfor snill da jeg holdt intervjuet tilbake. Jeg sa at jeg ikke ville ha belastninger og kritikk fra begge sider. Det forsto hun.»²²⁹ I politisk forstand var Brundtlands syn meget forståelig, slik maktkampen hadde utviklet seg. Uavhengig av hva som var slemt og snilt, var den journalistiske vurderingen stort sett fraværende. Slik ettertiden ser denne saken var ikke Brunvands problem at han var for snill mot Steen, men at han fremdeles var mer partimenneske enn journalist.

Saken viser hvor vanskelig det ble å ri både lojalitetens og selvstendighetens hester i perioder med intern strid. I dette tilfellet viste det seg umulig. Brunvand forsøkte å håndtere intervjuet som både politisk dokument og journalistisk produkt, men endte opp med det første. Redaktør Brunvand refererte ikke på vanlig måte intervjuets hovedbudskap til Steen og ba om tilsvaer. Han viste intervjuet i utskrevet form – som et dokument med politisk sprengkraft. Han sa til Steen at han personlig ikke hadde

noen interesse av at intervjuet ble trykt. Han overlater avgjørelsen om det skal trykkes eller ikke til personen som omtales – som gjennom å oppgi sine politiske planer kan unngå at det kommer på trykk. Brunvand sitter som redaktør med et brennbart intervju med landsfaderen i hendene, som han helst ikke vil trykke for å «unngå bråk». Brunvand forsøker å forene Gerhardsens ønske med journalistisk praksis, men mislykkes. Han befinner seg i en underlig og ubehagelig dobbeltposisjon, som både sendemann og presseman, en posisjon som det allerede i mange år hadde vært stadig vanskeligere å kombinere. Brunvand begrunner sin uvilje mot å publisere intervjuet med Gerhardsen med at han ikke ville ha belastninger og kritikk fra begge sider. Så sent som i 1981 var det klart for mange redaktører, men ikke for Per Brunvand, at for en journalist kommer journalistikken først.

I et brev til Brundtland fra Per Brunvand fra 1996, gir han uttrykk for at Steen gjorde alt som sto i hans makt for å true ham til å trekke «intervjuet» (Gerhardsens budskap til landsmøtet). I ettertid er intervjuet slik blitt satt i anførselstegn og nå omtalt som Gerhardsens budskap. Brunvand skriver videre at manuskriptet ble vist til Steen ut fra et «presse-etisk prinsipp» om å forelegge objektet stoffet på forhånd.²³⁰ Men det er intervjuobjektet som eventuelt skal se manuskriptet før trykking. Tilsvar skal innhentes fra den omtalte eller anklagede part etter at hovedpoengene meddeles muntlig. Brunvand kunne referert Gerhardsens hovedbudskap og bedt om en kommentar fra Steen som eventuelt kunne vært slått opp sammen med intervjuet.

Mens saken om Nordlis avgang markerte overgangen til 1980-årene, var denne merkverdigheten i norsk pressehistorie et pussig tilbakefall. Den viser at så lenge selvforståelsen i like stor, eller i større grad, er politisk enn journalistisk innrettet, har partiet kontroll. At Brunvand ble brukt og presset synes ganske klart, men det var fraværet av journalistisk tenkesett som gjorde det mulig. Det var slike hendelser som satte partihensyn opp mot det journalistiske, som gjorde det tydeligere for flere i Arbeiderbladet og den øvrige arbeiderpressen hvilken uholdbar situasjon den befant seg i. Landsmøtet i 1981 viste hvor vanskelig balansegangen etter hvert ble. Med årene fortonte den seg i stadig større grad som en «betenkelig» og etter hvert «uheldig», og enda senere direkte «uakseptabel» samrøre, som hindret pressen i å operere «slik den skal i et demokratisk samfunn».

Mandagen 6. april, etter at landsmøtet var over, var hendelsen på forsiden av en avis som hadde adskillig færre hemninger: VG: «Skulle knekkes med alle midler – STEEN TRUET TIL Å GÅ». Steen hadde nok en gang snakket med sin mellommann, møbelhandler Arvid Engen fra Jessheim, som hadde ringt VG.²³¹

Nordli og Steen var ute av partiledelsen. I Ny Tid skrev Trygve Bull at den nye lederen for Arbeiderpartiet sto for noe nytt og moderne. Ikke politisk, men psykologisk tilhører hun det 20. århundre, for ikke å si det 21: «Nygaardsvoll og Gerhardsen representerte det gamle Arbeiderpartiets stil. Bratteli fulgte opp, skjønt han ved sin klare, logiske hjerne falt for fristelsen til å underordne politikken teknokratiet, noe Gerhardsen aldri gjorde. Nordli og Steen, dette merkelige symbiosum i denne to-keiserperiode 1975–1981, var overgangsskikkelser. Gro Harlem Brundtland innleder en ny periode. Med hennes bakgrunn og stil går det ikke lenger an å kjøre den gamle partitroskapslinje.» Gro Harlem Brundtland siterer dette med tilfredshet i sine memoarer. Det hendte den gamle ringrev bidro med interessante analyser, skriver hun.²³²

Evig opposisjon

Sjefredaktør Per Brunvand åpner et kapittel i sin erindringsbok slik: «Når noen synes å oppfatte Arbeiderbladet som en politisk sentraldirigert avis, er det så galt som det kan bli.» [...] «I min tid i Arbeiderbladet redigerte jeg heller ikke et ensidig politisk talerør. Jeg oppfattet Arbeiderbladet og A-pressen som en sterk selvstendig del av arbeiderbevegelsen.»²³³ Men også Brunvand hadde, som Reidar Hirsti før ham, sin fulle hyre med å håndtere intern kritikk av avisen fra LO-hold og fra stortingsgruppen. Brunvand opplevde årene fra 1977 til 1982 som «kalde år» i Arbeiderbladet. Han forklarer mye av dette med de vanskelighetene som eksisterte i det politiske miljøet; i og mellom regjeringen, fagbevegelsen og partiet: «Nesten alt vi brakte av politisk stoff, ble oppfattet som en provokasjon, enten i fagbevegelsen eller i regjeringen.»²³⁴ Dette kunne vært tolket som tegn på selvstendighet, men var et stort problem for arbeiderbevegelsens ledende organ: «Jeg hadde ofte følelsen av at når Arbeiderbladet brakte en nyhet eller et intervju som ikke falt i LOs smak, oppfattet man det i Folkets Hus som om Arbeiderbladet deltok

i en aksjon. I virkeligheten var det journalistikk det dreide seg om.»²³⁵ Om ikke for Brunvand, så i ettertid fremstår dette som tydelige balanseproblemer, forsterket av en dårlig økonomi og en vanskelig politisk situasjon.

Den norske journalistikken vokste frem mellom kampen for nasjonal selvstendighet og unionsoppløsningen med Sverige. Den kunne knapt bli annet enn et politisk prosjekt, etter hvert et partipolitisk sådant. I ettertid er epoken med partidirigert presse oppsummert som en slags hundreårsnatt der morgenlyset demret svært langsomt. Begreper som har vært benyttet for å forstå forholdet mellom presse og parti er sensur og moteordet «selvsensur».²³⁶ Vår egen tids lettsindige omgang med disse begrepene moraliserer ofte forklaringene. Partipressesystemet tok ikke slutt fordi det innebar sensur og selvsensur, men fordi indre forhold knyttet til journalistikkens og partienes selvforståelse langsomt gjorde det naturlig å betrakte partibindingene som ufrie. Av den grunn kunne en demokratisk, anstendig og naturlig ordening med valgte redaktører bli forvandlet til «tvangstrøye».

Vendingen i betraktningsmåte var utløst av faktorer som har differensiering som fellesnevner: Enkelthendelser som Kings Bay-krisen i 1963 og EF-kampen i 1972 drev en del journalister inn på nye veier og fikk andre til å følge etter. NRKs partiløse stilling kom tydeligere til sin rett på 1970-tallet, der journalister i Dagsrevyen sto frem som uavhengige og sterkere stemmer på siden av de «politiske kretser». Nye generasjoner av journalister kom inn i avisene utover på 1970-tallet, og noen følte seg mindre komfortable med partipressemodellen. I det store og stadig nærmere utland var forbindelsene mellom parti og presse svakere. Enn videre, det store publikummet kunne ikke «leses» politisk slik som tidligere. Nummer 2-avisenes død mange steder på 1960-tallet gjorde at den gjenværende avis henvendte seg til et mer sammensatt publikum, politisk og kulturelt. Partipolitisk forankring hemmet et stabilt opplag. Den mer differensierte lesermassen gjorde at partibindingene ble tydeligere og utløste mistenksomhet. Den var ødeleggende for lesernes tillit. Og pressestøtten som partiene vedtok for å lette partienes byrde, bidro til en mer upolitisk, friere stilling fra partiene. Det nye dilemmaet, at pressen var blitt økonomisk avhengig av den statsmakt den var satt til å granske, ble håndtert uten store skrupler.

Mediehistoriker Hans Fredrik Dahl antyder et gradvis avdempet partitroskap så tidlig som under og etter første verdenskrig, kanskje enda tidligere, og knytter dette til veksten (i abonnenter, nyheter, nyhetssendinger) og moderniseringen av nyhetsproduksjonen.²³⁷ Den voksende etterspørselen etter *mer* nyheter og *mer aktuelle* nyheter, gjør forsinkende og forstyrrende elementer som partitroheten til en hemske. Etterspørselen var ikke etter partisynspunkter, men etter nyheter om verden, og avisene ekspanderte etter det faktum. Aftenposten vokste seg til det største organet for arbeiderklassen allerede midt i 1950-årene, noe som satte båndene til Høyre i et litt underlig lys. Det dannet seg en motsetning mellom *news* og *views*, mellom nyheter og forutsigbare meninger, der det sto klart at avisens styrke lå i det første. Dette skjedde for en stor del før andre verdenskrig, fordi det hang sammen med utviklingen av journalistikken selv. Dahl skriver at lesere partibånd gjennom hele hundreåret ble opplevd som «en overskridelse, en frigjøring fra tradisjonelle bånd, med det formål å vinne et rikere tilfang av stoff».²³⁸ Jeg har lagt vekt på den stadig mer rendyrkede journalistiske tenkemåten og selvrefleksiviteten som er innvevd i denne.

Systemet ga lenge forutsigbarhet og stabilitet. Kanskje skapte det interesse for politikk som strid, snarere enn politikk for debatt mellom eliter. Kanskje medførte avisens polemiserende og mobiliserende rolle at debattklimaet ble holdt levende, uten å ende i populisme. For det eksisterte et bredt spekter av aviser, og den politiske skala ble dekket i stor grad. Sensasjonsmakeriet og det latente sug etter skandalen ble holdt i sjakk av partienes ønske om en ansvarlig linje. Partiene så ikke med blide øyne på spekulasjon og underholdning som virkemidler i den politiske journalistikken. Men systemet gjorde også at partiene og ikke mediene satte den politiske dagsorden. Pressen var partienes redskap og gjorde at avisene ikke kunne rendyrke sin journalistiske egenart fullt ut, ettersom en slik «ren» journalistikk krever full autonomi. Samtidig var selvsagt mye av redigeringen ukritisk og amatørmessig sett i ettertid, fra et journalistisk synspunkt.

Båndene til partiene var ikke bare partipolitiske, men hadde i større grad enn i dag form av verdi- og samfunnsetiske *prosjekter* som knyttet sammen holdninger til statlig intervensjon med syn på verdier og kultur. Arbeiderpartiet var knyttet opp til en relativt enhetlig politisk-etisk

bevegelse, langt større enn partiet selv. Partiet var bevegelsens ideologiske instrument. Syn på staten og eksempelvis skatt, hang sammen med syn på alkohollovgivning, støtte til bestemte former for idrett, til nynorsken, til utdanning, osv. Det samme gjaldt i noen grad de borgerlige partiene. Med industriarbeiderklassens tilbaketog fra slutten av 1970-tallet og et mindre stabilt og oversiktlig partipolitisk landskap, fremsto partipressestrukturen som påfallende rigid. Partipressen som formelt bånd gikk i 1970-årene gradvis over til løsere partipolitisk tilknytning. I 1990-årene forsvant også denne tilknytningen langt på vei, og ofte kunne bare våken lesning av ledere og kommentarer avdekke den partipolitiske forankringen. Den var latent, men den var der, fant Bjerke i sin analyse av dekningen av regjeringsskiftet i mars 2000.²³⁹ De færreste aviser anbefalte sine lesere å stemme på et bestemt parti mot slutten av 1990-årene.²⁴⁰ Likevel var forbindelsen der som historiske spor fra den gang avisen hadde sin vekst- og storhetstid som avis og partiorgan fra 1860-årene. Den politiske profil som avisen holder seg med i sin etablering, vekst og storhetstid, vil sitte i veggene og gi virksomheten i redaksjonen en retning. Denne retningen og holdningen vannes bare meget langsomt ut, og paradoksalt nok kan den være til hjelp i markedet fordi det vedlikeholder lojalitet. Når det gamle partiets ånd har sitt nærvær i spaltene, smalner det inn tolkningsmuligheter når det gjelder produksjon av politiske nyheter, ledere og kommentarer. Dog var det selvsagt utilfredsstillende ikke å skrive det som burde skrives, det som andre skrev.

Slike faktorer hadde lenge gitt utslag av redaksjonell egensindighet. Løsrivelsen fra partiene var en av mange uvegerlige konsekvenser av journalistikkens indre utvikling – en noe nær uunngåelig effekt av en internasjonal strukturendring av journalistikken. Bakgrunnen var at journalistikkens mer reflekterte forhold til seg selv fremkalte profesjonalisering og klarere etiske normer – og uavhengighet fra partiene. Profesjonaliserende mekanismer som sentralredaksjonen, redaksjonssekretærer og redigerere var episoder i en større beretning om journalistikken som ikke-politikk, ja, som ikke noe annet enn journalistikk. Oppløsningen av partipressefenomenet var en etappe i etableringen av en autonom journalistikk. En stadig mer velutviklet og velbegrunnet faglig og etisk selvforståelse tok form. Et sterkt kildevern, redaktørens etiske plattform og distansen til det juridiske apparatet, sammen med plakater og PFUs

etiske foranstaltninger, tar av for ytre trykk og bidrar til journalistikkens autonomi. Etikken sikrer autonomi og forankring på samme tid. I spaltene og på sendeskjemaet styrkes autonomien gjennom kommentarer og intervjuer av egne medarbeidere som uavhengige observasjoner fra orkesterplass, men ikke lenger fra scenen. Derfor handler presseetikken så visst ikke bare om respons til en bekymret offentlighet, men om selve journalistikkens frihet til å være journalistikk.

I den grad pressen *har* et «program», er det ikke-politisk, tidvis anti-politisk. I sin undertekst gjør pressen det glassklart at mediene er alt annet enn politikken tro tjener. De er kun til for sine lesere. Via tipsordninger og utallige varianter av interaktivitet sies det at kun publikum er medienes allierte. Som i politikken blir det stadig viktigere å være *populær*. Når båndene til partiene kuttes, har lojaliteten til den aktive journalistikken i stedet innrettet seg som *feed-back* mot journalistikken som kommunikasjonsform og fagetisk fellesskap. Nå er det andre idealer som gjelder. Det gjelder å nå folket med det folket *virkelig* er opptatt av. Det journalistikkforskeren Odd Raaum kaller frigjøringen av journalistikken, er ledd i moderne samfunnsendring på bred front.²⁴¹ Mediene fant sin plass i et funksjonsoppdelt samfunn.

Opphøret var også en nødvendig konsekvens av paradokset som ligger i å være både deltaker og tilskuer. Journalistikken konstaterer stadig at den er både på utsiden og innsiden av begivenhetene. Den observerer fra utsiden, samtidig som den setter dype spor og slik er *implisert*. Arve Solstad og Dagblad-journalistikken observerte Stortinget utenfra samtidig som avisen innvirket på Stortingets dagsorden. Journalistikken håndterte paradokset ved å markere at den står på utsiden (sammen med publikum) og *derfor* må ty til foregripende vurderinger og kommentarer som et høyere lag. Den dramatiserte fremstillingsform kunne bare understrekes med distanse fra det politiske spillet. Ved å vise at politikk er et snevert spill eller en kamp om posisjoner og dagsordener, kunne journalistikken selv liksom betrakte fra tribuneplass. Bare som observatør kunne journalistikken høste tillit, og bare som hemmelig medspiller kunne den høste interesse. I dette perspektivet fremsto partibunden presse som en anomali som måtte opphøre.

Der dagsorden settes

I etterkrigstidens pluralistiske partioffentlighet var den politiske dagsordenen rådende, med pressen som middel. Da politikken og journalistikken skjøv seg fra hverandre, holdt de forbindelsen i en kompleks kobling av mening, *en offentlig dagsorden*.

Situasjonen utover i 1980-årene var at politikk og journalistikk omsider befant seg på sideordnet nivå. De var blitt mer forskjellige, men også mer jevnbyrdige. De hadde fremmet sine respektive former for makt, der den ene ikke kunne tvinge den andre. Makt tenkes her som kapasiteten til å selektere informasjon på vegne av andre. Politikerne beslutter hva de vil trekke på av det mediene offentliggjør og hvordan, og redaktørene beslutter hva de vil bringe av politiske vedtak og annet fra politikken – og hvordan. Journalistikken gjør aldri politikkens jobb og vice versa. Riktignok pekes det på journalistikkens voksende innflytelse på den politiske dagsorden. Motsatt vei kan det konstateres at politikken preger mediene og offentligheten hver time av døgnet. Politiske ledere er mer i redaksjonene og studioene enn på Stortinget og partikontorene. Ikke desto mindre er det lett å registrere forskjellen mellom politisk og journalistisk kommunikasjon.

Generelt betraktet holdes den politiske offentlige mening ved like i den komplekse interaksjonen mellom disse to forskjellige former for kommunikasjon. Men den offentlige mening bygges også av argumenter, forslag, appeller, protester og trusler, fra protestbevegelser, intellektuelle, og de brede folkebevegelser, brede medlemsorganisasjoner, til ekspertorganisasjoner, sultestreiker og opptøyer, ad hoc-aksjoner til høyre og venstre, til religiøse fundamentalistiske celler og andre som via oppslag og plakater, karikaturer og alle tenkelige medieformer konstituerer press på det politiske systemet som bare delvis kan ignoreres. Den politiske mening konstruerer temaer, belyser saker fra mange vinkler, knytter saker sammen og med politikkens tidligere beslutninger. Myriader av små og store meningsutvekslinger filteres i hverandre gjennom hele skalaen av yringsformer.

Den offentlige mening opererer uten tvang og uten normen om at eliten styrer best. Derfor betraktes den som grunnleggende demokratisk, og som basis for politisk legitimitet. Den er også fundamentalt *nyttig* for både politikken og journalistikken. Mange saker kan tas opp eller avsluttes

ved å henvise til den offentlige mening. Politikken kvern maler langsomt og er alltid på etterskudd i forhold til samfunnets utfordringer, noe som kompenseres med nye forslag og løsninger fra den offentlige mening. Storting, regjering og partier må være passe åpne for nye temaer og journalistikkens vinklinger. Da tjener den som en stabiliserende instans, som forum for meningsdannelse, men også som arena for påvirkning og konflikt, hvor instanser hevder sine sektor- og egeninteresser. På det politiske området blir det viktig å henlede/bortlede oppmerksomheten til og fra bestemte problemer og løsninger ved hjelp av informasjonsmedarbeidere og konsulentbyråer som er spesialister på dette. Fra 1980-årene vokste PR-bransjen frem med lobbyisme og opinionspåvirkning som fagområde i offentlighetens skygge, med diskresjon som ressurs. Noen år senere ble også statssekretærer og informasjonsmedarbeidere profesjonelle opinionspåvirkere. Tankesmiene ble sterkere aktører i den offentlige mening, men opererte åpent.

Politikken importerer temaer som gjøres politisk relevante. Offentligheten avgjør hvilke forslag som er kontroversielle eller viktige, og som skal debatteres. Om den hegemoniske politikken kan tillate seg å være «tykkhudet», som i etterkrigstiden, fremmer den egen politikk uten å skjele mye til omgivelsene. Politikken kunne da styres etter proposisjoner, komitéinnstillinger og nasjonalbudsjett hvor mangt allerede hadde vært gjennom korporative samarbeidsorganer. Men den partistyrte offentligheten var ikke totalt dominert av regjeringspartiet. Oligarkiet var omgitt av kritikk både på Stortinget og ikke minst i den rett nok partikontrollerte offentlighet, hvor opposisjonspressen dominerte. Også det å trumfe gjennom vedtak mot en samlet opposisjon medførte tap av tillit. Derfor valgte regjeringen tidvis å vise parlamentarisk fleksibilitet, slik tilfellet var med beredskapslovene i 1950 og prislovens skjebne i 1953. Med den offentlige mening i egenskap av «samfunnsvilje» eller «allmenn rettsfølelse» er det mulig for politikken å håndtere dilemmaet mellom beslutninger og legitimitet. I antall røster er den offentlige mening langt mer beskjeden enn selvforståelsen. Den er også passe fornuftig; «Grov konsensus» (enighet om de store trekk, enighet om hva det strides om, kompromiss, utsettelse, osv.) er en produktiv selvforståelse for å kunne fungere. Både aktørers innspill og strukturelle forhold teller i den løpende produksjonen av offentlig mening, som

aldri opphører. Spørsmålet om hvilke rettferdighetsnormer som skal rå på utallige saksområder, konkluderes aldri. Demokratiseringen av politikken forlitter seg på en offentlig mening som gjenvinnbar ressurs, der velgere og politikere observerer (observasjoner av) hverandre. Den offentlige mening fremmer en bred språklig og tematisk basis for ytterligere kommunikasjon i politikken, journalistikken og i den offentlige mening selv. Temaer tas opp og blir til offentlige fakta. Den offentlige mening er sensor, et barometer for politikken.

I den offentlige mening ser politikken seg som av og for folket og i inngrep med andre aktører. Aktører ser de andre aktørenes relevante fasader. Det meste er skjult, men kompleksiteten reduseres slik at politikken kan styre seg selv, men altså med den offentlige mening som navigasjonsinnretning.²⁴² Den politiske funksjonen til den offentlige mening er å bidra til politisk refleksjon. Den avgir en selektiv resonans som gjør at politikken observerer noe nytt og annet enn hva den allerede ser. På den måten oppdager politikken nye løsninger og nye problemer.

Denne muligheten var underutviklet i etterkrigstidens partielitistiske offentlighet fordi resonans bare kan fremkalles av motstand, av noe *annet*. I den politiske kampen var det større behov for lojalitet og kontroll via direktiver og overvåkning. Arbeiderpartistaten og den borgerlige opposisjonen produserte med ulike virkemidler en forestilt, demonstrativ offentlighet som i varierende grad fungerte kritisk. For Arbeiderpartiet ble presset mot det politiske hegemoniet følbart i 1960-årene. En økonomisk opposisjon var til stede fra slutten av 1940-årene. En utenriks- og sikkerhetspolitisk opposisjon presset på fra slutten av 1950-årene, og i 1960-årene ble industripolitiske svakheter mer åpenbare. Politisk slitasje og selvmotsigelser oppsto som følge av konstant å måtte agere egen offentlighet, dvs. produsere sin egen begrunnelse. Det oppsto disharmoni mellom Arbeiderpartiets realmakt og argumentasjonsmakt. Valget i 1961 var en vekker, men regjeringen ble heiet frem av en oppmuntrende partipresse.

Den offentlige mening både åpner og innskrenker temabredden i samfunnets politiske dagsorden.²⁴³ Med oppslagene mer eller mindre spektakulære virkemidler, typografisk og programmessig osv., og med personen og konflikten som brennpunkter, gjøres noen saker til gjenstand for offentlig oppmerksomhet, mens annet hensettes til marginale

deloffentligheter. Den offentlige mening er hjelpemiddel for refleksjon i politikken som på sin side gjør tjeneste som kilder.²⁴⁴ På den ene siden er mediene avhengige av politiske saker som løpende temaer, og på den andre siden må politikken navigere ved hjelp av noe utenfor seg selv, men som samtidig er følsom overfor politikkens logikk. I den offentlige mening skjer en gjensidig «irritasjon» som gir både politikk og journalistikk anledning til å observere seg selv, og slik til å styrke sin egenart. Om den offentlige mening viser kraften i det bedre argument, er tvilsomt. Alt i alt er den stedet for det beste *arrangement*.

DEL 5. OMRINGET

(CA. 1980–2000)

NÅR DET HEVDES at politikeres og regjeringers skjebne avgjøres *i* mediene, eller *av* mediene, underslås kompleksiteten mellom politiske aktører, medieaktører, organisasjoner og medieoppslag. Journalistikken er ingen regissør for det offentlige liv. Den setter bare delvis politikkenes dagsorden, og alltid i interaksjon med politiske aktører i posisjon og opposisjon. Den offentlige mening danner et uoversiktlig forløp av saker, der journalistikken er ordstyrer, men uten full kontroll. Slik har det vært siden 1880-årene. Omfanget, intensiteten og frekvensen i interaksjonen har tiltatt fra 1970-årene, og det samme gjelder likeverdigheten mellom politikk og offentlighet. Politikk og journalistikk har i voksende grad dannet to selvstendige «verdisfærer» med Max Webers ord. Den ene ble omringet av den andre. Den offentlige mening dannet en omverden for politikken, styrt av sine egne regler. De to har ervervet voksende autonomi, men er samtidig blitt stadig mer avhengige av hverandre.

Flere endringer utover i 1980- og 1990-årene dannet rammebetingelser for den offentlige parlamentarismen:

- a) overgang til mindretalls- og samarbeidsregjeringer som normaltilstand,
- b) større innflytelse i den offentlige mening for organisasjoner, aksjoner og bevegelser fra sivilsamfunnet samt fra mer utadrettede partier,
- c) overføring av makt til markedsaktører og overnasjonale organer,
- e) overgang fra spredt partipresse i retning mer konsentrert og multimedial og statsstøttet markedspressen,
- f) enda en EF/EU-strid som bekreftet hoveddimensjonen i den offentlige mening,

- g) en «lang hale» av internetbaserte medier med politisk innhold med og uten redaksjonell styring, i nye genrer,
- h) overbetalte selskaper med diskret politisk påvirkning som produkt.

Mye lå til rette for en politiker som Gro Harlem Brundtland da 1970-årene ebbet ut. Regjeringen Nordli hadde alt innført ny rentepolitikk i tråd med internasjonale tendenser. Arbeiderpartiet fastholdt sin styring basert på *det nødvendige*. Partiets prinsippprogram fra 1981 la til rette for en pragmatisk og forbrukerrettet politikk. I 1977 gikk Høyre frem med syv prosentpoeng i forhold til forrige stortingsvalg, men også Arbeiderpartiet gjenvant mye sammenlignet med det elendige valget i 1973. Den mer liberale økonomiske politikken ga dynamikk til den offentlige debatten. Etter Sovjetunionens sammenbrudd svant noe av det sikkerhetspolitiske prosjektet i Arbeiderpartiet og Nato. I Norge var Nato- og USA-lojaliteten klippesterk som alltid, men det var i større grad tid for situasjonens politikk. I den grad det var tale om ideologier, var det tid for de universelle verdienes og rettighetenes politikk. Politikken fikk hjelp av offentlighetens ordnende prinsipper, især fra journalistikken, som fremstilte temaer som mer eller mindre politisk relevante. Politisk journalistikk ble enda mer kunsten å gjøre det tilsynelatende irrelevante (det som tilhører privatsfæren) relevant. Politikk forble som sjakk: kunsten å utnytte opposisjonens brikker i bekjempelsen av dem. Men sjakkpartiet mellom Arbeiderpartiet og ulike allianser av de borgerlige partiene gikk over i kinasjakk der motstanderne kom fra flere kanter og i flere farger. Dette medførte en mer ustabil politisk situasjon. Politikkenes resonans i mediene og den offentlige mening ble tydeligere.

I 1980- og 1990-årene tok forholdet mellom politikk og presse avgjørende skritt mot frakobling. Pressen ble for alvor til «journalistikk», med egen selvforståelse, normer og betraktningsmåter. Nye saker fikk den politiske journalistikken i mengder med rekken av mindretallsregjeringer og en opposisjon som i voksende grad var villig til å rendyrke sin rolle som vaktbikkje, skriver Fredrik Sejersted.¹ Det oppsto en «kontrollkoalisjon» med partier både til høyre og venstre og som ble krassere. Dette kunne en stadig mer *eksternalisert presse* dra nytte av. På basis av sin egen distinksjon mellom god og dårlig journalistikk,

observerte den politikken på samme måte. Med avskjeden fra partiene kunne pressen etablere seg som fullverdige autonome institusjoner i den offentlige mening, og samtidig få en mer sentral rolle overfor politikken. For politikken handlet det mer om styringsevne. Spørsmålet var nå om politikken var effektiv.² Politisk kritikk baserte seg mer på det korrekte snarere enn på det riktige. På 1990-tallet handlet det dessuten om Stortingets kontrollerende myndighet. Alt i alt viser 1990-årene (frem til Bondevik-regjeringen i 1997) et mer komplekst politisk system. Det ble mer komplisert å drive politikk i betydningen *endre*. I stedet åpnet det seg nye former for innsyn og kritikk av politikken selv, også fra politikkenes omverden, der særlig journalistikken var kommet i posisjon til å hente ut og legge inn det journalistisk relevante.

Politikkens underdags eksperimenterte med den offentlige mening. Carl I. Hagen og Erik Solheim la an en mer medierettet politikk på hver sin flanke. Begge uttalte seg kritisk til mediernes virkemåte, men hadde talent for å utnytte den. Begge ble beskyldt for populisme av de øvrige partiene og av mediene som ga plass til deres moderniserte politikkforståelse. Begge ble anklaget for å eie sitt parti. Hagen mestret dette fordi den folkelige og den liberalistiske dimensjonen i partiet lenge nøytraliserte hverandre. Hagen klarte seg også best fordi tidens tema var personlig frihet. Solheim hadde de fleste i partiet til venstre for seg, de hadde liten sans for utspillenes form. Ingen andre politikere bruker flere sider på mediene i sine memoarer enn Hagen og Solheim, der journalistikken angripes som andre politiske motstandere. De må utnyttes og overvinnes. Mediene var deres barometer for med- og motgang.

Også sentrum fikk sin mediepolitiker. Venstres leder (1996–2010) Lars Sponheim evnet å tiltrekke seg oppmerksomhet på tross av at han var stortingsrepresentant for, og senere ledet, et lite parti. Han snakket mer med mediefolk enn de fleste. Han lyttet til BT-journalisten som i 1993 foreslo at Sponheim skulle love å gå over Langfjella dersom han kom inn på Stortinget.³ Sponheim lærte i tiden som fulgte at han selv måtte skape røre.

Det samme hadde Høyres leder 1991–1994 Kaci Kullmann Fiene forstått, men hun likte det ikke. I dagens mediesamfunn betaler det seg ikke å være seriøs, sa hun i 1993: «Bare de siste årene er det skjedd en dramatisk vanskeliggjøring når det gjelder å nå gjennom med et budskap som er

litt sammenhengende, *litt* annet enn en kraftsats.»⁴ Presset fra mediene var en viktig grunn til at Kullmann Five fikk nok i 1994.⁵ Rundene med Brundtland om problemene med EØS-forhandlingene i 1991 og valgkampen i 1993 var i overkant harde. Før og etter valgnederlaget i 1997 var det Jan Petersens tur til å bli målt og veid i forhold til den nye tidens verdi: kommunikasjonsevne.

Politikkens omverden var endret, særlig gjennom 1980-årene: I 1993 kom Arbeiderpartiets leder gjennom ti år og statsminister i 1996–1997, Thorbjørn Jagland, med følgende dom:

Vi politikere er omskapt til underholdningsmaskiner og blitt en del av kommersialiseringen av samfunnet. Den eneste ideologien som står igjen heter profitt. Mediene har ikke lenger noen forankring i dette århundrets ideologi! Aftenposten er ikke lenger en konservativ avis. Arbeiderbladet er ikke sosialistisk. Alle har ett og samme mål: å tjene penger. Den dagen mediene gikk over fra å være forankret i de gamle ideologiene til å skape profitt, hadde de ingen annen mulighet enn å lage stoff – som solgte! På teatret har man som regel en begynnelse, en slutt og innhold, ikke sant? Den kulturelle forestillingen som heter «medier» har hverken begynnelse eller slutt; journalistene husker knapt hva de skrev i går! Og ikke leserne heller. Derfor skaper mediene i dag en helt ny kulturell forestilling, og de skaper også en annen virkelighet. Vi ser konturene av en utvikling fra en situasjon der mediene – særlig kringkastingen – ga folk felles opplevelser til en slags informasjons-shopping der mediene selv tar initiativ til å fremskaffe ønsket informasjon. På den måten fragmenteres samfunnet. [...] Mediene er opptatt av en eneste ting, og det er å fange opp noen løse setninger hvis hensikt er å skape *konflikt*, fordi det er konflikten som selger, ikke innholdet. Tro meg, dette er et eksistensielt problem. Folk lever i usikkerhet om hva som er virkeligheten, mens mediene, på sin side, *skaper* sin egen virkelighet. Dette er det postindustrielle samfunnets store kulturelle dilemma.⁶

Samtidig var 1990-årene en periode med effektivisering av stortingsarbeidet og styrking av Stortingets kontrollfunksjoner.⁷ En stadig mer

frittgående og konkurranseorientert presse ga oppmerksomhet til Carl I. Hagen, politikervakheter og indre partisplittelser. Det fant sted en voksende distanse mellom borger og parti, en avlojalisering. Resultatet var dels destabilisering, dels et sterkt FrP. Perioden var preget av mindretallsregjeringer, og det tales om «stortingsregjereriet» i denne perioden. Stortinget gjorde til dels endringer i regjeringens lovforslag eller stemte ned regjeringen. Særlig merkbart var dette under Jagland-regjeringen (1996–1997). Samtidig som Stortinget svekket sin stilling overfor internasjonal rett, markeder og generell kompleksitet i forvaltningen, styrket det sin stilling overfor regjeringen. Kontroll- og konstitusjonskomiteen, åpne komitéhøringer, kontrollutvalg (for EOS og de hemmelige tjenestene) og offentlige granskningskommisjoner var de viktigste reformene. Dette var utslag av ideer som hadde vokst seg modne i lang tid, kombinert med at Stortinget måtte forholde seg til en stadig mer kompleks virkelighet. Mediene kunne stadig vise til maktmisbruk og vilkårlighet i statlig styring, som Stortinget ønsket å trekke inn i det parlamentariske systemet. Den voksende kontrolliveren henger sammen med mediens favorittøvelse: Å vise frem uheldige sidevirkninger av den stadig mer komplekse og ekspansive utøvende makt.

Tønsberg-vedtaket (1981)

Det var ikke bare Arbeiderpartiet som opplevde indre splittelse og opprør nedenfra. Så sent som på begynnelsen av 1980-årene hadde KrF innslag av fundamentalisme, forstått som politikk befalt av Skriften. Det gjaldt særlig i abortspørsmålet, som var en hodepine for nesten alle stortingspartier. For KrF var abortloven ikke bare feilslått politikk, den var en *synd*. Riktignok hadde Norge en (restriktiv) abortlov da KrF deltok i Lyng- og Borten-regjeringene, og under en KrF-ledet regjering i 1972–1973. Men Arbeiderpartiets styrkede offensiv med ny abortlov fra 1976 og Høyre-bølgen ble betraktet som ytterligere materialistiske tendenser. KrF-landsmøtet i Tønsberg i 1981 satte foten ned: Partiets deltakelse i regjering måtte være avhengig av regjeringens abortsyn: «Forutsetningen for KrFs deltakelse er at regjeringen vil gi det ufødte liv et reelt rettsvern – dvs. at retten til fri abort oppheves.» Dette var saken, ja, *merkesaken* som gjorde KrF til et distinkt parti.

Opprøret nedenfra var en protest mot høyrebølgens verdiløshet. Med tidligere statsminister Lars Korvalds ord:

I slike oppbruddstider som de vi gjennomlever, må man spørre: Hvor går veien framover? Ingen ting synes å ligge fast. Den vestlige verden er inne i en kulturkrise. Situasjonen preges av oppløsning og usikkerhet i forhold til de normer som vår kultur har bygd på i hundreder av år. Vi er inne i en avkristning og avideologisering. Tidligere aksepterte normer settes til side i toleransens og nøytralitetens navn. I det tomrom som oppstår, innføres andre ideologier og verdier. Resultatet blir et samfunn som bærer skinn av nøytralitet og toleranse, men som i realitet gir rom for helt andre verdier enn de kristne. Forvirringen synes å være opphøyet til norm. Kampen mot de kristne verdier føres både bevisst og ubevisst. Det skjer offentlig gjennom lovverket som ikke lenger skal preges av kristne normer, men ofte tvert imot slik som gjennom lovfestet fri abort. Humanismen skal erstatte det kristne menneskesyn. Mennesket settes i sentrum istedenfor Gud. Etikk og moral blir på meget viktige livsområder privatisert. Hele denne utviklingen dreier seg til syvende og sist om hvilke verdier et samfunn skal bygge på. Denne kampen er ikke ny og den er heller ikke slutt. Helt siden forrige hundreår har kulturkampen stått nettopp om dette. Viktige livsområder blir privatisert. Solidaritet med de svake og undertrykte står i kontrast til det moderne og selvopptatte menneske. Materialismen har igjen høykonjunktur. Men individualismen og materialismen har ikke noe svar verken til enkeltmennesket selv eller til fellesskapet.⁸

Med denne tidsdiagnosen var tiden inne for å stå klippefast på prinsippet om rettsvern for det ufødte liv. Den regjeringsivrige partiformann Kåre Kristiansen, som i sine memoarer omtaler seg selv og Korvald som fundamentalister, ble utsatt for korridorpolitikk. «Det var ikke mye oppbyggelig i det som hadde foregått i mørkekrokene i korridorene som framstående tillitsmenn hadde deltatt i. Det er alltid et faresignal når pressen refererer mer fra korridorene enn fra de offisielle møtene.»⁹ Kåre Willoch konstaterer at Tønsberg-vedtaket i 1981 «kan tjene som skole-

eksempel på hvorledes et partilandsmøte ikke bør frata sine egne valgte tillitspersoner enhver rimelig handlefrihet». ¹⁰ For KrF slapp selvsagt ikke unna politikkens paradokser: «Det partiet som vi skulle 'straffe' for dets svikt i abortsaken, Høyre, ble overlatt hele regjeringmakten mens vi satt i Stortinget som støttespillere for det», ¹¹ og Willoch-regjeringen kunne iverksette avreguleringer på en rekke områder.

Ethvert parti bør ha minst ett *sinnelagsprinsipp*, ett standpunkt som ikke endres med vær og vind, trass i ideologidød og pragmatisk saksorientering i politikken. Arbeiderpartiets sinnelagsprinsipp for eksempel er sysselsetting. Abortsaken var KrFs. Det måtte også Kåre Kristiansen godta: «Hvem av oss ville egentlig 'administrere' en slik lov som vi hadde kjempet mot med nebb og klør?» ¹²

Men var dette et prinsippvedtak som skulle ha allmenn og ubegrenset gyldighet? Mindre enn tre år gikk før KrF *kunne* administrere abortloven. Senterpartiet ønsket å gå inn i regjeringen. På landsmøtet i Oslo i 1983 byttet Kåre Kristiansen plass med Kjell Magne Bondevik og ble parlamentarisk leder, en kanskje enda viktigere posisjon med hensyn til regjeringdeltakelse enn formannsstillingen. Bondevik var mer sentrumsorientert og moderat, mindre regjeringshissig, og lettere å svelge for grunnplanet. Nettopp derfor var det lettere å gi litt tau for prinsippet. Tønsberg-vedtaket lå i fortiden. Men det måtte en kriselignende tilstand til, sa landsmøtet, før partiet kunne tre inn i regjeringen. Pressen fikk noe de kunne arbeide med. Hva skulle til av krise for at partiet tok skrittet? Kåre Kristiansen skriver at vedtaket ble «trukket fram av massemedia hver eneste gang det forekom en aldri så liten dissens-sak i Stortinget. Det stående spørsmål ble: Er dette en sak som er stor nok til at partiet kan gå inn i regjeringen? På denne måten ble partiets regjeringdeltakelse nærmest stigmatisert, og det ble etter hvert opparbeidet en så sterk stemning og forventning i retning av regjeringdeltakelse *at profetiene til slutt ble selvsøppfyllende*». ¹³

Partiet entret den sekulære politikken for alvor. Den kristne «fundamentalismen» forsvant til fordel for verdiene. Abortsaken var ikke lenger samvittighetssak, men et personlig og politisk verdistandpunkt. Guds befaling ble tonet ned slik at partiet kunne ta del i Willoch-regjeringen i 1983. Den parlamentariske situasjonen var så vanskelig, advarte ledelsen, at noe måtte gjøres. Den ville ha klarsignal til å starte

regjeringsforhandlinger, og fikk det. Mange i partiet følte kniven på strupen, og samvittigheten ble sekundær i forhold til partiloyaliteten. Politikken form dikterte partiets politikk. Tønsberg-vedtaket ble på nennsomt vis dempet ned: Det kunne ikke stå evig, uansett politisk situasjon. At den politiske situasjonen var ganske lik etter to år, var ikke en populær analyse.

Loven var endelig sett på som et vedtak som partiet måtte forholde seg til *politisk*. Utdelingen var å håndtere dilemmaet mellom å være prinsipielt for det ufødte livets rettsvern og sitte i en regjering som «administrerte abortloven». Lars Korvald og Kjell Magne Bondevik forsto hvordan: Tro handler om absolutter og absolutte normer, mens politikk er pragmatisme. Tro om det hinsidige, politikk om det dennesidige. Uten vilje til kompromiss kan partiet ikke søke politisk makt. Guds vilje må rekonstrueres til et moral-politisk standpunkt dersom det skal ha innflytelse i politikken. I politikken oversatte partiet religionens lover til verdier og ideer, som begge deler kan bøyes og formes. Partiet innså gradvis, slik andre partier hadde gjort gjennom etterkrigstiden, at partiets program og praksis tilhørte sfæren i samfunnet kalt politikk.

Hva hadde skjedd på bare to år? Noen eller noe hadde hjulpet KrF til å se politikken i et annet lys: Var det statsminister Willoch og hans fremgangsrike regjering? Oppgjøret med sosialdemokratiet? Var det den offentlige debatt som hadde gjort klart at et parti må oppføre seg politisk? Jo, i pressen var det hamret på at vitsen med partipolitikk er at makten tas når muligheten byr seg. Foran stortingsvalget hadde Egil Sundar benyttet spaltene i Aftenposten til å irettesette Senterpartiet og Kristelig Folkeparti for deres lunkenhet når det gjaldt regjeringssamarbeid. Kjell Magne Bondevik skriver at «I artikkel etter artikkel dundret han løs på sentrumspartiene for å få oss til å bli mer 'lydige samarbeidspartnere'». Bondevik svarte i spaltene og under møter hvor han ba om større respekt for KrFs politiske ståsted. Hardkjøret virket mot sin hensikt: «Det var ikke lett å slippe til i en gjensidig dialog når Sundar ble engasjert. Jeg betvilte aldri hans intensjoner, men jeg mislikte til tider sterkt hans metoder.»¹⁴

Sundar snudde selvfølgelig ikke KrF egenhendig, men han illustrerer det borgerlige politiske landskapets uforstående holdning til et parti som ikke *ønsket* politisk makt, som ikke forsto at Guds lover skal styre men-

nesket, ikke *samfunnet*. Mer enn for andre partier representerte politikk for KrF et nødvendig onde. Derfor var KrF Norges merkeligste parti inntil Kjell Magne Bondevik *politiserte* partiet.

Bondevik og KrF håndterte dilemmaet ved å plassere «verdier» på politikken side, og «evig liv» på religionens. Siden «verdier» kan gjøres til gjenstand for kompromiss (men ikke «evig liv» eller «drap på ufødt liv»), var det mulig å delta i Willoch-regjeringen som «administrerte» en abortlov. Kjell Magne Bondevik hadde støttet Tønsberg-vedtaket, men var fleksibel: Hans senere suksess skyldes en viktig innsikt: Vekten på verdier demmer opp for det religiøse. Og: en borgerlig regjering er ikke så bra som en sentrumsregjering, men den er bedre enn en Arbeiderparti-regjering. Med disse innsiktene gjorde han igjen KrF og det politiske sentrum til et regjeringsalternativ. Ved å prioritere verdier knyttet til familie og sivilsamfunn omfavnet han det religiøse, men fra et politisk perspektiv, og han gjorde religionen politisk impotent. Noe lignende skjedde i Senterpartiet: Bondekampen, deretter landbruksinteressene, ble etter hånden pakket inn i *distriktets interesser*, som nøytraliserte de reaksjonære tendensene i partiet. Særpartiene fremsto mer som Venstre og Høyre.

Partiene vender seg ut

Overgangen fra embetsmannsstat til partistat fant ifølge Jens Arup Seip sted grovt betraktet rundt 1900. Parlamentarismen flyttet regjeringens basis fra kongen til en representativ forsamling. Den utøvende makt måtte bestå en annen og bredere legitimitetstest. Dermed ble partiene satt i en strategisk posisjon, i Norge dannet de veien fra folk til Storting. Partiet ble kanalen for politisk kollektiv institusjonalisert handling. Lenge var partiene forankret i bevegelser og klasser og valget sa ofte seg selv. Partistaten ble et sentralt ordnende prinsipp for hensiktsmessig politisk ytring eller handling i et demokrati. Stabile medlemsorganisasjoner blir politikken måte å ordne politiske valg på. Velgeren kunne i prinsippet velge mellom et fåtall partier (i den grad valget ikke var gitt) i stedet for et utall standpunkter. Slik har det vært siden: Partiene tilbyr forenkling og flytter usikkerheten fra den enkelte til institusjonen. Den politiske leder gestalter en politisk misjon som kan aksepteres eller avvises.

Den publisitet i form av aviser som tok del i dannelsen av partiene, tilbyr representasjon av nettopp den folkemeningen politikken ikke kunne forholde seg til direkte utenom i valg. Avisene artikulerte de nyheter og synspunkter som passer inn i forholdet mellom parti og samfunn. Folkemeningen ble differensiert i tråd med skillelinjene mellom partiene. Folkemeningen fikk sin form fra det lokale, men også ovenfra, fra redaksjonen og partiet. Men altså partier i en bevegelse. I en tid da ideologiene brant og bevegelsene var uttrykk for den enkeltes meningshorisont, var avisenes representasjon ikke fjern fra folkeerfaringen.

Etter krigen har partiene gått fra å være redskaper i klassekampen til å bli saksorienterte problemløsere. Det følger av ansvaret ved å ha sitt parti i regjering, eller ved å være i opposisjon. Partiene og deres presse politiserte meningsmangfoldet i offentligheten, fanget opp problemer og løsninger, og formulerte dem politisk. Pressen produserte fremfor alt legitimitet for sine partier. Partiene ideologiserte samfunnsspørsmål etter sine programmer og sikret kontinuitet og forutsigbarhet for velgerne.

Partipolitikken gjennomgikk endringer etter de stabile hønsvaldske 1950-årene og bølgene i 1960-årene. Mot slutten av 1970-årene ble partiorganisasjoner mer sentralisert, og i 1980-årene ble de medietilpasset. I begge prosesser ble organisasjonen profesjonalisert og innrettet mot det *store* publikum, velgerne, og det *lille* publikum, journalistene. For Høyres del begynte prosessen med å styrke toppledelsen med en utredning fra 1967, og implementering fra 1970.⁴⁵ Tanken var å styrke ledelsen og oppnå bedre kontakt med velgerne. Topplanet skulle effektiviseres, men uten at det gikk for mye ut over stortingsgruppens handlingsrom. Flere organisasjonsmessige reformer ble gjennomført. Omtrent samtidig tildelte politikken seg selv to oppmuntringer: partistøtte og pressestøtte.

Partistøtten ble innført i 1970 og utvidet til lokalpartiene i 1975, fordelt etter partienes andel av stemmene. Dette styrket partiene også sentralt, og det forelå enda tydeligere finansielle insentiver til å gjøre gode valg. Særlig Høyre var ambivalent. Partistøtten kunne bidra til en forvokst, selvdrevet politisk maskin og et selvsupplerende teknokrati, og dessuten til en uheldig form for politisering av samfunnet. Partiavisene ville mer og mer fremstå som *statsmedier*. På den andre siden satte offentlig støtte partiene i bedre stand til å operere uavhengig av andre kilder, (som

Libertas) og dessuten til å øve kontroll med forvaltningen. Partiene kunne lettere utføre utredningsarbeid som var til beste for både partiarbeidet og stortingsgruppen.¹⁶

I 1974 hadde arbeidet med å modernisere Høyre blitt intensivert da Erling Norvik ble partiformann og Kåre Willoch parlamentarisk leder. Norvik aktiviserte grunnplanet, mens Willoch styrket stortingsgruppen. Arbeidet med å styrke partiet innebar også at fagekspertene i større grad ble trukket inn. Flere av endringene skyldtes de endrede forutsetningene for å drive politisk mobilisering som fant sted innover i 1970-årene. Tv plasserte seg midt i offentligheten, og festet til seg oppmerksomhet fra omkringliggende presse og radio. Fjernsynets vinkling mot individet krevde sitt motsvar i mer medievennlig partiledelse. Det skjedde mer i Høyre enn i Arbeiderpartiet.

I Høyre brakte generalsekretær Svein Grønnern inn nye tanker fra USA og England. Høyres historiker for perioden Hallvard Notaker skriver at det er «i kombinasjon av økt journalistisk uavhengighet av partiene og forventningen om fjernsynets forsterkede dominans at vi finner de store endringene Norvik, Grønnern og de andre ønsket å komme i takt med».¹⁷ Den nasjonale medieformidlingen ble for de sentrale informasjonsfolkene viktigere enn formidlingen på stedet. Egne folk reiste rundt med utstyr som ble plassert i møtelokalene. Det ble arrangert egne fotosesjoner for pressen, såkalte photo-ops. Kjente tv-personligheter ble leid inn for å øve politikerne i medieopptreden. Høyres Telemarketing fra 1986 til 1990 solgte lodd og annonser, samlet inn penger og foretok meningsmålinger. Ingen stor suksess, men tanken var sådd. Politikens form måtte tilpasses det store mediepublikummet, som med tv kunne nås mer direkte. Tankemåten sprang ut av det faktum at partiene ikke lenger hadde *sine* medier. Nå var nyhetsmediene på *den andre siden*. Partiene måtte ut, de måtte trenge gjennom det egensindige mediefilteret for å nå publikum. Og fjernsynet var viktigere enn noen avis.

Som konsekvens av mediesatsingen og den politiske utviklingen generelt, gikk medlemstallene ned. I Høyre ble medlemstallet halvert fra 1990 til 1995.¹⁸ Private pengebidrag krymper. Partiene ble i enda større grad valgkampmaskiner som måtte vinne valg for å drive seg selv. Partistøtten ble fordelt etter oppslutning. Partiene arbeidet nærmest etter provisjon. Høyre kunne dermed leve med både pressestøtte og parti-

støtte. Partistøtten gjorde at partiet ble mindre sårbart overfor næringslivets variable giverglede, og det kunne satse langsiktig på profesjonelle medarbeidere når det gjaldt informasjonsarbeid og utredning. Ikke minst var det viktig å øve kritisk kontroll med den offentlige forvaltningen. Partivirksomheten styrket også Stortingets betydning i forhold til den korporative kanal, skriver Francis Sejersted om Høyre. Med utredningsarbeidet opererte de tidvis som Stortingets forlengede arm.¹⁹

Høyre og de andre partiene utviklet seg fra ideologiske sentra til saksorienterte massepartier, i retning det statsvitene kaller catch-all partier. Vekten ble lagt på å vinne valg på brede plattformer, men også gjennom sakseierskap – gjennom sterk ledelse og pågående medienærvær fremfor tradisjonell medlemsaktivitet og ideologisk skoloring.²⁰ Høyres tradisjonelt sterke stortingsgruppe mistet makt til partiorganisasjonen utover i 1970-årene, gjennom organisasjonsendringer. Også andre borgerlige partier foretok endringer i organisasjonen, som innføring av sentralstyre, som brakte dem nærmere Arbeiderpartiets modell.²¹ Partiene ble organisasjonsmessig mer like fordi de sto overfor den samme omverdenen: Utro velgere, kvinner i arbeidslivet, nye ungdomsgenerasjoner, sterkere interesseorganisasjoner og fremfor alt en egensindig, mediedirigert offentlig mening.

Partiene bygde opp mer toppstyrte medie- og valgmaskiner. I 1989 fikk Arbeiderpartiet inn eksterne konsulenter for å omforme organisasjonen. Målstyring og strategisk plan ble innført. Mediearbeidet ble prioritert opp. I 1991-versjonen av Strategisk plan het det at arbeidet med å skaffe medieomtale om et arrangement «er like viktig som møtet/arrangementet selv».²² Nesten alle partier gjennomgikk en fornyelsesprosess i tiden rundt 1990, og siden har det blitt flere. Statsviterne Knut Heidars og Jo Saglies gjennomgang av partienes interne selvransaker på denne tiden, viser en styrking av ledelsen og en forsterket medieinnretning. Høyre foretok endringer i sin organisasjon i 1990 etter at en «strukturkomité» ble opprettet, som sammen med eksterne konsulenter kom med flere forslag til endringer. Den la blant annet vekt på at «i dagens massemedietid så vil intern informasjon ha størst og sannsynligvis den eneste virkning hvis vi kan slå massemedia i tid [...] Etter at et bilde har festet seg i massemedia er det vanskelig å bruke intern, skriftlig informasjon til å få endret dette.»²³ Det som trengtes var intern fleksibilitet, dvs. mer

makt til partiledelsen i den daglige politikken. Politikere i partielitene skjelte antakelig til hva Carl I. Hagen fikk til gjennom mange år med sin handlingsfrihet. I større grad ble partiene sekretariater for en stadig mer medieeksponert partileder og hans eller hennes rådgivere.

Landsmøtene ble innrettet mot mediene i 1980-årene. NRK ønsket å overføre enkelte taler fra partilandsmøtene, og den medlemsbegivenheten landsmøtene er, ble en mediebegivenhet. Intet parti utnyttet denne muligheten til nesten uredigert å nå ut med partiets budskap som Fremskrittspartiet. I FrP fantes ingen tradisjon eller dominerende makt på partikontoret som hindret ledelsen i å tenke nytt: Landsmøtet i 1988 ble et vendepunkt. Alle viktige debatter ble lagt til tidspunktene for overføringene, alle talere måtte melde seg og sine temaer inn på forhånd. Ingen skulle ytre seg om kontroversielle temaer som innvandring og tobakksavgift. En talerliste ble satt opp basert på temaer, kjønn, alder og geografisk tilhørighet for liksom å avspeile partiets brede rekruttering. Hagens egen formannstale, overført i sin helhet som vanlig uten manus, regner han selv blant sine beste: «Da jeg følte at jeg behersket situasjonen, kunne jeg konsentrere meg om å se mot kameraet i midtgangen, som jeg regnet med viste meg i nærbilde. At jeg så direkte på dem som satt foran TV-apparatet hjemme, ville også bidra til at de ikke slo av.»²⁴ Etter landsmøtet (22. april) kunngjorde Dagbladet: «Slik blir Hagen statsminister». Landsmøtet i 1989 ble lagt opp på lignende vis, også da skulle NRK overføre deler av landsmøtene direkte. Hagen beveget seg mellom stolradene og talte direkte til folk i salen. Han snakket om pensjoner overfor de eldre og om ungdommens muligheter overfor de unge i salen. På avtalt tegn fikk han trillet inn et spedbarn som han løftet opp mens han snakket om barnetrygd. Nok en suksess, og det var etter Hagens mening årsaken til at NRK kuttet ut overføringene.²⁵ Flere av de andre partiene utnyttet også landsmøtet som arena i den offentlige mening, inntil mediene omtalte møtene som medieshow.²⁶ Også SV lanserte saker som kunne få presseoppmerksomhet. I 1983 var Ny Tid skuffet over at ikke Bjørn Hansen eller Dagbladet hadde dukket opp. Parlamentarisk leder Hanna Kvanmo fikk landsmøtetalen sin utsatt en halv time fordi ikke alle pressefolkene hadde kommet.²⁷

I 1989-valget fikk Fremskrittspartiet 22 representanter på Stortinget. Partiet kunne bygge opp partiorganisasjonen under ledelse av Hans

Andreas Limi. «Vi må bygge opp et parti med mennesker som kan bli statsråder», sa Hagen på landsmøtet i 1990. Hagens bud var at partiet skulle skille seg fra andre partier i program, ikke i organisasjon. Einar Gerhardsens bok *Tillitsmannen* var en rettesnor. Da Geir Mo overtok som generalsekretær, ble organisasjonen ytterligere profesjonalisert. Likevel ble partiet halvert i neste stortingsvalg, for Norge var enda en gang på vei inn i skismaet kalt EF-saken. Straks den for FrP vanskelige saken var unnagjort, satte partiet igjen rekord ved valget i 1997 med over 15 prosent. Partiet har økt sin medlemsmasse og antall lokallag dramatisk fra begynnelsen av 1990-årene til 2010, den perioden de fleste partiene mistet medlemmer.²⁸ Dette avspeiler lokal aktivitet, men også en slagkraftig sentral organisasjon med skolerte tillitsvalgte.

Senterpartiet mistet noe av det gode taket partiet hadde i primærnæringene frem til 1970-årene og fikk flere og flere stemmer fra folk i kommunal administrasjon.²⁹ Partiet gikk i 1980-årene fra å være et landbruksparti til å bli et bygdeparti. Oppslutningen gikk også ned på grunn av fraflytting og rasjonalisering i landbruket, men forble svak i byene. Partiet klarte ikke å utnytte nei-bølgen fra 1972 og ble rammet av høyrebølgen, som sto for urbane og liberalistiske verdier. Fra 1990 forsøkte partiet seg med målstyring og rullerende toårsplaner etter råd fra et eksternt konsulentfirma. Med ny EU-kamp ble det ny giv i organisasjonen. Etter det gode valget i 1993 føk inntektene i været og medlemstallet steg. Motstrebende bygde partiet ut det sentrale og lokale partibyråkratiet. Fra 1991 til 1996 steg antall ansatte fra 50 til 70, før det igjen sank. Fra 1996 sank også medlemstallet markant.³⁰ Under Anne Enger Lahnsteins ledelse ble det innledet en intern partidialog om partikultur og forholdet mellom medlemsmasser og ledelse. Det var et slitent parti som gikk inn for å konsolidere stillingen.

Partistøtten fortsatte å vokse og la grunnen for utadrettede partiledelser assistert av partibyråkrater, ikke minst i stortingsgruppenes sekretariater. Antallet ansatte i partigruppenes sekretariater var i 2009 blitt 184. Bare Arbeiderpartiets sekretariat på Stortinget var i 2011 på 59 personer. I Venstres sekretariat, da partiet kun hadde to representanter på Stortinget, var det sju ansatte.³¹

Stabilitet (organisasjonsmessig og økonomisk) kan best sikres ved å vinne valg med velregisserte valgkamper, og å behandle mellomperi-

odene mer som valgkamp. Det krever ledere som kan «kommunisere»: Undersøkelser styrker det inntrykket publikum får i fjernsynssendingene. Partiene hadde stort sett kvittet seg med avisene. Men hadde de underlagt seg den politiske tv-journalistikken? Spørsmålet ble stilt av Dagbladets tidligere redaktør Arve Solstad i 1994.³² Partiene tilpasset seg mediernes og den offentlige menings sterkere tilbakevirkende kraft på politikken ved å velge ledere med en medievennlig personlighet. Det var tydelig at noe hadde skjedd.³³

I 1990-årene skjøt de første såkalte spinnerne (medierådgivere, informasjonsmedarbeidere, informasjonsmeglere, konsulenter) seg inn som et nytt ledd mellom forvaltning, partier, medier og Stortinget. De var svar på en tiltakende informasjonskompleksitet som massemedier og andre medier ikke håndterer optimalt fordi de ikke renonserer på åpenheten. Informasjonsmeglerne besitter informasjon gjennom sine personlige erfaringer fra journalistikk og politikk som de kan behandle med diskresjon, fordi de har «kunder». Informasjonsinnsatsen kan settes inn målrettet, raskt og effektivt. Det handler i stor grad om å tilpasse informasjon til mottaker og situasjon. Det gir anledning for partiene til å forstå mediene bedre via andre veier enn offentlighetens. Denne diskrete eller fortrolige kommunikasjonen vokste frem som svar på profesjonaliseringen av mediene og medieinnretningen av partier og forvaltning. På hver sine hold forbereder systemene seg på voksende kontakt i og rundt en notorisk illojal politisk offentlig mening, og som derfor må suppleres av en privatisert form for kommunikasjon, av den *diskrete* mening.

I dag utvikler partiene karrierer mer enn visjoner, kunnskap om politikken irrganger mer enn ideologi. Bare de partiene som aldri får smake på makten, unngår dette.

Partiene konkurrerer om hvem som er dyktigst til å ta de rette virkemidlene i bruk for å nå mål som nesten alle ønsker nådd. De er individorienterte og saksorienterte. Partimedlemskap blir mer eksklusivt fordi medlemstallet går tilbake, og blir en måte å klatre politisk på.³⁴ Samtidig gjør statsstøtten at partiarbeidet kan dreie seg om annet enn kampanjer og pengeinnsamling. Sekretariatene vokser og legger til rette for diskusjon og politikkkutforming. Utfordringen nå er å ta opp saker uten å fremmedgjøre for mange i publikum, og være bred nok uten å miste profilen. (Den eneste *visjon* som kan skimtes svakt i norsk politikk

i dag er Den europeiske union, og da nettopp som visjon, ikke som liberalistisk-teknokratisk realitet.) Verdispørsmålene er mer egnet til å alternere med de viktige sakene, fordi ingen spesiell kunnskap kreves for å diskutere diskriminering, abort og religion. Ideologier og samfunnsvisjoner har liten mening når politikken handler om å unngå eller minimalisere kriser. Velgerne i Norge vet så mye om verden at stabilitet er det viktigste politikken kan tilby. Derfor blir det mer komplisert å tilby pakker av midler og mål, som skaper tydelige forskjeller fra andre partier, og som aksepteres av medlemmene. Med sammenfall av mål for landet (sysselsetting, sikkerhet) blir politikken saklig sett mer gemyttlig samtidig som debatten skjerpes om detaljer. Politikken innhenter og produserer kunnskap på egne premisser, benytter egne kilder og skaper egne prosedyrer for beslutninger. Den må også sørge for indre motivasjon: Politiske organer skaper sin egen informasjonsomverden via møter, partienes betenkninger, utvalg, kommisjoner, utredninger, høringer osv. Politikken besørger, som sosiologen Niklas Luhmann skriver, sitt eget konfliktgrunnlag og sin egen fremtid.³⁵

Å representere

Gro og Kåre-perioden viste enda tydeligere enn før at politiske ledere måtte tåle et ekstraordinært press, ikke så mye fra andre partier som fra mediene. Oppmerksomheten om Gros opptredener på tv viste med all tydelighet hvor sentralt tv-mediet og pressen var blitt for politikkens budskap. Partienes sentrale apparat hadde én hovedoppgave: å betjene den ekstraordinære oppgaven det var å lede partiet i den nye tv-ledede offentligheten.

Partiene la til rette for en ny type partileder, en skikkelse med bred appell for det store publikum i mediene. I så måte gikk personen samme vei som politikken: Personifiseringen gikk sammen med et nøkternt, mindre pasjonert politisk uttrykk. Politikeren måtte forholde seg saksorientert på en mer personifisert måte. Resultatet er blitt mer taleføre, velregisserte, velfriserte og velkledde ledere som det er lite å sette fingeren på. Kjell Magne Bondevik, Jens Stoltenberg og Erna Solberg representerer den nye politikertypen. Hva de måtte ha hatt av særpreg, har de lagt av seg. De stiller med et plettfritt hypernærvær i mediene. Politiske ledere

lever mer *av* politikken enn *for* den, som Max Weber bemerket. Stadig yngre politikere taler stadig fortere for velgere som blir stadig eldre. De skal videre til nye karrierer. Dagbladets mangeårige penn Gudleiv Forr skriver: «Nå er politikken blitt en slags ungdomssynd det gjelder å distansere seg fra i tide og ta ut gevinsten av som frittstående konsulent eller lobbyist. I våre dager ser de beste ingen karrierevei i statsstyret. Politikken er blitt et springbrett for nye karrierer.»³⁶

Dette henger sammen med en oppfatning som vant frem i 1990-årene, om hva det vil si å engasjere seg i topp-politikken. Å representere er ikke lenger noe den engasjerte velges til og gjør til neste valg, men noe de utvalgte aktivt forholder og posisjonerer seg til i forhold til endrede situasjoner, stadig oftere som karriere. Å representere er å hevde andres interesser, å gjøre krav på legitimitet.³⁷ Den villige stiller seg ikke bare til rådighet. Representasjon er blitt en krevende virksomhet som mer preges av representanten selv. Politiske ledere er aktører som handler overfor sitt publikum i offentligheten. Å representere er å fremstille seg.³⁸ Odvar Nordli var den siste statsminister som bare var statsminister. Thorbjørn Jagland hverken ønsket eller kunne spille det nye spillet. Det kunne derimot Jens Stoltenberg og Kjell Magne Bondevik.

For å sikre en offensiv og initiativrik rolle, forholder partiene seg mer til omverdenen slik de gjør under valgkamper. Tendensen til det som er kalt den permanente valgkamp kan betraktes som politikken og partiene mottrekk for å befeste stillingen i den politiske offentlige mening, en strategi fra den politiske eliten til å fastholde kontrollen i det politiske liv. Den er et resultat av døgnåpne nyhetskanaler, byråkratisering av partiene, voksende ekspertise på valg og politisk strategi, og aksentueringen av den politiske lederrollen. Effekten er en vedvarende sentral kontroll med politiske saker som skal sikre suksess i den offentlige mening.³⁹ Dette bidrar til den ekspanderende (kompleksitetsøkende) offentlige mening. Partiene befant seg lenge i en tid da bosted, yrke, næringsvei, målform og religion langt på vei ga individet partipreferanse og samfunnet politisk stabilitet. Partivandringen ble større, særlig blant de unge, som følge av sosial og geografisk mobilitet, velstandsvekst og velferdsstat (med høyere forventninger), en mer differensiert lagdeling (som gir mindre tydelige klasseforskjeller) og en mindre partipreget, mer journalistikkpreget massemediekultur. Flere avventer hva partiene har å si i den avgjørende

fasen. Det gir mer innflytelse for politiske ledere. Valgkampen betyr mer, særlig for yngre velgergrupper. I 1990-årene henvendte valgkampen seg til store ungdomsgrupper som ikke følte noen bestemt nærhet til noe parti og ikke hadde store politiske kunnskaper. De betraktet partienes tilbud. Siden har denne forbrukerholdningen blitt sterkere: En forventning produseres i valgkampen om at noen skal fortelle eller vise noe avgjørende for partivalget: et overbevisende argument eller poeng som åpner opp politikkenes grumsete farvann. Det velgergrupper ikke har av politisk innsikt, tar de igjen i å være oppmerksomme i politikkenes mest intense og underholdende fase. Interesser er viktige nok, men politikken må *oppleves*. Tanken er: Dersom ikke politikken berører, fortjener den heller ikke ens stemme.

Journalistisk autonomi

Skrutt for skritt har journalistikken etablert sin egen eksklusivitet. Den har sortert seg frem til normer knyttet til fag og etikk forstått som det journalistisk riktige. Den er blitt det kybernetikerne kalte en ikke-triviell maskin, en maskin som konstant stiller seg spørsmålet: Hvordan? Og som lærer.

Journalistikkens autonomi hang sammen med andre endringer: modernisering etter krigen, svak parti- og avisøkonomi, en formelt uavhengig kringkasting, en kontraintuitiv EF-avstemning, pressestøtte, partistøtte, konkurranse på radio- og tv-markedet, politisk mobilitet og populisme, mindretallsregjeringer, veksten i personlig forbruk og reklamemarkedet, toppingen av toppidretten, underholdningssektorens nye alvor, forventningene til helsesektoren, osv. Mer langsiktig rasjonalisering av journalistikken og dens medier kan føres tilbake til trykkpressen, alfabetisering, offsetpressen, kringkastingsteknologien og andre nyvinninger, videre skolevesenets og vitenskapens utvikling, sekularisering, nasjonen som prosjekt.

Kort sagt: Et moderne differensiert samfunn utmyntet journalistikken som én særskilt kommunikasjonsform med et selverklært «samfunnsoppdrag» om å beskrive verden. Med pressens og senere kringkastingens informasjon i gjenkjennelige genre kunne journalistikken tilføre samfunnet en diskursiv struktur. Journalistikken kunne tilby et mangfoldig og ordnet

temautvalg og en tidsmessig fleksibilitet som gjorde den offentlige mening tilgjengelig og interessant for mange.

Utdifferensieringen av en autonom journalistikk skjedde først via en adskillelse av roller, der en i stadig mindre grad ser pressearbeid og politisk arbeid ivarettatt gjennom samme rolle. Redaktørpolitikere vekslet mellom begge roller. Etter andre verdenskrig bodde to sjeler i redaktørens bryst, som det etter hvert ble umulig å forene: Tjen partiet, men vær først med sannheten! I 1960- og 1970-årene fortsatte dette som en gradvis tilbaketrekning fra partiene og en fremrykking i offentligheten. Vanligere var overgangen fra journalist til politiker. Redaktørrollen skilles langsomt fra politikerrollen. Politikerrollen spilles uavhengig av de andre roller, og uavhengig av de andre politikernes alternative roller. I bare noen unntakstilfeller, som professorrollen, trekkes andre roller inn for å beskrive den politiske kompetansen. Professorrollen og politikerrollen knyttes sammen i ideen om den intellektuelle, et ideal for dem begge. For øvrig er politikernes sosiale og økonomiske status irrelevant for politikken.

Journalistikken utviklet identitet med normer om hva som var god og riktig journalistikk uten referanse til stort annet enn seg selv og sitt forestilte publikum. Denne selvreferansen og egenlæringen fremsto som naturlig og universell, godt støttet av Vær Varsom-plakat og etterutdannelse som pakket paradokset inn i det journalistisk og presseetisk korrekte.

Journalistikken har i voksende grad testet ut *den indre konflikten* (hele skalaen fra småkjekling innad i partier til landsforræderi) som oppmerksomhetsfanger. Det gir tilbakevendende spørsmål ny aktualitet og skaper interesse og oppmerksomhet. Interessen for konflikt har journalistikk og politikk i prinsippet felles, ja, de næres av den, og er et koblingspunkt, slik dette fremheves i *saken*. Konflikter forlenger enhver debatt og genererer interesse, også konflikten om hva som er konflikten. Den forenkler formidlingsjobben: Mottoet er: Følg konflikten mellom frender! Der er striden bitrest – og en må ut. Konflikten forenkler jobben for avsender og mottaker. Det har gitt åpninger for andre journalistiske nyvinninger og for røster på utsiden av politikken.

Konflikt er et ordensprinsipp – konflikt står ikke i motsetning til enighet, men til kaos. Politikken kan oversette mediernes konflikt-

konstruksjoner til egen struktur og forholde seg til spørsmål på sin egen måte. Dette er desto mer nødvendig ettersom omverdenen fremstår (i mediene) som uoversiktlig. Jo mer politikken kan definere politiske spørsmål selv, desto mer kan politikken behandle spørsmål i tråd med sin egen dynamikk, dvs. *politisk*. Og desto mer effektivt fungerer politikken. Journalistikken presenterer politikk som strid mellom viljer. Politikk utstyres med motiver, som understreker politikkens relevans og menneskelighet.

Det er ellers ingen mangel på kilder for politisk journalistikk. De journalistiske genrene og sub-genrene er konstant leveringsdyktige. Derfor har journalistikken handlefrihet.⁴⁰ I sin selvforståelse er den demokratiets nervesentrum. Den er barn av de store revolusjonene, nasjonalstatene og av arbeiderbevegelsens inntog i politikkens sentrum. Fortiden som partipresse kan den leve greit med. Partipressen inngikk tross alt i et pluralistisk samspill. I 1980- og 1990-årene ble journalistikkens fane for frihet og individuelle rettigheter heist enda høyere. Redaktørforeningen gjorde en iherdig innsats, og Ytringsfrihetskommisjonen leverte en viktig utredning. Journalistikkens nye styrke og den voksende vekten på presse- og ytringsfrihet var to sider av samme sak. Journalistikkens mer offensive karakter har legitimert seg gjennom synet på det deliberative demokrati og på retten til ytringsfrihet som overordnet.

Den politiske journalistikken fant fra 1980-årene av en begrunnelse og legitimering i en videre ramme, ikke i partiet, ikke engang i bevegelsen, men i universelle rettigheter: i informasjons- og ytringsfriheten og i demokratiet. En rettighetsgarantert selvstendighet er forutsetningen for å oppfylle selvsagte demokratiske forpliktelser. Norsk presseforbunds ikke-uttalte oppdrag ble å harmonisere journalistikkens praksis med journalistikkens ideelle selvbeskrivelse – ikke alltid en lett oppgave. Journalistikken formidler i dag politiske hendelser, men er *selv* begivenhet – den har trukket seg selv inn i nyheten. Journalistikken blir synlig på sidene og på skjermen, som journalistikk. Den åpenbarer seg selv som sin egen herre likeverdig med politikken. Denne fremrykkingen ble uttrykk for journalistikkens autonomi særlig etter 1972, og blottla et *nytt* paradoks mellom observasjon og deltagelse: Hvordan skal vi observere nøytralt og utenfra når det faktum at vi skriver og filmer verden, forandrer den? Det endte med at journalistikken ga opp å «observere hendelser nøytralt og objektivt». «Relevant» var lettere.

Med Schillers teori om den sentimentale poesien som tapte sin naive tillit til at den var ett med verden, kan en si: Journalistikken endte opp i det sentimentale; den har erkjent tapet av den umiddelbare enhet med hendelsen.⁴¹ Journalistikken i sin selvproduksjon dannet grenser mellom journalistikk og den verden den beskriver. Med filosofen Hegel: Den har vandret veien fra en objektiv til en subjektiv sinnstilstand. Eller veien fra umiddelbarhet til selvrefleksiv «hypermedialitet».⁴² Som domstolene bidrar mediene til å stabilisere samfunnets forventninger om hvordan forhold bør være, ikke så mye gjennom rettsnormer som gjennom beskrivelser. Samfunnet – ikke minst politikken – kan endre (lære) og stabilisere seg selv ved å justere forventninger gjennom slike offentlige beskrivelser.

Jordbruksoppgjør som sak? (1987)

Også Høyre kan gjøre valgte partiorganer til kakepynt. Det ble gjort 1. august 1986, på Rolf Presthus' 50-årsdag. De tyske sosialdemokratenes leder Helmut Schmidt hadde ment, sa Kåre Willoch i sin tale, at en statsminister bør ha vært både forsvars- og finansminister. Bursdagsbarnet hadde vært innom begge departementer, og ble så godt som utpekt til statsministerkandidat der og da av Willoch, og med to streker under i avisene dagene etter. Etter en drøy uke kunne NTB melde at Willoch ikke lenger var partiets mann, og da Willoch selv sa det samme, var navnet på etterfølgeren opplagt. I samme prosess var det skapt en posisjon som «statsministerkandidat» som tiltrakk seg oppmerksomhet i offentligheten.⁴³

Kort tid etter at Brundtlands regjering tok over, mente flere i partiet at jakten på regjeringen burde gjenopptas. Det gjaldt å finne en sak å stille mistillitsforslag på. Samme høst åpnet «høstjakten» på regjeringen, som ble en ualminnelig mislykket jakt sesong. Like fullt var statsministerkandidaten på plass, og det eneste riktige var å søke makt. Forventningene steg trass i at Benkow og Willoch forsøkte å dempe utålmodigheten. «Partimedlemmenes og den bredere offentlighetens forventninger kunne ikke kalles tilbake», skriver Hallvard Notaker.⁴⁴ I Aftenposten jaget Egil Sundar på jegerne. Høyres ledere hadde møte med Sundar for å sikre seg Aftenpostens støtte dersom forhandlingene med de andre partiene skulle bryte sammen.

Kristelig Folkeparti og Senterpartiet var mindre villige til å kaste regjeringen enn Presthus. I mars 1987 ønsket Presthus mer resultatorienterte samtaler med de to andre partiene. Men Senterpartiet benyttet sin velkjente uthalingsteknikk: Det gjaldt å bli med på ferden for ikke å få skylden for brudd, men samtidig uten å konkludere. Et kommuniqué ble sendt ut i april fra de tre partiene. På pressekonferansen poengterte Senterpartiets formann Johan J. Jacobsen at kommunikeet ikke hadde pekt ut noen «krisesak»: «I pakt med parlamentarisk praksis ville det være *sakene* og Stortingets holdning til disse, som ville komme til å avgjøre de parlamentariske konsekvensene, og behovet for reelle regjeringsforhandlinger.»⁴⁵

Vinteren og våren 1987 hadde Egil Sundar samtaler med Presthus på Bristol. Sundar oppmuntret Presthus til igjen å finne et regjeringsgrunnlag med Senterpartiet og Kristelig Folkeparti. Jo Benkow skriver:

Den sterkeste og mest utålmodige pådriver var nettopp *Aftenposten*. [...] *Aftenposten* har alltid hatt stor innflytelse på den politiske meningsdannelse i Høyre. Avisen er med sitt opplag, sin autoritet, tyngde og tradisjon en selvstendig maktfaktor i vårt politiske miljø. [...] Det som derimot begynte å bli et tankekors for meg, var hvordan avisens stadig sterkere og hyppigere krav om forserte borgerlige forhandlinger og snarlig skifte virket i hele vår vidtfgrenede partiorganisasjon.⁴⁶

Dermed fortsatte jakten der høstjakten på regjeringen hadde sluttet høsten 1986. Presset på Presthus steg under og etter Høyres landsmøte i mai 1987. Forslaget til jordbruksoppgjør var det eneste som kunne tenkes å få Senterpartiet til å være med på et mistillitsforslag. Men hva med Fremskrittspartiet? Økte subsidier til jordbruket var ikke nettopp kampsak for det partiet, ei heller for Høyre.⁴⁷ Benkow frarådet en slik fremgangsmåte, men sentralstyret gikk likevel med på Senterpartiets krav i pinsen 1987. Selv i Senterpartiet var det uenighet om det kloke i å stille mistillitsforslag på jordbruksoppgjøret. Deler av partiet var meget skeptiske til regjeringssamarbeid med Høyre. Å måtte samordne seg med FrP gjorde det ikke bedre. Jo Benkow kommenterer igjen *Aftenpostens*, altså Egil Sundars, rolle:

Det eksisterer en slags gjensidig påvirkningskraft mellom publikum og presse, som mottar og formidler signaler fra hverandre. Det oppsto en usynlig og nærmest abstrakt korrespondanse som førte til at like signaler gikk frem og tilbake på samme bølgelengde og forsterket hverandre. Dette førte til at kravene om rask handling og håndgripelige forhandlingsresultater ble gjentatt av stadig flere. Man var nesten i ferd med å beskrive nye forhandlinger og sonderinger før de egentlig var kommet i gang. – Etter min mening løp man foran begivenhetene og rapporterte det som ennå ikke hadde inntruffet.⁴⁸

Avisen ga inntrykk av en samlet opposisjon, men det borgerlige flertallet var i realiteten på tynn is: Alle ikke-sosialistiske representanter, iberegnet Fremskrittspartiets to stemmer, måtte stå bak mistillit. Krisesaken måtte være jordbruksoppgjøret, som havnet i Stortinget i juni 1987. Høyre ville avvise et forslag til jordbruksoppgjør fordi overføringene var for små. Carl I. Hagen skriver: «At Høyre var med på galskapen for å få regjeringsmakt, sjokkerte meg.»⁴⁹ Partileder Johan J. Jacobsen forteller at også Senterpartiet ble mektig overrasket over Høyre.⁵⁰ Men Høyre hadde innsett at bare en slik sak kunne få det gjenstridige Senterpartiet med i en koalisjon, og da kunne ikke Kristelig Folkeparti godt stå utenfor.

Da mistillitsforslaget ble varslet av Rolf Presthus i pinsen 1987, visste Hagen at Fremskrittspartiet nok en gang ville bli plassert i sentrum for dramaet. Egentlig var valget opplagt. I valgkampen i 1979 hadde han gjort klart at en borgerlig regjering var å foretrekke og ble straks oversett av de andre partiene. Og tilbake i 1974 var Hagens stemme avgjørende da Stortinget avviste forslaget om selvbestemt abort. I stedet for å holde sin beslutning skjult eller si at han ikke hadde bestemt seg, spolerte han muligheten for oppmerksomhet. Hagen skriver:

Hadde jeg erklært at jeg ikke hadde bestemt meg, men ville ha drøftelser med toppfolkene for selvbestemt abort og de som kjempet imot, samt bedt om særskilt fremvisning av de TV-debatter som hadde vært avholdt, ville jeg vært førstesidestoff i alle aviser og fast reportasjeinnslag på Dagsrevyen i flere dager. Med mine nåværende mediakunnskaper kunne jeg i noen dager i '74 blitt landskjendis med de fordeler det ville vært for meg selv og

mitt parti. Alt dette ødela jeg ved å svare Geir Helljesen i et enkelt TV-intervju at jeg ville stemme imot selvbestemt abort. Med det var all oppmerksomhet om mitt standpunkt vekk. TV gadd ikke engang ta opp min jomfrutale i abortsaken. Hadde jeg holdt kjeft med mitt standpunkt frem til talen, ville den vært overført i TV direkte i sin helhet.⁵¹

Også i 1981–1983 inviterte Hagen til samarbeid med Willoch, men fikk en kald skulder. Dette var lekser han hadde lært av. Høyre hadde derimot fått for seg at Fremskrittspartiet, som hadde medvirket til Willoch-regjeringens fall, ville bidra til mistillit mot Brundtland-regjeringen uansett sak. Men økte overføringer til bøndene var omtrent den siste saken Fremskrittspartiet ville støtte. Presthus glemte, skriver den tidligere Oslo-politikeren Bernt Bull, at Hagen ikke var særlig interessert i skillet mellom borgerlig og sosialistisk. Han var opptatt av *saker*.⁵² Det var engasjementet rundt enkeltsaker som mobiliserte til protest og oppmerksomhet. Slik så Hagen tidligere og tydeligere enn andre politikere parallellen – og koblingen – til journalistikken: i saken.

Hagen holdt kortene tett inntil brystet for å generere interesse i offentligheten. I partiet hersket ingen tvil om hvordan det skulle voteres, bare om hva som burde være begrunnelsen. Det var mange gode grunner til ikke å være med på Presthus-galeien: Partiets program som var imot store jordbruks subsidier eller at saken – et regulært oppgjør – var dårlig. Hagen ville stille høyere: Temaet skulle være hva nasjonen trenger i en vanskelig tid. For Hagen handlet dette om å få andre til å se med FrPs blikk: «Jeg måtte styre debatten gjennom mediene og offentligheten, slik at folk skjønnte at det var dette saken faktisk dreide seg om, og ikke hvem som skulle være statsminister i Norge. Det beste ville være om jeg kunne legge det opp slik at jeg fikk forklare standpunktet vårt på TV, direkte til det norske folk, rett før saken skulle debatteres i Stortinget.»⁵³ Hagen og FpU-formann Tor Mikkel Wæra sørget for at ungdomspartiet vedtok et råd til moderpartiet om at det burde stemme mot høyere overføringer til bøndene enn tariffoppgjøret. Rådet ble overgitt Hagen av Wæra i Dagsrevyen. Denne velregisserte prologen var opptakten til dramaet som fulgte. Medieinteressen steg, og da partiets sentral- og landsstyremøte hadde vedtatt ikke å støtte mistillitsforslaget fra de borgerlige partiene, gjaldt det å holde tett.

Det ble innkalt til pressekonferanse på Stortinget 11. juni kl. 19.30 da Dagsrevyen startet. «Tidspunktet var ikke tilfeldig valgt.»⁵⁴ Etter avtale med Dagsrevyens Eva Bratholm stilte hun et åpent spørsmål om partiets beslutning, og Hagen forklarte. Da direktesendingen var over, så Hagen at Egil Sundar forlot pressekonferansen «sammen med sin politiske puddel Lars Hellberg – som gjennom hundrevis av leder- og kommentarartikler så å si aldri har skrevet noe positivt om FrP eller meg. [...] Andre aviser bemerket dagen etter at det var første gang de hadde observert at en nyhetsredaktør og en journalist forlot en pressekonferanse fordi de ikke likte eller var uenige i nyheten som ble presentert».⁵⁵

I flere dager hadde temaet vært regjeringskrise. Oppmerksomheten var rettet mot hva Fremskrittspartiet ville gjøre, og kunsten å få medievirksomhet var å ikke avsløre hvordan partiet ville stemme. Avtalen med Dagsrevyen var at Hagens innledning på pressekonferansen skulle sendes uavkortet i nyhetssendingen sammen med noen spørsmål fra NRKs Eva Bratholm. I direktesendt Dagsrevy sa han at det ikke var rom for overføringer til jordbruket som overstiger det moderate oppgjøret som industriarbeidere prisverdig har godtatt. Det er vanskelige tider, og Høyre opptrer uansvarlig, sa han. Hansson og Teigene skriver at «Hans nei til å delta i stormen mot Gro Harlem Brundtland var pakket inn i en ansvarlighet og en nasjonal patos som gjorde at han et øyeblikk liknet en statsmann.»⁵⁶ Hagen selv kaller det sitt beste medieopplegg noensinne.⁵⁷ Også Gro Harlem Brundtland skriver at seerne får se en som opptrer som den rene statsmann.⁵⁸ Johan J. Jacobsen kaller det «et av de mest vellykkede politiske medieshow som noensinne har gått på norsk TV». Også Dagbladet skimtet statsmannen, og i VG var det denne gang Hagen som representerte fornuften. Pressen spilte Hagens spill uten sideblikk til at Fremskrittspartiet neppe under noen omstendighet kunne ha stemt for større overføringer til jordbruket. Men som så ofte ellers var oppkonstruert spenning ensbetydende med god journalistikk.

Storingsgruppen til FrP var halvert, men som Finn Gustavsen og Asbjørn Holm fra 1961, satt Carl I. Hagen og Bjørn Erling Ytterhorn på vippen: «Det sensasjonelle i dette kom raskt på den politiske agendaen og ble en del av den offentlige diskusjonen. Plutselig fikk vi en betydelig og reell innflytelse som vi aldri før hadde hatt, og det medførte blant annet at medienes interesse for FrP økte.»⁵⁹ I fire år var partiets fire representanter

blitt oversett, skriver Hagen. Nå ble de et slags hovedtema i trontaledebatten i oktober 1985 og fikk mye offentlig omtale. «Med ett kjente jeg at jeg hadde makt og reell innflytelse.»⁶⁰

Eldremilliarden (1990)

Politisk historiker Trond Nordby omtaler i forbifarten forholdet mellom Stortinget og mediene som «demokratiets akilleshæl». Journalistikkens opportuniste karakteriseres som et opplagt problem. Avhengigheten som de folkevalgte har til journalistikken «kan minne om marionettens dans». I Nordbys undersøkelse fra 1990-årene svarte 95 prosent av representantene seg helt eller delvis enig i at medieutspill altfor ofte er med på å sette dagsorden.⁶¹ Nordby konkluderer likevel med at mediernes makt er overvurdert: «Selvsagt lyser eldremilliarden, som i sin tid ble skapt i tv-programmet *Antenne ti*, men det må være relevant å spørre i hvilken utstrekning journalistene setter dagsorden. Hvor mange av postene på et statsbudsjett er ført opp etter oppslag i aviser og TV?»⁶²

Denne boken viser hvordan journalistikken og den offentlige mening er del av parlamentarismen, og dette samvirkets endring og voksende kompleksitet over tid. I et slikt bilde er en tradisjonell dagsorden-tilnærming innsnevrende, men ikke irrelevant. Et klassisk eksempel er den nevnte «eldremilliarden».⁶³ Den illustrerer regjeringsmaktens avmakt og frustrasjon når mediene tar over arbeidet med å prioritere politiske mål i tospann med (en sprikende) opposisjon – ved hjelp av *moralisering*. Den viser trekantforholdet mellom posisjon, opposisjon, offentlig mening anno 1990.

I februar dette året ble Per Hovda intervjuet i Lørdagsrevyen om forholdene for sin kone på St. Hanshjemmet i Oslo. Hovda var uvanlig sterk i sin kritikk av politikerne som etter hans mening virket uinteressert i hvordan gamle levde fordi de ikke lenger var nyttige for samfunnet.⁶⁴ Egentlig var det pensjonisten Rolf Hagner som skulle intervjues fordi St. Hanshjemmets aktivitetssenter skulle legges ned. Hagner tok kontakt med Dagsrevyen som avtalte å lage en reportasje med ham som bruker. En av de ansatte ved hjemmet hadde tidligere merket seg pårørende Per Hovdas myndige vesen og polemiske evner. Han sørget for at også Per Hovda møtte til opptakene, der han skildret med styrke de dårlige forholdene for sin kone. Så poengtert og med så sterk moralisering og

harmfulle appeller ytret han seg at Dagsrevyen ikke kunne la være å ta det med.⁶⁵ Saken ble plukket opp av andre medier. Eksempler på dårlige tilbud for eldre dukket opp. Arbeiderpartiets Bjørn Tore Godal ba høyrestatsråden gripe inn overfor Oslo.

Saken rullet av seg selv. Avisene arrangerte «møter» mellom protestantene og en spak statsråd Frogn Sellæg i Syse-regjeringen. Hovda fyrte løs i NRKs debattprogram *Antenne ti*, også da med en styrke og taleførhet som festet seg hos mange. Carl I. Hagen og Erik Solheim prøvde å vise at de representerte de eldres interesser, men ble av de eldre slått i hartkorn med andre politikere. Det var politikken *samlet* som bar ansvaret.⁶⁶

Da saken først oppsto, hadde sosialminister Frogn Sellæg uttalt at eldreomsorgen skulle styrkes, men uten at en kriseløsning kunne foreligge over natten. Hun kunne ikke uten videre gripe inn i Oslo-saken. Som forventet var reaksjonen negativ i en rekke aviser. Det var vanskelig å finne noen mer opplagt antagonist enn statsråden. Hun ville «ikke hjelpe» og hun «lukker ørene for pengemas».⁶⁷ Da helsedirektør Torbjørn Mork ble bedt om å uttale seg, sa han i Aftenposten og Dagbladet 7. februar at eldreomsorgen i Oslo var vanstyrt, og henviste til mediedekningen de siste dagene. Oslo hadde mistet ethvert grep om eldreomsorgen, ifølge Mork – ifølge avisene. Han måtte forstås dithen at liv og helse sto i fare. Alt som respons på pågang fra pressen. Samme dag fant statsråden det best å foreslå en ekstrabevilgning som følge av helsedirektør Morks «utspill». Det var hennes forsøk på å skape ro om saken, uten hell.

IVG og Dagbladet de neste dagene berettes det om vanskjøtsel, skjorbuk og underernæring. Pressen følger opp sin moralisering: Politikere har tillatt sortering på slagmarken, de eldre skyves utfor stupet fordi de er unyttige. Det som skildres, er den pinefulle vei til døden for dem som har arbeidet et langt liv, men som politikerne nå stiller seg likegyldig til. Mediene simulerte et helhetsbilde av tilstanden på sykehjemmene i Norge som trist og elendig. I vignettene ble det samtidig tegnet et bilde av kynisk politikk: Sviket mot våre gamle, sviket mot de eldre, eldreomsorgens brutte løfter. Hovdas perspektiv ble benyttet fordi han gikk lenger i moralisering og dramatisering enn andre: Forholdene var forkastelige og politikerne ga blaffen. Enkelte politikere som Arbeiderpartiets nestleder Thorbjørn Berntsen og AUF-leder Turid Birkeland, forsøkte å moderere, men vendinger som *voldtekt mot de gamle, Gamle*

*tar sitt liv i fortvilelse, en skam for Oslo, Oslo verre enn u-land, eldreslum tok oppmerksomheten.*⁶⁸

Partiene møttes på Stortinget for å drøfte saken dagen etter tv-debatten der alle var enige om at mer måtte bevilges, men ikke om hvor mye og *hvorfra*. Mediene la 10. februar vekt på å få frem politikernes krancling og maktesløshet. (Men etter tv-debatten har Hovdas kone fått sykehjemsplass, fortalte Aftenposten 7. februar.) Utover i februar ble det lagt press på statsråden og det som ble kalt eldrepacken. Hvor stor ville den bli? (Dagbladet 9. februar: «Kan vi stole på deg, Wenche», VG 7. februar: «Ditt ansvar, Frogn Sellæg», osv.) Den 22. februar ble det klart at pakken var på 300 millioner til gjenåpning av sykehjemsplasser. For protestantene, opposisjonen og mediene var beløpet altfor lite.

Det som ble til eldreopprøret fant sitt fokus i mediene som varmet opp en rettferdig harme i befolkningen. I avisene var mengden stoff om eldreomsorgen eksepsjonell i februar 1990 i forhold til tilsvarende måned året før.⁶⁹ Den spredte seg fra Oslo-avisene og *Lørdagsrevyen* 3. februar til regionsavisene på reportasje- og lederplass, tidlig med beskrivelse, dernest med lokale og regionale vinklinger.⁷⁰ Den 10. februar konstaterte Gudleiv Forr i Dagbladet at «det var da professor Per Hovda gikk i kompaniskap med sin gamle venn Herbjørn Sørebo i Dagsrevyen at det kom et nytt dynamisk element inn i saken. Etter to innslag på skjermen sist helg, forviste eldreomsorgen Mikhail Gorbatsjov til plass nummer to på nyhetsmedienes prioriteringsliste». Om det var NRK som løftet saken frem, var det Dagbladet som førte an med massiv dekning, en moralsk vignett («Sviket mot de gamle») og med en kalender som dag for dag viste hvor lenge det var gått siden statsråden hadde lovet strakstiltak.

Det offentlige spillet mellom posisjon og opposisjon strammet seg til: Arbeiderpartiet kritiserte regjeringen, enda de hadde klarert beløpet i sonderinger på forhånd. DNA ville nå bevilge ytterligere 300 millioner og dessuten senke folketrygdavgiften slik at kommunene fikk 500 millioner mer å rutte med. Statsråden var sjokkert over Arbeiderpartiets handlemåte. Men Arbeiderpartiet og mediene kunne sammen konstruere «eldremilliarden». Konflikten mellom denne ad hoc eldre-offentligheten og politikken ble til en konflikt mellom opposisjon og regjering med eldre-offentligheten *ringside*. Dagbladet rekapitulerte og rammet inn saken 23. februar med rekken av sine tidligere oppslag for å vise saken

som prosess og drama der pressen er aktiv, og holder sammen med øvrig presse og NRK presset oppe. En ny pakke ble til som kompromiss mellom partiene, vedtatt i Stortinget 5. april, to måneder etter det første oppslaget med Per Hovda.

Deretter kunne politikerne se tilbake på det som hadde hendt. Senterpartiets Anne Enger Lahnstein mente i Dagbladet 6. april at saken var skapt av mediene på en måte som undergravde det politiske system. Statsråden påpekte at andre budsjettposter måtte lide. Oslo Høyres Oddmund Hammerstad sa til Aftenposten 6. april at «medie- og teknologisamfunnet driver opp samfunnets puls, gir korte glimt av en bit av virkeligheten, ofte fortegnet og overdrevet, konfliktfylt og opprivende». John Alvheim (FrP) var på sin side rimelig fornøyd. Han kunne posisjonere seg godt med partiets fokus på eldre og som parti i opposisjon til både regjeringen og Arbeiderpartiet. Han påpekte i et intervju at han ble kalt eldremilliardens far.⁷¹ Det var likevel mediene som tryllet frem eldremilliarden. Hvorvidt en milliard *ble* tildelt sykehjemmene, og kom *pleien* til gode, er en annen sak.

Syse-saken (1990)

Den mest synlige saken er skandalen. Mindre enn et år etter dannelsen av Syse-regjeringen utløste VG Norges neste statsministerskandale – om den nå var det. Var dette kanskje heller medieskapt *hysteresis*? Ifølge daværende NTB-journalist Skjalg Fremo begynte det med en uformell bemerkning om Syses avslappede forhold til regler for innberetning av regnskaper, plukket opp av journalist i VG, Pål T. Jørgensen. Ifølge stortingsrepresentant Petter Thomassen begynte den langt tidligere, med VGs nitide jakt på uregelmessigheter i statsminister Jan P. Syses privatøkonomi. Det kom antydninger i avisen, men saken ble ingen sak inntil Jørgensen sjekket Syse-selskapene i Brønnøysundregisteret. Den 14. september 1990 åpnet VG Syse-saken. Syse hadde brutt aksjelovens bestemmelser om innrapportering av regnskapene i boligselskaper han var styreformann for. VGs reporter hadde ikke funnet noen av regnskapene i Brønnøysundregisteret. Senere ble dette betraktet som et tips og honorert, kanskje for å unngå kritikk av bruk av anonyme kilder. Dagen etter var «Syse i storm»: Enda ett av Syses selskaper var fraværende i registeret. Spørsmålet var nå: Hvor lenge kan han sitte?

Syse-saken var etter tidens mål en voldsom kastebølge i det offentlige rom. Aftenposten, Arbeiderbladet, Dagbladet og VG hadde til sammen 329 oppslag om saken i løpet av de elleve mest intense dagene. VG førte an i antall artikler og kommentarer og med typografiske effekter.⁷² Dekningen steg til værns som følge av VGs rammende grep, og av bagatelliseringen fra Syses side. Arbeiderbladet fulgte opp DNAs strategi i saken, med ni lederartikler på ti dager, som skulle understreke sakens alvor: Syse måtte gå av.⁷³ Dette står i en viss kontrast til den samme avisens innstilling overfor den senere statsråd Terje Rød-Larsen. Da var Arbeiderbladet mindre bekymret over moralen, og mer opptatt av om saken var uheldig for regjeringen.

Syse var rask med å engasjere advokat Håkon Løchen. Hans rapport om saken hjalp antakelig Syse selv til å få oversikt over hva han hadde eller ikke hadde foretatt seg og lovligheten av det hele. I mediene hadde rapporten ingen tillit fordi den ikke var et uavhengig arbeid. Pressen og opposisjonen hadde godt med handlerom til å gjenta hvor alvorlig saken var for regjeringen. Dagen etter at rapporten forelå, hadde VG mer på lager fra Syses synderegister. Det åpenbarte seg en viss «arytmi» mellom politikken tid og medietid som svekket Syse-regjeringen.

Det var et tegn i tiden at Arbeiderpartiet ikke avventet denne upolitiske sakens gang, men trakk Syses privatøkonomi inn i politikken for å undergrave hans tillit. Gro Harlem Brundtland sa at Syses unnlatelser var alvorlige fordi de var brudd på loven og fordi Syse hadde prøvd å bagatellisere. Syse hadde forhastet sammenlignet sin egen forseelse med å kjøre noen kilometer over fartsgrensen. Og hvis det er flere eksempler av samme art, blir det bare verre, uttalte hun til NTB 14. september. Påfølgende søndag fulgte Brundtland opp sine dystre spådommer. Til NTB sa hun at «saken ser enda mer betenkelig ut nå enn da jeg kommenterte saken fredag» og krevde full oppklaring.

Arbeiderpartiet nedsatte sin egen juridiske arbeidsgruppe som konkluderte at Syse hadde gjort seg skyldig i en serie mindre lovbrudd. Gro Harlem Brundtland og Arbeiderpartiet sendte en offentlig henstilling til regjeringen om at det ble oppnevnt en uavhengig gruppe av fremstående jurister for å gå gjennom saken. Brevet la vekt på det særlige ansvar som er pålagt dem som innehar landets høyeste embeter. Dette ga saken mer dramatikk. Store overskrifter fulgte. Var poenget å få klarhet

om Syses mulige brudd på aksjeloven, eller å bruke en mulig privat og triviell forseelse som brekkstang for å få ham vekk?

Arbeiderpartiet med Gro Harlem Brundtland i spissen dannet en uhellig allianse med mediene. I stedet for å ligge lavt i en sak som ikke handlet om politikk, hadde Brundtland flere utspill som åpenbart skulle gjøre situasjonen verre for regjeringen. I seks artikler i VG sto Brundtland frem som Syses fremste motstander: Forklaringen HOLDER IKKE – Stadig verre – Farlig utvikling – GRO-SLAKT av Syse-rapporten – Syse-saken ingen bagatell – Brundtland vil ha ny regjering. Oppslagene bar mer preg av Brundtlands og Arbeiderpartiets selvstendige utspill enn av spørsmålene omkring saken.⁷⁴ VG og Arbeiderpartiet moste politikk og privat etikk sammen, og SV var på Aps lag: Erik Solheim skriver: «Vi i opposisjonen mistet hodet. Fra SVs side ønsket vi regjeringsskifte så sterkt at vi lot hensynet til anstendighet i politikken fare og i vekselvirkning med pressen blåste vi saken opp til urimelige proporsjoner.»⁷⁵ Etter at Syse senere gikk av, mistet Arbeiderpartiet interessen for granskning. Gro Harlem Brundtland er ikke innom dette i sine memoarer.

Arbeiderpartiets eget granskningsutvalg telte opp 36 lovbrudd og konkluderte altså at saken forsvarte en offentlig granskning. I et intervju som gjengis av NTB, blir Gro Harlem Brundtland spurt om hun selv ville gått av som statsminister i en tilsvarende situasjon, og svarer: «Det er en utenkelig problemstilling for meg. Jeg ville rett og slett ikke kommet i den situasjonen.»⁷⁶

Påtalemyndighetene ville ikke forfølge saken, men Arbeiderpartiet ga seg ikke. Den 8. oktober sa Brundtland i Aftenposten at denne saken ikke bare handlet om juridiske forhold, men at det var et politisk ansvar å vurdere helhetsbildet. Hun ønsket fremdeles å trekke saken inn i politikens område for å ramme regjeringen. Det politisk viktige, skrev hun, var om vurderingen av respekten for lov og rett hos landets statsminister var akseptabel. Brundtland ville bringe saken inn for Stortinget. Arbeiderpartiet var tydeligvis med på notene. Ved å innbille seg selv og andre at slike private forseelser ikke kunne vært foretatt av en statsminister fra Arbeiderpartiet, forsøkte partiet å innføre moralsk pirk – og dermed skandalens form som offentlig og journalistisk ramme for politikken. Skattesnusk var ensbetydende med borgerlig skattesnusk. Dårlig skatte-

moral var en borgerlig lyte. Dagbladets Gudleiv Forr skrev senere at Syse-saken ville bli husket som en av de merkeligste episoder i vår politiske historie: «På overflaten er den et pikant mediedrama om uryddig forretningsførsel. Men under foregikk et ubarmhjertig politisk spill der media og de politiske partiene har vært aktører. Politikk dreier seg ikke så mye om moral, men desto mer om makt.»⁷⁷

Arbeiderpartiets spill ga pressen ammunisjon. Mer avbalansert hadde partiet forholdt seg i Bortens lekkasjesak tilbake i 1971. Da så Bratteli med sinnsro på at regjeringen ikke trengte hjelp til å gå i oppløsning. Arbeiderpartiets Jens Haugland var ikke innstilt på å hjelpe NRKs Herbjørn Sørebo til å føre saken videre. Bratteli betraktet Bortens ydmykelser på avstand. Han nøyde seg med ironiske bemerkninger da fallet var et faktum. Brattelis poeng da var at det var politikk (EEC-saken) og ikke Bortens indiskresjoner som brakte den borgerlige koalisjonsregjeringen til opphør. I tiden foran Syse-saken behøvdtes ikke særskilte evner for å se at EØS og EF ville skape problemer for denne regjeringen. Men i stedet for å la politikk styre politikk, valgte Arbeiderpartiet å legge sin politikk ned på skandalejournalistikkens nivå.

Riksadvokaten fant ingen grunn til å beordre etterforskning, men mediekjøret mot Syse var kraftig i enda noen uker. Dynamikken var et forholdsvis tidlig eksempel på at pressen låste seg. Dagbladet og VG hadde langt flere artikler om Syse-saken enn de hadde om Tønne-saken tolv år senere.⁷⁸ Trykket var voldsomt, ingen hvilken som helst statsråd var ille ute. Men for å rope skandale, måtte det vel *være* skandale? Lenge rakk det at den *kanskje* var det. Carl I. Hagen er den som tydeligst og mest konsist gir sitt syn på VGs dekning og sakens forløp: «Pressen med VG i førersetet fant ut at de skulle fjerne Syse-regjeringen, og de valgte derfor å blåse opp det som ble kalt for Blaasenborg-saken til uante proporsjoner.»⁷⁹ «VG hadde kastet seg som dødsskvadroner over saken, og Syse var låst.»⁸⁰

Arbeiderbladet lystret umiddelbart da partiledelsen blåste til Syse-jakt. Lørdag 15. september mente avisen på lederplass at Syse måtte gå: «Det er enestående i norsk historie at en statsminister bryter landets lover. Alvoret i dette kan ikke understrekes sterkt nok. Med rette stilles derfor spørsmålet om Syse etter dette kan fortsette som landets statsminister. Mye avhenger av Syses egen håndtering av saken. For det er intet mindre

enn en politisk skandale vi har med å gjøre. [...]» Med snert til lov-og-orden-politikeren Jan P. Syse: «Hva slags respekt for lovverket kan man vente, hvis lovgivere gir blaffen og attpåtil argumenterer for at det ikke er så farlig om man bryter loven?»

Lørdag en uke senere skrev avisen at Syse ikke kunne regne med noen umiddelbar tilgivelse fra opposisjonen: «Statsministeren har gått over grensen for de regler som gjelder for norske politiske ledes adferd. En statsminister som har begått lovbrudd blir ikke respektert og akseptert i vårt politiske system. [...] Hva slags eksemplets makt er det som åpenbares når statsministeren kan sette seg ut over landets lover og regler?» Avisens leder stilte spørsmål ved Syses vurderingsevne ut fra måten han bagatelliserte saken på i begynnelsen.⁸¹ To dager senere meldte avisen at Ap varslet andre konklusjoner enn advokat Håkon Løchens rapport som var initiert av Syse selv. På første side kunne avisen melde at «Gro knuser rapporten». Gro Harlem Brundtland sa til avisen at Syse ville få problemer med troverdigheten når han snakket om lov og orden etter dette. Saken kunne etter hennes mening få en signaleffekt som svekket de alminnelige holdninger til lovbrudd.

Frokostklubben til Egil Sundar, med blant andre tidligere Høyre-politiker Kristian Asdahl og tidligere KrF-formann Kåre Kristiansen, hadde tatt mye av æren for at Syse-regjeringen ble til.⁸² Nå gjaldt det å holde skuta flytende. Sundar og frokostklubben skrev brev til regjeringspartiene med oppfordring om at partiene støttet sterkere opp om statsministeren.

VG førte an i avsløringene og kritikken mot Syse, mens Dagbladet valgte en mer moderat linje. Det var VGs sak. Avisen refererte en meningsmåling av MMI og avisen, som viste at inn på halvparten av de spurte syntes saken var «litt alvorlig», og 57 prosent mente at han ikke burde trekke seg. Ifølge Dagbladet søndag 16. september var Syse tilgitt av folket. Men Opinions politiske måling for september viste stor tilbakegang for Høyre, noe mange innen partiet merket seg. VG mente tirsdag 18. september at det ikke var mulig for Syse å fortsette som statsminister, og nær alle kommentatorer og ledere var samstemte om at Syse var alvorlig svekket. Korrekt nok var jo dette, og selvsagt en selvoppfyllende profeti. En statsministers tillit var det formelt opp til Stortinget å bedømme, men offentlighetens holdning indikerte regjeringens legitimitet. Det er slik med offentlighetens makt at statsministerens tillit *alltid* vil svekkes

når pressen skriver at statsministerens tillit er svekket. Arbeiderbladet var tidligst ute med krav om at Syse burde gå av, og Nationen fulgte opp. Aftenposten mente Syse burde gå av som partiformann, mens Vårt Land tilga Syse: Krav om avgang var overspill.⁸³ Noen var inne på at dersom Syse måtte forlate statsministerposten, ville det ikke bare være en kjedelig begivenhet for Høyre og Norges politiske historie, men også for politikken selv. Når kampen mellom posisjon og opposisjon ikke lenger handler om politikk, svekkes politikken legitimitet. Slik resonnererte ikke ledelsen i Arbeiderpartiet.

Saken kan leses inn i en bølge av saker i 1980-årene som utløste og bekreftet den såkalte *politikerforakten*. Denne vinklingen ble benyttet om Per Kleppe og andre politikeres frikort på fly, Kåre Willochs lønn fra Industriforbundet mens han var stortingsrepresentant, Gro Harlem Brundtlands reiser i eget militærfly og mange fler. Ikke minst bygging av ny stortingsgarasje i november 1986 hadde skapt et inntrykk av egoistiske politikere, som pressen hadde fanget opp og skjovet frem. Slike saker hadde ofte endt mer alvorlig enn nødvendig på grunn av bagatellisering og dårlig håndtering. Mer generelt vitnet slike saker om en mer ustabil økonomisk og politisk periode. I et lengre perspektiv viste det også at politikken ikke nøyte den samme status som samfunnets sentrum eller øverste virksomhet, som i etterkrigstiden. Politikken ble mer sårbar overfor kritikk og anklager. Slike saker førte til mer oppmerksomhet om materielle forhold, og til ansettelse av flere informasjonsmedarbeidere. Stortingets tillit ble nok likevel svekket i særlig 1990-årene, mest pga. *andre* sektors styrkede stilling. Den såkalte *politikerforakten* som mediefenomen var et *symptom*.

Syse-saken ble en kaskade; på kort tid ble den større enn summen av enkelttopplagene. Av egen tyngde rullet den videre og kunne ha veltet regjeringen. Journalistikken påla seg selv en usagt tvang om at noe nytt måtte sies hver dag. Etter hvert fikk likevel avisene og NTB vanskeligheter med å følge opp. Journalist Skjalg Fremo i NTB fikk ikke på sine saker med begrunnelse om at nyhetsterskelen var høynet. Aftenposten tabbet seg ut med ukorrekt informasjon, som satte jakten på Syse i et annet lys. At det var statsministeren det handlet om, syntes endelig å bli en begrunnelse for å være forsiktig med påstandene. Sakens nye realiteter var dessuten så komplekse at de var vanskelig å formidle. Flere eksperter

tok del i den offentlige debatten: jurister, teologer og politikere. Enda verre ble det, skriver Fremo, da Syse-saken videt seg ut til å handle om borettslag, boligaksjeselskaper, skatteplanlegging og arveavgift.⁸⁴ «Faren» var stor for at hele saken skulle kjøre seg fast i juridiske spissfindigheter. Advokater mottok honorar på timebasis av VG for å gjennomgå saken. De beveget seg inn i nye juridiske gråsoner, der få klarte å skille mellom rett og galt, skriver Fremo.

Var det slendrian eller smart skatteplanlegging som lå bak? Bare VG visste: Fredag 21. september konstaterte journalist Olav Versto at Syse hadde foretatt «smarte trekk» og drev en «finurlig geskjeft»: «Dette gjøres helt sikkert i vinnings hensikt.» Artikkelen var illustrert med tryllekunstneren Syse som tryllet frem «nullskatt» av hatten. I samme utgave skrev Pål T. Jørgensen at «Historien om Pilestredet 88 er historien om en rekke innviklede, men meget smarte operasjoner som må ha vært godt planlagt. Ved å operere helt på kanten av loven, etter flere juristers mening over kanten, har Syse fått ut flere skattefrie gevinster av bygården.» Kanskje var det bare slik at det så innviklet ut for Pål T. Jørgensen. Mens VG kom med beskyldninger om uhederlige motiver uten dekning, lot NTB og andre aviser dette stå åpent. Dessuten var smart skatteplanlegging kanskje umoralsk, men ikke nødvendigvis ulovlig.

Fredag ettermiddag den 21. september leverte Syses revisjonsfirma og høyesterettsadvokat Håkon Løchen sine vurderinger om tilstanden i Syses økonomiske interesser. En pressekonferanse med Syse ble annonsert, men utsatt. Spekulasjoner om hans avgang steg. NTB forsøkte seg kl. 21 fredag kveld med følgende formulering: «De stadige utsettelsene og mangelen på klare beskjeder fra statsministerens kontor fredag gjorde det stadig mer sannsynlig at Jan P. Syse forberedte sin egen avgang.»⁸⁵ NTB tok feil. Pressekonferansen begynte sent fredag kveld. Direkte i radio og tv gjorde Jan P. Syse det først klart at mellompartiene støttet ham. Til skaren av reportere som hadde ventet i flere timer, sa han at det ikke var noe i rapportene som tilsa at han burde gå av. Den sene pressekonferansen og offentliggjøringen av rapportene gjorde at ingen kunne konfrontere Syse med innholdet i rapporten. Når journalistene hadde fått med seg innholdet i løpet av natten, kunne de, etter Fremos mening, i stor grad konstatere at rapportene bekreftet det som var kommet frem i avisene. Fremo tviler på at Johan J. Jacobsen og Kjell

Magne Bondevik hadde fått tid til å gå inn i vurderingene før de ble avkrevet tillit til regjeringen. Men det var de to som satt med de avgjørende kortene. De hadde ikke mistet hodet. Spenningen var utløst, saken mistet sitt momentum.

Syse og hans folk håndterte den offentlige mening strategisk. Han utsatte sin pressekonferanse 21. september slik at avisene ikke rakk å behandle Løchen-rapporten kritisk før deadline. Dermed måtte avisene referere Syse selv og Løchens rapport direkte (Aftenposten) eller kommentere spillet (Dagbladet). Syses oppdrag til Løchen så ut til å ytterligere komplisere saken og utmatte pressen. Pressen var allerede rammet av informasjonstørke: Dokumenter manglet i Brønnøysund, og menneskelige kilder med håndfast informasjon fantes ikke. Fokus flyttet seg fra skatt og regnskap til Syses håndtering av saken, og dermed Syse som en utvetydig og handlekraftig sjef for regjeringen. Etter pressekonferansen hadde pressen lite annet å komme med enn at Syse ble sittende og var full av kamplyst. Syse åpnet sitt hjem for familieintervjuer.⁸⁶ Aftenposten kunne presentere en lettet statsminister som endelig kunne se fremover.⁸⁷

Om deler av pressen herjet med Syse, var det avgjørende at Senterpartiet og Kristelig Folkeparti fastholdt sin støtte. Solidariteten var riktignok ikke overveldende innad i regjeringen. Senterpartiet så engstelig mot utgangsdøren og var ikke ivrige til å forsvare statsministeren. Som Berge Furre skrev, kan det «... vera godt å koma seg frå borde i tide når ein veit skipet har ei helvetesmaskin om bord.»⁸⁸ Anne Enger Lahnstein var lite lysten på å godta forsikringene fra Jan P. Syse og Høyre: «[...] i Senterpartiet var flere sterkt kritiske til det som ble oppfattet som brudd på både aksjelov og regnskapslov.»⁸⁹ Men så lenge VG og Arbeiderbladet var anklagere, måtte Jacobsen og Bondevik stå bak Syse. Bondevik visste hva tilgivelse var, men regjeringen var på vei mot EØS-avtalen. For partiene i koalisjonen var det bedre at regjeringen falt på politisk uenighet. Syse-regjeringens endelige krise var basert på en politisk reell og vel forberedt uenighet. Sverige hadde erklært at folkeavstemning om medlemskap skulle avholdes. EF-saken lå i horisonten – den sak og bølge som Senterpartiet mer enn noe annet parti kunne ri på. Senterpartiet måtte koble seg av Høyre. Det var på tide å komme seg i opposisjon.

Skandalen

Forfatter og tidligere Høyre-statsråd Lars Roar Langslet konkluderer om to Høyre-lederes skjebne: «[D]et var vulgærmedienes ondsinnede kampanjer som knekket dem, først Presthus og siden Syse.»⁹⁰ Også tidligere redaktør i Aftenposten Andreas Norland beskriver poengtert hvordan en skandale kan bygges opp fra nesten ingenting, hvordan avsløringsideologien i mediene driver frem et objekt som blir et offer gjennom språk og bilder. Den dramaturgi som Norland beskriver, fremstår som dreiebok for journalister som ønsker seg en SKUP-pris.⁹¹ Skandalen kan delegitimere et regime, men også bekrefte at både pressefriheten og det politiske systemet fungerer, slik som når Nixon-administrasjonen og Borten-regjeringen måtte gå av. Det er likevel viktig å skjelne mellom tilliten til regjeringen og tilliten til det politiske systemet. Om regjeringen mister tillit og tar konsekvensen av det, kan det styrke respekten for systemet. Om talen brister, bærer språket. For store deler av pressen ble Syse-regjeringens utholdenhet erfart som eget nederlag. Konklusjonen var ikke at Syse hadde bestått prøven, men at journalistikken ikke hadde klart å grave seg helt ned til selve møkka.

En skandale er et forventningsbrudd eller normbrudd.⁹² For at en skandale skal utvikle seg i vår tid, må mediene ha en tung hånd på regien, saken må være offentlig over noen tid. Den må dessuten fange interesse slik at den kan bli en skandale og drives til sin ende. Fordi spredningen og behandlingen av saken i dag har mer å si for hvordan det skal ende og om det i det hele tatt blir noen skandale, enn selve saken, er et fokus på mediene blitt naturlig. Skandaler er alltid medieskandaler, og er blitt den klareste demonstrasjon av mediemakt i det politiske liv. Forventningene foreligger som normer, og bruddet kan være forestilt, dvs. produsert av journalistikken. I Bortens lekkasjesak var Bortens «indiskresjon» uvesentlig. I Syse-saken var forseelsene trivielle og i Rød-Larsen saken var det meste offentliggjort tidligere.

Det må konstrueres en overskridelse av normer eller lover i mediene, i interaksjon med politikere og andre, som påkaller interesse eller reaksjon. Den interessen eller reaksjonen trenger ikke være allmenn; skandalen er et fenomen i offentligheten – fremfor alt i politikken og journalistikken, *ikke* nødvendigvis i befolkningen. Folk flest kan stille seg nokså likegyldige til en sak som kan ende med krise. I journalistikken betegner den

en journalistisk undertekst, formulert som et høyst ledende spørsmål til publikum: «Er denne personen egnet?» Og innad: «Hvor lenge kan han eller hun sitte ved makten?»

Striden regjering/opposisjon er hva demokratiet koker ned til i den daglige politikken, og som parlamentarismen (i Norges tilfelle) regulerer med lov og sedvane. Med denne distinksjonen fra 1800-tallet har tanken om opposisjonens rolle gitt stadig nytt liv til den mer omfattende tanken om en offentlige mening. Den offentlige mening reflekterer ikke bare ytrings- og pressefriheten, men har selvstendig status. Dersom den skriker «skandale», er skandalen nær.

Skandaleformelen er selvbekreftende: Den benyttes for å rettferdiggjøre større overskrifter og oppslag om nettopp «skandale». Det er pressen eller fjernsynet som slår fast når en potensiell skandale er kommet så langt gjennom mediens egen dekning at skandalen kan slås fast. Avis-, radio- og tv-kommentatorene spiller en nøkkelrolle. Tautologien settes i arbeid for å knytte ureglementerte forhold, i voksende grad også i privatlivet, til det parlamentariske system. Skandalebegrepet skal knytte bestemte hendelser til en tykkere kontekst av kjensgjerninger og verdier. Den reduserer årsakenes og virkningenes viktighet, og setter alt inn på det prinsipielt uakseptable i formålet ved en individuell handling. Det foreskrives, først prøvende, dernest som krav, en direkte og drastisk løsning: Noen må gå. Den ansvarlige må ut før reformer kan settes inn for å hindre gjentagelser. Slik taler gjerne den offentlige mening.

Skandalen er en offentlig begivenhet som offentligheten har skapt. Ofte, men slett ikke alltid, med referanse utenfor mediene, i det moralske eller legale brudd som kan være begått. Den videre håndteringen fra dem det gjelder, er imidlertid også ofte et produkt av det offentlige trykket. I mange norske skandaler er det siste like ofte trukket frem som det første. Det er, ifølge kommentarer fra pressen og politikken, mulig å overleve en politisk- eller politikerskandale dersom politikeren håndterer den godt. Det har imidlertid vist seg vanskelig. Formelen å «legge seg flat» er ingen universalformel for å gå klar av skandalen. Statsminister Syse ble stående noenlunde oppreist.

Skandalene fanger interesse fordi de skaper forventninger om den nære fremtid; de presenterer en utsikt ladet av uvisshet og spenning som må få sin utløsning i løpet av timer eller dager. De er også moralske; de

tydeliggjør grenser mellom det akseptable og det uakseptable. De viser politikkens ansvar gjennom politikerens personlige soning. Alt dette sirkler inn noen få hovedpersoner. Lederspørsmålet formuleres som et spørsmål om lederens skjebne. Sakene bekrefter nødvendigheten av pressens undersøkende virksomhet, og er mest vellykket om personen tar konsekvensen av avsløringene på den mest entydige måten; ved å gå av. Avgangen bekrefter journalistikkens betydning i et demokrati. Derfor er det politiske fallet en journalistisk seier.

Det er vanlig å skjelne mellom politikkskandaler og politikerskandaler.⁹³ De første handler i sin rene form om politikk og saker, mens de andre omhandler i ren form ikke-politikk og individer.⁹⁴ Lekkasjesaken med Per Borten i 1971 befinner seg i en gråsoner. I politikerskandalen viser mediene sin berettigelse, og politikken sin avmakt. I politikerskandalen viser mediene sin klebende kraft, og det er denne typen som har tiltatt fra 1990-årene. Fra 2000 kom også seksuelle overgrep inn i norske politikerskandaler og har siden dukket opp med ujevne mellomrom i de fleste partier. Individuelle og politiske motstandere står trolig ofte bak «drittpakker», som kommer mediene i hende.

Gro overtar i Dagsrevyen (1990)

Selvom Syse-saken var avklart, hadde Høyre et problem. Meningsmålingene viste nedadgående tendens. Fra slutten av oktober og ut året falt Høyre med over 20 prosentpoeng, og pressen fikk en slags trøsterunde med spekulasjoner om Syses avgang som partileder. Det var uro i rekkene. Otto Lyng ytret skepsis til sin partiledelse. Østfold Høyre gikk ut, eller ble hjulpet ut av pressen, med et ønske om ny ledelse for partiet.⁹⁵ Den 16. januar, omtrent da en meningsmåling viste kun 15 prosent oppslutning for partiet, gjorde Jan P. Syse det klart at han ikke stilte til gjenvalg. I april ble Kaci Kullmann Five valgt til ny leder.

Lysebu-erklæringen antydte mulig krise i regjeringssamarbeidet da EF-forhandlingene ble konkrete. Det var en slik paragraf Borten-regjeringen ikke hadde. Syse-regjeringen måtte ha støtte fra FrP eller Ap for å få vedtatt statsbudsjettet. Senterpartiet var lite tilfreds med å føre forhandlinger med FrP som nå var et stort parti med 22 stortingsrepresentanter. Tyngdepunktet mot høyre gjorde posisjonen som regjeringsparti mindre

gild. Da konsesjonslovene kom på dagsordenen pga. EF-forhandlingene, ble situasjonen mer alvorlig. Dette var en prinsippsak for Senterpartiet. Partiene pusset opp sine profiler overfor offentligheten. Med Lahnstein som partileder fra våren 1991 ble det klart at Senterpartiet kjente sin EF-historie. Kampen mot EØS og selve medlemskapsdebatten skulle gjennomsyre partiets virksomhet. En omfattende informasjons- og skoleringsprosess fulgte. Partistrategen John Dales tanke var å plassere Senterpartiet i opposisjon til de negative sidene ved EF. Og partiet lyktes. Det plasserte seg i stormens øye fra 1991 til folkeavstemningen. Det kastet som ventet av seg i valg. Allerede ved valget i 1993 gikk Sp frem med ti prosent i forhold til 1989-valget. EF-striden og Senterpartiets brede støtte i bevegelser utenfor Stortinget gjorde at partiet distanserte seg fra Høyre og la grunnen for en ny konstellasjon i norsk politikk. Den gamle forkastningen i norsk politikk, revnen som all annen politikk må underordne seg, beveget seg igjen. Valget i 1993 viste egentlig ganske tydelig hvordan det ville gå i folkeavstemningen året etter.

Spenningen i regjeringen i 1990 var, som i 1971, åpenbar, og måtte på en eller annen måte avklares. I trontaledebatten høsten 1990 tok parlamentarisk leder for Senterpartiet Anne Enger Lahnstein et første oppgjør med de fire friheter og «EFs markedstenkning», uten at regjeringkollegene i Høyre kunne protestere. Dette skulle bli hennes hovedbudskap de neste fire årene. At trontaledebatten ble sendt direkte på tv, skjerpet intensiteten, skriver Lahnstein.⁹⁶ Nå gikk spenningen parallelt med pressens søk etter nettopp potensiell konflikt og sammenbrudd. VG og andre aviser gikk Senterpartiets ærend med å forberede alle på bruddet som måtte komme. Men Senterpartiet var lite villig til å uttale seg om hva slags regjering det ville støtte etter et eventuelt sammenbrudd for Syse-regjeringen.

Den 29. oktober 1990 gikk regjeringen Syse av, etter at uenighetene om Norges posisjon i forhandlingene med EF var åpenbare. EF var ikke interessert i norske unntak fra de fire frihetene. Høyre aksepterte dette, ikke Senterpartiet. Dermed var spørsmålet hvem som skulle ta over etter Syse-regjeringen: en Høyre-regjering ledet av Jan P. Syse eller en Arbeiderparti-regjering ledet av Gro Harlem Brundtland? KrF ønsket en Høyre-regjering. Det var opp til Senterpartiet. Lahnstein visste meget godt hva hun ville, men hun måtte ha med seg stortingsgruppen. Den diskuterte utover kvelden. Lahnstein hadde avtale med Dagsrevyen:

«Tida går. Jeg har en avtale med Tom Berntzen [i Dagsrevyen]. Men Senterpartiets gruppe lar seg ikke presse av den slags!»⁹⁷ Et kvarter før Dagsrevyen var det formelt klart at Senterpartiet ville akseptere en Arbeiderparti-regjering.

En av Jan P. Syses siste gjerninger som statsminister var å spille opp til tvs iscenesettelse av politikk. Tv-folket måtte få sitt. Anne Enger Lahnstein skulle annonsere partiets standpunkt til regjeringen i Dagsrevyen, der Syse og Kjell Magne Bondevik også satt. Det var som en prisutdeling med to nominerte kandidater. En arrangert spenning ladet seg opp. Lahnstein meddelte at Senterpartiet foretrakk en Arbeiderparti-regjering. Syse markerte umiddelbar skuffelse. Syse var informert, men hadde sans for det offisielle og rituelle. Han ville ha frem at det var Senterpartiet som sviktet det borgerlige samarbeidet. Det lå også i politikkens natur å spille opp til medienes regi. Her var politikerne i studio et team som sammen med Dagsrevyen skulle overlevere regjeringsmakten videre på en offisiell måte som bekreftet parlamentarismen.

Det visste også Anne Enger Lahnstein: «[D]irektesending på TV er en viktig anledning til å få kontakt med folk hjemme i stua. En enestående mulighet, men også en skremmende risiko. Enn om noe går helt galt?»⁹⁸ Som Finn Gustavsen og Carl I. Hagen hadde demonstrert så elegant tidligere, visste Lahnstein at øyeblikk som dette måtte utnyttas: «Nå må jeg få gjennomføre alle resonnementene, argumentene først – deretter konklusjonen. Bare slik vil folk høre etter og forstå. Jeg ber om tid og får det. Det er nervepirrende.»⁹⁹

Direktesendingen med Kjell Magne Bondevik, Jan P. Syse og Anne Enger Lahnstein hørte med til en av de sterkeste opplevelsene tidligere Sp-leder Johan J. Jacobsen hadde i politikken: «Det var dødsstille foran TV-apparatet på grupperommet. Vi holdt pusten og krysset fingrene for Anne, som skulle gjennom sin hittil viktigste medieopptreden.»¹⁰⁰ Med innslaget ble Senterpartiet nok en gang nei-partiet i Norge. EF var sak nummer en, og det var ingen saker på andre og tredje plass: «Senterparti-folk som fulgte dramatikken på Dagsrevyen denne kvelden, har fortalt om reaksjonene på dette. De fikk en slags marsjordre fra meg i det innslaget i Dagsrevyen.»¹⁰¹

Senterpartiet åpnet for en Arbeiderparti-regjering som satte EF på dagsorden for alvor, en dagsorden Senterpartiet bare kunne tjene på.

Effekten lot ikke vente på seg. Nei-siden styrket seg i valget i 1991, der SV og Senterpartiet gikk frem, mens Arbeiderpartiet gjorde det svært dårlig. Og i stortingsvalget i 1993 gjorde Senterpartiet enda et kjempevalg, med nesten 17 prosent, hele 10 prosentpoeng frem fra forrige stortingsvalg. Senterpartiet ble Stortingets nest største parti. Med Anne Enger Lahnstein, Marit Arnstad og John Dale i utenrikskomiteen var Senterpartiet godt forberedt på EF-innspurten i Stortinget. Den sterke stortingsgruppen gjorde Senterpartiet mer synlig i de tv-overførte debattene.¹⁰² Den motkulturen som virket tam i andre halvdel av 1980-årene, våknet til liv.

EU-strid (1994)

I folkeavstemningen 28. november 1994 stemte 52,2 prosent nei, og fremmøtet var på hele 89 prosent. Dagen etter kunne Aftenpostens morgenutgave meddele at Norge sa nei igjen, med et stort foto av en seiersglad Anne Enger Lahnstein: «Dette er stort!» Gro Harlem Brundtland tok det ikke så annerledes enn Trygve Bratteli i 1972: med fatning og sinnsro. Debatten var over, EU-saken var tapt igjen, men Brundtland-regjeringen styrte videre med EØS-kompromisset fra 1992. Norge var ved slutten av enda en Europa-strid, som denne gang hadde vart i over fire år.

Et startskudd gikk da Sveriges statsminister Ingvar Carlsson på sosialdemokratenes landsmøte i høsten 1990 erklærte at Sverige ville søke om medlemskap i EU. Men allerede i juni 1988 meldte regjeringen til departementene at norske lover og regler som kunne ha relevans for det indre marked, skulle vurderes med henblikk på en eventuell harmonisering med EUs regelverk. Dette som ledd i EØS-prosessen, som kom formelt i gang våren 1990. Det ble klart etter en felleserklæring mars 1989 at et EØS måtte innebære aksept av de fire friheter i EUs indre marked. Samme år vedtok Høyre at norsk medlemskap i EU var partiets mål. Da statsminister Gro Harlem Brundtland kom med sin erklæring på Hordaland Arbeiderparti i Ullensvang i april 1992, var for lengst Opplysningsutvalget om Norge og EF etablert (1988) og blitt til Nei til EF (1990). NTEU bygde seg opp til en sterk medlemsorganisasjon i løpet av 1992 og markerte seg også i Ullensvang. I juni 1992 sa Danmark nei til Maastrichtavtalen, og i september ga Frankrike sitt *petit oui* til unionstraktaten. I oktober vedtok Stortinget EØS-avtalen, og i november

søkte Norge om medlemskap i EU. Våren 1993 ble tidspunktet for en folkeavstemning satt: 28. november 1994. Neste milepel var stortingsvalget høsten 1993, da EU ble satt på dagsordenen trass i nøling fra Arbeiderpartiet og Høyre. Særlig Høyre tapte på det, og Stortinget fikk 79 medlemmer som var imot EU-medlemskap, noe som betydde at nei-siden hadde god tilgang til Stortingets talerstol. I november 1993 ble EF til EU, og striden gikk inn i en hardere fase. Arbeiderpartiet gjorde det brukbart (36,9), for Gro Harlem Brundtland var en populær statsminister.

EU-saken tilfredstilte også denne gang de fleste journalistiske krav til konfliktsaker. For det første avkrever konflikten en tosidig respons – bare ett av to svar er mulig. «Vet ikke» er ikke et svar. For det andre var spørsmålet generalisert; det angikk demokrati, fiske, landbruk, markedsadgang, offentlig styring. For det tredje var alle parter enige om sakens viktighet, i alle fall etter stortingsvalget i 1993. For det fjerde ga beslutningen om folkeavstemning i 1962 konflikten en kjent dramaturgi: mobilisering, klimaks, avgjørelse. Forutsigbarheten ga aktørene anledning til å legge strategier. Til dette punkt hører også en rekke andre symbolske ingredienser: frontfigurer, konfrontasjoner, overraskende utspill, små tap og seire og til slutt spenningen opp til kåringen av den seirende side. Den satte politikken personer på prøve. Sivilsamfunnet fikk enda en gang en vitamininnsprøytning.

Anne Enger Lahnstein var frontfigur på nei-siden og måtte ta angrep fra politikere og presse, ikke minst fra VG. Den 12. august gjorde Dagbladet det kjent at Arbeiderpartiets strategi var å ta kampen opp mot Senterpartiets «nei-alternativ». Oppslaget gjorde Lahnstein personlig til skyteskive: «Jeg sto på, men egentlig kjentes dette oppslaget ganske tungt.»¹⁰³ Kontroversene mellom Gro og Kåre var erstattet med en hardere strid mellom Gro og Anne. I likhet med Willoch var Lahnstein flink til å bruke mediene til å tirre Brundtland. Lahnstein kunne i tillegg sette inn en kile mellom Arbeiderpartiets ledelse og grunnplan. Nok en gang var Arbeiderpartiet delt, med AUF, store deler av LO og Sosialdemokrater mot EF/EU, på nei-siden. Det var opplagt lettere å være mot EU i Arbeiderpartiet i 1994 enn i 1972.

Arbeiderpartiet loset Norge inn i EØS uten å erklære fullt medlemskap som partiets og regjeringens mål. Men allerede i 1990 ga partisekretær Thorbjørn Jagland ut boken *Min europeiske drøm*. Norsk EU-medlemskap

var i høy grad del av drømmen. Før partiet var klart, flagget Jagland sitt visjonære ja-standpunkt til EU. Jaglands bok gikk på tvers av den EØS-strategien som partiet hadde lagt opp til, skriver Gro Harlem Brundtland.¹⁰⁴ Jagland bidro til å sette selve medlemskapet på dagsordenen i offentligheten. Noen år senere (1993) ga Anne Enger Lahnstein ut en annen bok som satte preg på striden, boken *EF og Grunnloven*, som diskuterte Stortingets rolle overfor resultatet av folkeavstemningen. Boken var viktig, mener Lahnstein selv. Den ble et slags symbol.¹⁰⁵ I mars 1994 kom enda en bok som slo de andre ettertrykkelig i opplag: *Nei til EUs Lesebok 1994* ble trykket i et opplag på 1,85 millioner, som 12 000 frivillige bragte ut til nesten alle husstander i landet. Boken, uansett i hvilken grad den ble lest, var en markering av seriøsitet og en oppvisning av kollektiv styrke.¹⁰⁶ Med bidrag i mange genrer markerte den (som i utallige markeringer landet rundt) en sammenføyning av den kulturelle og den politiske offentlige mening.

Fra juni 1994 var Arbeiderparti-folk fristilt til å arbeide for et nei. Det ga resultater at LO-kongressen hadde spørsmålet om medlemskap oppe til votering både i 1989, 1993 og i ekstraordinær kongress i 1994 – alle med nei-flertall. Ved siste votering i 1994 hadde LO-formann Yngve Hågensen og andre i ledelsen regnet seg frem til et ja ved å studere debatten. Av samme grunn befant Gro Harlem Brundtland og Thorbjørn Jagland seg i salen. Men noen hadde telt feil. Kongressens flertall sa nei to måneder før folkeavstemningen. Var det her ja-siden tapte EF-striden? Gro Harlem Brundtland konstaterte at «Forskjellen på å ha LO i ryggen eller LO imot er som dag og natt. Det gav hele nei-bevegelsen en ekstra legitimasjon og moralsk ryggdekning når de kunne advare mot EU-medlemskap ved å vise til fagbevegelsens standpunkt.»¹⁰⁷

Akkurat det skjedde i TV2-duellen 30. august 1994, der Brundtland og Jagland møtte nei-sidens Anne Enger Lahnstein og Johan J. Jacobsen. De var på hver sin klode, skriver Brundtland: «Dette møtet ble på mange måter typisk for hvordan hele EU-debatten forløp. En samtale som bygger på at man ikke er enig om noe av det som er faktiske forhold, kommer det lite ut av.»¹⁰⁸ I skildringen av den avsluttende debatten, der spørsmålet om faglige rettigheter ville bli svekket i EU fikk temperaturen opp, påpeker Gro at politikere må klare å sondre mellom fakta og vurderinger: «Hevder man at EU-medlemskap vil bety svekkede faglige

rettigheter, må man begrunne det saklig. Sier man at man frykter det kan gå slik, er saken en vurdering. Den forskjellen ble på mange områder borte i den EU-debatten vi var igjennom.»¹⁰⁹ Utenfor debattstudio sto folk fra Sosialdemokrater mot EU med uttalelsen om faglige rettigheter fra LO-kongressen. Men da var programmet over. SME sendte også straks ut en pressemelding med tittelen «Statsministeren feilinformerer om LO-vedtaket!» LØGN var VGs overskrift dagen etter, men refererte Gro. På Arbeiderbladets forside sto det også «Løgn», men inne i avisen støttet LO Lahnsteins versjon.

Senterpartiet valgte som eneste nei-parti en vellykket strategi. Partiet gjorde et uproblematisk nei-vedtak på landsmøtet i 1991, samtidig som en person som evnet å fronte standpunktet og strategien, Anne Enger Lahnstein, ble partileder. Partiet forsto at EF ville bli den viktigste saken på landets politiske dagsorden og posisjonerte seg systematisk inn som det ledende nei-partiet. Midlene var bl.a. en utvetydig og monoman argumentasjon om motsetningen mellom norsk solidaritet og det indre marked. Det gjaldt å vinne en folkeavstemning og hindre grunnlovsendringer som kunne gjøre det lettere for Stortinget å vedta medlemskap.

SVs strategi var blandet og ikke udelt vellykket. Statsviter Anders Todal Jenssen peker på at det var underlig at ikke partiet satte etter den store gruppen EU-skeptikere som ellers stemte sosialdemokratisk.¹¹⁰ Det var Senterpartiet som tok for seg av disse. SV tok ikke konsekvensen av at i denne fasen, innrettet mot direkte demokrati, er seminaret over. Et parti har valget mellom å gli ut i periferien eller innta posisjon som minner om en folkebevegelse med én sak og ett svar. SVs «nyanserte nei», var ekstra påfallende ettersom dette var runde to: Hva strategien måtte være, burde være ganske opplagt med tanke på 1973-valget – jordskjelvet i kjølvannet av folkeavstemningen som beveget store velgergrupper og ga SV 16 stortingsrepresentanter. Det samme skjedde for øvrig i det danske Folketingsvalget samme år da 44 prosent av velgerne skiftet parti og Mogens Glistrup entret scenen. Meget store velgervandringer fant også sted foran 1993-valget hvor en tredel av velgerne skiftet parti, men altså ikke til SV.¹¹¹ Dersom ja-siden hadde vunnet folkeavstemningen i 1994, ville SV og Erik Solheim hatt en tung bær å bære i norsk venstresides historie.

SV hadde gode muligheter til å styrke seg gjennom EU-striden, slik partiet gjorde i valget i 1973.¹¹² Partiet sto klart til å fange opp og ri på en bred, rød og grønn nei-bølge. Den ellers mediekyndige Erik Solheim valgte lenge hva valgforsker Jo Saglie og andre kaller det nyanserte eller ansvarlige nei, som i en EU-offentlighet betydde et lunkent og bare sånn passe troverdig nei. Kompromisset partiet kom frem til var lite populært i og utenfor partiet. Partiet var også mot EØS-medlemskap, selv om Solheims nei ikke virket like overbevisende.¹¹³ Flere var inne på at EØS kunne være et nødvendig onde for å slippe medlemskap.

I selve medlemskapsdebatten skapte det forvirring at sentrale SV-ere som Raymond Johansen og Terje Kalheim gikk over til ja-siden og forsterket inntrykket av SV som splittet. Både Europabevegelsen og mediene lette med iver etter SV-ere som var for medlemskap. I valgkampen i 1993 ble det også sendt ut følere for å diskutere regjeringssamarbeid med Arbeiderpartiet og Senterpartiet, som andre betrakter som underlig timing, et drøyt år før folkeavstemningen. Hvordan skulle partiet vinne tvilere når partiet tvilte selv? Sommeren 1994 skrev ca. 40 lokale SV-politikere på et opprop som sa at partiledelsen var for svak og lunken i EU-kampen. Et forvarsel kom i valgkampen i 1993. «Vi ble skviset mellom AP og SP i EU-saken og av AP i regjeringsspørsmålet. SVs EU-motstand var ikke like bastant som Senterpartiets. Vi innrømmet også gjerne at det fantes argumenter for EU-medlemskap. Isolert sett var dette sjølsagt i tråd med nesten alle velgeres syn. Men på denne måten ble Sp mer troverdig for dem som ønsket klippefast EU-motstand. Samtidig som den forholdsvis åpne debatten i Ap gjorde dette partiet tiltrekkende både for tilhengere og søkende og mer usikre motstandere. Dermed lekket vi velgere i begge ender, desidert flest til Ap, men også en del til Sp.»¹¹⁴

SV rommet både folk som ønsket en klar nei-front, og som var ambivalente. Solheim skriver at han og andre i ledelsen «var mot EU-medlemskap, men andre spørsmål var viktigere for oss. Vi så også argumenter for. Vi ønsket ikke å bruke ethvert tenkelig nei-argument, også de vi visste ikke var sanne eller som ville spille på tvilsomme strømninger i folket. Strategien vi valgte var å si klart nei, men å forsøke å vri debatten over på temaer som ville styrke SVs og venstresidas verdier. Vi snakket om det vi ellers var opptatt av, miljø, velferd og arbeidsplasser og forsøkte å kople det sammen med EU. På den måten håpet vi å legge grunnen for varig styrking

av rødgrønne verdier. Det skulle dessverre vise seg å være en illusjon.»¹¹⁵ SVs nyanser kom lenge i skyggen av Senterpartiets effektive tydelighet. Partiet tok ikke tilstrekkelig konsekvensen av at spørsmålet var av ja/nei-typen og at sakens mange sider måtte reduseres til denne enke formelen. SV-ledelsen overskuet ikke situasjonen på tross av erfaringene fra 1972, for ikke å si da SF ble dannet med stor suksess i 1961; den voksende motstanden mot norsk medlemskap i EEC ga partidannelsen oppdrift.¹¹⁶ Erik Solheim maktet etter hvert å gire om, og i 1994 talte han mer entydig nei-tale.

En mager trøst for SV var at heller ikke Fremskrittspartiet visste å profitere på den store saken mellom stortingsvalgene i 1993 og 1997. SVs ledelse hadde lite annet å skylde på enn seg selv, inntil også Erik Solheim ble mer tydelig. Fremskrittspartiet var derimot dypt splittet, og det var ikke mulig for Hagen å holde striden innendørs. EU-kampen falt også sammen med striden med de unge liberalistene i partiet, som var sterkt EU-vennlige og som ikke ønsket folkeavstemning om EØS-avtalen. Det store EØS-spørsmålet i FrP var om partiet skulle stemme for eller mot avtalen hvis Stortinget ikke stemte for folkeavstemning. Fridtjof Frank Gundersen var den som talte sterkest for at partiet da skulle erklære at det ville stemme mot. Hans tips var at regjeringen Brundtland ville bøye av og gå inn for det Gundersen ønsket, nemlig folkeavstemning om EØS-avtalen. Det var både i tråd med partiets program, og – tror Carl I. Hagen – ville gjort det lettere å vinne en ny avstemning om medlemskap i EU. På den tiden var det målet for både Hagen og Gundersen. Etter en hard EØS-kamp ville nei-siden være ute av stand til å vinne enda en kamp om medlemskap. Men det var et høyt spill – hva om regjeringen Brundtland la EØS-avtalen og kanskje også EU-medlemskap på is? I 1991 gikk partiet – under innflytelse fra nyliberalistene – inn for at det subsidiært skulle stemme for EØS-avtalen. Og på landsmøtet året etter gikk partiet inn for EF-medlemskap. Men stortingsgruppen var delt om både EØS og EF. Hagen har ment at om Wæra og Skjervengen hadde gått inn for Gundersens syn i EØS-saken, hadde Norge blitt medlem av EU.¹¹⁷

I januar 1993 gikk Hagen og landsmøtet et skritt bort fra det klare EF-standpunktet partiet hadde tatt: Nå var han var for medlemskap, men mot unionsplanene. Det ble partiets umulige politikk, og førte til

skarpere konfrontasjoner med nyliberalistene. Hagens uklare resonnement kunne forstås som at partiet mente det samme som KrF: Ja til det indre marked (EØS), nei til politisk union. Partiet skulle aldri gått inn på EU-veien, mener Hagen i ettertid. Han så enda en gang vindretningen nede på grasrota, men for sent. Partiet slo vrak på den bølgen som hjalp Anders Lange inn på Stortinget i 1973. Ved valget i 1993 ble partiet liggende på det dårlige resultatet fra 1991, og var halvert sammenlignet med valget i 1989.

Nei til EU og SME

På nei-siden førte bevegelsen Nei til EU an, men også den strategisk viktige Sosialdemokrater mot EU. Under partifrontene arbeidet bevegelsen Nei til EU bredt og systematisk, i alle tilgjengelige medier, og med noen prøvende skritt med et Internett som internt nettverk. Informatikk-professoren Kristen Nygaard var leder for opplysningsutvalget om Norge og EF, senere Nei til EU, fra november 1988. Nygaard «koordinerte og sørget for at informasjon ble spredd over Internett. Det var hans fag, og det betydde mye for motstanden. Det var effektivt og det var nytt. Ja-sida kunne iallfall ikke beskyldte oss for IT-vegring!»¹¹⁸

Nei til EU kom tidlig i gang og hadde hele tiden majoriteten av befolkningen på sin side. Nei til EU hadde i 1994 140 000 medlemmer og dekket landet så tett at medlemmene ikke bare var organisasjonens fremste ressurs, men også dens viktigste medium. (Europabevegelsen var oppe i 35 000 medlemmer.) Nei til EU markerte jevnlig sin styrke på Youngstorget og rundt om i landet. Nei-bevegelsen var opptatt av å få et forsprang før den siste sluttspurten hvor det såkalte svenskesuget trolig ville slå inn, og der store ja-ressurser kunne bli satt inn.¹¹⁹ Det var ingen grunn til å være trygg på seieren, og det er hevdet at Nei til EU mistet litt av momentet i sluttfasen.¹²⁰ Dagbladet og VG presenterte flere frontfigurer fra ja-siden enn fra nei-siden, og ja-folk ble gjennomgående presentert på en mer positiv måte enn nei-folk.¹²¹ Ja-siden satte inn et voldsomt trykk de siste ukene med enorme reklameplakater i bysentrene.¹²² Nei-siden sto sterkt i lang tid foran avstemningen, men mye tyder på at de fleste tvilerne gikk til ja-siden tett før avstemningen, blant annet på grunn av Sveriges ja 13. november da 52,3 prosent av svenskene stemte ja. Mediedekningen bygde seg opp mot partilederdebatten fredag

25. november. Hvorvidt det er en sammenheng mellom ja-sidens oppsving, og den samme sidens tunge satsing på mediedekning og politisk reklame, må stå åpent. Sveriges ja var trolig det viktigste. Men også; den politiske debatten blant folk flest var mer intens enn under stortingsvalg fordi overtalelsesviljen trolig var større.¹²³ Opinionslederne var flere og arbeidet hardere.

Styrkedemonstrasjonene var hyppige: Den 19. november 1994 samlet 25 000 seg på Youngstorget, og mange på en rekke steder rundt i landet. Også i denne runden kom en «motmelding»: «Norge og EU – Virkninger av medlemskap i Den europeiske union» trykt i 50 000 eksemplarer og med 260 siders nei-argumentasjon. Presentasjonsheftet «Ja til folkestyre. Valget er ditt» kom ut i 820 000 eksemplarer. Avisen Standpunkt kom ut i 42 utgaver i et samlet opplag på 11,7 millioner. Boken *90 påstander om EU* kom tett før folkeavstemningen.¹²⁴ I løpet av 1994 kom 162 publikasjoner i et samlet opplag på 9,2 millioner eksemplarer og ga organisasjonen synlighet, uavhengig av massemedienes journalistiske prioriteringer.

I 1992 sto nei-siden i Arbeiderpartiet sterkere i partiorganisasjonen enn i 1972. Men partilederen sto også sterkt, og nei-siden hadde ingen egen organisasjon. Foran stortingsvalget i 1993 ble EU-saken forsøkt dempet for ikke å hjelpe særlig Senterpartiet i den bølgen de nå vokste på. Men Senterpartiet gjorde et brakvalg. Fra våren 1993 ble de første skritt tatt mot «et nytt AIK» med Halvard Bakke, Trond Giske og Tove Strand Gerhardsen som sentrale skikkelser, støttet av Nei til EU og Bondelaget. I september 1993 ble et opprop kunngjort i Arbeiderbladet fra EU-motstandere i Arbeiderpartiet, som partiet selv sto bak for å legitimere at EU-motstand var kurant i partiet, og for ikke å miste stemmer i valget.¹²⁵ Etter stortingsvalget ble Sosialdemokrater mot EU (SME) lansert med Halvard Bakke som leder. SME ble av partiet ikke ansett som en fraksjon og fremsto som mindre truende enn AIK i 1972. Populær var organisasjonen likevel ikke i partitoppen, det var tale om en formell medlemsorganisasjon med tydelig organisasjonsapparat. Den viktigste forskjellen fra AIK var at SME var en midlertidig kampanjeorganisasjon som i større grad meldte seg inn i kampen om Ap-velgerne. Den arbeidet utad mot den offentlige mening, og i mindre grad innad i partiet. Partifora var viktig i den grad de fungerte som plattform for å nå det store publikum-

met via massemediene. Med relativt kort tid frem til folkeavstemningen sammen dårlig økonomi var valget enkelt for SME: Det gjaldt å være nærværende i alle medier og alle debatter om EU, særlig de som omhandlet Arbeiderpartiets posisjon. Den store utfordringen var autoriteten til partileder og statsminister Gro Harlem Brundtland, som la vekt på det kommende forhandlingsresultatet. SME kjørte på forhold som lå utenfor forhandlingene, især den generelt liberalistiske ideologien til EU som preget den økonomiske tenkningen, og den politiske overbygningen som så ut til å ta føderale trekk.¹²⁶

Brosjyrer og hefter ble produsert for å få frem at SME sto for den reelle sosialdemokratiske holdningen til EU fordi Arbeiderpartiets program ikke kunne la seg realisere innenfor EU. Høsten 1994 var 24 personer ansatt på heltid i SME, iberegnet 16 fylkessekretærer.¹²⁷ I VG ble SME anklaget for å drive undergravingsvirksomhet.¹²⁸ I en uoffisiell ressursgruppe ledet av Tove Strand Gerhardsen, som samordnet faglig kompetanse på ulike områder, var blant andre Per Edgar Kokkvold med, som var redaktør i Arbeiderbladet.¹²⁹ Våren 1994 kom heftet *Sosialdemokratisk alternativ*, et viktig, helhetlig skrift som fungerte som politisk program for SME.

I juni 1994 fikk Brundtland som forventet flertall på Aps landsmøte for et ja til medlemskap i EU, med 197 mot 93 stemmer, et større neimindretall enn på landsmøtet i 1972. På LO-kongressen i september 1994, som da organiserte 800 000 medlemmer, ble det som nevnt nei-flertall. I striden ble forskningen mobilisert. LO-toppen bestilte og fikk sin Fafo-rapport med imøtegåelse av SMEs argumenter og sterk anbefaling om medlemskap. Fra SMEs og Nei til EUs side kom tilsvar i form av en motrapport. De fleste trodde på flertall for ledelsens forslag om å gå inn for medlemskap. Under kongressen signaliserte Terje Kalheim på tv at han ville skifte side dersom Sverige og Finland stemte ja.¹³⁰ Men forslaget fra Jan Davidsen og nei-siden fikk et knapt flertall. Gleden og sjokket preget mye av innspurten. Noen dager senere – på den symbolsterke datoen 25. september – samlet nei-folket seg i store markeringer.

Ut fra SMEs strategi og formål ble mediene viktigere etter hvert som det var klart at striden var jevn. SME var på alle måter en organisasjon som måtte få frem et korrektiv til den dominerende sosialdemokratiske holdningen til EUs politikk. Med langt mindre ressurser enn Nei til EU

måtte den forlite seg på oppmerksomhet i mediene med egne utspill og ved å respondere på partiledelsens uttalelser. Mediene var, trass i at de stort sett hadde liten sans for SMEs standpunkt, som alltid interessert i partiintern konflikt, dvs. Gro, Thorbjørn og Yngve mot Halvard, Trond og Tove. SME stilte på NRKs folkemøter foran folkeavstemningen og produserte interesse i pressen. Særlig Halvard Bakke ble tungt eksponert, mer enn mange partiledere.¹³¹ Det varslet indre konflikt i regjeringspartiet. Striden både var og var ikke en reprise fra 1972 da store deler av AIK aldri fant veien tilbake til moderpartiet. Da Sverige stemte for medlemskap i EU 13. november, satte ja-siden sin lit til «svenskesuget». Ja-siden gikk frem. Enorme summer ble brukt av ja-siden de siste ukene til reklame i pressen og i bybildet. Nei til EU brukte over 9 millioner kroner på politisk reklame og SME brukte 2,5 millioner. Det meste av dette gikk med de siste ukene. Særlig A-pressen var viktig. I alt 13 helsider med SME som kilde sto på trykk i Arbeiderbladet i november. Med store mobiliseringer rundt i landet frem til avstemningsdagen viste nei-siden styrke. Den 19. november samlet 25 000 EU-motstandere seg på Youngstorget (ifølge Nei til EU). Ni dager senere stemte omtrent 36 prosent av Ap-velgerne nei.

Ledende folk på nei-siden som Tove Strand Gerhardsen opplevde striden i 1994 som mer sivilisert enn i 1972.¹³² Det var flere nei-folk på Stortinget. Ungdomsopprørets og motkulturens senit var over. Partiene, ikke minst Arbeiderpartiet, la mindre press på sine velgere. Partiloyaliteten var generelt svekket. Siden 1972 hadde sammenhengen mellom sosial bakgrunn og partipreferanse avtatt langsomt.¹³³ At LO-kongressen denne gangen gikk imot medlemskap, spilte opplagt inn. Ikke bare pressen, men også LO, sto nå friere i forhold til partiet. En kunne ellers tenkt seg at medienes drift bort fra partiene kunne spilt inn den ene eller andre veien. Men i denne saken med bare to posisjoner, var lite i det journalistisk-politiske landskapet endret.

Nei-siden satset som i 1972 på egne medier og kommunikasjonsformer. Den offentlige mening var tilsynelatende lite endret fra 1972 til 1994 – ikke fordi Norge var det samme, men fordi EU-saken åpnet og omformet den nasjonale revnen fra forrige strid. Dette var en lite velkommen sosiologisk overraskelse for ja-siden, som etter de økonomiske vanskelighetene i slutten av 1970-årene, de jappe-glade 1980-årene og

midt i den administrasjonspregede Gro-perioden, anså 1972-Norge som dunkel fortid. En «agiterende offentlighet» ga seg nok en gang til kjenne, skriver Ottar Grepstad.¹³⁴ Agitasjonen hadde en spiss form som hadde vært fraværende siden Alta-saken. Det var også en tid da folket ble bedt om å gi sin tillit til politikere med moralsk autoritet, som statsminister Gro Harlem Brundtland og fiskeriminister Jan Henry T. Olsen.

Dagbladet hadde skiftet side siden sist. En undersøkelse har vist at deknningen i både VG og Dagbladet ga et positivt bilde av norsk medlemskap i november 1994.¹³⁵ Nei-sidens argumenter ble ofte beskrevet med negativt ladede ord. Dekningen var elitepreget og forholdsviss lite saksorientert. I den siste fasen handlet mye om EU i Dagbladet og VG, men ofte med fokus på personene, enkelthendelser og mindre spørsmål innenfor den store striden. Forskjellene mellom de to avisene var i denne saken ikke store, men VGs fremstilling av nei-aktørene var langt mer negativ enn i Dagbladet, og ja-siden mer positiv. Fremstillingen var altså mer balansert i Dagbladet enn i VG.¹³⁶ Grensen mellom nyhetsartikler og kommentarartikler gled over i hverandre, særlig i VG. Dagbladet hadde en anelig porsjon EU-kritiske lesere som ikke skulle støtes bort. For begge avisene var det også et poeng ikke å være for lik hverandre. Det er konstatert at NRKs Folkemøter og TV2s Holmgang led av en markert skjevhet til fordel for ja-siden når det gjaldt debattledernes behandling av deltakerne.¹³⁷

Partioppgjør (1994)

Fra stortingsvalget i 1985 til det neste i 1989 gikk Fremskrittspartiet frem 10 prosentpoeng. Den klart største fremgangen kom foran lokalvalget i 1987 da partiet fikk over 12 prosent. Stortingsvalget i 1989 er omtalt som et protestvalg, for de to store partiene gikk tilbake, mens fløyene gikk kraftig frem. Fremskrittspartiet gikk fra 2 til 22 representanter på Stortinget, og SV gikk fra 6 til 17. Det politiske spekteret utvidet seg med velgerprotester på venstre og høyre side. Nettopp veksten kan ha vært med på å skape de problemene som kom, sammen med håndteringen av EU-spørsmålet og oppgjøret med nyliberalistene. Partiets stortingsgruppe ble fylt opp av uskolerte tillitsvalgte fra fylkene og et mindretall med dyktige, strategiske nyliberalister. Selv peker Hagen på at partiet

besto av tre grupper på begynnelsen av 1990-årene: Liberalistene, populistene og de kristen-konservative: «Selv om jeg i alle sammenhenger benektet at partiet var splittet i tre fløyer, var det umulig å skjule dette for offentligheten og velgerne. Til det hadde den interne kranglingen vært for utbrettet i mediene.»¹³⁸ Selv følte han seg lenge nær liberalistene, men det var dem han måtte ta et oppgjør med. Hvis de hadde vunnet frem, ville de etter Hagens mening redusert partiet til en sekt.

I oppgjøret med liberalistene tok Hagen den offentlige mening i bruk på en måte som andre partiledere neppe ville ta sjansen på. På oppfordring fra TV2 gikk Hagen med på å delta i et Holmgang-program i november 1993 om konfliktene i partiet. Her stilte Hagen og støttespillere opp mot andre i partiet. Det andre partier prøver å dekke over så godt de kan, ble her brettet ut i beste sendetid. Programmet viste et parti farlig nær oppløsning, men også en partileder som kjempet med stor trygghet. Temaet var Hagen som leder og partiets fremtid. Den tv-kyndige Hagen hadde på forhånd forsikret seg om at formatet på programmet var slik han ville ha det. Han satt alene på podiet og med motstanderne nede foran ham. Hagen var sjefen, og de andre opponenter. Journalist Olav Versto og forsker Bernt Aardal stilte som «kommentatorer». Hagen har nok rett i at «En slik debatt om interne forhold har verken før eller siden utspilt seg for åpen skjerm. Jeg brukte tv-sendingen bevisst i den politiske kampen om partiet og følte at min side vant debatten overfor velgerne.»¹³⁹ Hagen hadde her lagt fra seg sin meglerrolle. Nå gikk han ved hjelp av TV2 til motangrep, med selvkritikken om at han hadde vært for kompromissvennlig og for EU-vennlig. Han var nå den klar-tenkende, sterke partileder som hadde funnet svaret og den opplagte konklusjonen.¹⁴⁰ Fra høsten 1993 tok Hagen et oppgjør uten å forsøke å megle: «Tidligere hadde jeg vært trist og ubeslutsom. Jeg hadde vinglet frem og tilbake mellom de ulike fløyene, slik at de skulle bli fornøyde. Nå var det slutt. [...] Freden var over og kampen om partiet var i gang.» På en pressekonferanse i januar 1994 redegjorde Hagen for et resolusjonsforslag med tittelen «Tilbake til fremtiden» som fylkeslagene skulle behandle. Med det sikret Hagen seg støtte fra fylkeslagene, til og med det mest liberalistiske i Oslo. Spenningen på landsmøtet knyttet seg mest til hvor stygt det endelige oppgjøret skulle bli.

De unge nyliberalistene var skolerte og flinke i mediene, og de var ganske mange. Om disse også hadde forblitt på Hagens linje, er det liten tvil om hvilken enda større kraft dette partiet kunne blitt. Forsøkene på å holde troppene samlet gjorde Hagens posisjon bare svakere. Til slutt tok han opp kampen fra fylkesstyre til fylkesstyre, og satte to streker under svaret på hvem som kontrollerte partiet under Bolkesjø-landsmøtet i april 1994. Under landsmøtet erklærte de fire liberalistene i stortingsgruppen i Dagsrevyen at de ville operere som uavhengig fraksjon. Hagen mobiliserte landsmøtesalen til å ta avstand fra gruppen.

Hagen og flertallets oppgjør hadde en høy pris. Mange dyktige folk trakk seg ut av partiet. Ungdomspartiet ble nesten radert ut og «firerbanden» på Stortinget fortsatte på egen kjøp. Aftenposten skrev 18. april 1994 at Fremskrittspartiet var inne i en oppløsningsprosess som «får sprengningen av Venstre til å fortone seg som et ryddig og velordnet bok-oppgjør mellom gode venner». Det var en voldsom overdrivelse. I FrP var det én leder. FrP var svekket etter oppgjøret med en fraksjon, men fortsatte uten konkurranse fra noe nydannet parti og uten konkurranse fra en splittet presse. Straks EU-saken var lagt død, kunne Hagen gjenoppta sin balansekunst mellom parlamentarisk ansvarlighet og velgerinnrettede frierier. Og med et og annet nikk i retning John Alvheim og kristen-konservatismen. Hagen var mer enn noe annet opptatt av velgerne, og med borgerkrigen bak seg regnet han med at mange av dem ville vende tilbake. Slik gikk det.

Hedstrøm-saken (1995)

Det var valgkamp og innvandringen var tema. Sommeren 1995 skrev Dagbladet at Den norske forening og andre på ytre høyre side hadde hjulpet til med utredningen bak et representantforslag (dok 8-forslag) fra Fremskrittspartiet. At Øystein Hedstrøm hadde kontakter i dette miljøet var ingen hemmelighet. Hedstrøm hadde selv gjort klart i partiavisen Fremskritt at han hadde hatt møter med lederen for Den Norske Forening, Torfinn Hellandsvik. Dagbladet snakket med enkelte i kretsen rundt Den norske Forening og fikk brakt på det rene at dokumentet var utarbeidet sammen med Erik Gjems-Onstad, Jack Erik Kjuus og andre kjente innvandringskritikere. Dette var et sjeldent eksempel på at

også sivilsamfunnets ytre høyre flanke av og til evnet å påvirke partienes politikk.

Det famøse dokumentet hadde vært på mediernes dagsorden en tid, men Hagen var taus. NRK brukte noe av partilederspørringen 23. august på Hedstrøms såkalte utredning. Carl I. Hagen reagerte sterkt: «Dette var Arbeiderpartiets Riksringkasting på sitt verste. Jeg var sjokkert over at ellers oppegående journalister som Terje [Svabø] og Solveig [Ruud] senket seg til et nivå hvor de bare drev sosialistenes valgkamp mot oss på et vulgært nivå. At Solveig, som i hele sin journalistiske karriere har vært og er på jakt etter å rapportere negativt om oss, var ikke overraskende. Men det forbauser meg at den tidligere nestformannen i Unge Høyre, Terje Svabø, bidro til mobbingen av oss. [...] En våken sjef ville sparket begge to.»¹⁴¹ På spørsmål fra programlederne om hvordan Fremskrittspartiet definerer innvandrere, svarte Hagen kort med en populistisk sleng at «Det norske folk vet utmerket godt hva vi snakker om når vi snakker om innvandrere.»¹⁴² Programledernes «aggressive stil» var etter Hagens mening noe partiet tjente på. NRK ble partiets nyttige idioter, skriver Hagen: «Dag etter dag viet de oss stor oppmerksomhet i mediene. Jeg har aldri forstått at ikke de innser at deres negative fremstilling og oppfatning av FrP gir oss støtte i folket.»¹⁴³ Hagen legger til: «Det skyldes vel bare at journalistene i Norge generelt er lite kunnskapsrike og egentlig noen undermålinger i mange sammenhenger.»

Dagbladet ville vite hvem som sto bak Den norske Forening og hvilke forbindelser foreningen hadde til blant annet Fremskrittspartiets representanter. Dagbladet var tipset om et møte i Godlia kino 3. september med representanter fra Den norske forening og Fremskrittspartiet. Avisen installerte sitt utstyr på forhånd, og tok bilder og gjorde opptak av innleggene inne i kinoen. Saken preget avisen 3. september 1995: «Vel vitende om at tilhørerne besto av landets mest kjente rasister og ytterliggående nasjonalister, kom FrPs stortingsrepresentant Øystein Hedstrøm til Godlia kino i Oslo for å spre sitt budskap. Bastian Heide, tidligere sentralt medlem av Norsk Front, var blant de kampvillige rasistene som var lutter øre.» På møtet debatterte Hedstrøm Fremskrittspartiets innvandringspolitikk med folk fra Den Norske Forening og Fedrelandspartiet. I salen satt blant andre Jack Erik Kjuus og Bastian

Heide. Hedstrøms versjon var at han trodde at han var invitert til et offentlig møte for å presentere Fremskrittspartiets innvandringspolitikk.

I Dagbladet ble saken til Hedstrøm-saken. Avisen hadde i lengre tid systematisert stoff om Hedstrøm, og planen var å porsjonere det ut. «Det er en velkjent journalistisk metode», skriver Dagblad-reporterne i sin SKUP-rapport «å holde tilbake noe informasjon første dag i håp om å få satt ett reelt og bredt søkelys på det vi beskriver».¹⁴⁴ Planen var å servere lagrede nyheter over tre dager. «I ettertid viste det seg, i tråd med vår tidligere analyse av en innholdsløs valgkamp, at saken tok av allerede første dag.» Dagbladet fulgte opp 4. september med å gjenta at utredningen Hedstrøm tidligere hadde presentert for partiet og som var benyttet i et Dok 8-forslag i Stortinget, var utarbeidet sammen med høyreekstremister og Den norske forening, stiftet i 1991. I oppslagene som rant ut fra Dagbladet i dagene som fulgte, kom det frem at Hedstrøm hadde deltatt på flere møter med de samme folkene høsten 1994 og at andre FrP-representanter hadde pleiet omgang med det samme miljøet. Reaksjonene mot Hedstrøm ble uvanlig sterke. Stormen raste mot ledelsen av FrP. Også innad i partiet var folk forbannet på Hedstrøms påfunn rett før valget.

Carl I. Hagen ble informert av generalsekretær Geir Mo. Skulle han legge seg flat eller å prøve å vri saken til partiets fordel? Frem i erindringen til Hagen kom Mustafa-saken åtte år tidligere. Rett før valget i 1987 hadde Hagen lest opp et islamistisk orientert brev fra en innvandrer på et valgmøte. VG avslørte over førstesiden 8. september at brevet var falskt og at Hagen ikke hadde gjort særlig grundige undersøkelser for å forvise seg om at det var ekte. HAGENS FALSKE BREV-HETS var tittelen på oppslaget som skapte en negativ storm mot Hagen. Det kunne virke som Hagen på svindelaktig vis ville røre opp en destruktiv stemning mot alminnelige innvandrere. Men det bemerkelsesverdige var at partiet gjorde sitt til da beste valg (12 prosent) straks etter. Sympatien i store grupper syntes å gå imot medioffentligheten og i retning Hagen. Hagen og partiet merket seg at i dette klare innvandringsvalget tjente partiet på oppmerksomheten, selv om den var negativ. Gjennom tabben hadde partiet fått bekreftet – med VGs hjelp – en viktig tanke. Partiet hadde etablert et «eierskap til et tema andre partier ikke ville ta i, men som folk var opptatt av. Kanskje takket være VG og brevet fra «Mustafa» ble det flere såkalte innvandringsvalg siden.

Også nå i 1995 kunne kanskje krisen snus til partiets fordel, men da måtte Hagen ta full regi. Hedstrøm ble sendt i dekning hjemme. Hagen forsvarte Hedstrøms rett til å delta på et lovlig møte og gikk til motangrep: Noen vil kneble partiets rett til å delta i den offentlige debatt! Strategien lyktes enda en gang. Sammen med andre heldige omstendigheter bidro Hedstrøm-saken positivt for partiet. FrP fikk 12 prosent i høstens valg, en fordobling fra valget to år før. Dette var gamle takter fra midten av 1980-årene.

Hedstrøm-saken plasserte Fremskrittspartiet i dårlig selskap og ga den bruneste innvandringsmotstanden politisk legitimitet. Debatten om partiets nasjonalisme satte inn. I Fremskritt skrev Hagen 9. september at Dagbladets «reportasjer, kommentarer og lederartikler viser at avisen opptrer som aktor, jury, dommer og bøddel i en rettssak hvor tiltalte ikke gis anledning til forsvar. Det er en rystende form for journalistikk som jeg trodde den nye ansvarlige redaktør [Harald Stanghelle] ville holde seg for god til.»¹⁴⁵

Dagbladet hadde gjort partiet en tjeneste. Det gode valgresultatet viste at Hagen nok en gang ikke bare hadde ridd stormen av, men vunnet: «Krisen er over, kunne jeg triumferende meddele de andre partiene og hele nasjonen under partilederdebatten samme natt. Det var deilig, og jeg følte meg som en konge.»¹⁴⁶ Dagbladet og Hagen kunne dertil notere at den eksplosive veksten i oppslutningen kom i den siste fasen av valgkampen: «Godt hjulpet av mediene har innvandringsmotstand gitt Hagen valgseieren.»¹⁴⁷ Etter valget traff Hagen Dagbladets Arne O. Holm på Stortingsrestaurantens røykerom, klappet ham på skulderen og takket for hjelpen.

Rød-Larsen-saken (1996)

Ikke alle oppslag er avsløringer, og ikke alle avsløringer blir skandale. Etter oppslagene i Dagbladet i februar 1982 om Kåre Willochs mangeårige tilleggslønn fra Norges Industriforbund, la bølgen seg fort. Angrepene fra Arbeiderpartiet og arbeiderpressen ble av borgerlig side avvist som et forsøk på å slå politisk mynt uten tilstrekkelig hold. Dessuten dukket ekstralønningene i Arbeiderpartiet også opp, og partiet mistet straks interessen for saken. Mer tankevekkende er det at oppslag uten avsløring kan utløse skandale, som i Rød-Larsen-saken.

Norge og norsk politisk journalistikk hadde tatt et respektfullt farvel med Gro Harlem Brundtland som statsminister. En epoke var over. Mange var avventende til Jagland. I journalistkorpset mente mange at mediene hadde vært for servile overfor Brundtlands styre. Nå skulle det være slutt på hoffjournalistikken. Jagland kunne etter hvert minne om en løs kanon på dekk, og pressen så det ikke som sin oppgave å tjøre den fast. Han hadde kvittet seg med Martin Kolberg på Statsministerens kontor, en mann som ellers fungerte stabiliserende. Det gikk én uke fra Brundtlands kunngjøring i Stortinget om avskjed, til historien om Terje Rød-Larsen og Fafo i Finnmark dukket opp i Dagbladet. Saken var offentliggjort i to bøker av Arne Eriksen og i Bergens Tidende, Fiskaren og Klassekampen tidligere. Med Rød-Larsen som «superminister», fikk alt dette ny aktualitet, mente Dagbladet.¹⁴⁸

Sakens realiteter skrev seg fra høsten 1984 da LO, Norske Shell og Finnmark fylkeskommune gikk sammen i et utviklingsprosjekt for å skape vekst i den hardt prøvde fiskeindustrien i Finnmark. På det operative nivået samarbeidet Fafo, Shell og selskapet Bird Technology. En ny bedrift ble etablert i 1985, Fideco, som skulle produsere diverse fiskeprodukter av lodde og fiskeavfall fra fiskemottakene.¹⁴⁹ Fafo med Terje Rød-Larsen i spissen organiserte samarbeidet, mens Bird Technology og Shell investerte i Fideco. Rød-Larsen ble også markedsdirektør i Fideco og fikk opsjon på aksjer i selskapet. Finnmark fylkeskommune ble av Fafo holdt på avstand fra prosjektet, noe som skapte samarbeidsproblemer. Tilgangen på råstoff ble vanskelig, og den tekniske produksjonen fungerte ikke. Shell ville ut av prosjektet i 1986, mens Finnmark fylkeskommune investerte i Fideco. I 1992 var det endelig slutt for Fideco etter at store offentlige midler var brukt opp. Da hadde Terje Rød-Larsen tatt opp et personlig lån på en million for å kjøpe aksjer i Fideco og i eierselskapet Bird Technology. Kort etter stupte verdien på aksjene, og i 1986 var de mer enn halvert. Han fikk problemer med banken. Han trengte penger fort og fikk Shell til å overtale Bird til å kjøpe hans Fideco-aksjer for 640 000 kroner rett før Fideco gikk konkurs – aksjer han selv hadde gitt, eller skulle gi, 40 000 for.¹⁵⁰ Dagbladet og NRK Brennpunkt 26. november mer enn antydte at Rød-Larsen hadde tilbakedatert en opsjonsavtale av skattemessige grunner.

Rød-Larsen-saken strakk seg over de siste to ukene av november 1996 etter at Thorbjørn Jagland dannet sin første regjering i oktober. I

de første to ukene av november skrev Dagbladet om det som skulle bli Rød-Larsen saken. I denne fasen handlet det om Fafos inkompetente eventyr i Finnmark.

Journalist Bjørn Tore Forberg i Fiskaren sendte saken til Dagbladet i håp om at Rød-Larsen ikke skulle unngå å kommentere den.¹⁵¹ Dagbladet gjentok påstandene i Fiskaren og fulgte opp med et intervju med Rød-Larsen. I motsetning til Fiskaren og Arne Eriksen, fikk Dagbladet Rød-Larsen i tale. Dette ga avisen stoff for flere dager fremover. Rød-Larsen brukte mye tid på å forsøke å klargjøre hva som skjedde, men lite var i samsvar med hva Arne Eriksen hadde fått på bordet i sin bok. Statsråden angret intet. Det siste var nesten oppsiktsvekkende. Etter over en uke med research fulgte Dagbladet opp med fire sider om «Fiasko og rot», og «Fafo-kameratenes fiskefiasko». Med vignetten «Dagbladet avslører» hadde avisen tatt eierskap til saken (noe den senere beklaget).

Den 13. november var hovedoppslaget i Dagbladet at Rød-Larsen hadde tjent mange penger på aksjesalget etter fiaskoen i Finnmark, mens fylket tapte stort. Saken siktet seg inn mot statsrådets personlige moral og mulige lovbrudd. Dagbladet benyttet fra 14. november vignetten «Rød-Larsen-saken», og satte alt inn mot den ene personen. Dermed kom Finnmark og den angivelig inkompetente prosjektstyringen i bakgrunnen. Det samme gjorde Fafos mange roller.

Dagbladet var ikke den eneste som så parallellene til Syse-saken seks år tidligere, og kanskje at denne saken var enklere å vinkle, og hadde større politisk effekt. I begge tilfeller (og som i Bortens lekkasjesak) ble svake regjeringer satt til veggs: I Syses tilfelle en sårbar koalisjon og i Rød-Larsen-saken en statsminister som ville gjøre noe nytt. Pressen gikk etter enkeltmedlemmer av regjeringen ut fra sin nokså nylig utviklede, men aldri sviaktende fornemmelse for svakhet. I Rød-Larsen-saken lyktes dette over all forventning.

I likhet med Syse prøvde Rød-Larsen å komme pressen i møte, men tok for lett på det. Rådet var klart fra Erik Solheim: «Straks innkalle til pressekonferanse. Legge absolutt alle kort på bordet. Innrømme alt som eventuelt var galt, og helst litt til. Da får du en lei smell med en gang. Det kan virke nedverdiggende. Men hvis intet er feid under teppet, gir du ikke pressen noe mer å lete etter. Sjølve drivstoffet i slike skandaler er pressens glede over å bringe fram stadig nye sider ved dem. Er det ikke noe mer å oppdage, brenner

de raskt ut.»¹⁵² Den 15. november holdt Rød-Larsen pressekonferanse der han nokså improvisert forsvarte seg mot spørsmål fra pressen angående kjøp og salg av Fideco-aksjer. Han ga ingen viktige opplysninger, men forsøkte å snakke seg rundt pressens spørsmål. Opposisjonen hevdet seg lite tilfredse. I Dagbladet var inntrykket at han ikke sa mer enn han måtte, og noe annet enn han visste.

Pressens og opposisjonens underforståtte spørsmål – fordi det bekrefter sakens alvor og journalistikkens berettigelse – var hvor lenge Rød-Larsen kunne sitte. Å søke det skandaløse nær den politiske maktens sentrum får selvsagt den redaksjonelle pulsen til å stige. Prestisje, priser og høyere opplag følger med om det lykkes å spore opp det som får maktens moral til å briste. De mange enkelttopplagene antok en strøm som låste det politiske handlingsrommet. Slikt kan ikke en regjering leve lenge med. Presset som bygde seg opp, kunne Rød-Larsen ikke omgå uten en særdeles selvransakende og inviterende innstilling. Det var Rød-Larsen ikke beredt til. I stedet gjorde han seg nokså utilgjengelig. Kanskje var det for sent allerede da han hevdet overfor Dagbladet at dette var en ikke-sak og at han ikke angret på noe. Rød-Larsen fikk dermed ikke benyttet det som var hans beste argument – at det kritikkverdige allerede var kjent og lå mange år tilbake i tid, og at han var blitt en eldre, mer ydmyk og ansvarsfull person siden. Bare slik kunne han unngått å bli skubbet til han falt.

Mens Syse-saken tok av fra første dag, tok det tid før Dagbladet fikk noe ut av Rød-Larsen-saken. Tregheten skyldtes at informasjonen både var kjent og grundig publisert, og derfor ikke å betrakte som nyheter ut fra konvensjonelle (og her utilstrekkelige) definisjoner. Det nye i saken var at Rød-Larsen var utnevnt til «super-statsråd»: Kjent informasjon forelå i nytt lys.

Rød-Larsens privatøkonomiske disposisjoner i Fideco-satsingen kom opp i et intervju med representant i Finnmark fylkesting, Reidar Johansen. Dagbladet kunne over flere dager sammenholde Rød-Larsens forklaringer med Eriksens beskrivelser og egen dokumentasjon om Fideco. Den 9. november «avslørte» Dagbladet at Rød-Larsen brøt regnskapsregler. Flere artikler fulgte, som dokumenterte at Rød-Larsen hadde vært markedsdirektør i 1986 og senere styreleder i Fafond som var hovedaksjonær i Fideco. Den 12. november var saken tema i NRK TV og TV2, der sakens egentlige opphavsmann, Arne Eriksen, ble intervjuet.

På dette stadiet mistet journalistikken interessen for Fafo og Hernes. Nå handlet det bare om en statsråds tvilsomme disposisjoner og hans forsøk på å skjule sannheten. Saken ble mer alvorlig fordi Rød-Larsen hadde glemt en rekke forhold knyttet til aksjehandelen. Leder av Stortingets kontrollkomité, Petter Thomassen (H), ba om en forklaring. Andre partiledere trakk paralleller til nettopp Syse-saken. Den 14. november kom det frem i Dagbladet at Rød-Larsens store fortjeneste på aksjesalget kan ha vært inntekt og ikke kapitalinntekt og derfor skulle vært skattlagt mer.

Under forsidetittelen «Kjemper for sitt politiske liv» ble Rød-Larsen intervjuet i Arbeiderbladet om den angivelige gjenkjøpsavtalen mellom ham og eierne av Bird Technology. Men avisen åpnet også spaltene for opposisjonen som stilte spørsmål til statsministeren: Hvor var Jaglands dømmekraft i utnevningen av Rød-Larsen når han visste om opsjonsavtalen? Arbeiderbladet brukte også plass på sidespor i saken, som satte Rød-Larsen i et dårlig lys. På de årene som var passert siden Syse-saken, var regjeringsorganet gått over i historien. Arbeiderbladet bekreftet uavhengighetslinjen som ble innledet med at Steinar Hansson ble sjefredaktør i 1985. Den 22. november slo avisen stort opp at en tidligere statsråd i Nordli-regjeringen ba Rød-Larsen gå av. Arbeiderbladet trengte ikke lenger skjele til partiets hensyn, men kunne operere journalistisk. Utfordringen var nå å komme de andre store avisene i forkjøpet eller i alle fall opp på siden. Intet organ sto last og brast med Jaglands regjering.

Den 16. november fortalte VG at NRK var tilbudt eksklusivt intervju med Rød-Larsen, men hadde takket nei for ikke å bli brukt i hans informasjonsstrategi. Tidligere var Dagbladet og deretter VG tilbudt eksklusivt et forsvarsskrift i femten punkter under betingelse av at det skulle trykkes uavkortet. Begge takket nei, og Rød-Larsen ga det da til VG uten betingelser. Da dette ble kjent, var statsrådets stjerne knapt synlig over horisonten. Slike forsøk på å komme ut med sin versjon slo dårlig an fordi de ble tolket som forsøk på splitt og hersk-strategi overfor mediene. For Erik Solheim fremsto Rød-Larsen som for lite ydmyk: «Han trodde han kunne 'lure' pressen gjennom å la seg intervju på direkten av NRK, framfor å gi pressekonferanser. Dermed fikk han alle mot seg. På i partiet gadd forsvare ham. Pressen været blod og gjorde alt som var mulig for å rive ham ned.»¹⁵³

Fra 20. november steg sakens alvor: Aftenposten kunne dokumentere at Bird-selskapet følte seg presset til å kjøpe tilbake Rød-Larsens aksjer i Fideco, av frykt for problemer med Shell. Aksjene ble beskattet som kapitalinntekt. Skattedirektoratet opplyste at de vurderte å åpne den gamle skattesaken fra 1986, og Carl I. Hagen ønsket saken på bordet i Stortingets kontrollkomité. Den 24. november meddelte Dagbladet at mye tydet på at opsjonsavtalen ikke ble undertegnet i mars 1986 slik Rød-Larsen hevdet, men først i januar 1987. Arbeiderbladet refererte opposisjonens krav om å få alle kortene på bordet. Den 26. november refererte NRKs og TV2s nyhetssendinger påstander fra tidligere styremedlemmer i Bird, om at Rød-Larsen tilbakedaterte opsjonsavtalen.

I Brennpunkt-programmet *Alle kortene på bordet* bisto mannen som hadde startet det hele med sin bok, Arne Eriksen. Programmet stilte flere kritiske spørsmål knyttet til en mulig tilbakedatering av opsjonsavtalen og om han hadde dekket over både dette og andre forhold knyttet den og Fideco-aksjene.¹⁵⁴ I konspiratorisk og overdramatisert stil ble saken presentert uten intervju med hovedpersonen eller andre som kunne balansere inntrykket. I tillegg til den ledende stilen, benyttet programmet også skjulte manipulatoriske teknikker. På det som ble fremstilt som et «hemmelig» møte mellom Rød-Larsen og revisor Roy Kristiansen i Skattedirektoratet og som Brennpunkt kunne «avsløre», var Brennpunkts Alf R. Jacobsen åpent til stede som journalist. Dette kunne Dagbladet meddele 29. november.

Programmet og Brennpunkt-redaksjonen tapte troverdighet, og kunne gitt poeng til Rød-Larsen. Men Rød-Larsen kunne ikke reddes. Rød-Larsen hadde avvist sakens realiteter så lenge at tiden for uholdt granskning var forbi. Inntrykket etter programmet var at mannens moralske karakter, i fortid og nåtid, ikke holdt for et politisk toppverv. Det var også konklusjonen til statsminister Jagland. Morgenavisene satte to streker under denne vurderingen dagen etter. Neste skritt var politietterforskning. Rød-Larsen kunngjorde sin avgang på en pressekonferanse senere på dagen.

Ti år tidligere hadde helseminister og professor i sosiologi Gudmund Hernes formulert mediens strategier i termer av mediedramaturgi og medievri og kunne se tesene realisert med hans nå farlig nære Fafokamerat i hovedrollen. I en hovedoppgave om saken er Rød Larsen-saken

presentert som en politisk tragedie i tre akter.¹⁵⁵ I saker som involverte Borten, Syse og Rød-Larsen var det vel så mye tale om uforutsigbar eskalering der det ene tar det andre. I ettertid er det rett nok ikke vanskelig å betrakte dekningen som et drama mellom protagonist og antagonister i en tre- eller fireakter, der de melodramatiske virkemidlene flommer, men det finnes flere mulige begynnelse og avslutninger. Hvilke veier endringene går, er ikke forutbestemt, og Syse-saken var eksempel på at det som kan se ut som en revejakt med én utgang, kan ta en vending. Det fantes ingen instruktør i disse skandalene, selv om Dagbladet og VG syntes å veksle i denne rollen. Bare i ettertid kan dramaet fortelles. Det som dramaturgiske metaforer ikke får med seg, er på den ene side den kortsiktige uforutsigbarheten, improvisasjonen – men også at disse sakene var elementer i en langsiktig rasjonalisering som blant annet tar form av journalistikkens utdifferensiering.

Skandalens «jernlov», har til felles med Marx' lov om profittraten at den faller om den ikke stiger. Om ikke skandalen får næring underveis, og om den potensielt skandaliserte håndterer saken riktig, (med innrømmelser, menneskeliggjøring, m.m.) dør den ut og den nesten skandaliserte blir en helt. I Rød-Larsen saken var Dagbladet avhengig av at refereringen fra Arne Eriksens bøker ville utløse ny informasjon fra andre kilder, noe den gjorde.

Terje Rød-Larsen skrev mange år tidligere, i 1973: «Bak DNA-ledelsens retoriske slør, vevet av vakre slagord som tilegner seg et stadig voksende maktpotensial: 'samfunnsmessig styring', 'samarbeidsvilje', 'planlegging' og 'regulering', framstår partiets holdning til bankspørsmålet i dag som et monument over en feilslått politikk. En politikk som konkret viser den teknisk-administrative referanserammen, ideologisk og institusjonelt, som demokratisk staffasje for et stadig mektigere og mer skånselløst bankvesen.» Rød-Larsen avslutter: «På kort sikt blir det likevel en viktig oppgave å få radert ut en del av de utvekstene som knytter seg til det private bankvesenet, gjennom å ta opp igjen og støtte den kamp for sosialisering (nasjonalisering) som opposisjonen innenfor DNA og resten av arbeiderbevegelsen har ført i etterkrigstiden.»¹⁵⁶

Nå hadde Rød-Larsen selv akseptert å forfatte DNAs retoriske slør vevet av vakre, men litt svulstige, slagord. Før han måtte ta fallet. Rød-Larsen-saken utviklet seg etter skandalens dreiebok: Nye alvorlige forhold

ble rullet opp. På sidelinjen sto Stortinget og opposisjonen som nokså passivt, men ikke uten en viss politisk nytelse, kunne minne om Syse-saken og repetere jevnlig at tillit er avgjørende i politikken. I noe mindre grad enn i Syse-saken, men dog merkbart, forsøkte opposisjonen å slå politisk mynt på det ikke-politiske.

Parallelt med Rød-Larsen-saken fant det sted en viss debatt om pressens dekning av saken, ofte med henvisninger til Watergate og Syse-saken. Aftenposten intervjuet medieforskerne Hans Fredrik Dahl og Svennik Høyér som begge understrekte den mer nærgående, personifiserende journalistikken: «De ønsker vel øyensynlig å påvise karakterbrist hos statsministeren. Der har vi lært noe av svenskene og amerikanerne som vi skal være forsiktig med å lære for mye av», sa Høyér.¹⁵⁷ Enkelte innen pressen, som redaktør Olav Terje Bergo i Bergensavisen og Ole Torp i NRK, mente ordene ble for sterke. Det var også en viss debatt om pressens utstrakte bruk av anonyme kilder.¹⁵⁸ For Dagbladet var Eriksens bøker selve grunnlaget, men de ble først ikke oppgitt som kilde. Politiske og andre kilder var ikke oppgitt. Mye av det som ble virvlet opp og fremstilte Rød-Larsen i et uheldig lys, var udokumentert. I mars 1998 gjenoppsto for øvrig debatten om Dagbladets dekning etter at historiker Edgeir Benum kritiserte pressens behandling i en uvanlig genre for slikt, nemlig i *Aschehougs Norgeshistorie*. Ifølge Benum var Rød-Larsen-saken et eksempel på mediens forfølgelse av enkeltmennesker.¹⁵⁹

I motsetning til i Syse-saken satt den borgerlige opposisjonen nokså rolig og overlot til statsministeren å bale med problemene. Den ble ingen sak for Stortinget – det var pressen og NRK TV som sørget for at saken rullet inntil Rød-Larsen trakk seg. Som statsminister kom Thorbjørn Jagland under dobbelt ild fra mediene og en indre opposisjon. Sentrums-partiene ga ingenting gratis i budsjettforhandlingene. Jagland måtte få budsjettet i havn, samtidig som han måtte håndtere flokene omkring regjeringen. Jaglands kommunikasjonsproblemer gikk alle veier. I Rød-Larsen-saken hadde han fått kjenne pressens makt. Snart kjente han en vondere front – den interne opposisjonen som lenge opererte med talende taushet og som anonyme kilder.

Offentlighet som kontroll

I 1990-årene fant offentlig kontroll sted i nye arenaer: Den nye kontroll- og konstitusjonskomiteen fra 1993, EØS-utvalget fra 1994, åpne høringer, skriftlige spørsmål og spontanspørretime fra 1996. Eksterne kontrollorganer som EOS-utvalget og parlamentariske granskningskommisjoner (først og fremst Lund-kommisjonen fra 1994) ble tatt mer i bruk. Riksrevisjonen og sivilombudsmannen fikk utvidede roller. Opposisjonen i Stortinget kan forlange åpne høringer og legge frem saker til åpen drøftelse.

Kritikk eller mistillitsforslag fører sjelden til noe annet enn at statsråder må svare for seg, men også det er en belastning. Statsrådene Bakken og Brustad unngikk mistillitsforslag, men gikk likevel av kort etter. Da er det ikke Stortinget, men den offentlige mening som er trukket inn som indirekte (de)legitimeringsinstans. Kritikk og mistillit er belastende og fungerer som en klar negativ sanksjon. I neste omgang kan negativ omtale får konsekvenser for gjenvalg og videre levetid i regjeringskollegiet. I andre tilfelle kan medieoppslag få en nøktern avslutning i Stortinget. En stortingsveteran som Per-Kristian Foss skriver at «... det har betydning at viktige saker som har vært i pressens søkelys, får en politisk oppfølging og eventuelt kritikk. En slik seriøs behandling i Stortinget av kritikk mot regjeringen bidrar etter mitt syn til normsetting i politikken.»¹⁶⁰ Politikken måtte i voksende grad være sensitiv overfor offentligheten. Men også kontroll er et stridstema mellom posisjon og opposisjon, slik tilfellet var med Lund-kommisjonens rapport.

Veien fra offentlig utredning til vedtak er lang, med et stort overskudd av informasjon til mange involverte. Alternativene kan først hope seg opp og muligheten for kompromiss eller konsensus reduseres, som i den såkalte storflyplass-saken. Vitenskapelig «tåkelegging» måtte innhentes for å redusere alternativene for hvor hovedflyplass for Østlandet skulle legges. For politikken er det legitime resultatet, i betydning det akseptable eller tolerable resultatet, det avgjørende, og politikken vil derfor yte motstand mot krefter som søker å øke konfliktnivået. Risikoen for dette er til stede der konflikten innen et parti eller en koalisjon er latent. Politikens sårbarhet ligger i indre mekanismer som vanligvis kan fungere funksjonelt, men som fungerer dysfunksjonelt der spenning ligger under, der et parti eller gruppering kan svekkes ved at grupper settes opp mot hverandre. Slik delegitimering har politikken ingen vaksine mot.

I den politiske hverdagen sto Stortinget i fare for å marginalisere seg selv som offentlig arena. Daværende stortingsrepresentant og tidligere avismann Georg Apenes konstaterte i 1984 at stortingsdebattene ikke ble referert lenger fordi de var for lange og kjedelige.¹⁶¹ Ferdigskrevne manuskripter gjorde debattene til en serie erklæringer. Løven gjespet. Dette gjorde Stortinget noe med. Spontanspørretimen fra 1996 ga representantene anledning til å stille ikke innleverte spørsmål til regjeringens medlemmer. Konfliktsaker kunne markeres, den muntlige virtuositet kunne fremvises der den fantes. I 1999 ble «Politisk redegjørelse av statsministeren med etterfølgende debatt» innført som et forsøk på å gjenreise Stortinget som forum for prinsipielle og overgripende diskusjoner.¹⁶² Åpne komitéhøringer kan refereres fritt og direkte i mediene.¹⁶³ Det settes ned granskningskommisjoner og komiteer rettet mot bestemte hendelser, slik som 22. juli-komiteen i 2011. Markeringsmulighetene bedrer kontroll i form av innsyn, og som sidevirkning styrker de Stortinget som offentlig debattarena.

Aftenposten meldte 13. oktober 1994 at åpnete arkiver i det tidligere Øst-Tyskland viste at den unge Berge Furre var representert i Øst-Tysklands STASI-registre. VG meldte senere at Lund-kommisjonen hadde gjort arkivsøk i Berlin som omtalte Furre. Overvåkningstjenesten hadde sett nærmere på Fures østkontakter i 1950-årene.¹⁶⁴ POT gransket en av sine granskere: Berge Furre i Lund-kommisjonen. Furre hadde da vært en av Norges ledende politikere og intellektuelle i over 40 år. I mai 1996 meldte Dagbladet at mappen til Berge Furre hos POT fremdeles ble tilført dokumenter. Det kunne se ut som om POT var ute etter å ramme Lund-kommisjonen via kommisjonsmedlemmet Berge Furre. Ketil Lund hadde selv lest mappen til Furre og oppdaget at den fikk flere dokumenter mens Furre arbeidet for kommisjonen. I mai 1996 skrev Dagbladet om dette, og Stortingets nye EOS-utvalg ble koblet inn.

Tidlig i desember 1996 leverte lederen for EOS-markedet Per N. Hagen en rapport til Stortinget om dette kalt «Overvåkningstjenestens innhenting av opplysninger fra tidligere DDR». Rapporten avslørte at Overvåkningssentralen hadde henvendt seg til tyske myndigheter for å få tilgang til opplysninger om Furre i de gamle DDR-arkivene. Og Overvåkningspolitiet hadde også fått informasjon fra Berlin om hva Lund-kommisjonen hadde fått tilgang til fra de gamle arkivene. Poli-

tikere, særlig i SV, var forferdet. Furres partifelle Erik Solheim skriver at «Få var i tvil om at hensikten var å finne belastende materiale om Berge Furre, materiale som så kunne lekkes til pressen og dermed skandalisere eller ufarliggjøre Lund-kommisjonen.»¹⁶⁵

Først oppsto en diskusjon om rapporten kunne gjøres offentlig. Overvåkningspolitiet og statsadvokaten var imot, men justisminister Anne Holt og statsminister Thorbjørn Jagland besluttet likevel at den kunne nedgraderes. På pressekonferansen til statsadvokat Lasse Qvigstad og overvåkningssjef Hans Olav Østgaard fredag 13. desember 1997, kunne de ikke avklare hva mistanken mot Berge Furre gikk ut på.¹⁶⁶ Avisoppslagene i Aftenposten og VG i 1995 syntes å være hele grunnlaget. Likevel mente de at det ikke var vurdert feil i saken. Dette pekte videre på den som var justisminister året før. Grete Faremo hevdet at hun ikke var seg forelagt opplysninger om at POT gransket hva Lund-kommisjonen søkte og fant i STASI-arkivene, og at de gjorde henvendelser spesifikt om Berge Furre. Dette gikk stikk i strid med hva ekspedisjonssjef Berit Fosheim opplyste. I et møte med Jagland 16. desember fikk Faremo vite at hun ikke hadde tillit hos statsministeren, og ba om avskjed. Kanskje var dette nødvendig for å berge skuta enda en tid.

Ut på våren 1997 kom statsadvokaten til at det å be om å få tilgang til Lund-kommisjonens funn i STASI-arkivene var å regne som reell etterforskning av Berge Furre. Overvåkningen hadde bedt om informasjon om Berge Furre og presentert ham som medlem av Lund-kommisjonen.¹⁶⁷ Men statsadvokaten mente at det dog ikke var tale om en prosess for å undergrave Lund-kommisjonens arbeid. Jaglands begrunnelse for å sparke Faremo var dermed svekket, og det ble stilt nye spørsmål om Jaglands ledelse av regjeringen. Lite tydet på at de borgerlige partiene hadde stemt samlet for et mistillitsforslag om han hadde stått bak sin statsråd.

I kjølvannet av pressens oppslag om «Furre-saken», ble det i februar 1997 arrangert en åpen, tv-overført høring i regi av Stortingets kontroll- og konstitusjonskomité som avdekket intern uenighet og svak styring. Kombinasjon av åpenhet og konflikt på et så betent område ga mediene rikelig stoff. Medieinteressen ga trolig komiteen styrke til å sette trykket ikke bare på statsråden, men også på representanter for embetsverket. Der kom ekspedisjonssjef Berit Fosheim og departementsråd Rakel Surlien

med ulike versjoner av hva departementet kjente til om Furre-saken. Fosheim sa hun hadde orientert Faremo om Furre-saken, mens Rakel Surlien ikke kunne bekrefte dette. Foruten Faremo, måtte overvåknings-sjef Østgaard og ekspedisjonssjef Fosheim forlate sine stillinger. Også Surlien sluttet. Riksadvokaten konstaterte senere at det overvåkningspoli-tiet foretok seg i Stasi-arkivene var etterforskning og dermed underlagt påtalemyndigheten, ikke Justisdepartementet. Men overvåkningstjen-esten forsøkte også å finne ut av hva Lund-kommisjonen hadde foretatt av undersøkelser om Fures kontakter med det gamle regimet. Var det også regulær etterforskning? Uavhengig av de juridiske spissfindighetene, kunne andre se at overvåkningens manøvrer var av en slik karakter som nettopp en justisminister må stanse.

Stortinget tok grep. Reformene var samlet sett en stille revolusjon, skriver Fredrik Sejersted, fordi «det var få som innså eller påpekte den samlede syn-ergieffekten av de enkelte endringene for Stortingets kontrollfunksjon, og for forholdet mellom Storting og regjering, konstitusjonelt og politisk».¹⁶⁸ Offentlighetens betydning kommer inn både før og etter innføringen av slike reformer. Dels ledet skandalesaker til erkjennelsen om at Stortingets kontroll måtte styrkes, dels kunne den politiske journalistikken nærre seg av kritikken og de konfliktene som ble avdekket. Mens den politiske hensikten med reformene var å bedre regjeringens og forvaltningens styringsevne, var bivirkningen økt personkritikk og statsrådjakt. Flere utnevnelser av Arbeiderparti-politikere til sentrale stillinger møtte kritikk i opposisjonen og ble forsterket i pressen.¹⁶⁹ Tiltak som skulle bidra til Stortingets kontroll-funksjon, ledet til journalistikkens voksende selvtillit og kritikken i den offentlige mening. Selv om opposisjonen sjelden eller aldri kom sammen i en samlet reaksjon, var kritikken i seg selv en reaksjonsmåte, både fordi det er ubehagelig å måtte stå til rette for Stortinget, og fordi den tilspisses i mediene, og ikke sjelden leder til nye avsløringer. Den uhellige alliansen mellom opposisjonen i Stortinget og journalistikken ga mang en statsråd søvnløse netter i 1990-årene.

36,9 (1997)

Var det Dagbladet som sørget for at Jagland-regjeringen ga seg etter stortingsvalget i 1997? Det har sementert seg en sannhet om at Thorbjørn

Jaglands 36,9 var hans generaltabbe. Det var liksom likt Jagland. Mye av den sviende kritikken i denne saken forutsetter at Jagland foretok et kalkulert, men ulykkelig valg. Imidlertid kan det hele ha vært utslag av uttalelser som dannet en uheldig kjedereaksjon under vedvarende press fra tabloidene. Problemet kan ha vært mangel på utholdenhet overfor mediene. Altså; *mangel* på mediestrategi. Tabbe, men en *annen* tabbe.

I statsminister Jaglands 1. mai-tale 1997 på Youngstorget antydte han at det kunne bli vanskelig å fortsette i regjering dersom de borgerlige partiene gikk frem. Dette skal ha vært et standpunkt som var drøftet i partiledelsen på våren. Noe måtte gjøres i forholdet til de borgerlige partiene. En mer samarbeidsorientert linje som tok den parlamentariske situasjonen til etterretning var ikke Jaglands stil. Partiledelsen valgte å sette hardt mot hardt – hvis Arbeiderpartiet skulle fortsette å ta regjeringsansvar, måtte det ha støtte. Talen ble tolket som et signal foran valgkampen om at Arbeiderpartiet trengte støtte fra velgerne av hensyn til norsk økonomi.

Foran forrige stortingsvalg i 1993 hadde Jagland sagt i en tv-debatt at Brundtland-regjeringen kunne komme til å gå av dersom ikke Arbeiderpartiet fikk nok stemmer ved valget. Poenget kom overraskende, og ble tolket som et dyktig trekk som fikk tvilere til å slutte opp om Gro Harlem Brundtland. Kanskje var det noe lignende Jagland forsøkte nå i 1997. En viktig forskjell var at han nå ikke snakket for en populær Gro Harlem Brundtland, men på egne vegne, som en frustrert og svekket statsminister. Nå var dessuten mediene kommet over sitt Gro-kompleks.

Straks Jagland steg ned fra talerstolen på Youngstorget 1. mai 1997, ville pressen ha klarhet. Jagland presiserte: En regjering må ha styringsmulighet. Den ville bli utilbørlig svekket av flere borgerlige mandater på Stortinget. Dessuten mente Jagland at de borgerlige partiene kjørte et uansvarlig stormløp mot regjeringen. Både sentrumpartiene, Høyre og Fremskrittspartiet angrep regjeringen. Etter at statsrådene Rød-Larsen og Holt hadde gått av, hadde opposisjonen økt sitt press på regjeringen. Forholdet til mellompartiene ble ikke bedre av at Arbeiderpartiet bedrev det de mente var aktiv tilpasningspolitikk til EU. Mistilliten fra 1994 satt i. Det norske hus virket trangbodd. Kommentarene til regjeringsprogrammet som ble lagt frem i mars 1997, var kritisk fra både opposisjon og medier. I pressen ble Jaglands metaforer gjenstand for ironi. Tilliten

til regjeringen forvitret langsomt. Sentrumspartiene samkjørte seg og sto frem som et lite, men samlende alternativ. Jagland tok igjen med samme mynt i håp om å splitte de borgerlige partiene. Han benyttet et skarpt språk mot sentrumsalternativet, særlig mot forslaget om kontantstøtte. Den sommeren, før valgkampen tok til for alvor, ble Jagland igjen og igjen bedt om å presisere hva han mente med styringsmulighet. LO-leder Yngve Hågensen mente rundt 35 prosent var et minstemål. På sentralstyremøtet i august og senere møter skal forrige valgresultat ha blitt nevnt, altså 36,9 prosent, uten at det ble gjort noe vedtak. Det skal ha vært enighet om at partiet ikke kunne gå særlig tilbake fra forrige valg for å fortsette i regjering. Konkrete tall ville alle unngå, siden det kunne skape forvirring om resultatet lå en tidel eller to unna. Tallet 36,9 var ikke forankret i sentralstyret eller partiledelsen, hevder sentralstyremedlem og statsråd Sylvia Brustad.¹⁷⁰ Men på en pressekonferanse 4. august etter et sentralstyremøte hvor dette ble diskutert, ble Jagland fortsatt utfordret av Dagbladet: Hvor går grensen?

Uansett hva Jagland da sa eller ikke sa til Dagbladet: Den 5. august slo Dagbladet opp at «36,9 prosent er sperregrensen. Se på tallet og husk det valgnatta. 36,9 er valgkampens magiske tall. På sin første arbeidsdag etter ferien ga statsministeren en klar beskjed til velgerne om at økt oppslutning om opposisjonen er et nei til videre AP-regjering. Statsministerens uttalelse kan ikke tolkes på noen annen måte enn at regjeringen Jagland pakker sammen hvis AP får lavere oppslutning enn ved siste stortingsvalg. – Hvis valg skal ha en mening må stemmegiving få en konsekvens, sier Jagland.»¹⁷¹ Dermed hadde Dagbladet erobret spenningen i valgkampen, og det uten et ord om reell politikk.

Oppslaget utløste debatt på partikontoret dagen etter. Men sagt var sagt, i alle fall ifølge Dagbladet. Det var ingen vits i å dementere. Kjell Magne Bondevik skriver at: «Den dag i dag er jeg usikker på hvor bevisst Jaglands utspill var. Han hadde gradvis forsterket sine uttalelser om at Ap måtte få et valgresultat på linje med det for fire år siden dersom partiet skulle fortsette i regjering. Journalister presset på for at han skulle ta tallet 36,9 i sin munn ...».¹⁷² Solheim skriver at betingelsen for fortsatt regjeringsmakt ikke var gjennomtenkt: «Det var først gradvis, gjennom en stadig mer pågående presse, at Thorbjørn ble tvunget til å si at AP ville gå av dersom ikke AP fikk samme tilslutning som i 1993, dvs. 36,9 prosent.»¹⁷³

Av andre på Stortinget ble dette tolket som en overveid uttalelse av statsministeren, og bedømt som det: Karita Bekkemellem skriver at «Kravet var fullstendig meningsløst.»¹⁷⁴ «Enda verre var det at det torpederte en styrke ved Ap, nemlig viljen til å ta lederskap og ansvar. [...] Det var denne tryggheten Thorbjørn fratok velgerne – og eget parti». Carl I. Hagen har ingen medynk med folk som ikke kan håndtere mediene: «Men kravet hans om 36,9 prosent red ham som en mare de siste ukene av valgkampen, og i moderne norsk politisk historie skal man lete lenge etter en større politisk brøler enn Jaglands erklæring.»¹⁷⁵

Pressen gjorde 36,9 til et magisk tall og utfordret stadig Jagland til å spikre det enda hardere. I pressen omtales dette som Jaglands måte å true og skremme velgerne. I VG og Dagsavisen den 21. august sa Jagland at regjeringen ville gå dersom oppslutningen ble lavere enn 36,9 prosent. Der gikk grensen for partiets handlekraft. Hensikten var å mobilisere velgerne i valget. Meningsmålingene pekte oppover og det så ut som om Arbeiderpartiet ville klare grensen. Men etter en svak opptreden i partilederdebatte fikk Jagland og partiet enda flere ørefiker på kommentarplass, før borgerne gikk til stemmelokalene. Jagland havnet i mer munnhuggeri med partilederne i sentrum. NRKs Magnus Takvam mener at «Den avsluttende partilederdebatte på NRK TV gjorde utslaget slik at de siste desimalene glapp for Arbeiderpartiet.»¹⁷⁶

Fra den famøse 1. mai-talen til valgdagen brukte de fire store riksavisene rikelig med plass på statsminister Thorbjørn Jagland, både på reportasje-, leder- og kommentarplass. Det var valgkamp, pressens løpetid. Dagsavisen hadde flest reportasjer og Dagbladet flest kommentarer. En undersøkelse av Merete Moen viser at et klart flertall av oppslagene samlet sett handlet om Jagland som politiker, fremfor partiet eller saker. Bare Dagsavisen hadde omtrent like mange oppslag om politiske saker knyttet til Arbeiderpartiet som Jagland-oppslag.¹⁷⁷ Også Aftenposten hadde flere saksrettede oppslag enn middagsavisene på reportasjeplass. Det går altså et skille mellom abonnementsaviser og løssalgaviser. Det er kommentarene som gjør en forskjell, hele 35 kommentarer omhandlet Jagland som politisk leder fra 1. mai til 15. september i de fire avisene, langt flere enn kommentarer om politisk strategi eller politiske saker. De langt fleste ledere og kommentarer hadde en negativ vinkling.¹⁷⁸ I særlig løssalgavisene fløt reportasje- og kommentargenrene noe over i

hverandre. Reportasjene hadde utsagn av typen som ellers er vanlig på kommentarplass.

De personorienterte oppslagene økte frem mot valget. Kan hende dannet det seg inntrykk av at Jagland bare delvis mestret situasjonen, at han kjempet i motvind, slik at positive hendelser som valgkampduellen mot Carl I. Hagen 15. august ble fremstilt som overraskende unntak fra regelen. I pressens formidling nådde ikke Jagland frem med hva han mente, han manglet autoritet og skapte ingen entusiasme. Han virket trøtt og hadde et opplagt kommunikasjonsproblem. Jagland ble målt og veid. Tv krever nærvær og tillit, men han oppnådde sjelden god karakter. Han var en politikkers Don Quijote, en litt fjern og bedrøvelig figur. Dagsavisen ga en skandaleforfulgt statsminister støtte i utspill mot Fremskrittspartiet og i at Arbeiderpartiet ikke kan klamre seg til makten uansett støtte. Men også i Dagsavisen 21. august var tallfestingen en «noe merkelig konstruksjon». Det kan være den historiske nærheten til arbeiderbevegelsen, men i enda større grad profilen til abonnentmassen som bidro til en mer positiv Jagland-dekning enn i de andre avisene. I alle avisene ble det benyttet anonyme kilder, i Dagsavisen også til positive vinklinger.¹⁷⁹ Dét forteller adskillig om sakens alvor for Jagland.

Jagland gjorde klart at regjeringen trakk seg allerede valgnatten, før de andre partilederne hadde uttalt seg om regjeringssituasjonen, og til tross for at sentrumspartiene gikk mer tilbake enn Arbeiderpartiet. Det var særlig etter Jaglands (eller Dagbladets) ultimatum til velgerne at partiet tapte oppslutning. «Vi sto foran den merkeligste regjeringssvansen i min tid som journalist», skriver NRK-veteranen Geir Helljesen.¹⁸⁰ Arbeiderpartiet hadde aldri tidligere takket nei til regjeringssmak. Dette var opplagt Jaglands personlige beslutning. Dagbladet skrev dagen etter valget at Jagland snublet i innspurten. Ja, han snublet i Dagbladet og meningsmålinger som antydte at Arbeiderpartiet kunne få flere stemmer enn ved forrige valg. Carl I. Hagen skriver at valget ga «Ap et langt bedre grunnlag med flere muligheter for flertall i Stortinget enn før, og det var åpenbart for de aller fleste hvilken stor feil som var begått».¹⁸¹ Feilen var Jaglands, men det var Dagbladet som hadde fått ham til å begå den.

Jagland hadde ikke med seg lærdommen Thorvald Stoltenberg fikk av Trygve Bratteli da han ble statssekretær i Utenriksdepartementet: «Svar aldri på hypotetiske spørsmål.»¹⁸² Mens harseleringen over 36,9

fortsatte enda en stund i mediene, tok sentrumsregjeringen Bondevik over. Det var en stund siden Korvald-regjeringen. BT-journalistene Olav Garvik og Olav Kobbeltveit skriver at «Aftenpostens Lars Hellbergs politiske verdsbilette, møysommeleg mura opp av Egil Sundar gjennom ein liten generasjon, var i ferd med å ramle saman.»¹⁸³ Norge gikk fra en svak regjering Jagland til en enda svakere regjering Bondevik, men en mindretallsregjering som kunne regjere basert på en splittet opposisjon. Journalistikken og den offentlige mening ble *forfremmet* til en enda mer likeverdig part i forholdet til politikken posisjon og opposisjon.

En parallell ble trukket til Brattelis kabinettsspørsmål på Gjøvik i 1972. Begge hendelser kan leses som et krav om tillit rettet til velgerne for at regjeringen skulle fortsette. Brattelis linje var forankret i partiet, men ble likevel senere oppsummert som et feilgrep, og Gro Harlem Brundtlands linje var klart annerledes i 1994. Det kunne virke som om Thorbjørn Jagland hadde glemt tabben i 1972. Men forskjellene mellom beslutningen i 1972 og 1997, ikke minst tiden før, gjenspeiler endringer i forholdet mellom medier og politikk i løpet av de 25 årene. Jagland kunne ikke regne med den distanserte respekt Bratteli fikk av sin parti- og generelt ja-orienterte presse. Sammenligningen med Brattelis kabinettsspørsmål til velgerne i 1972 halter også fordi Brattelis beslutning var resultat av en møysommelig prosess i partiledelsen, som hadde vart siden landsmøtet. Saken ble grundig diskutert i partifora, om ikke på grunnplanet. Bratteli sto ikke hardt på for beslutningen. Riktignok var pressen, representert ved Arbeiderbladet, dypt involvert på Gjøvik, men prosessen hadde pågått lenge. Jaglands 36,9 var derimot ikke noe partivedtak eller ledd i en forankret strategi. Et banalt poeng om at en regjering trenger styringsdyktighet ble presset så hardt og lenge at Jagland sa for mye.

Da Jagland 21. august uttalte i VG og Dagsavisen at regjeringen ville gå dersom oppløsningen ble lavere enn 36,9 prosent, var det en naturlig konsekvens av det Dagbladet alt hadde lagt sammen ut fra Jaglands forsøk på å argumentere for et parlamentarisk poeng i mindretallsparlamentarismens periode: styringsdyktighet. I VG og Dagsavisen var det statsministeren som refererte Dagbladet snarere enn omvendt. Både Dagbladet og øvrige riksmidier var dypt involvert; de så og utnyttet at statsministeren var på tynn is. At bare Jagland måtte ta det formelle

ansvaret for 36,9, betyr ikke at han alene sto bak tallfestelsen av betingelsen som offentlig faktum. Dette var ikke langt unna *et journalistisk kabinettsspørsmål* til velgerne.

«Medieregjereriet»

Temaet kalt «stortingsregjereri» og «parlamentarisk suspensjon» ble satt på dagsordenen igjen i 1990-årene. Fra stortingsvalget i 1985 ble Willoch-regjeringen avhengig av støtte utover egen koalisjon, og mindretallsregjeringer ble det vanlige etter stortingsvalgene som fulgte i 1989 og i 1990-årene. Regjering etter regjering fikk erfaring med et «aktivt» Storting. Gro Harlem Brundtland var frustrert over en sterkt økende populisme i stortingsmiljøet i 1995 og 1996 for å vinne valget i 1997: «Mer og mer fikk det hele preg av å kjøpe stemmer [...] det var overbud over en lav sko.»¹⁸⁴ Utover høsten 1996 ble det stadig verre, skriver Brundtland. Kombinasjonen av et sterkt Fremskrittsparti og mindretallsregjeringer gjorde situasjonen i Stortinget vanskeligere. Høsten 1996 var hemningene borte, skriver hun, det var visst ikke så viktig med en stram finanspolitikk: «Nå begynte svakhetene ved en opposisjon langt fra utøvende makt virkelig å vise seg.»¹⁸⁵ Jagland ble herjet med, og fra 1997 måtte sentrumsregjeringen Bondevik hente støtte til venstre eller høyre.

Stortingsregjereriet har mest kommet til syne i enkeltsaker som IT-Fornebu-saken og gasskraftsaken 1999–2001, der Stortinget grep inn i detaljer. Arbeidsdelingen mellom Storting og regjering ble uklar. Hvem skal ta ansvaret dersom regjeringens politikk feiler etter å ha fulgt Stortingets pålegg? Å herje med regjeringen ga mindre partier synlighet, og mediene nye åpninger. En rimelig hypotese er at mediene også var en medvirkende årsak til denne nye og mindre stabile parlamentariske tilstanden, med sin nye front mot partimakt og regjeringsmakt «på vegne av et 'folk'» som nå var medieforbrukere.

Stortingets makt kommer til uttrykk på flere vis, bl.a. gjennom mistillitsforslag og private lovforslag. Mye tyder videre på at det er sammenheng mellom slike forslag og mediens interesser. Bare Gerhardsen-regjeringen i 1963 er falt som følge av mistillit. Senere er det ifølge Trond Nordby stilt 32 mistillitsforslag som kom til avstemning i perioden 1973 til 1997 – et høyt tall gitt at forslagstillerne på forhånd stort sett vet at de ikke

får flertall.¹⁸⁶ Så hvorfor stilles de? Nordby mener svekkede partier i et fragmentert partilandskap griper til drastiske utspill som fanger mediernes interesse. De fleste forslagene kom fra FrP og SV. Fremskrittspartiet og Carl I. Hagen var særs aktive med å fremme private lovforslag på begynnelsen av 1980-tallet, og i 1990-årene var aktiviteten jevnt høyere fra alle partier. Her var en åpning mot deler av pressen som tok i mot dristige forslag om å bruke mer av oljepengene. Dette roet seg så ned igjen på begynnelsen av 2000-årene, da FrP igjen søkte seg inn i den borgerlige varmen.¹⁸⁷

Nordby lister opp grunner til at det oppsto et såkalt stortingsregjereri: løs konstruksjon av «konstitusjonell sedvanerett», mindretallsparlamentarisme, et valgsystem basert på forholdstallsprinsippet og utjevningsmandater som gir mange, til dels relativt små partier. Fremskrittspartiets inntreden og EF/EU var dessuten destabiliserende hendelser som i lange perioder hindret borgerlig regjeringssamarbeid med flertall i Stortinget.¹⁸⁸ Stortingsregjereri betegner en situasjon med mindretallsregjering hvor arbeidsdelingen mellom statsmaktene er forrykket. Stortinget trækker inn på regjeringens område, men uten dens kompetanse og overblikk. Begrepet dukker opp i debatten om hva, eller hvor detaljert Stortinget skal blande seg inn i regjeringens utøvelse ved å instruere regjeringen i små og store saker. Etter Nordbys og andres mening økte denne formen for overstyring og innblanding fra midten av 1980-årene, hvor mindretallsregjeringer var den vanlige orden frem til samlingsregjeringen Stoltenberg i 2005. Problemet som påpekes er at dette svekker mulighetene for en langsiktig, helhetlig og mest mulig kompetent politikk. Saker ses isolert, de løses ut fra opportunistiske hensyn og med kompetansen som kan være overflatisk og tilfeldig. Vi kan legge til: Politikken nærmer seg journalistikken.

Eksempler kan være opposisjonens herjinger med Jagland-regjeringen og den første Bondevik-regjeringen. Når turen kom til budsjettet, ble Jagland skviset som en sitron, skriver Carl I. Hagen.¹⁸⁹ Senere led Bondevik I først nederlag i IT-Fornebusaken, stilte kabinettsspørsmål og måtte gå i gasskraftverksaken. Kåre Willoch mener at offentlighetens sterke virkemidler og store ord nettopp skyldes at vi har så mange partier som kjemper om oppmerksomhet.¹⁹⁰ Når vi har mindretallsregjeringer, sier Willoch, ser vi en velkjent oppblomstring av *utspillpolitikk*.¹⁹¹ Opposisjon

og journalistikk møtes i *utspill og regjeringskritikk*, med større vekt enn ellers på person. Flere kilder og flere konflikter med mer eller mindre hold kan spores opp. Dette peker på en viktig sammenheng mellom valgsystem/partistruktur og journalistikkens rolle.

Mindretallsregjeringene i 1980- og 1990-årene ga en radikalt annerledes situasjon enn perioden 1945–1961 da Stortinget (iberegnet Arbeiderpartiets stortingsgruppe) sto svakt, ja, var satt ut av spill som annet enn kritisk drøftende myndighet. Høyre så sin misjon i denne perioden nettopp i å være en reflekterende motpart for et altdominerende Arbeiderparti. Historikeren Jens Arup Seip spissformulerte det: «Regjeringen er skjeflet umiddelbart på partiet; Stortinget er forsvunnet som politisk statsmakt.» Også i den første maktutredningen ble det lagt vekt på at Stortingets representanter hadde begrensede muligheter for politisk styring. Helt frem til 1990-årene het det at Stortinget hadde mistet makt. Med Jagland- og Bondevik-regjeringene het det derimot at Stortinget var i ferd med å frarøve regjeringen myndighet.

Det er rimelig å hevde at den egenrådighet og kortsiktighet som begrepet viser til, vekker mediernes tydeligere nærvær i saker som en mindretallsregjering står overfor og som bidrar til å svekke regjeringen. Den politiske journalistikken har velutviklet luktesans når det gjelder politisk svakhet. Det Nordby omtaler som en politikkens psykologi, gjelder enda mer for mediene: Bløtørsten stiger når lederdyret vakler.¹⁹² Tilstanden skaper åpninger for politisk journalistikk som resulterer i flere saker med lederspørsmålet: Hva ligger bak? Hvor lenge kan han/hun holde ut?

Tanken her er at stortingsregjeringer er en legering av mindretallsregjering og selvsikker offentlighet, særlig løssalgspresse. I enkelte faser inntreffer *medieregjeringer*: Journalistikk legger føringer for regjeringen i forhold som vanligvis ligger til Stortinget. I Norge var lenge Fremskrittspartiet som både ikke-sosialistisk og ikke-borgerlig parti en medvirkende faktor. FrP og mediene inngikk en tilfeldig allianse som ingen av partene tok opp i særlig grad. Ikke desto mindre, destabiliseringen av styrkeforholdet mellom partiene på Stortinget var til dels et utslag av en frisatt politisk journalistikk, som i neste omgang ga ytterligere muligheter til å konstruere og utnytte politiske svakheter. Fenomenet var en effekt av nivelleringen av regjering, Stortinget og den offentlige mening.

Verdikommisjonen (1998–2001)

Det var Kjell Magne Bondeviks tur til å finne styrke til en svak regjering. Og til å håndtere forholdet mellom religion og politikk. Formelen var *verdier*. Verdikommisjonen ble varslet i Voksenåsen-erklæringen til Bondeviks sentrumsregjering fra oktober 1997. Tanken om en innsats knyttet til verdienes stilling hadde blitt konkretisert i Kristelig Folkepartis stortingsgruppe vinteren 1997. I mai hadde KrF i et brev til Jagland-regjeringen bedt om tiltak som kunne bidra til en verdidebatt, og her ble betegnelsen Verdikommisjon benyttet først.¹⁹³ Dette var en måte å knytte partiets vekt på kristne verdier til et bredere engasjement. Mye av begrunnelsen for en kommisjon lå i 1980-årenes materialisme og jakten på overfladisk behag. Kristelig Folkeparti var stiftet ut fra en bekymring for at jakten på det materielle skulle trenge åndelige verdier til side. Dette hadde toppet seg under høyrebølgen.

I sin redegjørelse for Stortinget la Bondevik vekt på det enestående ved kommisjonen: Like viktig som de sedvanlige rapportene var den åpne prosessen med arrangementer og tiltak lokalt, som på forskjellig vis stilte spørsmålet: «Hva er verdifullt for meg, og for samfunnet?»¹⁹⁴ Et endelig og konkret resultat kunne selvsagt ikke forventes. Refleksjon var svaret i et samfunn som ikke lenger kunne lene seg på det opplagt moralsk rette: «Kommisjonen skal identifisere verdier som samler bred oppslutning og som det er viktig å forsvare for at vi kan ha et godt samfunn.»¹⁹⁵ Utfordringene var grådighetskultur, materialisme, voldsbruk, mobbing, oppløsning av nære nettverk, ekstreme miljøer og ensomhet. Det uvante var arbeidsformen, at kommisjonen skulle bedrive utadrettet dialog og mobilisering. Poenget var å skape bevisstgjøring og positiv aktivitet. Oppgaven var dypst sett å stimulere til etisk refleksjon og understøtte debatt.¹⁹⁶ Dette ble ellers ikke forbundet med kommisjonsarbeid.

Sammensetningen ble presentert på en pressekonferanse 30. januar 1998, med dommer Hanne Sophie Greve som leder av styringsgruppen og redaktør Hans Erik Matre som leder av rådet. Et sekretariat på fem personer samordnet det daglige arbeidet. Kommisjonen avga sin slutt-rapport i mars 2001, drøye tre år etter dannelsen. Bondevik refererer kort til kritikken om at kommisjonen var et supperåd og en moralistisk pekefingerkommisjon, og ikke minst et partibyggende tiltak for KrF. Bondeviks inntrykk var at det i Oslo-pressen, spesielt i tabloidavisene,

var en avventende og til dels negativ holdning til planene om en verdikommisjon, mens den ble godt mottatt ute i lokalsamfunnene. Da arbeidet kom i gang, skulle skillet mellom hovedstadspresse og til dels tv på den ene siden, og lokalpresse og sivilsamfunn på den andre siden, befestes. Ikke desto mindre var Bondevik tilfreds da han tok imot sluttrapporten: «Ingen kan med sine sanser i behold i dag hevde at slike fordomsfulle forventninger slo til. Min vurdering er at Verdikommisjonen har utført et arbeid det står respekt av.»¹⁹⁷ Han kunne vise til de mange arrangementene som hadde samlet folk over hele landet, og alle organisasjoner, lag, skoler og kommuner som hadde samarbeidet med kommisjonen.

Det var tid for moral: en *fin de siècle*-stemning om at etikk og verdier var satt på samfunnets dagsorden. Men det var også tid for ironisk håndtering av de store ulne ord, som Det norske hus og Verdikommisjon. Det skulle kommisjonen få merke i Oslo-pressen. Dette var et fenomen som den urbane kulturradikalismen (Dagbladet), den politiske realismen (VG) og det moderniserte sosialdemokratiet (Dagsavisen) ikke enkelt kunne håndtere. (Derimot var Aftenposten og Morgenbladet våren 1998 viktige som arenaer for en mer akademisk debatt om kommisjonens mandat og arbeidsmåte.)

En utvetydig god hensikt kan vanskelig kritiseres. Men pressen fant råd –underholdningspregede og ironiske vinklinger kunne benyttes til å sammenstille godheten med regjeringens støtte til EUs krig i Kosovo, eller til KrFs abortmotstand. Det kunne hevdes at kommisjonen var tannløs, vag, pompøs og vammel i sitt mandat. Journalistikken fant et mål for å teste ut en journalistisk stil eller retorikk: mistenksomhetens hermeneutikk utspilt som journalistisk sarkasme. Loga mener at pressen ikke tålte kommisjonens «godhetsdiskurs» fordi den, sett fra Akersgata, fremsto som skinnhellig.¹⁹⁸

Kommisjonen kunne ikke klage på liten oppmerksomhet: Over 5000 presseoppslag omhandlet kommisjonen i de to og et halvt årene den fungerte effektivt.¹⁹⁹ De fleste oppslagene var positive eller nøytrale, ifølge klippbyrået Observers inndeling. For kommisjonen ble det imidlertid en vedvarende frustrasjon at enkelte medier i mange oppslag benyttet en spesiell ironisk stil som fikk uforholdsmessig mye oppmerksomhet. Fordi den ikke kunne kritisere det gode direkte uten selv å fremstå som «ond», søkte pressen tilflukt i ironien. Ironien var en form for motmakt.

Problemet for kommisjonen var at ironien og sarkasmen var på én gang usaklig og uangripelig.

Først i 1990-årene var de genremessige virkemidlene til stede for en frisatt og personifisert kommentargenre og en reportasjegenre som særlig i Dagbladet og VG nærmet seg kommentargenren. Fotobruken hadde også gjennomgått en endring, det var tydelig i både Presthus-saken og Syse-saken. Journalistikken i Oslo syntes å ha kjørt seg inn i et spor i sin dekning av Jaglands metaforer.

Ironi og sarkasme var kompensasjon for kritikk: En utvei når journalistikken står overfor noe som inviterer til en sympatiserende dekning, men som i den utdifferensierte og selvcentrerte journalistikken var utelukket fordi den ble forbundet med ukritisk, endog kjedelig dekning. Vinklingene var sydd over samme lest: Kommisjonen gjorde ingenting, den var for alt, den var moralistisk og prektig, den forsto seg ikke på politikk, osv. Etter som slike påstander var vanskelig eller umulig å underbygge saklig, ble den ironiske formen valgt: «Alle snakker om Verdikommisjonen».²⁰⁰ «Kollega Svein Torgersen rapporterer fra det hinsidige.»²⁰¹ I redaksjon 21: «Hallo, Verdikommisjonen? Er det noen her? Nei, det er tomt ... Her er ikke et menneske å se. Er det noen her? Hva er det de egentlig driver med?» Og: «God dialog og godt nytt år»²⁰² «Ja til fred & sann. Verdikommisjonens midtveisrapport ble levert i går, og er så snill og politisk korrekt at det er til å spy av. Men Kjell Magne Bondevik synes den ser bra ut»²⁰³ «... er tiden inne til å begå et aldri så lite barmhjertighetsdrap på denne utskjelte kommisjonen?»²⁰⁴

Slik sett var pressen på linje med Fremskrittspartiets kritikk. I utgangspunktet hadde Carl I. Hagen likt tanken om en slik kommisjon, for å veie opp for det han kalte egosamfunnet.²⁰⁵ Men Verdikommisjonen utviklet seg til å bli «noe vås»: «Slik jeg ser det, var hele kommisjonen en gedigen fiasko uten noen som helst innflytelse. En typisk Bondevik-greie, med store ord, uten fnugg av konkret innhold. Det var bortkastet tid for deltagerne og bortkastede penger for staten.»²⁰⁶ Thorbjørn Jagland mente at Kommisjonens midtveisrapport i 1999 ikke hadde hatt tilstrekkelig politisk mot til å ta parti for minoriteter og utstøtte grupper.²⁰⁷

Kommisjonen utløste slik en «sarkasmens hermeneutikk» i hovedstadspressen. Deler av pressen evnet ikke å forholde seg adekvat til en regjeringsnedsatt kommisjon, men ble provosert av det de så som et selvtilfreds og

naivt prestisjeprosjekt for et kristelig regjeringsparti. Den representerte en form for aktivistisk politisk kommunikasjon journalistikken ikke var vant til å behandle seriøst. Verdidebatt var ensbetydende med moralisme. Intensjonen om dialog i en overskridende, hverdagslig og verdiorientert form var mer enn journalistikken kunne klare. Noe selvmotsigende ble kommisjonen tolket både som et maktfenomen og som irrelevant og likegyldig. Men flere av kommisjonens medlemmer tok til motmæle i pressen. I Journalisten 27. oktober 2000 drøftes ankepunktene mot den journalistiske dekningen. Dermed oppsto en slags debatt – i alle fall tilløp til etisk refleksjon. Men aller helst illustrerte debatten at journalistikk og allmenn etikk som kommunikasjonsformer snakker forbi hverandre.

Som offentlig eksperiment var Verdikommisjonen vellykket overfor lokalsamfunn og det meste av offentligheten, samtidig som den feilet overfor en toneangivende hovedstadspresse. Kommisjonen var en fremmed fugl som sentrale medier hadde problemer med å håndtere. For en journalistikk som ikke kan nøye seg med å referere, som har kvittet seg med lydørhet for politisk etikk og allmenne etikk ble kommisjonen for sterk kost; journalistikken søkte tilflukt i ironien. Sarkasmen ble nødløsning når noe ikke kunne presenteres som nyhetsfenomen. I en særpreget journalistisk form ble en etisk posisjon latterliggjort.²⁰⁸ Det sosiale etiske og folkelige trekket ved kommisjonen var tydelig. Og det var ikke enheten av verdier og religion som kjennetegnet kommisjonens arbeid, og som rettelig kunne ha forarget mange, men adskillelsen av dem. Kommisjonen fremsto som et korrektiv til en mer individualistisk og realpolitisk posisjon som journalistikken hadde sverget til fordi den posisjonen utnytter yringsfriheten mest. En sammenligning med dekningen av Ytringsfrihetskommisjonen litt senere ville vist en ganske annen og mer respektfull dekning. Den professorale kommisjonen oppførte seg slik kommisjoner gjør. Og den talte pressens sak. Det var tross alt Redaktørforeningen som hadde manøvrert den frem.

Deler av pressens behandling av Verdikommisjonen var eksempel på tesen om mistankens hermeneutikk, som her skvalpet over i en sarkasmens hermeneutikk: Politiske signaler er alltid strategiske manøvrer på politikens kamparena. De såkalte utspillene, eller for den del en kommisjon nedsatt ved kongelig resolusjon, er aldri bare hva de gir seg ut som. Ved å velge den ironiske formen forvitret muligheten til å skandalisere kom-

misjonen på seriøst vis. Ironien og sarkasmen undergravde seg selv ved at gjenstandens viktighet ble redusert, og med det motivasjonen for en reell kritisk journalistisk behandling. I tillegg til det moralsk betenkelige i en slik vinkling, var den lettvin. Særlig tabloidpressens dekning av kommisjonen var neppe blant pressens stolteste øyeblikk. Men kunne den vært annerledes? Ironien var bare uttrykk for en indre begrensning – som når den tunghørte snakker for høyt.

Sorti

Jagland hadde slitt med en intern opposisjon og ekstern presseopposisjon i flere år. Nettopp denne kombinasjonen var giftig.²⁰⁹ Statsråd i en rekke Arbeiderparti-regjeringer mellom 1992 og 2001, Grete Knudsen, skriver at Stoltenbergs støttespillere «grep til bakvaskelser, sjikane, sladder og ufine karakteristikk når det passet seg slik. Også ydmykelse var en av hersketeknikkene. Det er når man har vært med i politikken en stund at man virkelig får innblikk i hvor sjofle folk kan være.»²¹⁰ Slik så det ut for en som støttet Jagland. Den anonyme opposisjonen mot Jagland som partileder tiltok i avisene. I februar 2000 overtok Jens Stoltenberg vervene som parlamentarisk leder og statsministerkandidat. Kort etter ble Stoltenberg statsminister på en selsom mistillitssak, med Jagland som utenriksminister. Landets politikk forskjøv seg noen grader mot høyre, inspirert av Anthony Giddens, Gerhard Schröder og Tony Blair. I en periode la terrorangrepene i New York og Washington beslag på dagsordenen, før stormen mot Jagland tiltok igjen. I desember 2001 og januar 2002 var den negative oppmerksomheten rundt Thorbjørn Jagland på sitt sterkeste.²¹¹ Dagbladet kunne 18. desember konstatere at Jagland kjempet for sin fremtid. Få i partitoppen syntes å støtte ham, og ingen frontet motstanden mot ham. Derfor ble kampen vond, ført av anonyme kilder og skjulte angrep.²¹² Alle forsto hva som måtte bli utgangen av striden. Dagbladet beskrev 20. desember hvordan striden gikk inn på Jagland. Avisene kommenterte sine egne høyst talende bilder av partilederen. Den 20. desember 2001 summerte Aftenpostens Harald Stanghelle opp Jaglands tunge år: «Det er ikke vanskelig å forstå at Arbeiderpartiets leder blir sliten og deprimeret. I fem år nå, helt fra han overtok som statsminister etter Gro Harlem Brundtland, har Jagland gått personlige og politiske motbakker.»

Det VG kalte «leder-dramaet i Arbeiderpartiet» ble en del av den offentlige mening generelt og VGs spesielt.²¹³ VG satte temperaturen og den normative vinklingen i saken, slik den viklet seg ut etter partiets dårlige valg høsten 2001 og frem til januar 2002. Valgnederlag skaper enten lojal selvrefleksjon, eller som her, indre misnøye med lederen. Det dårlige valgresultatet ble forklart gjennom den delte partiledersmodellen. Toleder-modellen var noe partiet endte opp med fordi det ikke lot seg gjøre å gi Jens Stoltenberg styringen uten opprivende konflikt og at Jagland mistet ansikt.

Etter sentralstyremøtet 11. desember stilte de to opp på pressekonferanse.²¹⁴ Stoltenberg var ikke i stand til å bekrefte at det delte lederskapet skulle fortsette. I en kommentar til pressekonferansen noen dager senere, sammenlignet VG striden i Ap med reality-programmer i tv. Pressekonferansen var med to deltakere i bitter strid. Dette spillet kan avsluttes, mener kommentatoren, ved at medlemmene i fylkeslagene går mot delt lederskap etter landsmøtet i november 2002. I en artikkel 19. desember hadde avisen brakt på det rene at åtte av partiets fylkesledere ønsket slutt på delt lederskap. I artikkelen gikk det imidlertid også frem at de fleste var fornøyd med sentralstyremøtet, og bare én navngitt fylkespartileder uttrykte klar støtte til Stoltenberg.

Rolf Halses undersøkelse viser at VG var gjennomgående negativ overfor Jagland i kommentarer og ledere, og negativ eller nøytral på reportasjeplass.²¹⁵ (Etter Jaglands illebefinnende blir vinklingen i reportasjene mindre negativ.) Det er også stor bruk av anonyme kilder som primærkilde for artikler, hvorav de klart fleste var Stoltenberg-vennlige Ap-politikere. Skillet mellom reportasje og kommentar var i denne saken mindre tydelig fordi reportasjene og nyhetsoppslagene, med gjennomtenkt bruk av foto, bildetekster og inngresser, fungerte som kommenterte faktaoppslag, omkranset av rene kommentarer. Konflikten ble aksentuert ytterligere ved at én bestemt posisjon ble fremmet i valg av form og vinkling. Jagland hadde fått erfare det han selv skrev i sin bok *Brev fra 1995*: Den som faller i unåde i VG, ligger tynt an.

Den 17. desember stilte Jagland og Stoltenberg opp i et dobbeltintervju i *Aftenposten* og hevdet at de åpnet for debatt om ledelsen av partiet. Dette var opptakten til siste runde i Jagland-saken, hvor det ble lettere for tilhengere av Stoltenberg å anbefale lederskifte, særlig i VG.²¹⁶ VG

definerte lederstridens aktører og støttespillere, og drev saken til sin ende, som på et eller annet vis måtte bety at Stoltenberg overtok. Fremdriften kunne avisen ikke overlate til aktørene selv, for det ville betydd støtte til den sittende makt. Den overveide selvsagt heller ingen brobyggerrolle, som bryter med elementær journalistisk fornuft. I stedet investerte avisen i – gjerne følelsesladet – det lederskiftet som ventet. Slik sikret avisen egen vinkling, oversikt og en viss innflytelse over prosessen. Flere oppslag gikk ut på at Jaglands støttespillere ble færre og spakere, og at Jagland var sliten av bakholdsangrepene, dvs. pressens anonyme kilder. Anonyme kilder sa at Stoltenberg var parat til å overta.

Jagland hadde i desember oppgitt å holde debatten innad i partiets fora, og satset på å utfordre Stoltenberg i offentligheten. Stoltenbergs korrekte, men talende, taushet fortonte seg som tålmodig selvsikkerhet. Stoltenberg lot Jagland, med Hanna Kvanmos formulering fra en annen anledning, steke i sitt eget fett. Dagsavisen karakteriserte striden i partitoppen som terrorbalanse, der journalist Arne Strand beskrev de to motpartene med samme ordvalg som de andre avisene.²¹⁷ På tross av at alle kjente utgangen på striden, beskrev oppslagene en konkurranse med åpen utgang. Pressen støttet opp under forestillingen om et splittet parti, der stadig færre kunne la være å velge side. De anonyme kildene var mange i Dagbladet og VG, men de florerte i Dagsavisen som hadde gode kontakter overalt i parti og fagbevegelse. Nyhetene om Jagland var gjerne dårlige: Støtten svinner, han har ryggen mot veggen, han slår tilbake, kjemper for sitt politiske liv, nekter å la seg dolke, presses ut.

Som på overtid hadde redaktøren Arvid Jacobsen sluttet å møte i Arbeiderpartiets lukkede fora i 1991.²¹⁸ Løsrivelsen ble fullbrakt med ny sjefredaktør med fortid i Ny Tid og Dagbladet – og uten partimedlemskap. Da Steinar Hansson tok over, var avisen solgt til den frittstående A-pressen. Arbeiderpartiet trakk seg ut da konsernet gikk inn i det kommersielle tv-markedet (TV2), mens LO forble hovedaksjonær. Rundt 1990 hadde de fleste partiede arbeideravisene gått fra partiet til A-pressen, og det samme gjorde altså Arbeiderbladet i 1991. Som fra starten var det LO mer enn partiet som tok ansvaret for avisens vanskelige økonomi. I 1997 skiftet avisen navn til det hybride Dagsavisen Arbeiderbladet, og i 1998 til det intetsigende navnet Dagsavisen, som en overtydelig markering av løsrivelsen.²¹⁹ I 1999 gikk avisen ut av A-pressen og ble egen stiftelse.²²⁰

I løpet av drøye ti år gikk altså Arbeiderbladet fra å være partiorgan med sentralstyrevalgt redaktør til uavhengig avis med løs forbindelse til arbeiderbevegelsen. Med Hanssons reformer var det ved tusenårsskiftet bare formålsparagrafen som knyttet avisen formelt til bevegelsen. Differensieringen mellom politikk og presse var kommet lenger i andre deler av pressen, og nå var den i ferd med å bli fullført i arbeiderbevegelsen. Gjennom 1990-årene ble avisen kontinuerlig kritisert fra parti- og LO-hold for ikke å støtte partiet, for å være for tabloidisert, for ikke å fremme arbeiderbevegelsen syn, for å motarbeide partiets leder.²²¹ Irritasjonen var utbredt i politiske kretser, noe som utløste misnøye i avisen. Utviklingen var omsider kommet til en fase da partiets/LOs, og avisens journalistiske interesser gikk hver sine veier. Det som for aktørene fortonte seg som friksjoner var elementer i en hundreårig differensiering.

I januar 2002 ble deknningen av Jaglands lederstrid med Stoltenberg intensivert da han overraskende tok gjenvalg som partileder. Det var noe i situasjonen som minnet om Reiulf Steen på landsmøtet i 1981. Jagland ønsket enten Stoltenbergs uttalte støtte, eller klarhet om han ville stille som motkandidat. Stoltenberg var som vanlig ordknapp, og holdt rommet for spekulasjoner vid åpent. Flere uttalte seg imot delt ledelse, som betydde at de støttet Stoltenberg. På pressekonferansen etter sentralstyremøtet 14. januar nektet Stoltenberg å si noe annet enn det ulne budskapet i fellesuttalelsen, som bekreftet delt ledelse frem til landsmøtet i november. VG intervenerte i Arbeiderpartiet ved å intervju nesten alle kommunepartiledere i Troms i god tid før fylkesårsmøtet om det avisen kalte «Maktkampen i AP». Kommunepartilederne svarte anonymt. Med et ønske om å formidle holdningen i fylkespartiet før diskusjonen og avstemningen på møtet, innvirket VG på diskusjonen forut for og under møtet.²²²

Dagen etter fikk historien om Thorbjørn Jagland som partileder et avgjørende vendepunkt. Den 15. januar 2002 ble han innlagt på Rikshospitalet. Det var som et innlagt dramaturgisk klimaks. Utenfor sykehuset avbrøt Bård Tufte Johansen og Harald Eia TV2-nyhetene med sitt kyllingstunt som treffsikkert latterliggjorde medienes plutselige omsorg for Jagland. Han hadde så vidt rullet å lansere sin nye bok *Vår sårbare verden*. Hans egen sårbarhet i politikkens kalde vinternatt hadde satt ham ut av spill.

ETTERORD: DET STORE SPELET

En viss form for opinionsstyre kom på slutten av eneveldets tid, men offentlig parlamentarisme etablerte seg først med aviser og partier mot slutten av embetsmannsstaten. Politikken hadde for lengst skilt seg fra kongens forvaltning og domstolene gjennom rolledeling mellom dem som ga lover og dem som tolket dem. Med utviklingen av nøytralitet som norm var også byråkraten og embetsmannen skilt ut. Gradvis hadde behovet vokst for en organisering av politiske forventninger, og særlig i forbindelse med valg. Partiene vokste ut av brede politisk-etiske bevegelser og deres agitasjon, og ble spydspisser inn i politikken. Slik fungerte de også som et legitimeringsapparat for staten. Med allmenn stemmerett og meningssterke redaktørpolitikere, en dannet borger- og embetsmanns-klasse og et utdannelsessystem gikk offentligheten styrket gjennom flere faser. Folkemøter, husbesøk, avis og siden radio var grobunn for en lokal debatt som deretter ble en landsomfattende og offentlig mening. Politikken i hovedstaden kunne erfares stadig tettere av den enkelte. Slik var det inntil den ble knust i 1940. I flere tiår etter frigjøringen var den offentlige debatten preget av partieliter og pressefolk i partienes tjeneste, integrert i den politiske striden.

Offentlig parlamentarisme beskriver et hierarki som gradvis bryter sammen. I stedet danner det seg et kretsløp, en ny tekstur, der posisjon, opposisjon og offentlig mening vever samfunnets politiske dagsorden: saker, episoder og konflikter. Med offentlig mening som nærværende og distinkt omverden prøver politikken (posisjon og opposisjon) å legitimere sin maktutøvelse. Politikken blir et *produkt* av offentligheten ved at den forstår seg selv gjennom denne offentlige meningen, særlig gjennom

sakene som blir debattert. Offentlig mening, formgitt med billigbøker, sultestreiker, motmeldinger, blogginnlegg og journalistikk omkranser en søkende politikk. Som en ordnende struktur står den politiske journalistikken sterkest i den offentlige mening. Den står også nærmest politikken. Politisk journalistikk har utviklet seg fra den annen partimakt til den første mediemakt, fra partidirigert pluralisme til mediebasert hyperpluralisme. I en slik situasjon kan ikke politikken legitimeres i annet enn iscenesettingen av en folkets mening som politikken og mediene er sammen om. Partiene (og forvaltningen) vender seg ut.

Boken har fulgt en linje over 55 år fra politisk kontroll over opinionismidlene i etterkrigstiden, til en eksponert politikk i uforutsigbare omgivelser ved tusenårsskiftet. Samlet redegjør den for en offentlige parlamentarisme som gjennomgår en «langsom revolusjon». En uavhengig, kompleks og ugjennomtrengelig offentlig mening skyter seg inn mellom politikk og publikum. Stortinget, partiene, forvaltningen og sivilsamfunnet har både tilpasset seg og bidratt ved å åpne seg. Med dette håper jeg at boken er et bidrag til en mer tidsmessig forståelse av «parlamentarisk praksis».

Legitimering

Makt- og demokratiutredningen fremmet en tese om politikken tilbakeføring. Andre snakker om politikken fremrykning.¹ Her bør vi skille mellom politikken styring og politikken legitimering. Samfunnet er gjennomregulert med budsjetter og statlige ordninger som kan begrense Stortingets handlingsfrihet. Den såkalte rettsliggjøringen, blant annet gjennom nemder, domstoler og advokatselskaper, bidrar til å finne løsninger via en rettslig og ikke politisk beslutningsmodell. EØS-avtalens omgåelse av Grunnloven er det fremste eksemplet på rettsliggjøring av Stortingets myndighet. Det er antakelig riktig å snakke om retrett angående Stortingets styrende og lovgivende funksjon. I denne boken er det et poeng at det samtidig skjer en symbolsk fremrykning i Stortingets og partienes arbeid for å reprodusere politisk legitimitet.

Både Stortinget og journalistikken styrket sine posisjoner fra 1980-årene, og samtidigheten er ikke tilfeldig. Mens Stortinget sto svakt i etterkrigstiden med sterke flertallsregjeringer og stabil korporatisme,

fikk vi mindretallsregjeringer i 1970-årene, og i 1980-årene gikk korporativismen tilbake.² Samtidig tok Stortingets aktivitet seg opp. Velgerne viste lavere lojalitet, og konkurransen mellom partiene vokste. EF-saken hadde gjort sitt. Nye ytterpunkter i partispekteret ble representert med større stortingsgrupper. Oppmerksomheten vokste tilsvarende. Opposisjonen ble styrket, og regjeringenes grunnlag svekket ettersom de måtte basere seg på usikker støtte fra flere partier. Stortingets administrative og tekniske infrastruktur ble forsterket. Pressen definerte politikk som konflikt og som et spørsmål om personlige motiver. Et taust forbund oppsto mellom journalistikk og opposisjon, som ga begge økt innflytelse. Regjeringenes voteringsnederlag vokste, med Jagland-regjeringen som en klar vinner på denne statistikken.³

Offentlige høringer og spontanspørretime i Stortinget var nye former som på forekommende vis henvendte seg til journalistikken. Med den voksende interessen for komitéhøringene er Stortingets profil som kontrollør styrket. Dermed finner opposisjon og offentlighet hverandre i et felles kontrolloppdrag, og flytter Stortingets funksjoner ut av Løvebakken. Høringene er i dag, selv uten noen utsikt til at statsråden må gå, fulgt direkte i radio og på tv. Perioden 1990–2001 var tiåret da den utøvende regjerings- og forvaltningsmakten ble presset av både den kontrollerende stortingsmakt og den publisistiske mediemakt. Senere gjorde Stoltenberg IIs flertallskoalisjoner (2005–2013) at balansen mellom posisjon og opposisjon ble rettet opp. Den sikkerhetspolitiske opposisjonen i Norge, som hadde holdt ut nokså repressive tilstander alle tiårene etter krigen, var kooptert og utslettet. Det samme var venstreopposisjonen på Stortinget. Den hadde fått merke at Matteus-prinsippet også gjelder for politiske allianser.⁴ Mot Stoltenbergs flertallsregjering var den borgerlige opposisjonen nokså tam. Det samme var derfor tilfellet med den politiske journalistikken, Valla-saken og Haga-saken til tross. Mediene mistet noe av sitt momentum inntil regjeringen Solberg fra 2013 med to markeringsivrige støttepartier i Stortinget igjen ga åpninger.

Interessen for Stortingets egne rutiner er begrenset. De reelle forhandlingene i komiteene forblir lukket. Forvaltningen har overtatt mer av utformingen av lover og retningslinjer, mens andre importeres som følge av medlemskapet i EØS. Samtidig har Stortinget styrket sine kontroll- og symbolfunksjoner, det har som nevnt funnet sted en symbolpolitisk frem-

rykking begrunnet i åpenhet og ytringsfrihet som prinsipper. Stortinget er like aktivt som før målt i komitéinnstillinger, spørsmål og representantforslag. Denne symbolpolitiske aktiviteten har vokst siden fjernsynets gjennombrudd og tiltatt særlig kraftig siden 1980- og 1990-årene med etableringen av nye medier, kanaler og fora. Symbolpolitikken bærer stor del av ansvaret for det politiske systemets legitimitet. Funksjonen er å levere en stadig mer sammensatt og passe interessert befolkning grunner til å stemme ved valg og anerkjenne et politisk styre og dets beslutninger.

Stortingets og partienes fremrykking – deres voksende legitimerende funksjon – er mest kommentert i forbindelse med valgkamper. Ellers overskygges den lett av Stortingets lovgivende og kontrollerende funksjoner. Dessuten knyttes legitimitet ofte til et innsnevret begrep om tillit som ustanselig tallfestes i meningsmålinger og tillitsundersøkelser. Den politiske medieforskningen har undersøkt politikeres bruk av digitale og sosiale medier, men lite i lys av historiske og politiske endringer.

Politikernes voksende aktivitet på offentlige scener har begrensete resultater om man ser på oppslutning. Medlemstall i partiene og oppslutningen ved valg går ned. Politikerens synlighet må heller betraktes som kommunikasjon uten hierarki. Politikere må komme sin omverden i møte. Dessuten gir offentlig debatt uvurderlig selvkorrigerende og selvinnsett for et flerpartisystem. Hver eneste studiodebatt deler ut nye kort i den uendelige historien om politiske seire og tap. Politikk utenfor lukkede rom gir striden mellom posisjon og opposisjon (også innad i partier) den dynamikk den trenger for å løpe videre.

Den demokratiske verdien i dette har lite å gjøre med rasjonell argumentasjon for å oppnå konsensus. Den herredømmefrie kommunikasjonen kan nok oppleves i enkelte blaff, men det er uklart hvorfor den skulle ha noen plass som politisk ideal. Som idé tilhører den idéhistorien. Rasjonaliteten er av en atskillig mindre metafysisk karakter: Den betegner heller politikkens evne til å betrakte seg selv utenfra. Politisk rasjonalitet er i rimelige doser å utsette seg for den offentlige menings dynamikk. Det er politisk rasjonelt å beslutte neste trekk på basis av offentlig respons for å unngå bitre motsetninger og ustabilitet. Den offentlige mening er kilde og radar for problemer og løsninger. Den velger og rangerer politiske spørsmål. Politisk rasjonalitet er å trekke på aspekter av denne politikkens omverden.

Når denne omverdenen selvstendigjøres og ellers undergår en fundamental transformasjon, uteblir ikke effektene. Boken har presentert saker over mange tiår, der politikk og offentlig mening har skilt lag og samtidig lært seg å omgå på andre måter. Det er ikke blitt en politisk historie av det vanlige slaget. Den har trukket politikken vedvarende tredje kraft – en forvandlet offentlig mening – inn i spillet mellom posisjon og opposisjon.

Politikeren

Politikken har effektivitet og legitimitet som oppgaver: å kjempe seg frem til posisjon for å ta allment bindende beslutninger samt sikre tilslutning for dem. Politikken skal fremskaffe anerkjennelse for vedtak, for statsråder og for politikken som helhet. Virkemiddelet er iscenesetting av politikk i den offentlige mening ved hjelp av lederskap. Personifiseringen av politikken er i første rekke et fenomen i den offentlige mening. Mer står og faller på enkeltpolitikeren i dag enn i etterkrigsperioden. Snubletrådene er flere, fallhøyden større. Derfor er politikertyper av den mer impulsive sorten dødd ut. NRKs politiske journalist gjennom førti år, Geir Helljesen, registrerer at personlighetene er borte: «Det betyr ikke at det ikke er mange dyktige politikere også i dag, men de er annerledes enn vi opplevde i tidligere tider. De kan nok sitt håndverk, men er i større grad 'politiske teknokrater' enn en del av de folkekjære politikerne vi møtte på Stortinget før. Mediene har sin del av skylden for denne utviklingen.»⁵

Etterkrigstidens alminnelige politiker opptjente en politisk legitimitet ved å være som de fleste andre: folkelige, sære, hverdagslige. De kunne fremstå med litt komisk eller irriterende vesen fordi radio og tv forstørret deres menneskelige trekk. Dette var politikere som passet den tids likhetsideologi og de store felles utfordringene som gjenoppbyggingen medførte. Han og hun representerte en politikk, men var den ikke. Egentlig var de bønder, prester eller journalister som etter to–tre perioder på Stortinget reiste hjem. Partienes aviser og pressetjenester så det som sin rolle å bygge under dette bildet, som var assosiert med norsk demokrati.

Gradvis oppsto den forsiktige og profesjonelle politikeren som tilbyr politisk lederskap på basis av politisk kompetanse. Politikeren og par-

tiet ble mer vår for den offentlige meningens sympatier og antipatier. Medierådgivning og medietrening ble innsydd i det politiske arbeidet. Etter 2000 fortsatte formingen av en politisk lederstil, med medieskapt konformitet som produkt. Borten, Røiseland, Bratteli, Korvald og Nordli var fjern politisk historie. Jens Stoltenberg, Kjell Magne Bondevik og Jan Petersen inntok hovedrollene. I dag er politikere individer som håndterer mediene ansvarlig og profesjonelt i visshet om at mediene er den realiteten de befinner seg i. Politisk arbeid er mediearbeid. Men mediene leter stadig mer intenst etter svakhet, og det viktigste i politikken er å ikke gjøre feil. Dette avspeiles i de nyere politiske memoarene. De reflekterer ikke lenger over en politisk livsgjerning, men oppsummerer en foreløpig karriere, og skal tjene som CV for en ny. I voksende grad er de *work in progress*.

Denne nye politikeren kan ikke uten videre regne med mediene for å høste popularitet, selv om nettopp popularitet er oppgave én. Politikk er hardt arbeid i et offentlig søkelys. Velgere må overtales med allehånde medieteknikker som utgår fra koblingen politikere og mediefolk, eller om man vil: i møtet mellom «politisk logikk» og «medielogikk».

To paradokser blir synlige: Jo mer personorientert fremstilling av politikken i mediene, desto mindre *personlig* og mer uniformert blir politikken. Og; jo mer konfliktorientert fremstilling av politikk i mediene, desto mindre forskjeller mellom partiene. Det første har sin forklaring i at karisma er blitt en avlepen og mediekonstruert ressurs; noe ganske konvensjonelle politikere anvender. Det andre har sin forklaring i at for presse og politikk er konflikt dialekten det helst samtales på, samtidig som partiene har lagt av seg ideologiene og sikter mot sentrum.

Vendingen mot en ekstern og selvstendig offentlig mening kan leses ut av politikerens erindringer. I memoarer om etterkrigstiden er mediene lite nevnt, og da mest som partipolitiske instrumenter og kontakter. Det skrives om «vår presse», «den borgerlige pressen» osv. Journalistikk som fenomen og fag er ikke nevnt. Einar Gerhardsen skjelner mellom «vår presse» og den øvrige. John Lyng er tidlig ute med å reflektere over pressens hang til å personifisere. I memoarene om 1980-årene og fremover er mediene fyldig omtalt som noe uforutsigbart som politikerne har liten styring med. Mediene, særlig tv, er et filter som spesielt opposisjonspoli-

tikerne Carl I. Hagen og Erik Solheim måtte trenge gjennom. Begge oppfattet erobringen av mediernes dagsorden som sin fremste oppgave. For begge var mediene uberegnelige motstandere og medspillere.

På samme vis produserte journalistikken begivenheter («utspill», avsløringer) med konsekvenser. Journalistikk som ble premiert med oppmerksomhet ble til meningsfulle hendelser i verden, som aktører måtte navigere i forhold til. Lenge var politiske virkninger en uintendert effekt, så ble *det å få noe til å hende* et uttalt etos i journalistikken. Redaksjonene blinket ut saker der de ønsket å være nyhetsledende, og i tillegg hendelsesledende. Målet var å sette mediernes dagsorden, men gjerne også den politiske dagsorden ved å mobilisere den imaginære opinionens syn. Medieskapte hendelser bekrefter relevansen av forutgående og etterfølgende oppslag. Den politiske riksjournalistikken overtok Marx' ellefte tese om Feuerbach: Tolkning er ikke nok – hva det kommer an på, er å forandre verden. Slik bygges saker opp. At selvinnsikten om dette varierer i mediene, har nok å gjøre med at den ikke er til særlig hjelp for den som ønsker å produsere god journalistikk.

Som de fleste journalistiske innovasjoner spredte tendensen seg fra løssalgsavisene til andre medier, særlig i 1990-årene. Thorbjørn Jagland erfarte tyngden i dette fordi den enhetlige dekningen kom etter at partipressen var ytterligere nedbygd. Voksende konkurranse og profesjonell selverkjennelse reduserte kritikk mellom mediene. Den stadig mer sentrale kommentarjournalistikken og den evaluerende reportasjen kunne tømre en vegg av mening. Noen politikere kunne tildeles en fremtid, andre bare fortid. Pressen fikk dermed bekreftet viktigheten av sin egen innsats på vegne av publikum.

Sakenes form og stil faller særlig på mediene. De tar oppgaven på alvor. Mediene har utviklet fortellingens kunst. I etterkrigstiden var de estetiske virkemidlene (overskrifter, foto, ingresser, sitater) umiddelbare og forsiktede – hendelsen selv skulle primært formidle sin viktighet. Fotografier ble benyttet for å identifisere en bestemt person eller situasjon. Referater ble foretrukket fremfor sitater. Noen tiår senere hadde Arne Skouen og andre lært av sportsjournalistikken, og fotografier illustrerte situasjoner og følelser. Bildene ble flere – politikken skulle vises. De ble satt sammen med en tekst som skulle vekke like mye som den skulle informere. Sitater ble satt inn i sammenhenger som gjorde dem inter-

essante. Disse og andre genrer (intervjuer, politiske debatter, politiske kommentarer) ble benyttet for å flytte politikken inn i mediene.

Norge er trolig ikke særlig forskjellig fra Sverige: I etterkrigstiden benyttet de svenske avisene portrettfoto ved offisielle anledninger. Bildene ble tatt på avstand. Gradvis ble privatsfæren trukket inn. Så skjer en overgang til foto der politikere er tett på eller ytrer en følelsesmessig reaksjon. Og de er blitt langt flere, ifølge undersøkelser fra Sverige: Fra 1932 til 1973 ble antallet fotografier av politikere i Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet og Aftonbladet tidoblet. Fra 1973 til 2002 ble antallet ytterligere tidoblet.⁶ Foto blir også benyttet uten at det er sammenheng mellom situasjonen da bildet ble tatt og saken som omtales. Politikere er politikkenes fremste symbolske subjekter, og tjener som visuelle og fortellermessige virkemidler i journalistikken. Politikernes makt over hvilke bilder som tas og hvordan de benyttes, blir betydelig redusert. Samtidig er det nødvendig for journalistikken å usynliggjøre sin intervensjonsrolle. Fremdeles «dekker» den politiske utspill. Journalistikken intervensjoner i politikken som om den iakttar fra utsiden.⁷

Saker kommer og går

Journalistikken er *om* noe og den *er* noe. Må statsråden GÅ? Knappt noe er så virkelig som en setning som blir det den beskriver. Og som forblir skjult bak beskrivelsen.

Det er den demokratiske politikkenes skjebne å utsette seg for offentlighetens journalistikkdirigerte blikk. Flere saker etter 2000 viste for det første at medienes egen produksjon av stoff – enkeltvis og samlet – blir en hoveddimensjon i sakene. Mediedekningen blir elementer i de samme sakene. Særlig i politikerkandalene har kaskaden av medieprodusert stoff ikke bare vært massiv, men også genremessig differensiert slik at mange vinklinger kan dekkes på mange vis. I tillegg til å vise det journalistisk særskilte (i dekingen og etikken), viser sakene kraften i offentliggjøringen i seg selv. Denne kraften må ikke forveksles med moral. I journalistikken og den offentlige mening gjelder virkningskraften i dekingen. Mer allment, *kraften i det bedre arrangement.*

Tre saker fra de siste 15 årene illustrerer medienes formende makt:

Tønne-saken i 2002 handlet om at Tore Tønne, etter å ha vært helseminister i Jens Stoltenbergs første regjering (2000–2001) ble mistenkt for økonomiske misligheter. I 2002 fant Økokrim etterforskning at Tønne hadde mottatt et meget stort honorar fra et advokatfirma, for rådgivning for Kjell Inge Røkke knyttet til dennes oppkjøp av Kværner i tiden da Tønne hadde etterlønn etter perioden som statsråd. Honoraret skal ha blitt kamouflert av advokatfirmaet med en falsk faktura. Økokrim tok ut tiltale 20. desember 2002, og Tønne ble funnet død dagen etter. Særlig Dagbladet var aktiv i undersøkelser og dekingen av Tønnes og advokatfirmaets rolle. Sammen med andre medier førte Dagbladet an i det som ble et kaskadelignende nyhets- og kommentarskred, selvsagt lenge før noen var dømt.

Valla-saken omhandlet LO-leder Gerd-Liv Valla, som etter omfattende mediepress måtte forlate en av Norges mektigste stillinger. Særlig VG var ledende i avdekkingen og presset mot Valla de første månedene i 2007. LOs internasjonale sekretær Ingunn Yssen sa opp sin stilling etter det hun og VG karakteriserte som trakassering og mobbing. Oppsigelsesbrevet ble sendt med kopi til VG. Avisen presenterte detaljer og kommentarer i store mengder over lengre tid. Kritikkk mot Vallas lederstil kom også om hennes tid som justisminister i Jagland-regjeringen. Valla repliserte med eksempler på dårlig utført arbeid av Yssen. LO måtte ta affære. Et granskningsutvalg som ble nedsatt av LO og offentliggjort i mars 2007, støttet Yssens versjon og ga et meget negativt bilde av Vallas lederstil. Valla gikk av, og VGs dekning ble kritisert for å ha vært ensidig og kampanjepreget.

«Stabbursaken», om Åslaug Hagas manglende tillatelse til å bygge brygge og leie ut stabbur, var bemerkelsesverdig i sin trivialitet. Kritikken besto i at Haga ikke etterlevde regler hun var ansvarlig for som tidligere statsråd i Kommunaldepartementet. Dette ble gjort til et spørsmål om manglende moral eller ansvarsfølelse. I juni 2008 ble Haga sykmeldt. Presset fra opposisjon og medier var kortvarig, men massivt, og hun trakk seg som leder av Senterpartiet og som medlem av regjeringen. Hagas begrunnelse var medienes invadering av privatlivet og at hun ble mistenkeliggjort for en rekke forhold: «Jeg er ikke lagd av stål og betong. Det er kanskje andre her i salen. Hvis dere skal følge etter meg i morgen, kan dere bli med i begravelse i Ås kirke. På lørdag kan dere

stille opp på sykehjemmet på Årnes hvor jeg skal besøke min far. Men en ting ber jeg om – av hensyn til familien – at dere ikke kommer inn på tunet mitt.» Dagbladet og VG dro denne saken i gang. Tv-redaksjonene kunne dermed ikke avvise den som bagatellmessig, og den vokste ut av proporsjoner. Mediene definerer oftere det politisk relevante hvis opposisjonen kan bevegges. Manglende bygge- og leietillatelser var i så måte relevant.

Haga var en av få statsråder som ikke fant seg i behandlingen. Hun hadde fått merke hvordan særlig kommentargenren aktiviseres som element i en massiv mediestrøm, en genre med spillerom til å bedømme personer og hendelser negativt uten basis i fakta. Det er med årene blitt kommentarens privilegium, og som utnyttes fullt ut når det står om statsrådets stilling. Og da Haga gikk av, bekreftet hun tilsynelatende mediernes fremstilling: Bak en slik avgang må det ligge noe under, og dessuten tålte hun tydeligvis ikke det en politiker av i dag må tåle.

Politikken som system berøres lite av slike saker på kort sikt. I sær politikerkandalene bekrefter grenseoppgangen mellom politikk og journalistikk. Journalistikken kritiseres. Det ble legitimt å hevde at VG kastet en LO-leder. Samtidig er det tydelig for alle, og ingen forventer annet, at journalistikken følger sin «natur».

Krise

Politikk er symbolpolitikk hver time og hver dag i den offentlige mening. Det symbolpolitiske kommer likevel tydeligst frem i valgkamper og terrorsaker. Valgkampen er en slags politisk festival, en tidsavgrenset periode der forbindelsen mellom politikk og publikum er på sitt mest direkte. Mediene er sentrale, men politikere kan rette ryggen i visshet om at dette handler om politikk og publikum. De kan se inn i skjermen, forenkle språket, bruke egne ord. Skarpere lut mot motstandere kan brukes uten at det fester seg. Publikum minnes om at utspill og debatt er iscenesatt for dem.

Den 11. september 2001 var datoen da den internasjonale islamistiske terroren kom til Vesten og dermed ble til et mediefenomen. Å angripe vestlige ambassader i Afrika hadde ikke hatt tilstrekkelig effekt. Ikke lidelsen, men oppmerksomheten, utløser den kjedereaksjonen

terroristene ønsker: sinne, sorg, ønske om hevn, undertrykkelse av muslimer, skarpere fronter, gjengjeldelse som kan legitimere nye angrep. Et globalt og finmasket nettverk av kameraer og skjermer i alles lommer er slått på og parate til å forstørre og spre terroren. Med all denne hjelpen er terror et mer effektivt politisk våpen enn før. Slik har den globale medieoffentligheten indirekte medvirket til gjengjeldelsen: angrep mot terrorister og sivile, samt gjennomgripende overvåkning.

Grenseoppgangen mellom journalistikk og politikk var på sitt svakeste i en periode etter 22. juli-angrepene i 2011. Politikk og journalistikk samlet seg i en sorgpreget oppmerksomhet der verken det partipolitiske eller det journalistiske var spesielt selvhevdende. Parlamentarisme som kamp om makt ble utsatt. Valgkampen åpnet med tverrpolitiske arrangementer, og fortsatte nokså neddempet. Da tragedien tvang kampen mellom posisjon og opposisjon til side som rettesnor for den offentlige debatten, ble statsministeren den som definerte den samfunnsmessige betydningen av hendelsen og forhindret delegitimeringen av det som kunne blitt betraktet som en inaktiv og ineffektiv politikk. Forestillingen om politikk som fellesprosjekt ble tydeligere. Fordi én hendelse ble altoverskyggende, var det som om regjeringen med statsministeren i spissen ikke bare utgikk fra Stortinget, men talte på Stortingets vegne. Statsministeren og hans stab møtte krisen med det Max Weber kaller «øyemål» (Augenmaß): Politisk handlekraft basert på praktisk ansvar og moralsk dømmekraft – på en sans for proporsjoner som både muliggjorde innlevelse, og berørte folk av alle politiske valører. Statsmannbegrepet ble tatt frem en kort periode. En annen ettervirkning var voksende interesse for organisert politisk arbeid, særlig i AUF. Mange unge søkte et «tykkere», mer moralsk politikkbegrep som favnet bredere enn kampen om makt.

Borgfreden varte fire måneder. Den 22. november 2011 hevdet Arbeiderpartiets partisekretær og AUFs leder at det var sammenheng mellom FrPs argumentasjon i innvandringsdebatten, og hendelsene 22. juli. Dagen etter fulgte en skarp ordveksling mellom FrPs nestleder og utenriksminister Jonas Gahr Støre om hvem som spilte offer etter hendelsene, og hvem som *var* offer. Nestleder i FrP Per Sandbergs uttalelse ble tilspisset gjennom aviser, radio og tv ved at den ble redigert. Sandberg hadde påpekt at også Arbeiderpartiet var offer. Dette skjedde i en periode

da tilfeller av moralsk bensjørhet kom for dagen i FrP. Skandalelignende saker plaget partiet. Borgfredens sprekker forplantet seg fort til det øvrige politiske miljøet.

Hverdagen kom raskt tilbake i redaksjonene også. Angrepene 22. juli var ingen kriminalsak, og det journalistiske språket var ikke helt på høyde med sakens alvor. De sosiale mediene kunne på en helt annen måte bringe folks følelser og meninger ut i små og store offentligheter. At den skyldige straks var tatt, gjorde at hendelsen ble stående som en tragedie. Offentlighetens oppgave ble å håndtere sorgen kollektivt, men journalistikkens bidrag var begrenset. Den journalistiske verktøykassen var ikke beregnet på slike hendelser, og det kom en viss rådvillhet for dagen. Den mest sensasjonstørste pressen mistet fotfestet. Innovativ journalistikk fremsto som akterutseilt da fotobruken ble spekulativ eller da VG-reportere intervjuet hverandre om sine reaksjoner etter fengslingsmøtet 15. november. Det sensasjonalistiske fremsto som mer vulgært enn vanlig. VGs offentliggjøring av ikke-offentlige rettspsykiatriske rapporter satte streker under inntrykket av at det var vanskelig å finne en adekvat form. I så måte var det en bedre tid for den mindre slagferdige journalistikken som erkjente at publikum og politikk satte dagsorden. Samtaler ansikt til ansikt var bedre egnet. Markeringer med blomster og «Barn av regnbuen» demonstrerte at offentligheten best kunne tas i bruk som fysisk nærvær.

Utenriks- og sikkerhetspolitikk har siden andre verdenskrig i stor grad vært *ikke-politikk* i Norge. De som ville noe annet, har måttet ta konsekvensene. Den viktigste konsekvensen av terroren i det nye århundret var at sikkerhetspolitikk ble innenrikspolitikk. Dette setter avtrykk i den offentlige mening. Temafeltet vider seg ut, diskusjonene rettes mot individets sikkerhet.

Digital kompleksitet

Den offentlige mening spiller en mer inngripende rolle i politikken som konsekvens av at mediene har løsnet grepet på de politiske partiene, Stortinget og statsforvaltningen. Løsrivelsen fra partiene bidro til dyrkingen av en medielogikk, som journalistikken observerer politikken med fra utsiden. Aksjoner i sivilsamfunnet kan med kløkt og hell oppnå

oppmerksomhet i den nye medieverdenen. Også departementene er blitt aktører i den offentlige mening som sekretariater for statsråden. I den ellers nøytrale forvaltningen har følsomheten for sakenes offentlige bilde tiltatt. Medieteknologisk innovasjon har levert bidrag til en særskilt journalistisk form. Samlet sett har strukturendringer skapt en hyperaktiv offentlig mening som en enda mer fullverdig tredjepart i parlamentarismen.

Endringene fra rundt tusenårsskiftet handler om økt kompleksitet: flere avsendere av mer mangfoldig formede budskap i flere forskjellige medier og genrer om flere forskjellige temaer. Særlig tv, og deretter Internett-baserte medier, har tatt del i denne omstruktureringen av den mediebaserte offentligheten. Den reelle adgangen til den offentlige mening er kraftig demokratisert. Muligheten for ytring, diskusjon og umiddelbar respons over nettet får ulike effekter. Terskelen for deltakelse er betraktelig senket og bidrar til en individualisering av det politiske engasjementet. Etablerte medieorganisasjoner svarer med å innlemme nettets medier og genrer i journalistikken, som ivaretar sine grenser med nye metoder (moderering, filtre, betalingsordninger) og faglige/etiske regler. Internett-baserte medier utfordrer ikke alvorlig journalistikkens hegemoni i den offentlige mening med blogger, kommentarfelt, sosiale medier. Journalistikken styrker seg med økt tilgang til sitt publikum og med den informasjonen de bidrar med.

Kompleksiteten har fremmet mer *selvrefleksivitet*. Den offentlige mening er stadig tema i den offentlige mening. Debatten adresserer debatten. I voksende grad henvises det til den norske offentligheten, den offentlige debatt, det norske ordskiftet, den offentlige samtale, osv. Til debatt er temaer, debattstil, argumentasjonsnivå, adgangen for mer ytterliggående standpunkter og lavere terskel for hatefulle ytringer på nettet, ytringsfrihet og religion, det sammenlignes med den svenske debatten, man tematiserer «de nye stemmene», debattens forhold til litteratur, osv. Med nettet har ordskiftet utviklet flere temaer og uvante debattformer. Flere temaer får testet ut sin offentlige relevans. Grunntemaet bekreftes igjen og igjen: Norge er et demokrati. Tendensen er som nevnt i stor grad gjort mulig med Internett. Vi skal ikke glemme at den offentlige mening er et overbyggningsfenomen. Den vil alltid preges av økonomiske konjunkturer og teknologisk innovasjon.

Depolitisering

På politisk side kunne man i 1990-årene observere tendenser til et løsere forhold mellom borgere og partier i Europa. Mediene skjød seg inn med en styrket rolle: Valgdeltakelsen var mer ujevn og til dels synkende. Folk stemte mindre konsekvent og de bestemte seg senere. Valgresultatene ble mindre forutsigbare. Partiene mistet medlemmer og sekretariatene ble dels politiske smier, dels valgkampmaskiner. Massepartienes epoke var det hundreåret som ebbet ut. Fremdeles var partiene det nødvendige leddet mellom borgere og folkevalgte organer, men politisk legitimitet kunne i mindre grad sikres med partiet som bred organisasjon. De var ikke lenger folkets instrument og ikke lenger en så troverdig kontrollinstans overfor staten. Politisk lederskap ble et resultat av motstridende krav til offentlig fremtreden: nødvendigheten av både å veie sine ord på gullvekt og være synlig i alle kanaler. Partiene gikk enda sterkere inn for å velge ledere som kunne vinne valg (Schröder, Blair, Stoltenberg). Den politiske elitens verden kom på større avstand.

Partidemokratiet endret seg i retning av et publikumsdemokrati. Innholdsmessig beveget politikken seg mot sentrum, og overførte politisk makt til rettslige og internasjonale organer. En slik depolitisering fjerner viktige saker fra Stortingets sakskart. Dessuten må alle partier være innstilt på å delta i, eller støtte koalisjoner. Partienes identitet blir egnet til å hankses med ulike spørsmål, og blir dermed utydelig. Distinksjonen mellom høyre og venstre virker mindre meningsfull for velgerne. Hva publikum vet etter den rød-grønne regjeringsalliansen (2005–2013) er at reell, samfunnsmessig forandring ikke lenger foregår via politikken. Partier som søkte reell endring (FrP, SV) måtte moderere seg eller gå under. Politikken bipolaritet mellom posisjon og opposisjon avspeiler indre-politiske, *parlamentariske* forskjeller. Man kan derfor spørre hvor den reelle politiske opposisjonen ble av. Dels er den å finne i et skolett, effektivt og statsstøttet sivilsamfunn med den offentlige mening som sentral kanal til formell politikk. Dels er den utradert ved at den ble posisjon.

Kompleksitet er også bakgrunnen for den depolitiseringen som skjer når organisasjoner tyr til, og skaper et marked for, en ny informasjonsbransje. Stemmer teller, men ressurser avgjør, slik Stein Rokkan spissformulerte det engang. Men en porsjon av ressursene har forskjøvet seg fra

«de bredt sammensatte utvalg» til påvirkningsbyråer som prøver å påvirke departementene, Stortinget og den offentlige mening på vegne av sine kunder. Etterkrigstidens korporative modell ble svekket fra 1980-årene, og avløst av andre forbindelser mellom private selskaper, organisasjoner og partier. Mediebyråer med diskret påvirkning som spesialitet har innledet sitt masserende arbeid på dagsorden og meningsdannelse. De vender ryggen til offentligheten, og styrker den diskrete makt. Observatøren Gudleiv Forr skriver i siste bind av stortingshistorien at rådgivere og PR-agenter brukes til aktivt forsvar av hemmelighold og styring av den politiske informasjonen. «De inngår i et kulturelt fellesskap som svekker det demokratiske ordsiftet med taktiske manøvreringer, forhaling og forhandling. Gjennom utdanning og politisk trening er både politikere og rådgivere en del av et stort ideologisk fellesskap, og har endret Stortingets karakter som møteplass.»⁸

Offentlig mening blir mer strategisk innrettet. Interesser får profesjonell hjelp til å plassere argumenter. Dels blir offentligheten omkranset av hva jeg har kalt anti-offentlighet og diskret mening, dvs. konsultentselskaper tar på seg oppdrag for interesser (private og offentlige) som foregår i en diskret offentlighet eller lukkede fora (lobbying), men også som plassering av budskap i mediene. Med dette blir den offentlige mening innskrenket gjennom privatisering. Informasjonen kjøper seg inn i den sentrale offentlige mening ved hjelp av honorarer og erfarne påvirkere, rekruttert fra politikk og journalistikk.⁹ Dels bearbeider man beslutningstakere direkte, dels anvender man seg av den offentlige eksponeringens legitimitet ved hjelp av informasjon som kamuflerer sin subsidiering.

Skal man forstå slike tendenser, bør man legge av seg demokrati-teoretiske idealiseringer. Snarere tilslører de realiteter. De kler på, med Jens Arup Seips ord, når de skulle kle av. Politikk er kamp om legitim beslutningsmakt som i voksende grad også tar den offentlige mening i bruk. Kampen finner sted på en scene, foran kritikk og forventninger fra mange hold. Demokrati tilsier at allmenne valg er en nødvendig, men ikke tilstrekkelig mekanisme. Valg avgjør (ut fra partienes nominasjoner) hvem som skal beslutte, men i liten grad hva som skal besluttes og hvordan. Heller ikke har velgerne anledning til å begrunne eller nyansere sine valg. Å avgi stemme er en konstitusjonell og umistelig rett, men like fullt en begrenset ordning. Noe annet må simulere konturene av en «allmen-

nvilje», noe som kan bidra til å veilede politikken, eller til politikkens selv-veiledning. Et *mangfold av mening* kompenserer for begrensningene ved allmenne valg. Forestillingen om allmennviljen simuleres av, eller har sin funksjonelle ekvivalent, i den offentlige mening. Offentlig refleksivitet skaper inntrykk av oversikt og vurdering fra ulike vinkler og gir inntrykk av at feil og mangler oppdages. I den offentlige mening tolkes det politiske klimaet, der heises og senkes fallhøyden for regjeringen og ledende partifolk. Samfunnets forventninger til politisk handling kan avleses der.

NOTER

Noter til Innledning

- 1 Med vekt på forholdet mellom politikk og offentlighet plasserer dette arbeidet seg i den politiske sosiologien. Den holder avstand til opinions- og valgforskningen, og legger i stedet vekten på politisk legitimering mellom valg. Den kan heller ikke – med bred forståelse av parlamentarisk politikk – plasseres i hyllen for statsvitenskapelige og historiske studier av det politiske spillet. Den kan kanskje betraktes som et bidrag til studier av politisk opposisjon i Norge. Mellom forskningen på opinion og parlamentariske prosesser står sosiologiske studier som denne av politikkenes manøvrering mellom (og i) offentlig mening.
- 2 Jeg ser differensieringen av politikk, journalistikk og en mer frem-skutt offentlig mening som uttrykk for langsiktig rasjonalisering, men viktigere her er at den finner sin aktuelle form fra sak til sak, der mangt kunne gått annerledes.
- 3 I sentrum her står relasjonene mellom politisk posisjon, opposisjon og den offentlige mening. Innen det politiske systemet har det skjedd en indre differensiering som følge av kompleksiteten i samfunnet som det politiske systemet må forholde seg til. Niklas Luhmann beskriver en indre differensiering mellom *politikken* og *publikum* som historisk har dannet et maktens kretsløp. Med offentlig parlamentarisme menes den norske (i større eller mindre grad vestlige) *de facto* politiske prosess med offentlig mening som *endogen* faktor, altså som del av det politiske systemet. Det handler om episodene og konfliktene som former politikk i interaksjonen mellom regjering, opposisjon og offentlig mening. *Forvaltningen* holdes her stort sett utenfor. Det samme gjør rettssystemet som står i et særskilt forhold til politikken.
- 4 Høyer 1995, Dahl 2010, Eide 2000.
- 5 Eide 2000, 65.
- 6 Luhmann 2002, 75.
- 7 Luhmann 2002, 84–86.

Noter til Del 1

- 1 Gerhardsen 1971, 55.
- 2 Sejersted 2000, 36.
- 3 Gerhardsen 1971, 55.
- 4 Her fra Bastiansen 2009, 15.
- 5 Bastiansen 2009, 16.
- 6 Michels 1915/1949, 139.
- 7 Haugland 1988, 26.
- 8 Sejersted 2003, 63–64.
- 9 Kandahl i Kjøs m.fl. 1963, 83.
- 10 I Kjøs m.fl. 1961, 39.
- 11 Bergh og Eriksen 1998I, 451.
- 12 Bergh og Eriksen 1998I, 451–452.
- 13 Ifølge Lundkommisjonen, her fra Bergh og Eriksen 1998 I, 474–475 og Ottosen 1996, 290.
- 14 Bergh og Eriksen 1998I, 488.
- 15 Bergh og Eriksen 1998I, 438.
- 16 Bastiansen 2009, 44.
- 17 Slagstad 1998, 354.
- 18 Se Bergh 1993, 38.
- 19 Gerhardsen 1971, 50.
- 20 Njølstad 2008, 383.
- 21 Oftedal 1950, 68.
- 22 Her fra Andersen og Kjeldsen 2005, 484.
- 23 Ording 2003, 365.
- 24 Andersen og Kjeldsen 2005, 484.
- 25 Sitert etter Dahl og Bastiansen 2000, 158.
- 26 Bergh og Eriksen 1998I, 149.
- 27 Bergh og Eriksen 1998I, 150.
- 28 Bergh og Eriksen 1998I, 162.
- 29 Johansen 2009, 70–81.
- 30 Løfsnes 1991, 169.
- 31 Hjeltnes 1990.
- 32 Hjeltnes 1990, 237.
- 33 Se Hjeltnes 1990; Bastiansen 2009.
- 34 Se Bastiansen 2009.
- 35 Bastiansen 2009, 49.
- 36 Som C.J. Hambro, Herman Smitt Ingebretsen, Birger Gotaas og Leif Helberg.
- 37 Bastiansen 2009, 54–55.
- 38 Andersen 1981, 40.
- 39 Andersen 1981, 107.

NOTER

- 40 Andersen 1981, 90.
- 41 Andersen 1981, 96.
- 42 Andersen 1981, 122.
- 43 Bastiansen 2009, 97.
- 44 Benum 1969.
- 45 Michels 1915/1949, 13 (min oversettelse).
- 46 Valen 1966.
- 47 Furre 1996, 221.
- 48 Benum 1969, 27.
- 49 Gerhardsen 1971, 229.
- 50 Benum 1969, 31.
- 51 Benum 1969, 98.
- 52 Benum 1969, 99.
- 53 Benum 1969, 100.
- 54 Benum 1969, 100–101.
- 55 Benum 1969, 71.
- 56 Benum 1969, 73.
- 57 *Dagbladet* 2. april 1947.
- 58 Gerhardsen 1971, 217.
- 59 Gerhardsen 1971, 218.
- 60 Hustad i Aasheim 1971.
- 61 Hustad i Aasheim 1971.
- 62 Hustad i Aasheim 1971, 23. Analysene er fra dager i mars 1947.
- 63 Andreassen i Aasheim 1971, 113.
- 64 Larsen 1990, 70.
- 65 Eriksen 1972, 53.
- 66 Eriksen 1972, 55.
- 67 Eriksen 1972, 61.
- 68 Eriksen 1972, 63.
- 69 Skre 2010, 72.
- 70 Se Åmlid 1966, 73–74.
- 71 Se Åmlid 1966, 76.
- 72 Slagstad 1998, 350.
- 73 Skre 2010b.
- 74 Heradstveit 1984, 201.
- 75 Gerhardsen 1971, 219.
- 76 *Arbeiderbladet* 8.–13. desember 1948.
- 77 Eriksen 1972, 139.
- 78 Gerhardsen 1971, 218.
- 79 Enholm 1987, 57.
- 80 Enholm 1987, 60; Erlander 1974, 292.
- 81 Eriksen 1972, 144.

NOTER

- 82 Eriksen 1972, 182.
- 83 Eriksen 1972, 185.
- 84 Eriksen 1972, 185.
- 85 Eriksen 1972, 185.
- 86 Eriksen 1972, 231.
- 87 Eriksen 1972, 232.
- 88 Ording 2003, 502.
- 89 Ording 2003, 503.
- 90 Ording 2003, 503.
- 91 Ording 2003, 507.
- 92 Bromark og Tretvoll 2009, 334.
- 93 Ording 2003, 505.
- 94 Her fra Bromark og Tretvoll 2009, 335.
- 95 Bromark og Tretvoll 2009, 337.
- 96 Ording 2003, 508.
- 97 Evensmo 1978, 109.
- 98 Erlander 1974, 293, her fra Enholm 1987, 62.
- 99 Ording 2003, 519.
- 100 Enholm 1987, 63.
- 101 Eriksen 1972, 241.
- 102 Eriksen 1972, 241.
- 103 Eriksen 1972, 242.
- 104 Åmlid 1966, 91.
- 105 Meyer 1989, 11.
- 106 Friis 2011, 197.
- 107 Lie 1975, 51.
- 108 Ifølge *Arbeiderbladet* 12. november 1952.
- 109 Ording 2003, 534.
- 110 Ording 2003, 536.
- 111 Gerhardsen 1971, 196.
- 112 Friis 1952, 120.
- 113 Dahl og Bastiansen 2000, 169.
- 114 Langfeldt og Aen 1951.
- 115 Ottosen 1996, 286.
- 116 Lyng 1972, 204–205.
- 117 Evensmo 1978, 165.
- 118 Lyng 1972, 205.
- 119 Sjølyst 1971.
- 120 Aubert m.fl. 1950.
- 121 Se Hovdenakk 2011, 85.
- 122 Her fra Lyng 1972, 207.
- 123 Sigurd Hoel dukker stadig opp i politikkenes utkant i årene etter krigen, som i språkstriden, i striden om beredskapslovene og prislovene. I til-

legg til at Hoel mener mye i bl.a. *Dagbladet*, pleier han et kontaktnett utover det vanlige. Da Gerhardsen arbeidet med sin regjeringserklæring i 1945, var det Sigurd Hoel som leste gjennom den (Gerhardsen 1971, 32). Kristelig Folkeparti hadde sin dikter i Ronald Fangen, men han døde allerede i 1945. Venstresiden hadde en rekke forfattere som allierte, som Sigbjørn Hølmekabb, Helge Krog, Sigurd Evensmo, Hans Borgen og Arnulf Øverland (før krigen). Hoel var en av de få som spilte en samlende rolle med sin sterke posisjon som forfatter og sin moderate sosialdemokratiske og kulturliberale holdning.

- 124 Bull 1963, 29.
- 125 Meyer 2008.
- 126 Gerhardsen 1971, 72.
- 127 Meyer 2008, 39.
- 128 Lyng 1972, 207.
- 129 Hoel, fra Lyng 1972, 207.
- 130 Sjølyst 1971, 77.
- 131 Sjølyst 1971, 51–56.
- 132 Sjølyst 1971, 58–59.
- 133 Langslet 1989, 84.
- 134 Se Luhmann 1990, 235–236.
- 135 Gerhardsen 1971, 296.
- 136 Gerhardsen 1971, 300.
- 137 Nordahl 1973, 32.
- 138 Nordahl 1973, 33.
- 139 Larssen 1973, 101.
- 140 Nordahl 1973, 32.
- 141 Nordahl 1973, 33.
- 142 Christiansen 2006, 74.
- 143 Helle 1982, 257.
- 144 Christiansen 2006, 75.
- 145 Gerhardsen 1971, 300.
- 146 Reinton 1990, 36.
- 147 Gerhardsen 1971, 294.
- 148 Gerhardsen 1971, 298.
- 149 Gerhardsen 1978, 27.
- 150 Lie 1975, 59.
- 151 Gerhardsen 1971, 295.
- 152 Gustavsen 1968, 44.
- 153 Heradstveit 1984, 143. Men Gerhardsen hadde ikke kontroll over alle sider av sitt omvendte kupp. Det som bare skulle være et posisjonsbytte mellom ham selv og Torp ble i realiteten til en ny regjeringdannelse. Tre statsråder forlot regjeringen samtidig med Gerhardsen, og Jens Chr. Hauge gikk av senere. Dermed fikk Norge en ny regjering som blant

NOTER

annet skulle håndtere den nye runden i striden om pris- og reguleringslovforslagene.

- 154 Lyng 1972, 238.
- 155 Garvik 1982, 22.
- 156 Opplysningskontoret 1952, 130.
- 157 Opplysningskontoret 1952, 153.
- 158 Lyng 1972, 236.
- 159 Slagstad 1998, 245.
- 160 Slagstad 1998, 248.
- 161 Lindebrække 1983, 86.
- 162 Slagstad 1998, 241.
- 163 Her fra Kleppe 2003, 93.
- 164 Slagstad 1993, 74.
- 165 Lyng 1958, 216.
- 166 Lyng 1958, 22.
- 167 Se Sejersted 1984, 109.
- 168 Eide 2006, 179.
- 169 Sejersted 1993, 94.
- 170 Sejersted 2005, 333.
- 171 Sejersted 2005, 339.
- 172 Furre 1996, 216.
- 173 Sejersted 1984, 106.
- 174 Lyng 1972, 234.
- 175 Riksaasen 1972, 96.
- 176 Riksaasen 1972, 97.
- 177 Riksaasen 1972, 95.
- 178 Se Riksaasen 1972.
- 179 Riksaasen 1972, 41.
- 180 Sejersted, 254.
- 181 Eide 2006, 219.
- 182 Heradstveit 1984, 208
- 183 Nordby 1989, 234.
- 184 Bjørlo i Aasheim 1971, 56.
- 185 Løfsnes 1989, 210.
- 186 Lie 1975, 94.
- 187 Andersen ble da også systematisk overvåket gjennom 1960-årene. Etter at det fra avhoppere kom tips om en storspion i Norge, var Andersen en mistenkt. Sekretær for Utenrikskomiteen, Erik Nord, var en annen som ble omplassert pga. mistankene. Finn Gustavsen var nevnt, og det samme var Trond Hegna (Bergh og Eriksen 1998II, 313).
- 188 Gerhardsen 1972, 263.
- 189 Gjærevoll 1998, 133.

NOTER

- 190 Bjørlo i Aasheim 1971, 57, Wisth i Aasheim 1971, 70.
- 191 Meyer 1989, 80–83.
- 192 Elvebakk 2004, 96.
- 193 Elvebakk 2004, 56.
- 194 Gerhardsen 1972, 266.
- 195 I Aasheim 1971.
- 196 Heradstveit 1984, 222.
- 197 Haugland 1988, 103.
- 198 Gerhardsen 2009, 170.
- 199 Gerhardsen 1978, 43.
- 200 Lahlum 2010, 174.
- 201 Haugland 1986, 88.
- 202 Haugland 1986, 84.
- 203 Stavang 1964, 234.
- 204 Meyer 1989, 83.
- 205 Hoffmann 1966, 22.
- 206 Ideen fra påskeopprøret ble benyttet igjen i 1972 da AIK besluttet å offentliggjøre et opprop mot presset på Arbeiderparti-velgere fra parti-ledelsensside med underskrifter av så mange DNA-stortingsrepresentanter som mulig. Nå var det om å gjøre å holde dampen oppe og trekke den offentlige oppmerksomheten mot alle gode nyheter for nei-siden. Arne Treholt arbeidet med å få flest mulig til å skrive under. Målet var ti representanter. I tråd med påskeaksjonens strategi begynte de med de mest opplagte; Oddleif Fagerheim og Arne Kielland. I løpet av to dager var støtten fra elleve representanter sikret, og meldingen ble toppsak i nyhetssendingene. Hellevik 1978, 919.
- 207 Hoffmann 1966, 36–39.
- 208 Hoffmann 1966, 47.
- 209 Kvam 1973, 29.
- 210 I *Orientering* nr. 7, 1958, her fra Fonn 2011, 104.
- 211 Treholt 1989, 105.
- 212 Meyer 1989, 82.
- 213 Hoffmann 1966, 79.
- 214 Hoffmann 1966, 84.
- 215 Lie 1975, 147.
- 216 Garbo 1997, 31.
- 217 Gustavsen 1968, 68.
- 218 Furre 1996, 288.
- 219 Fonn 2011, 108.
- 220 Kvam 1973, 46.
- 221 Rossavik 2011, 29.
- 222 Sejersted 2002, 265.

- 223 Sejersted 2002, 267.
224 Lindebrække 1983, 202–203.
225 Njølstad 2008, 532.
226 Njølstad 2008, 533.
227 Wahl 2011, 67.
228 Wahl 2011, 72.
229 Wahl 2011, 73.
230 Wahl 2011, 48.
231 Wahl 2011, 80.
232 Wahl 2011, 81.
233 Gerhardsen 1972, 281.
234 Haugland 1986, 74.
235 Wahl 2011, 83.
236 Her fra Wahl 2011, 119.
237 Her fra Gerhardsen 1972, 284–285.
238 St. tid. 1959, 758.
239 Bull 1983, 104.
240 Lindebrække 1983, 202–203.
241 Nordli 1985, 53.
242 Berge 2011, 70.
243 Berge 2011, 70.
244 Gerhardsen 2009, 166.
245 Gerhardsen 2009, 177.
246 Sejersted 2002, 1127.
247 Sejersted 2002, 1128.
248 Sejersted 2002, 1129.
249 Toneangivende politisk teori de siste førti årene har betraktet politikk som et demokratisk *prosjekt*. Derfor har den hatt problemer med å kritisk analysere nåtidens spesifikt politiske maktbruk og selvlegitimering. I denne boken betraktes den offentlige mening som en (de)legitimerende klangbunn, ikke som noen særskilt moralsk eller demokratisk rettferdiggjøring av politikken. Jeg kaller denne ikke-normative tilnærmingen i politisk sosiologi for historisk-funksjonell.
250 Luhmann 1990, 64.
251 Luhmann 1990, 178.

Noter til Del 2

- 1 Gustavsen 1968, 85.
- 2 Steen 1986, 49; Gustavsen 1968, 36.
- 3 Lie 1975, 152.
- 4 Fra Friis 2011, 226.

NOTER

- 5 Kvam 1973, 63.
- 6 Lie 1975, 168.
- 7 Kvam 1973, 78.
- 8 Gerhardsen 2009, 189.
- 9 Helle 1991, 175.
- 10 Kvam 1973, 96.
- 11 Kvam 1973, 121.
- 12 Rossavik 2011, 252.
- 13 Kvam 1973, 125.
- 14 Bergh og Eriksen 1998II, 136.
- 15 Bergh og Eriksen 1998II, 423.
- 16 Bergh og Eriksen 1998II, 423.
- 17 Bergh og Eriksen 1998II, 423.
- 18 Bergh og Eriksen 1998II, 124.
- 19 Bergh og Eriksen 1998II, 127.
- 20 Løfsnes 1991, 195.
- 21 Bergh og Eriksen 1998II, 143.
- 22 Kvam 1973, 141; Fonn 2011, 121.
- 23 Larsen 1990, 102.
- 24 Kvam 1973, 108.
- 25 Meyer 1989.
- 26 Kvam 1973, 142.
- 27 Gustavsen 1968, 76.
- 28 Bull 1963, 60–61.
- 29 Kvam 1973, 164.
- 30 Karmly 1975, 37.
- 31 Nordby 1989, 196.
- 32 Gustavsen 1968, 122.
- 33 Fonn 2011, 132.
- 34 Bjørklund 1982, 11.
- 35 Jenssen, Listhaug og Pettersen i Jenssen og Valen 1995, 144.
- 36 Bjørklund 1982, 13.
- 37 Gylseth 2011, 77.
- 38 Bjørklund 1982, 341.
- 39 Gylseth 2011, 77; Bye 1987, 116.
- 40 Lie 1975, 245.
- 41 Gerhardsen 1972, 306.
- 42 Helle 1991, 186–187.
- 43 Gerhardsen 2009, 189.
- 44 Bjørklund 1982, 79.
- 45 Bjørklund 1982, 71.
- 46 Bjørklund 1982, 74.

NOTER

- 47 Bull i Johansen og Kjeldsen 2005, 531.
- 48 Gerhardsen 1972, 308.
- 49 Bjørklund 1982, 97.
- 50 Bjørklund 1982, 305.
- 51 Nordli 1985, 87.
- 52 Nordli 1985, 87.
- 53 Bye 1987, 115.
- 54 Nordli 1985, 76.
- 55 Treholt 1989, 117.
- 56 Aarvik 1985, 163.
- 57 Bjørklund 1982, 30.
- 58 Bjørklund 1982, 93.
- 59 Furre 1997, 11.
- 60 Furre 1997, 19.
- 61 Cordtsen 1967, 11–12.
- 62 I Skard 1967, 89.
- 63 Furre 1997, 19.
- 64 Dahl 2012, 79.
- 65 Eriksen i Ofstad m.fl. 2009, 221.
- 66 Se Helsvig 2014 om Pax' historie.
- 67 *Dagbladet* 5. januar 1958.
- 68 Lange i Skard 1967, 121.
- 69 I Skard 1967, 96–97.
- 70 Bromark og Tretvoll 2009, 507–508.
- 71 Hegna, her fra Hansen 1986, 7.
- 72 Nordli 1985, 609.
- 73 Bastiansen 1995, 125.
- 74 Lahlum 2010, 188.
- 75 Se Reinton 2004, 209.
- 76 De andre var Cuba-saken, Bakkane-saken og koksverksaken.
- 77 Gerhardsen 1972, 181.
- 78 Karmly 1975, 65.
- 79 Lyng 1973, 144.
- 80 Se Bastiansen 2006, 148.
- 81 Karmly 1975, 67.
- 82 Lyng 1973, 147.
- 83 Gerhardsen 1972, 183.
- 84 Gerhardsen 1972, 183.
- 85 Nordli 1985, 62.
- 86 Hansen 1990, 81.
- 87 Fra Karmly 1975, 81.
- 88 Gerhardsen 1972, 185.

NOTER

- 89 Gerhardsen 1972, 186.
- 90 Se Kristensen 2012, 242.
- 91 Lie 1975, 284.
- 92 Gerhardsen 1972, 190.
- 93 Gerhardsen 1972, 196.
- 94 Lyng 1973, 109.
- 95 Lyng 1973, 146.
- 96 Lyng 1973, 149
- 97 Lindebrække 1983, 189.
- 98 *Arbeiderbladet* 20. juli 1963, her fra Karmly 1975, 85.
- 99 Gerhardsen 1972, 213.
- 100 Gerhardsen 1972, 198.
- 101 Fra Gerhardsen 1972, 199.
- 102 Eide 2006, 268.
- 103 Eide 1995, 390.
- 104 Her fra Ottosen 1996, 332.
- 105 Eide 2006, 267.
- 106 Nordli 1985, 63.
- 107 Nordli 1985, 63.
- 108 Lindebrække 1983, 191.
- 109 Sverige begynte med regulære nyhetssendinger i 1956 og Aktuelt sendte fast fra 1958. Ekström 2006.
- 110 Bastiansen 1995, 87.
- 111 Christiansen 2006, 229.
- 112 Bastiansen 2006, 53.
- 113 Bastiansen 2006.
- 114 Stavang 1964, 77.
- 115 Bastiansen 2006, 149.
- 116 Hansen 1990, 61–62.
- 117 Nordli 1985, 63.
- 118 Christiansen 2006.
- 119 Hansen 1990, 62.
- 120 Nordli 1985, 64–65.
- 121 Bull 1983, 107.
- 122 Karmly 1975, 136.
- 123 Gustavsen 1968, 169.
- 124 Sørebo 2003, 55.
- 125 Sørebo 2003, 55–56.
- 126 Willoch 2002, 74.
- 127 Sejersted 1984, 217.
- 128 Bull 1983, 122.
- 129 Karmly 1975, 159.

NOTER

- 130 Bergh og Eriksen 1998II, 397.
- 131 Bergh og Eriksen 1998II, 413.
- 132 Lyng 1973, 251.
- 133 Lyng 1973, 251.
- 134 Bastiansen 1995, 105.
- 135 Bastiansen 1995, 150.
- 136 Skjerdal 1967, 10.
- 137 Skjerdal 1967, 12.
- 138 Skjerdal 1967, 21.
- 139 Skjerdal 1967, 53.
- 140 Skjerdal 1967, 12.
- 141 Skjerdal 1967, 19.
- 142 Skjerdal 1967, 246.
- 143 Gerhardsen 1972, 213.
- 144 Skjerdal 1967, 246.
- 145 Skjerdal 1967, 271.
- 146 Sejersted 2002.
- 147 Sejersted 2002, 286.
- 148 Fra Heradstveit 1984, 248.
- 149 Haugland 1986, 78.
- 150 Bull 1983, 111.
- 151 Steen 1986, 102.
- 152 Steen 1986, 103.
- 153 Haugland 1986, 250.
- 154 Christiansen 2005.
- 155 Steen 1986, 95.
- 156 Lie 1975, 261.
- 157 Larssen 1973, 182.
- 158 Steen 1989, 55.
- 159 Steen 1989, 57.
- 160 Steen 1986, 98.
- 161 Larsen 1990, 124.
- 162 Heradstveit 1984, 245.
- 163 Steen 1989, 58.
- 164 Heradstveit 1984, 234–236.
- 165 Gerhardsen 2009, 112.
- 166 Nilsen og Sjøe 1998, 76.
- 167 Bergh og Eriksen 1998II, 412–413.
- 168 Bergh og Eriksen 1998II, 377.
- 169 Skjervheim 1985, 85.
- 170 Tidligere statsminister Per Borten hevdet at han på et møte i 1971 ble avlyttet, og at noen i 1977 brøt seg inn i stortingshybelen hans. Borten

- mottok også brev fra folk som hevdet seg avlyttet. Han kritiserte sterkt overvåkningen av venstresiden (Madsen 2001, 61).
- 171 Likevel kommer en ikke unna åpenhetsparadokset: Jo mer som kommer opp i dagen, desto mer ligger under jorden. Den nye tiden for åpenhet fra 1990-årene var basert på noen forutsetninger om hemmelighold og diskresjon i justisapparat, diplomati, journalistikk og sikkerhetspolitikk som ikke kan viftes bort med ord som innsyn, høringer, transparens og kontroll. Nye fiender og fiendebilder medførte nye måter å produsere informasjon på. Wikileaks viste det i 2006, og Edward Snowden minte oss om det samme i 2013.
- 172 Bastiansen 1997, 20.
- 173 Melle 1973.
- 174 Bastiansen 1997, 39.
- 175 Se Bastiansen 1997, 21, 29–30.
- 176 Heradstveit 1970, 50.
- 177 Godbolt 2010, 35.
- 178 Godbolt 2010, 38.
- 179 Godbolt 2010, 38.
- 180 Godbolt 2010, 42.
- 181 Godbolt 2010, 42.
- 182 *Arbeiderbladet* 13. og 30. juli 1965.
- 183 Godbolt 2007, 130.
- 184 Godbolt 2010, 58.
- 185 Godbolt 2010, 61.
- 186 Bastiansen 1997, 49.
- 187 Godbolt 2010, 91.
- 188 Godbolt 2010, 99.
- 189 Godbolt 2010; Bastiansen 1997.
- 190 Hølmebakk i Skard 1967, 133.
- 191 Dahl i Skard 1967, 114.
- 192 Hagelund i Skard 1967, 128–129.
- 193 Hagelund i Skard 1967, 130.
- 194 «Verre enn Quislings hird» i *Morgenbladet* 27. januar 1967.
- 195 Godbolt 2010, 103–104.
- 196 Godbolt 2010, 105.
- 197 Gustavsen 1967.
- 198 Godbolt 2010, 140.
- 199 Bastiansen 1995, 107.
- 200 Her fra Bastiansen 1997, 60.
- 201 Melle 1996; Godbolt 2010.
- 202 Se Godbolt 2010, 156–157.
- 203 Bastiansen 1997, 79.

NOTER

- 204 Johansen 1970, 47–59; se Bastiansen 1997, 1998.
- 205 Bastiansen 1997, 80.
- 206 Bastiansen 1997, 104.
- 207 Bastiansen 1997, 137.
- 208 Bastiansen 1997, 153.
- 209 Se Bastiansen 2009.
- 210 Bastiansen 2009, 97.
- 211 Olsen i Dahl 1999, 134.
- 212 Bastiansen 2009, 108.
- 213 Kandahl i Kjøs m.fl. 1963, 90.
- 214 Dahl og Bastiansen 2000, 169.
- 215 *Dagbladet* 13. oktober 1965, her fra Dahl og Bastiansen 2000, 270.
- 216 *Journalisten* nr. 7–8 1968, her fra Dahl og Bastiansen 2000, 272.
- 217 Dahl og Bastiansen 2000, 273.
- 218 Skouen 1996, 251.
- 219 Gylseth 2011, 50.
- 220 Granovetter 1973.
- 221 Grønlie 2014, 100.
- 222 Lindbekk i Hanssen 1967.
- 223 Lindbekk i Hanssen 1967, 25.
- 224 Lindbekk i Hanssen 1967, 28.
- 225 *Arbeiderbladet* 22. desember 1966.
- 226 Sørebo 2003, 174.
- 227 Hansen 1986, 239.
- 228 Hansen 1986, 239.
- 229 Bastiansen 1995, III.
- 230 *Journalisten* 1968, nr. 7–8.
- 231 Bastiansen 1995, II9.
- 232 Dahl og Bastiansen 2000, 158.
- 233 Bastiansen 2006, 253.
- 234 Skouen 1996, 242.
- 235 Heradstveit 1970, 47.
- 236 Bastiansen 1967, 263.
- 237 Heradstveit 1970, 41.
- 238 Garbo 1997, II5.
- 239 Garbo 1997, II5.
- 240 Aarvik 1985, II6.
- 241 Aarvik 1985, II6.
- 242 Bastiansen 2006, 374.
- 243 Bastiansen 2006, 324.
- 244 Larsen 1980, III.
- 245 Larsen 1980, III.

NOTER

- 246 Larsen 1980, 112.
- 247 Steen 1989, 136.
- 248 Heradstveit 1970, 108.
- 249 Heradstveit 1970, 37.
- 250 Haugland 1988, 19.
- 251 Haugland 1988, 19.
- 252 Haugland 1988, 19.
- 253 Lie 1975, 108.
- 254 Lie 1975, 247.
- 255 Weber 1948/1998, 234.
- 256 Her fra Bastiansen 2009, 18.

Noter til Del 3

- 1 Bull 1983, 166, 175.
- 2 Gustavsen 1979, 7.
- 3 Gerhardsen 1972, 357.
- 4 Her fra Bastiansen 1995, 153.
- 5 Aarvik 1985, 145.
- 6 Lyng 1978, 98–99.
- 7 Ekström 2006, 113.
- 8 Langslet 2009, 69.
- 9 Kristiansen 1989, 265.
- 10 Furre 1996, 334.
- 11 Lyng 1978, 102.
- 12 Lyng 1978, 102.
- 13 Hansen 1986, 68.
- 14 Sundar 1993, 40.
- 15 Lyng 1978, 104.
- 16 Lyng 1978, 104.
- 17 Lyng 1976, 220.
- 18 Lyng 1978, 165–166.
- 19 Vassbotn 1986, 133.
- 20 Hansen 1986, 36; Willoch 2002, 293.
- 21 Vassbotn 1986, 134.
- 22 Lyng 1978, 164.
- 23 Willoch 2002, 293.
- 24 Lyng 1978, 161–162.
- 25 Hansen 1986, 35.
- 26 Lyng 1978, 164.
- 27 Lyng 1978, 174.
- 28 Hansen 1986, 36

- 29 Sejersted 2003, 411.
- 30 Sejersted 2003, 412.
- 31 Her fra Grepstad 2010, 201.
- 32 Wale 1972, 82.
- 33 Se Wale 1972, 24–27.
- 34 Korvald 1982, 131.
- 35 Korvald 1982, 123.
- 36 I Korvald 1982, 123.
- 37 Korvald 1982, 125.
- 38 Berntsen 2007, 304.
- 39 Berntsen, 2007, 303.
- 40 Berntsen 2007, 366.
- 41 Lyng 1976, 328.
- 42 Korvald 1982, 126.
- 43 Aarvik 1985, 148–149.
- 44 Willoch 2002, 301.
- 45 Willoch 2002, 308.
- 46 Aarvik 1985, 149.
- 47 Willoch 2002, 314.
- 48 *Aftenposten* 27. februar 1971.
- 49 Vassbotn 1986.
- 50 Hoemsnes 1986, 64.
- 51 Hoemsnes 1986, 66.
- 52 Hoemsnes 1986, 90.
- 53 Vassbotn 1986, 156.
- 54 Hoemsnes 1986, 63.
- 55 Hoemsnes 1986, 69.
- 56 Kristiansen 1989, 338.
- 57 Vassbotn 1986, 195.
- 58 Haugland 1988, 53.
- 59 Sørebo 2003, 142.
- 60 Berntsen 2007, 368.
- 61 Sørebo 2003, 140.
- 62 Haugland 1988, 109.
- 63 Haugland 1988, 109–110.
- 64 Lyng 1978, 182.
- 65 Unneberg 1989, 153.
- 66 Hansen 1986, 47.
- 67 Her fra Korvald 1982, 138.
- 68 Haugland 1988, 110–111.
- 69 Haugland 1988, 111.
- 70 Vassbotn 1986, 59.

NOTER

- 71 Hansen 1986, 43.
- 72 Vassbotn 1986, 60.
- 73 Berntsen 2007, 379.
- 74 Vassbotn 1986, 69.
- 75 Brunvand 1977, 185.
- 76 Brunvand 1977, 185–186.
- 77 Hoemsnes 1986, 132.
- 78 Hoemsnes 1986, 137.
- 79 Christiansen 2006.
- 80 Fra Korvald 1982, 159.
- 81 Hansen 1986, 49.
- 82 Vassbotn 1986, 77.
- 83 Hoemsnes 1986, 124.
- 84 Unneberg 1989, 165.
- 85 Korvald 1982, 164.
- 86 Sørebo 2003, 191.
- 87 Engstad 1989, 102–103.
- 88 Lyng 1978, 184.
- 89 Lyng 1978, 184.
- 90 Unneberg 1989, 148.
- 91 Foss 2000, 173.
- 92 Vassbotn 1986, 78.
- 93 Vassbotn 1986, 82.
- 94 Her fra Korvald 1982, 174.
- 95 Lyng 1976, 40–41.
- 96 Korvald 1982, 177.
- 97 Korvald 1982, 177.
- 98 Korvald 1982, 178.
- 99 Korvald 1982, 184.
- 100 Kristiansen 1989, 359.
- 101 Kristiansen 1989, 358.
- 102 Kristiansen 1989, 354.
- 103 Kristiansen 1989, 371.
- 104 Korvald 1982, 178.
- 105 Kristiansen 1989, 363.
- 106 Kristiansen 1989, 369.
- 107 Hansen 1986, 53.
- 108 Hansen 1986, 53.
- 109 Kristiansen 1989, 370.
- 110 Kristiansen 1989, 371.
- 111 Haugland 1988, 116.
- 112 Gylseth 2011, 60–61.

NOTER

- 113 LO behandlet EF-saken på ekstraordinær kongress i juni 1972. Også i LO var splittelsen åpenbar. Her ble resultatet 230 stemmer for medlemskap og 81 imot. I selve folkeavstemningen stemte ca. 35 prosent av Arbeiderpartiets velgere mot partiets anbefaling.
- 114 Gerhardsen 1978, 112.
- 115 Gerhardsen 1978, 78.
- 116 Anderson 1984, 275.
- 117 Bye 1987, 135.
- 118 Haugland 1988, 27.
- 119 Hansen 1986, 92.
- 120 Gustavsen 1979, 106.
- 121 Gustavsen 1979, 106.
- 122 Garbo 1997, 179.
- 123 Haugland 1988, 278
- 124 Kleppe 2003, 218.
- 125 Gerhardsen 1978, 112.
- 126 Bye 1987, 137.
- 127 Kielland 1972, 91.
- 128 Furre 1996, 343–344.
- 129 Rossavik 2007, 107.
- 130 Nordli 1985, 68–69.
- 131 Nordli 1985, 69.
- 132 Lie 1975, 396.
- 133 Bye 1987, 137.
- 134 Bye 1987, 125.
- 135 Anderson 1984, 278.
- 136 Lie 1975, 396.
- 137 Stoltenberg 2001, 233.
- 138 Stoltenberg 2001, 234.
- 139 Stoltenberg 2001, 234.
- 140 Kleppe 2003, 218.
- 141 Kristiansen 1989, 337.
- 142 Kristiansen 1989, 330.
- 143 Kristiansen 1989, 382.
- 144 Kristiansen 1989, 383.
- 145 Kristiansen 1989, 393.
- 146 Kristiansen 1989, 405.
- 147 Aarvik 1985, 165.
- 148 Haugland 1988, 135.
- 149 Haugland 1988, 47.
- 150 Fjose 1988, 120.
- 151 Berntsen 1988, 179.

NOTER

- 152 Hansen 1986, 84.
- 153 Gleditsch og Hellevik 1977, 218; Bastiansen 2010, 116.
- 154 Kristiansen 1989, 400.
- 155 Gleditsch og Hellevik 1977, her fra Bastiansen 2006, 396.
- 156 Kielland 1972, 141.
- 157 Bjørnsen og Øvrevik 1973, 151.
- 158 Kielland 1972, 122.
- 159 Her fra Calmeyer og Mathisen 1974, 81.
- 160 Gustavsen 1979, 108.
- 161 Her fra Calmeyer og Mathisen 1974, 82.
- 162 Gustavsen 1979, 109.
- 163 Calmeyer og Mathisen 1974, 77; Bastiansen 2006, 457.
- 164 Bastiansen 2010, 184–191.
- 165 Gleditsch og Hellevik 1977.
- 166 Kielland 1972, 216.
- 167 Gustavsen 1979, 114.
- 168 Kielland 1972, 102.
- 169 Nordli 1985, 92.
- 170 Engstad 1989, 145.
- 171 Engstad 1989, 145.
- 172 Engstad 1989, 145.
- 173 Engstad 1989, 149.
- 174 Haugland 1988, 135.
- 175 Berntsen 1988, 192.
- 176 Berntsen 1988, 192.
- 177 Hansen 1986, 96.
- 178 Valle 1989, 115.
- 179 Garbo 1997, 192.
- 180 Kvanmo 1985, 84.
- 181 Kvanmo 1985, 84.
- 182 Valle 1989, 113.
- 183 Nordli 1985, 93.
- 184 Garbo 1997, 188.
- 185 Gleditsch og Hellevik 1977, 169.
- 186 Bjørklund 1982, 195.
- 187 Bjørklund 1982, 191.
- 188 Bjørklund 1982, 307.
- 189 Garbo 1997, 185.
- 190 Gleditsch og Hellevik 1987, 180.
- 191 Hellevik 1978, 48.
- 192 Hellevik 1978, 54.
- 193 Lund 2009, 239.

NOTER

- 194 Hellevik 1978, 82.
- 195 Gustavsen 1979, 169.
- 196 Sitert i Lyng 1972, 146.
- 197 Garvik 1982, 130.
- 198 Garvik 1982, 159.
- 199 Garvik 1982, 182.
- 200 Garvik 1982, 225.
- 201 Garvik 1982, 107.
- 202 Garvik 1982, 76.
- 203 Garvik 1982, 200.
- 204 Bastiansen 2010, 127.
- 205 Bastiansen 2009, 124.
- 206 Bastiansen 2010, 130.
- 207 Garvik 1982, 255.
- 208 Bastiansen 2009, 125.
- 209 Berge 2011, 65.
- 210 Hansen 1986, 104.
- 211 Korvald 1982, 248.
- 212 Bull 1983, 184.
- 213 Fjose 1988, 127.
- 214 Fjose 1988, 126.
- 215 Fjose 1988, 126.
- 216 Hansen 1986, 104.
- 217 Oraug 2003, 56.
- 218 Oraug 2003, 59.
- 219 Gleditsch og Hellevik 1977, 229.
- 220 Treholt 2004, 83.
- 221 Sejersted 2002, 306.
- 222 Korvald 1982, 253.
- 223 Sejersted 2002, 585.
- 224 Oraug 2003, 65.
- 225 Haugland 1988, 153.
- 226 Kleppe 2003, 226.
- 227 Hansen 1986, 116.
- 228 Steen 1989, 166.
- 229 Steen 1989, 166.
- 230 Engstad 1989, 213–214.
- 231 Hansen 1986, 136.
- 232 Hansen 1986, 136.
- 233 Berge 2011, 67.
- 234 Kleppe 2003, 300.
- 235 Larsen 1980, 211–212.

NOTER

- 236 Larsen 1980, 212.
- 237 Bull 1983, 209.
- 238 Rossavik 2011, 187.
- 239 Bull 1983, 210.
- 240 Bull 1983, 206.
- 241 Gustavsen 1979, 208.
- 242 Gustavsen 1979, 197.
- 243 Gustavsen 1979, 203.
- 244 Larsen 1980, 215.
- 245 Larsen 1980, 261.
- 246 Gustavsen 1979, 203.
- 247 Gustavsen 1979, 203–204.
- 248 Gustavsen 1979, 204.
- 249 Gustavsen 1979, 203.
- 250 Haugland 1986, 162.
- 251 Garbo 1997, 57.
- 252 Strømsnes og Selle 2014, 482.
- 253 Rossavik 2011, 190.
- 254 Rossavik 2011, 215.
- 255 Gustavsen 1979, 152.
- 256 Rossavik 2011, 192.
- 257 Rossavik 2011, 210.
- 258 Bjørnsen 1986, 303.
- 259 Bjørnsen 1986, 285–286.
- 260 Bull 1983, 137.
- 261 Hirsti 1991, 87.
- 262 Bye 1987.
- 263 Bye 1987, 159.
- 264 Bye 1987, 159.
- 265 Bye 1987, 162–163.
- 266 Hirsti 1991, 88–89.
- 267 Gerhardsen 1978, 66.
- 268 Hirsti 1991, 132.
- 269 Hirsti 1991, 131.
- 270 Bull 1983, 142.
- 271 Engstad 1989.
- 272 Engstad 1989, 205.
- 273 Bull 1983, 142.
- 274 Lahlum 2010, 273.
- 275 Gerhardsen 2009, 215.
- 276 Olsen i Dahl 1999, 130
- 277 Bull 1983, 142–143.

NOTER

- 278 Hirsti 1991, 47.
- 279 Lahlum 2010, 324.
- 280 Calmeyer 1993, 97.
- 281 Andersen 1981, 138.
- 282 Berge 2011, 47.
- 283 Sejersted 2002, 307.
- 284 Her fra Andersen 1981, 147.
- 285 Hirsti 1991, 118; Bastiansen 2010, 204–205.
- 286 Gylseth 2011, 62.
- 287 Skre 2004.
- 288 Sørebo 2003, 56–57.
- 289 Lyng 1973, 39.
- 290 Kandahl 1975, 31.
- 291 Kluge 1975, 46.
- 292 Kluge 1975, 47.
- 293 Wale 1975, 55.
- 294 Wale 1975, 57.
- 295 Wale 1975, 57.
- 296 Wale 1975, 57.
- 297 Wale 1975, 59. Min uth.

Noter til Del 4

- 1 Lie 1996, 25.
- 2 Luhmann 2002, 280.
- 3 Luhmann 2002, 279.
- 4 Gerhardsen 1978, 158.
- 5 Lahlum 2010, 342.
- 6 Kleppe 2003, 289.
- 7 Grønlie 2014, 103.
- 8 Grønlie 2014, 103.
- 9 Kleppe 2003, 293.
- 10 Kleppe 2003, 334.
- 11 Kleppe 2003, 229.
- 12 Kleppe 2003, 260.
- 13 Kleppe 2003, 260.
- 14 Nordli 1985, 165.
- 15 Nordli 1985, 166.
- 16 Nordli 1985, 174–175.
- 17 Nordli 1985, 176.
- 18 Lyng 1978, 132–133.
- 19 Berge 2011, 249.

NOTER

- 20 Gylseth 2011, 165.
- 21 Johansen og Jørgensen 1989, 29.
- 22 Johansen og Jørgensen 1989, 32.
- 23 Johansen og Jørgensen 1989, 38.
- 24 Hansen 1986, 182.
- 25 VG 23. februar 1980, her fra Hansson og Teigene 1999, 97.
- 26 Hansen 1986, 183.
- 27 Larsen 1990, 129.
- 28 Stoltenberg 2001, 125.
- 29 Brundtland 1997, 241.
- 30 Brundtland 1997, 242.
- 31 Skjeie 1999, 87.
- 32 Larsen 1990, 108.
- 33 Treholt 2004, 133.
- 34 Larsen 1990, 109.
- 35 Gylseth 2011, 166.
- 36 Larsen 1990, 109.
- 37 Larsen 1990, 109.
- 38 Larsen 1990, 111.
- 39 Larsen 1990, 114.
- 40 Larsen 1990, 129.
- 41 Larsen 1990, 130.
- 42 Johansen m.fl. 1992, 262.
- 43 Gustavsen 1979, 284.
- 44 *Dagbladet* 16. april 1975.
- 45 *Arbeiderbladet* 4. juli 1975; *Dagbladet* 4. juli 1975; VG 5. juli 1975; *Arbeiderbladet* 4. oktober 1975.
- 46 *Aftenposten* 24. desember 1975; *Arbeiderbladet* 24. desember 1975.
- 47 *Arbeiderbladet* 29. desember 1975; VG 27. desember 1975; VG 5. januar 1976.
- 48 *Dagbladet* 5. og 6. januar 1976.
- 49 *Ny Tid* 2. april 1976.
- 50 Gustavsen 1979, 294.
- 51 Ottosen 1996, 404.
- 52 Gustavsen 1979, 290.
- 53 Leder, *Aftenposten* 24. august 1977.
- 54 Her fra Enholm 1987, 120–121, se også Helset 1981, 138.
- 55 Sejersted 2002, 310.
- 56 Enholm 1979, 176.
- 57 Furre 1997, 123.
- 58 Furre 1997, 126.
- 59 Forr 2009, 89.
- 60 Helsvig 2014, 231.

NOTER

- 61 Bakken m.fl. 1978, 29.
- 62 Bakken m.fl. 1978, 29.
- 63 Bakken m.fl. 1978, 67.
- 64 Se Bakken m.fl. 1978, 90.
- 65 Bakken m.fl. 1978, 60.
- 66 Bakken m.fl. 1978, 65; Hauge 1977.
- 67 Enholm 1979, 157.
- 68 Referert i *Dagbladet* 27. desember 1977; *Aftenposten* 27. desember 1977; *Arbeiderbladet* 30. desember 1977, *NTB* 30. desember 1977.
- 69 Hauge 1977, 121.
- 70 Fra Hauge 1977, 156.
- 71 Se Hauge 1977, 156.
- 72 Fra Elvik 1977, 93.
- 73 Bakken m.fl. 1978, 97.
- 74 Hauge 1977, 108.
- 75 Forr 2009, 106.
- 76 Ottosen 1996, 469.
- 77 Larssen 1973, 180.
- 78 Solumsmoen i radiointervju 19. juli 1971, her fra Meyer 2008, 41.
- 79 Brunvand 1977, 21.
- 80 Se Brunvand 1977, 37–39.
- 81 Steen 1986, 44.
- 82 Steen 1986, 45.
- 83 Steen 1986, 49.
- 84 Gustavsen 1968, 23.
- 85 Gerhardsen 1978, 198.
- 86 Retzer 1999, 236.
- 87 Treholt 2004, 143.
- 88 Stoltenberg 2001, 161.
- 89 Retzer 1999, 228–229.
- 90 Lahlum 2010, 265.
- 91 Stoltenberg 2001, 162.
- 92 Rossavik 2007, 132.
- 93 Stoltenberg 2001, 162.
- 94 Nordli 1985, 186.
- 95 Steen 1986, 72.
- 96 Sevje 2010, 80.
- 97 Grepstad, 1981.
- 98 Der ikke andre henvisninger er oppgitt i det følgende, er tall og analyse hentet fra Rasmussen 1986.
- 99 Sevje 2010, 97.
- 100 Nordland 1980, 28

NOTER

- 101 Reinton 1984, 26.
- 102 Finborud 1981.
- 103 Bliksås 1992, 30.
- 104 St.m. nr. 11, august 1979.
- 105 Torgeir Anda, *Aftenposten* 27. november 1979.
- 106 Ingrid Eide, stortingsrepresentant (Ap), i *Ny Tid* 12. desember 1979.
- 107 Leder i *Aftenposten* 21. november 1979.
- 108 Hans Hammond Rossbach, stortingsrepresentant, i UD-informasjon, 2. november 1979, nr. 29.
- 109 Martin Sæter, forsker, i *Aftenposten* 25. oktober 1979.
- 110 Statsminister Nordli, i *Dagbladet* 21. desember 1979.
- 111 Stoltenberg 2001, 194.
- 112 Helge Sivertsen i *Dagbladet* 26. oktober 1979.
- 113 *Dagbladet* 1. november 1979.
- 114 *Arbeiderbladet* 2. november 1979.
- 115 *Arbeiderbladet* 3. november 1979.
- 116 Stoltenberg 2001, 193.
- 117 Berntsen 1988, 248.
- 118 Vågen 2002, 39; Aardal og Valen 1989, 44.
- 119 Brundtland 1997, 342.
- 120 Stoltenberg 2001, 197.
- 121 Stoltenberg 2001, 108.
- 122 Se Martin Eides dramaturgisk inspirerte analyse av begivenhetene i Eide 1984.
- 123 Retzer 1999, 343.
- 124 Retzer 1999, 249.
- 125 Stoltenberg 2001, 203.
- 126 Se Retzer 1999, 263.
- 127 Bye 1987, 178.
- 128 Bye 1987, 180.
- 129 Nordli 1985, 184–185.
- 130 Bjerke og Ekeberg 1996, 68.
- 131 Nordli 1985, 115–116.
- 132 Stoltenberg 2001, 124.
- 133 Steen 1986, 239.
- 134 Hansson og Teigene 1992, 97.
- 135 Hansen 1986, 182.
- 136 Nordli 1985, 116–117.
- 137 Kleppe 2003, 333.
- 138 Gylseth 2011, 70–73.
- 139 Steen 1989, 237.
- 140 Vassbotn 1979.

- 141 Nordli 1985, 116.
142 Johansen m.fl. 1992, 184.
143 Brunvand 1991, 82.
144 Brunvand 1991, 83.
145 Se *Aftenposten* 23. november 1989 «Langslet går i fellen».
146 Hansen 1990, 191.
147 Hansen 1990, 190–191.
148 Brunvand 1991, 86.
149 Reinton 1990, 115.
150 Hansen 1990, 191.
151 Hansen 1990, 191.
152 Rommetvedt 2002.
153 Sejersted 2005.
154 Sejersted 2005, 452.
155 Sejersted 2003, 56.
156 Bjørklund 2001, 346.
157 Østerud, Engelstad og Selle 2003, 81.
158 Nordby 2000, 202.
159 I Makt- og demokratiutredningen ble viktige forhold om mediene belyst (blant annet om fremveksten av økonomisk journalistikk (Slaatta 2003)), men i liten grad koblet til politikkenes selvoppfatning. Hovedkonklusjonen om politikkenes tilbaketrekning i forhold til retten, markedet og massemediene var viktig, men kunne ikke forfølges videre.
160 Østerud *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1 2002, 18.
161 Østerud i *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1 2002, 20.
162 Østerud i *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1 2002, 18.
163 Østerud i *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1 2002, 19.
164 Eide og Rasmussen 1985.
165 Luhmann 2002, 283, min oversettelse.
166 Luhmann 2002, 286.
167 Sundar 1991, 232.
168 Sundar 1993, 14.
169 Sundar 1993, 18.
170 Fra Bjørnsen og Øvrevik 1973, 8.
171 Sundar 1993, 122.
172 Bondevik 2006, 115.
173 Sundar 1993, 105.
174 Sundar 1993, 122.
175 Willoch 1990, 222.
176 Sundar 1993, 174.
177 Benkow 2003, 123.
178 Willoch 1990, 232.

NOTER

- 179 Hegge i NNT 2003, nr. 2, 119–128.
- 180 Skouen 1996, 288.
- 181 Sørebo 2003.
- 182 Sundar 1993, 229.
- 183 Sundar 1993, 231.
- 184 Sørebo 2003.
- 185 Nordli 1985, 167.
- 186 Hansen 1986, 238.
- 187 Hansen 1990, 74.
- 188 St. meld. nr. 61/1979–80
- 189 Hansen 1986, 236.
- 190 Hansen 1990, 74.
- 191 Brostigen 2003, 11.
- 192 Se Dalland 1994, 228.
- 193 Hansen 1986, 236.
- 194 Hansen 1986, 236.
- 195 Haugland 1988, 117.
- 196 Haugland 1988, 139.
- 197 Hansen 1990, 76.
- 198 Hansen 1986, 236.
- 199 Hansen 1986, 237.
- 200 Nordli 1985, 167.
- 201 Nordli 1985, 186.
- 202 Nordli 1985, 170.
- 203 Dalland 1994, 227.
- 204 Dalland 1994, 228.
- 205 Heidar og Semb i Mydske m.fl. (red.) 2007, 334.
- 206 Bjerke og Ekeberg 1996, 77.
- 207 Steen 1989, 228.
- 208 Sørebo 2003, 189.
- 209 Steen 1986, 243–244.
- 210 Bjerke og Ekeberg 1996, 74.
- 211 Bastiansen 2009, 226.
- 212 *Arbeiderbladet* 28. november 1989.
- 213 Fra Ottosen 1996, 446–447.
- 214 Berntsen 1988, 254.
- 215 Johansen m.fl. 1992, 165.
- 216 Kleppe 2003, 335.
- 217 Berntsen 1988, 256.
- 218 Brunvand 1991, 60.
- 219 Brunvand 1991, 59.
- 220 Brunvand 1991, 60.

NOTER

- 221 Brundtland 1997, 305.
- 222 Steen 1986, 251.
- 223 Berntsen 1988, 256.
- 224 Brunvand 1991, 61–62.
- 225 Steen 1986, 251.
- 226 Brunvand 1991, 62–63.
- 227 Steen 1989, 239.
- 228 Steen 1986, 252.
- 229 Brunvand 1991, 64.
- 230 Brundtland 1997, 307.
- 231 Berge 2011, 117.
- 232 Brundtland 1997, 311.
- 233 Brunvand 1991, 35.
- 234 Brunvand 1991, 43.
- 235 Brunvand 1991, 45.
- 236 Se bl.a. Dahl 1999.
- 237 Dahl 1982.
- 238 Dahl 1982, 206.
- 239 Bjerke 2001, 10.
- 240 Bjerke 2001, 9; Simensen 1999.
- 241 Raaum 1999.
- 242 Politikk og den politiske offentlig mening er ellers viklet inn i hverandre på flere måter: (med utgangspunkt i Corner 2003, 77): 1) I de folkevalgte forsamlingenes åpne organer, høringer, spontanspørretime, mv. 2) Politikeres opptredener i og bruk av mediene gjennom intervjuer og debatt i massemediene og ikke-journalistiske fora som blogger, Twitter, YouTube, partivebsider og diskusjonsfora. 3) Politikere og deres rådgivere som åpne eller skjulte kilder for politisk reportasje, formelt og uformelt som tidligere på Tostrupkjelleren, på Stortinget, osv. 4) Medienes åpne intervensjon i politiske prosesser gjennom avslørende reportasje, skandale og lekkasje. 5) Politikeres gjesteopptredener i underholdningsprogrammer, innsamlingsaksjoner og ikke-politiske sammenhenger.
- 243 Luhmann 2002, 306.
- 244 Luhmann 2002, 311.

Noter til Del 5

- 1 Sejersted 2002, 342.
- 2 Sejersted 2002, 387.
- 3 Garvik og Kobbeltveit 2010, 70.
- 4 I Jønsson 1993, 38.
- 5 Se bl.a. Foss 2010.

NOTER

- 6 I Jønsson 1993, 15–16.
- 7 Se Grønlie 2014, 136.
- 8 Korvald 1982, 341.
- 9 Kristiansen 1989, 444.
- 10 Willoch 1990, 61.
- 11 Kristiansen 1989, 444.
- 12 Kristiansen 1989, 441.
- 13 Kristiansen 1989, 456 (min uth.).
- 14 Bondevik 2006, 135–136.
- 15 Sejersted 2003, 398.
- 16 Sejersted 2003, 408.
- 17 Notaker 2012, 256.
- 18 Notaker 2012, 347.
- 19 Sejersted 2003, 413.
- 20 Saglie og Svåsand i Heidar og Svåsand 1994.
- 21 Svåsand i Heidar og Svåsand 1994, 118.
- 22 Fra Heidar og Saglie i Heidar og Svåsand 1994, 132.
- 23 Fra Heidar og Saglie i Heidar og Svåsand 1994, 134–135.
- 24 Hagen 2007, 152.
- 25 Hagen 2007, 157 og 269.
- 26 Som Andreas Hompland i *Dagbladet* 8. mars 1983.
- 27 *Aftenposten* 12. mars 1983, her fra Eide 1984, 96.
- 28 Jupskås 2013, 13.
- 29 Madsen 2001.
- 30 Madsen 2001, 269.
- 31 Heidar i Grønlie m.fl. 2014, 409.
- 32 I Møst 1994, 35.
- 33 Narud i Heidar og Svåsand 1994, 290.
- 34 Heidar 2014, 158.
- 35 Luhmann 2002, 146.
- 36 Forr i Forr m.fl. 2011, 359.
- 37 Saward 2010.
- 38 Saward 2010, 66.
- 39 Se Elmer 2012.
- 40 Pedersen 2000, 266.
- 41 Se Ankersmit i Corner og Pels 2003, 29.
- 42 Bolter og Grusin 1999.
- 43 Notaker 2012, 192.
- 44 Notaker 2012, 193.
- 45 Jacobsen 2000, 164.
- 46 Benkow 1988, 198.
- 47 Benkow 1988, 198.

- 48 Benkow 1988, 193–194.
- 49 Hagen 2007, 124.
- 50 Jacobsen 2000, 165.
- 51 Hagen 1984, 101.
- 52 I Nilsen m.fl. 2008, 31.
- 53 Hagen 2007, 125.
- 54 Hagen 2007, 126.
- 55 Hagen 2007, 127.
- 56 Hansson og Teigene 1992, 179.
- 57 *Journalisten* 6. juni 2008.
- 58 Brundtland 1998, 47.
- 59 Hagen 2007, 93.
- 60 Hagen 2007, 97.
- 61 Nordby 1996, 262.
- 62 Nordby 1996, 263.
- 63 «Eldremilliarden» er et av mange begreper som av mediene er gjort til markører for bestemte «saker». Andre er: fjosepose, en mong, politikerforakt, brustadbu. Disse er konstruert eller gjort store av journalistikken. Når politikerne prøver selv, går det lett galt (Det norske hus, månelanding).
- 64 Se Leivestad 1999 og Hole 1992.
- 65 Hole 1992.
- 66 Leivestad 1999.
- 67 *Dagbladet* og *VG* 6. februar 1990.
- 68 Se Leivestad 1999; Hole 1992, 159.
- 69 Hole 1992, 148.
- 70 Hole 1992, 155.
- 71 Leivestad 1999, 80.
- 72 Seland 2000, 65.
- 73 Seland 2000, 67.
- 74 Kalvatn 2006, 59.
- 75 Solheim 1999, 146.
- 76 Fra Fremo 1996, 101.
- 77 *Dagbladet* 22. september 1990.
- 78 Kalvatn 2006, 24.
- 79 Hagen 2007, 172.
- 80 Hagen 2007, 173.
- 81 Her fra Fremo 1996, 91.
- 82 I 1987 hadde Syse vært i tvil om han burde la seg velge til formann i Høyre og hadde diskutert fremtiden med Sundar (1993). Kunne han regne med Aftenpostens og Sundars støtte? I motsatt fall, skriver Sundar, var Syse ikke interessert i å påta seg formannsvervet. Sundar kunne berolige: Aftenposten og dens ansvarlige redaktør ville støtte Syse og et samar-

NOTER

- beidsorientert Høyre som alltid. Syse takket ja til valgkomiteen og ble formann i januar 1988.
- 83 Se Fremo 1996, 45.
- 84 Fremo 1996, 66.
- 85 Fremo 1996, 81.
- 86 *Dagbladet* 22. november 1990.
- 87 *Aftenposten* 24. september 1990.
- 88 Furre 1996, 430.
- 89 Lahnstein 2000, 121.
- 90 Langslet 2009, 90.
- 91 Norland i Larsen 1996, 47.
- 92 Allern og Pollack 2009; Thompson 2000; Midtbø 2007.
- 93 Allern og Pollack 2009, Midtbø 2007.
- 94 Kings Bay-saken i 1963, Mongstad-saken i 1987.
- 95 Fremo 1996, 153.
- 96 Lahnstein 2000, 121.
- 97 Lahnstein 2000, 131.
- 98 Lahnstein 2000, 133.
- 99 Lahnstein 2000, 133.
- 100 Jacobsen 2000, 261.
- 101 Lahnstein 2000, 133.
- 102 Lahnstein 2000, 213.
- 103 Lahnstein 2000, 225.
- 104 Brundtland 1998, 262.
- 105 Lahnstein 2000, 204.
- 106 Esborg 2008, 77.
- 107 Brundtland 1998, 379.
- 108 Brundtland 1998, 374–375.
- 109 Brundtland 1998, 384.
- 110 I Todal Jenssen og Valen 1995, 26.
- 111 Jenssen i Jenssen og Valen 1995, 191.
- 112 Saglie 2002.
- 113 Saglie 2002, 137.
- 114 Solheim 1999, 214.
- 115 Solheim 1999, 240.
- 116 Rossavik 2011, 52.
- 117 Iversen 1998, 123.
- 118 Lahnstein 2000, 227. Det var tale om et ustabilt og meget langsomt nett etter dagens mål basert på oppringt samband.
- 119 «Svenskesuget» var trolig en variant Anne Enger Lahnstein konstruerte ut fra en formulering av journalist Stål Talsnes i *VG* 24. juni 1994. (Bjartnes og Skartveit 1995, 210). Hensikten var trolig å tømme det for

- mening og effekt før Sveriges avstemning med et sannsynlig ja-flertall, og dets reelle effekt. Som AIK i 1972 var nei-siden retorisk dyktig til å avvæpne ja-siden.
- 120 Ramberg 1995.
- 121 Ramberg 1995, her fra Jenssen og Valen 1995.
- 122 Berglund 1997.
- 123 Pettersen og Valen i Jenssen og Valen 1995, 72.
- 124 Esborg 2008, 78.
- 125 Kallset 2009, 100.
- 126 Under forhandlingene i Brussel ble politikerne frontet foran embetsfolkene for å få EF-saken direkte frem til alle på tv. Men for øvrig viste tv mest hvordan Norge plukket medaljer på Lillehammer.
- 127 Kallset 1999, 149.
- 128 Kallset 1999, 121–122.
- 129 Kallset 2009, 126.
- 130 Kallset 1999, 168.
- 131 Kallset 1999, 180.
- 132 Kallset 1999.
- 133 Aardal i Jenssen og Valen 1995, 165.
- 134 Grepstad 1985, 56; Esborg 2008, 153.
- 135 Ramberg 1995.
- 136 Ramberg 1995.
- 137 Krossli 1997, se Ringdal i Jenssen og Valen 1995, 53.
- 138 Hagen 2007, 201.
- 139 Hagen 2007, 210.
- 140 Ekeberg og Snoen 2001, 236.
- 141 Hagen 2007, 254.
- 142 Ekeberg og Snoen 2001, 269.
- 143 Hagen 2007, 254–255.
- 144 SKUP 1995–26.
- 145 Fra Hagen 2007, 261.
- 146 Hagen 2007, 262–263.
- 147 Ekeberg og Snoen 2001, 273.
- 148 I Dagbladets Skup-søknad understrekes Arne Eriksens grunnarbeid i saken og at det var utnevningen som for Dagbladet aktualiserte saken. Det påpekes at Eriksen selv hadde fortjent en Skup-pris. Vignetten «Dagbladet avslører» og at avisen ikke refererer til Eriksens bøker i sentrale reportasjer 9. og 10. november, beklages. Hurum og Eriksen 1996.
- 149 Stordalen 2001; *Brennpunkt* 26. november 1996.
- 150 Stordalen 2001; 16; *Brennpunkt* 26. november 1996.
- 151 Stordalen 2001, 75.
- 152 Solheim 1999, 386.

NOTER

- 153 Solheim 1999, 386.
- 154 *Journalisten* nr. 6, 21. mars 1997.
- 155 Fjeld 2000.
- 156 I Kjeldstadli og Keul 1973, 97–98.
- 157 *Aftenposten* 17. september 1990, her fra Seland 2000, 77.
- 158 *Arbeiderbladet* 20. november 1996.
- 159 Se Stanghelle i *Dagbladet* 27. februar, Hegge i *Aftenposten* 3. mars, Furre i *Dagbladet* 11. mars, Dahl i *Dagbladet* 13. mars 1998.
- 160 Foss 2000, 176.
- 161 Apenes 1984, 77.
- 162 Nordby 2000, 262.
- 163 Nordby 2000, 264–269.
- 164 Takvam 2002.
- 165 Solheim 1999, 356.
- 166 Takvam 2002.
- 167 Takvam 2002.
- 168 Sejersted 2002, 343.
- 169 Bjørn Skogstad Aamo til Kredittilsynet i 1993. Så Torstein Moland til Sentralbanken, Ivar Leveraas til Arbeidstilsynet, og Tormod Hermansen som styreformann i Postbanken, alle i 1994. Særlig Moland-saken høsten 1993 ble tilspisset.
- 170 Aabø 2012, 80–81.
- 171 I Takvam 2002, 112.
- 172 Bondevik 2006, 360.
- 173 Solheim 1999, 390.
- 174 Bekkemellem 2009, 125.
- 175 Hagen 2007, 304.
- 176 Takvam 2002, 114–115.
- 177 Moen 2001, 39.
- 178 Moen 2001, 58.
- 179 Moen 2001.
- 180 Helljesen 2011, 164.
- 181 Hagen 2007, 342.
- 182 Stoltenberg 2001, 128.
- 183 Garvik og Kobbeltveit 2010, 93.
- 184 Brundtland 1998, 424.
- 185 Brundtland 1998, 424.
- 186 Nordby 2000, 111.
- 187 Nordby 2010, 121.
- 188 Disse faktorene resulterte også i reformer som begrenser Stortingets makt: handlingsregelen, ny riksrettsordning, grunnlovsfestingen av parlamentarismen og opplysningsplikten i 2007, med mer.

NOTER

- 189 Hagen 2007, 295.
190 I Nordli og Willoch 2008, 10.
191 I Nordli og Willoch 2008, 105.
192 Nordby 2010, 99.
193 Loga 2004, 59.
194 Bondevik 2006, 384.
195 Bondevik 2006, 384.
196 Loga 2004, 73.
197 Bondevik 2006, 492.
198 Loga 2004, 77.
199 Loga 2004.
200 Se Loga 2004.
201 *Rikets tilstand* TV2 30. september 1999.
202 *Aftenposten* 10. september 2000.
203 *Dagbladet* 1. desember 1999.
204 *Dagsavisen* 13. november 1999.
205 Hagen 2007, 318.
206 Hagen 2007, 319.
207 I *Dagsavisen* 4. desember 1999.
208 Rasmussen 2001; se også Slagstad 1998, 461–466.
209 Se for øvrig analysene av Jaglands siste tid som partileder i Thorbjørnsrud 2001 og Allern 2001.
210 Knudsen 2013, 251.
211 Se Midtfield 2005.
212 *Dagbladet* 20. desember 2001.
213 Halse 2005.
214 *Aftenposten* 12. desember 2001.
215 Halse 2005.
216 *Aftenposten* 18. desember 2001.
217 *Dagsavisen* 11. desember 2001
218 Fehr 1999, 43.
219 Fra 1886 til 1923 bar avisen navnet Social-Demokraten. Etter en løsrivelsesprosess hadde det opplagte navnet vært Demokraten. Men i den nye tids ånd skulle leserne tas med på råd og navnet være politisk tomt.
220 Fehr 1999, 8.
221 Fehr 1999.
222 *VG* 1. februar 2002.

Noter til Etterord

- 1 Se for eksempel Grønlie 2014, 133.
- 2 Rommetvedt m.fl. 2012, 462.
- 3 Rommetvedt m.fl. 2012, 466.
- 4 Den som har, skal få, den som intet har, skal heller ikke gives.
- 5 Helljesen 2011, 241.
- 6 Ekström 2006, 252.
- 7 Rasmussen 2004.
- 8 Forr 2014, 563.
- 9 Allern 2011.

LITTERATUR

- Aglen Tone S. (2003) «Regjeringsslitasje – tendens eller tilfeldighet? En teoretisk og empirisk studie av regjeringsslitasje som begrep og fenomen». Masteroppgave, Institutt For sosiologi og statsvitenskap, NTNU.
- Allern, Sigurd (1998) *Kildenes makt*. Oslo: Pax Forlag.
- Allern, Sigurd (2001) *Flokkdyr på løvebakken. Søkelys på Stortingets presselosje og politikkenes medierammer*. Oslo: Pax Forlag.
- Allern, Sigurd og Ester Pollack (red.) (2009) *Skandalenes markedsplass*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Allern, Sigurd (2011) «Pr, politics and democracy». *Central European Journal of Communication*, Vol. 4, nr. 1.
- Alm, Kristian (2000) «Verdikommisjonen – bak mediene». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 3.
- Andersen, Ragnar (1981) «Høyrepressen 1945–1970. En analyse av forholdet mellom parti og partipresse i etterkrigstida». Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Anderson, Gidske (1984) *Trygve Bratteli*. Oslo: Gyldendal.
- Apenes, Georg (1989) *Løven gjesper*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aubert, Vilhelm m.fl. (red.) (1950) *Front mot frykten. Beredskapslovene. Klipp fra kritikken*. Oslo.
- Bakken Svein Erik, John Arne Markussen og Kai Rosenberg (1978) «Listesak og Loran C i aviser og NRK: Norske massemedia – vokter av enigheten?». Hovedoppgave, Norsk Journalistskole.
- Bastiansen, Henrik G. og Hans Fredrik Dahl (2003) *Norsk mediehistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bastiansen, Henrik G. (1997) «‘Amerikanske bombe-fly av typen B-52 ...’ Vietnam i norsk fjernsyn 1963–1975.» IMK-rapport nr. 30. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Bastiansen, Henrik G. (2006) «Da avisene møtte TV. Partipressen, politikken og fjernsynet 1960–1972». Doktoravhandling. Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo.
- Bastiansen, Henrik G. (2009) *Lojaliteten som brast. Partipressen i Norge fra senit til fall 1945–2000*. Pressehistoriske skrifter nr. 11.

- Bastiansen, Henrik Grue (1995) «Fra referat til reportasje. Dagsrevyen 1960–1969». Hovedoppgave i medievitenskap, Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo.
- Bekkemellem, Karita (2009) *Mitt røde hjerte*. Oslo: Aschehoug.
- Benkow, Jo (1988) *Folkevalgt*. Oslo: Gyldendal.
- Benum, Edgeir (1969) *Maktsentra og opposisjon. Spaniasaken i Norge 1946 og 1947*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Berge, Gunnar (2011) *Til kongen med fagbrev*. Oslo: Aschehoug.
- Bergh, Trond (red.) (1993) *Vekst og velstand. Norske politisk historie 1945–1965*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergh, Trond og Knut Einar Eriksen (1998) *Den hemmelige krigen. Overvåkning i Norge 1914–1997*. Bind I og II. Oslo: Cappelen.
- Berglund, Frode (1997) *Nølede tilhengere, standhaftige motstandere: utviklingen i nordmenns holdninger til EU under valgkampen i 1994*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Berntsen, Harald (2007) *Staurberaren Per Borten*. Oslo: Aschehoug.
- Berntsen, Thorbjørn (1988) *Klar tale!: Fra dokk til ting*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Bjartnes, Anders og Hanne Skartveit (1995) *Brussel Tur–retur*. Oslo: Tiden.
- Bjerke, Paul (2001) *Fortsatt partipresse? Norske avisers holdning til regjeringsskiftet i mars 2000*. Volda: Møreforskning, Forskningsrapport nr. 46.
- Bjerke, Per-Arne og Jan Ove Ekeberg (1996) *Statsministeren. Makten og mennesket*. Oslo: Tiden.
- Bjørklund, Kristoffer (2008) «Caltex-saken og norsk oljepolitikk på Svalbard fra 1960 til 1973». Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Bjørklund, Tor (1982) *Mot Strømmen. Kampen mot EF 1961–1972*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørklund, Tor (1997) *Om folkeavstemninger. Norge og Norden 1905–1994*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørklund, Tor (2001) «Det første stortingsvalg i det 21. århundre». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 4.
- Bjørklund, Tor (2004) «Norsk populisme fra Ottar Brox til Carl I. Hagen». *Nytt norsk tidsskrift* nr. 3.
- Bjørnson, Bjørn (1986) *Har du frihet og sommersonn kjær? Arbeiderbladets historie*, bind II 1918–1984. Oslo: Tiden.
- Bjørnson, Bjørn og Geir Øvrevik (1973) *Hvem løy? Referat av saken mellom Arne Haugestad og Aftenposten/Erling Norvik*. Oslo: Gyldendal.
- Bliksås, Dagrun (1992) «Arbeiderpartiet fra Dobbeltvedtak til Frys 1979–1983». Hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim.
- Bondevik, Kjell Magne (2006) *Et liv i spenning*. Oslo: Aschehoug.
- Bratteli, Trygve (1985) *Trygve Bratteli har ordet*. Utvalg av taler ved Paul Engstad. Oslo: Tiden.

- Bromark, Stian og Halvor Finess Tretvoll (2009) *Sigurd Evensmo. Alene blant de mange. En biografi*. Oslo: Cappelen Damm.
- Brostigen, Tor (2003) «Samer i plenen? En normativ vurdering av sivil ulydighet i Alta-saken». Hovedfagsoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Brundtland, Gro Harlem (1997) *Mitt liv: 1939–1986*. Oslo: Gyldendal.
- Brundtland, Gro Harlem (1998) *Dramatiske år*. Oslo: Gyldendal.
- Brunvand, Olav (1973) *Fra samspill til sammenbrudd*. Oslo: Tiden.
- Brunvand, Olav (1977) *Olav Brunvand i glede og i strid. Festskrift til Olav Brunvand*. Red. komité: Einar Gerhardsen, Trygve Bratteli og Reiulf Steen. Oslo: Tiden.
- Brunvand, Per (1991) *Mot deadline*. Oslo: Tiden.
- Bull, Trygve (1963) *Ærlig talt. Frimodige ytringer om norsk politikk*. Oslo: Cappelen.
- Bull, Trygve (1980) *For å si det som det var*. Oslo: Cappelen.
- Bull, Trygve (1983) *På tvert*. Oslo: Cappelen.
- Bye, Ronald (1987) *Sersjanten: Makt og miljø på Youngstorget*. Oslo: Gyldendal.
- Calmeyer, Bengt (1993) *Forsinket oppgjør. Arbeiderbevegelsen og den politiske overvåkning*. Oslo: Aschehoug.
- Christiansen, Ragnar (2006) *Fra storting og styringsverk: Erindringer fra et liv i politisk arbeid*. Oslo: Forlaget Aktuell.
- Cordtsen, Kjell (1967) *Blodflekkene på veien. Norsk ny-radikalisme fra Johan Borgen til Georg Johannesen*. Oslo: Pax Forlag.
- Corner, John og Dick Pels (red.) (2003) *Media and the Restyling of Politics*. London: Sage.
- Dahl, Hans Fredrik (1972) «Okkupasjon og integrasjon». *Historisk tidsskrift* nr. 3.
- Dahl, Hans Fredrik (2012) *Fra Pax til paven. Minner om meninger*. Oslo: Aschehoug.
- Dahl, Hans Fredrik og Henrik Bastiansen (2000) *Hvor fritt et land? Sensur og meningstvang i Norge i det 20. århundre*. Oslo: Cappelen.
- Dahl, Hans Fredrik og Henrik G. Bastiansen (1999) *Over til Oslo. NRK som monopol 1945–1981*. Oslo: Cappelen.
- Dalland, Øystein (1994) *Altakronike. En innfallsport fra og til «Demningen»*. Kárásjohka: Davvi girji
- Egeberg, Morten og Johan P. Olsen (1975) «Organisasjonssamfunnet og den segmenterte stat». Bergen: Arbeidsnotat, Maktutredningen.
- Egeland, Marianne (2000) *Hvem bestemmer over livet? Biografien som historisk og litterær genre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eide, Martin (1984) «Etter det vi forstår på politisk hold ...» *Politikere og massemedia*. Maktutredningen. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eide, Martin (1992) *Nyhetsens interesse. Nyhetsjournalistikk mellom tekst og kontekst*. Oslo: Universitetsforlaget.

LITTERATUR

- Eide, Martin (1995) *Blod, sverte og gledesårer. Verdens Gang 1945–1995*. Oslo: Chr. Schibsteds forlag.
- Eide, Martin (1998) *Popularisering, modernisering, strukturering. En populæravis tar form. Verdens gang i forvandling 1945–81*. Avhandling. Rapport nr. 40, Institutt for medievitenskap, Universitetet i Bergen.
- Eide, Martin (2000) *Den redigerende makt. Redaktørrollens norske historie*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Eide, Martin (2006) *Saklighetens lidenskap. En biografi om Chr. A. R. Christensen*. Oslo: Aschehoug.
- Eide, Martin (2014) «Pressen, presset og parlamentet». I: Hanne Marte Narud, Knut Heidar og Tore Grønlie (red.) *Stortingets historie 1964–2014*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Eide, Martin og Terje Rasmussen (1985): «Kildene, makten og æren». *Nytt Norsk Tidsskrift*, årg. 2 nr. 4.
- Ekeberg, Jan Ove og Jan Arild Snoen (2001) *Kong Carl. En uautorisert biografi om Carl I. Hagen*. Oslo: Kagge.
- Ekström, Mats (2006) *Politiken i mediasambället: om nyhetsintervjuer och fotojournalistik*. Malmö: Liber.
- Elvebakk, Vebjørn Kristen (2004) «Finn Moe – en utenrikspolitisk biografi». Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Elvik, Halvor (red.) (1977) *Politi, Presse, Overvåking. Hvitbok om Listesaka*. Oslo: Pax Forlag.
- Engstad, Paul (1989) *Statsmann i storm og stille. Trygve Bratteli 1965–1984*. Oslo: Tiden.
- Enholm, Kari (1979) *Ført bak lyset. 30 år med NATO*. Oslo: Pax Forlag.
- Enholm, Kari (1987) «Bak fasaden. Søkelys på norsk alliansepolitikk etter 2. verdenskrig». Oslo: FMKs fredspolitiske skrifter.
- Eriksen, Knut Einar (1972) *DNA og NATO. En redegjørelse for debatten og vedtakene i Det norske Arbeiderparti 1948–49*. Oslo: Gyldendal.
- Esborg, Line (2008) «Det norske nei til EU. En studie av motstand som kulturell praksis». Doktoravhandling, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Espeli, Harald (1996) «Lobbyvirksomhet på Stortinget». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 3–4.
- Evensmo, Sigurd (1978) *Ut i kulda*. Oslo: Gyldendal.
- Fehr, Anne-Lise Mørch von der (1999) «Arbeiderbladets vei til Dagsavisen. Fra partiorgan til stiftelse». Hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Finborud, Arne (1981) *Metoder og vilkår i den politiske journalistikk*. Aarhus: Pressens Årbog.
- Fjeld, Kristin (2000) «Mediemakt; makt uten ansvar? En analyse av medienes dekning av Rød-Larsen saken». Hovedoppgave i medievitenskap, Universitetet i Oslo.
- Fjose, Olav (1988) *Bergfrid*. Oslo: Samlaget.

LITTERATUR

- Fonn, Birgitte Kjos (2011) *Orientering. Rebellenes avis*. Oslo: Pax Forlag.
- Forr, Gudleiv (2000) *Dagblad-tekster fra den politiske arena*. Oslo: Exil.
- Forr, Gudleiv (2009) *Strid og fred. Fredsforskning i 50 år. Prio 1959–2009*. Oslo: Pax Forlag.
- Forr, Gudleiv (2014) «Stortinget som møteplass». I: Hanne Marte Narud, Knut Heidar og Tore Grønlie (red.) *Stortingets historie 1964–2014*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Forr, Gudleiv, Per Egil Hegge og Olav Njølstad (2011) *Mellom plikt og lyst. Norske statsministre 1873–2010*. Oslo: Dinamo Forlag.
- Foss, Per Kristian (2010) *Innenfra*. Oslo: Aschehoug.
- Fremo, Skjalg (1996) «Syse-saken. En rapport om journalistikk og politikk». Fredrikstad: Institutt for Journalistikk, IJ-rapport nr. 5/96.
- Friis, Jakob (1952) *Kritikk av norsk utenrikspolitikk etter krigen*. Oslo: Falken forlag.
- Friis, Jakob (2011) *Bevegelsen og målet: Mitt liv i arbeiderbevegelsen*. Oslo: Res Publica.
- Furre, Berge (1996) *Norsk historie 1905–1990*. Oslo: Det norske samlaget.
- Furre, Berge (1997) *Sant og visst. Artiklar, foredrag og preiker*. (Utval og kommentarar ved Ottar Grepstad). Oslo: Samlaget.
- Garbo, Gunnar (1997) *Til venstre for venstre: erindringer og tanker fra politiske kampår*. Oslo: Cultura forlag.
- Garvik Olav og Olav Kobbeltveit (2010) *Sponheim uautorisert*. Oslo: Samlaget.
- Garvik, Olav (1982) *Da Venstre sprakk*. Oslo: Cappelen.
- Garvik, Olav, Marianne Røiseland og Jens Vetland (2003) *Røiseland. Statsministeren vi ikke fikk*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Gerhardsen, Einar (1970) *Fellesskap i krig og fred*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Gerhardsen, Einar (1971) *Samarbeid og strid: Erindringer 1945–55*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Gerhardsen, Einar (1972) *I medgang og motgang: Erindringer 1955–65*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Gerhardsen, Einar (1978) *Mennesker og politikk: Erindringer 1965–78*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Gerhardsen, Rolf (1967) *Einar Gerhardsen. Som en bror ser ham*. Oslo: Aschehoug.
- Gerhardsen, Tron (2009) *Einar og Haakon, Rolf og jeg. Fra Arbeiderpartiets indre liv*. Oslo: Aschehoug.
- Gjærevoll, Olav (1998) *Mine memoarer: 1916–1994*. Trondheim: Arbeiderbevegelsens historielag.
- Gleditsch, Nils Petter (1979) «Loran C og Polaris: hvem visste hva og når fikk de vite det?» PRIO publikasjon nr. 17/79.
- Gleditsch, Nils Petter og Ulf Klemp (1976) «Debatten om Loran C. og Omega. En dokumentasjon fra avisspaltene». PRIO-publikasjon nr. P76-7. Oslo: Institutt for fredsforskning.

LITTERATUR

- Gleditsch, Nils Petter og Ottar Hellevik (1977) «Kampen om EF». PRIO Publikasjon nr. 29-5 Oslo: NAVF.
- Godbolt, James (2004) «Vietnam-protesten i Norge. Fra ad hoc.-aksjoner til politisk kapital». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1.
- Godbolt, James (2007) «Vietnamkrigen i Norge». *Internasjonal Politikk*. Vol. 65, nr. 3.
- Godbolt, James (2010) *Den norske Vietnambevegelsen*. Oslo: Unipub.
- Grepstad, Jon (1981) «Norway and the struggle for nuclear disarmament.» Paper presentert for 1981 World Conference Against Atomic and Hydrogen Bombs. Tokyo.
- Grepstad, Jon (1983) «Euroraketane». *Kontrast*, nr. 5–6.
- Grønlie, Tore (2014) «Til forsvar for folkestyret.» I: Hanne Marte Narud, Knut Heidar og Grønlie, Tore (red.) *Stortingets historie 1964–2014*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Gustavsen, Finn (1968) *Rett på sak*. Oslo: Pax Forlag.
- Gustavsen, Finn (1979) *Kortene på bordet*. Oslo: Gyldendal.
- Hagen, Carl I. (1984) *Ærlighet varer lengst: Politiske erindringer*. Oslo: Aventura.
- Hagen, Carl I. (2007) *Ærlig talt: Memoarer 1944–2007*. Oslo: Cappelen.
- Hals Gylseth, Christopher (2011) *Storoksen. Arve Solstad og Dagbladet*. Oslo: Aschehoug.
- Halse, Rolf E.S. (2005) «Maktkamp i åpent landskap? En studie av VGs mediering av partilederstriden i Arbeiderpartiet». Masteroppgave i medievitenskap, Universitetet i Bergen.
- Halvorsen, Kristin (2004) *Rett fra hjertet*. Oslo: Gyldendal.
- Hambro, Johan (1984) *C.J. Hambro. Liv og drøm*. Oslo: Aschehoug.
- Hansen, Guttorm (1986) *Fra min plass: Politiske erindringer 1970–1985*. Oslo: Aschehoug.
- Hansen, Guttorm (1990) *Etterkrigstid*. Oslo: Aschehoug.
- Hansen, Thomas Havro (2010) *Sponheim*. Oslo: Gyldendal.
- Hanssen, Kjell (1967) *Kampen om NRK. Fra Skyttergravene rundt Marienlyst*. Oslo: Minerva.
- Hansson, Steinar og Ingolf Håkon Teigene (1992) *Makt og mannefall. Historien om Gro Harlem Brundtland*. Oslo: Cappelen.
- Haraldstad, Hilde (1995) «Norsk nei til Franco i NATO». Institutt for forsvarsstudier, rapport nr. 4.
- Haslund, Ebba (2008) *Ild fra Asker. Et portrett av Berit Ås*. Oslo: Pax Forlag.
- Hauge, Jan Otto (1977) *Spionen som ble vekk*. Oslo: Pax Forlag.
- Haugland, Jens (1986) *Dagbok frå Kongens råd*. Oslo: Samlaget.
- Haugland, Jens (1988) *Dagbok frå Løvebakken: Fragment av eit politisk liv*. Oslo: Samlaget.
- Hegge, Per Egil (2003) «Egil Sundar som redaktør og politiker». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 2.

- Heidar, Knut og Jo Saglie (2002) *Hva skjer med partiene?* Oslo: Gyldendal.
- Heidar, Knut og Lars Svåsand (red.) (1994) *Partiene i en brytningstid*. Bergen: Alma Mater.
- Helle, Egil (1982) *Oscar Torp. Arbeidergutt og statsmann*. Oslo: Gyldendal.
- Helle, Egil (1991) *Nils Langhelle. En politisk biografi*. Oslo: Tiden.
- Hellevik, Atle (1978) «Det ansvarlige opprør. Arbeiderbevegelsens Informasjonskomite mot norsk medlemskap i EF.» Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Helljesen, Geir (2011) *Mine valg*. Oslo: Aschehoug.
- Helset, Per (1981) *Hemmelighold og demokrati i norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helsvig, Kim G. (2014) *Pax forlag. En bedrift*. Oslo: Pax Forlag.
- Heradstveit, Per Øyvind (1979) *Ett minutt til sending*. Oslo: Aschehoug.
- Heradstveit, Per Øyvind (1984) *Einar Gerhardsen og hans menn*. Oslo: Cappelen.
- Hirsti, Reidar (1991) *Partipisken. Kampen om det frie ord i Arbeiderbladet*. Oslo: Gyldendal.
- Hjeltnes, Guri (1990) *Avisoppgjøret etter 1945*. Oslo: Aschehoug.
- Hjeltnes, Guri (2010) (red.) *Norsk Presses historie 1660–2010, tredje bind: Imperiet vakler 1945–2010*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hoemsnes, Ole N. (1986) *Skjebnedøgn. Om Borten-regjeringens fall*. Oslo: Gyldendal.
- Hoffmann, Fredrik (1966) *Påskeopprøret 1958*. Oslo: Pax Forlag.
- Hole, Trond R. (1992) «Eldremilliarden 1990 – strakstiltak i opprørsstorm». Hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Hurum, Eirin og Thor Gjermund Eriksen (1996) «Rød-Larsen saken. Søknad til Skup-prisen 1996.» Metoderapport. Skup.no.
- Høyer, Svennik (1995) *Pressen mellom teknologi og samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Iversen, Jan Martin (1998) *Fra Anders Lange til Carl I. Hagen. 25 år med Fremskrittspartiet*. Oslo: Millennium.
- Jacobsen, Johan J. (2000) *Mot strømmen*. Oslo: Gyldendal.
- Jagland, Thorbjørn (1995) *Brev*. Oslo: Tiden.
- Jenssen, Anders Todal og Toril Aalberg (red.) (2007) *Den medialiserte politikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jenssen, Anders Todal og Henry Valen (red.) (1995) *Brussel midt imot. Folkeavstemningen om EU*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Johansen, Anders (2002) *Talerens troverdighet: tekniske og kulturelle betingelser for politisk retorikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johansen, Anders og Jens E. Kjeldsen (2005) *Virksomme ord. Politiske taler 1814–2005*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johansen, Tor Are (2009) «Rasert og gjenreist? Myter om krigen og arbeiderpressens produksjonsapparat». I: Halvorsen Solveig m.fl.: *I politikkenes irrganger. Festskrift til Knut Einar Eriksen*. Oslo: LO Media.

LITTERATUR

- Johansen, Viggo og Pål T. Jørgensen (1989) *Edderkoppen. Historien om en møbelhandler*. Oslo: Aventura.
- Jupskås, Anders Ravik (2008) «Populisme på norsk». Masteroppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Jupskås, Anders Ravik (2013) «Mangfoldig mobilisering og velsmurt valgkampmaskineri: Fremskrittspartiet runder 40 år». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1.
- Kalvatn, Eivind (2006) «Når de mektige blir maktesløse. Politisk skandalejournalistikk belyst gjennom Syse- og Tønnesaken i Verdens Gang og Dagbladet.» Masteroppgave, Institutt for Informasjons- og medievitenskap, Universitetet i Bergen.
- Karmly, Dag (1975) *Kings Bay-saken. Den politiske krisen mellom regjering og opposisjon sommeren 1963*. Oslo: Gyldendal.
- Kielland, Arne (1972) *All makt? Dagbok fra Stortinget*. Oslo: Pax Forlag.
- Kjeldstadli, Knut og Vidar Keul (red.) (1973) *DNA – Fra folkebevegelse til statsstøtte*. Oslo: Pax Forlag.
- Kjos, Alv m.fl. (1961) *Godviljens mann. Hilsen til Herman Smitt Ingebretsen på 70-årsdagen*. Oslo: Johan Grundt Tanum forlag.
- Kleppe, Per (2003) *Kleppepakke. Meninger og minner fra et politisk liv*. Oslo: Aschehoug.
- Knutsen, Grete (2013) *Basketak. Mine år med Brundtland, Jagland og Stoltenberg*. Oslo: Kagge.
- Korvald, Lars (1982) *Politikk og kall: Lars Korvalds memoarer i samarbeid med Per Øyvind Heradstveit*. Tananger: Rocon.
- Kristiansen, Kåre (1989) *Når sant skal sies: På politikkenes hovedspor og sidelinjer gjennom 50 år*. Oslo: Schibsted.
- Kristiansen, Kåre (1990) *Stå på, Kåre K!* Oslo: Schibsted.
- Kvam, Ragnar jr. (1973) *DNA mot splittelse. Da venstrefløyen ble ekskludert og SF stiftet*. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Lahlum, Hans Olav (2007) *Oscar Torp. En politisk biografi*. Oslo: Cappelen.
- Lahlum, Hans Olav (2009) *Haakon Lie. Historien, mytene og mennesket*. Oslo: Cappelen Damm.
- Lahlum, Hans Olav (2010) *Noen av oss har snakket sammen. Personskifter i Arbeiderpartiet 1945–1975*. Oslo: Cappelen Damm.
- Lahnstein, Anne Enger (2000) *Grønn dame, rød klut: Erindringer*. Oslo: Aschehoug.
- Lane Jan-Erik og Hanne Marte Narud (1994) «Maktfordelingsprinsippet og den konstitusjonelle teori: Spørsmålet om bemanning av statsorganene». I: Bjørn Erik Rasch og Knut Midgaard (red.) *Representativt demokrati. Spilleregler under debatt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lange, Halvard (1952) *Norsk utenrikspolitikk siden 1945*. Oslo: Johan Grundt Tanum.
- Langfeldt, Knut og Eugen Aaen (1951) *Hvorfor nei til «Folk og forsvar»*. Pamflett, Oslo: NGU.
- Langslet, Lars Roar (1989) *John Lyng. Samarbeidets arkitekt*. Oslo: Cappelen.

- Langslet, Lars Roar (1994) *Fra innsiden: Glimt fra et halvt liv i politikken*. Oslo: Cappelen.
- Larsen, Gunnar Alf (1990) *Sluttspill*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Larsen, Reidar T. (1980) *Strykt fra Moskva? Erindringer 1960–1980*. Oslo: Cappelen.
- Larsen, Øivind (1996) *Makt og forakt. Om holdninger til politikere. Festskrift til Astrid Nøklebye Heiberg*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Larssen, Olav (1973) *Den langsomme revolusjonen*. Oslo: Aschehoug.
- Leivestad, Thea (1999) «'Presses til å gi en milliard?' Analyse av mediernes innflytelse på politiske beslutningsprosesser i eldremilliardsaken». Hovedoppgave i medievitenskap, Universitetet i Oslo.
- Lie, Haakon (1975) *Slik jeg ser det*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Lindebrække, Sjur (1983) *Tro og tillit: Personlige og politiske erindringer*. Oslo: Aschehoug.
- Lindstøl, Aslak (1978) «De 13»: «protest mot atomvåpen» – et utenomparlamentarisk initiativ under atomdebatten i Norge våren 1961. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Loga, Jill Merethe (2004) «Godhetsmakt. Verdikommisjonen – mellom politikk og moral». Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.
- Luhmann, Niklas (2000) *Die Politik der Gesellschaft*. Frankfurt a.m.: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (2012/2013) *Theory of Society. Vols. 1 & 2*. Stanford: Stanford University Press.
- Luhmann, Niklas (2002/2013) *Introduction to Systems Theory*. Cambridge: Polity Press
- Lund, Bernt H. (2009) *Verdivalg i krig og fred. 12 essays om ledelse og overlevelse*. Oslo: Conflux.
- Lund, Ketil (red.) (1996) «Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsett av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere» (Lund-rapporten).
- Lyng, John (1958) *Veksten i statens makt. Streiftog i reguleringspolitikken*. Oslo: Studieselskapet samfunn og næringsliv.
- Lyng, John (1972) *Brytningsår: Erindringer 1923–1953*. Oslo: Cappelen.
- Lyng, John (1973) *Vaktskifte: Erindringer 1953–1965*. Oslo: Cappelen.
- Lyng, John (1976) *Mellom øst og vest: Erindringer 1965–68*. Oslo: Cappelen.
- Lyng, John (1978) *Fra Borgefred til politisk blåmandag: Erindringer 1968–1971*. Oslo: Cappelen.
- Lyng, Otto (1997) *Episoder fra et liv*. Melhus: Snøfugl.
- Løfsnes, Knut (1991) *Motstandsmann og politiker. Fra XU til SF og Kings Bay*. Oslo: Gyldendal.
- Madsen, Roar (2001) *Motstraums. Senterpartiets historie 1959–2000*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Melle, Oddbjørn (2006) «Den langvarige opinioniskrigen. Vietnam-konflikten i USA, Noreg og Sverige.» *Internasjonal politikk*. Vol. 64, nr. 3.

LITTERATUR

- Melle, Oddbjørn (2007) «Tekst og kontekst. John Sanness om Vietnam og Afghanistan». *Internasjonal Politikk*. Vol. 65, nr. 2.
- Melle, Oddbjørn (2007b) «Vietnamdebatten – presisering, proposjonar, perspektiv». *Internasjonal politikk*. Vol. 65, nr. 3.
- Meyer, Johan Kr. (1989) «NATOs kritikere. Den sikkerhetspolitiske opposisjon, 1949–1961». Institutt for forsvarsstudier. *Forsvarsstudier* nr. 3.
- Meyer, Sidsel (2008) «Så brøt stormen løs! Debatten om Beredskapslovene i norsk presse høsten 1950» *Pressehistoriske skrifter*, nr. 10.
- Michels, Robert (1915/1949) *Political parties. A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. Glencoe, Ill.: The Free Press.
- Midtbø, Tor (2007) *Skandaler i norsk politikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Moen, Merete (2001) «En forestilling med få nyanser. Pressens fremstilling av Thorbjørn Jagland i perioden 1. mai–15. september 1997». Hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Mydske, Per Kristian, Dag Harald Claes og Amund Lie (red.) *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Narud, Hanne Marte, Knut Heidar og Tore Grønlie (red.) *Stortingets historie 1964–2014*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Nilsen, Bjørn og Sjue, Finn (1998) *Skjult dagsorden. Mediene og de hemmelige tjenestene*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Njølstad, Olav (2008) *Jens Chr. Hauge – fullt og helt*. Oslo: Aschehoug
- Nordahl, Konrad (1973) *Gode arbeidsår*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Nordby, Trond (1985) «Fra Eidsvoll til Høyres Hus». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1.
- Nordby, Trond (1989) *Karl Evang. En biografi*. Oslo: Aschehoug.
- Nordby, Trond (1996) «Brøl, løve! Et innspill om Stortingets maktstilling». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 3–4.
- Nordby, Trond (1996b) «Hvem styrer hvem? Statlige utvalg som maktorganer». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 3–4.
- Nordby, Trond (2000) *I politikkenes sentrum. Variasjoner i Stortingets makt 1814–2000*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nordby, Trond (2010) *Grunnlov og styreform. Norge 1814–2010*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nordby, Trond (2014) «Parlamentarismen i endring». I: Hanne Marte Narud, Knut Heidar og Tore Grønlie (red.) *Stortingets historie 1964–2014*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Nordby, Trond (red.) (1993) *Arbeiderpartiet og planstyret 1945–1965*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nordland Eva (1980) *Nedtelling? Den norske debatten om NATOs nye atomvåpen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nordli, Odvar (1985) *Min vei. Minner og meninger*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Norvik, Erling (1990) *Hiv dokker i kalosjan*. Oslo: Cappelen.

LITTERATUR

- Notaker, Hallvard (2012) *Høyres historie 1975–2005. Opprør og moderasjon*. Oslo: Cappelen Damm.
- Ofstad, Bjørg m. fl. (2009) *Rettferd og politikk. Festskrift til Hilde Bojer*. Oslo: Emilia.
- Olsen, Johan P. (1984) «Representativitet og politisk organisering». I: *Fra valg til vedtak*. Ole Berg og Arild Underdal (red.). Oslo: Aschehoug.
- Opplysningskontoret for pris- og rasjonaliseringslovforslagene (1952/1953) *Pris- og rasjonaliseringslovforslagene*. Sitatsamling I og II. Oslo.
- Oraug, Tore (2003) «Amerika først. Crotale-saken i norsk politikk 1967–1975». Hovedfagsoppgave, Historisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Ording, Arne (2003) *Arne Ordings dagbøker. Bind II 24. juli 1945 – 4. April 1949*. (utg. v. Gerd Mordt). Oslo: Universitetsforlaget.
- Ottosen, Rune (1996) *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*. Oslo: Aschehoug.
- Pedersen, Ove K. m.fl. (2000) *Politisk journalistik*. Aarhus: Å jour.
- Ramberg, Inge (1995) «EU-striden i tabloidformat». Hovedoppgave, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Universitetet i Trondheim.
- Rasmussen, Terje (1986) «Presse og politisk protest». Institutt for massekommunikasjon. Rapport nr. 2. Universitetet i Bergen.
- Rasmussen, Terje (2001) *Mediesamfunnets moral*. Oslo: Pax Forlag.
- Rasmussen, Terje (2003) *Luhmann. Kommunikasjon, medier, samfunn*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rasmussen, Terje (2004) *Mektig og aktverdig. Betragtninger om journalistikkens legitimitet*. Kristiansand: IJ-forlaget.
- Rasmussen, Terje (2011) «Offentlig parlamentarisme og den opplysende statsmakt». I: Jan Fredrik Hovden og Karl Knapskog (red.) (2012) *Hunting High and Low. Skriftest til Jostein Gripsrud på 60-årsdagen*. Oslo: SAP.
- Reinton, Per Olav (1984) «Kildenes Tyranni». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 4.
- Reinton, Per Olav (1990) *30-åring skutt i hodet. Pressens frivillige slaveri*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.
- Reinton, Per Olav (2004) *Fiksjon som fakta. En mediekommentar*. Fredrikstad: Institutt for journalistikk.
- Reksten, Hilmar (1979) *Opplevelser*. I samarbeid med Per Vassbotn. Oslo: Aschehoug.
- Respons Analyse AS (2009) «Medievaner og holdninger. Undersøkelse blant stortingspolitikere». Bergen: Respons Analyse.
- Retzer, Berit Ruud (1999) *Jens Evensen. Makten, myten og mennesket*. En uautorisert biografi. Oslo: Bbg. forlag.
- Riksaasen, Steinar (1972) «Libertas 1947 Jan Fredrik 1953» Hovedoppgave, Historisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Ringheim, Gunnar (1993) *I pressens vold*. Oslo: Gyldendal.
- Rokkan, Stein (1987) *Stat, nasjon, klasse*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Rommetvedt, Hilmar (2002) *Politikkens allmenngjøring og den ny-pluralistiske parlamentarismen*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rommetvedt, Hilmar m.fl. (2012) «Coping with Corporatism in Decline and the Revival of Parliament: Interest Group Lobbyism in Denmark and Norway 1980–2005». *Comparative Political Studies*, 46(4).
- Roppen Johan og Sigurd Allern (2010) *Journalistikkens samfunnsoppdrag*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Rossavik, Frank (2007) *Stikk i strid. Ein biografi om Einar Førde*. Oslo: Spartacus.
- Rossavik, Frank (2011) *SV Fra Kings Bay til Kongens bord*. Oslo: Spartacus.
- Saglie, Jo (2002) *Standpunkter og strategi. EU-saken i norsk partipolitikk 1989–1994*. Oslo: Unipax.
- Saward, Michael (2010) *The Representative Claim*. Oxford: Oxford University Press.
- Seip, Jens Arup (1980) *Dyd og nødvendighet. Høyres historie gjennom hundre år*. Oslo: Gyldendal.
- Seip, Jens Arup (1963) *Fra embetsmannsstat til ettpartistat*. Oslo: Universitetsforlaget
- Seip, Jens Arup (1968) *Tanke og handling i norsk historie. Artikler og avhandlinger*. Oslo: Gyldendal.
- Seip, Jens Arup (1981) *Utsikt over Norges historie. Annen del*. Oslo: Gyldendal.
- Sejersted, Francis (1984) *Opposisjon og posisjon. Høyres historie, bind 3*. Oslo: Cappelen.
- Sejersted, Francis (1993) *Demokratisk kapitalisme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sejersted, Francis (2000) *Norsk idyll?* Oslo: Pax Forlag.
- Sejersted, Francis (2005) *Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre*. Oslo: Pax Forlag.
- Sejersted, Fredrik (2002) *Kontroll og konstitusjon. Statsrettslige studier av Stortingets kontrollvirksomhet*. Oslo: Cappelen.
- Sejersted, Fredrik (2003) «Om Stortingets kompetanse til å regjere over regjeringen». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 3.
- Seland, Idunn (2000) «Makten i nyhetspresentasjonen. En studie av fire avisers dekning av Syse-saken og Rød-Larsen-saken». Hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Sevje, Anna Guldvog (2010) «Ruste opp for å ruste ned – Striden rundt NATOs dobbeltvedtak i Norge i 1979». Masteroppgave, Historisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Sjølyst, Steinar (1971) «Krigslov og dødsstraff. Om bakgrunnen for beredskapslovgivningen, og diskusjonen omkring lovforslagene høsten 1950». Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.
- Skard, Torild (1967) *Ny radikalisme i Norge. 34 skribenter i samfunnsdebatten*. Oslo: Gyldendal.
- Skirbekk, Gunnar (1984) «'I refleksjonens mangel ...' Om vekslende intellektuelle elitar i norsk etterkrigstid». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1.

- Skjeie, Hege (1999) *Vanens makt. Styringstradisjoner i Arbeiderpartiet*. Oslo: Gyldendal.
- Skjerdal, Karl (1967) *I demokratiets navn*. Oslo: Cappelen.
- Skjørestad, Anna (2008) «Et liberalistisk parti? Fremskrittspartiets politiske profil fra 1989 til 2005». Masteroppgave, Historisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Skouen, Arne (1996) *En journalists erindringer*. Oslo: Aschehoug.
- Skre, Arnhild (2004) «I dag må ingen sitte hjemme. Presse og partiloyalitet 1957–1973». Pressehistoriske skrifter nr. 1.
- Skre, Arnhild (2010) «'En kostbar og farlig tid.' Vestvendingen i norsk presse 1947–1949». Pressehistoriske skrifter nr. 14.
- Skre, Arnhild (2010b) «Redaktør Arnvid Hasund: 'En syk redaktør' eller den første «falne» i Nato-striden?». Pressehistoriske skrifter nr. 14.
- Slagstad, Rune (1998) *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag.
- Slagstad, Rune (2011) *Rettenns ironi. Studier i juss og politikk*. Oslo: Pax Forlag.
- Slaatta, Tore (2003) *Den norske medieorden. Posisjoner og privilegier*. Oslo: Gyldendal.
- Solhaug, Linda (1996) «Fra rettsikkerhet til demokrati. Offentlighetslovens tilblivelse 1947–1970». Hovedoppgave, Historisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Solheim, Erik (1999) *Nærmere*. Oslo: Millennium.
- Stavang, Per (1964) *Parlamentarisme og Maktbalanse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Steen, Reiulf (1986) *Der hjertet banker. Bilder fra et liv*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Steen, Reiulf (1989) *Maktkamp. Nye bilder fra et liv*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Steen, Reiulf (2000) *Jordskjelv*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Stoltenberg, Thorvald (2001) *Det handler om mennesker*. Oslo: Gyldendal.
- Stordalen, Mette (2001) «Terje Rød-Larsen: fra helt til skurk. En case-studie av politiske journalister som aktører, og nyhetsmedienes institusjonelle aktørrolle». Hovedoppgave, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Strømsnes, Kristin og Per Selle (2014) «Aksjoner i det representative demokrati.» I: Hanne Marte Narud, Knut Heidar og Tore Grønlie (red.) *Stortingets historie 1964–2014*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Sundar, Egil (1993) *Kapitlet som aldri ble skrevet*. Oslo: Gyldendal.
- Syse, Jan P. (2003) *Ta ikke den ironiske tonen*. Oslo: Forlaget Press.
- Søberg, Morten (2010) *Sverdrups ekko. Parlamentariske undersøkingar*. Essay. Oslo: Samlaget.
- Sørebø, Herbjørn (2003) *Medieliv*. Oslo: Det norske samlaget.
- Sørhaug, Tian (2000): «Maktens vaner». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1.
- Sørum, Kathrine Ytterdal m.fl. (2012) «Presseetikk og autonomi. Pressenormers bidrag til journalistikkens selvstendiggjøring». *Norsk medietidsskrift* nr. 2.
- Takvam, Magnus (2002) *Arbeiderpartiets fall*. Oslo: Tiden.

LITTERATUR

- Thorbjørnsrud, Kjersti (2001) «Vilje til makt? Praksis og prinsipper i politisk journalistikk illustrert ved «Jaglandsaken». Hovedoppgave, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Treholt, Arne (2004) *Gråsoner. Selvbiografi*. Oslo: Gyldendal.
- Tusberg, Harald (1979) *TV sett fra den andre siden*. Fortalt til Christian Borch. Oslo: Cappelen.
- Valen, Henry (1966) «Om 'Oligarkiets jernlov' i nyere samfunnsforskning». *Samtiden* nr. 5.
- Valle, Inger Louise (1989) *Dette står jeg for*. Oslo: Gyldendal.
- Vassbotn, Per (1971) *Lekkasje og forlis*. Oslo: Cappelen.
- Vassbotn, Per (1986) *Da Borten falt. Gjensyn med regjeringens Lekkasje og forlis*. Oslo: Cappelen.
- Vågen, Irene Valvik (2002) «Organisasjonen Nei til Atomvåpen 1979–1987». Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Wahl, Peder (2011) «Politisk ammunisjon. En analyse av Cuba-saken 1958–1960». Masteroppgave, Historisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Waldahl, Ragnar (2011) *Politiske meningsmålinger*. Oslo: Pax Forlag.
- Wale, Thorbjørn (1972) «Fjerde statsmakt eller den annen partimakt En studie av norsk dagspresse med hovedvekt på dens forhold til partivesen og politiske myndigheter». Stensil nr. 21, Institutt for presseforskning, Universitetet i Oslo.
- Weber, Max (2010) *Political Writings*. Peter Lassman og Ronald Speirs (red.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Willoch, Kåre (1988) *Minner og meninger*. Oslo: Schibsted.
- Willoch, Kåre (1990) *Statsminister*. Oslo: Schibsted.
- Willoch, Kåre (2002) *Myter og virkelighet: Memoarer*. Oslo: Cappelen.
- Winther, Lise (1973) *Da partipisken smalt i Asker*. Oslo: Pax Forlag.
- Wyller, Thomas Chr. (1989) «Einar Gerhardsen som politisk leder: et fragment». *Norsk Statsvitenskapelig tidsskrift*. Vol. 5, nr. 2.
- Ørnhøi, Stein (2003) «Om stortingsregjereri og regjeringsmakt». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 4.
- Østerud, Øyvind (2002) «Maktutredningen og det intellektuelle hegemoniet». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1.
- Østerud, Øyvind, Fredrik Engelstad og Per Selle (2003) *Makten og demokratiet. En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Øyvind Østerud (2004) «Maktutredning og demokrati». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1
- Aabø, Stein (2012) *Sylvia Brustad. I partiets tjeneste*. Oslo: Cappelen Damm.
- Åmlid, Johanne (1966) *Ut av kurs*. Oslo: Pax Forlag.
- Aardal, Bernt, Anne Krogstad og Hanne Marte Narud (red.) (2004) *I valgkampens hete*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aarvik, Egil (1985) *Smil i alvor: Fragmenter av et liv*. Oslo: Gyldendal.

LITTERATUR

- Aas Olsen, Trygve (2010) *Sex, Drap og Dårlig ledelse. Hvordan Dagbladet mistet troverdighet, penger og lesere*. Oslo: Kagge.
- Aasheim, Nils m. fl. (red.) (1971) *Etterkrigshistorie II. Et alliert Norge. Emner fra norsk historie etter 1945*. Oslo: Universitetsforlaget.

REGISTER

A

Acheson, Dean 53
Allern, Sigurd 161–163
Alvheim, John 391, 416
Andersen, Andreas 39, 85, 89
Andersen, Kristen 61
Anderson, Gidske 48, 146, 226
Apenes, Georg 428
Arnstad, Marit 404
Asdahl, Kristian 395
Aspengren, Tor 145–147, 254,
261, 264, 266, 283, 316–318,
320
Aubert, Vilhelm 61, 63
Austrheim, John 201–202, 210,
216–219
Axelsen, Tor 260

B

Baez, Joan 165
Bakke, Halvard 411, 413
Bakken, Anne-Lise 427
Balstad, Jan 344
Bastiansen, Henrik 21, 140, 154,
166, 169, 171–172, 246
Bekkemellem, Karita 433
Beneš, Edvard 26

Benkow, Jo 336, 383–384
Benum, Edgeir 36, 37, 39, 426
Berg, Arthur 198, 230
Berge, Gunnar 99, 237, 247, 266
Bergesen, Ole 135
Bergh, Trond 24, 25
Bergo, Olav Terje 426
Berntsen, Harald 162, 201
Berntsen, Thorbjørn 120, 121,
222, 226–227, 229, 234, 237,
240, 306, 311, 346, 348–349,
389
Berntzen, Tom 403
Bevin, Anthony 43–46, 49
Bingen, Haakon 121
Birkeland, Turid 389
Bjerke, Per-Arne 342, 354
Bjerkmann, Tor 122, 157, 159
Bjørneboe, Jens 124, 161
Bjørnsen, Bjørn 260, 320
Bjørnson, Bjørnstjerne 276
Blair, Tony 443, 460
Blindheim, Svein 294–296
Blom, Anton 178
Bojer, Johan 202
Bondevik, Kjell 128, 179, 210,
216–220, 227

REGISTER

- Bondevik, Kjell Magne 227, 332,
365, 369–371, 378–379, 398,
403, 432, 435–441
- Bonnevie, Ola 232
- Bore, Thor Bjarne 244
- Bore, Trygve 179
- Borgen, Hans 74, 207
- Borten, Per 119, 120, 127, 148,
153, 161, 163, 169, 174, 179,
181–182, 191–198, 201–218,
220–221, 248, 257, 285, 394,
399, 401, 421, 425, 452
- Botnen, Ludvig 164
- Boyesen, Jens 85
- Bratholm, Eva 295, 387
- Bratteli, Trygve 26, 31, 37, 41,
45–48, 66, 76–78, 95–96,
108–109, 112, 114, 118, 120,
145–148, 172–173, 181, 186,
191, 193–194, 198, 203,
212–216, 221–226, 235–238,
240–241, 242, 248, 251–257,
261–263, 266–267, 275, 278,
280, 282, 284, 316–317, 330,
346, 351, 394, 404, 434–435,
452
- Brofoss, Erik 71, 77, 102,
302–303
- Brostigen, Gunnar 112, 121
- Brostigen, Mie 112, 121
- Brox, Ottar 177
- Brundtland, Arne Olav 306
- Brundtland, Gro Harlem 94,
283, 284, 304, 312, 314–315,
317, 320, 338–339, 341–343,
345–347, 349–351, 364, 366,
378, 386–387, 392–393,
395–396, 401–402, 404–407,
409, 412–414, 420, 431,
435–436, 443
- Brunvand, Olav 31, 50, 109,
131, 147, 149, 151, 164, 172,
177, 211, 264, 293, 300–301,
320–321, 344–350, 352
- Brunvand, Per 94, 205, 211,
265–266, 320, 351
- Brustad, Sylvia 427, 432
- Bryhn, Asbjørn 110, 149–151
- Bryn, Dag 41
- Bråthen, Gunnar 37
- Bull, Bernt 386
- Bull, Brynjulf 305
- Bull, Edvard 23
- Bull, Trygve 51–52, 56, 63, 97,
113–115, 118–119, 137–138,
145, 147, 184, 191, 248, 256,
263–264, 351
- Buraas, Anders 45–46, 50, 56,
150
- Bye, Odd 193, 208, 219, 223, 235,
252
- Bye, Ronald 120, 223–224, 226,
233, 235, 237, 261–262, 300,
315, 317
- C
- Calmeyer, Bengt 240, 265
- Cappelen, Andreas 129, 240, 253
- Carlsson, Ingvar 404
- Castro, Fidel 96
- Christensen, Chr. 294
- Christensen, Chr. A.R. 82, 134,
172

REGISTER

- Christiansen, Ragnar 67–68,
136, 145, 148, 212
- Colbjørnsen, Ole 47, 302–03
- Colby, William 295
- Cordtsen, Kjell 124, 258–259
- Cox, Arthur 306
- Cronkite, Walter 166
- D
- Dahl, Hans Fredrik 122, 160,
171–172, 353, 426
- Dahl, Hans Normann 267
- Dale, John 402, 404
- Dalland, Randulf 35–36
- Daidsen, Jan 412
- Daidsen, Øyvind 32–33
- Deniau, Jean-François 203–205
- Dorenfeldt, L.J. 296–297
- E
- Eckhoff, Torstein 63, 290
- Egeland, John O. 39
- Eia, Harald 446
- Eide, Hvoslef 74
- Eide, Martin 78
- Eidem, Bjarne Mørk 252
- Eika, Halvard 243, 249–250
- Ekeberg, Jan Ove 342
- Ekström, Mats 192, 193
- Elster, Torolf 45, 50, 61–62, 176,
292
- Engen, Arvid 281–283, 285–286,
316–321, 343, 351
- Engstad, Paul 213, 236, 253, 316
- Eriksen, Arne 420–422, 424–
426
- Eriksen, Knut Einar 24–25,
44–45, 49–50, 54
- Eriksen, Tore Linné 122
- Erlander, Tage 49, 52, 54
- Erlandsen, Christian 58
- Evang, Karl 51, 52, 54, 57, 61, 69,
83, 107–108, 113, 115–116, 119,
121–122, 149, 158, 240
- Evang, Vilhelm 151
- Evensen, Jens 250, 302–305,
311–315
- Evensen, Lars 38, 67, 70
- Evensmo, Sigurd 51, 52, 56, 59,
116, 123, 124, 258
- F
- Fagerholm, Karl August 302
- Faremo, Grete 429, 430
- Feuerbach, Ludwig 453
- Finborud, Arne 172, 307
- Five, Kaci Kullmann 365, 366,
401
- Fjose, Bergfrid 228, 248
- Flatberg, Per 337, 340
- Forberg, Bjørn Tore 421
- Forr, Gudleiv 172, 204, 298, 379,
390, 394, 461
- Fosheim, Berit 429–430
- Foss, Per-Kristian 214, 427
- Fostervoll, Alf Jacob 287
- Fostervoll, Kaare 102
- Franco, Francisco 35–36, 38,
40–41
- Fremo, Skjalg 391, 396–397,
492–493
- Friis, Jakob 36, 52, 54–57, 62–63,
108

REGISTER

- Frisch, Ragnar 77, 121
 Frydenlund, Knut 94, 229, 251,
 253, 287, 299, 303–305, 308,
 311–312, 314, 346
 Furre, Berge 23, 37, 79, 83,
 89–91, 93–94, 100, 121, 225,
 232, 256, 259, 279, 290–293,
 398, 428–430
 Furubotn, Peder 25, 28–29, 112,
 121
 Førde, Einar 226, 229, 240, 284,
 306, 312, 335
- G
- Galtung, Johan 63
 Garbo, Gunnar 87, 93, 164, 180,
 238, 239, 243–245
 Garvik, Olav 206, 245–246, 435
 Gaulle, Charles de 119
 Gaup, Ante 338
 Gerhardsen, Einar 19–20, 23–30,
 36–38, 40–41, 43–44, 46,
 48–49, 51–56, 59, 61, 63–70,
 75–76, 78, 83–89, 91, 93,
 95–97, 102, 109–110, 113–114,
 117–119, 122–123, 125–134,
 136–138, 141–149, 151–153,
 157, 163, 170, 172–173, 179,
 183–186, 191, 222–224, 235,
 237, 240, 252, 254, 257, 262,
 264, 278, 280, 288–302, 314,
 324, 338, 346–348, 350–351,
 376, 452
 Gerhardsen, Rolf 24, 66, 80, 83,
 91, 109, 149–151, 260
 Gerhardsen, Tove Strand 411–413
 Gerhardsen, Tron 100, 149, 264
 Gerhardsen, Werna 66
 Giddens, Anthony 443
 Giske, Trond 411, 413
 Gjærevoll, Olav 86, 468
 Gjems-Onstad, Erik 416
 Gjerde, Bjartmar 94, 222, 253,
 337, 342
 Gjessing, Gutorm 111
 Gjørsv, Inger Lise 307
 Gleditsch, Nils Petter 158,
 288–289, 292, 298
 Glistrup, Mogens 407
 Godal, Bjørn Tore 235, 348, 389
 Godbolt, James 156, 158, 161,
 163, 165
 Gorbatsjov, Mikhail 300, 313,
 390
 Grepstad, Ottar 414, 494
 Greve, Hanne Sophie 439
 Greve, Knut 73
 Greve, Tim 205, 208
 Grythe, Odd 176
 Grøndahl, Kirsti Kolle 307
 Grønlie, Tore 174, 279
 Grønnern, Svein 373
 Guillou, Jan 292
 Gundersen, Fridtjof Frank 175,
 409
 Gundersen, O.C. 59, 61, 64, 65,
 77, 78, 82
 Gustavsen, Finn 70, –, 91, 93,
 107–111, 114, 116, 118–119,
 127, 134–135, 137–139,
 154–156, 157, 162–163, 182,
 223, 232, 234, 241–242, 244,

REGISTER

- 256–259, 287, 289–293, 302,
387, 403
Gylseth, Christopher Hall 117
- H
- Habermas, Jürgen 182
Haga, Åslaug 449, 455–456
Hagelund, Karl Emil 160
Hagen, Carl. I. 365, 367,
375–376, 385–389, 394, 403,
409–410, 414–419, 424,
433–434, 437, 441, 453
Hagen, Per N. 428
Hågensen, Yngve 406
Hagner, Rolf 388
Haig, Alexander 314
Halse, Rolf 444
Halvorsen, Jahn 203, 204, 205,
208–209
Halvorsen, Tor 283, 346–347
Hambro, Carl 175
Hambro, C.J. 33, 82, 186
Hammel, Egil 141–143
Hammerstad, Oddmund 391
Handal, Nils 85, 95
Hansen, Bjørn 375
Hansen, Guttorm 129, 148, 178,
194, 210, 212–213, 220, 223,
229, 235, 237, 247, 248, 251–
253, 282–283, 287, 289–291,
295, 312, 317, 320–322, 335,
337–340, 342
Hansen, Rolf 112
Hanssen, Kjell 177
Hansson, Steinar 387, 423, 445
Hansteen, Kirsten 40
Harborg, Ole Kristen 234
Hasund, Arnvid 47, 48
Hatløy, Odd 245
Hauge, Jan Otto 296, 298
Hauge, Jens Chr. 24, 26, 41,
46–48, 50, 56, 66, 69, 75–76,
83–84, 91, 95, 131, 136, 149,
172, 261, 296
Haugestad, Arne 203–210, 214,
331–332
Haugland, Jens 87, 95–96, 126,
145, 184, 206, 208–209, 210–
224, 228, 237, 251–252, 338
Haugli, Willy 285
Hedstrøm, Øystein 416–419
Hegel, Georg W.F. 383
Hegge, Per Egil 333–334
Hegna, Trond 45, 125, 228
Hegtun, Halfdan 154
Heiberg, Hans 121
Heidar, Knut 374
Heide, Bastian 417–418
Helberg, Leif 34, 464
Hellandsvik, Torfinn 416
Hellberg, Lars 205, 208, 231, 435
Helle, Egil 289
Hellebust, Anders 286–288
Helljesen, Geir 386, 434, 451
Henriksen, Arent M. 299
Henriksen, Håkon 336
Heradstveit, Per Øyvind 48,
70, 127–128, 147–148, 154,
179–180, 182, 185, 213, 342
Hernes, Gudmund 423–424
Hirsti, Reidar 147, 148, 169, 170,
252, 254, 259–266, 351

REGISTER

- Hobbes, Thomas 102
 Hoel, Sigurd 62–64, 74, 75, 242, 466
 Hoem, Knut 222, 235
 Hoemsnes, Ole N. 201, 203–204, 207–208, 211, 213–214
 Hoffmann, Fredrik 89–90, 92
 Hofstad, Arne 34
 Holler, Kjell 125–126, 127, 129–130, 134, 139
 Holm, Arne O. 419
 Holm, Asbjørn 139, 387
 Holst, Johan Jørgen 292
 Holt, Anne 429, 431
 Holt, Kåre 336
 Hompland, Andreas 281, 297, 341, 344
 Hovda, Per 388–391
 Hoyle, George 124
 Humphrey, Hubert 166
 Højdahl, Odd 261
 Hølmebakk, Sigbjørn III, 122, 123, 137, 160, 298
 Hønsvald, Nils 42, 43, 50, 90–91, 97, 99, 128, 179
 Høyem-Johansen, Bjørn 178, 284–285
 Høyer, Svennik 20–21, 426
 Hågensen, Yngve 406, 413, 432
 Haakon, kong 184, 303
 Haaland, Arild 118, 177
 Haavik, Knut 297, 298
- I
 Ingebretsen, Herman Smitt 23, 96
 Ingstad, Helge 336
- Ingvaldsen, Bernt 329–330
 Iveland, Einar 74
- J
 Jacobsen, Alf R. 424
 Jacobsen, Arvid 260, 293, 300, 341–345, 445
 Jacobsen, Johan J. 384–385, 387, 397–398, 403, 406
 Jagland, Thorbjørn 117, 306, 312, 366, 367, 379, 405–406, 413, 420, 424, 426, 429–439, 441, 443–446, 449, 453, 455
 Jahn, Gunnar 76
 Jensen, Trond 295–98
 Jenssen, Anders Todal 407
 Johannesen, Georg 89, 124
 Johansen, Ivar 293, 295–296
 Johansen, Jahn Otto 121, 159, 163, 166, 178
 Johansen, Raymond 408
 Johansen, Reidar 422, 446
 Johansen, Trond 285, 287, 294, 295, 298–299, 319, 346
 Johansen, Viggo 282, 286
 Johnsen, Håkon 287
 Jørgensen, Pål T. 281–282, 286, 391, 397
- K
 Kalheim, Ragnar 121, 203, 206, 240, 260–261
 Kalheim, Terje 408, 412
 Kandahl, Torolv 23, 171, 269
 Karmly, Dag 128, 138
 Keilhau, Wilhelm 71, 74

REGISTER

- Khrusjtsjov, Nikita 122
 Kielland, Arne 225, 229–231, 239
 Kinn, Theodor 83, 86
 Kiran, Hartvig 176
 Kissinger, Henry 45
 Kjuus, Jack Erik 416–417
 Kluge, Rolf 269–270
 Klæbo, Arthur 176
 Kleppe, Per 224, 227, 237,
 240–241, 252, 266, 275, 279,
 280, 317, 346
 Knudsen, Grete 443
 Kobbeltveit, Olav 435
 Kokkvoid, Per Edgar 412
 Kolberg, Martin 420
 Kopreitan, Ole 161
 Koren, G.M. 58–59
 Korvald, Lars 200, 213, 217, 227,
 247–250, 368, 370, 435, 452
 Kristensen, Kjell 131
 Kristiansen, Kåre 193, 205,
 218–221, 227–228, 230,
 368–369, 395
 Kristiansen, Roy 424
 Krog, Helge 61, 62, 467
 Krogh, Lars Jacob 201, 213, 221,
 234, 242, 344
 Kvam jr., Ragnar 343
 Kvanmo, Hanna 238, 375, 445
 Kvigne, Knut 107
- L
- Lafferty, William 23
 Lager, John 203, 209, 210, 214
 Lagesen, Ole Christian 167, 176
 Lahlum, Hans Olav 264, 278
 Lahnstein, Anne Enger 391, 398,
 402–407
 Lange, Anders 99
 Lange, August 123
 Lange, Halvard 26, 35–36, 38–41,
 43, 45–53, 67, 83–92, 96,
 100, 109, 111–114, 122, 147,
 148, 154, 155, 156, 157, 191,
 286, 288, 311
 Lange, Trygve de 32, 34, 81, 82,
 264
 Langfeldt, Knut 58, 59
 Langhelle, Nils 109, 135–136, 145,
 148
 Langslet, Lars Roar 65, 399
 Larsen, Gunnar Alf 43, 112, 147,
 256, 283–286
 Larsen, Reidar T. 163, 181,
 255–256
 Larssen, Olav 25, 32, 51, 52, 67,
 68, 84, 108–109, 113, 118, 146,
 147, 260, 265
 Leirfall, Jon 127
 Leveraas, Ivar 279, 317, 344, 346
 Lie, Haakon 24–26, 30, 31, 43,
 45, 55, 57, 66, 69–70, 75–76,
 83–86, 90–94, 107–110,
 112–114, 118, 122–123, 131,
 144–152, 158, 170, 184,
 185–186, 223–224, 226, 235,
 242, 257, 262
 Lie, Trygve 86
 Limi, Hans Andreas 376
 Lindbekk, Tore 175, 176–177
 Lindebrække, Sjur 20, 74, 99,
 133

REGISTER

- Lindstøl, Aslak 112
 Lindstrøm, Harry 141
 Lippman, Walter 56
 Lodgaard, Sverre 306
 Luckow, Leon 164
 Luhmann, Niklas 328, 463
 Lund, Bernt H. 51, 240, 241
 Lund, Ketil 427–430
 Lyng, John 20, 60, 64–65, 68,
 72, 75, 77–80, 95, 127–129,
 132–133, 139, 161, 164, 166,
 179, 192–193, 195–198,
 201–202, 208, 214, 217, 242,
 269, 281, 318, 333, 452
 Lyng, Otto 401
 Lystad, Hans 178
 Løberg, Sverre 36, 40, 63, 89,
 91
 Løchen, Edvard 72
 Løchen, Håkon 392, 395,
 397–398
 Løfsnes, Knut 30, 84, 109–111,
 116, 137–139, 152, 264
 Lønning, Per 175
 Løvlien, Emil 179
- M
- Marshall, George C. 43–44, 46,
 53
 Marx, Karl 425, 453
 Mathisen, Ivar 146–148
 Matre, Hans Erik 439
 Maurseth, Per 89, 111, 137–138
 Maurseth, Per Eggum 232
 McNamara, Robert 154
 Meisdalshagen, Olav 66, 69,
 77, 91
 Melle, Oddbjørn 165
 Meyer, Sidsel 64
 Michelsen, Christian 302, 303
 Michels, Robert 21, 36, 37
 Mo, Geir 376, 418
 Moe, Finn 86, 89
 Moen, Merete 433
 Monsen, Per 24–25, 84, 147,
 149–152, 264
 Montesquieu, Charles 102
 Morgenthau, Hans 159
 Mork, Torbjørn 389
 Mortensen, Sigurd 109
 Mowinkel, Johan Ludwig 116
 Munthe-Kaas, Harald 159, 163
 Myrvoll, Ole 193–194, 204, 247
 Maaland, Olav 178, 245, 257,
 284–285
- N
- Nesheim, Helge Sverre 176
 Nielsen, Reidar 341–342
 Nilsen, Alfred 336, 342
 Nilsen, Arne Hjelm 24, 83, 139,
 149–152
 Nilsen, Bjørn 155, 161–162, 167,
 474
 Nilsen, Fritz 162
 Nilssen, Olav 347
 Nixon, Richard M. 166–167, 203
 Nordahl, Konrad 37–38, 43, 58,
 67, 92, 145, 149, 152
 Nordby, Trond 388, 436–438
 Nordhus, Alf 331
 Nordland, Eva 306

REGISTER

- Nordli, Odvar 120, 126, 129, 134,
136, 194, 225, 235–236, 238,
251, 253, 275, 278, 279–280,
282–286, 303–306, 308, 311,
314–318, 335, 337, 339–345,
347, 351, 364, 379, 423, 452
- Norland, Andreas 334
- Norvik, Erling 275, 331, 373
- Notaker, Hallvard 373, 383
- Nygaard, Kristen 410
- Nygaardsvold, Johan 40, 52, 70,
280, 351
- Nyhamar, Jostein 263
- Nøkleby, Andreas 24
- O
- Oftedal, Christian S. 28, 40, 69
- Oksvik, Olav 43, 48, 50, 54, 63,
82, 99, 147
- Olsen, Einar 131, 169, 170, 233,
264, 266, 300–301
- Olsen, Jan Henry T. 414
- Olsen, Ulrik 90
- Oltedal, Audgunn 259, 289, 295
- Ona, Johan 30, 31, 35, 169,
260–261
- Ording, Arne 28, 45, 51, 52, 56
- Ording, Henny 61
- Osborne, Lithgow 56
- P
- Palme, Olof 157, 166–167, 252
- Pareto, Vilfredo 77
- Pedersen, Gustav Natvig 36, 52,
63
- Pedersen, Herman 45
- Petersen, Jan 366, 452
- Pihl, Tove 251
- Pompidou, Georges 119
- Presthus, Rolf 383, 384–386, 399,
441
- Q
- Qvigstad, Lasse 429
- R
- Reagan, Ronald 312
- Reinton, Per Olav 68, 306, 321
- Reksten, Hilmar 318
- Resi, Kjell Gjøstein 94, 116, 167
- Retzer, Berit Ruud 303, 314
- Rieber-Mohn, Hallvard 146
- Ringnes, Haagen 126, 176
- Riksaasen, Steinar 80
- Rognlien, Helge 268
- Rokkan, Stein 117, 460
- Rommetvedt, Hilmar 322
- Rousseau, Jean-Jacques 12, 276
- Rustad, Guro 234
- Ruud, Solveig 417
- Rytter, Olav 176
- Rødland, Arthur 118
- Rød-Larsen, Terje 392, 399,
419–426, 431
- Røiseland, Bent 97, 117, 128, 145,
194, 197, 210, 244, 246, 257,
452
- Røkke, Kjell Inge 455
- Rønbeck, Sissel 306
- Raaum, Odd 355, 490
- S
- Saglie, Jo 374, 408, 491, 493
- Salazar, António de Oliveira 57
- Sandberg, Per 457

REGISTER

- Sandegren, Kaare 94
 Sandemose, Aksel 61
 Sanness, John 38, 45, 46, 83
 Schei, Andreas 287–289, 292–293
 Schjødt, Anneus 331
 Schmidt, Helmut 383
 Schröder, Gerhard 443, 460
 Schweitzer, Albert 85
 Scoville, Herbert 306
 Seeger, Pete 165
 Seip, Helge 87, 117, 139, 157, 158, 174, 201, 206, 210–211, 213, 216, 219, 233, 235, 243–247, 249–250, 318
 Seip, Jens Arup 14, 23, 100, 174, 371, 438, 461
 Sejersted, Francis 20, 21, 75, 78, 79, 323, 325, 374
 Sejersted, Fredrik 100, 138, 143, 144, 267, 364, 430
 Sellæg, Wenche Frogne 389–390
 Seweriin, Raket 146
 Sivertsen, Helge 305, 311
 Sjaastad, Anders C. 175–176
 Sjaastad, Gustav 95
 Sjøe, Finn 298
 Sjølyst, Steinar 65
 Skard, Torild 89, 124, 177
 Skartveit, Andreas 176
 Skaug, Arne 85, 95–96
 Skavlan, Einar 76
 Skirbekk, Sigurd 175
 Skjerdal, Karl 129, 141–143
 Skjervengen, Pål Atle 409
 Skodvin, Magne 287
 Skogly, Oskar 125, 127
 Skouen, Arne 146, 172, 179, 297, 309, 334
 Skre, Arnhild 47, 268
 Slagstad, Rune 23, 26, 76
 Slettemark, Kjartan 155–156, 158
 Sletten, Vegard 151
 Smith, Jon Hjalmar 250
 Solberg, Erna 378, 449
 Solheim, Erik 365, 389, 393, 407–409, 421, 423, 429, 432, 453
 Sollund, Kåre 89–91, 94
 Solstad, Arve 117, 145, 157, 164, 169–174, 182, 194, 196, 198, 205, 207, 221, 226, 246, 267–268, 281, 298, 355, 377
 Solumsmoen, Olaf 31, 257, 301
 Soma, Jørund 292
 Sponheim, Lars 365
 Staff, Tor Erling 331
 Stalin, Josef 27, 56, 62, 122
 Stanghelle, Harald 419, 443
 Stavang, Per 136, 473
 Steen, Reilulf 108, 145, 147, 158, 182, 226, 233, 237, 251–253, 261, 265, 275, 278–286, 300–302, 305, 308, 311–312, 315–322, 341, 342–343, 345–351, 446
 Stoltenberg, Jens 378–379, 434, 443–446, 449, 452, 455, 460
 Stoltenberg, Thorvald 226–227, 283, 303–307, 311–314, 317, 346
 Strand, Arne 236, 253, 411–413, 445

REGISTER

- Stray, Svenn 201, 208, 210, 212,
315
- Støre, Jonas Gahr 457
- Sulutvedt, Sverre 25
- Sundar, Egil 151, 164, 169, 172,
178, 194, 198, 231–233,
328–335, 343, 370, 383–384,
387, 395, 435
- Surlien, Rakel 429–430
- Svabø, Terje 417
- Svensson, Arthur 313
- Sverdrup, Jacob 85
- Syse, Jan P. 334, 335, 389, 391–
403, 421–423, 425–426, 441
- Sørebø, Herbjørn 138, 177, 178,
201, 206, 207, 208, 213, 245,
268, 271, 334–335, 342, 390,
394
- Sørheim, Ingjald Ørbeck 343
- T
- Teigene, Ingolf Håkon 295,
297–298, 317
- Thagaard, Wilhelm 71, 74–76
- Thomassen, Petter 391, 423
- Thommesen, Henrik P. 246
- Thon, Olav 266
- Thorud, Johan 287
- Thyness, Paul 164
- Tingsten, Herbert 102
- Tinnå, Sverre 176
- Torp, Ole 426
- Torp, Oscar 41, 54, 66–68, 70,
76, 173, 280
- Tranmæl, Martin 26, 29, 32, 35,
37–38, 43, 44–45, 47, 49–51,
53, 66, 68, 75, 109, 145–147,
265
- Trasti, Karl 163
- Treholt, Arne 250, 284, 303–304,
312, 314
- Treholt, Thorstein 91, 120
- Truman, Harry S. 42, 53, 62
- Tungesvik, Hans Olav 242
- Tønne, Tore 455
- Tønseth, Einar 124–125, 127, 131,
133, 138
- U
- Udgaard, Nils Morten 171, 178
- Underland, Ulf 250
- Unneberg, Bjørn 208, 213–214,
239
- Ustvedt, Hans Jacob 181
- Ustvedt, Yngvar 176
- V
- Valen, Henry 37, 465
- Valla, Gerd-Liv 449, 455
- Valle, Inger Louise 285
- Vassbotn, Per 172, 193, 196, 201,
204–205, 207, 210–211, 221,
242, 246, 256, 257, 262,
281–287, 289, 293, 315–319,
342
- Vatne, Hans 194, 230, 232, 331
- Versto, Olav 397, 415
- Viksvæn, Thor 347–348
- Vraa, Jon 302
- Vraa, Torgeir 300
- Vårvik, Dagfinn 181, 329
- Vårvik, Martin 215

REGISTER

W

Wale, Thorbjørn 200, 244, 270
 Wam, Arne 319, 320, 343
 Wara, Tor Mikkell 386, 409
 Watnebryn, Olaf 36, 40, 126, 137
 Weber, Max 41, 77, 102, 137, 184,
 186, 276, 363, 379, 457
 Wergeland, Henrik 72, 270
 Werner, Anita 175
 Westerståhl, Jörgen 235
 Wig, Kjell Arnljot 140, 155, 158,
 179–180
 Wikborg, Erling 179
 Wilberg, Ingeborg 137, 138
 Wilkes, Owen 298
 Willoch, Kåre 35, 138, 181–182,
 186, 197, 201, 202, 210, 216,
 219, 249, 250, 267, 275, 315,
 333, 368–371, 373, 378, 383,
 386, 396, 405, 419, 436–437
 Winsnes, Sigurd 61
 Wormdahl, Andreas 83
 Wyller, Thomas Chr. 176

Y

Yssen, Ingunn 455
 Ytterhorn, Bjørn Erling 387

Ø

Øisang, Per 179
 Ørnhøi, Stein 299
 Østerud, Øyvind 326
 Østgaard, Einar 166
 Østgaard, Hans Olav 429–430
 Østre, Stein 176
 Øverland, Arnulf 62, 186

Å, AA

Aaen, Eugen 58
 Aanerud, Jon 139, 140, 164, 178,
 213, 221
 Aardal, Bernt 415
 Aarvik, Egil 121, 180, 181, 202,
 227–228
 Ås, Berit 259